Printed by Chintaman Sakharam Deole, at the Bombay Vaibhav Press, Servants of India Society's Home, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay.

Published by Shâha Venichand Surchand for S'ri Âgamodaya Samiti at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund, 114, 116, Javeri Bazar, Bombay.

શ્રીશોભનમુનિવર્યવિરચિત

સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા.

(સચિત્ર)

મહાકવિ શ્રીધનપાલકૃત ટીકા અને પૂર્વમુનીશ્વરકૃત અવચૂરિ

તથા પરિશિષ્ટ તરીકે

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત ઐન્દ્ર-સ્તુતિ.

સંશોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

પ્રો૦ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,

ન્યાયકુસુમાંજલિ, શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણી, ચતુર્વિંશતિકા વિગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધકર્તા

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ,

સેક્રેટરી, શ્રીઆગમોદય સમિતિ, મુંબાઈ.

પ્રથમ આવૃત્તિ-પ્રત ૧૨૫૦.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨.] વીર સંવત્ ૨૪૫૨. [ઈ. સ. ૧૯૨

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે
નં૦ ૧૧૪/૧૧૬, જવેરી બજાર મુંબાઇની
શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની
ઑફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

—:o:—

મુદ્રકઃ—ચિંતામણ સખારામ દેવળે, 'મુંબઈ વૈભવ પ્રેસ' સર્વન્ટ્સ ઑફ ઇન્ડિયા
સોસાયટી બિલ્ડીંગ, સૅન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગીરગામ, મુંબઈ.

શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરના પટ્ટધર

શ્રીવિજયમેઘસૂરિનો

અભિપ્રાય

સ્તુતિઓનાં મૂળ કાવ્યો, અવચૂરિ, અન્વય, શબ્દ-કોશ, ગુજરાતી ભાષાંતર, વિવેચન વિગેરે સહિત અનેક સામગ્રીયુક્ત આ પુસ્તક સંસ્કૃત ભાષાના સામાન્ય બોધવાળા તથા તે ભાષાના અનભ્યાસીઓને પણ વિશેષ ઉપકારક થઈ પડશે તેમજ અર્થવિહીન માત્ર સ્તુતિઓ ગોખવાની રૂઢીમાં પણ આનાથી સુધારો થવા સંભવ છે. ભાષાંતરકારનો આ વિષયમાં પ્રથમ પ્રયાસ હોવા છતાં સ્તુતિનાં પ્રત્યેક અંગોને સ્ફુટ કરવા માટેનો તેમનો પ્રયાસ પ્રશંસાપાત્ર છે.

વડનગર
સં૦ ૧૯૦૨
દ્વિતીય ચૈત્ર.

લી૦ મેઘવિજય.

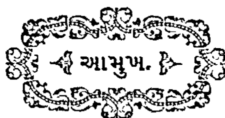

વિષયાનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
૧ શ્રીવિજયમેઘસૂરિનો અભિપ્રાય	૫
૨ આમુખ	૭–૧૦
૩ પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર	૧૧
૪ પ્રસ્તાવના....	૧–૪
૫ ઉપોદ્ઘાત–કવીશ્વર શ્રીશોભન મુનિરાજનું જીવન ચરિત્ર, કાવ્ય-સમીક્ષા	૫–૨૦
૬ વિષય-પ્રદર્શન	૨૧–૨૮
૭ સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી	૨૯–૩૨
૮ મૂળ કાવ્ય	૧–૨૪
૯ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત	૧–૩૦૭
૧૦ શબ્દ-કોશ	૩૦૮–૩૨૬
૧૧ પદ્યાનુક્રમણિકા	૩૨૭–૩૨૮
૧૨ ઐન્દ્ર-સ્તુતિ	૩૨૯–૩૪૫

श्रीपरमात्मने नमः

શોભનમુનિવર્યપ્રણીત સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા ગ્રન્થને કવિરાજ ધનપાલવિરચિત તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સમેત બહાર પાડતાં અમને પરમ આહ્લાદ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે કવિરાજ ધનપાલકૃત ટીકા પ્રથમજ અમારી તરફથી બહાર પાડવામાં આવે છે. આ સ્તુતિનું ભાષાંતર જૂની શૈલી મુજબ અગાઉ બહાર પડયું છે, જ્યારે અર્વાચીન પદ્ધતિ મુજબ બહાર પાડવાની પહેલી તક તો અમનેજ પ્રાપ્ત થઇ છે.

આ ગ્રંથમાં અમે સોળ વિદ્યા–દેવીઓ, શાંતિદેવી, શ્રુતદેવતા, તેમજ ચોવીસ શાસન દેવીઓ અને બ્રહ્મશાંતિ યક્ષ વગેરે યક્ષરાજ પૈકીમાંથી બની શકી એટલી પ્રતિકૃતિઓ ભગવાન્ શ્રીપાદલિપ્તસૂરીશ્વરપ્રણીત શ્રીનિર્વાણકલિકા ગ્રન્થને આધારે ચિતરાવીને આપવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે. એમાંથી જેટલી પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રન્થમાં આપવાનું બની શક્યું છે તેટલાનું એક સૂચી–પત્ર આપ્યું છે.

જે પ્રતિકૃતિઓ અત્ર આપવામાં આવી છે તે જૈનશાસનાનુરાગી દેવ–દેવીઓની હોવાથી જૈનો તેઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવે એ સ્વાભાવિક છે અને જૈનો આની પ્રતિકૃતિની આશાતના ન થવા દે એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ અન્યમતાવલંબીઓને પણ અમારી ખાસ વિનંતિ છે કે તેઓ પણ આ પ્રતિકૃતિઓ તરફ યોગ્ય સદ્ભાવ ધારણ કરશે જેથી ભવિષ્યમાં આવી પ્રતિકૃતિઓ વગેરે પ્રસિદ્ધ કરતી વેલાએ અમારે સંકોચ રાખવો પડે નહિ.

આ સર્વ પ્રતિકૃતિઓને લગતો સર્વ પ્રકારનો હક અમોએ સ્વાધીન રાખેલ છે તેથી વાંચકવર્ગનું આ તરફ ફરીથી ધ્યાન ખેંચીએ છિયે. વળી અમે આશા રાખીએ છિયે કે આની નકલ યા ઉતારો કરવા યા બીજી કોઈ રીતે તેને પ્રસિદ્ધ કરવા અમારી રજા વિના કોઇ પ્રેરાશે નહિ.

શ્રીમદ્ વિજયાનન્દ સૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ)ના સન્તાનીય મુનિ શ્રીહંસવિજય મુનિરાજ તરફથી અમને જે મૂળ સ્તુતિની તેમજ ધનપાલ કવિકૃત ટીકાની હસ્ત–લિખિત પ્રતિઓ પ્રાપ્ત થઇ હતી તે બદલ તેઓશ્રીનો, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન

His Holiness JAINACHARYA ANANDSAGARSURI.

आगमोद्धारक व्याख्यानज्ञ सिद्धान्तशिरोमणि
जैनाचार्य श्रीमद् आनन्दसागरसूरीश्वर.

जन्म सं. १९३१ कपडवंज — दीक्षा सं. १९४७ लींबडी.

पन्यासपद सं. १९६० अमदावाद. — आचार्यपद सं. १९७४ सुरत.

સમર્પણ.

તપાગચ્છરૂપ ગગનને વિષે સૂર્યસમાન આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞ સિદ્ધાંતશિરોમણિ

શ્રી ૧૦૦૮ આનન્દસાગરસૂરીશ્વર,

ઉદયપુર.

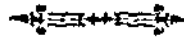
આધુનિક મુદ્રણકળા વડે પ્રગતિશીલ બનેલા જગતમાં શ્રીઆગમોદય સમિતિની
સ્થાપના કરીને શ્રીજિન-સિદ્ધાન્તરૂપ અમૃતથી પરિપૂર્ણ તેમજ અજ્ઞાનરૂપ
અંધકારનો નાશ કરનારા એવા જે અનેક સર્વોત્તમ ગ્રન્થો આપની
કૃપાથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે તેની અભિજ્ઞ જનો સમુચિત
પ્રશંસા કરે છે.

આપના અત્યંત ઋણી એવા અમારા જેવા જનો અતિશય મન્દ મતિવાળા
. . . કોઈ સમિતિના જનકરૂપ આપના અર્ચનાર્થે શું નૈવેદ્ય અર્પે ? આ
સમર્પણથી અમે કંઈ આપના કર-કમલમાં આ ગ્રન્થ-રત્ન અર્પણ કરતા
નથી, પરંતુ પ્રકાશનાદિક જ્ઞાન-સેવાથી આશાતનાદિક પાપથી
અસ્પૃષ્ટ એવું જે કિંચિત્ પુણ્ય અમે ઉપાર્જન કર્યું હોય, તે
આપને સમર્પીને અંશતઃ અમે અનૃણિત્વની
અભિલાષા રાખીએ છીએ

મુંબાઈ, તા. ૨૭-૯-૨૭.
આશ્વિન શુક્લ પ્રતિપદા
સોમ, વિક્રમ સં. ૧૯૮૩.

આપના ચરણ-ભ્રમર
જીવનચંદ સાકરચંદ ઝવેરી
તથા
શ્રીઆગમોદયસમિતિના અન્ય માનદ મન્ત્રીઓ.

समर्पणम् ।

तपागच्छनभोनभोमणि-आगमोद्धारक-व्याख्याप्रज्ञ-सिद्धान्तशिरोमणि-

जैनाचार्यश्री १००८ श्रीआनन्दसागरसूरिपादाः !

प्रतिदिनं प्रगतिं विधाविधाने आधुनिके मुद्रणकलाविधाने जगति संस्थाप्य
यथार्थाभिधानां श्रीआगमोदयसमितिं भवत्पादैः प्रकटीकृतान्
श्रीजिनागमामृतदीधितेः भव्यकुमुदोल्लासिनः तमोध्वंसिनः
अनेकान् अनुत्तरान् किरणान् समुचितं श्लाघतेतराम्
अभिज्ञजनवृन्दः मुक्तकण्ठः सानन्दम् ।

भवदुपकृतिभारभङ्गुरा अपि अस्मादृशो मन्दातिमन्दाश्च यनुवादकसङ्कल्पानुसारेण
अस्याः समित्या भवादृशजनकपूजायां किं विदधतेतमाम् ? भवत्कर-
कमले न वयमस्य ग्रन्थरत्नस्यार्पणं कुर्महे, किन्तु केवलं
प्रकाशनादिरूपज्ञानसेवया आशातनादिपापविनिर्मुक्तं
यदवरं सुकृतमर्जयामहे तदेवोपढौक्य
किञ्चिदनृणित्वं कामयामः ।

आश्विनशुक्लप्रतिपदि
१९८१ तमे वैक्रमाब्दे.
मोहमयीनगर्याम् ।

भवदीयचरणचञ्चरीकाः
साकरचन्द्रात्मजजीवनचन्द्रादयः
श्रीआगमोदयसमितिकार्यवाहकाः

અને સ્વદેશમાં વિદ્યા-પીઠમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા મારા મિત્ર ડૉ. પેર્ટોલ્ડ (Pertold)ને જણાવી. તેમની સંમતિ મળતાં હું તેમની પાસે જર્મન શીખવાને સારૂ અન્ય પુસ્તક વાંચતો હતો તે મૂકી દઈને આ કાવ્યનો અનુવાદ વાંચવા લાગ્યો અને સમય મળતાં તે અનુવાદનું મેં અંગ્રેજી ભાષામાં ભાષાંતર કરવું પણ શરૂ કર્યું.[1]

ગુર્જર ગિરામાં હું આ કાવ્યનો અનુવાદ કરી રહ્યો હતો તેવામાં શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીના ભાષાંતરને માટે 'પ્રકરણ-રત્નાકર'માં શોધ કરતાં આ કાવ્યનો પણ અનુવાદ મારા જોવામાં આવ્યો.

આ કાવ્યનું પ્રકરણ-રત્નાકર (તૃતીય વિભાગ, પૃ૦ ૭૬૦-૮૧૨) માં આપેલું ભાષાંતર માત્ર વાંચવાથી સંસ્કૃતના અલ્પ અભ્યાસીઓને જેવી જોઈએ તેવી સરલતા નહિ થાય એમ ભાસવાથી તેમજ આવું કાવ્ય પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે ઉપયોગી નીવડે એ હેતુથી આ કાવ્યના અન્વય અને શબ્દાર્થ પણ આપવા મેં વિચાર કર્યો. સાથે સાથે આ કાવ્યમાં આવતા જૈન પારિભાષિક શબ્દો ઉપર પણ ટુંકમાં વિવેચન કરવું ઇષ્ટ છે, એમ લાગવાથી તે કાર્ય પણ મેં હાથમાં લીધું.

વિશેષમાં મેં શ્લોક, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણના વિષયોનાં શીર્ષકોનો પણ ઉલ્લેખ કરવા ઉપરાંત સ્પષ્ટીકરણમાં શ્રીભટ્ટકેદારે રચેલ વૃત્ત-રત્નાકર તથા મહાકવિ કાલિદાસે રચેલ શ્રુતબોધમાંથી છંદોનાં લક્ષણોનો તેમજ શ્રીવર્ધમાનસૂરિકૃત આચાર-દિનકરમાંથી અને ખાસ કરીને શ્રીપાદલિપ્તસૂરિકૃત નિર્વાણ[2]-કલિકામાંથી દેવીઓનાં સ્વરૂપોનો તથા શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સર્વજ્ઞ-સ્તોત્રનો તથા શત્રુંજય-મંડન શ્રીઋષભદેવની સ્તુતિનો પણ સમાવેશ કરવાનું કાર્ય પણ શરૂ કર્યું.

એક વખત શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી સાથે આ કાવ્ય આ રૂપમાં પ્રસિદ્ધ કરવા સંબંધી વાતચિત નીકળતાં તેમણે સૂચવ્યું કે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ આવું પુસ્તક છપાવી શકે. પ્રસંગ મળતાં આ સંબંધમાં તેમણે આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય સાગરાનંદસૂરિજીને પૂછાવ્યું. તેમની સંમતિ મળતાં આ કાવ્યને લગતી ટીકાઓ પ્રાપ્ત કરવા મેં પ્રયત્ન કર્યો. આ કાવ્ય ઉપર કેટલી ટીકાઓ છે અને તે કયા કયા ભંડારમાં છે તે વાતની મેં જૈનગ્રન્થાવલીમાંથી

---

૧ આ કાવ્યના જર્મન અનુવાદ ઉપરથી અંગ્રેજીમાં વીસ પદ્યો સુધીનું ભાષાંતર હું કરી રહેવા આવ્યો એવે એટલામાં મારા મિત્ર ડૉ. પેર્ટોલ્ડ હિન્દને દેશ આવતા ગયા, એટલે મને તેમની મદદનો પૂરેપૂરો લાભ મળી શકે નહિ.

૨ આ પુસ્તક છપાયેલું નહિ હોવાથી (એક હાલમાં તે છપાય છે અને થોડા સમયમાં બહાર પડનાર છે એમ મારા જાણવામાં આવ્યું છે) તેની એક પ્રતિ મેં શ્રીયુત જીવણચંદ દ્વારા મેળવીને આ કાર્ય કર્યું છે. આ [illegible] લેખમાં જે [illegible] ને બહાર [illegible], પરંતુ હાલમાં તે શુદ્ધ રાખ્યો છે.

[1]માહિતી મેળવીને તે વાત મેં શ્રીમાન્ જીવણચંદને જણાવી. એટલે તેમણે સ્વર્ગસ્થ ન્યાયામ્ભોનિધિ વિજયાનંદસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજશ્રી હંસવિજયજી ઉપર પત્ર લખીને મને ચાર પ્રતિઓ મેળવી આપી. તેમાંની બે પ્રતિઓમાં તો ફક્ત મૂળ કાવ્યજ આપેલું હતું, જ્યારે બાકીની બે પ્રતિઓ એક એકની પ્રતિકૃતિરૂપ હતી. આ બંને પ્રતિઓ મહાકવિ ધનપાલકૃત એક હજાર શ્લોક પ્રમાણક ટીકાથી અલંકૃત હતી. વિશેષમાં આ ટીકાના સંબંધમાં મેં પણ સ્વર્ગવાસી આચાર્ય શ્રીવિજયાનંદસૂરિજીના પ્રશિષ્ય-રત્ન અને મારા સદ્‌ગત પિતાશ્રીના ધર્મ-સ્નેહી આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજીના ઉપર પત્ર લખ્યો અને તેઓશ્રીએ મારા ઉપર ટુંક સમયમાં ધનપાલકવિકૃત ટીકાવાળી એક [2]પ્રતિ મોકલી આપી. આ પ્રતિ શુદ્ધ હોવાથી મને તે ઘણી ઉપયોગી થઇ પડી. એ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મોટે ભાગે તેનોજ આધાર લઇને તો આ પુસ્તકમાં કવિવર ધનપાલકૃત ટીકા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત વિવિધ વિબુધવરોએ લખેલી ટીકાઓની હસ્ત-લિખિત પ્રતિઓ મેળવવા મેં બનતો પ્રયાસ કર્યો; પરંતુ ચાતુર્માસ (વર્ષા ઋતુ) દરમ્યાન ભંડારોમાંથી પ્રતિઓ નહિ મળી શકે તેમ હોવાથી ન છૂટકે આ કાવ્ય સપ્તમગુચ્છકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી અવચૂરિ અને ઉપર્યુક્ત ટીકા સહિત છપાવવા મેં વિચાર કર્યો. છપાવવાનું કાર્ય ઇ. સ. ૧૯૨૩ ના ડીસેમ્બર માસમાં શરૂ થયા બાદ એકાદેક મહિના પછી 'મુનિશ્રી મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી'માંથી પણ્ડિતરાજ શ્રીરમાપતિમિશ્રની મારફતે આ કાવ્યને લગતી [3]અવચૂરિ મેળવવાને હું ભાગ્યશાળી થયો. તદનંતર

1 જૈનગ્રન્થાવલી (પૃ૦ ૨૯૨) માં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છેઃ—

શોભન-સ્તુતિ (સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા)	શ્લોકાંક	કર્તા	ક્યાં છે ?	રચ્યાનો સંવત્
વૃત્તિ	૨૩૫૦	જયવિજય	પા. ૩	
„	૨૨૦૦	સિદ્ધચન્દ્રગણિ	રિ. ६	
„	૧૦૦૦	ધનપાલ	વૃ૦ પા. ૩–૪	
„	પત્ર ૫૮	દેવચન્દ્ર	અ. ૧	
„	„ ६૮	સૌભાગ્યસૂરિ	„	
„		ભાનુચન્દ્ર	„	
અવચૂરિ	શ્લો૦ ૪૯૫	ધર્મચન્દ્ર-શિષ્ય રાજમુનિ	પા. ૩–૪–૫	૧૧૫૧

રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટિ (બૉમ્બે બ્રાન્ચ)માં શ્રીહેમચન્દ્રકૃત ટીકા છે એમ ત્યાંનાં પુસ્તકોની યાદી ઉપરથી જોઇ શકાય છે, પરંતુ એ વાતનો જૈનગ્રન્થાવલીમાં ઉલ્લેખ નથી.

2 આ પ્રતિ વિબુધકુશળગણિએ કચ્છ દેશમાં સંવત્ ૧६૯૯ માં લખ્યાનો ઉલ્લેખ છે; કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"संवत् १६९९ वर्षे वैशाखशुदि ५ हरौ। लेखकपाठकयोः शुभं भवतु। पण्डितश्रीपश्रीसूरकुशलगणिशिष्यगणिविबुधकुशलेन लिपीकृतं स्ववाचनाय श्रीकच्छदेशे धर्हडिनगरमध्ये लिखितम्।"

3 આ અવચૂરિ લગભગ છપાઇ રહેવા આવી હતી, તેવામાં મને અમદાવાદના વિદ્યાશાળાના ભંડારમાંથી આ અવચૂરિની સંવત્ ૧૫૧૭ માં લખાયેલી એક પંચપાઠી પ્રતિ મળી. પરંતુ તે ઘણા ઝીણા અક્ષરમાં લખાયેલી હોવાથી તેમજ કેટલેક સ્થળે તો અક્ષરો પણ ભૂંસાઇ ગયેલા હોવાથી એ પ્રતિનો હું ઉપયોગ કરી શક્યો નથી.

એક માસ પછી શ્રીમાન્ જીવણચંદ દ્વારા આ કાવ્યને લગતી જયવિજયગણિએ, મુનિરાજ દેવચન્દ્રે, સૌભાગ્યસાગરસૂરિએ અને સિદ્ધચન્દ્રગણિએ રચેલી ચાર ટીકાઓની એક એક પ્રતિ અમદાવાદના ડહેલાના ભંડારમાંથી મને મળી શકી. આ પ્રતિઓ કાર્ય શરૂ થઇ ગયા પછી મળી તેથી ઉપર્યુક્ત અવચૂરિ અને ટીકાની સાથે તેને છપાવવાનો મારો મનોરથ ફલીભૂત થયો નહિ. આથી મેં તેને પૃથક્ છપાવવા વિચાર રાખ્યો.

આ પુસ્તક છપાતું હતું તે દરમ્યાન શબ્દ-કોષ, પદ્યાનુક્રમણિકા, પ્રસ્તાવના, ઉપોદ્ઘાત, [1]પરિશિષ્ટ ઇત્યાદિ તૈયાર કરી આ પુસ્તકને બને તેટલે અંશે પરિપૂર્ણ બનાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો. મારો વિચાર આમાં સમાસ-પ્રકરણ પણ આપવાનો હતો, પરંતુ ઉપર્યુક્ત ચાર ટીકાઓ પ્રસિદ્ધ કરવાનું નક્કી થવાથી અને એથી કરીને શ્રીજયવિજયે તેમજ શ્રીસૌભાગ્યસાગરે રચેલી ટીકાઓ દ્વારા એ વિષય ઉપર પ્રકાશ પડે તેમ હોવાથી મેં આ વિચાર માંડી વાળ્યો.

આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે એટલું તો મારે જરૂર કહેવુંજ પડશે કે આ કાર્યમાં મને કેટલેક સ્થળેથી સહાય મળી છે. તેમાં ખાસ કરીને તો હું સાગરાનંદસૂરિજીનો ઋણી છું; કેમકે તેઓશ્રીએ આ પુસ્તક મેં છાપવા આપ્યું તે પૂર્વે તપાસી જવાની કૃપા કરી હતી એટલુંજ નહિ, પણ કેટલાક સુધારા-વધારા પણ સૂચવ્યા હતા. વિશેષમાં આ કાવ્યનાં બધાં પ્રુફો જોકે હું જાતે તપાસતો હતો, તો પણ પહેલી વારનું પ્રુફ જોવામાં તો તેઓશ્રી પણ સહાય કરતા હતા. એ પણ નિવેદન કરવું અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય કે આ કાવ્ય પરત્વે મને મારી ધર્મ-પત્ની તરફથી પૂર્ણ પ્રોત્સાહન મળતું હતું અને કેટલીક વાર તો પ્રુફો તપાસવામાં પણ તેની તરફથી મને મદદ મળતી હતી. વળી મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો મણિલાલ તરફથી છેવટનું પ્રુફ જોવામાં મને ઘણી વાર સહાય મળી છે એ વાત પણ મારે અત્ર ઉમેરવી ભુલી જવી જોઇએ નહિ. વિશેષમાં શ્રીયુત જીવણચંદની વિજ્ઞપ્તિ-અનુસાર શ્રીવિજયસિદ્ધિસૂરિજીના શિષ્યવર્ય શ્રીવિજયમેઘસૂરિએ આ પુસ્તકનું શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરવામાં મને જે સહાય કરી છે તેનો પણ મારે અત્ર આભાર માનવો જોઇએ. અંતમાં આ પ્રમાણે જે જે સદ્વ્યક્તિઓએ આ કાર્યમાં મને સહાય કરી છે તેનો ફરીથી ઉપકાર માનવાપૂર્વક શાસન-દેવતા તેમનું કલ્યાણ કરો એમ ઇચ્છી હું વિરમું છું.

ભગતવાડી, ભુલેશ્વર,
મુંબાઈ.
સંવત્ ૧૯૮૨, કાર્તિક શુક્લ પંચમી

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

[1] આ પરિશિષ્ટમાં ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયે રચેલી અને આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની પ્રતિકૃતિરૂપ ઐન્દ્ર-સ્તુતિ અન્વયસૂચક અંક સહિત આપવામાં આવી છે.

કવીશ્વર શ્રીશોભન મુનિરાજનું જીવન-ચરિત્ર—

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકારૂપ કાવ્ય યથાર્થ રીતે સમજાય તેટલા માટે તેના કર્તા શ્રીશોભનમુનિરાજનાં જન્મ-દાતા, જન્મભૂમિ, જન્મ-સમય ઇત્યાદિ પરત્વે વિચાર કરવો આવશ્યક હોવાથી તે દિશામાં પ્રયાણ કરવામાં આવે છે. તેમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે એમના જીવનના સંબંધમાં એમના વડીલ બંધુ કવિવર [1]ધનપાલે રચેલી આ કાવ્ય ઉપરની ટીકાનું અવતરણ તેમજ તેમણે રચેલી તિલકમંજરીનાં પ્રાથમિક પદ્યો, શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિપ્રણીત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંનો શ્રીમહેન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધ, શ્રીમાન્ મેરૂતુંગે રચેલ પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ, શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિ ઉપર શ્રીસંઘતિલકસૂરિએ રચેલી વૃત્તિ તથા શ્રીવિજયલક્ષ્મીસૂરિકૃત ઉપદેશ-પ્રાસાદ, શ્રીજિનલાભસૂરિકૃત આત્મ-પ્રબોધ ઇત્યાદિ સાધનો ઓછો વત્તો પ્રકાશ પાડે છે.

સૌથી પ્રથમ તો આપણે પણ્ડિતરાજ ધનપાલકૃત ટીકા તપાસીએ. આ ટીકાના અવતરણમાંના શ્લોકો (૧-૩) ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે શોભન મુનીશ્વરના પિતામહનું

---

૧ શ્રીશોભન કવીશ્વરના વડીલ બંધુ ધનપાલ પણ એક અસાધારણ કવિરાજ હતા, કેમકે શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિજી જેવા પ્રખર વિદ્વાને પણ તિલકમંજરીનો મંગલાચરણનો શ્લોક કાવ્યાનુશાસનમાં વચન-શ્લેષના ઉદાહરણ તરીકે લીધો છે તેમજ પોતાના અભિધાન-ચિન્તામણિ નામના કોશની ટીકાના પ્રારંભમાં 'व्युत्पत्तिर्धनपालतः' એવો ઉલ્લેખ પણ કર્યો છે. તેમણે ઋષભ-પંચાશિકા (આ કાવ્ય 'ધનપાલ-પંચાશિકા'ના નામથી પણ ઓળખાય છે અને તે કાવ્ય-માલાના સપ્તમ ગુચ્છકમાં છપાયું છે), તિલક-મંજરી અને પાઇઅલચ્છીનામમાલા (આ બે પુસ્તકો પણ મુદ્રિત છે) અને વીર-સ્તવ (વિરોધ વચન) અને સાવયવિહી (શ્રાવક-વિધિ) એમ પાંચ પુસ્તકો રચ્યાં છે. એ ઉપરાંત તેમણે આ કાવ્યની ટીકા પણ લખી છે એ તો દેખીતી વાત છે. આ કવિરાજના સંબંધમાં વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ઋષભ-પંચાશિકાનો ઉપોદ્ઘાત.

વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે 'ધનપાલ' એ નામના એક બીજા કવિ પણ થઇ ગયા છે અને તેમણે 'અપભ્રંશ' ભાષામાં ભવિસયત્તકહા નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. આ ધનપાલ [illegible] કવિ છે એ [illegible] ધર્કટ-[illegible]નમાં કહેવાનું કે તેઓ તો 'ધક્કડ' વણિક જ્ઞાતિના હતા અને ધણસિરિ અને માએસર [illegible] તેમનાં માત-પિતા થતાં હતાં (સરખાવો ભવિસયત્તકહા સં० ૨૨, ૧૦૪). વિશેષમાં તેઓ દિગ[illegible] લાગે છે, કારણ કે તેમણે અચ્યુત દેવલોકનો ઉલ્લેખ (નહિ કે બારમા) દેવલોક [illegible] તેમના સંબંધમાં 'सग्गिवि जेण दिगंबरि' એવો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરાંત દેશી શબ્દો પાઇઅલચ્છીનામમાલામાં મળતા પણ નથી.

શ્રીજિનલાભસૂરિએ રચેલા આત્મ-પ્રબોધના પ્રથમ પ્રકાશમાં તો વળી એવો ઉલ્લેખ છે કે અવન્તી નગરીના ભોજ રાજાને સર્વધર નામનો પુરોહિત હતો અને તેને ધનપાલ અને શોભન નામે બે પુત્રો હતા.

આ વિવેચન ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ શ્રીશોભન મુનિના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હતું એ વાતને ધનપાલકૃત ટીકા, તિલક-મંજરી, પ્રભાવક-ચરિત્ર, પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ અને ભવિસયત્તકહાની મર્હૂમ ડૉ. ગુણેએ લખેલી પ્રસ્તાવના ટેકો આપે છે, જ્યારે સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિ પ્રમાણે તે નામ સોમચન્દ્ર હોવાનું અને ઉપદેશ-પ્રાસાદ પ્રમાણે લક્ષ્મીધર હોવાનું અને આત્મ-પ્રબોધ પ્રમાણે સર્વેશ્વર હોવાનું જોઇ શકાય છે. (કેટલીક વાર એકજ વ્યક્તિને જુદાં જુદાં કારણોને લઇને જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં જુદાં જુદાં નામથી ઓળખવામાં આવે છે તેવું અત્ર કદાચ બન્યું હોય.) આથી કરીને કવિરાજના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ માનવું વધારે યુક્તિ-યુક્ત લાગે છે.)

આ કવીશ્વરની જન્મ-ભૂમિ સંબંધી હકીકત વિચારતાં તો તે સબંધમાં નિર્ણય કરવો વધારે મુશ્કેલી-ભરેલો લાગે છે, કેમકે ધનપાલકૃત ટીકા તેમજ પ્રભાવક-ચરિત્ર પ્રમાણે વિચારતાં તો તેમના પિતામહની અને એથી કરીને [1]કદાચ તેમની પણ જન્મ-ભૂમિ

सोमसिरी से भज्जा, निरवज्जा वज्जिभज्जसमरूवा ।
जुण्हुव्व जीइ वयणं, आणंदइ तिहुयणं सयलं ॥ ६ ॥
[सोमश्रीः तस्य भार्या निरवद्या वज्रिभार्यासमरूपा ।
ज्योत्स्नेव यस्या वदनं आनन्दयति त्रिभुवनं सकलम् ॥ ६ ॥]

तक्कुच्छिसरसि हंसा वंसवयंसा गुणाण आवासा ।
दो तणया बुहपणया, संजाया जायरूवपहा ॥ ७ ॥
[तत्कुक्षिसरसि हंसौ वंशावतंसौ गुणानामावासौ ।
द्वौ तनयौ बुधप्रणतौ संजातौ जातरूपप्रभौ ॥ ७ ॥]

पढमो सिरिधणपालो, बालुव्व विभाइ जस्स मइपुरओ ।
विंदारयवरसचिवुत्तमोऽवि स बुहप्पई नूणं ॥ ८ ॥
[प्रथमः श्रीधनपालो बाल इव विभाति यस्य मतिपुरतः ।
वृन्दारकवरसचिवोत्तमोऽपि स बृहस्पतिर्नूनम् ॥ ८ ॥]

बीओ सोहणनामा, जस्स कवित्तं विचित्तयं सुणिउं ।
केहिं न विम्हियहियएहिं पंडिएहिं सिरं धुणियं ? ॥ ९ ॥
[द्वितीयः शोभननामा यस्य कवित्वं विचित्रकं श्रुत्वा ।
कैर्न विस्मितहृदयैः पण्डितैः शिरो धूतम् ? ॥ ९ ॥]

1 કદાચ કહેવાનું કારણ એ છે કે દેવર્ષિનો જન્મ સંકાશ્ય નગરમાં થયા બાદ તેઓ અથવા તો તેમના પુત્ર સર્વદેવ જીવન-નિર્વાહને લઇને કે તેવા કોઇ કારણસર ઉજ્જયની કે ધારા નગરીમાં આવી રહ્યા હોય.

મધ્યદેશને વિષે આવેલા સંકાશ્ય નગરની સમીપનો ભાગ હોવો જોઇએ, જ્યારે પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ પ્રમાણે મધ્યદેશમાં આવેલી વિશાલા નગરી હોવી જોઇએ અને ડૉ. ગુગેના કથન મુજબ તેમજ ઉપદેશ-પ્રાસાદ અનુસાર તથા પાઇઅલચ્છીનામ-માલા પ્રમાણે તે ધારા નગરી હોવી જોઇએ અને સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની ટીકા તેમજ સૌભાગ્યસાગરસૂરિકૃત ટીકા પ્રમાણે તે ઉજ્જયની નગરી અને આત્મ-પ્રબોધ પ્રમાણે અવન્તી નગરી હોવી જોઇએ.

આવી પરિસ્થિતિમાં પ્રથમ તો 'મધ્યદેશ'થી શું સમજવું એનો વિચાર કરવો જોઇએ. આ સંબંધમાં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિના ચતુર્થ કાણ્ડના ૧૭ મા શ્લોક તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય. ત્યાં કહ્યું છે કે—

" हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं, यत् प्राग् विनशनादपि ।
प्रत्यगेव प्रयागाच्च, मध्यदेशः स मध्यमः ॥ १ ॥ "

સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની ટીકાના ૭૫ મા પત્રાંકમાંની ૧૧ મી [1]ગાથા ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ 'મધ્યદેશ'માં 'સંયુક્ત પ્રાંતનો' સમાવેશ થાય છે.

[2]મધ્યદેશ તેમજ સંકાશ્યના સંબંધમાં મેં સ્વર્ગસ્થ આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજીના શિષ્યવર્ય ઇતિહાસતત્ત્વમહોદધિ વિજયેન્દ્રસૂરિજીના ઉપર ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના પ્રારંભમાં પત્ર લખ્યો હતો. તેના ઉત્તર તરીકે તેમણે ૯-૧-૨૪ ના પત્રમાં લખી જણાવ્યું હતું કે મધ્યદેશથી મધ્યપ્રાંત કે મધ્ય હિંદુસ્તાન સમજવા ભૂલ કરવી નહિ અને સંકાશ્ય નગર તો સંયુક્ત પ્રાંતમાં આવેલા ફુંખાબાદ જિલ્લાના શંસાબાદ પરગણામાં આવેલું છે અને તે કનોજથી પચાસ માઇલ દૂર છે. આ સંબંધમાં તેમણે નીચે મુજબના ગ્રન્થોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતોઃ—

(a) On Yuan Chwang's Travels in India Vol. I. pp 335, 360.
(b) „ „ „ „ „ „ „ II. p. 338.
(c) The Ancient Geography of India by Alexander Cunningham p. 369.
(d) The Geographical Dictionary of Ancient Medieavel India by Nandalal pp. 35, 82
(e) A record of Buddhistic Kingdoms by Dr. J. Legge.
(f) The travels of Fahien by H. A. Giles p. 24.
(g) Indian Antiquary, March 1922, p. 92.

---

૧ વિચારો —" अह मज्झदेसपरिभूसणाइ वाणारसीइ नयरीए ।"

૨ 'મધ્યદેશનો વિકાસ' એ મથાળાવાળો એક લેખ 'નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા' (ભા. ૩, અ. ૧)માં છપાયો છે. એનો સાર પુરાતત્ત્વના પ્રથમ વર્ષના પ્રથમ ત્રિમાસિકના પૃ. ૯૫-૯૭ માં છપાયો છે.

આ ઉપરથી મારૂં મન કવિરાજની અને તેમ ન હોય તોપણ ખાસ કરીને તેના વડીલોની જન્મ-ભૂમિ તરીકે સંકાશ્ય નગરની સમીપનો ભાગ માનવા અને કવિરાજની નિવાસ-ભૂમિ તરીકે ધારા નગરી માનવા વધારે લલચાય છે. અન્ય જે નગરોનો અન્ય ગ્રન્થોમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તેમાંથી કેટલાંક તો નામાન્તરો હોય એમ લાગે છે. કેમકે અભિધાન-ચિન્તામણિ (કા૦ ૪, શ્લો૦ ૪૨)માંના નીચે મુજબના—

" उज्जयनी स्याद् विशाला-ऽवन्ती पुष्पकरण्डिनी "

'—ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ ઉજ્જયની, વિશાલા અને અવન્તી એ નામાન્તરો છે. આથી કરીને શોભન મુનિરાજની જન્મ-ભૂમિ ઉજ્જયની, ધારા કે સંકાશ્ય ગણવી તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. આ કાર્ય ઇતિહાસવેત્તાઓનું હોવાથી એ વાત હું આટલેથી પડતી મૂકું છું.

શ્રીશોભન મુનિવરનો વિદ્યાભ્યાસ—

નામથીજ શોભન (સુશોભિત) એમ નહિ, પરંતુ દેહ-લાવણ્યથી તેમજ ગુણથી પણ શોભન એવા શ્રીશોભન મુનિના વિદ્યાભ્યાસના સંબંધમાં શ્રીધનપાલકૃત ટીકા (શ્લો૦ ૪) ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ તેઓ સાહિત્ય-સમુદ્રના પારગામી હતા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેઓ કવિઓમાં આદર્શરૂપ હતા. વિશેષમાં તેમણે કાતન્ત્ર તથા ચન્દ્ર વ્યાકરણનો પણ રૂડી રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓ બ્રાહ્મણ ધર્મનાં તત્ત્વોથી પરિચિત હતા એમાં તો કહેવુંજ શું ? વળી દીક્ષા લીધા પછી જૈન ધર્મનાં તત્ત્વોનું તેમણે વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું એ તો સ્વાભાવિક વાત છે. આશ્ચર્ય પામવા જેવી વાત તો એ છે કે સમસ્ત દર્શનોનો અભ્યાસ કરવાનો જાણે તેમને લોભ ન લાગ્યો હોય તેમ તેમણે બૌદ્ધ દર્શનનો પણ યથેષ્ટ રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. (આ પણ જૈન સાધુની અને તદંશે જૈન દર્શનની ઉદાર-દૃષ્ટિ સૂચવે છે.) આ પ્રમાણે અનેક શાસ્ત્રનું સારી રીતે અધ્યયન કરીને તેઓ વિદ્વાન્ બન્યા.

શ્રીશોભને લીધેલી દીક્ષા—

શ્રીશોભન [1]બ્રાહ્મણ હોવા છતાં તેમણે જૈન દીક્ષા કેમ અંગીકાર કરી તે હવે વિચારી લઇએ. આ હકીકતના સંબંધમાં પણ કેટલીક મત-ભેદ હોવાથી પ્રથમ તો પ્રભાવક-ચરિત્ર પ્રમાણે તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

---

૧ બ્રાહ્મણ જૈન બને એમાં કંઇ ખાસ નવાઇ જેવું નથી, કેમકે મહાવીર પરમાત્માના અગ્યારે ગણધરો શું બ્રાહ્મણ ન હતા કે ? વળી વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વાતિ તથા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ જેવા ધુરંધર આચાર્યો પણ જન્મથી તો બ્રાહ્મણ હોઇ કરીને જૈન બન્યા હતા. અરે હમણા થોડાં વર્ષોનીજ વાત વિચારતાં શું એ નથી જોઇ શકાતું કે સ્વર્ગસ્થ પ્રભાવશાળી મુનિરાજશ્રી મોહનલાલજી કે જેઓ સુરતમાં વિ. સં. ૧૯૬૩ માં કાળ કરી ગયા તેઓ પણ બ્રાહ્મણ હતા ?

એક દિવસ વિહાર કરતા કરતા ચાન્દ્રગચ્છીય શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ ભોજ રાજાના નગરમાં આવી ચડ્યા. તેમની પ્રશંસા સાંભળીને સર્વદેવ તેમની પાસે ગયો. તે ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ સમાધિપૂર્વક ત્યાં રહ્યો. સૂરિજીએ તેને પૂછ્યું કે શું તું મારી પરીક્ષા કરવા અહીં રહ્યો છે કે તારે કંઇ કામ છે? મારે ખાનગી કામ છે એમ એ બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો એટલે સૂરિજી તેને એકાંતમાં લઇ ગયા અને પોતાનું કાર્ય નિવેદન કરવા કહ્યું. તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે મારા પિતાને રાજ્ય તરફથી ઘણું દ્રવ્ય મળ્યું હતું અને તે તેમણે કોઇ સ્થલે દાટ્યું હોય એમ મને લાગે છે, વાસ્તે તે સ્થાન બતાવો. આ સાંભળીને સૂરિજીએ તેની પાસેથી ઉત્તમ શિષ્યનો લાભ થશે એમ જોઇને તે વાત અંગીકાર કરી. આ વખતે સર્વસ્વનો અડધો ભાગ આપવાની આ બ્રાહ્મણે પ્રતિજ્ઞા લીધી અને તે બદલ ત્યાં બેઠેલા જનોને સાક્ષી રાખ્યા. શુભ દિવસે એ બ્રાહ્મણ સૂરિજીને પોતાને ઘેર લઇ ગયો અને તેમણે બતાવેલે સ્થલે ખાડો ખોદ્યો. તેમ કરતાં તેને સુવર્ણના ચાળીસ લાખ ટંક મળ્યા. આ દ્રવ્ય જોવા છતાં પણ સૂરિજી તો ઉપાશ્રયે પાછા ફર્યા. સર્વદેવ બ્રાહ્મણ અને મહેન્દ્રસૂરિજી વચ્ચે દાન-ગ્રહણની બાબતમાં એક વર્ષ સુધી વાદ ચાલ્યો.

સૂરિજીએ કહ્યું કે જો તું પ્રતિજ્ઞા પાળવા માગતો હોય, તો તારા બે પુત્રોમાંથી એક પુત્ર મને આપ, નહિ તો તું તારે ઘેર જા. કર્તવ્યમૂઢ બનેલા તે બ્રાહ્મણે મહાકષ્ટે તે વાત સ્વીકારી અને પોતે ઘેર આવ્યો અને ખાટલા ઉપર નિદ્રા લીધા વિના સૂતો. એટલામાં રાજ્ય-મહેલમાંથી ધનપાલ આવ્યો અને પોતાના પિતાને શોકનું કારણ પૂછવા લાગ્યો અને કહ્યું કે આપને મારા જેવા બે પુત્ર છે તો પછી શોક શાને સારૂ કરવો પડે છે? તમે જે કહેશો તે હું કરીશ. આથી સર્વદેવે તેને સર્વ વૃત્તાન્ત નિવેદન કર્યું અને કહ્યું કે મને ઋણમાંથી મુક્ત કરવાને માટે તું તે સૂરિજીનો શિષ્ય થા. આ સાંભળીને ક્રોધાતુર બનેલો ધનપાલ કહેવા લાગ્યો કે આવી અનુચિત વાત કોઇ ન કરે તો તમે કેમ કરો છો? બ્રાહ્મણે વંશમાં ચાર વેદના જાણકાર અને સર્વદા યાગ અને પારાયણને ધારણ કરનારા [illegible]. વળી હું [illegible] રાજાના પ્રતિપન્ન પુત્ર ભોજરાજાનો મિત્ર છું, તેથી જો હું દીક્ષા લઉં તો તેના [illegible] શું થાય વારૂ? શું આપને એકલાને ઋણ-મુક્ત કરવાની ખાતર આ સમસ્ત પૂર્વજોનું પતન કરવું? આવું અનુચિત કાર્ય હું તો નહિ કરૂં એમ કહી તે ચાલતો થયો.

આથી સર્વદેવના નેત્રમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી. તેવામાં તેનો [illegible] પુત્ર શોભન ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે પિતાની આ દશા જોઇ તેનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેણે કહ્યું કે ધનપાલે મારૂં કહ્યું માન્યું નહિ તેથી હું દુઃખી થયો છું. [illegible] શોભને તેમને કહ્યું કે ભલે વેદાદિકમાં નિપુણ એવા મારા મોટા [illegible] ઉત્તર આપ્યો, પરંતુ હું તો સરલ હોવાને લીધે પિતાની આજ્ઞાથી [illegible]

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આ કાવ્યના ચોથા, આઠમા, બારમા ઇત્યાદિ પદ્યમાં શ્રુત-દેવતાની તેમજ ૧૬ વિદ્યા-દેવીઓની, અમ્બિકા દેવીની, શાંતિ દેવીની તેમજ કપર્દી અને બ્રહ્મશાન્તિ યક્ષની સ્તુતિ નજરે પડે છે, જ્યારે એના પહેલા, પાંચમા, નવમા ઇત્યાદિ પદ્યમાં પ્રથમ તીર્થંકરથી માંડીને તે અંતિમ જિનેશ્વરની સ્તુતિ અને બીજા, છઠ્ઠા, દશમા ઇત્યાદિ પદ્યમાં સમસ્ત જિનેશ્વરોની અને ત્રીજા, સાતમા, અગ્યારમા ઇત્યાદિ પદ્યોમાં આગમની સ્તુતિ જોવામાં આવે છે.

પદ્ય-પ્રરૂપણા—

કવીશ્વરે આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા વિવિધ જાતના છંદમાં રચી છે. આથી તેમનું છંદઃ-શાસ્ત્રનું પાણ્ડિત્ય પ્રકટ થાય છે. આ કાવ્યમાં 'વૃત્ત' અને 'જાતિ' એમ બન્ને પ્રકારનાં પદ્યો દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, જોકે આમાંનાં ઘણાં ખરાં પદ્યો તો વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આઠ અક્ષરવાળા એકેક ચરણથી યુક્ત 'અનુષ્ટુપ્' જેવા નાના વૃત્તથી માંડીને તે છેક ૩૩ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી અલંકૃત 'અર્ણવ-દણ્ડક' જેવા મોટા વૃત્ત પણ આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે, એ આ કાવ્યની ખૂબી છે. એકંદર રીતે આ કાવ્યમાં ૧૮ જાતનાં છંદો છે. (૧) અનુષ્ટુપ્, (૨) અર્ણવ-દણ્ડક, (૩) ઇન્દ્રવજ્રા, (૪) ઉપજાતિ, (૫) દ્રુતવિલંબિત, (૬) નર્કુટક, (૭) પુષ્પિતાગ્રા, (૮) પૃથ્વી, (૯) મન્દાક્રાન્તા, (૧૦) માલિની, (૧૧) રૂચિરા, (૧૨) વસંતતિલકા, (૧૩) શાર્દૂલ વિક્રીડિત, (૧૪) શિખરિણી, (૧૫) સ્રગ્ધરા અને (૧૬) હરિણી એ સોળને 'વૃત્ત' તરીકે અને આર્યાગીતિ અને દ્વિપદી એ બે છંદોને 'જાતિ' તરીકે ઓળખી શકાય છે.

આ કાવ્યના વિવિધ છંદો સંબંધી માહિતી.

છન્દનું નામ	પદ્યાંક
૧ અનુષ્ટુપ્	૫૭–૬૦ [1](૪)
૨ અર્ણવ-દણ્ડક	૯૩–૯૬ (૪)
૩ [2]આર્યા-ગીતિ	૯–૧૨, ૧૭–૨૦ (૮)
૪ ઇન્દ્રવજ્રા	૩૪, ૩૬ (૨)
૫ ઉપજાતિ	૩૩,૩૫ (૨)
૬ દ્રુતવિલંબિત	૧૩–૧૬,૩૭–૪૦, ૫૩–૫૬ (૧૨)
૭ દ્વિપદી	૬૯–૭૨ (૪)
૮ નર્કુટક	૭૭–૮૦ (૪)

૧ આ ઉપરથી અમુક છંદમાં રચાયેલાં પદ્યોની મુખ્યતા જોઈ શકાય છે.
૨ અહીં 'સ્કન્ધક'ના લક્ષણ પણ એ ગણવામાં આવે છે. જુઓ શ્રીસિદ્ધચન્દ્રગણિની ટીકા.

૯ પુષ્પિતાગ્રા	૫–૮ (૪)
૧૦ પૃથ્વી	૪૯–૫૨ (૪)
૧૧ મન્દાક્રાન્તા	૨૯–૩૨ (૪)
૧૨ માલિની	૨૫–૨૮, ૬૫–૬૮ (૮)
૧૩ રુચિરા	૭૩–૭૬ (૪)
૧૪ વસંતતિલકા	૨૧–૨૪ (૪)
૧૫ શાર્દૂલવિક્રીડિત	૧–૪, ૬૧–૬૪, ૮૫–૮૮ (૧૨)
૧૬ શિખરિણી	૮૧–૮૪ (૪)
૧૭ સ્રગ્ધરા	૪૫–૪૮, ૮૯–૯૨ (૮)
૧૮ હરિણી	૪૧–૪૪ (૪)

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ સંપૂર્ણ કાવ્યમાં કોઇ પણ સ્થળે વ્યાકરણના નિયમનો ભંગ થયેલો જોવામાં આવતો નથી એ કવિરાજની નિપુણતા સૂચવે છે. વિશેષમાં મર્હુમ ડૉ. ભાણ્ડારકરકૃત 'માર્ગોપદેશિકા'માં આવતા વ્યાકરણના નિયમો ઉપરાંત વધારે વ્યાકરણથી અપરિચિત જનોને આશ્ચર્યાંકિત કરે તેવી બે [1]સંધિઓ છઠ્ઠા તેમજ અગ્યારમા પદ્યમાં જોઇ શકાય છે. આની વાસ્તવિકતાના સંબંધમાં સિદ્ધાન્ત–કૌમુદી તેમજ સિદ્ધ–હેમ એ બંને વ્યાકરણો સાક્ષી પૂરે છે.

શબ્દ-કોશ—

કવિરાજે જેમ બને તેમ પ્રચલિત શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે. એકાક્ષરી કોશ જાણવાની ખાસ જરૂર ન પડે એવી તેમની શબ્દ-રચના છે. આ વાતની અંતમાં આપેલો શબ્દ-કોશ સાક્ષી પૂરે છે.

કાવ્ય-ચમત્કૃતિ—

આ સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા નામનું કાવ્ય અનેક પ્રકારના શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત છે. તેમાં ખાસ કરીને ચરણોની સમાનતારૂપી યમક અત્ર વિશેષતઃ દૃષ્ટિ–ગોચર થાય છે. આ કાવ્યના પ્રથમ પદ્ય તરફ દૃષ્ટિ–પાત કરતાં જોઇ શકાય છે કે તેનું દ્વિતીય ચરણ તેના ચતુર્થ ચરણને તદ્દન મળતું આવે છે; આથી કરીને સંસ્કૃતના અનભિજ્ઞ જનો તો તે બન્ને ચરણોને સરખાં જોઇને તેનો અર્થ પણ એકજ હશે એમ ધારે, પરંતુ અર્થતઃ તે બંને જૂદાં છે. આવી ચમત્કૃતિથી અલંકૃત એવાં અનેક પદ્યો આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે અને તેની સંખ્યા ૮૦

૧ છઠ્ઠા પદ્યમાંના જેવી સંધિનું દૃષ્ટાંત શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાના ૫૯ મા પદ્યમાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

(પદ્યાંક ૧-૧૬, ૨૧-૪૮, ૫૭-૮૮ અને ૯૩-૯૬)ની ગણના આ છે. તેમાં પણ ૯ થી ૧૨ સુધીનાં પદ્યો તો આ ઉપરાંત પાદાનુપ્રાસ નામના અન્ય પ્રકારની સમૃદ્ધિ ઝળકી રહ્યાં છે; તેમાં એકના એક પદનો ચાર વાર જુદા જુદા અર્થમાં પ્રયોગ કર આવ્યો છે. વિશેષમાં કવિરાજે પ્રથમ અને ચતુર્થ ચરણો સમાન હોય એવાં પણ ચાર (૫૩-૫૬) રચ્યાં છે. ચરણ-સમાનતાથી નિર્મિત પદ્યો રચવામાં હજી કંઈ કચ રહી ગઈ હોય તો તે પૂર્ણ કરતા હોય તેમ તેમણે ૪૯ થી ૫૨ સુધીનાં પદ્યોમાં પ્રથમ તૃતીય ચરણો તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો સમાન રચ્યાં છે. આમ કરીને તો કવિ પોતાની કુશલતાની ઓરજ પ્રભા પ્રદર્શિત કરી છે, કેમકે ચાર ચરણોનાં પદ્ય હોવા છ જાણે બેજ ચરણોનાં હોય એમ લાગે છે. આ ઉપરાંત એક વિશિષ્ટ પ્રકારના યમ અલંકૃત ચાર પદ્યો (૮૯-૯૨) રચીને તેમણે શબ્દાલંકાર પરત્વેનું પોતાનું પાંડિત્ય કરી બતાવ્યું છે.

આ અપૂર્વ કાવ્યને તેની ચમત્કૃતિમાં સર્વાંગે મળતું આવતું એક કાવ્ય મારા જો આવ્યું છે અને તેનાં રચનારા બીજા કોઇ નહિ પણ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહે ધ્યાય યશોવિજયજી છે. આ કાવ્ય 'ઐન્દ્ર-સ્તુતિ'ના નામથી ઓળખાય છે અ સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત છે. હાલમાં સાગરાનંદસૂરિજીએ તેની એક અવચૂરિ તૈયાર છે અને તે છપાઇ ગઇ છે. ટુંક સમયમાં તે બહાર પડશે એમ લાગે છે. ઇ. સ. ૧૯૨ ઑક્ટોબર માસમાં આની એક પ્રતિ મને તેમની તરફથી જોવાને મળી હતી. બે મહિના ઉપર મને એ કાવ્યનાં મૂળમાત્રની એક પ્રતિ વિજયમોહનસૂરિજી તરફથી મળી (એ કાવ્યને પણ આ કાવ્યની માફક તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવા મેં વિચાર રાખ્યો છે.)

ચરણની સમાનતારૂપ ચમત્કારથી ચતુરોના ચિત્તને પણ ચોરી લેનારૂં એક બીજું શ્રેષ્ઠિ દેવચંદ લાલભાઇ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં પ્રસિદ્ધ વામાં આવ્યું હતું. આ કાવ્યને 'ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ' એવા નામથી ઓળખ આવે છે અને તેના કર્તા મુનિશ્રી મેરૂવિજયજી છે. આ સંપૂર્ણ કાવ્ય 'વસંતતિલ નામના એકજ વૃત્તમાં રચાયેલું છે અને તેના પ્રત્યેક શ્લોકમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણ સમાનતા નિહાળી શકાય છે. આ કાવ્યની જેમ ચરણ-સદૃશતારૂપી યમકથી અ અને ફક્ત એકજ જાતના [1]છંદમાં રચાયેલું પરંતુ ચોવીસ જિનેશ્વરોનીજ સ્તુતિરૂપ અ પણ વળી ૨૪ પદ્યોનું એક કાવ્ય હાલમાં મારા જોવામાં આવ્યું છે. તે હજી સુધી અપ્રસિદ્ધ

પદ-સમાનતારૂપી યમકથી થોડે ઘણે અંશે પરિપૂર્ણ એવું એક બીજું કાવ્ય શ્રીબપ્પ ટ્ટિસૂરિએ રચેલું છે અને તે શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા (મહેસાણા) તર

[1] આ છંદનું નામ શાર્દૂલવિક્રીડિત છે.

સં. ૧૯૧૨ માં પ્રસિદ્ધ થયેલું હતું. આ તેમજ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ એ બે
વિવરણો અનુવાદ સહિત મેં તૈયાર કર્યાં છે અને તે ટુંક સમયમાં છપાઇ બહાર પડશે એવી
આશા રહે છે.

આ ઉપર્યુક્ત વિશિષ્ટતાથી અલંકૃત હોઇ બીજું કાવ્ય હોય, તો તેની મને ખબર નથી,
એ અન્ય જાતનાં યમકમય કાવ્યો તો મેં કેટલાંક જોયાં છે. સમય મળતાં તેનો પણ
અનુવાદ કરવા અભિલાષા રહે છે.

કાવ્ય-ઉત્પત્તિ—

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભન મુનીશ્વરે કયા પ્રસંગે રચી તેના સંબંધમાં
નીચેની હકીકત રજુ કરવામાં આવે છે. આની સત્યતા ઉપર ભરોસો રાખી શકાય તેમ છે,
પરંતુ આ દન્તકથા કવિરાજના અદ્વિતીય કાવ્ય-ચાતુર્યને તથા અસાધારણ ઉપયોગને સૂચવવા
જોડવામાં આવી હોય એમ પણ સંભવી શકે છે.

એકદા શોભન મુનિરાજ ગોચરી માટે ગયા હતા, તેવામાં તેમને જિનેશ્વરની સ્તુતિ
રચવાનો વિચાર થઇ આવ્યો અને તે કાર્યમાં તેઓ તલ્લીન બની ગયા. આ પ્રમાણે વ્યગ્ર
ચિત્તવાળા તેઓ એક શ્રાવકને ઘેર જઇ ચડ્યા અને ત્યાં આહાર લઇને ભરેલું પાત્ર ઝોળીમાં
મૂકવાને બદલે તેની સમીપમાં પડેલું પાષાણનું પાત્ર તેમણે ઝોળીમાં મૂકી દીધું. આહાર
કરતી વેળાએ તેમની ઝોળીમાંથી પાષાણનું પાત્ર નીકળતાં તેમની સ્પર્ધા કરનારા બીજા
મુનિઓ બોલી ઊઠ્યા કે અહો! આજ શોભનને તો મોટો લાભ થયો! ગુરૂજીએ શોભન
મુનિને આ બાબતનો ખુલાસો કરવા કહ્યું ત્યારે તેમણે સત્ય હકીકત નિવેદન કરી અને પોતે
જિન-સ્તુતિનાં જે પદ્યો રચ્યાં હતાં તે કહી બતાવ્યાં. આ સાંભળીને તેમના ગુરૂજી અતિ-
શય ખુશી થઇ ગયા. ગોચરીએ નીકળીને ઉપાશ્રયે પાછા ફરતાં સુધીમાં આવાં અપૂર્વ પદ્યો
જો કવીશ્વરે રચ્યાં હોય, તો તે હકીકત આ કવીશ્વરની અપૂર્વ કુશલતા સૂચવે છે.

સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું સ્થાન—

આ કાવ્યની સમાલોચના કરવાનું કાર્ય તો હું સુજ્ઞ પાઠક-વર્ગને સોંપું છું, પરં
તેની સમીક્ષાને અંગે નીચેની બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવો હું ઉચિત સમજું છું.

(૧) પ્રથમ તો આ કાવ્ય ઉચ્ચ કોટિનું હોવું જોઇએ એ વાતને એ કાવ્યને ...
રચવામાં આવેલી વિવિધ ટીકાઓજ સિદ્ધ કરી આપે છે. ખાસ કરીને સૌભાગ્યચરિ...
આના સંબંધમાં નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે એ ભુલવા જેવું નથી. તેઓથી કહે છે...

" स्तुतिस्वरूपा विविधार्थचित्रा-
ऽलङ्कारसारा सरसाऽप्रमेया ॥ "

(૨) શ્રીમાન્ સંઘતિલકસૂરિજીએ આ કવિરાજના સંબંધમાં નીચે મુજબનો અભિપ્રાય આપ્યો છેઃ—

" बीओ सोहणनामा, जस्स कवित्तं विचित्तयं सुणिउं ।
केहिं न विह्मियहियएहिं पंडिएहिं सिरं धुणियं ॥
बहुपरियणपरियरिया, अखंडपंडिच्चदप्पदुप्पिच्छा ।
सिरिभोयरायरायं, गणस्स मुहमंडणं जाया ॥ "

—સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની ટીકા (પત્રાંક ૭૫)

અર્થાત્ (સર્વધરને) બીજો શોભન નામે પુત્ર હતો. એની વિચિત્ર કવિતાનું શ્રવણ કર્યા બાદ હૃદયમાં વિસ્મય પામેલા એવા કયા કયા પણ્ડિતોએ મસ્તક ધુણાવ્યું નથી? શોભન અને ધનપાલ એ બંને ઘણા સેવકોથી સેવિત હતા, અખણ્ડિત વિદ્વત્તાના ગર્વથી દુઃપ્રેક્ષ્ય (દુઃખે કરીને જોઇ શકાય તેવા) હતા તેમજ તેઓ શ્રીભોજ રાજેશ્વરના મુખ-મણ્ડન બન્યા હતા.

(૩) સાહિત્ય-રસિક ડૉ. યાકોબી જેવા વિદ્વાને પણ એની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે, આ વાત તેમણે જર્મન ભાષામાં લખેલી પ્રસ્તાવના ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

(૪) આ કાવ્યની શોભન મુનિજીના ગુરુએ પણ પ્રશંસા કરી છે એમ પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીમહેન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધના નીચે આપેલા ૩૧૯ મા પદ્ય ઉપરથી જોઇ શકાય છેઃ—

" स प्राह न स्तुतिप्याना–ज्ञानेऽप्ययस्पृहो गुरुः ।
तत्काव्यान्वय दर्पेण, प्राशंसद् तं चमत्कृतः ॥ १ ॥ "

(૫) આ કાવ્યથી જૈન સમાજ વિશેષતઃ પરિચિત છે એ વાત પણ તેની ગૌરવતા જાહેર કરે છે.

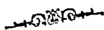
હવે હું આ ઉપોદ્ઘાત પૂર્ણ કરૂં તે પૂર્વે મારી અલ્પ બુદ્ધિને લઇને આ કાવ્ય ઉપર યથાયોગ્ય પ્રકાશ પાડી ન શકાયો હોય તો તેથી આ કાવ્યમાં ન્યૂનતા છે એમ ન માનવું એટલી પાઠક-વર્ગને ખાસ ભલામણ કરતો તેમજ મતિ-દોષ કે મુદ્રણ દોષને લીધે જે કંઇ ખામીઓ આ પુસ્તકમાં નજરે પડે તે બદલ સાક્ષર વર્ગ ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખતો હું વિરમું છું, કેમકે

" गच्छतः स्खलनं क्वापि, भवत्येव प्रमादतः ।
हसन्ति दुर्जनास्तत्र, समादधति सज्जनाः ॥ १ ॥ "

ભૂલેશ્વર, મુંબાઈ
વીર સંવત્ ૨૪૬૨,
કાર્તિક શુક્લ દ્વિતીયા

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

વિષય-પ્રદર્શન

…ષય પદ્યાંક

…ષભ જિનેશ્વરની સ્તુતિ ૧

…-ભવ્યાદિક વિભાગો, ઽનિગોદ, ભવ્યની સંખ્યા, અનંતનો અર્થ, અભવ્યને પ્રતિ-
…બોધિત નહિ કરી શકવાનું કારણ, કર્મ, ૭ દ્રવ્યો, નાભિ નરેશ, કાલના વિભાગો,
…યુગલિક, ત્રણ પ્રકારની નીતિઓ, ઋષભદેવ, સંખ્યાત અને પૂર્વની સમજ, પદ્ય-વિચાર,
…શાર્દૂલ-વિક્રીડિતનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-ચમત્કાર. ૨

…નવરોની સ્તુતિ ૩

જિનવર, જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો, તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલીમાં રહેલો તફાવત,
કેવલીના પ્રકારો, તીર્થનો અર્થ, મન્દાર કુસુમ.

…ન આગમની પ્રશંસા ૪

નય, તેના સાત પ્રકારો, અંગ, સિદ્ધાન્ત-રચના, મહાવીર સ્વામીની દેશના,
ગણધર, પદાર્થોના ત્રણ ધર્મો, કંદર્પનું સ્વરૂપ.

શ્રુત-દેવતાનું સ્મરણ.... .... ૫

શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ.

શ્રીઅજિતનાથને નમસ્કાર ૬

પંચ-કલ્યાણક, તીર્થંકરનું ચ્યવન, જન્મ-કલ્યાણક, સમય, અંતર્મુહૂર્ત, વૈમાનિક દેવોના
પ્રકારો, ચોસઠ ઇન્દ્રો, ભદ્રશાલ વિગેરે વનો, દ્વીપ-સમુદ્રો, ચાર વિદિશાઓ, લોકપાલ, તિર્યગ્-
જૃમ્ભક, મેરૂ ગિરિરાજ, શ્રીઅજિતનાથ, પદ્ય-પરીક્ષા—પ્રથમનાં બે ચરણોના
અક્ષરો તથા ગણો સંબંધી ખુલાસો.

જિન-સમૂહની પ્રાર્થના.... .... ૭

વસન્ત છંદ, વ્યાકરણ-વિચાર, તીર્થંકરોની સંખ્યા, ૩૫ ક્ષેત્રો, કર્મ-ભૂમિ, જમ્બૂ-
દ્વીપ, ૭ પર્વતો.

જૈન શાસનનો વિચાર ....

ત્રૈલોક્યનું દિગ્દર્શન, ગમ પરત્વે વિચાર, મુક્તિ-માર્ગ, સિદ્ધનો અર્થ.

૧-૩ અત્ર ત્રણ જૂદી જાતના ટાઇપ વાપરીને અહીં વિષયના ત્રણ પ્રકારો સૂચવવામાં આવ્યા છે. જેમકે સૌથી મોટા ટાઇપમાં પદ્યાંકનો વિષય, તેનાથી નાના ટાઇપમાં સ્પષ્ટીકરણમાં આપેલા વિષયો અને સૌથી નાના ટાઇપમાં મોટે ભાગે ટિપ્પણીમાં આપેલા વિષયો આપ્યા છે.

માનસી દેવીને પ્રાર્થના ૮

માનસી-સ્વરૂપ, સોળ વિદ્યા-દેવીઓનાં નામો.

શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ ૯

શંભવનાથ, સંસારને અરણ્યની ઉપમા, વીતરાગની પ્રાર્થનાનું ફળ, પદ્ય-સમીક્ષા, પદ્ય પરત્વે માત્રા-ગણત્રી, આર્યાનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-ચમત્કૃતિ.

જિનેશ્વરોનો આશ્રય કરવાથી પ્રાપ્ત થતું ફળ..... .... ૧૦

જિનેશ્વરનાં લક્ષણો, માન અને મદમાં તફાવત, મદનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો.

જૈન મતનું પ્રાધાન્ય ૧૧

જૈન સિદ્ધાન્તમાંના નયોની અનુપમતા, સાંખ્ય દર્શનની ઉત્પત્તિ, સિદ્ધાન્તને 'પ્રયત્ન કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ, કાલની મહત્તા, સ્વભાવની પ્રબલતા, કર્મની પ્રૌઢતા, નિયતિની પ્રભુતા, ઉદ્યમની પ્રધાનતા, વ્યાકરણ-વિચાર, પદ્ય-પરીક્ષા.

શ્રીવજ્રશૃંખલાને પ્રણામ ૧૨

વજ્રશૃંખલા દેવીનું સ્વરૂપ.

અભિનન્દનનાથને પ્રાર્થના ૧૩

ગુણ અને ગુણીનો ભેદાભેદ, શ્રીઅભિનન્દન, તીર્થંકરોનો ધ્વનિ, શ્રીઅભિનન્દનને આપેલી સિંહની ઉપમા, વૃત્ત-વિચાર, દ્રુતવિલંબિતનું અન્ય લક્ષણ.

સમસ્ત જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના ૧૪

જિનેશ્વરોનું વિશ્વ-બંધુત્વ, તીર્થંકરનું અલૌકિક ગુરુત્વ, ગુરુ-ચતુર્ભંગી, અહિંસાદિક મહાવ્રતો-અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ, ધર્મ-ચક્ર.

આગમની પ્રશંસા ૧૫

આગમ, ઉપચાર, ૪૫ આગમો.

શ્રીરોહિણી દેવીને નમસ્કાર ૧૬

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ, પદ્ય-વિચાર.

શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ ૧૭

શ્રીસુમતિનાથ, દમ (ઉપશમ) વિચાર, ભય અને તેના પ્રકારો, પદ્ય-ચમત્કાર.

સમસ્ત જિનેશ્વરોને વિનતિ ૧૮

જિનેશ્વરનું લક્ષણ, ઈશ્વરની મુક્તતા, મુક્ત જીવોના પુનરાગમનનો અસંભવ, સાંવત્સરિક દાન, સુવર્ણનો સિક્કો, ઘાતવર્જિત પાપનો અર્થ, પદ્ય-ચમત્કૃતિ.

સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ ૧૯

તીર્થંકરની મર્મ-ધ્વનિતા, પદ્ય-ચમક.

વિષય-પ્રદર્શન

કાલી દેવીને પ્રાર્થના ૨૦
કાલી દેવીનું સ્વરૂપ, અભયનો અર્થ, પદ્ય-ચમત્કાર-મીમાંસા.
શ્રીપદ્મપ્રભને વિનતિ ૨૧
પદ્મપ્રભ પ્રભુ, સામાયિકનો અર્થ, પંચમ ગતિ, વૃત્ત-વિચાર-પ્રથમાદિચરણોના ગણો પરત્વે સમજ, વસન્તતિલકાનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-ચમત્કાર.
સમગ્ર જિનેશ્વરની સ્તુતિ ૨૨
જિન-શ્રેણિ પરત્વે વાપરેલાં વિશેષણો સંબંધી વિચાર, જિનેશ્વરનો મહિમા.
શ્રીસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ ૨૩
શ્લોક-ચમત્કૃતિ.
ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ ૨૪
ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ, વૃત્ત-ચમત્કાર.
શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સ્મરણ ૨૫
સુપાર્શ્વનાથ, માલિની વૃત્તનાં લક્ષણો.
જિનેશ્વરોનું ધ્યાન ૨૬
જિનેશ્વરોની દેવકૃત ભક્તિ, તીર્થંકરનું સાન્નિધ્ય કરનારા દેવોની સંખ્યા, સમ્યક્ત્વ.
જિન-મતની પ્રશંસા ૨
જન્મ-મરણની વેદના.
મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ ....
મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ.
શ્રીચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને પ્રણામ ....
ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર, દૃષ્ટાંતનો અર્થ, હેતુની સમજ, ઊહ અર્થાત્ તર્ક, અનેકાન્તવાદ-મીમાંસા, અંધગજ ન્યાય, ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને અક્ષમાન કહેવાનું કારણ, પદ્ય-પ્રરૂપણા, મન્દાક્રાન્તાનું લક્ષણ.
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ ....
શ્લોક-ચમત્કૃતિ.
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ ....
વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ ... .
શ્રીવજ્રાંકુશીનું સ્વરૂપ.
શ્રીસુવિધિનાથને પ્રાર્થના ....
સુવિધિનાથ-ચરિત્ર, પદ્ય-પરિચય, મન્દરજ, દર્પદરજ, અને ઉપરજ

જિનેશ્વરોને વિનતિ ૩૪
પદ્ય-વિચાર.
જિન-વાણી.... .... ૩૫
પદ્ય-વિચાર.
જ્વલનાયુધા (સર્વાસ્રા મહાજ્વાલા) દેવીની પ્રાર્થના ૩૬
કવિ, જ્વલનાયુધા દેવીનું સ્વરૂપ, પદ્ય-વિચાર.
શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ ૩૭
શીતલનાથ-ચરિત્ર.
જિનેશ્વરોનું સ્મરણ ૩૮
પદ્ય-વિચાર.
સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ ૩૯
કલ્પ-વૃક્ષ.
માનવી દેવીની સ્તુતિ ૪૦
માનવી દેવીનું સ્વરૂપ.
શ્રીશ્રેયાંસનાથની વીતરાગ દશા ૪૧
શ્રીશ્રેયાંસનાથ-ચરિત્ર, કંદર્પ-વિજય, પદ્ય-મીમાંસા, હરિણીનું લક્ષણ.
જિનેશ્વરોની તેમનાં લક્ષણોથી અંકિત સ્તુતિ ૪૨
જિનાગમની સ્તુતિ ૪૩
સંસારની સમુદ્ર સાથે સરખામણી.
શ્રીમહાકાલી દેવીનો વિજય ૪૪
મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ, પદ્ય-વિચાર.
શ્રીવાસુપૂજ્યને વન્દન ૪૫
શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર, શ્રીવાસુપૂજ્યનું લક્ષ, પદ્ય-પરિચય, સ્રગ્ધરાનું લક્ષણ.
જિન-શ્રેણિને પ્રાર્થના.... .... ૪૬
જિન-વાણીનું સ્વરૂપ ૪૭
શ્રીશાન્તિ દેવીની સ્તુતિ ૪૮
શાન્તિ દેવીનું સ્વરૂપ, શાન્તિનો પ્રભાવ.
શ્રીવિમલનાથને વન્દન ૪૯
શ્રીવિમલનાથ-ચરિત્ર, પદ્ય-મીમાંસા, પૃથ્વીનું લક્ષણ.

શ્રીકુન્થુનાથને વન્દન ૬૫

શ્રીકુન્થુનાથ-ચરિત્ર, ભરતક્ષેત્ર અને ચક્રવર્તીનું સ્વરૂપ, શલાકાપુરુષોની સંખ્યા, 'શલાકા' શબ્દનો અર્થ.

સકલ તીર્થંકરોને પ્રણામ ૬૬

સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ ૬૭

શ્લોક-સમીક્ષા.

શ્રીપુરૂષદત્તા દેવીને પ્રાર્થના ૬૮

ઇતિ-વિચાર, પુરૂષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ.

શ્રીઅરનાથને પ્રણામ ૬૯

અરનાથ-ચરિત્ર, નવ નિધિ, ભુવનપતિના દશ પ્રકારો, ચૌદ રત્નોનાં નામ તથા માપ, ચૌદ રત્નોના પૂર્વ અને ઉત્તર ભવો, ચૌદ રત્નોનું કાર્ય, ચક્રવર્તીની છ ખંડની સાધના, પોષધનો અર્થ, ચક્રવર્તીના પૂર્વ અને ઉત્તર ભવ, ચક્રવર્તીની સંખ્યા, સર્વાર્થસિદ્ધ, અનુત્તર વિમાન, માન અને મદ સંબંધી વિચાર, પદ્ય-મીમાંસા.

જિનવરોને વન્દન ૭૦

પદ્ય-વિચાર.

જિન-આગમને નમસ્કાર ૭૧

પદ્ય-વિચાર.

શ્રીચક્રધરા દેવીની સ્તુતિ ૭૨

ચક્રધરા દેવીનું સ્વરૂપ.

શ્રીમલ્લિનાથની સ્તુતિ ૭૩

શ્રીમલ્લિનાથ-ચરિત્ર, મલ્લિનાથનો સ્ત્રી-વેદ, પદ્ય-વિચાર.

જિન-પતિઓની સ્તુતિ ૭૪

જીવ-વિચાર, સ્થાવર અને ત્રસ.

સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા ૭૫

જૈન સિદ્ધાન્તમાં તર્કનું સ્થાન.

શ્રીકપર્દી યક્ષનું સ્મરણ ૭૬

યક્ષ-વિચાર, કપર્દી યક્ષરાજની સ્તુતિ, શ્રીઋષભદેવની સ્તુતિ અને તેનો અનુવાદ, કપર્દી યક્ષરાજનું જીવન-વૃત્તાન્ત, પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ

શ્રીમુનિસુવ્રત- [illegible] ૭૭

મુનિસુવ્ર[illegible] [illegible]સા.

જિન-સમુદાયને પ્રણામ ૭૮

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ ૭૯

અનુમાન.

શ્રીગૌરી દેવીની સ્તુતિ ૮૦

ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ.

શ્રીનમિનાથનું સંકીર્તન ૮૧

શ્રીનમિનાથ-ચરિત્ર, પદ્ય-વિચાર, શિખરિણીનું અન્ય લક્ષણ.

જિનેશ્વરોનો જય ૮૨

દાનના પાંચ પ્રકારો.

સિદ્ધાન્તનો પરિચય ૮૩

કાલી દેવીની સ્તુતિ ૮૪

કાલી દેવીનું સ્વરૂપ, લક્ષ્મી વિગેરે ચૌદ રત્નો.

શ્રીનેમિનાથને નમસ્કાર ૮૫

નેમિનાથ-ચરિત્ર, મહાસતી રાજીમતી, નેમિનાથે યુદ્ધમાં લીધેલો ભાગ.

જિન-શ્રેણિની સ્તુતિ ૮૬

પદ્ય-વિચાર.

જિન-વાણીનું ગૌરવ ૮૭

પદાર્થ-વિચાર.

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ ૮૮

અમ્બા દેવીનું સ્વરૂપ.

શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રાર્થના ૮૯

શ્રીપાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર, પદ્ય-વિચાર.

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ ૯૦

જન્મ-મરણનાં સ્થાનો.

જિન-વાણી પરત્વે વિચાર ૯૧

પદ્ય-ચમત્કાર.

વૈરોટ્યા દેવીની સ્તુતિ ૯૨

ધરણેન્દ્ર-વિચાર, વૈરોટ્યા દેવીનું સ્વરૂપ.

શ્રીવીર પ્રભુને વિનતિ ૯૩

વીર પ્રભુનું ચરિત્ર, 'વીર' શબ્દ સંબંધી વિચાર, વીર પ્રભુની વીરતા, વીરનું તપ, વીર પ્રભુનાં અન્ય નામો, પદ્ય-વિચાર.

જિન-સમૂહની સ્તુતિ ૯૪

સમવસરણનું સ્વરૂપ, પુષ્પ-વૃષ્ટિ, ત્રણ ગઢો, વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કમ્ભ, ચતુષ્કોણાકાર સમવસરણ, ગઢનાં દ્વારો, અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર, છત્ર ઇત્યાદિ, સમવસરણની રચના, સમવસરણમાં તીર્થંકરનું સ્વરૂપ, તીર્થંકરની દેશના, તીર્થંકરની પર્ષદા, દશ આશ્ચર્યો, જૈન દર્શનમાં વિનયનું સ્થાન, પ્રમાણાંગુલાદિકનો વિચાર.

ભારતીને પ્રાર્થના ૯૫

અમ્બિકા દેવીની સ્તુતિ ૯૬

અમ્બિકા દેવીનું સ્વરૂપ.

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थसूची

(સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી)

जैनग्रन्थाः	कर्तारः
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रम्	कलिकालसर्वज्ञश्री' हेमचन्द्र 'सूरिः
सिद्धहेमशब्दानुशासनम्	"
अभिधानचिन्तामणिः	"
अभिधानचिन्तामणिपरिशिष्टम्	"
अनेकार्थसङ्ग्रहः	"
वीतरागस्तोत्रम्	"
छन्दोऽनुशासनम्	"
योगशास्त्रम्	"
अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका	"
अनुयोगद्वाराणि	गणधराः
अनुयोगद्वारवृत्तिः	मलधारगच्छीयश्री' हेमचन्द्र 'सूरिः
शीलोपदेशमाला	"
पुष्पमाला	"
भवभावना	"
प्रवचनसारोद्धारः	श्री' नेमिचन्द्र 'सूरिः
प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः	श्री' सिद्धसेन 'सूरिः
प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारः	श्री' वादिदेव 'सूरिः
स्याद्वादरत्नाकरः	"
रत्नाकरावतारिका (प्रमाण० वृत्तिः)	श्री' रत्नप्रभ 'सूरिः
न्यायकुसुमाञ्जलिः	न्यायविशारदन्यायतीर्थमुनिश्री' न्यायविजयः'
अध्यात्मतत्त्वालोकः	"
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्	वाचकवर्यश्री' उमास्वातिः'
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रभाष्यम्	"
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रसम्बन्धकारिकाटीका	श्री' देवगुप्त 'सूरिः
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रटीका	श्री' सिद्धसेन 'गणिः
कर्मप्रकृतिः (कम्मपयडी)	श्री' शिवशर्म 'सूरिः
कर्मग्रन्थाः	श्री' देवेन्द्र 'सूरिः
पञ्चसङ्ग्रहः	श्री' चन्द्रर्षि 'महत्तरः

જૈન ગુજરાતી ગ્રન્થો	કર્તા
પ્રકરણ-રત્નાકર	શ્રાવક 'ભીમસી માણેક'
વીર-સ્તવન	ઉપાધ્યાય શ્રી 'વિનયવિજયજી'
અહિંસાદિગ્દર્શન	શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રી 'વિજયધર્મ' સૂરિજી
સૂક્તમુક્તાવલી	મુનિશ્રી 'કેસર વિમલજી'
નેમિનાથ-સ્તવન	ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાયશ્રી 'યશોવિજયજી'
તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ)	ન્યાયવિશારદ ન્યાયતીર્થ ઉપાધ્યાયશ્રી 'મંગલવિજયજી'

जैन हिन्दी ग्रन्थ	कर्ता
अहिंसादिग्दर्शन	शास्त्रविशारद श्री 'विजयधर्म' सूरि

अजैनसंस्कृतग्रन्थाः	कर्तारः
किरातार्जुनीयम्	महाकवि 'भारविः'
मेघदूतम्	कविराज 'कालिदासः'
कुमारसम्भवम्	"
शृङ्गारार्णवः	श्रीमज्जिनेश्वरः
सिद्धान्तकौमुदी (बालमनोरमाटीका)	महामहोपाध्याय 'श्रीमद्भट्टोजिदीक्षितः'
शिशुपालवधः	कविवर 'माघः'
रामायणम्	आद्यकवीश्वर 'वाल्मीकिः'
मनुस्मृति	भगवान् 'मनुः'
भगवद्गीता	श्री 'कृष्णः'
मृच्छकटिकम्	श्री 'शूद्रक' कविः
[illegible] ([illegible])	
मालतीमाधवप्रकरणम्	महाकवि 'भवभूतिः'

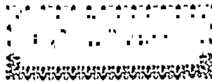
ગુજરાતી ગ્રન્થ	કર્તા
[illegible]	[illegible]

नमः परमात्मने ।

सुविहितपुरन्दरश्रीशोभनमुनिवर्यविहिता

॥ स्तुतिचतुर्विंशतिका ॥

अथ श्रीनाभिनन्दनस्तुतिः—

भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मावली–
रम्भासामज ! 'नाभि'नन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ।
भक्त्या वन्दितपादपद्म ! विदुषां सम्पादय प्रोज्झिता–
रम्भासाम ! जनाभिनन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम् (१२,७)

समस्तजिनवराणां स्तुतिः—

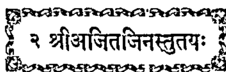
ते वः पान्तु जिनोत्तमाः क्षतरुजो नाचिक्षिपुर्यन्मनो
दारा विभ्रमरोचिताः सुमनसो मन्दारवा राजिताः ।
यत्पादौ च सुरोज्झिताः सुरभयाम्चक्रुः पतन्त्योऽम्बरा–
दाराविभ्रमरोचिताः सुमनसो मन्दारवाराजिताः ॥ २ ॥ —शार्दूल०

जिनप्रवचनप्रशंसा—

शान्तिं वस्तनुतान् मिथोऽनुगमनाद् यन्नैगमाद्यैर्नयै–
रक्षोभं जन ! हेऽतुलं छितमदोदीर्णाङ्गजालं कृतम् ।
तद् पूज्यैर्जगतां जिनैः प्रवचनं दृप्यत्कुवाद्यावली–
रक्षोभञ्जनहेतुलाञ्छितमदो दीर्णाङ्गजालङ्कृतम् ॥ ३ ॥ —शार्दूल०

श्रुतदेवतास्मरणम्—

शीतांशुत्विपि यत्र नित्यमदधद् गन्धाढ्यधूलीकणा—
नाली केसरलालसा समुदिताऽऽशु भ्रामरीभासिता ।
पायाद् वः श्रुतदेवता निदधती तत्राब्जकान्ती क्रमौ
नालीके सरलाऽलसा समुदिता शुभ्रामरीभासिता ॥ ४ ॥ १ ॥—शार्दूल०

अथ अजितनाथप्रणामः—

त'मजित'मभिनौमि यो विराजद्—
वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ।
निजजननमहोत्सवेऽधितष्ठा—
वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ॥ १ ॥

—पुष्पिताग्रा

जिनकदम्बकाभिस्तुतिः—

स्तुत जिननिवहं तमर्तितप्ता—
ध्वनदसुरामरवेण वस्तुवन्ति ।
यममरपतयः प्रगायं पार्श्व—
ध्वनदसुरामरवेणवः स्तुवन्ति ॥ २ ॥ —पुष्पि०

जिनमतविचारः—

प्रवितर वसतिं त्रिलोकबन्धो !
गमनययोगततान्तिमे पदे हे ।
जिनमत ! विततापवर्गवीथी—
गमनययो ! गततान्ति मेऽपदेहे ॥ ३ ॥ —पुष्पि०

१ 'भ्रामरी भासिता' इत्यपि पदच्छेदः । २ 'गम ! नय०' इत्यपि संभवति ।

मानसीदेव्याः मार्थना—

सितशकुनिगताऽस्तु मानसीद्धा-
ऽऽत्ततितिमिरम्मदभोसुराजिताशम्।
वितरतु दधती पविं क्षतोचव्-
ततितिमिरं मदभासुराजिता शम् ॥ ४ ॥२॥ —पुष्पि०

---

२ श्रीशम्भवजिनस्तुतयः

अथ श्रीशम्भवस्याभ्यर्थना—

निर्भिन्नशत्रुभवभय !
शं भवकान्तारतार ! तार ! ममारम्।
वितर त्रातजगद्भय !
'शम्भव !' कान्तारतारतारममारम् ॥ १ ॥
—आर्यागीतिः

जिनवराणामाश्रयाल्लक्ष्मीः—

आश्रयतु तव प्रणतं
विभया परमा रमाऽसमानमदमैः।
स्तुत ! रहित ! जिनकदम्बक !
विभयापन्मार ! मारमानमदमैः ॥ २ ॥ —आर्या०

जिनमतस्य प्राधान्यम्—

जिनराज्या रचितं स्ता-
दसमाननयानया नयायनमानम्।
शिवशर्मणे मतं दध-
दसमाननयानयानया यतमानम् ॥ ३ ॥ —आर्या०

---

१ '०भा सुरा०' इत्यपि पदच्छेदः। २ '०मानुष्य[illegible]' इत्यपि [illegible]।

महामानस्याः स्तुतिः—

दधति ! रविसपत्नं रत्नमाभास्तभास्वन्-
नवघनतरवारिं वा रणारात्रीणाम् ।
गतव्रति ! विकिरत्यालीं 'महामानसी'ष्टा-
नव घनतरवारिं वारणारावरीणाम् ॥ ४ ॥ ७ ॥ —मा

---

८ श्रीचन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

अथ चन्द्रप्रभप्रभवे प्रणामः—

तुभ्यं 'चन्द्रप्रभ !' जिन ! नमस्तामसोऽज्जृम्भितानां
हाने कान्तानलसम ! दयावन् ! दितायासमान ! ।
विद्वत्पङ्क्त्या प्रकटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतु-
हानेकान्तानलसमदया वन्दितायासमान ! ॥ १ ॥
—मन्दाक्रान्ता (४, ६, ७)

जिनेश्वराणां नुतिः—

जीयाद् राजी जनितजननज्यानिहानिर्जिनानां
सत्यागारं जयदमितरुक् सारविन्दाऽवतारम् ।
भव्योद्धृत्या भुवि कृतवती याऽत्रहद् धर्मचक्रं
सत्यागा रञ्जयदमितरुक् सौ रविं दावतारम् ॥ २ ॥ —म०

सिद्धान्तस्तुतिः—

सिद्धान्तः स्तादहितहतयेऽख्यापयद् यं जिनेन्द्रः
सद्राजीवः स कविधिषणापादनेऽकोपमानः ।
दक्षः साक्षाच्छ्रवणचुलुकैर्यं च मोदाद् विहायः-
सद्राजी वः सकविधिषणाऽपादनेकोपमानः ॥ ३ ॥ —मन्दा०

---

१ 'रविः' इत्यपि पाठः । २ 'सारविन्दा बतारम्' इति पाठान्तरम् ।

वज्राङ्कुश्याः स्तुतिः—

'वज्राङ्कुश्य'ङ्कुशकुलिशभृत् ! त्वं विधत्स्व प्रयत्नं
स्वायत्यागे ! तनुमदवने हेमताराऽतिमत्ते ।
अध्यारूढे ! शशधरकरश्वेतभासि द्विपेन्द्रे
स्वायत्याऽगेऽतनुमदवने हेऽमतारातिमत्ते ! ॥ ४ ॥ ८ ॥ —मन्दा०

---

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रार्थना—

तवाभिवृद्धिं ' सुविधि'र्विधेयात्
स भासुरालीनतपा दयावन् ! ।
यो योगिपङ्क्त्या प्रणतो नमःसद्-
सभासुरालीनतपादयाऽवन् ॥ १ ॥
—उपजातिः

जिनेश्वरेभ्योऽभ्यर्थना—

या जन्तुजाताय हितानि राजी
सारा जिनानामलपद् ममालम् ।
दिश्यान्मुदं पादयुगं दधाना
सा राजिनानामलपद्ममालम् ॥ २ ॥
—इन्द्रवज्रा

जिनवाणी—

जिनेन्द्र ! भङ्गैः प्रसभं गभीरा-
ऽऽशु भारती शस्यतमरत्वेन ।
निर्नाशयन्ती मम शर्म दिश्यात्
शुभाऽरतीशस्य तमरतवेन ! ॥ ३ ॥ —उप०

---

१ 'शुभा रतीश०' इत्यपि पाठः ।

ज्वलनायुधायै विज्ञापना—

दिश्यात् तवाशु ' ज्वलनायुधाऽल्प-
मध्या सिता कं प्रवरालकस्य ।
अस्तेन्दुरास्यस्य रुचोरु पृष्ठ-
मध्यासिताऽकम्प्रवरालकस्य ॥ ४ ॥ ९ ॥ —इन्द्र०

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलजिनस्तुतिः—

जयति 'शीतल'तीर्थकृतः सदा
चलनतामरसं सदलं घनम् ।
नवकमम्बुरुहां पथि संस्पृश-
च्चलनतामरसंसदलङ्घनम् ॥ १ ॥
—द्रुतविलम्बितम्

जिनानां स्मरणम्—

स्मर जिनान् परिभिन्नजरारजो-
जननतानवतोदयमानतः ।
परमनिर्वृतिशर्मकृतो यतो
जने ! नतानवतोऽदयमानतः ॥ २ ॥ —द्रुत०

सिद्धान्तस्वरूपम्—

जयति कल्पितकल्पतरूपमं
मतमसारतरागमदारिणा ।
प्रथितमत्र जिनेन मनीषिणा-
मतमसा रतरागमदारिणा ॥ ३ ॥ —द्रुत०

१ '०स्पृश-' इत्यपि संभवति । २ 'जयतु' इति पाठान्तरम् । ३ '०रजो-' इति पाठान्तरम् । ४ 'जननत
संभवति ।

मानवीदेव्याः स्तुतिः—

घनरुचिर्जयनाद् भुवि 'मानवी'
गुरुतरंगविहितामरसङ्गता ।
कृतपदाऽम्बरे पल्लवप्रभा-
गुरुतराविह तामरसं गता ॥ ४ ॥ १० ॥ —द्रुत०

---

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसजिनस्य परमं वैराग्यम्—

कुसुमधनुषा यस्मादन्यं न मोहवशं व्यधुः
कमलसदृशा गीतारावा बलादपि तापितम् ।
प्रणमततरां द्राक् 'श्रेयांसं' न चाद्रुत यन्मनः
कमलसदृशाक्षी तारा बाऽबला दयिताऽपि तम् ॥ १ ॥
—हरिणी (६, ४, ७)

जिनवराणां सद्वारणगर्भितस्तुतिः—

जिनवरततिर्जीयाल्लीनामकारणवत्सला-
ऽसमदमहिताऽमारा दिष्टासमानवराऽजया ।
नमदमृतभुक्पङ्क्त्या नूता तनोतु मतिं ममा-
ऽसमदमहितामारादिष्टा समानवराजया ॥ २ ॥ —हरिणी

जिनागमस्य स्तुतिः—

भवजलनिधिभ्राम्यज्जन्तुव्रजायतपोत ! हे
तनु मतिमतां सन्नाशानां सदा नरसम्पदम् ।
समभिलषतामर्हत्राथागमानतभूपति
तनुमति मतां सन्नाशानां सदानरसं पदम् ॥ ३ ॥ —हरिणी

---

१ '०तराऽविहता०' इत्यपि पाठः । २ 'प्रणमततमा' इत्यपि पाठः । ३ '०माराऽऽदिष्टासमानवरा जया' इत्यपि पाठः ।

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुचच्चक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं
सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।
द्रुतकलधौतकान्तमानमतानन्दितभूरिभक्तिभाक्-
सन्नमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ १ ॥

—द्विपदी

जिनवरेभ्यो वन्दना—

स्तौति समन्ततः स्म समवसरणभूमौ यं सुरावलिः
सकलकलाकलापकलिताऽपमदाऽरुणकरमपापदम् ।
तं जिनराजविसरमुज्ज्वासितजन्मजरं नमाम्यहं
सकलकला कलाऽपकलितापमदारुणकरमपापदम् ॥ २ ॥

—द्विपदी

जिनागमाय नमः—

भीममहाभवाब्धिभयभीतिविभेदि परास्तविस्फुरत्-
परमतमोहमानमतनूनमलं घनमर्घवते हितम् ।
जिनपतिमतमपारमर्त्यामरनिर्वृतिशर्मकारणं
परमतमोहमानमत नूनमलङ्घनमघवतेहितम् ॥ ३ ॥ —द्विपदी

श्रीचक्रधरायाः स्तुतिः—

याऽत्र विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुतात्-
समनुभागविकृतर्धारसमदवैरिव धामहारिभिः ।
तडिदिव भाति साम्बुधनमूर्धनि 'चक्रधरा'ऽस्तु सा मुदे-
ऽनमतनुना गवि कृतधीरममदवैरिविधा महारिभिः॥ ४ ॥ १८ ॥

—द्विपदी

---

१ '[illegible]' इत्यपि [illegible]। २ '[illegible]' इत्यपि पाठः।

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

नुदंस्तनुं प्रवितर 'मल्लि'नाथ ! मे
प्रियङ्गुरोचिररुचिरोचितां वरम् ।
विडम्बयन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः
प्रियं गुरोऽचिररुचिरोचिताम्बरम् ॥ १ ॥

—रुचिरा

जिनपतीनां स्तुतिः—

जवाद् गतं जगदवतो वपुर्यथा—
कदम्बकैरवशतपत्त्रसं पदम् ।
जिनोत्तमान् स्तुत दधतः स्रजं स्फुरत्—
कदम्बकैरवशतपत्त्रसम्पदम् ॥ २ ॥ —रुचिरा

सिद्धान्तश्लाघनम्—

स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः
शमावहन्नतनुतमोहरोऽदिते ।
स चित्तभूः क्षत इह येन यस्तपः—
शमावहन्नतनुत मोहरोदिते ॥ ३ ॥ —रुचिरा

श्रीकपर्दिस्मरणम्—

द्विपं गतो हृदि रमतां दमश्रिया
प्रभाति मे चकितहरिद्विपं नगे ।
वटाह्वये कृतवसतिश्च यक्षराट्
प्रभातिमेचकितहरिद्विपत्तगे ॥ ४ ॥ १९ ॥

—रुचिरा

---

१ 'प्रवितनु' इति पाठान्तरम् ।

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

[illegible] —

[illegible] समवताद[illegible]
[illegible] भवतो भवतः ।
[illegible] यस्य निरस्तमनः—
[illegible] भवतो भवतः ॥ १ ॥

—[illegible] (७, १०)

[illegible] —

[illegible]—
[illegible] ।
[illegible]—
[illegible] ॥ २ ॥ —[illegible]

[illegible]

[illegible]—
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ३ ॥ —[illegible]

[illegible] —

[illegible]—
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ४ ॥ २० ॥ —[illegible]

[illegible]

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य सङ्कीर्तनम्—

स्फुरद्विद्युत्कान्ते ! प्रविकिर वितन्वन्ति सततं
ममायासं चारो ! दितमद ! 'नमे'ऽघानि लपितः ! ।
नमद्भव्यश्रेणीभवभयभिदां हृद्यवचसा–
ममायासञ्चारोदितमदनमेघानिल ! पितः ! ॥ १ ॥
—शिखरिणी (१, ११)

जिनेश्वराणां जयः—

नखांशुश्रेणीभिः कपिशितनमन्नाकिमुकुटः
सदा नोदी नानामयमलमदारेरिततमः ।
प्रचक्रे विश्वं यः स जयति जिनाधीशनिवहः
सदानो दीनानामयमलमदारेरिततमः ॥ २ ॥ —शिख०

सिद्धान्तपरिचयः—

जल-व्याल-व्याघ्र-ज्वलन-गज-रुग्-बन्धन-युधो
गुरुर्वाहोऽपातापदघनगरीयानसुमतः ।
कृतान्तस्त्रासीष्ट स्फुटविकटहेतुप्रमितिभा–
गुरुर्वोऽहो ! पाता पदघनगरीयानसुमतः ॥ ३ ॥ —शिख०

कालीदेव्याः स्तुतिः—

विपक्षव्यूहं वो दलयतु गदाक्षावलिधरा–
नालीकालीविशदचलना नालिकवरम् ।
श्यासीनाऽम्भोभृतघननिभाऽम्भोधितनया–
ऽऽ 'काली' विशदचलनानालिकवरम् ॥ ४ ॥२१॥ —शिख०

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथाय विज्ञप्तिः—

नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरञ्जितांह्रे ! धरित्रीकृता–
वन ! वैरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षो भवान् ।
मम वितरतु 'वीर!' निर्वाणशर्माणि जातावतारो धराधीश'सिद्धार्थ'धाम्नि क्षमालङ्कृता·
वनवरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्याव ! लीलापदे हे क्षितामो हिताक्षोभवान् ॥१॥

—अर्णवदण्डकम्

जिनसमूहस्य स्तुतिः—

समवसरणमत्र यस्याः स्फुरत्केतुचक्रानकानेकपद्मेन्दुरुक्चामरोत्सर्पिसालत्रयी–
सदवनमदशोकपृथ्वीक्षणप्रायशोभातपत्रप्रभागुर्वराराट् परेताहिताराचितम् ।
प्रवितरतु समीहितं साऽर्हतां संहतिर्भक्तिभाजां भवाम्भोधिसम्भ्रान्तभव्यावलीसेविता·
ऽसदवनमदशोकपृथ्वीक्षणप्रा यशोभातपत्रप्रभागुर्वराराट्परेताहिताराचितम् ॥ २॥

—अर्णव०

भारत्यै प्रार्थना—

परमततिमिरोग्रभानुप्रभा भूरिभङ्गैर्गभीरा भृशं विश्ववर्ये निकाय्ये वितीर्याच्चरा-
महतिमतिमते हि ते शस्यमानस्य वासं सदाऽतन्वतीतापदानन्दधानस्य सोऽमानिनः।
जननमृतितरङ्गनिष्पारसंसारनीराकरान्तर्निमज्जज्जनोत्तारनौर्भारती तीर्थकृत !
महति मतिमतेऽहितेशस्य मानस्य वा संसदातन्वती तापदानं दधानस्य सामानिनः३

—अर्णव०

श्रीअम्बिकायाः स्तुतिः—

सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठत्तारहारस्फुरद्रश्मिसारक्रमाम्भोरुहे !
परमवसुताङ्गजाऽऽगवसन्नाशिनारानिभाराऽजिते ! भामिनी हारतारा बलक्षेमदा ।
कनकरुचिरचीरुचरत्नटामद्युयोत्कृष्टकण्ठोत्कटे संस्थिते ! भव्यलोकं त्वमम्बा'ऽम्बिके!'
परमव मुनगं गजागमनसा दितारानिभा राजिते भासिनीहारतारावलक्षेऽमदा ॥४॥२४॥

—अर्णव०

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible] ।

नमः परमात्मने ।

सुविहितपुरन्दरश्रीशोभनमुनिवर्यप्रणीता

स्तुतिचतुर्विंशतिका

शाब्दवर्यश्रीमदनपालपण्डितविरचितटीकाश्रीपूर्वमुनिपुङ्गवविहितावचूरिसमेता च ।

१ श्रीऋषभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभिनन्दनस्तुतिः—

भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मावली-
रम्भासामज ! नाभिनन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ।
भक्त्या वन्दितपादपद्म ! विदुषां सम्पादय प्रोज्झिता-
रम्भासाम ! जनाभिनन्दन ! महान्, अष्टापदाभासुरैः ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम् (१२,७

टीका

अवतरणम्—

आसीद् . . . . . . ।
अलभ्य . . . १ ॥ उपजातिः

शास्त्रेष्वधीती कुशलः कलासु, बन्धे च बोधे च गिरां प्रकृष्टः ।
तस्यात्मजन्मा समभूत् महात्मा, देवः स्वयम्भूरिव सर्वदेवः ॥ २ ॥ इन्द्रवज्रा

अभ्यायतास्यः समजायतास्य, श्लाघ्यस्तनूजो गुणलभ्यपूजः ।
यः शोभनत्वं शुभवर्णभाजा, न नाम नाम्ना वपुषाऽप्यधत्त ॥ ३ ॥ उप०

कातन्त्रचन्द्रोदिततन्त्रवेदी, यो बुद्धबौद्धार्हततत्त्वतत्त्वः ।
साहित्यविद्यार्णवपारदर्शी, निदर्शनं काव्यकृतां बभूव ॥ ४ ॥ उप०

---

१ यद्यपि श्रीमतोऽवचूरिकारस्य नामधेयमामूलाग्रं तस्यानुदेशान्न ज्ञायते, तथाप्येतस्यामवचूर्यां कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यप्रणीत'अभिधानचिन्तामणि'गतपाठोल्लेखादवधार्यते यदयं श्रीहेमचन्द्राचार्यसमकालीनस्तदुत्तरकालीनो वेति

२ नहि दानवारिर्देवारिर्भवितुमर्हतीति विरोधः ; 'दानस्वरि' इति छेदेन तत्परिहारः ।

[illegible] [illegible] [illegible]—देहो निर्गीतिव रिटनेमेः ।
[illegible] [illegible] मन्मथीयो तिरये मतिमान् ॥ ५ ॥ इन्द्र०
[illegible] [illegible] देव, [illegible]मारः कनकाद्रि नैर ।
[illegible] [illegible]—[illegible] मूर्च्छति गुणस्तवेन ॥ ६ ॥ उप०

[illegible] [illegible] विदुर निनादुन्दर
[illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ॥ ७ ॥ वसन्ततिलका

[illegible] ? यथा—मुनिगोपा गतवाः न [illegible]— [illegible] [illegible] [illegible]—गद्रिणीपारात् ॥ 'निनादिकर्णानवीरमाला- [illegible] ! [illegible] [illegible] तथा—कन्दी गमाः मधुरैरोद्— [illegible] ॥ 'मदनगुणान् !' मधुरो नया भारो [illegible] [illegible] । 'यमना' भाति । 'वन्दितनादरा !' [illegible] ॥ 'मोविमनारम !' [illegible] ॥ [illegible] ॥ 'महान्' [illegible] । 'मनागरा !' [illegible] ! [illegible] । यमना वन्दितनादरा ॥ [illegible] ॥

अवचूरिः

[illegible]

[illegible]

हे वन्दितपादपद्म ! हे स्तुतचरणकमल ! । प्रोज्झिताः प्रकर्षेण त्यक्ता आरम्भाः सावद्यव्यापारा येन तस्य संबोधनम् । तथा सह आमैः रोगैर्वर्तते सामः । न तथा असामोऽरोगस्तस्य संबोधनम् । जनानाभिनन्दयति तस्य संबोधनम् । तथा अष्टापदं सुवर्णं तद्वत् समन्ताद् भा दीप्तिर्यस्य तस्य संबोधनम् । तप्तजात्यतपनीयसमवर्णत्वाद् भगवतः ॥ १ ॥

अन्वयः

(हे) भव्य-अम्भोज-विबोधन-एक-तरणे ! विस्तारिन्-कर्मन्-आवली-रम्भा-सामज ! महत्-नष्ट-आपत् ! आ-भासुरैः आसुरैः (अथवा असुरैः) भक्त्या वन्दित-पाद-पद्म ! प्रोज्झित-आरम्भ ! अ-साम ! जन-अभिनन्दन ! अष्टापद-आभ ! नाभि-नन्दन ! (त्वं) विदुषां महान् सम्पादय ।

શબ્દાર્થ

भव्य=ભવિક, મોક્ષે જનારા.
अम्भोज[1]=કમળ.
विबोधन=વિકાસ.
एक=અદ્વિતીય, અસાધારણ.
तरणि=સૂર્ય.
भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे !=હે ભવિક(જન) રૂપી કમલના વિકાસ પ્રતિ અદ્વિતીય સૂર્ય !
विस्तारिन्=વિસ્તીર્ણ, વિશાળ.
कर्मन्=કર્મ.
आवली=શ્રેણિ, પંક્તિ, હાર.
रम्भा=કદળી, કેળ.
सामज=ગજ, હાથી.
विस्तारिकर्मावलीरम्भासामज !=હે વિસ્તીર્ણ કર્મની શ્રેણિરૂપી કેળ પ્રતિ હાથી(સમાન) !
नाभि=નાભિ (રાજા), ઋષભદેવના પિતા.
नन्दन=પુત્ર.
नाभिनन्दन !=હે નાભિ (રાજાના) પુત્ર ! હે ઋષભદેવ !
महत्=મોટી.
नष्ट (धातु नश्)=નાશ થયેલી.
आपद्=આપત્તિ, કષ્ટ.
महानष्टापत्=(૧) નાશ પામી છે મોટી આપત્તિઓ જેનાથી (અથવા જેની) એવા ! (સંબોધનાર્થે); (૨) પ્રથમાર્થે.
आ=મર્યાદાવાચક અવ્યય.
भासुर=દેદીપ્યમાન, પ્રકાશિત.
आभासुरैः (आ+भासुर)=અત્યંત દેદીપ્યમાન.
भक्त्या (मूल भक्ति)=ભક્તિ વડે.
वन्दित (धा० वन्द्)=પ્રણામ કરેલા.
पाद=ચરણ, પગ.
पद्म=સૂર્ય-કમલ.
वन्दितपादपद्म !=પ્રણામ કર્યાં છે ચરણ-કમલને જેનાં એવા ! (સં૦).
विदुषां (मू० विद्स्)=પણ્ડિતોના.
सम्पादय (धा० पद्)=સંપાદન કરાવ.
प्रोज्झित (धा० उज्झ्)=સર્વથા ત્યજી દીધેલ.
आरम्भ=આરમ્ભ, પાપમય આચરણ.
प्रोज्झितारम्भ !=સર્વથા ત્યજી દીધા છે આરમ્ભો જેણે એવા ! (સં૦).
आम=રોગ.
साम=રોગસહિત.
असाम !=અવિદ્યમાન છે રોગ જેને વિષે એવા ! (સં૦), હે રોગરહિત.
जन=લોક, મનુષ્ય.
अभिनन्दन ! (धा० नन्द्)=આનંદ આપનાર.
जनाभिनन्दन !=હે મનુષ્યોને આનંદ પમાડનાર !
महान् (मू० मह)=ઉત્સવોને.
अष्टापद=સુવર્ણ, કાંચન.
आभा=કાન્તિ, પ્રભા.

[1] 'अम्भसि जायते' इति अम्भोजम् ।

अप्रापवाम !=હે સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા ! | आसुरैः(मू०आसुर)=અ
| असुरैः (मू० असुर)=અ

શ્લોકા

શ્રીઋષભજિનેશ્વરની સ્તુતિ—

" હે ભવ્ય(જીવ)રૂપી કમલને વિકાસ
(જ્ઞાનાવરણીયાદિક) કર્મોની શ્રેણિરૂપી કદલીનું (
અથવા જેની નષ્ટ થઈ છે મોટી મોટી આપત્તિઓ
સમન્તતઃ દેદીપ્યમાન એવા અસુરોના સમુદાયે ભ
એવા હે (વીતરાગ) ! સર્વથા ત્યજી દીધા છે આ
રોગરહિત (પ્રભો) ! હે મનુષ્યને આનંદ પમાડના
સમગ્ર પ્રભાવાળા (યોગીશ્વર) ! હે નાભિ(નરે
આપત્તિઓ નષ્ટ થઈ છે જેની એવો) તું પણ્ડિતોને

સ્પષ્ટીકરણ

ભવ્યાદિક વિભાગો—

જૈન શાસ્ત્રકારો સમસ્ત સંસારી જીવોના 'ભ
ત્રણ વર્ગો પાડે છે. જે જીવો વહેલા કે મોડા પણ
પુરીના વાસી બનવાનાજ છે, તેઓ 'ભવ્ય' કહેવાય
પરિભ્રમણથી મુક્ત થવાને લાયક હોવા છતાં-તે પ્રકારનું તેમનામા
તદનુકૂલ સામગ્રી નહિ પ્રાપ્ત કરી શકવાને લીધે કદાપિ કાલે મોક્ષે
નહિ, તે જીવોને 'જાતિ[1]-ભવ્ય' કહેવામાં આવે છે; અને જે જીવો
જાતની લાયકાત નહિ ધરાવતા હોવાને લીધેજ હમેશને માટે સંસા..ર
કરે છે અને કરશે, તે જીવોને 'અભવ્ય' સંબોધવામાં આવે છે.

૧ આ જીવોને જૈન શાસ્ત્રમાં 'સૂક્ષ્મ-નિગોદ' તરીકે ઓળખાવવામાં
જીવોના એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી એમ જે પાંચ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, તે
જલ-કાય, અગ્નિ-કાય, વાયુ-કાય અને વનસ્પતિ-કાય એમ પાછા પાંચ પ્રકારો પડે છે.
'સાધારણ' અને 'પ્રત્યેક' એમ બે ભેદો પડે છે. તેમાં સાધારણ વનસ્પતિ-કાયને 'નિગોદ'
નિગોદના 'સૂક્ષ્મ' અને 'બાદર' એમ બે ભેદો છે. તેમાંના સૂક્ષ્મ-સાધારણ-વનસ્પતિકાય
નામે પણ ઓળખાય છે, તેમાંથી જે જીવો આ દશામાંથી અન્ય કોઈ પણ દશામાં
અર્થાત્ અવ્યવહાર રાશિમાંથી કદાપિ વ્યવહાર રાશિમાં અત્યાર સુધીમાં આવ્યા પ
નહિજ, તે જાતિ-ભવ્ય કહેવાય છે. જે જીવો આ સંસારમાં આપણી નજરે પડે છે
છે; પરંતુ જાતિ-ભવ્ય તો નહિજ; કેમકે તેનો તો વનસ્પતિ-કાયના પૂર્વોક્ત ભેદના
અને આવી વનસ્પતિ આપણી દૃષ્ટિ-ગોચર થાય તેમ નથી.

જાતિ-ભવ્ય ગોહી કેમ ન જાય એવો અત્ર પ્રશ્ન રજુ કરનારાએ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જેમ સમસ્ત મૃત્તિકા[1] ઘટ બનવાને લાયક હોવા છતાં પણ તે તમામ મૃત્તિકા ઘટરૂપે કદાપિ પરિણમતી નથી, તેમ મોક્ષ મેળવવાને લાયક એવા સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષ-નિર્વાણ પામતા નથી.

ભવ્યની સંખ્યા—

આ જગતમાં અભવ્ય જીવો કરતાં ભવ્ય જીવોની સંખ્યા વિશેષ છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે અનન્ત[2] છે, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી. કેમકે અનન્ત કાલ થયાં સંસારમાંથી પ્રતિસમય જીવો નિર્વાણ-પદને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે; આમ હોવા છતાં પણ કોઈ પણ કાલે સંસારમાં ભવ્ય-જીવ રહેશેજ નહિ એવું બનનાર નથી; અર્થાત્ અનંત કાલ વીતી જાય તો પણ આ સંસાર ભવ્ય-જીવ-રહિત બનશે નહિ.[3]

અભવ્યને પ્રતિબોધિત નહિ કરી શકવાનું કારણ—

હવે આ શ્લોકમાં ઋષભ પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપી છે તે યથાર્થ છે. કેમકે જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણો વડે અંધકારનો નાશ કરી, સૂર્ય-કમલને વિકસ્વર કરે છે, તેમ આ પ્રભુ પણ પોતાની અમૃતમય દેશના વડે ભવ્ય જીવોના મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો અંત લાવી, તે જીવોને પ્રતિબોધ પમાડે છે. પરંતુ અત્ર એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે પ્રભુને ભવ્યજીવરૂપી-જ કમલના પ્રતિબોધક તરીકે કેમ ઓળખાવ્યા છે? શું તેમનામાં સર્વ જીવોને પ્રતિબોધિત કરવાની શક્તિ નથી વારૂ? અને તેમ હોય તો એથી કરીને તેમની અસમર્થતા પ્રકટ થતી નથી કે? આના સમાધાનમાં સમજવું કે પ્રભુ અભવ્ય પ્રાણીઓને પ્રતિબોધિત કરી શકતા નથી, તેથી તેઓ અસમર્થ છે, એમ માનવું યુક્તિ-યુક્ત નથી. કારણકે સમસ્ત જગતને પ્રકાશિત કરવામાં સમર્થ એવો સૂર્ય પણ ઘુવડને વિષે પ્રકાશ પાડી શકતો નથી; પરંતુ તેથી શું તે દોષ-પાત્ર ઠરે છે ખરો કે? નહિજ. વળી સૂર્ય પણ સૂર્ય-કમલનેજ વિકાસ કરી શકે છે અને નહિ કે ચન્દ્ર-કમલનો. જ્યારે વસ્તુ-સ્થિતિ આમ છે, તો પછી ઉપદેશરૂપી અમૃતનું પાન કરાવીને ભવ્ય જીવોને જન્મ-મરણની શૃંખલાથી વિમુક્ત બનાવી તેમને મુક્તિ-રમણીનો સંગમ કરાવી આપનારા પ્રભુ પણ અત્યંત મલિન કર્મથી બદ્ધ એવા અભવ્યોના ઉપર અસર કરી શકે નહિ, તો તેથી તેમનું અસામર્થ્ય સિદ્ધ થાય છે ખરૂં કે? ઉલટું એમ માનવું જોઈએ કે આ તો એવા જીવોનું દુર્ભાગ્ય સૂચવે છે. વળી ઉખર ક્ષેત્રમાં થયેલી જલની વૃષ્ટિ ત્યાં તૃણાદિક ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી અને તેમ છતાં પણ તે લોકને વિષે નિન્દ્ય ગણાતી નથી; પરંતુ ઉલટો ક્ષેત્રનો વાંક કાઢવામાં આવે છે. આવી

---

૧ માટી.

૨ જેનો કદાપિ અંત ન આવી શકે, તે 'અનંત' કહેવાય છે. 'અનંત' શબ્દનો આવો સામાન્ય અર્થ સમજવા ઉપરાંત જૈન શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિશેષ અર્થ સમજવાની જરૂર છે. તેને સારૂ તો જુઓ વિનયવિજયજીકૃત દ્રવ્ય-લોક-પ્રકાશ, સર્ગ ૧ લો, તથા અનુયોગદ્વાર. અત્ર તો એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે અનુક્રમે સંખ્યા કરવા જતાં ચારે ગતિમાંથી કોઈપણ જીવથી જેનો અંત ન લાવી શકાય તે 'અનંત' કહેવાય છે.

૩ ભવ્ય, અભવ્યાદિકની વિશેષ માહિતી સારૂ જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર, છવ્વીસમું દ્વાર. [illegible]

રીતની અનેક[1] યુક્તિઓ રજુ કરી શકાય તેમ છે, તો પછી પ્રભુને દોષિત ગણવા એ ક્યાંનો ન્યાય વારૂ ! વિશેષમાં જે વસ્તુ સર્વદા, સર્વથા અશક્ય હોય તેને શક્ય નહિ બનાવી શકનારને જો તદંશે અસમર્થ ગણવામાં કે કહેવામાં આવે, તો તેવું અસામર્થ્ય પણ પ્રભુમાં ઈષ્ટ છે, એમ જૈન શાસન ખુલ્લી રીતે સ્વીકારે છે. વળી આ વાત અંગીકાર નહિ કરવાથી તો સર્વથા સમર્થ અર્થાત્ ખરેખરા અશક્યને–નહિ કે નામધારી અશક્યને પણ શક્ય કરી શકવાનો દાવો કરનારાના ભગવાન્ આજ દિન સુધી સંસારમાં દુઃખથી પીડિત થતા જીવોનો ઉદ્ધાર કરી શક્યા નહિ તેમજ હજી પણ તે તરફ પ્રવૃત્ત થતા નથી, તેનું શું કારણ એ જાણવું બાકી રહે છે.

કર્મ—

'કર્મ' એ જૈન શાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે. જેમ અન્ય દર્શનકારોએ, દાખલા તરીકે સાંખ્યે પ્રકૃતિની[2], તો નૈયાયિક–વૈશેષિકે અદષ્ટની[3], તો અદ્વૈતવાદીએ માયા[4] કે અવિદ્યાની, તો કોઈકે પ્રારબ્ધ કે સંચિતની સત્તા સ્વીકારી છે, તેમ જૈન દર્શનકારે કર્મની સત્તા સ્વીકારેલી છે. એ તો સહુ કોઈ જાણે છે કે જગતમાં જીવ[5] અને અજીવ એ સિવાય અન્ય કોઈ ત્રીજો પદાર્થ નથી; આખી આલમના સમસ્ત પદાર્થોનો આ બે કોટિમાં અંતર્ભાવ થાય છે; કર્મ નામનો પદાર્થ અજીવની કોટિમાં આવી જાય છે. વધારે સ્પષ્ટ શબ્દમાં કહીએ તો ધર્માસ્તિકાય[6], અધર્માસ્તિકાય[7], આકાશાસ્તિકાય[8], પુદ્ગલાસ્તિકાય[9] અને કાલ[10] એવા અજીવ પદાર્થના પાંચ પેટા–વિભાગોમાંના પુદ્ગલાસ્તિકાય યાને પુદ્ગલનામક વિભાગમાં કર્મનો સમાવેશ થાય છે.

---

૧ સરખાવો—

ક્ષીરસમાન જલથી પરિપૂર્ણ એવા ક્ષીર–સમુદ્રમાં પણ નાંખેલો ફૂટેલો ઘડો ભરાતો નથી, તો તેમાં શું સમુદ્રનો દોષ ખરો કે ! વસંત ઋતુમાં સમસ્ત વનસ્પતિ પલ્લવિત થાય છે, તેને પત્ર, પુષ્પ, આવે છે, ત્યારે કરીર વૃક્ષ (કેરડાનું ઝાડ) કોરું રહી જાય છે તેમાં દોષ કોનો વારૂ !

૨ સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણોની સામ્યાવસ્થાને 'પ્રકૃતિ' કહેવામાં આવે છે.

૩ વૈશેષિકો અદષ્ટને આત્માનો ગુણ માને છે, અર્થાત્ તેઓ તેને અપૌદ્ગલિક, અરૂપી માને છે.

૪ માયા સદ્રૂપ પણ નથી તેમજ અસદ્રૂપ પણ નથી; કિન્તુ એ અનિર્વચનીય છે, અને આ જગત્‌ના પ્રપંચનું કારણ છે, એમ અદ્વૈતવાદીઓ માને છે.

૫ જીવના સ્વરૂપ સંબંધી જૈન માન્યતા અન્ય દર્શનકારોની માન્યતાથી જૂદી છે તેમજ જાણવા લાયક છે. શ્રીવાદિદેવસૂરિએ પોતે રચેલા પ્રમાણ–નય–તત્ત્વાલોકાલંકારનામક ગ્રંથના સપ્તમ પરિચ્છેદના ૫૬ મા સૂત્રમાં આ જૈન માન્યતાનો આબેહૂબ ચિતાર આપતાં તે મહર્ષિએ ત્યાં એમ કહ્યું છે કે—

" चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्ता साक्षाद् भोक्ता देहपरिमाणः प्रतिक्षेत्रं भिन्नः पौद्गलिकादृष्टवांश्चायम्, "

૬–૧૦ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાયને બદલે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને જીવ એવા શબ્દનો પણ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેમ થતાં ઘણી વખત અન્ય વિદ્વાનો તો ધર્મ અને અધર્મને 'પુણ્ય' અને 'પાપ' તરીકે સમજવાની ગંભીર ભૂલ કરે છે. ધર્મ અને અધર્મ નામના બે પદાર્થો આખા લોકમાં આકાશની માફક વ્યાપક અને અરૂપી છે; અને જેમ આકાશ અન્ય પદાર્થોને અવકાશ આપવામાં નિમિત્ત કારણ છે, તેમ આ બે પદાર્થો પણ જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ અને સ્થિતિ કરવામાં સહાયક છે, એમ જૈન શાસ્ત્રનું માનવું છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે કર્મ એ પુદ્ગલ-વિશેષ છે અને કેટલાક અન્ય દર્શનકારો માને છે તેમ તે કાલ્પનિક વસ્તુ નથી, પરંતુ ખરેખરી વસ્તુ છે. કષાયને[૧] વશીભૂત થયેલ આત્મા કર્મ-વર્ગણા-યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તેને પોતાની સાથે ક્ષીર[૨] અને નીર[૩]ની માફક મેળવી દે છે. વળી કર્મ અને આત્માનો સંબંધ અનાદિ કાલનો છે; પરંતુ કોઈ પણ કર્મ-વ્યક્તિ આત્માની સાથે હમેશને માટે રહી શકતી નથી, અર્થાત્ તે અનાદિ નથી. આ કર્મના આઠ મુખ્ય ભેદો છે અને તે તેની પ્રકૃતિ[૪]ને અંગે પાડવામાં આવેલા છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અને અન્તરાય એ ઉપર્યુક્ત આઠ ભેદો છે.[૫] (૧) આમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આત્માની નૈસર્ગિક જ્ઞાન-શક્તિને આચ્છાદિત કરે છે; અને આ આવરણનો સંપૂર્ણ વિલય થતાં આત્મા સર્વજ્ઞ બને છે—તે કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) દર્શન એ એક પ્રકારનું સામાન્ય જ્ઞાન છે; અને આ દર્શન-શક્તિને દબાવવાનું કાર્ય દર્શનાવરણીય કર્મ કરે છે. (૩) સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરાવવાનું કામ વેદનીય કર્મનું છે. (૪) આત્માની અધોગતિ કરવામાં અગ્ર ભાગ ભજવનારૂં મોહનીય કર્મ આત્માને યથાર્થ શ્રદ્ધા તેમજ સંયમ સંપાદન કરવામાં વિઘ્નરૂપ છે. (૫) આયુષ્ય કર્મ કોઇપણ પ્રાણી તે ભવમાં ક્યાં સુધી જીવનાર છે, તે નક્કી કરે છે અને આ આયુષ્ય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થતાં આત્મા શાશ્વત ગતિનો ભાજન અર્થાત્ મુક્તિ-સુન્દરીનો સ્વામી બને છે. (૬) નામ કર્મ શુભ-અશુભ શરીર, રૂપ, યશ, ઇત્યાદિનું કારણ છે. (૭) આ ઉચ્ચ છે, આ નીચ છે, ઇત્યાદિ વ્યવહારનું કારણ ગોત્ર કર્મ છે. (૮) અંતરાય કર્મનું કાર્ય તો તેના નામ ઉપરથી જોવાય છે તેમ વિઘ્ન નાંખવાનું છે, કરવા લાયક કાર્ય પણ ઈચ્છા હોવા છતાં પણ ન કરવા દેવું એમાંજ એની બહાદુરી સમાયલી છે. આ અન્તરાય કર્મ-રૂપી શત્રુના ઉપર વિજય મેળવવાથી આત્મા અનન્ત વીર્યરૂપ ગુણ અનુભવે છે.[૬]

આકાશ અને કાલના સંબંધમાં કંઈ ખાસ કહેવા જેવું નથી. પરંતુ કર્મ જ્યારે પુદ્ગલાત્મક છે, તો પછી 'પુદ્ગલ' શબ્દથી શું સમજવાનું છે તે જાણવું આવશ્યક છે. રૂપ, રસ, ગન્ધ અને સ્પર્શથી જે યુક્ત હોય તે 'પુદ્ગલ' કહેવાય છે. જે જે વસ્તુઓ આ દુનિયામાં આપણી દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે બધી પુદ્ગલાત્મક છે, એમ કહેવું ખોટું નથી; કેમકે રૂપી પદાર્થનુંજ આપણને અવલોકન થઈ શકે તેમ છે. વિશેષમાં શબ્દ, છાયા, અંધકાર, ઇત્યાદિ પદાર્થો જૈન દૃષ્ટિએ પુદ્ગલો છે. આ બધાના યત્કિંચિત્ સ્વરૂપ સારૂ જુઓ મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજીકૃત ન્યાયકુસુમાંજલિ ઉપરનું મારૂં વિવેચન (પૃ. ૨૨૦-૨૨૪) અને સવિસ્તર માહિતીને સારૂ તો જુઓ વાચકવર્યશ્રી ઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રનો પાંચમો અધ્યાય.

૧ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ 'કષાય' કહેવાય છે. 'કષાય' (કષ+આય) એટલે 'સંસારનો લાભ'; જે દ્વારા સંસારમાં રખડપટ્ટી ક્યાં કરવી પડે તે 'કષાય' છે.

૨ દૂધ. ૩ જલ.

૪ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ એમ ચાર અપેક્ષાપૂર્વક કર્મના ભેદો પડી શકે છે. તેમાં પ્રકૃતિ=સ્વભાવ, સ્થિતિ=ટકી રહેવું; રસ=ચિકાશ; અને પ્રદેશ=(કર્મના) પરમાણુઓ.

૫ આ પ્રમાણે કર્મોનો ક્રમ આપવામાં પણ રહસ્ય સમાયલું છે અને તે જાણવું હોય તો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પૃ૦ ૪૫૪ તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

૬ કર્મનું સ્થૂલ સ્વરૂપ ન્યાયકુસુમાંજલિમાં પૃ૦ ૩૪, ૩૩૦-૩૩૩ ઉપર આપ્યું છે, ત્યાં જોવાથી માલૂમ પડશે. વિશેષ માહિતીને સારૂ તો શિવશર્મકૃત કમ્મપયડી (કર્મપ્રકૃતિ), દેવેન્દ્રસૂરિરચિત કર્મગ્રન્થ, ચન્દ્રર્ષિપ્રણીત પંચસંગ્રહ વિગેરે અનેક ગ્રંથો જોવા લાયક છે.

નાભિ-નરેશ—

નાભિ નરેશના પિતાનું નામ મરૂદેવ અને તેમની માતાનું નામ શ્રીકાંતા હતું. તેઓ
આ અવસર્પિણી[1] કાલના ત્રીજા આરા[2]માં જન્મ્યા હતા. તેમની સાથે મરૂદેવાનો પણ જન્મ
થયો હતો અને યુગલિક[3] ધર્મ પ્રમાણે તેમણે તેની સાથે પાણિ-ગ્રહણ કર્યું હતું. તેમનું શરીર
સવા પાંચસે ધનુષ્ય[4]પ્રમાણ ઊંચું હતું અને તેઓ સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા હતા. તેઓ હાકાર[5],
માકાર[6] અને ધિક્કાર[7] એ ત્રણ પ્રકારની નીતિપૂર્વક યુગ્મધર્મી મનુષ્યોને શિક્ષા આપતા હ...

૧-૨ જેમ હિંદુ શાસ્ત્રમાં કાલના 'કૃત', 'દ્વાપર', 'ત્રેતા' અને 'કલિ' એમ ચાર યુગરૂપી વિભાગો પાડ...
આવ્યા છે, તેવી રીતે જૈન શાસ્ત્રમાં ૭ ૭ પેટા-વિભાગવાળા 'ઉત્સર્પિણી' અને 'અવસર્પિણી' એમ કાલ...
મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગના ૭ પેટા-વિભાગોને આરા (अर) કહેવામાં આવે...
આરા તો ચક્રને હોય છે, તો શું ત્યારે ચક્ર જેવી કંઈ કલ્પના આ સંબંધમાં કરવામાં આવી છે કે કેમ તેવો પ્ર...
સહજ ઉદ્ભવે છે. આ પ્રશ્નના ખુલાસામાં સમજવાનું કે એક ઉત્સર્પિણીરૂપી કાલ-વિભાગ અને તે પૂરો થ...
તરતજ શરૂ થતો અવસર્પિણીરૂપી કાલ-વિભાગ મળીને એક 'કાલ-ચક્ર' બને છે. અત્યાર સુધીમાં તેવાં
અનંત કાલ-ચક્રો વ્યતીત થઈ ગયાં છે, અને હવે પછી પણ એવાં અનંત કાલ-ચક્રો પસાર થનારાં છે.

જો કે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બંને કાલ-વિભાગો વર્ષોમાં-સમયમાં સરખા છે, છતાં પણ એ...
'ઉત્સર્પિણી' અને બીજાને 'અવસર્પિણી' કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્સર્પિણી-કાલ-વિભાગ રૂપ, રંગ, ગ...
શરીર, આયુષ્ય, બલ, ઇત્યાદિમાં ચઢતો છે, જ્યારે અવસર્પિણીના સંબંધમાં એથી વિપરીત હકીકત છે. વિશ...
દરેક ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણીના ત્રીજા-ચોથા આરામાં ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં ૨...
ચોવીસ તીર્થંકરો થાય છે. અત્યારે અવસર્પિણી કાલનો પાંચમો આરો ચાલે છે અને તે પંચમ કાલ પ્રસ...
૨૪૫૦ વર્ષો વ્યતીત થયા છે. એકંદર રીતે પાંચમો આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે અને ત્યારબાદ દુઃષમ...
અતિશય દુઃખદાયી છઠ્ઠો આરો પ્રવર્તશે; અને ત્યાર પછી ઉત્સર્પિણીના પ્રતિલોમાનુક્રમે ૭ આરાઓ વ...
પછી પાછો અવસર્પિણી એમ અનેક કાલ-ચક્રો ચાલ્યાંજ કરશે.

૩ માતાની કુક્ષિમાં પુત્ર અને પુત્રી રૂપે જે સાથે ઉત્પન્ન થાય તે દરેકને 'યુગલ' કહેવામાં આવે છે...
યુગલિક શબ્દ આવાં પ્રત્યેક જીવોને આશ્રીને વાપરવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ કાલ-બળે બાલક અને બા...
સાથેજ ઉત્પન્ન થાય; કોઈપણ બે પુરૂષ કે બે સ્ત્રી અથવા એકલો પુરૂષ કે એકલી સ્ત્રી ઉત્પન્ન ન થાય અને...
રીતે સાથે ઉત્પન્ન થયેલાં બાલક-બાલિકાનો પુરૂષ-સ્ત્રી તરીકેનો સંબંધ તીવ્ર પ્રેમ વિના તેમજ વિ...
પણ કુદરતી રીતે ટકી રહે તે 'યુગલિક ધર્મ' કહેવાય. વિશેષમાં યુગલિક શબ્દ 'પંકજ' શબ્દની જેમ રૂ...
તેથી કરીને કૃષિ આદિ કર્મથી રહિત અને કલ્પવૃક્ષથી નિર્વાહ કરનારાં સાથે જન્મેલાં સ્ત્રીપુરૂષો તે ...
આ યુગલિકના વિશિષ્ટ સ્વરૂપ સારૂ જુઓ શ્રીજમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ, દ્વિતીય વક્ષસ્કાર, ૨૧ મું સૂ...

૪ આઠ જવ, અંગુલ આદિ ગણતરીથી જે હાથનો હિસાબ કરાય છે તેવા ચાર હાથનું ધનુષ્ય...
કહેવાય છે.

૫-૬-૭ કોઈપણ મનુષ્યે દુરાચરણ કર્યું હોય, તો તેને 'હા, તેં દુષ્કૃત કર્યું' એમ કહેવું ...
કરવી તેપણ તેને સારૂ બસ હતી, એવો પણ એક જમાનો હતો. આ નીતિને 'હાકાર'નીતિ કહેવામાં...
અને તે આ અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરા પર્યંત યુગલિક જનો પરત્વે પ્રચલિત હતી. ત્યારે આ દંડ...
કમી થયો, ત્યારે આની સાથોસાથ 'માકાર'નીતિ દાખલ કરવામાં આવી; અને અંતમાં 'ધિક્કાર'...
પ્રચલિત થઈ. 'માકાર'નીતિનો એ અર્થ છે કે કોઈએ 'હાકાર' નીતિનું ઉલ્લંઘન કરીને ફરી ગુનો કર્યો...
તો તેને કહેવું કે 'આવું કાર્ય ફરીથી કરીશ મા', તે 'માકાર'નીતિ છે. આટલેથી પણ જો તે માન...
એવા મહાન્ અપરાધીનો તિરસ્કાર કરવો-તેને ધિક્કારવો, તે 'ધિક્કાર'નીતિ છે. આ દંડનીતિ...
આવશ્યક-નિર્યુક્તિમાં આપ્યું છે.

તેમને ઋષભ નામે પુત્ર અને સુમંગલા નામે પુત્રી હતાં. અને એ સંતાન પોતાના માતાપિતાના આયુષ્યથી કંઈક ન્યૂન એવું તેમનું સંખ્યાત[1] પૂર્વનું[2] આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં નાભિ રાજા સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

ઋષભ-દેવ—

આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ ઋષભ-દેવ નાભિ રાજા અને મરૂદેવી રાણીના પુત્ર થાય છે. તેમનો જન્મ વિનીતા નગરીમાં થયો હતો. તેમનાં ઋષભદેવ, વૃષભદેવ, રૂષભદેવ, આદિનાથ, વિગેરે અનેક નામો છે. તેમનું શરીર પાંચસે ધનુષ્ય પ્રમાણનું હતું તથા તેનો વર્ણ સુવર્ણના જેવો હતો (આ વાત ઉપર આ શ્લોક પણ પ્રકાશ પાડે છે). વળી તેમને વૃષભનું લાંછન હતું. યુગલિક ધર્માનુસાર તેમણે પણ પોતાની સાથે યુગલ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલી સુમંગલા સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. આ ઉપરાંત તેમણે સુનંદા સાથે પણ પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. ભરતઆદિ સો પુત્રો તેમજ બ્રાહ્મી અને સુન્દરી એ બે પુત્રીઓના તેઓ પિતા હતા. તેઓ આ અવસર્પિણી કાલમાં પ્રથમ તીર્થંકર થયા છે. આ જગતમાં સર્વ કલા અને નીતિનો પ્રચાર તેમનાથી થયો છે, એમ જૈનો માને છે. ચોરાસી (૮૪) લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્રના[3] પ્રથમ પર્વમાં તેમનું ચરિત્ર સવિસ્તર આલેખ્યું છે. ગ્રન્થગૌરવના ભયથી એ બાબત ઉપર અત્ર વધુ પ્રકાશ પાડવામાં આવતો નથી.

પદ્ય-વિચાર—

આ કાવ્યમાંના પ્રથમના ચાર શ્લોકો, ત્યાર પછીના બીજા ચાર શ્લોકો, એ પ્રમાણે દરેક શ્લોક-ચતુષ્ટય એકજ છંદમાં રચીને અને તેમાં વળી પ્રથમ શ્લોક 'શાર્દૂલવિક્રીડિત' વૃત્તમાં લખીને તો કવિરાજે પોતાનું શાર્દૂલના[4] જેવું શૌર્ય[5] પ્રકટ કર્યું છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ યથાર્થ રીતે સમજવામાં છન્દઃશાસ્ત્રને લગતી કેટલીક હકીકત તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાની જરૂર છે.

દરેક 'પદ્ય'માં ચાર 'ચરણ' યાને 'પાદ' હોય છે. આ ચરણોની રચના 'અક્ષર' અથવા 'માત્રા' ઉપર આધાર રાખે છે. જે પદ્યનાં ચરણો 'અક્ષર'ની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખતાં હોય, તે પદ્યને 'વૃત્ત'ના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે, જ્યારે જે પદ્યનાં ચરણો 'માત્રા'ની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખતાં હોય, તેને 'જાતિ' કહેવામાં આવે છે. વળી આ વૃત્તના

---

૧ 'સંખ્યાત' એટલે 'જેની સંખ્યા થઈ શકે તે'. આ સામાન્ય અર્થ ઉપરાંત જૈન દૃષ્ટિએ તેને જે વિશેષ અર્થ થાય છે તે જાણવું પણ જરૂરી છે અને આના જિજ્ઞાસુઓએ તો દ્રવ્ય-લોક-પ્રકાશ (સર્ગ ૧ લો), અનુયોગદ્વાર વિગેરે ગ્રન્થો જોવા.

૨ ચોરાસી લાખને ચોરાસી લાખે ગુણવાથી અર્થાત્ એક 'પૂર્વાંગ'ને પૂર્વાંગે ગુણવાથી જે સંખ્યા આવે તેને 'પૂર્વ' સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ ઉપરથી ૧ પૂર્વ=૭૦૫૬૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦.

૩ આ મહાકાવ્યમાંથી અન્ય તીર્થંકરોનાં પણ સવિસ્તર ચરિત્રો મળી શકશે.

૪ વાઘ. ૫ પરાક્રમ.

સમ, અર્ધસમ અને વિષમ એમ ત્રણ પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે. જે જાતનાં લઘુ કે ગુરૂ અક્ષરો એક ચરણમાં હોય તેવાંજ અક્ષરો જે પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં હોય, તે પદ્યને 'સમ-વૃત્ત' કહેવામાં આવે છે; જે પદ્યનાં બેજ ચરણો (પ્રથમ અને તૃતીય કે દ્વિતીય અને ચતુર્થ) સમાન હોય, તે પદ્યને 'અર્ધ-સમવૃત્ત' કહેવામાં આવે છે; અને જે પદ્યનાં ચારે ચરણો પૈકી કોઈ કોઈની સાથે 'અક્ષર'ના વિષયમાં સમાન ન હોય, તો તે પદ્ય 'વિષમ-વૃત્ત' ગણાય છે. દાખલા તરીકે, આ પ્રાથમિક શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત 'સમવૃત્ત' છે, કેમકે તેનાં ચારે ચરણો અક્ષરોની લઘુતા-ગુરૂતાની અપેક્ષાએ સમાન છે. આ કાવ્યમાંનું પંચમ વૃત્ત (પુષ્પિતાગ્રા) 'અર્ધસમવૃત્ત' છે. આ કાવ્યનાં સમસ્ત વૃત્તોનો 'સમવૃત્ત' કે 'અર્ધસમવૃત્ત'માં સમાવેશ થતો હોવાથી, વિષમવૃત્તનું દૃષ્ટાન્ત આ કાવ્યમાંથી મળી શકે તેમ નથી[१]. વળી વિષમવૃત્તના પણ અનેક પ્રકારો છે, કેમકે સમવૃત્ત કે અર્ધસમવૃત્ત એવાં વૃત્તોની મેળવણીથી આવું વૃત્ત બને છે. નીચેનું પદ્ય 'વિષમવૃત્ત'માં છે અને તે 'ઉદ્ગતા'ના નામથી ઓળખાય છે.

"अथ वासवस्य वचनेन
रुचिरवदनस्त्रिलोचनम् ।
क्लान्तिरहितमभिराधयितुं
विधिवत् तपांसि विदधे धनंजयः ॥"

—કિરાતાર્જુનીય, ૧૨ મો સર્ગ, પ્રથમ શ્લોક.

[illegible] વૃત્તમાં એક કે તેથી અધિક એમ વધારેમાં વધારે છવ્વીસ (૨૬) અક્ષરો [illegible] અને આ અક્ષરોની સંખ્યાને ધ્યાનમાં લઈને તો વૃત્તોનાં વિવિધ નામો પાડવામાં આવ્યાં [illegible] '[illegible]' તરીકે ઓળખાતાં વૃત્તમાં સત્તાવીસ (૨૭) કે તેથી વધારે એમ નવસે નવાણુ [illegible]) અક્ષરો [illegible] છે. આ કાવ્યનાં છેલ્લાં ચાર વૃત્તો (૯૩-૯૬) 'દંડક'ની કોટિમાં આવે છે.

[illegible] તેમ જાતિને માત્રા સાથે સંબંધ છે અને આ માત્રાને અક્ષર સાથે [illegible] છે, કેમકે લઘુ અક્ષરની એક માત્રા અને ગુરૂ અક્ષરની બે માત્રા ગણાય છે. આ પ્રમાણે [illegible] સમજવામાં 'અક્ષર'ના સ્વરૂપને જાણવાની આવશ્યકતા છે, તો [illegible]

[illegible] આઠ ગણો પાડવામાં આવ્યા છે અને આ દરેક ગણમાં ત્રણ [illegible] છે. 'અક્ષર' શબ્દથી એકલો સ્વર કે એક અથવા તેથી વધારે વ્યંજન સહિતનો [illegible] છે. આ સ્વર [illegible] 'અક્ષર' હ્રસ્વ કે દીર્ઘ ગણાય છે. अ, इ, उ, ऋ, [illegible] હ્રસ્વ સ્વરો છે. [illegible] आ, ई, ऊ, ॠ, ए, ऐ, ओ અને औ એ દીર્ઘ સ્વરો છે. [illegible] હ્રસ્વ સ્વરોને હ્રસ્વ અક્ષર તરીકે અને દીર્ઘ સ્વરોને દીર્ઘ અક્ષર તરીકે ઓળખાવવામાં [illegible] હ્રસ્વ [illegible] અનુસ્વાર, વિસર્ગ કે સંયુક્ત વ્યંજન આવે, તો [illegible] હ્રસ્વ અને દીર્ઘ અક્ષરો દર્શાવવાને માટે '[illegible]' [illegible] 'ल' અને 'ग' અક્ષરોનો પણ ઉપયોગ થાય છે.

[illegible] આઠ ગણ છે. તે ગણોની સમજ નીચે મુજબ છે—

[१] [illegible]

(૧) રગણ (–⏑–), (૨) સગણ (⏑⏑–), (૩) મગણ (–––), (૪) યગણ (⏑––), (૫) નગણ (⏑⏑⏑), (૬) તગણ (––⏑), (૭) ભગણ (–⏑⏑) અને (૮) જગણ (⏑–⏑) એમ આઠ ગણો છે. નીચેનો શ્લોક પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

"आदिमध्यावसानेषु, भजसा यान्ति गौरवम् ।
यरता लाघवं यान्ति, मनौ तु गुरुलाघवम् ॥"

અર્થાત્—આદિમાં, મધ્યમાં અને અન્તમાં ભ, જ અને સ ગણો અનુક્રમે ગુરૂ યાને દીર્ઘ હોય છે, જ્યારે ય, ર અને ત ગણો તે સ્થાનોમાં અનુક્રમે લઘુ એટલે કે હ્રસ્વ હોય છે. મ અને ન ગણો તો આ ત્રણે સ્થલે અનુક્રમે દીર્ઘ અને હ્રસ્વજ હોય છે.

હવે આપણે 'શાર્દૂલ-વિક્રીડિત' વૃત્તનું લક્ષણ વિચારીએ. તે એ છે કે—

"सूर्याश्वैर्यदि मस्सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम्."

અર્થાત્—આ વૃત્તમાં એકંદર ૧૯ અક્ષરો છે અને તેમાં મ, સ, જ, સ, ત અને ત એમ ૭ ગણો છે અને અન્ત્ય અક્ષર ગુરૂ છે. તેમજ વળી આ શ્લોક ગાતી વેળાએ બે સ્થલે વિશ્રામ લઈ શકાય તેમ છે. આવા સ્થલોને 'યતિ' કહેવામાં આવે છે. આ વૃત્તના દરેક ચરણના બારમે અક્ષરે અને ઓગણીસમે અક્ષરે આવી 'યતિ'ઓ છે. આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ શ્લોકના પ્રથમ ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

भव् याम् भो	ज वि बो	ध नै क	त र णे,	विस् ता रि	कर् मा व	ली
– – –	⏑ ⏑ –	⏑ – ⏑	⏑ ⏑ –	– – ⏑	– – ⏑	–
म	स	ज	स	त	त	ग

આ ચરણમાં મ, સ, જ, સ, ત અને ત એમ ૭ ગણો છે, તેમજ અન્ત્ય અક્ષર દીર્ઘ છે, તેમજ બે યતિ છે; અર્થાત્ આ શાર્દૂલ-વિક્રીડિત છન્દ છે. આ છન્દને આવા નામથી ઓળખાવવાનું કારણ એ છે કે આ છન્દને ગાવાની પદ્ધતિ વ્યાઘ્ર[1]ની ક્રીડાને અનુસરતી આવે છે.[2]

---

૧ વાઘ.

૨ શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદનાં અન્ય લક્ષણો—

"सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम्" એવું લક્ષણ વૃત્તરત્નાકરમાં આપ્યું છે. મહાકવિ કાલિદાસકૃત શ્રુત-બોધમાં તો એનું અતિશય સરલ લક્ષણ બાંધવામાં આવ્યું છે અને તે નીચે મુજબ છે.—

"आद्याश्चेद् गुरवस्त्रयः प्रियतमे ! षष्ठस्तथा चाष्टमो
नन्वेकादशतस्त्रयस्तदनु चेद्, अष्टादशाद्यौ ततः ।
मार्तण्डैर्मुनिभिश्च यत्र विरतिः पूर्णेन्दुबिम्बानने !
तद् वृत्तं प्रवदन्ति काव्यरसिकाः शार्दूलविक्रीडितम् ॥"

અર્થાત્—હે પ્રિયતમા ! જે વૃત્તમાં પ્રથમના ત્રણ અક્ષરો તેમજ છઠ્ઠા અને આઠમા અક્ષરો અને વળી અગ્યારમા પછીના ત્રણ (અર્થાત્ બારમા, તેરમા અને ચૌદમા) અક્ષરો પણ, તેમજ અઢારમાની પૂર્વેના બે (અર્થાત્ સોળમા અને સત્તરમા) અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને જ્યાં સૂર્ય અને મુનિ અર્થાત્ બાર (૧૨) અને સાત (૭) વર્ણોથી યતિ (અર્થાત્ વિશ્રામ-સ્થાન) હોય, તે વૃત્તને હે પૂર્ણ ચન્દ્ર-મંડલના સમાન વદનવાળી (પ્રિયા) ! કાવ્યના રસિક જનો 'શાર્દૂલવિક્રીડિત' કહે છે.

કાવ્ય-ચમત્કાર—

આ કાવ્યમાં ઘણાખરા શ્લોકોમાં જેમ બીજું અને ચોથું ચરણ એક એકની સાથે મળતું આવે છે-એક છે, તેમ તે વાત આ શ્લોકમાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ચોથા ચરણમાં 'महान्' અને 'महानन्दामन्तुः' એ બેની સંધિ કરી નથી; તેથી ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચારતાં બીજા અને ચોથા ચરણમાં ભિન્નતા માલૂમ પડે છે ખરી; પણ તે વાત વાસ્તવિક નથી. કેટલેક સ્થળે એવી સંધિઓ નહિ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે શ્લોક વાંચતાંજ બને તો તેનો અર્થ ધ્યાનમાં આવે.

समस्तजिनवराणां स्तुतिः—

ते वः पान्तु जिनोत्तमाः क्ष(क्षि)तरुजो नाचिक्षिपुर्यन्मनो
दारा विभ्रमरोचिताः सुमनसो मन्दारवा राजिताः ।
यत्पादौ च सुरोज्झिताः सुरभयाञ्चक्रुः पतन्त्योऽम्बराद्
आगविभ्रमरोचिताः सुमनसो मन्दारवाराजिताः ॥ २ ॥

—शार्दूल०

टीका

ते वः पान्त्विति । 'ते वः पान्तु जिनोत्तमाः' ते युष्मान् रक्षन्तु जिनवराः । 'क्षत-रुजो' ध्वस्तरोगाः । 'नाचिक्षिपुः' नाक्षिपन् । 'यन्मनो' येषां संबन्धि मनः । 'दाराः' कलत्राणि । 'विभ्रमरोचिताः' विलासैः शोभिताः । 'सुमनसः' सुन्दरहृदयाः । 'मन्दारवाः' मृदुरवाः [illegible] 'राजिताः' शोभिताः । इत्यमी दाराणां विशेषणानि । 'यत्पादौ च' येषां जिनानां पादौ, च समुच्चये । 'सुरोज्झिताः' अमरोन्मुक्ताः । 'सुरभयाञ्चक्रुः' सुगन्धीकृतवन्तः । 'पत-न्त्योऽम्बराद्' पतन्त्यो नभसः । 'आगविभ्रमरोचिताः' आगविनां-स्वयुक्तानां भ्रमराणां रुचिताः-अभिलषिताः । 'सुमनसः' कुसुमानि । 'मन्दारवाराजिताः' मन्दाराणां-मन्दारकुसुमानां वारैः-समूहैः राजिताः-शोभिताः, अथवा मन्दारवैः [illegible] शोभिताः । यन्मनो दारा नाचिक्षिपुः, यत्पादौ च सुमनसः सुरभयाञ्चक्रुः ते जिनोत्तमाः वः पान्त्विति सम्बन्धः ॥ २ ॥

अवचूरिः

[illegible]

अन्वयः

यद्-मनः विभ्रम-रोचिताः मन्द्-आरवाः राजिताः सुमनसः दाराः न आचिक्षिपुः, यद्-पादौ च सुर-उज्झिताः, अम्बरात् पतन्त्यः, आराविन्-भ्रमर-उचिताः, मन्दार-वार-अजिताः सुमनसः सुरभयांचक्रुः, ते क्ष(क्षि)त-रुजः जिन-उत्तमाः वः पान्तु ।

શબ્દાર્થ

ते (मू० तद्)=તેઓ.
वः (मू० युष्मद्)=તમને (દ્વિતીયાર્થે).
पान्तु (धा० पा)=રક્ષણ કરો, પાળો.
जिन=જિન, જીત્યા છે રાગ-દ્વેષ જેણે એવા.
उत्तम=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
जिनोत्तमाः=જિનોમાં ઉત્તમ, જિનેશ્વરો, તીર્થંકરો.
क्षत (धा० क्षण्)=ક્ષય થયેલા, નાશ પામેલા.
रुज्=રોગ.
क्षतरुजः=નાશ પામ્યા છે રોગો જેમનાથી અથવા જેમના એવા.
न=નહિ.
आचिक्षिपुः (धा० क्षिप्)=ક્ષોભ પમાડયું, આકર્ષણ કીધું.
यद्=જે.
मनस्=મન, ચિત્ત.
यन्मनः=જેના મનને.
दाराः (मू० दार)=સ્ત્રી, પત્ની.
विभ्रम=વિલાસ, હાવ-ભાવ.
रोचित (धा० रुच्)=સુશોભિત.
विभ्रमरोचिताः=વિલાસ વડે સુશોભિત.
सुमनसः (मू० सुमनस्)=(૧) સારા મન વાળી; (૨) દેવની.
मन्द=મંદ, મૃદુ, કોમળ.
आरव=શબ્દ, ધ્વનિ.
मन्दारवाः=મૃદુ છે ધ્વનિ જેનો એવી.
राजिताः (मू० राजिता)=શોભાયમાન, શોભતી.
यत्पादौ =જેમનાં ચરણોને.
च=અને, વળી.
सुर=દેવતા.
उज्झित (धा० उज्झ्)=ત્યજી દીધેલ, ફેંકેલ.
सुरोज्झिताः=દેવતાઓએ ફેંકેલાં.
सुरभयांचक्रुः (सुरभि+कृ)=સુવાસિત કર્યાં.
पतन्त्यः (मू० पतन्ती)=પડતાં.
अम्बरात् (मू० अम्बर)=આકાશમાંથી, ગગનમાંથી.
आराविन्=શબ્દાયમાન, ગુંજારવ કરનારા.
भ्रमर=ભ્રમર, ભમરો.
उचित=યોગ્ય, લાયક.
आराविभ्रमरोचिताः=ગુંજારવ કરનારા ભ્રમરોને યોગ્ય.
सुमनसः (मू० सुमनस्)=પુષ્પો, ફૂલો.
मन्दार=પારિજાતકનું પુષ્પ, કલ્પવૃક્ષનું કુસુમ, પુષ્પ-વિશેષ.
वार=સમૂહ.
जित (धा० जि)=જીતેલા.
अजित=નહિ જીતાયેલ, અજિત.
मन्दारवाराजिताः=પારિજાતકનાં પુષ્પોના સમૂહ વડે નહિ જીતાયેલાં.

છે, તથા જે મદોન્મત્ત મિથ્યા-વાદીની પંક્તિરૂપ રાક્ષસને નસાડનારી (અર્થાત્ નષ્ટ કરનારી) યુક્તિઓથી યુક્ત છે, અને વળી કામદેવને વશ કરેલા (મુનિવરો)થી જે અલંકૃત છે (અર્થાત જેનો શ્રમણ પુરૂષોએ સ્વીકાર કર્યો છે) તે વિશ્વને વંદનીય એવા જિનોએ રચેલ આ (દ્વાદશાંગીરૂપ) સિદ્ધાન્ત, હે (ભવ્ય) લોક ! તમારી અનુપમ શાન્તિનો વિસ્તાર કરો. "—૩

સ્પષ્ટીકરણ

નય—

પ્રમાણથી સિદ્ધ અનંત ધર્માત્મક વસ્તુના અંશનો બોધ કરાવનારો તથા અન્ય અંશો તરફ ઉદાસીનતા ધારણ કરનારો યથાર્થ અભિપ્રાય-વિશેષ 'નય' કહેવાય છે. એ તો સહજ સમજી શકાય તેમ છે કે ગમે તે કોઈ વસ્તુ પરત્વે અનેક દૃષ્ટિએ વિચાર થઈ શકે તેમ છે. આ દૃષ્ટિઓને 'નય' કહેવામાં આવે છે. એકની એક વ્યક્તિના સંબંધમાં અન્ય અન્ય વ્યક્તિઓ આશ્રીને વિચાર કરતાં તેને જૂદા જૂદા શબ્દોથી બોલાવી શકાય છે. જેમકે, એકજ મનુષ્યને જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ કાકો, મામો, સાળો, ભાઈ, જમાઈ, પિતા, પુત્ર ઈત્યાદિ તરીકે માની શકાય છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે અનેક ધર્મવાળી વસ્તુમાંના કોઈ અમુક ધર્મને લગતો યથાર્થ અભિપ્રાય તે 'નય' છે. આ ઉપરથી એમ માનવાનું કારણ મળે છે કે ત્યારે તો નયોની સંખ્યા પણ અનંત હોવી જોઈએ; કેમકે જે જે યથાર્થ અભિપ્રાય હોય, તે તે નય છે. ખરેખર, વસ્તુસ્થિતિ પણ એમજ છે. તાર્કિકશિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકર પણ સમ્મતિ-તર્કમાં કહે છે કે—

"जावइया वयणपहा तावइया चेव हुंति नयवाया"

અર્થાત્ જેટલા વચન-પ્રયોગો છે, તેટલા નયો છે.

આ પ્રમાણે જોકે વસ્તુતઃ નયની સંખ્યા અનંત છે, છતાં પણ શાસ્ત્રકારો મુખ્યતયા નયના દ્રવ્યાર્થિક[1] અને પર્યાયાર્થિક[2] એમ બે ભેદો બતાવે છે.

આ ઉપરાંત નિશ્ચય[3]-નય અને વ્યવહાર[4]-નય એમ પણ નયોના બે વિભાગો પાડી શકાય છે. પ્રકારાન્તરથી અર્થ[5]-નય અને શબ્દ[6]-નય એમ પણ બે ભેદો પડે છે. વળી આ ઉપરાંત

૧-૨ મૂળ પદાર્થને 'દ્રવ્ય' કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના પરિણામને 'પર્યાય' કહેવામાં આવે છે. જેમકે ઘટ (ઘડો) એમાં મૃત્તિકા (માટી) દ્રવ્ય છે અને ઘટાકાર એ એનો પર્યાય છે. મૂળ દ્રવ્યને ઉદ્દેશીને દર્શાવવામાં આવતો અભિપ્રાય 'દ્રવ્યાર્થિક' નય છે, જ્યારે પર્યાયને લક્ષ્ય કરનારો અભિપ્રાય 'પર્યાયાર્થિક' નય છે.

૩-૪ વસ્તુના મૂળ સ્વરૂપને અર્થાત્ તેની તાત્ત્વિક સ્થિતિને સ્પર્શ કરનારી દૃષ્ટિ 'નિશ્ચય-નય' છે, જ્યારે તેના બાહ્ય આકારને લક્ષ્યમાં રાખનારી દૃષ્ટિ 'વ્યવહાર-નય' છે. દાખલા તરીકે, પંચરંગી ભ્રમરને પંચરંગી કહેનારો નય નિશ્ચય-નય છે, જ્યારે વ્યવહાર-નય તો એ ભ્રમરને કૃષ્ણ કહે છે. અર્થાત્ વ્યવહાર-નય લોકપ્રસિદ્ધ અર્થને ગ્રહણ કરે છે, જ્યારે નિશ્ચય-નય તો તાત્ત્વિક અર્થ ઉપર નજર રાખે છે.

૫-૬ મુખ્યતયા અર્થનું પ્રતિપાદન કરનારા નયો 'અર્થ-નય' કહેવાય છે, જ્યારે પ્રાધાન્યથી શબ્દના સ્વરૂપની સાથે સંબંધ ધરાવનારા નયો 'શબ્દ-નય' કહેવાય છે.

અર્પિત[1]-નય અને અનર્પિત[2]-નય એમ પણ નયોના બે વિભાગો સંભવે છે. આમાંના 'અર્થ-નય'ના નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર એમ ચાર ભેદો પડે છે, જ્યારે 'શબ્દ-નય'ના શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એમ ત્રણ પ્રકારો પડે છે. આથી એક રીતે નયની સંખ્યા સાતની બને છે. આ સાત નયોમાંના પ્રથમના નૈગમાદિ ત્રણ નયો 'દ્રવ્યાર્થિક નય' કહેવાય છે, જ્યારે બાકીના શબ્દાદિ ચાર નયો 'પર્યાયાર્થિક નય' કહેવાય છે. આ નૈગમાદિ સાત નયો[3] એક એકથી વધારે વિશુદ્ધ છે; અર્થાત્ નૈગમ નય કરતાં સંગ્રહ નય વિશુદ્ધ છે અને તેના કરતાં વ્યવહાર નય; એ પ્રમાણે સમજી લેવું. પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે જેટલું નૈગમ નયનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે, તેટલું સંગ્રહ નયનું નથી અને એનાથી પણ અલ્પ વિસ્તારવાળું વ્યવહાર નયનું ક્ષેત્ર છે. આ પ્રમાણે એવંભૂત નયનું ક્ષેત્ર તો સૌથી વધારે સંકુચિત છે.

વિશેષમાં એક નયના આધારે બોલેલું વાક્ય કે દર્શાવેલો અભિપ્રાય સંપૂર્ણ સત્ય નથી, કિન્તુ સમસ્ત નયોને આશ્રીને બોલાતું વાક્ય પૂર્ણ સત્ય છે.[4] વળી નય એ પ્રમાણરૂપ નથી તેમજ અપ્રમાણરૂપ નથી, કિન્તુ પ્રમાણાંશ[5] છે.

હવે આ નૈગમાદિ સાત નયોનું ટુંક સ્વરૂપ જોઈ લઈએ, કેમકે બાકી તો આ સાત નયોના સાતસે (૭૦૦) ભેદો પડે છે. તેના જિજ્ઞાસુએ તો નય-ચક્ર વિગેરે ગ્રન્થો જોવા.

નૈગમ—

" गम्यतेऽनेनेति गमः पन्थाः, नैके गमा यस्यासौ नैकगमः, निरुक्तविधिना च ककारलोपाद् नैगमः "

અર્થાત્—'ગમ' એટલે 'માર્ગ;' જેનો એક જાતનો માર્ગ નથી, એટલે કે જે પદાર્થનો અનેકશઃ બોધ કરાવે છે, તે 'નૈગમ' કહેવાય છે. બીજી રીતે વિચારીએ તો 'નિગમ' એટલે 'સંકલ્પ', 'કલ્પના'; આ કલ્પનાપૂર્વક થતો વ્યવહાર 'નૈગમ' કહેવાય છે. આ નય વસ્તુગત સામાન્ય

૧-૨ 'વિશેષ-ગ્રાહિ નય' કહો કે 'અર્પિત-નય' કહો તે એકજ છે. તેવી રીતે 'સામાન્ય-ગ્રાહિ નય' અને 'અનર્પિત-નય' એ પણ એકજ છે.

૩ આ સાત નયોમાંના કયા નયનો આશ્રય કયું દર્શન લે છે, તે વાત આગળ ઉપર અગ્યારમા શ્લોકના સ્પષ્ટીકરણમાં વિચારીશું.

૪ અહિં કોઈ એવી શંકા ઉઠાવે કે એક નય-વિષયક કથન તો મિથ્યા છે, તો સાતે નયો આશ્રીને કરેલા કથનમાં સત્યતા ક્યાંથી સંભવે ? શું જ્યારે રેતીના એક કણમાં તેલ નથી, તો રેતીના સમુદાયમાંથી તેલ મળી શકે ખરૂં કે ! આના સમાધાનમાં સમજવું કે એક મોતીમાં મોતીનુ માળાપણું રહેલું નથી, પરંતુ તેના સમુદાયમાં તો તે છેજ તેનું કેમ ! વિશેષમાં જો કે નયો કથંચિત્ એક એકથી વિરૂદ્ધ છે, છતાં પણ તેઓ સ્યાદ્વાદરૂપી ચક્રવર્તીની આજ્ઞા લોપી શકતા નથી. અર્થાત્ જેમ પરસ્પર વિરોધી નૃપતિઓને પણ તેમના સમ્રાટ્ની સેવા સાથે રહીને બજાવવી પડે છે, તેમ એક એકના વિરોધી નયોને પણ સ્યાદ્વાદની સેવામાં હાજર થવું પડે છે. વળી એક નય અન્ય નયનું ખંડન કરતો નથી, પરંતુ પોતાનું ગૌરવ જાળવી રાખવા બનતો પ્રયત્ન કરે છે.

૫ જેમ સમુદ્રના જલનું એક બિન્દુ સમુદ્ર પણ નથી તેમજ અસમુદ્ર પણ નથી પરંતુ સમુદ્રાંશ છે, તેમ અત્ર પણ સમજવું. જુઓ નયામૃતતરંગિણી.

તેમજ વિશેષ ધર્મો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. આમાંથી સામાન્યને ગ્રહણ કરનારા 'નૈગમ-નય'ને 'સર્વપરિક્ષેપિ-નૈગમ-નય' તરીકે અને વિશેષને ગ્રહણ કરનારા 'નૈગમ-નય'ને 'દેશપરિક્ષેપિ-નૈગમનય' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ આ નૈગમ નયના સર્વપરિક્ષેપી અને દેશપરિક્ષેપી એમ બે પ્રકારો પડે છે.

વળી આ નયના અન્ય અપેક્ષાએ (૧) ભૂત-નૈગમ, (૨) વર્તમાન-નૈગમ અને (૩) ભવિષ્યદ્-નૈગમ એમ ત્રણ ભેદો પણ પડે છે. (૧) ભૂત કાલનો વર્તમાનમાં ઉપચાર[1] કરવો એટલે કે થઈ ગયેલી વસ્તુને વર્તમાન તરીકે સ્વીકારવી-ઓળખાવવી, તે 'ભૂત-નૈગમ' છે. દાખલા તરીકે, આ દિવાળીનો દિવસ છે કે જે દિવસે વીર પ્રભુ નિર્વાણ-પદને પામ્યા હતા. (૨) ભવિષ્યત્-કાલનો-અનાગત કાલનો વર્તમાનમાં ઉપચાર કરવો અર્થાત્ જે ક્રિયા વર્તમાનમાં શરૂ થઈ નથી, તેને વર્તમાનરૂપે વર્ણવવી તે 'વર્તમાન-નૈગમ' છે. જેવી રીતે કે કોઈ સ્ત્રી ચોખા રાંધવાને માટે બળતણ, જલ, વિગેરેની તૈયારી કરતી હોય અને તેને કોઈ પૂછે કે "આ શું કરો છો ?" તો તે જરૂર કહેશે કે "હું ચોખા રાંધું છું." હજી ચોખા રાંધવા માંડ્યા નથી-તે ક્રિયા શરૂ થઈ નથી છતાં પણ તે થઈ છે એમ આ દૃષ્ટાન્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તે વર્તમાન-નૈગમ છે. (૩) ભવિષ્યત્-કાલનો ભૂત તરીકેનો ઉપચાર કરવો એટલે કે થનારી વસ્તુને થઈ કહેવી તે 'ભવિષ્યદ્-નૈગમ' છે. જેમકે, તીર્થંકર મોક્ષે ન ગયા હોય તે પૂર્વે તેઓ મુક્ત થયા એમ કહેવું.[2]

વળી, આ નૈગમ નયના બીજી રીતે પણ ત્રણ પ્રકારો પડે છે:—

(૧) એક ગુણથી બીજા ગુણને પૃથક્ માનવો. જેમકે 'सच्चैतन्यमात्मनि' અર્થાત્ આત્મામાં સત્તા અને ચૈતન્ય છે. આમાં ચૈતન્યથી સત્તાને પૃથક્ માનવામાં આવી છે, અર્થાત્ ચૈતન્ય વિશેષ ધર્મ છે અને સત્તા એ સામાન્ય ધર્મ છે.[3]

(૨) વસ્તુ અને તેના પર્યાય વચ્ચે ભિન્નતા માનવી. જેવી રીતે કે 'वस्तुपर्यायवद् द्रव्यम्' અર્થાત્ દ્રવ્ય વસ્તુ અને પર્યાયથી યુક્ત છે; પદાર્થનો બોધ વસ્તુ અને પર્યાય દ્વારા થાય છે. અત્ર વસ્તુ અને તેના પર્યાયને ભિન્ન ગણવામાં આવ્યાં છે.[4]

(૩) ગુણ અને ગુણીને ભિન્ન માનવા. દાખલા તરીકે, 'क्षणमेकं सुखी विषयासक्तो जीवः' એટલે કે વિષયાસક્ત જીવ એક ક્ષણ સુખી છે. અત્ર સુખી જીવ અને તેના સુખ વચ્ચે ભિન્નતા દર્શાવવામાં આવી છે.[5]

સંગ્રહ—

વસ્તુઓમાં રહેલી વિશેષતા તરફ ઉદાસીન રહીને, તદ્ગત સમાનતાનેજ ધ્યાનમાં લેનારો નય સંગ્રહ નય છે. દાખલા તરીકે, બધા આત્માઓમાં રહેલી સમાન જાતિને લક્ષ્યમાં રાખીને એમ કહી શકાય કે સર્વે શરીરોમાં એકજ આત્મા છે. સત્તારૂપી પર સામાન્યને ગ્રહણ કરનારો સંગ્રહ નય 'પર-સંગ્રહ' કહેવાય છે, જ્યારે દ્રવ્યત્વાદિક અપર (અવાંતર) સામાન્યને ઉદ્દેશીને કથન કરનારો નય 'અપર-સંગ્રહ' કહેવાય છે.

---

૧ આરોપ.

૨ જુઓ શ્રીદેવચંદ્રકૃત 'આગમસાર'

૩-૫ જુઓ શ્રીવાદિદેવસૂરિકૃત 'પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર'ના સાતમા પરિચ્છેદના ૮-૧૦ સૂત્રો.

વ્યવહાર—

આ નયની દૃષ્ટિએ દરેક વસ્તુ વિશેષાત્મક છે. સંગ્રહ નય દ્વારા ગ્રહણ કરેલ વસ્તુના વિભાગ પાડવામાં તત્પર એવા અધ્યવસાયને વ્યવહાર નય કહેવામાં આવે છે. લોક-વ્યવહાર વગેરે આ નયની પ્રવૃત્તિ છે. ઘડો ઝરે છે, પર્વત બળે છે, ઇત્યાદિ ઔપચારિક કથનોનો પણ આ નયમાં અંતર્ભાવ થાય છે.

ઋજુસૂત્ર—

અતીત અને અનાગત કાલ સાથે સંબંધ નહિ ધરાવનારો પરંતુ મુખ્યત્વેન વર્તમાન કાલ સાથે સંબંધ ધરાવનારો નય ઋજુસૂત્ર નય કહેવાય છે. આ નય વસ્તુનાં નવાં નવાં રૂપાન્તરો (પર્યાયો) તરફ વિશેષ ધ્યાન આપે છે. ટુંકમાં આ નય વર્તમાનકાલિક દ્રવ્યના પર્યાયની ગવેષણા કરે છે.

શબ્દ—

શબ્દના પર્યાયોની ભિન્નતાથી તેના અર્થમાં ભિન્નતા નહિ સ્વીકારનારો પરંતુ તેનાં લિંગા-[1]દિકમાં ફેર પડતાં તેનો ભિન્ન અર્થ કરનારો નય શબ્દ નય છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ભિન્ન હોવા છતાં તે શબ્દોને એક વસ્તુના વાચક તરીકે આ નય સ્વીકારે છે. દાખલા તરીકે, કુમ્ભ, કલશ, ઘટ, ઇત્યાદિ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ કરતાં તેનો અર્થ જુદો જુદો આવે છે, છતાં પણ આ નય તો તે બધાને એકાર્થકજ માને છે[2]. આ નયને પણ વર્તમાન-કાલિકજ ધર્મ ઇષ્ટ છે.

સમભિરૂઢ—

પર્યાય શબ્દોના ભેદથી તેના અર્થમાં પણ ભિન્નતા માનવી તે સમભિરૂઢ નયનું કાર્ય છે. અર્થાત્ આ નયની અપેક્ષાએ કુમ્ભ, કલશ, ઇત્યાદિ શબ્દો ભિન્ન અર્થવાળા છે.

શબ્દ અને સમભિરૂઢ એ બે નયોમાં શું તફાવત છે તે સ્પષ્ટ સમજવા સારૂ ઇન્દ્રવાચક શબ્દના પર્યાયો ઇન્દ્ર, પુરંદર, વિગેરેનો વિચાર કરીએ. શબ્દ નય પ્રમાણે તો ઇન્દ્ર કહો કે પુરંદર કહો તેમાં કંઈ ફેર નથી. પરંતુ સમભિરૂઢ નય પ્રમાણે તો ઐશ્વર્ય-સમૃદ્ધિ યુક્ત હોય તે 'ઇન્દ્ર' કહેવાય અને પુર (નગર) નું વિદારણ કરનાર તે 'પુરંદર' કહેવાય.

એવંભૂત—

સ્વકીય કાર્યને કરનારી વસ્તુનેજ વસ્તુરૂપે માનનારો નય એવંભૂતને નામે ઓળખાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો કોઈ પણ શબ્દ તેના અર્થનો વાચક તો ત્યારેજ થઈ શકે છે, કે જ્યારે તે શબ્દસૂચિત પદાર્થ તે શબ્દની વ્યુત્પત્તિમાંથી નીકળતા અર્થને અનુસરીને ક્રિયા કરતો

1 શબ્દમાં લિંગ, વચન, કાલ, ઇત્યાદિ કારકનો ફેર થાય તે શબ્દને ભિન્નાર્થ શબ્દ નય કહે છે.

2 સરખાવો—

જીવ, આત્મા, પ્રાણી એ બધા ચેતનના પર્યાય છે. આ શબ્દોને વ્યુત્પત્તિ-અર્થ જુદો જુદો છે, છતાં આ શબ્દોને એકાર્થક માનવા એ આ નયનું કાર્ય છે.

આ નય પ્રમાણે ગમે તે ગાયને ' ગો ' એવી સંજ્ઞા આપી શકાય નહિ; કેમકે " गच्छतीति गौः " અર્થાત્ ' ગમન કરે તે ગો '. આથી જે ગાય બેઠી કે સૂતી હોય પરંતુ ગમન-ક્રિયા ન કરતી હોય, તો તેવે સમયે તેને ' ગો ' કહી શકાય નહિ, એમ આ નય માને છે.[1]

અંગ—

' અંગ ' એ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ છે અને જૈન સિદ્ધાન્તના પાડેલા બાર વિભાગોવાળો એ એક શાસ્ત્ર-સમૂહ છે. (તેના પ્રત્યેક વિભાગને પણ ' અંગ ' તરીકે ઓળખાવાય.) અર્થાત્ ' અંગ ' એ આ પ્રત્યેક બાર વિભાગોના સૂત્ર-સમૂહનું પારિભાષિક નામ છે. બધા મળીને અંગો બાર છે. જેમકે (૧) આચાર, (૨) સૂત્રકૃત, (૩) સ્થાન, (૪) સમવાય, (૫) ભગવતી[2], (૬) જ્ઞાત[3]ધર્મકથા, (૭) ઉપાસકદશા, (૮) અન્તકૃદ્દશા, (૯) અનુત્તરૌપપાતિકદશા, (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ, (૧૧) વિપાક અને (૧૨) દષ્ટિ[4]વાદ.[5]

સિદ્ધાન્ત-રચના—

કેવલ-જ્ઞાન સંપાદન કર્યા બાદજ અને તેવું જ્ઞાન સંપાદન કર્યા પછી પ્રથમજ કાર્ય તરીકે તીર્થંકર ભગવાન્ જન-સમાજને દેવ-રચિત સમવસરણમાં સિંહાસન ઉપર બેસીને ઉપદેશ આપે છે. તીર્થંકરની દેશના અમોઘ ફળવાળી હોવાને લીધે આ ઉપદેશની એવી અનુપમ અસર થાય છે કે શ્રોતૃ-વર્ગમાંથી કેટલાક મનુષ્યો તો વૈરાગ્ય-રંગથી રંગાઈને તેમની પાસે તરતજ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ તેઓ નિઃસંગ-વ્રત લે છે[6]. આ પ્રમાણે દીક્ષા લીધેલા તેમના

---

૧ આ નયોનું સ્વરૂપ ઘણુંજ મનોમોહક રીતે રત્નાકરાવતારિકાના સપ્તમાદિ પરિચ્છેદમાં આપેલું છે. આ ઉપરાંત એના સવિસ્તર વર્ણનને માટ નય-ચક્ર, નય-પ્રદીપ, નય-રહસ્ય, નયોપદેશ, પ્રવચનસારોદ્ધાર, વિશેષાવશ્યક પ્રમુખ ગ્રન્થો જોવા લાયક છે.

૨ આને વિવાહ-પ્રજ્ઞપ્તિ, વ્યાખ્યા-પ્રજ્ઞપ્તિ, ઇત્યાદિ નામોથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.

૩ આનું પ્રચલિત નામ જ્ઞાતાધર્મકથા છે.

૪ આમાં ચૌદ પૂર્વો આવી જાય છે. અત્યારે આ પૂર્વોનું જ્ઞાન લુપ્ત થઈ ગયું છે. એનું પૂરું જોઈએ તો જ્ઞાન દેવર્દ્ધિગણિક્ષમાશ્રમણ સમય સુધી હતું. અર્થાત્ મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી આશરે ૧૦૦૦ વર્ષ વીત્યા બાદ એ જ્ઞાન જતું રહ્યું.

૫ આ બાર અંગોમાં કયા કયા વિષય ઉપર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેની માહિતી માટે તેમજ તેના [illegible] ઇત્યાદિ વિષયો માટે શ્રીસમવાયાંગસૂત્ર તથા શ્રીનંદીસૂત્ર જોવા.

૬ આમ એ ઉલ્લેખનું [illegible] નહિ [illegible] કે કેવલજ્ઞાન [illegible] તીર્થંકરની દેશના ખાલી જાય છે, અર્થાત્ તીર્થંકરે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તરતજ આપેલા ઉપદેશનું એવું પરિણામ આવે કે કોઈ પણ મનુષ્ય દીક્ષા અંગીકાર ન કરે. આ ક્રમ જેવી હકીકત આ અવસર્પિણી કાળમાં થઈ ગયેલા જૈનોના ચોવીસમા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીના સંબંધમાં બન્યાનું કહેવાય છે. પરંતુ આ ઘટના તો એક આશ્ચર્ય [illegible] ' [illegible] ' [illegible] ગણાતી નથી.

શિષ્યોમાંના મુખ્ય શિષ્યો[1] તેમના ઉપદેશાનુસાર શાસ્ત્રની રચના કરે છે કે જે બાર વિભાગોમાં વિભક્ત હોય છે. આ બારે વિભાગોના—અંગોના સમૂહને દ્વાદશાંગી[2] કહેવામાં આવે છે.

અત્ર એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે જ્યારે સિદ્ધાન્તની રચના તો ગણધરો[3] કરે છે, ત્યારે આ શ્લોકમાં જિનેશ્વરોને સિદ્ધાન્તના રચનારા તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે, તે કેવી રીતે ઘટી શકે છે વારુ ?

આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સમજવું કે—જો કે ખરેખર ગણધરો દ્વાદશાંગી રચે છે, છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે તેઓ આવી રચના તીર્થંકરની પાસેથી "उप्पन्नेइ वा विगमेइ वा धुवेइ वा"[4] અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યરૂપી ત્રિપદી પ્રાપ્ત કર્યા બાદજ કરે છે. આ પ્રમાણે વસ્તુ-સ્થિતિ હોવા છતાં અર્થાત્ દ્વાદશાંગીની રચના કરવાનું સામર્થ્ય તીર્થંકરદ્વારાજ ગણધરોએ પ્રાપ્ત કરેલું હોવા છતાં પણ, તીર્થંકરને સિદ્ધાન્તની રચના કરનારા કોઈ પણ રીતે નજ ગણવા એ ન્યાય્ય ગણાય ખરું કે ? વળી શાસ્ત્રકાર પણ કહે છે કે—

"अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निउणं"[5]

---

૧ તીર્થંકરના મુખ્ય શિષ્યો 'ગણધર' કહેવાય છે.

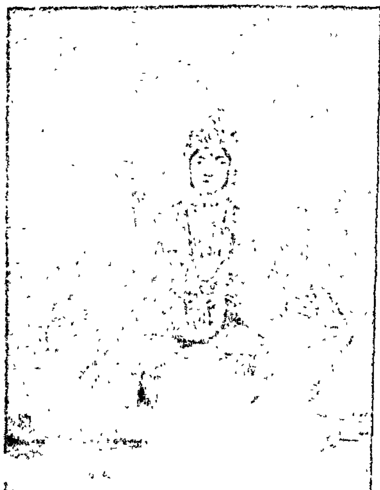
૨ દ્વાદશાંગીને 'તીર્થ' પણ કહેવામાં આવે છે અને તીર્થંકર આ 'તીર્થ'ના કરનારા હોવાથી તેમનું 'તીર્થંકર નામ' ચરિતાર્થ થાય છે.

૩ જેઓને તીર્થંકર 'ગણધર' પદવી આપે છે, તે જીવો કોઈક વખત પ્રથમ તો તીર્થંકરની સાથે વાદ-વિવાદ કરી તેને પરાસ્ત કરવાની ચાહ બીડે છે. પરંતુ અંતમાં જ્યારે તીર્થંકર અજેય ઠરે છે અને પોતાના મનોગત સંદેહનું પણ તે નિરાકરણ કરે છે, ત્યારે તેઓ તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા-ગ્રહણ કરે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જૈનેતર શાસ્ત્રોમાં અતિપ્રવીણ, કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા પુરુષો તીર્થંકરની પાસેથી થોડાક ખુલાસો મેળવી જૈન બને છે એટલુંજ નહિ પણ તેમના મુખ્ય શિષ્યો થઈ બેસે છે.

ઉપર્યુક્ત વાદ-વિવાદની રૂપ-રેખા વિશેષાવશ્યકમાંના ગણધરવાદમાંથી મળી શકશે તેમજ 'ગણધર'નું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ આવશ્યક (બાવીસ હજારી)માંથી મળશે.

૪ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દરેક વસ્તુ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એ ત્રણે ધર્મોથી યુક્ત છે. જેમકે કોઈએ સુવર્ણનું 'કટક' (કડું) ભાંગીને 'કુણ્ડલ' બનાવ્યું. આ કટકમાંનું સંપૂર્ણ સુવર્ણ કુણ્ડલમાં દેખાય છે. આથી કુણ્ડલ સર્વથા નવીનજ ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ છે એમ કહી શકાય નહિ, તેમજ કટકનો સર્વથા નાશ થયો એમ પણ કહેવું વ્યાજબી નથી; કારણકે સુવર્ણ તો જેવું ને તેવું કાયમ છે. આ ઉપરથી કટકનો નાશ 'વ્યય' તે તેની આકૃતિના નાશ પૂરતો સમજવો અને કુણ્ડલની ઉત્પત્તિ (ઉત્પાદ) તે તેનો આકાર ઉત્પન્ન થયો તેટલે જ પૂરતી જાણવી. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે સર્વથા ઉત્પાદ કે સર્વથા વ્યય જૈન દર્શનને માન્ય નથી. કેમકે નહિ તો તો શૂન્યમાંથી ઉત્પત્તિ માનવાનો અને કોઈ પણ વસ્તુ શૂન્યરૂપ બની જાય એમ સ્વીકારવાનો અતિ-પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે કટકને આશ્રીને બનેલ કુણ્ડલમાં કટકરૂપે નાશ, કુણ્ડલરૂપે ઉત્પત્તિ અને સુવર્ણની સ્થિતિરૂપી ધ્રૌવ્ય અર્થાત્ વ્યય, ઉત્પાદ અને ધ્રૌવ્ય એમ ત્રણે ધર્મો બરાબર રહેલા છે. આ પ્રમાણે જીવાદિ પ્રમુખ પદાર્થોનો પણ વિચાર કરી શકાય છે. આ સંબંધમાં ઘણું કહેવા જેવું છે, પરંતુ અત્ર તો એ વાતના જિજ્ઞાસુઓને તત્ત્વાર્થસૂત્રના પંચમ અધ્યાય ઉપરનું ભાષ્ય અને ટીકા જોવા ભલામણ કરી વિરમવામાં આવે છે.

૫ "अत्थं भासइ अरहा..."—એ ગાથા આવશ્યક-નિર્યુક્તિમાં ૯૨મે અંકે છે.

તથાપિ રતિની પ્રાર્થના ધ્યાનમાં લઇને ફરી તેને પ્રદ્યુમ્ન તરીકે ઉત્પન્ન થવા દીધો. આથી કરીને એને 'પ્રદ્યુમ્ન' સંબોધવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રો–પુરાણો પ્રમાણે કંદર્પ એ જીવતી જાગતી વ્યક્તિ છે અને તેનાં કંદર્પ, રતિ-પતિ, મન્મથ, મદન, અનંગ, અંગજ ઇત્યાદિ અનેક નામો છે. અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આવું કંદર્પનું હિંદુ શાસ્ત્રમાં બતાવેલું સ્વરૂપ અલંકાર–દૃષ્ટિ સિવાય અન્ય કોઈ દૃષ્ટિએ જૈન શાસ્ત્રને માન્ય નથી.

હવે જે આ શ્લોકમાં 'કંદર્પ'ને 'અંગજ' એવું નામ આપ્યું છે તેનું તાત્પર્ય શું છે તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ. આના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે કંદર્પ અન્યના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી તેનું એ નામ ચરિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં એવી શંકા ન કરવી કે 'અંગજ' શબ્દનો અર્થ તો 'પુત્ર' થાય છે, વાસ્તે તેનો અર્થ 'કંદર્પ' કેમ થાય વારુ ? કેમકે 'अङ्गजः मन्मथे सुते' એમ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત અનેકાર્થસંગ્રહકોશમાંથી જોઈ શકાય છે.

श्रुतदेवता-स्मरणम्—

शीतांशुत्विषि यत्र नित्यमदधद् गन्धाढ्यधूलीकणान्
आली केसरलालसा समुदिताऽऽशु भ्रामरीभासिता ।
पायाद् वः श्रुतदेवता निदधती तत्राब्जकान्ती क्रमौ
नालीके सरलाऽलसा समुदिता शुभ्रामरीभासिता ॥ ४ ॥

—शार्दूल०

टीका

शीतांशुत्विषि । 'शीतांशुत्विषि' मृगाङ्कभासि । 'यत्र' यस्मिन् । 'नित्यमदधत्' सर्वदा धारयन्ती । 'गन्धाढ्यधूलीकणान्' गन्धेन आढ्या ये धूलीकणाः–किञ्जल्कबिन्दवस्तान् । 'आली' पङ्क्तिः । 'केसरलालसा' केसरेषु–पद्मगर्भपक्ष्मसु बकुलेषु वा लालसा–लम्पटा । 'समुदिता' मिलिता । 'आशु' शीघ्रम् । 'भ्रामरी' भ्रमरसम्बन्धिनी । 'इभासिता' इभेषु द्विपेषु असिता मदलौल्यात्, इभवत् असिता वा । भ्रमरावल्या विशेषणानि । 'पायात्' रक्षतु । 'वः' युष्मान् । 'श्रुतदेवता' वाग्देवी । 'निदधती' स्थापयन्ती । 'तत्र' तस्मिन् । 'अब्जकान्ती' अब्जवत् कान्ती–रुचिरौ क्रमौ–पादौ । 'नालीके' पङ्कजे । 'सरला' [illegible] । 'अलसा' विश्रब्धा । 'समुदिता' मुदितं–हर्षः सह मुदितेन वर्तते या सा । 'शुभ्रा' शुक्लरुचिः । 'अमरीभासिता' अमरीभिः–अप्सरोभिर्भासिता । वाग्देवीविशेषणानि । यत्र भ्रामरी गन्धाढ्यधूलीकणान् अदधत् तत्र नालीके क्रमौ निदधती श्रुतदेवता पायाद् वः इति संबन्धः ॥ ४ ॥

---

१ 'भ्रमरी भासिता' इत्यपि पदच्छेदः ।

[illegible] —

"[illegible] ।"

ત્યારે રતિની પ્રાર્થના ધ્યાનમાં લઈને હરીએ તેને પ્રદ્યુમ્ન તરીકે ઉત્પન્ન થવા દીધો. આથી કરીને કંદર્પને 'પ્રદ્યુમ્ન' સંબોધવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રો-પુરાણો પ્રમાણે કંદર્પ એ કૃષ્ણની આગલી વ્યક્તિ છે અને તેનાં કંદર્પ, રતિપતિ, મન્મથ, મદન, અનંગ, અંગજ ઇત્યાદિ અનેક નામો છે. અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આવું કંદર્પનું હિંદુ શાસ્ત્રમા બતાવેલું સ્વરૂપ અલંકાર-દૃષ્ટિ સિવાય અન્ય કોઈ દૃષ્ટિએ જૈન શાસ્ત્રને માન્ય નથી.

હવે જે આ શ્લોકમાં 'કંદર્પ'ને 'અંગજ' એવું નામ આપ્યું છે તેનું તાત્પર્ય શું છે તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ. આના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે કંદર્પ અન્યના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી તેનું એ નામ સાર્થક થાય છે. વિશેષમાં એવી શંકા ન કરવી કે 'અંગજ' શબ્દનો અર્થ તો 'પુત્ર' થાય છે, વાસ્તે તેનો અર્થ 'કંદર્પ' કેમ થાય વારુ ? કેમકે 'અંગજો મન્મથે પુત્રે' એમ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત અનેકાર્થસંગ્રહકોશમાંથી જોઈ શકાય છે.

श्रुतदेवता-स्मरणम्—

शीतांशुत्विषि यत्र नित्यमदधद् गन्धाढ्यधूलीकणान्
आली केसरलालसा समुदिताऽऽशु भ्रामरीभासिता ।
पायाद् वः श्रुतदेवता निदधती तत्राब्जकान्ती क्रमौ
नालीके सरलाऽलसा समुदिता शुभ्रामरीभासिता ॥ ४ ॥

—शार्दूल०

टीका

शीतांशुत्विति । 'शीतांशुत्विषि' मृगाङ्कभासि । 'यत्र' यस्मिन् । 'नित्यमदधत्' स... 'गन्धाढ्यधूलीकणान्' गन्धेन आढ्या ये धूलीकणाः—किञ्जल्कबिन्दवस्तान् । 'अ... पंक्तिः । 'केसरलालसा' केसरेषु—पद्मगर्भपक्ष्मसु बकुलेषु वा लालसा—लम्पटा । 'समुदि... मिलिता । 'आशु' शीघ्रम् । 'भ्रामरी' भ्रमरसम्बन्धिनी । 'इभासिता' इभेषु द्विपेन्द्रा... स्थिता मदलौल्यात्, इभवत् असिता वा । भ्रमरावल्या विशेषणानि । 'पायात्' रक्षतु... युष्मान् । 'श्रुतदेवता' वाग्देवी । 'निदधती' स्थापयन्ती । 'तत्राब्जकान्तौ क्रमौ' ... तस्मिन् अब्जकान्ती—पद्मद्युती क्रमौ—पादौ । 'नालीके' पङ्कजे । 'सरला' कौटिल्य... 'अलसा' विश्वधा । 'समुदिता' मुदितं—हर्षः सह मुदितेन वर्तते या सा । वाग्देवीविशेषणानि । ... शुभ्ररुचिः । 'अमरीभासिता' अमरीभिः—अप्सरोभिर्भासिता । वाग्देवीविशेषणानि । ... भ्रामरी गन्धाढ्यधूलीकणान् अदधत् तत्र नालीके क्रमौ निदधती श्रुतदेवता ... इति संबन्धः ॥ ४ ॥

... पदच्छेदः ।

अवचूरिः

यत्र नालीके चन्द्रतुल्यरुचि भ्रामरी भ्रमरसंबन्धिनी आली श्रेणिर्गन्धाढ्यकिंजल्कान्नित्यमदधत् पपौ। किंभूता। केसरेषु लालसा लम्पटा। समुदिता मिलिता। आशु शीघ्रम्। इभेषु मदलौल्यादासिता विश्रब्धा। तत्र नालीके क्रमौ निदधती श्रुतदेवता वः पातु। किंभूता। समुदिता सहर्षा। शुभ्रा शुक्ला छविर्यासां ताश्च ता अमर्यश्च ताभिः शोभिता। (सरला अलसा च) ॥ ४ ॥

अन्वयः

यत्र शीत-अंशु-त्विषि नालीके केसर-लालसा, आशु समुदिता, इभ-असिता (इभ-आसिता, भासिता वा) भ्रामरी आली गन्ध-आढ्य-धूली-कणान् नित्यं अदधत्, तत्र (नालीके) अब्ज-कान्ती क्रमौ निदधती, सरला, अलसा, स-मुदिता, शुभ्र-अमरी-भासिता श्रुत-देवता वः पायात्।

શબ્દાર્થ

शीत=શીતળ.
अंशु=કિરણ.
शीतांशु=શીતલ છે કિરણો જેનાં તે, ચન્દ્ર.
त्विष्=પ્રકાશ, તેજ.
शीतांशुत्विषि=ચંદ્રના જેવા તેજવાળા.
यत्र=જ્યાં, જેમાં.
नित्यं=સર્વદા, હરહમેશ.
अदधत् (धा० धा)=પાન કરતી હવી.
गन्ध=સુગંધ, સુવાસ.
आढ्य=ભરપૂર, પરિપૂર્ણ.
धूली=પરાગ, પુષ્પમાંની બારીક રજ.
कण=કણીઆ.
गन्धाढ्यधूलीकणान्=સુવાસથી પરિપૂર્ણ એવા પરાગના કણીઆઓને.
आली=આવલિ, શ્રેણિ.
केसर=કેસર, પદ્મ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થતો કેશના જેવા આકારનો તંતુ.
लालस=લંપટ.
केसरलालसा=કેસરને વિષે લંપટ.
समुदिता (धा० इ)=એકત્રિત થયેલ, એકઠા મળેલ.
आशु=સત્વર, શીઘ્ર.
भ्रामरी=ભ્રમર-સંબંધિની.
इभ=હાથી.
असित=કૃષ્ણ, શ્યામ.
इभासिता=હાથીના જેવા શ્યામવર્ણી.
इभासिता (इभ+ आसिता)=હાથી ઉપર બેઠેલ.
भासिता (धा० भास्)=તેજસ્વી, શોભાયમાન.
पायात् (धा० पा)=રક્ષણ કરો.
श्रुतदेवता=શ્રુત-દેવતા, સરસ્વતી.
निदधती (धा० धा)=સ્થાપનારી.
तत्र=ત્યાં, તેના ઉપર.
अब्ज=કમળ.
कान्ति=કાન્તિ, પ્રભા.
अब्जकान्ती=કમલના જેવી કાન્તિ છે જેની એવાં.
क्रमौ (मू० क्रम)=ચરણોને.
नालीके (मू० नालीक)=કમલને વિષે.
सरला (मू० सरल)=સરલ, કુટિલતા-રહિત.
अलसा (मू० अलस)=આળસુ.
समुदिता (धा० मुद्)=હર્ષિત.
शुभ्र=પ્રકાશિત, દેદીપ્યમાન.
अमरी=દિવ્યાંગના, દેવી.
शुभ्रामरीभासिता=દેદીપ્યમાન દિવ્યાંગનાઓથી શોભાયમાન.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાનું સ્મરણ—

"કેસરને વિષે લમ્પટ એવી, તથા શીઘ્ર એકત્રિત થયેલી એવી, તેમજ હાથીના જેવી શ્યામ વર્ણવાળી [અથવા ગજરાજના (ગણ્ડ–સ્થલના) ઉપર (મદનું પ્રાશન કરવાને માટે લુબ્ધ થઇને) બેઠેલી એવી, અથવા તેજસ્વી એવી] ભ્રમરોની શ્રેણિએ, ચન્દ્રમાના જેવા જે કમનીય કમલમાંના, સર્વદા પરિમલથી પરિપૂર્ણ એવા પરાગના કણેનું પાન કર્યું, તે કમલના ઉપર કમલના જેવી કાન્તિવાળાં ચરણોને સ્થાપનારી, અને વળી સરલ તથા અલસ (અર્થાત્ અતિસુકુમાર હોવાને લીધે શીઘ્ર ગમનાદિકમાં મંદતાને ધારણ કરનારી), તેમજ હર્ષિત, તથા વળી દેદીપ્યમાન દિવ્યાંગનાઓથી (પરિવૃત હોવાને લીધે) શોભાયમાન એવી (તથા કમલના જેવી કાન્તિવાળી એવી) શ્રુતદેવતા (હે ભવ્યો !) તમારૂં પરિપાલન કરો."—૪

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ—

શ્રુત–દેવતા ચન્દ્ર, ક્ષીર, હિમ, મચકુન્દનું પુષ્પ ઇત્યાદિના જેવી શ્વેતવર્ણી છે. વળી તે કમલના આસન ઉપર આરૂઢ થાય છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથમાં પુસ્તક અને માલા છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં વીણા અને કમલ છે.[1]

---

૧ સરખાવો—

"प्रकटपाणितले जपमालिका
कमलपुस्तकवेणुवराधरा ।
धवलहंससमा श्रुतवाहिनी
हरतु मे दुरितं भुवि भारती ॥"

—કુમારવિહારશતક

अथ अजितनाथ-प्रणामः—

तमजितमभिनौमि यो विराजद्-
वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ।
निजजननमहोत्सवेऽधितष्ठा-
वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ॥ ५ ॥

—पुष्पिताग्रा

टीका

तमजितमिति । 'तं अजितं' तं अजिताभिधानं जिनं 'अभिनौमि' अभिष्टुवे । 'यो विराजद्वनघनमेरुपरागमस्तकान्तं' यो भगवान् विराजद्भिर्वनैः काननैर्घनो–निरन्तरो मेरुलक्षणो यः परागः प्रधानपर्वतः तस्य मस्तकान्तं–शिखराग्रं, अथवा विराजद्वनाः–शोभमानाम्भसो घना–मेघा यस्मिन् तत् तथाभूतं मेरुसम्बन्धिनं परागं–प्रधानद्रुमं मस्तकान्तम् । 'निजजननमहोत्सवे' स्वजन्ममहामहे । 'अधितष्ठौ' अधिष्ठितवान् । 'अनघनमेरुपरागं' अनघो–निरवद्यो नमेरूणां–देवद्रुमविशेषाणां परागो–रेणुर्यत्र तं तथोक्तम् । 'अस्तकान्तं' अस्तागिरिर्मन्दरस्तद्वत् कान्तं' कमनीयं, कदाचिदस्ता उज्झिताः कान्ता योषितो येनेति भगवतो विशेषणमित्यादि ॥५॥

अवचूरिः

यः इदानीं निजजन्ममहोत्सवेऽधितष्ठौ । किं कर्म । विराजद्भिर्वनैर्घनं निरन्तरं अथवा शोभमाना-म्भसो घना यत्र स चासौ मेरुपरागो मेरुपर्वतस्तस्य शिखराग्रम् । किंभूतम् । अनघा नमेरवो देवद्रुमविशेषास्तेषां रेणुर्यत्र तमघः । किंभूतं शिखराग्रम् । अस्तो मन्दरगिरिस्तद्वत् कान्तं कमनीयम् । अथवा जिनविशेषणम् । अस्ता कान्ता येन तम् ॥ ५ ॥

अन्वयः

यः निज-जनन-महा-उत्सवे अनघ-नमेरु-परागं अस्त-कान्तं विराजत्-वन-घन-मेरु-पराग-मस्तक-अन्तं अधितष्ठौ, तं अजितं अभिनौमि ।

શબ્દાર્થ

तं (मू० तद्)=તેને.
अजितं(मू० अजित)=અજિતનાથને, દ્વિતીય તીર્થંકરને.
अभिनौमि (धा० नु)=હું સ્તવું છું.
यः (मू० यद्)=જે.
विराजत् (धा०राज्)=પ્રકાશમાન, શોભાયમાન.
वन=(૧) જંગલ; (૨) જલ.
घन=(૧) નિબિડ, ગહન; (૨) મેઘ.
मेरु=મેરૂ ગિરિ.
वर=ઉત્તમ.
अग=(૧) પર્વત, ગિરિ; (૨) વૃક્ષ.
मस्तक=શિખર, ટોચ.
अन्त=ઉપરનો ભાગ.
विराजद्वनघनमेरुवरागमस्तकान्तं=(૧) પ્રકાશમાન વનો વડે ગહન એવા મેરૂ નામના ઉત્તમ ગિરિની ટોચને; (૨) શોભાયમાન છે જલનાં વાદળાં જ્યાં એવા મેરૂ નામના ઉત્તમ પર્વતના શિખરને, (૩) વિરાજમાન છે વન અને મેઘ જ્યાં એવા મેરૂ નામના શ્રેષ્ઠ પર્વતના શિખરાગ્રને.

निज=પોતાના.
जनन=જન્મ.
उत्सव=ઓચ્છવ.
निजजननमहोत्सवे=પોતાના જન્મ-મહોત્સવને વિષે.
अधितष्ठौ (धा० स्था)=અધિષ્ઠાન કર્યું.
अघ=પાપ.
अनघ=પાપરહિત, પવિત્ર.
नमेरु=નમેરૂ, દેવવૃક્ષવિશેષ.
पराग=પરાગ, પુષ્પની બારીક રજ.
अनघनमेरुपराग=પવિત્ર નમેરૂની પરાગ છે જેને વિષે એવા.
अस्त=અસ્તાચળ, (૨) પરાસ્ત કરેલ, ત્યજી દીધેલ.
कान्त=મનોહર.
कान्ता=પત્ની, રમણી.
अस्तकान्तं=(૧) અસ્તાચલના જેવા મનોહરને; (૨) ત્યજી દીધી છે રમણીને જેણે એવાને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅજિતનાથને નમસ્કાર—

" જેણે પોતાના જન્મ(કલ્યાણક)ના મહોત્સવ-સમયે, પવિત્ર નમેરૂ (વૃક્ષ) ની પરાગ છે જ્યાં એવા, તથા અસ્તાચલના જેવા મનોહર એવા, તેમજ વળી વિરાજમાન વનો વડે નિબિડ [અથવા શોભાયમાન છે જલના મેઘ જ્યાં એવા, અથવા પ્રકાશિત છે વન અને વાદળાં જ્યાં એવા] મેરૂ નામના શ્રેષ્ઠ પર્વતના, (ઉપર્યુક્ત બે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) શિખરાગ્ર ઉપર અધિષ્ઠાન કર્યું, તે (કોઈથી નહિ જીતાયેલા એવા) અજિત (નાથ) ને (કે જેણે પ્રમદાનો પરિત્યાગ કર્યો છે તેને) હું સ્તવું છું. "—૫.

---

१ अजितविशेषणं वा ।

શિલા[1] ઉપર પ્રભુને સ્નાન કરાવવા લાયક સિંહાસન ઉપર સર્વેશ્વર તે ઈન્દ્ર પ્રભુને ઉત્સંગમાં લઈને બેસે છે. ત્યાર બાદ અચ્યુત-ઈન્દ્રની આજ્ઞા થતાં જન્મોત્સવને લગતી સર્વ તૈયારીઓ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ તૈયારી થઈ જતાં અચ્યુતેન્દ્રાદિ ચોસઠ ઈન્દ્રો વારા ફરતી જલાભિષેક કરે છે. અંતમાં સૌધર્મેન્દ્ર ફરીથી પંચ રૂપ વિકુર્વીને પ્રભુને સ્વસ્થાને લઈ જાય છે અને ત્યાં જઈને પ્રભુના પ્રતિબિંબને ઉપસંહરીને તેમને તેમની માતાની પાસે સ્થાપન કરે છે અને ત્યાર પછી જિન-જનનીની અવસ્વાપિની નિદ્રા દૂર કરે છે. વિશેષમાં તે કુબેરને[2] બત્રીસ કરોડ સુવર્ણ વિગેરેની વૃષ્ટિ[3] કરવા ફરમાવે છે અને તેની આજ્ઞા તે કુબેર જૃંભક[4] દેવતાઓને તદનુસાર આજ્ઞા

૧ આ પૃથ્વી ઉપર [illegible] અને સમુદ્રો છે. તેમાં સૌથી મધ્યમાં ગોળાકારે જમ્બૂ દ્વીપ છે અને તેની [illegible] સમુદ્ર છે. આ સમુદ્રને ચારે બાજુ ઘેરીને ધાતકી દ્વીપ રહેલો છે અને [illegible] સમુદ્ર આવેલો છે, ત્યાર બાદ તેની ચારે બાજુએ પુષ્કર દ્વીપ એમ [illegible] સમુદ્ર આવે છે. આ દરેક દ્વીપ-સમુદ્ર વલયાકારે છે અને [illegible] છે. પુષ્કર દ્વીપના મધ્યભાગમાં ગોળાકારે માનુષોત્તર પર્વત [illegible] છે. આ બધા દ્વીપ-સમુદ્રની મધ્યમાં મેરુ પર્વત છે. [illegible] ધાતકી દ્વીપમાં તેમજ પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં બબ્બે મેરુ પર્વતો છે [illegible] મેરુ પર્વતો છે. આ દરેક પર્વત ઉપર [illegible] શિલા એ નામની ([illegible] અતિરક્તકંબલા એ નામની) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કરે છે. છેવટે તીર્થંકરના અંગુઠામાં અમૃતનો સંચાર[1] કરી તેમને પ્રણામ કરી સૌધ
નંદીશ્વર[2] દ્વીપે જઈ યથોચિત મહોત્સવમાં રસપૂર્વક ભાગ લઈ સ્વસ્થાને જાય છે.
પ્રમાણે જન્મ-કલ્યાણક સંબંધીનો દેવકૃત મહોત્સવ પૂરો થાય છે.[3]

અત્ર એ નિવેદન કરવું અનુચિત નહિ ગણાય કે તીર્થંકરનો જન્મ પણ આપણી માફ
થાય છે.[4] અર્થાત્ આસરે સાડા નવ મહિના ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી જિન-માતા તીર્થંકર
પુત્ર-રત્નને જન્મ આપે છે. વિશેષમાં તીર્થંકરના જન્મના સંબંધમાં એ ધ્યાનમાં રાખ
જેવું છે કે પુત્ર-પ્રસવને અંગે જે અન્યત્ર મલિનતા, દુર્ગંધ ઇત્યાદિનો સદ્ભાવ જોવાય
તેવો અત્ર સંભવતો નથી.

મેરૂ ગિરિરાજ—

આ શ્લોકમાં જે મેરૂ પર્વતને વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલો
મેરૂ પર્વત છે, કેમકે જે તીર્થંકરનો જે દ્વીપમાં જન્મ થયો હોય, તેનો તે દ્વીપમાં આવેલા મેરૂ
પર્વત ઉપર જલાભિષેક કરવામાં આવે છે. આ જમ્બૂદ્વીપમાંનો મેરૂ પર્વત અનેક દ્વીપ-સમુદ્રની
વચ્ચોવચ્ચ આવેલો છે અને વ્યવહાર (નૈગમઆદિ સાત નયોમાંના ત્રીજા) નય પ્રમાણે
સૂર્યની ગતિ વિચારતાં દિશાના નિયમ-અનુસાર તે ભરતાદિ સર્વ ક્ષેત્રોની ઉત્તરે છે. મનુષ્ય-
લોકમાં આવેલા જ્યોતિષ્ક દેવો અર્થાત્ સૂર્ય, ચન્દ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા મેરૂ પર્વતની નિરંતર
પ્રદક્ષિણા કરે છે અને તેઓ આ પર્વતની કોઈ પણ બાજુથી ૧૧૨૧ યોજનથી દૂર જ ભમે છે.[5]

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઉદયાચળ કે અસ્તાચળ નથી.
અર્થાત્ જે પર્વત ઉપર સૂર્યનો ઉદય થાય છે તે 'ઉદયાચલ' કહેવાય છે અને જ્યાં સૂર્ય અસ્ત
પામે છે તે 'અસ્તાચલ' કહેવાય છે અને તે પર્વતો પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાઓમાં આવેલા
છે એ હિંદુ શાસ્ત્રની માન્યતા છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આ શ્લોકમાં જે 'અસ્તાચલ' શબ્દ
ગ્રહણ કર્યો છે, તે લૌકિક રૂઢિ પ્રમાણે છે; અર્થાત્ વસ્તુતઃ જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રકારોએ
વર્ણવેલ 'અસ્તાચલ' નથી.

---

૧ આ પ્રમાણે અમૃતનો સંચાર કરવાનું કારણ એ છે કે તીર્થંકરો સ્તન-પાન કરતા નથી. આ વાતની
આવશ્યક સૂત્રની ચૂર્ણિ તેમજ તેની વૃત્તિમાંનો ઋષભદેવ-અધિકાર સાક્ષી પૂરે છે.

૨ આપણે જોઈ ગયા તેમ આ જગત્‌માં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો છે. તેમા આ નંદીશ્વર આઠમો દ્વીપ છે.
એની પૂર્વેના સાત દ્વીપોનાં નામ જમ્બૂ, ધાતકી, પુષ્કર, વારૂણીવર, ક્ષીરવર, ઘૃતવર અને ઇક્ષુવર છે અને
આ દ્વીપોની આસપાસ ચારે તરફ વીંટળાયેલા સમુદ્રોના નામો અનુક્રમે લવણ, કાલોદધિ, પુષ્કરવર, વારૂણી
વર, ક્ષીરવર, ઘૃતવર અને ઇક્ષુવર છે. આ નંદીશ્વર દ્વીપમાં ચાર દિશામાં ચાર 'અંજનગિરિ' છે અને એ
દરેક ગિરિ (પર્વત) ઉપર ઋષભ, ચંદ્રાનન, વારિષેણ અને વર્ધમાન ...
પ્રતિમાઓ છે. વિશેષમાં આ પ્રત્યેક 'અંજનગિરિ' ...

૩ જન્મ-કલ્યાણ ...

૪ અન્ય શાસ્ત્ર ... ચાર શાસ્ત્રની
સાયણમાંથી કે એવા : ... મુખ' છે.
... થવાનું અથવા માતાનું ઉદર ચીરીને બહાર ... જન્મ પ્રસવની નાભિમાંથી, તો કોઈકનો
રીતે થવાનું કહેવામાં આવે છે તેની વાતને તીર્થંકરના જન્મ સાથે કંઈ પણ લાગતું વળગતું નથી. ... શકશે. ... કોઈ અલૌકિક

૫ મેરૂ પર્વત સંબંધી વિશેષ માહિતી જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ચતુર્થ વક્ષસ્કાર (શાન્તિચન્દ્રીય
વૃત્તિ પૃ. ૩૫૯-૩૭૫) માંથી મળશે.

શ્રીઅજિતનાથ—

શ્રીઅજિતનાથ એ આ અવસર્પિણી કાલમાં થયેલા જૈનોના ચોવીસ તીર્થંકરોમાંના બીજા તીર્થંકર છે. આ તીર્થંકર અયોધ્યા નગરીમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતાનું નામ જિતશત્રુ હતું અને તેમની માતાનું નામ વિજયા હતું. તેમના કનકવર્ણી દેહનું પ્રમાણ સાડા ચારસે ધનુષ્ય હતું અને તે હાથીના લાંછનથી લાંછિત હતું. તેઓએ અનેક રાજ-કુમારીઓ સાથે પાણિ-ગ્રહણ કર્યું હતું અને જ્યારે તેમના પિતાશ્રીએ ઋષભ-દેવે પ્રવર્તાવેલા તીર્થમાંના સ્થવિર સાધુ પાસે દીક્ષા-ગ્રહણ કરી, ત્યારે નહિ ઇચ્છા હોવા છતાં પણ ભોગ-ફલ[1] કર્મ બાકી હોવાને લીધે તેમણે રાજ્ય-ભાર વહન કર્યો. અંતમાં આ પૃથ્વી-મંડલમાં રાજ્યનો અને સંપત્તિનો તૃણવત્ ત્યાગ કરી તેને બદલે તેમણે સંયમરૂપી સામ્રાજ્ય અને આત્મિક સંપત્તિ સ્વીકારી હતી. દરેક તીર્થંકરની માફક કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, તીર્થ પ્રવર્તાવી, અનેક જીવોને દેશનારૂપી મધુર અમૃતનું પાન કરાવી અને મોક્ષ-માર્ગના આરાધક બનાવી પોતાનું બહોતેર (૭૨) લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેમણે નિર્વાણ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

પદ્ય-પરીક્ષા—

આ તેમજ ત્યાર પછીના ત્રણ શ્લોકો પણ પુષ્પિતાગ્રા વૃત્તમાં રચાયેલા છે. આ વૃત્તને ઔપચ્છંદસિક તરીકે પણ ઓળખાવવામાં આવે છે. આ વૃત્તનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો અક્ષર-રચનામાં એક એકની સાથે મળતાં આવે છે, વાસ્તે આ 'અર્ધસમવૃત્ત' છે. આ પુષ્પિતાગ્રા વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

"अयुजि नयुगरेफतो यकारो
युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा"

અર્થાત્ આ વૃત્તમાંનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) અક્ષરો છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં તેર તેર (૧૩) અક્ષરો છે. પ્રથમ ચરણમાં ન, ન, ર, અને ય એમ ચાર ગણો છે, જ્યારે દ્વિતીય ચરણમાં ન, જ, જ અને ર એમ ચાર ગણો છે અને તે ઉપરાંત અન્ત્ય અક્ષર દીર્ઘ છે.

પ્રથમનાં બે ચરણોના અક્ષરો-ગણોસંબંધી ખુલાસો—

त म जि	त म भि	नौ मि यो	वि रा जद्
⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ ⏑	– ⏑ –	⏑ – –
न	न	र	य

ध न घ	न मे रु	प रा ग	मस् त कांत्	तम्
⏑ ⏑ ⏑	⏑ – ⏑	⏑ – ⏑	– ⏑ –	–
न	ज	ज	र	ग

---

૧ જે કર્મને લઇને સંસારમાં રહીને ભોગ-ઉપભોગમાં ભાગ લેવો પડે તે કર્મ 'ભોગ-ફલ કર્મ' કહેવાય છે. આવાં કર્મને લઇને તો તીર્થંકરોને પણ કેટલાંક વર્ષો પર્યંત દીક્ષા લેવામાં વિલંબ ખમવો પડે છે.

जिनकदम्बकाभिनुतिः—

स्तुत जिननिवहं तमर्तितप्ता-
　ध्वनदसुरामरवेण वस्तुवन्ति ।
यममरपतयः प्रगाय पार्श्वे-
　ध्वनदसुरामरवेणव स्तुवन्ति ॥ ६ ॥

—पुष्पि०

टीका

स्तुत जिननिवहमिति । 'स्तुत' प्रणुत । 'जिननिवहं' तीर्थंकरनिकरम् । तं 'अर्तितप्ताध्वनदसुरामरवेण' अर्त्या-पीडया तप्तानां शैत्यापादकतया साक्षात् अध्वनदः-मार्गनदो यः सुरामः-सुष्ठु रमणीयो रवः-शब्दस्तेन करणभूतेन । करणता चास्य प्रगायेति क्रियापेक्षया, स्तुतेर्विक्रियया वा । 'वस्तुवन्ति' छन्दोजातिविशेषान् । 'यममरपतयः' यं भगवन्तं अमरपतयः-सुराधिपाः । ('प्रगाय') प्रकर्षेण गीत्वा । 'पार्श्वध्वनदसुरामरवेणवः' पार्श्वेषु-पर्यन्तेषु ध्वनन्तः-शब्दायमाना असुराणाममराणां च वेणवः-वंशा येषां ते तथोक्ताः । 'स्तुवन्ति' वन्दन्ते । अमरपतयो वस्तुवन्ति प्रगाय यं स्तुवन्ति तं जिननिवहं स्तुतेति सम्बन्धः ॥ ६ ॥

अवचूरिः

हे लोकाः, तं जिनवृन्दं स्तुत । यं जिनव्रजममरेन्द्राः स्तुवन्तीति संबन्धः । किं कृत्वा । अर्त्या पीडया तप्तानां शैत्याधायकतया साक्षादध्वनदो मार्गहृदः सुरामः सुष्ठु रमणीयो यो रवः शब्दस्तेन करणभूतेन । वस्तुवन्ति छन्दोजातिविशेषवन्ति गीतानि प्रगाय गीत्वा । किंभूताः । पार्श्वे समीपे ध्वनन्तोऽसुरामराणां वेणवो वंशा येषां ते तथा । 'व्यत्यये लुग्वा'[1] इति रेफस्य लुक् ॥ ६ ॥

अन्वयः

यं पार्श्व-ध्वनत्-असुर-अमर-वेणवः अमर-पतयः अर्ति-तप्त-अध्वन्-नद-सुराम-रवेण वस्तुवन्ति (गीतानि) प्रगाय स्तुवन्ति, तं जिन-निवहं स्तुत ।

---

१ इदं सूत्रं श्रीसिद्धहेमशब्दानुशासने (१।३।५६).

શબ્દાર્થ

स्तुत (धा० स्तु)=તમે સ્તુતિ કરો, સ્તવો.
निवह=સમૂહ, સમુદાય.
जिननिवहं=તીર્થંકરોના સમુદાયને.
अर्ति=પીડા.
तप्त (धा० तप्)=તપેલા.
अध्वन्=માર્ગ.
सरस्=હ્રદ, સરોવર.
सुराम=અત્યંત મનોહર.
रव=ધ્વનિ, અવાજ, સાદ.
अर्तितप्ताध्वसरस्सुरामरवेण=પીડાથી તપેલાને (હર્ષ ઉત્પન્ન કરવામાં) માર્ગ-હ્રદના જેવા અત્યંત મનોહર એવા સુસ્વર વડે.
वस्तु=વસ્તુ, એક જાતનો છંદ.
वस्तुवन्ति=વસ્તુ નામના છંદોથી યુક્ત.
यं (मू० यद्) જેને.
अमर=દેવ, સુર.
पति=સ્વામી, અધિપતિ.
अमरपतयः=દેવોના અધિપતિઓ, ઇન્દ્રો.
प्रगाय (धा० गा)=ગાઈને.
पार्श्व=પાસેના.
ध्वनत् (धा० ध्वन्)=નાદ કરનારી.
असुर=અસુર, દાનવ.
वेणु=વાંસળી.
पार्श्वध्वनदसुरामरवेणवः=જેની આસપાસ વાગી રહી છે દાનવો અને દેવોની વાંસળીઓ એવા.
स्तुवन्ति (धा० स्तु)=સ્તુતિ કરે છે.

શ્લોકાર્થ

જિનસમૂહની પ્રાર્થના—

"જેની આજુબાજુ દાનવો અને દેવોની વાંસળીઓ વાગી રહી છે એવા સુરેન્દ્રો (તૃષા અને પરિશ્રમની) પીડાથી તપ્ત થયેલા જનોને (શાંતિ અર્પણ કરવામાં) માર્ગ-હ્રદના જેવા મનોહર સુસ્વર વડે વસ્તુનામક છન્દોથી યુક્ત (ગીતો) ગાઈને જે તીર્થંકર-સમુદાયની સ્તુતિ કરે છે તેને (હે ભવ્યો ! તમે ઉપર્યુક્ત સુસ્વર વડે) સ્તવો."—૬

સ્પષ્ટીકરણ

વસ્તુ છંદ—

આ છંદ સંબંધી માહિતી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત છન્દોનુશાસન (પૃ૦ ૩૬) ઉપરથી મળી શકે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

"चौ लान्ततौ चौ तो वस्तुकम्"[૧]

---

૧ ટિપ્પણ—
" चगणद्वयं द्वौ च लन्तौ तगणौ चगणद्वयं तगणश्च पादे चेत् तदा वस्तुकं चतुर्भिः पादैः ।"

અર્થાત્ આ વસ્તુ છંદમાં ૨૫ માત્રા છે. તેમાં બે ચ[1]ગણ છે, ત્યાર પછી ત્રણ પ્રકારના ત[2]ગણમાંથી અન્તમાં એક માત્રાવાળા બે ત ગણો, પછી વળી બે ચગણો અને એક તગણ છે. આ વસ્તુનામક છંદનું નીચે મુજબ ઉદાહરણ આપવામાં આવે છેઃ—

"सुरचतुमहुअरिपंतिपीअगुणपरिमलजालहं
नममणिकिरणकलावचारुकेसरनिअरालहं।
पत्थुअवत्थुअगीतिचारुमुणिनियहमरालहं
तिहुअणसिरिकुलहरहं नमहु जिणपहपयकमलहं॥"

વ્યાકરણ-વિચાર—

'वेणत्र स्तुवन्ति' એ રૂપ 'वेणवः' અને 'स्तुवन्ति' ની સંધિ કરવાથી થાય છે. અત્ર કોઇને શંકા થાય કે વિસર્ગ પછી અઘોષ વ્યંજન આવવા છતાં તેનો લોપ કેમ સંભવે ? તો આના સમાધાન તરીકે કહેવાનું કે વિસર્ગ પછી ત, થ, પ કે ફ થી યુક્ત સકાર આવે, તો તે વિસર્ગનો વિકલ્પે લોપ થાય છે. આ વાતની સિદ્ધાન્તકૌમુદી (૮।૩।૩૬) સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે "खर्परे शरि वा विसर्गलोपो वक्तव्यः" અને વળી ત્યાં 'राम स्थाता' અને 'हरि स्फुरति' એ બે દષ્ટાંતો પણ આપ્યાં છે.

તીર્થંકરોની સંખ્યા—

આ શ્લોકમાં પણ દ્વિતીય શ્લોકની માફક સર્વે જિનવરોની યાને તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તો એ જાણવું આવશ્યક છે કે બધુ મળીને તીર્થંકરોની સંખ્યા કેટલી છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બે ત્રણ રીતે આપી શકાય છે—(૧) સમસ્ત ભૂત કાલમાં જે તીર્થંકરો થઈ ગયા અર્થાત્ અત્યાર સુધીમાં જેટલા તીર્થંકરો થઇ ગયા (તેમજ અત્યારે પણ જે વિદ્યમાન છે) તેની જો સંખ્યા કરવામાં આવે, તો તે સંખ્યાનો સરવાળો અનંતજ આવવાનો; કેમકે અનંત કાલ-ચક્રો વ્યતીત થઈ ગયાં અને દરેક કાલ-ચક્રના ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણી એમ બંને વિભાગોમાં તીર્થંકરો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. (૨) હવે જો અત્યારે જે તીર્થંકર તરીકે હૈયાત છે અર્થાત્ જે સમયે આ પ્રશ્નનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ તે સમયે જેટલા તીર્થંકરો છે તેનીજ જો સંખ્યા કરવા માંગીએ તો તે વીસની આવવાની. (૩) હવે જો ફક્ત આ ચાલુ અવસર્પિણી કાલમાં જમ્બૂ દ્વીપના ભરત ક્ષેત્રમાં થઈ ગયેલા તીર્થંકરો સંબંધી વિચાર કરીએ, તો તે ચોવીસની છે.

આ વાત લગીર વિસ્તાર-પૂર્વક વિચારવાની આવશ્યકતા છે. તેમાં પ્રથમ તો એ ધ્યાનમાં રાખવું કે તીર્થંકરોનો જન્મ મનુષ્ય-લોકમાં અર્થાત્ અઢીદ્વીપમાં આવેલા પાંચ[3] ભરત, પંચ

---

૧ ચાર માત્રાના ગણને ચગણ કહેવામાં આવે છે અને તેના પાંચ પ્રકારો છે—(૧) ।।।।, (૨) ।।ऽ, (૩) ।ऽ।, (૪) ऽ।। અને (૫) ऽऽ.

૨ ત્રણ માત્રાના ગણને તગણ કહેવામાં આવે છે અને તેના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) ।ऽ, (૨) ऽ। અને (૩) ।।।.

૩ જમ્બૂ દ્વીપમાં ભરત, હૈમવત, હરિવર્ષ, મહાવિદેહ, રમ્યક, હૈરણ્યવત અને ઐરાવત એમ સાત ક્ષેત્રો છે, ધાતકી દ્વીપમાં તેમજ પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં પણ આ પ્રમાણે સાત સાત ક્ષેત્રો છે, પરંતુ તે 'ઇષુકાર' નામના ઉત્તર-દક્ષિણમાં આવેલા પર્વતથી પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં વહેંચાઈ જતાં હોવાથી તેમજ વચલા અંતરમાં દ્વીપ-સમુદ્ર આવતા હોવાથી એકજ નામના ક્ષેત્રને બે ક્ષેત્રો તરીકે ગણતરીમાં આવે છે. આ કારણથી અઢી દ્વીપમાં પાંચ ભરત, પાંચ હૈમવત, એમ પાંચ પાંચ ક્ષેત્રો ગણતાં એકંદર ૩૫ ક્ષેત્રો છે.

ઐરાવત અને પાંચ મહાવિદેહ એ પંદર કર્મ-ભૂમિમાંજ[1] થાય છે. તેમાં પણ વળી ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રો[2]માં તો તીર્થંકરનો સદ્ભાવ ફક્ત ત્રીજા-ચોથા[3] આરામાંજ હોઈ શકે છે, જો કે મહાવિદેહના સંબંધમાં તો સર્વદા તીર્થંકરોનો સદ્ભાવજ છે.

હવે જ્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાંજ ગમે ત્યારે ગમે તે આરામાં તીર્થંકરો સર્વદા લભ્ય છે, તો પછી આ કવિ-રાજના સમયમાં તેમજ અત્યારે પણ[4] ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રોમાં તીર્થંકરોનો સદ્ભાવ નહિ હોવાથી, દરેક મહાવિદેહમાં તીર્થંકરની જઘન્ય સંખ્યા ચારની ઠરે છે. તેથી કરીને એમ સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ પણ સમયે ઓછામાં ઓછા વીસ તીર્થંકરો લભ્ય હોય છે.[5] હવે જો કદાચ ત્રીજા-ચોથા આરા સંબંધી વિચાર કરીએ અને તે પણ જ્યારે આ ભરત-ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર હોય તે સમયને આશ્રીને કરીએ, તો તો પાંચે ભરત અને પાંચે ઐરાવત એ દરેકમાં એક એક તીર્થંકરનો સદ્ભાવ હોવાને લઈને, તે સમયને આશ્રીને તો તીર્થંકરની જઘન્ય સંખ્યા ત્રીસની સિદ્ધ થાય છે. કેમકે એવો નિયમ છે કે જ્યારે પાંચમાંના કોઈપણ ભરત કે ઐરાવત ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર લભ્ય હોય ત્યારે બાકીનાં ભરત તેમજ ઐરાવત ક્ષેત્રોમાં પણ તે લભ્ય હોવાજ જોઈએ[6] અને મહાવિદેહમાં તો ઓછામાં ઓછા વીસ તીર્થંકરો કોઈ પણ કાળે હોય છેજ.

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે આ ત્રીજા-ચોથા આરા દરમ્યાન એમ પણ બનવા સંભવ છે કે દરેક મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઓછામાં ઓછા ચારજ તીર્થંકરો નહિ લભ્ય થતાં બત્રીસ

---

૧ [illegible] પાંચ ભરત, પાંચ ઐરાવત અને પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રો એ પંદર ક્ષેત્રોને 'કર્મ-ભૂમિ' [illegible] છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે ઉત્તરકુરુ અને દેવકુરુ સિવાયના મહાવિદેહના [illegible] કર્મ-ભૂમિ [illegible] છે. આ પંદર ક્ષેત્રોને કર્મ-ભૂમિ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ [illegible] અસિ ([illegible]) મષી ([illegible]) અને કૃષિ (ખેતીવાડી)ના ઉપર જીવનનો નિર્વાહ કરે છે. [illegible] અને મુક્તિ પણ મળે છે.

૨ [illegible] 'ક્ષેત્ર' કહેવામાં આવે છે. જેમકે જમ્બૂદ્વીપમાં પૂર્વ [illegible] હિમવાન્, મહાહિમવાન્, નિષધ, નીલ, રુક્મિ અને શિખરી એમ ૭ [illegible] 'ક્ષેત્ર' એવા નામથી ઓળખાય છે.

૩ [illegible]

૪ [illegible]

૫ [illegible]

૬ [illegible]

વિજયો[1] પૈકી દરેક વિજયમાં એક એક તીર્થંકર હોય અને તેવે સમયે તો પાંચે મહાવિદેહ, ભરત અને ઐરાવત એમ પંદરે ક્ષેત્રો મળીને એકંદર રીતે વિહરમાન તીર્થંકરોની સંખ્યા ૧૬૦+૫+૫ અર્થાત્ ૧૭૦ ની પણ થઈ શકે તેમ છે. આવી ઘટના શ્રીઅજિતનાથ સ્વામીના સમયમાં બન્યાનું કહેવામાં આવે છે.

આ ઉપરથી એમ જોઈ શકાય છે કે તીર્થંકર–સમુદાયથી તીર્થંકરોની સંખ્યા ૪, ૨૦, ૨૪[2] ૩૦, ૧૭૦ અને વળી અનંતની પણ સંભવી શકે છે. પરંતુ ચૈત્યવન્દનભાષ્યાદિના નિયમને અનુસારે અહિં આ અવસર્પિણીના ચોવીસ તીર્થંકરો સમજવા.

जिनमतविचारः—

प्रवितर वसतिं त्रिलोकबन्धो !
गमनययोगततान्तिमे पदे हे !
जिनमत ! विततापवर्गवीथी–
गमनययो ! गततान्ति मेऽपदेहे ॥ ७ ॥

—पुष्पि०

टीका

प्रवितरेति । ‘प्रवितर’ दिश । ‘वसतिं’ आवासम् । ‘त्रिलोकबन्धो !’ जगत्त्रयीबान्धव ! । ‘गमनययोगतत !’ गमाः–सदृशपाठाः, नया–नैगमादयस्तैर्योगः–सम्बन्धः तेन तत–विस्तीर्ण ! । ‘अन्तिमे पदे’ अन्त्ये स्थाने लोकान्ते इत्यर्थः । ‘हे’ इत्यामन्त्रणे । ‘जिनमत !’ सर्वज्ञागम ! । ‘विततापवर्गवीथीगमनययो !’ वितता–विस्तृता या अपवर्गवीथी–मोक्षपदवी तत्र गमनं–यानं यस्मिन् सुखप्रापकत्वात् ययो–तुरङ्गम ! । ‘गततान्ति’ अपेतग्लानि यथा भवत्येवम् । ‘मे’

૧ દરેક મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બત્રીસ બત્રીસ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે અને આ દરેક વિભાગ કરતાં વધારે મુલક કોઈ પણ રાજાના તાબામાં હોઈ શકે નહિ. આમાંના દરેક સંપૂર્ણ વિભાગ કે જેને વિજય કહેવામાં આવે છે તેના અધિપતિને (પણ) ‘ચક્રવર્તિ’ સંબોધવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે એકંદર ૧૬૦ વિજયો છે અને તેનું સ્વરૂપ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ઉત્તરાર્ધમાંથી મળી શકશે.

૨ દરેક ઉત્સર્પિણી તેમજ દરેક અવસર્પિણી કાલમાં દરેક ભરત ક્ષેત્ર તથા દરેક ઐરાવત ક્ષેત્રમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો થાય છે. આ ઉપરથી ગમે તે એક ઉત્સર્પિણી કે અવસર્પિણી પરત્વે એકજ ક્ષેત્ર આશ્રીને વિચાર કરવામાં આવે તો તીર્થંકરની સંખ્યા ચોવીસની આવે છે. જો એકજ ક્ષેત્ર આશ્રીને એક કાલ–ચક્ર પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે, તો તે સંખ્યા ૪૮ ની થાય છે. એ પ્રમાણે જેવી રીતે વિચાર કરીએ તેટલા ગણા તીર્થંકરો સમજવાના છે અર્થાત્ તીર્થંકરોની સંખ્યા આવી અપેક્ષાએ પ્રમાણે ૨૪, ૪૮, ૭૨, ૯૬, ૧૨૦ ઇત્યાદિ પણ ઘટી શકે છે.

૧ ‘गम ! नययोग...’ इत्यपि पदच्छेदः ।

यथम् । 'अपदेहे' अपगता देहाः-शरीराणि यत्र तस्मिन् । हे जिनमत ! अन्तिमे पदे वसतिं मे गततान्ति प्रवितरेति सम्बन्धः ॥ ७ ॥

अवचूरिः

अन्तिमे मोक्षलक्षणे पदे हे जिनमत ! मे मम वासं देहि । हे गम ! हे गमयोगात, नया निगमास्तैर्योगः संबन्धस्तेन तत विस्तीर्ण ! विपुलशिवमार्गगमने ययो अश्व ! । 'ययुरश्वोऽश्वमेधीयः' इति वचनात् । 'तमोऽन्तग्लानौ' इति धातोस्तान्तिर्ग्लानिः । आगाद्गिग्यर्थः । गततान्ति आगतग्लानि यथा स्यात् । किंभूते पदे । अपदेहे देहमुक्ते ॥ ७ ॥

अन्वयः

हे त्रि-लोक-बन्धो ! गम-नय-योग-तत ! (अथवा गम ! नय-योग-तत !) वितत-अपवर्ग-वीथी-गमन-ययो ! जिन-मत ! अन्तिमे अप-देहे पदे वसतिं मे गत-तान्ति प्रवितर ।

શબ્દાર્થ

प्रवितर (धा० तृ)=આપો.
वसतिं (मू० वसति)=વાસને.
त्रि=ત્રણ.
लोक=જગત.
त्रिलोक=ત્રણ લોક:-(૧) સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ; (૨) અધોલોક, મધ્યમ-લોક અને ઊર્ધ્વ-લોક.
बन्धु=મિત્ર.
त्रिलोकबन्धो !=હે ત્રૈલોક્યના મિત્ર !
गम=સમાન પાઠ, આલાપક, આલાવો.
नय=(૧) નય; (૨) નીતિ.
योग=(૧)સંબંધ; (૨) યોગ.
तत (धा० तन्)=વિસ્તીર્ણ.
गमनययोगतत=(૧) આલાપક તેમજ નયના સંબંધથી વિસ્તીર્ણ ! (૨) હે આલાપક ! હે નયોના સંબંધી વિશાળ ! (૩) હે આલાપક, નીતિ અને યોગથી વિસ્તૃત !
अन्तिमे (मू० अन्तिम)=છેવટના.
पदे (मू० पद)=પદમાં.
हे=હે.
मत=દર્શન.
जिनमत=હે જિનેશ્વરોએ પ્રરૂપેલા સિદ્ધાન્ત, હે જૈન મત !
वितत=વિસ્તાર પામેલ, વિશાળ.
अपवर्ग=મોક્ષ.
वीथी=માર્ગ, રસ્તો.
गमन=ગમન, જવું તે.
ययु=અશ્વ, ઘોડો.
विततापवर्गवीथीगमनययो !=હે વિશાળ એવા મુક્તિ-માર્ગે જવામાં અશ્વસમાન !
गत (धा० गम्)=ગયેલી.
तान्ति=ગ્લાનિ, ખેદ.
गततान्ति=નષ્ટ થાય છે ગ્લાનિ એવી રીતે.
मे (मू० अस्मद्)=મને (ચતુર્થ્યર્થે).
अप=દૂરવાચક અવ્યય.
देह=શરીર.
अपदेहे (मू० अपदेह)=દેહ-રહિત, દેહ-મુક્ત.

---

१ एतद् श्रीअभिधानचिन्तामणौ (४।३०८) ।

શ્લોકાર્થ

જૈન શાસનનો વિચાર—

" હે ત્રૈલોક્યના બાન્ધવ ! હે આલાપક તેમજ નયના સંબંધથી વિસ્તીર્ણ (અથવા હે આલાપક ! હે (નૈગમાદિ) નયોના સંબંધથી વિશાળ ! અથવા હે ગમ, નીતિ અને યોગથી વિસ્તૃત] ! હે વિશાળ એવા શિવ-માર્ગે (સુખપૂર્વક) જવામાં અશ્વ (સમાન) ! હે જૈન સિદ્ધાન્ત ! તું દેહ-મુક્ત (અર્થાત્ જ્યાં શરીર નથી એવા) અન્તિમ પદમાં (અર્થાત્ લોકાન્તમાં આવેલી શિવ-પુરીમાં) મારી ગ્લાનિ નષ્ટ થાય તેવી રીતે મને ત્યાં નિવાસ કરવા દે."—૭

સ્પષ્ટીકરણ

ત્રૈલોક્યનું દિગ્-દર્શન—

જૈન શાસ્ત્રમાં આકાશના 'લોકાકાશ' અને 'અલોકાકાશ' એમ બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. જે આકાશમાં જીવાદિક છએ પદાર્થો વિદ્યમાન છે, તે લોકાકાશ કહેવાય છે અને જ્યાં ફક્ત આકાશજ છે, બીજો કોઈ પણ પદાર્થ નથી, તે અલોકાકાશ કહેવાય છે. આ લોકાકાશરૂપી વિભાગને 'લોક' એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે અને મેરૂ પર્વતના મધ્ય ભાગમાંના રુચક પ્રદેશ આશ્રીને તેના ત્રણ વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે. આ વિભાગોને અધોલોક, મધ્યમ (તિર્યગ્)લોક અને ઊર્ધ્વલોકના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુએ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ-ચરિત્રમાંનો અજિતનાથ-દેશનાનો અધિકાર, પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તિ તથા અનુયોગદ્વાર જોવા.

ગમ યાને આલાપક પરત્વે વિચાર—

એકના એક આગમમાં પણ ફરી ફરીને જે એકનો એક પાઠ આવે છે તેને 'આલાપક' (આલાવો) કહેવામાં આવે છે. આ આલાપકો શબ્દ-રચનાની અપેક્ષાએ તો સમાન છે, અને એથી કરીને કેટલાકને તે નિરર્થક લાગે છે. પરંતુ આ આલાપકોના અર્થ કદાચ જુદા જુદા થતા હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. કેમકે આ ગ્રન્થમાંજ એકજ જાતની શબ્દ-રચનાવાળાં પદ્યોના જુદા જુદા અર્થો થાય છે તે શું બતાવે છે? અરે એકજ શ્લોકના સો સો અર્થો થાય એવા ગ્રંથો પણ મોજુદ છે (જેમકે સોમપ્રભાચાર્યકૃત શતક, વિગેરે). આથી પણ એક આલાપકના એવી શંકા હોય તો 'राजानो ददते सुखम्' એ વાક્યના ઉપાધ્યાય શ્રીસમયસુન્દરજીએ કરેલા આઠ લાખ અર્થો તરફ દૃષ્ટિપાત કરશો. (આ ગ્રન્થ અષ્ટલક્ષીના નામથી ઓળખાય છે અને તે સં. ૧૬૪૯ માં લાહોરમાં રચવામાં આવ્યો હતો; આ ગ્રન્થ અત્યારે પણ મોજુદ છે.) વિશેષમાં 'एगस्स सुत्तस्स अणंतो अत्थो' એવું પ્રમાણભૂત વાક્ય છે, તો પછી આ આલાપકો નિરર્થક છે એમ માનવા જનારને દીર્ઘ દૃષ્ટિ કેળવવાની જરૂર છે એમ કહેવું વધારે પડતું ગણાય ખરું?

૬

मानसीदेव्याः प्रार्थना—

सितशकुनिगताऽऽशु मानसीद्धा
ऽऽत्ततिमिरंमदभासुराजिताशम ।
वितरतु दधती पविं क्षतोद्यत्-
तततिमिरं मदभासुराजिता शम् ॥ ८ ॥२॥

—पुष्पि०

टीका

सितेति । ' सितशकुनिगता ' सितशकुनिः—हंसस्तत्र गता—अधिरूढा । 'आशु'—शीघ्रम् । ' मानसी ' मानस्याख्या देवता । ' इद्धात्ततति ' इद्धा—दीप्ता आत्ता—गृहीता ततिः—विस्तारो येन तम् । ' इरंमदभा ' इरंमदः—जलदाग्निः तद्वद् भा—दीप्तिर्यस्याः सा । ' सुराजिताशं ' सुष्ठु राजिता आशा—दिशो येन तम् । ' वितरतु ' ददातु । ' दधती ' धारयन्ती । ' पविं ' वज्रम् । ' क्षतोद्यत्ततिमिरं ' क्षतोत्कटान्धकारं येन तम् । ' मदभासुराजिता ' मदभासुरैः—दर्परौद्रैरसुरैः अनभिभूता । ' शं ' सुखम् । पविं दधती आशु मानसी शं वितरतु इति संबन्धः ॥ ८ ॥

अवचूरिः

[illegible] मानसी देवी पविं वज्रं दधती शं सुखं प्रवितरतु । पविं किंभूतम् । इद्धा दीप्ता आत्ता [illegible] येन तत् तथा । इरंमदो जलदाग्निस्तद्वत् कान्तिर्यस्याः सा । सुष्ठु शोभिता आशा [illegible] येन । [illegible] ततं विस्तीर्णं ध्वान्तं यस्मात् तत् तथा । देवी दर्पोद्धुरैरपराभूता [illegible]

अन्वयः

सित-शकुनि-गता, मद-भ-असुर-अजिता (मद-भासुर-अजिता वा), इद्धा, आत्त-तति (इद्ध-आत्त-तति वा), क्षत-उद्यत्-तत-तिमिरं, इरम्मद-भा-सु-राजित-आशं (इरम्मद-भा, सु-राजित-आशं वा) पविं दधती मानसी शं आशु वितरतु ।

शब्दार्थ

सित=श्वेत.
शकुनि=पक्षी.
सितशकुनि=श्वेत पक्षी अर्थात् राजहंस.
गत (धा० गम्)=प्राप्त थयेली, आरूढ थयेली
सितशकुनिगता=राजहंसने प्राप्त थयेली.

मानसी=मानसी, देवी-विशेष.
इद्धा (धा० इन्ध्)=प्रकाशित.
[illegible]
[illegible] करेल, स्वीकारेल.

१ [illegible]

निर्वाणकलिकायाम्—

"मानवीं धवलवर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरां अक्षवलयाशनियुक्तवामकरां चेति ।"

नि. सा. प्रेस.

ततिः=વિસ્તાર.

आत्तततिं=સ્વીકાર્યો છે વિસ્તાર જેણે એવા.

स्वात्तततिं=સ્વીકાર કર્યો છે પ્રકાશયુક્ત વિસ્તારનો જેણે એવા.

शंपा=સૌદામિની, ચપલા, વિજળી.

भा=પ્રકાશ, પ્રભા, તેજ.

शंपाभा=સૌદામિનીના જેવી પ્રભાવાળી.

सुराजित (धा० राज्)=અત્યંત પ્રકાશિત.

आशा=દિશા.

सुराजिताशां=અત્યંત પ્રકાશિત કરી છે દિશાઓ જેણે એવા.

शंपाभासुराजिताशां=વીજળીના જેવા પ્રકાશવડે અત્યંત પ્રકાશિત કરી છે દિશાઓ જેણે એવા.

वितरतु (धा० तॄ)=અર્પો.

दधती (धा० धा)=ધારણ કરનારી.

पविं (मू० पवि)=વજ્ર.

उद्यत् (धा० इ)=ઉદય પામતું.

तिमिरं (मू० तिमिर)=અંધકારને.

हतोद्यत्ततितिमिरं=નાશ કર્યો છે ઉદય પામતા ગાઢ અંધકારનો જેણે એવા.

भासुर=(૧) પ્રકાશિત; (૨) ઘોર.

मद्भ=મદવડે શોભતા.

मद्भासुराजिता=(૧) મદ વડે સુશોભિતને (પણ) અજેય; (૨) મદવડે શોભતા એવા અસુરોથી નહિ જીતાયેલી.

शं (मू० श)=સુખને.

શ્લોકાર્થ

માનસી દેવીને પ્રાર્થના—

"રાજહંસ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી, વળી મદ વડે શોભતા અસુરોથી (પણ) નહિ જીતાયેલી, તથા વળી દેદીપ્યમાન એવી, તેમજ વળી ગ્રહણ કર્યો છે વિસ્તારને જેણે એવા (અર્થાત્ વિશાળ), વળી નાશ કર્યો છે ઉદય પામતા ગાઢ અંધકારનો જેણે એવા અને (અતએવ) વીજળીના જેવા પ્રકાશ વડે સુપ્રકાશિત કરી છે દિશાઓને જેણે એવા વજ્રને ધારણ કરતી થકી માનસી (દેવી) સત્વર સુખ સમર્પો."

અથવા

"રાજહંસને પ્રાપ્ત થયેલી એવી, ગર્વ વડે પ્રકાશિત (જનો) વડે નહિ જીતાયેલી એવી, ચપળાના જેવું તેજ છે જેનું એવી, વળી સ્વીકાર્યો છે પ્રકાશિત વિસ્તારને જેણે એવા [અર્થાત્ ચકચકિત તેમજ વિશાળ એવા], તથા વળી નષ્ટ કર્યો છે ઉદય પામતા વિસ્તીર્ણ અંધકારને જેણે એવા અને (એથી કરીને) સુપ્રકાશિત કરી છે દિશાઓને જેણે એવા વજ્રને ધારણ કરનારી માનસી (ભવ્ય જનોને) શીઘ્ર સુખ અર્પો."—૮

સ્પષ્ટીકરણ

માનસી-સ્વરૂપ—

'ધ્યાન ધરનારાના મનને સાંનિધ્ય કરે તે માનસી' એ માનસી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી[1] છે. આ દેવી હંસના ઉપર આરૂઢ થાય છે. એ દેવીને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ[2] અને વજ્રથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વજ્રથી શોભે છે. વિશેષમાં તે ધવલવર્ણી છે. આ વાત નિર્વાણકલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तथा मानसीं धवलवर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां वरद-वज्रालङ्कृतदक्षिणकरामक्षवलयाशनियुक्तवाम-करां चेति ।"

આચારદિનકરમાં પણ આ પ્રમાણે આ દેવીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ ત્યાં એનો વર્ણ કનકસમાન બતાવ્યો છે. આ રહ્યો તે શ્લોક—

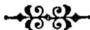
"हंसासनसमासीना, वरदेन्द्रायुधान्विता ।
मानसी मानसीं पीडां, हन्तु जाम्बूनदच्छविः ॥"

—પત્રાંક ૧૬૨.

---

૧ જે દેવીમાં વિદ્યાની પ્રધાનતા હોય તેને વિદ્યાદેવી કહેવામાં આવે છે. આવી વિદ્યાદેવીઓ એકંદર સોળ છે—(૧) રોહિણી, (૨) પ્રજ્ઞપ્તિ, (૩) વજ્રશૃંખલા, (૪) વજ્રાંકુશી, (૫) ચક્રેશ્વરી, (૬) નરદત્તા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરી, (૧૦) ગાંધારી, (૧૧) મહાજ્વાલા, (૧૨) માનવી, (૧૩) વૈરોટ્યા, (૧૪) અચ્છુપ્તા, (૧૫) માનસી અને (૧૬) મહામાનસી.

૨ વરદાન દેતી હોય તેમ હાથ રાખેલો હોય તો તે 'વરદ' કહેવાય છે.

३ श्रीशंभवजिनस्तुतयः

अथ श्रीशंभवस्याभ्यर्थना—

निर्भिन्नशत्रुभवभय !
शं भवकान्तार ! तार ! ममाग्र्यम् ।
वितर त्रातजगत्त्रय !
शंभव ! कान्तारततारममारम् ॥ १ ॥

—आर्यागीतिः

टीका

निर्भिन्नेति । 'निर्भिन्नशत्रुभवभय' विदारितारातिसंसारभीते ! । 'शं' सुखम् । 'भवकान्तारतार !' संसारारण्यतारक ! । 'तार !' उज्ज्वल ! । 'ममाग्र्यं' मे प्रधानम् । 'वितर' देहि । 'त्रातजगत्त्रय !' रक्षितविष्टपत्रय ! । 'शम्भव' तृतीयजिन ! । 'कान्तारतारत !' का-न्ता-[illegible] योषित्सुरतेषु अरत अनासक्त ! । 'अरममारं' न रमन् इत्यरमः, अरमो-[illegible]-मारः [illegible] तम् अविषयदारकमित्यर्थः । हे शम्भव ! अरममारं शं अरं मे वितरेति सम्बन्धः ॥ १ ॥

अवचूरिः

हे निर्भिन्नशत्रुसंभूत(उत्पन्न)भय, हे संसारकान्तारतारक, हे तार उज्ज्वल [illegible] [illegible] एवं देहि । हे रक्षितजगत्त्रय, शंभव जिन, योषित्सुरतेष्वरत कान्तापि[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]रममाणोऽकामिक[illegible] मारः कामो यस्य ॥ १ ॥

अन्वयः

(हे) निर्भिन्न-शत्रु-भव-भय ! भव-कान्तार-तार ! तार ! त्रात-जगत्-त्रय ! [illegible] [illegible]-अरत ! शंभव ! मम अरम-मारं शं अरं वितर ।

शब्दार्थ

निर्भिन्न (धा० भिद्)=भेदी नांखेल, नष्ट करेल. — निर्भिन्नशत्रुभवभय [illegible] [illegible]
शत्रु=शत्रु, दुश्मन. — नष्ट कर्यो छे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
भव=उत्पत्ति. — [illegible] [illegible] [illegible] !
भय=भय, बीक. — भव=[illegible], [illegible].

[illegible]

त्रातजगद्भय=રક્ષણ કર્યું છે ત્રૈલોક્યનું જેણે એવા ! (સં૦).
शंभव=શંભવનાથ, ત્રીજા તીર્થંકર.
रत=ક્રીડા, મૈથુન.
अरत=અનાસક્ત.
कान्तारतारत !=હે કામિનીવિષયક ક્રીડા તરફ આસક્તિ-રહિત !
अरम=નહિ રમણ કરનારો.
मार-(૧) કંદર્પ, કામદેવ; (૨) મરણ.
अरममार=(૧) નથી રમતો કંદર્પ જ્યાં એવું; (૨) નથી રમતો યમરાજ જ્યાં એવું.

શ્લોકાર્થ

[illegible]

સ્પષ્ટીકરણ

[illegible]

[illegible] કરી એમણે પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી પસાર થવું પડયું હતું, પરંતુ અંતમાં [illegible] કરી આત્મ-કલ્યાણ સાધ્યું હતું. ચાર લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં [illegible] અર્થે જઈ ચડ્યા અને હજી પણ ત્યાંજ નિવાસ કરી રહ્યા છે, અને [illegible] વસનારા છે.

વીતરાગની પ્રાર્થનાથી શું ફળ ?—

આ કાવ્યમાં કવીશ્વર શ્રીશોભનમુનિ શંભવનાથની પ્રાર્થના કરી તેમની પાસેથી સુખ માંગે છે. પરંતુ વીતરાગની પાસે માગણી કરવાથી શું લાભ ? શું વીતરાગ દેવ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ટ થઈ તેમને લાભ કરી આપે ખરા કે ? અને એમ કદાચ બને તો વીતરાગ એવું નામ તેમને ઘટે ખરું કે ? ઉલટું એમ ન બને કે જે વ્યક્તિ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ટ થાય તે વ્યક્તિ તો પોતાના દુશ્મનો ઉપર રુષ્ટ થાયજ અને વળી તેનો સર્વથા નાશ કરવાને, તેને 'ત્રાહિ ત્રાહિ' પોકરાવવાને, તેને દુઃખના દાવાનલમાં હોમવાને સદૈવ તૈયારજ હોય ? ત્યારે શું આ ઉપરથી એમ માનવું કે વીતરાગ દેવનું અર્ચન, તેમને કરેલી પ્રાર્થના ઇત્યાદિ નિષ્ફળ છે ?

આના સમાધાનમાં સમજવું કે વીતરાગ દેવ તેજ ખરેખરા દેવ છે[1] અને તેમ હોઈ કરીને તો તેઓ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ટ થતા નથી કે પોતાના શત્રુઓ ઉપર રુષ્ટ થતા નથી, પરંતુ તેના તરફ સમભાવે વર્તે છે. આમ હકીકત હોવા છતાં પણ જેમ અગ્નિની પાસે જનારા મનુષ્યની ટાઢ આપોઆપ ઉડી જાય છે પરંતુ આથી કંઈ અગ્નિ તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેને ફળ આપે છે કે અગ્નિ તે ફળ લેવાને સારૂ તેને આમંત્રણ-પત્રિકા મોકલે છે એમ નથી, [illegible] વીતરાગ દેવની પૂજા કરવાથી, તેમની પાસે ખરા દિલથી આત્મિક સુખની માગણી કરવાથી, રાગરૂપી ટાઢ સ્વતઃ પલાયન કરી જાય છે અને સુખાદિકની વિનતિ સ્વીકારાય છે[2].

વળી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એમ પણ આપી શકાય છે કે આવા વીતરાગ દેવાધિદેવના સેવકો એવા અન્ય દેવતાઓનું ધ્યાન ખેંચાતાં તેઓ પણ 'વીતરાગના ભક્ત જનોનું પોતાનાથી બનતું કલ્યાણ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. શું આ વાતની પણ સાબીતી આપવી પડશે ખરી કે ? [illegible] હોય તો વિચારો યુગાદીશ ઋષભ-પ્રભુની અનન્ય ભક્તિ કરનારા નમિ અને વિનમિનું દૃષ્ટાન્ત[3]. અત્ર એટલું ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વીતરાગ દેવ [illegible] ની પૂજા કરે છે અને તેમ કરીને પોતાના ઉપર, નહિ કે પૂજ્યના ઉપર, ઉપકાર કરે છે.

1 કહ્યું છે કે—

"નમસ્કારસમો મન્ત્રઃ શત્રુંજયસમો ગિરિઃ ।
વીતરાગસમો દેવો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥"

2 સરખાવો વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વાતિકૃત 'તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર'ની '[illegible]'ના [illegible] ગુપ્તસૂરિકૃત ટીકા.

3 આ દૃષ્ટાંતસંબંધી હકીકત ઉપર ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રના પ્રથમ પર્વનો ત્રીજો [illegible]

પદ્ય-સમીક્ષા—

આ પદ્ય 'જાતિ' છે, કેમકે તેની રચના માત્રા ઉપર આધાર રાખે છે અને તેમાં પણ તે આર્યા-ગીતિ[1] એવા નામથી ઓળખાય છે. એને આ નામ આપવાનું કારણ એ છે કે આ પદ્યનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) માત્રા અને બાકીનાં બે ચરણોમાં વીસ વીસ (૨૦) માત્રાઓ છે. નીચેનો શ્લોક આ વાતની સાક્ષી પૂરે છેઃ—

"आर्या[2] प्राग् दलमंतेऽधिकगुरु ताद्दक् परार्धमार्यागीतिः"

આ પદ્ય પરત્વે માત્રા-ગણત્રી—

निर् मिन् न शाव् क म य म य
S[3] S I[4] S I I I I I —૧૨ માત્રા.

शम् म व कान् ता र ता र ता र म मा रम्
S I I S S I S I S I I S S —૨૦ માત્રા.

કાવ્ય-ચમત્કૃતિ—

પૂર્વોક્ત આઠ શ્લોકોની માફક અત્ર પણ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતારૂપ ચમત્કૃતિ તો ચિત્તને ચમકાવી રહી છે અને તેમાં વળી આ બે ચરણોમાંના 'તાર' શબ્દનો વિવિધ અર્થમાં ત્રણ ત્રણ વાર કરેલો પ્રયોગ તેમાં વધારો કરે છે. આ પ્રકારની વિશિષ્ટ ચમત્કૃતિ આ પછીનાં ત્રણ પદ્યોમાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. જેમકે (રમા, રમા, રમા; નયા, નયા, નયા; માન, માન, માન).

जिनवराणामाश्रयाललर्भीः—

आश्रयतु तव प्रणतं
विभया परमा रमाऽरमानमदमैः ।
स्तुत ! रहित ! जिनकम्बक !
विभयापरमार ! मारमानमदमैः ॥ १० ॥

—आर्या०

૧ સરખાવો શિશુપાલવધના ચતુર્થ સર્ગનું ૪૮ મું પદ્ય.

૨ आर्यालक्षणम्—

"यस्याः पादे प्रथमे, द्वादश मात्रास्तथा तृतीयेऽपि ।
अष्टादश द्वितीये, चतुर्थके पंचदश साऽऽर्या ॥"

—श्रुतबोधः

અર્થાત્ આર્યાનું લક્ષણ એ છે કે તેનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) માત્રાઓ હોય છે, જ્યારે દ્વિતીય ચરણમાં અને ચતુર્થ ચરણમાં અનુક્રમે અઢાર (૧૮) અને પંદર (૧૫) માત્રાઓ હોય છે.

૩ S એ ગુરુ-સૂચક ચિહ્ન.

૪ I એ લઘુ-સૂચક ચિહ્ન.

टीका

आश्रयत्विति । 'आश्रयतु' आलीयताम् । 'तव प्रणतं' भवतो विनतम् । 'विभया परमा' प्रभया प्रकृष्टा । 'रमा' लक्ष्मीः । 'अरं' शीघ्रम् । 'आनमदमरैः' आनमन्तश्च ते अमराश्च तैः । 'स्तुत !' वन्दित !। 'रहित !' त्यक्त !। 'जिनकदम्बक !' तीर्थंकरसमाज !। 'विभय !' विगभास !। 'अपरमार !' न परान् मारयति यस्तस्यामन्त्रणम् । 'मारमानमदमरैः' मारश्च मानश्च मदश्च मरश्चेति द्वन्द्वः । हे जिनकदम्बक ! आनमदमरैः स्तुत ! मारमानमदमरैः रहित ! तव प्रणतं रमा आश्रयतु इति सम्बन्धः ॥ १० ॥

अवचूरिः

हे जिनकदम्बक ! जिनसमूह, रमा लक्ष्मीस्तव प्रणतं नरमाश्रयतु । किंभूता । विभया रोचिषा परमा प्रकृष्टा । अरं शीघ्रमानमन्तश्च ते सुराश्च तैः स्तुत वन्दित।। हे विगतभय ! । हे न परान् मारयतीत्यपरमार सर्वजन्तुरक्षक !। हे रहित त्यक्त !। कैः । काममानमदमरणैः ॥ १० ॥

अन्वयः

अरं आ-नमत्-अमरैः स्तुत ! वि-भय ! अ-पर-मार ! मार-मान-मद-मरैः रहित ! जिन-कदम्बक ! विभया परमा रमा तव प्रणतं आश्रयतु ।

શબ્દાર્થ

आश्रयतु (धा० श्रि)=આશ્રીને રહો, આશ્રય કરો.
तव (मू० युष्मद्)=તારા.
प्रणतं (मू० प्रणत)=નમસ્કાર કરનારાને.
विभया (मू० विभा)=તેજ વડે, કાંતિએ કરીને.
परमा (मू० परम)=સર્વોત્તમ, ઉત્કૃષ્ટ.
रमा¹=લક્ષ્મી (દેવી).
आनमत् (धा० नम्)=અત્યંત નમનારા, સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરનારા.
आनमदमरैः=સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરનારા દેવો વડે.
स्तुत ! (धा० स्तु)=હે સ્તુતિ કરાયેલ !
रहित ! (मू० रहित)=રહિત, વિનાના!
कदम्बक=સમૂહ, સમુદાય.
जिनकदम्बक !=હે જિનોના સમુદાય !
वि=વિયોગસૂચક અવ્યય.
विभय !=નિર્ભય, જતો રહ્યો છે. ભય જેનો એવા ! (સં०).
पर=અન્ય, અપર.
अपरमार !=હે પર જનોને નહિ મારનારા !
मान=માન.
मर=મરણ.
मारमानमदमरैः=મદન,માન,મદ અને મરણ વડે.

---

¹ विचार्यताम्—

"लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा, ता सा श्रीः कमलेन्दिरा ।
हरिप्रिया पद्मवासा, क्षीरोदतनयाऽपि च ॥"

—अभिधानचिन्तामणिः (का० २, श्लो० १४०)

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનો આશ્રય કરવાથી પ્રાપ્ત થતું ફળ—

"હે સત્વર વન્દન કરતા સુરો વડે સ્તુતિ કરાયેલ! હે ભય-રહિત! હે પર (પ્રાણીઓ) ને નહિ મારનારા (અર્થાત્ હે સર્વજીવરક્ષક)! હે મદન, માન, (આઠ પ્રકારના) મદ અને મરણથી રહિત! હે (ઉપર્યુક્ત વિશેષણોથી અલંકૃત) જિન-સમૂહ! વિશિષ્ટ કાંતિ વડે ઉત્કૃષ્ટ એવી લક્ષ્મી (દેવી) તને પ્રણામ કરનારાનો (શીઘ્ર) આશ્રય કરો (અર્થાત્ તારા સેવકો ધનવાન્ બનો)."—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનાં લક્ષણો—

આ શ્લોકદ્વારા આપણે જિનેશ્વરનાં લક્ષણો જોઈ શકીએ છીએ. તેમાં જે નિર્ભય હોય તે જિનેશ્વર છે-ઈશ્વર છે એમ કહેવામાં જરા પણ વાંધો નથી; કેમકે ભયભીત થવાનું કારણ અજ્ઞાન છે. આથી જે સર્વથા નિર્ભય હોય તે સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન્ હોવો જોઈએ[1], અર્થાત્ તે સર્વજ્ઞ છે; અને જે સર્વજ્ઞ છે તે ઈશ્વર છે એમ તો જૈન શાસ્ત્ર ખુલ્લે ખુલ્લું કહે છે. આ ઉપરથી જિનેશ્વરનું લક્ષણ નિર્ભયત્વ એમ જોઈ શકાય છે.

વળી સર્વજીવરક્ષક વ્યક્તિ જિનેશ્વર છે એમ જૈનોનું માનવું છે. આથી હિંદુ શાસ્ત્રાનુસાર સૃષ્ટિનો સંહાર કરનારા શંકર ઈશ્વરની કોટિમાં જૈન-દૃષ્ટિએ મૂકી શકાય તેમ નથી. એ પણ કહેવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઈશ્વર જગતનો જનક, રક્ષક કે ભક્ષક નથી. અર્થાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવના સંબંધમાં જે એમ કહેવામાં આવે છે કે બ્રહ્મા સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, વિષ્ણુ તેનું પરિપાલન કરે છે, જ્યારે શિવ તેનો સંહાર કરે છે, તેવું સ્વરૂપ જૈન શાસ્ત્રકારો ઈશ્વરનું આલેખતા નથી એટલુંજ નહિ પણ તે તેમને માન્ય પણ નથી.

માન અને મદમાં તફાવત—

આ શ્લોકમાં જિન-કદમ્બકને માન અને મદ એમ બંનેથી રહિત વર્ણવ્યા છે, તો એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું માન અને મદ એ બેમાં કંઈ ફરક છે? સાધારણ રીતે વિચારતાં તો માન અને મદ એ બંનેનો અર્થ અભિમાન, અહંકાર થાય છે, ત્યારે અત્ર શી વિશેષતા છે વારૂ? આના સંબંધમાં કહેવાનું કે પોતાનો ઉત્કર્ષ વિચારવો કે હું કેવો બીજાથી ચઢિયાતો છું એ 'માન' છે, જ્યારે બીજા બધા મારાથી કેવા ઉતરતા છે એમ વિચાર કરવો તે 'મદ' છે. અર્થાત્ 'માન' એ સ્વોત્કર્ષવાચક છે, જ્યારે 'મદ' એ પરાપકર્ષવાચક છે.

---

૧ વળી જે સર્વથા નિર્ભય છે તે સર્વશક્તિમાન્ અર્થાત્ સર્વોત્તમ પરાક્રમવાળો છે; અને તે પણ વળી એટલે સુધી કે જેનાથી લોકો ત્રાસ પામે છે, જેનું પરાક્રમ અન્ય જનોને 'ત્રાહિ' 'ત્રાહિ' પોકાર કરાવે છે, તેના પરાક્રમ કરતાં પણ નિર્ભયનું પરાક્રમ ચઢિયાતું છે.

મદનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો—

મદ એ ગજરાજ છે, કેમકે તે વિનયરૂપી વિશાળ વૃક્ષની મૂળ સુધી નીચી નમેલી શાખાઓને મરડી નાંખે છે, સદ્‌ગુણરૂપી સુવર્ણની શૃંખલાને તોડી નાંખે છે, દુર્વચનરૂપી ધૂળના સમૂહને ઉડાડે છે અને માર્દવરૂપી અંકુશની પણ અવગણના કરવા તૈયાર થઇ જાય છે. મદને ઉગ્ર વિષધર—અજગર કહેવામાં આવે, તો તે પણ કંઈ ખોટું નથી; કારણકે આ મદરૂપી અજગરના એક ફુંફાડામાત્રથી મનુષ્ય બેભાન બની જાય છે અને દુર્ગતિરૂપ ખાડામાં પટકાઈ મરે છે. આ મદને શાસ્ત્રમાં પર્વતની[1] પણ ઉપમા આપવામાં આવી છે તે પણ વાસ્તવિક છે. કેમકે જેમ પર્વતને શિખરો હોય છે, તેમ આ મદરૂપી મહીધરને પણ જાતિ-મદ, લાભ-મદ ઇત્યાદિ આઠ શિખરો છે. વળી આ ગિરિમાંથી આપત્તિરૂપી નદીઓની શ્રેણિ વહે છે અને જ્વાલામુખી પર્વતમાંથી જેમ ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળે છે, તેમ આ મદરૂપી પર્વતમાંથી હિંસારૂપી ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળે છે અને તેનો ક્રોધરૂપી ભભકતો અગ્નિ ચોમેર ફેલાઇને ઉપશમરૂપી બાગ-બગીચાને ભસ્મીભૂત બનાવી દે છે.

આ પ્રમાણે વિનય, શાસ્ત્ર અને સદાચારનો સંહાર કરનારા, તથા ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી ત્રિવર્ગને પણ તિલાંજલિ અપાવનારા, તેમજ મનુષ્યના વિવેકરૂપી નેત્રનો નાશ કરનારા એવા આ મદના (૧) જાતિ-મદ, (૨) લાભ-મદ, (૩) કુલ-મદ, (૪) ઐશ્વર્ય-મદ, (૫) બલ-મદ, (૬) રૂપ-મદ, (૭) તપ-મદ અને (૮) શ્રુત-મદ એમ આઠ પ્રકારો છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે કોઈકને પોતે કેવી ઉત્તમ જાતિ[1]નો છે એવું અભિમાન હોય છે, તો કોઈકના મનમાં એમ અહંકાર આવે છે કે હું કેવો લાભ[2] ઉઠાવી રહ્યો છું. વળી કોઈક એમજ ગર્વ ધારણ કરે છે કે મારા કુળ[3]ની આગળ બીજા બધાનાં કુળો તો શી ગણત્રીમાં છે, જ્યારે કોઈક મનમાં ને મનમાં એમજ ફુલાય છે કે મારા જેવી ઠકુરાઈ (ઐશ્વર્ય[4]) તો અન્યને સ્વપ્ને પણ ક્યાંથીજ હોય ! વળી કોઈ એમજ મનમાં ને મનમાં મલકાય છે કે મારા જેવો બલ[5]વાન્-પરાક્રમી તો આ આખી આલમમાં કોઈજ નથી. વળી કોઈક એમજ માને છે કે મારા જેવું તેજ, રૂપ[6], લાવણ્ય અન્યત્ર ક્યાંથીજ સંભવે ! તો કોઈક એમજ મનમાં રાચે છે કે મારા જેવી ઘોર તપસ્યા[7] કરનાર કોણ છે ! વળી કોઈક જ્ઞાન-લવ-દુર્વિદગ્ધ મનુષ્ય તો પોતેજ ભણેલો છે, પોતેજ વિદ્વાન્ છે, પોતાની આગળ અન્ય જનો તો મૂર્ખ છે, પોતાના જેવું જ્ઞાન[8] અન્યત્ર છેજ નહિ એવી ડંફાસ હાંકવામાંજ મોજ માને છે.

---

૧ સરખાવો—

"ધરો કાંઈ દિલ શીખામણ ધ્યાન, મદથી નડી નાથ ! કલ્યાણ,
... ...
અભિમાન પર્વત છે મોટો, હોય ઊંડી ખાઈ;
અક્કા પક્કા તે નર પડિયા, જરમાં મરતા મુંઝાઈ,—ધરો.
... ...
... ..."

—દોહદી-નાટક.

ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમ એવી જાતિ, લાભ કે ગેરલાભ, નીચ કે ઉચ્ચ કુલ, સંપત્તિ કે વિપત્તિ, બલ કે નિષ્પરાક્રમ, સુરૂપ કે કુરૂપ, તપશ્ચર્યાનો સદ્ભાવ કે અભાવ તેમજ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કે વિમુખતા એ બધી બાબતો જ્યારે કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે, ત્યારે તે સંબંધમાં નાહક ગર્વ કરી પાપનાં પોટલાં બાંધવાં તે ઇષ્ટ ગણાય ખરૂં કે ? અનુકૂલ સંયોગો મળવા એ પુણ્યનો પ્રભાવ છે અને વિપરીત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવું એ પાપનું ફળ છે, એમ વિચારી દોષરૂપી શાખાઓનો વિસ્તાર કરનારા અને ગુણરૂપી મૂળીઆંઓનો ઉચ્છેદ કરનારા એવા મદરૂપી વૃક્ષને મૃદુતારૂપી નદીના પ્રવાહ વડે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવો, એજ શ્રેયસ્કર માર્ગ છે. ઉલટું એમ નહિ લક્ષ્યમાં રાખવાથી તો જેમ (૧) જાતિનો મદ કરનારો **હરિકેશી** નીચ જાતિને પામ્યો, (૨) લાભનો ગર્વ કરનારા **સુભૂમ ચક્રવર્તી** નરકના અતિથિ થયા, (૩) કુલનો મદ કરનારા **મરીચિ મહાવીર-સ્વામી** તરીકેના પોતાના ભવમાં ભિક્ષુક કુળમાં દેવાનંદાની કુક્ષિમાં અવતર્યા, (૪) ઐશ્વર્યનો ફાંકો રાખનારો **દશાર્ણ-ભદ્ર** નરેશ્વર ઇન્દ્રની ઋદ્ધિ જોઇ ઠગાઇ ગયો, (૫) બલને લઇને મૂછ મરડનારા **શ્રેણિક** નૃપતિ નરકાધિકારી બન્યા, (૬) રૂપનું અભિમાન કરવાથી **સનત્કુમાર** ચક્રવર્તી વિષમ રોગથી ગ્રસ્ત થયા, (૭) તપ[1]નો મદ કરવાથી **કુરગડુ** મુનિ તપશ્ચર્યાથી વિમુખ રહેવાનો પ્રસંગ પામ્યા અને (૮) શ્રુત[2]-મદથી **સ્થૂલિભદ્ર** જેવા પણ સંપૂર્ણ શ્રુતના અર્થથી વંચિત થયા, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણી મદાંધ થતાં દુર્ગતિ અને દુઃખના ભાજન બને તો તેમાં નવાઇજ શી ? છેવટમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે આ મદ કેવલ-જ્ઞાનને અટકાવે છે અને વળી તે મુક્તિ-પુરીના દરવાજાની અર્ગલા છે.[3]

जिनमतस्य प्राधान्यम्—

जिनराज्या रचितं स्ताद्
असमाननयानया नर्यायतमानम्[4] ।
शिवशर्मणे मतं दधद्
असमाननयानयानया[5] यतमानम् ॥ ११ ॥

—आर्या०

---

૧ તપનો મદ કરનારે વિચારવું જોઇએ કે પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભ-દેવ અને ચરમ તીર્થંકર મહાવીર-પ્રભુની ઘોર તપસ્યા આગળ પોતાની તપશ્ચર્યા રૂપિયે રોકડા જેટલી પણ છે ખરી કે !

૨ કેટલાક જનો આજકાલ થોડાંક પુસ્તકો લખતાં-વાંચતાં આવડ્યાં કે મારા જેવો કોઇ વિદ્વાન્ નથી એમ માનવાની ગંભીર ભૂલ કરે છે. તેઓએ યાદ રાખવું જોઇએ કે ફક્ત તીર્થંકર પાસેથી શ્રવણ કરેલી ત્રિપદીના બળ ઉપર આખી દ્વાદશાંગીની રચના કરનારા, અન્ય પણ્ડિત પુરુષોને પોતાની વિદ્વત્તાદ્વારા આશ્ચર્યાંકિત કરનારા એવા ગણધરોએ પણ કદાપિ શ્રુતવિષયક મદનો લેશતઃ પણ સંગ કર્યો નથી; કેમકે આ મદ તો હાલાહલ છે અને બીજાં હાલાહલો-વિષોનો તો પ્રતિકાર સહેલાઇથી થઇ શકે તેમ છે, પણ આ મદનું ઝેર જેને ચડ્યું હોય, તેને ઉતારનાર કોણ !

૩ વિચારો બાહુબલિનું દૃષ્ટાંત.

४...या नयायतमानम् वा । ५...नयानयातनमानम् वा ।

टीका

जिनराज्येति । 'जिनराज्या रचितं' अर्हत्पद्धत्तया कृतम् । 'स्तात्' भवतु । 'असमाननयानया' आननं- मुखं यानं-गमनं ते असमे-अद्वितीये आननयाने यस्यास्तया । 'नः' अस्माकम् । 'आयतमानं' अलघुप्रमाणम् । 'शिवशर्म्मणे' मोक्षसुखाय । 'मतं' दर्शनम् । 'दधद्' धारयमाणम् । 'असमाननयान्' अनन्यसदृशनयान् । 'अयानया' अवाहनया । 'यतमानं' प्रयत्नं कुर्वाणम् । जिनराज्या रचितं मतं शिवशर्मणे यतमानं न स्तादिति सम्बन्धः ॥ ११ ॥

अवचूरिः

(जिनराज्या) जिनानां राज्या श्रेण्या रचितं अर्थस्य तदुक्तत्वात् कृतं मतं शासनं नोऽस्माकं शिवसुखाय स्तात् भूयात् । किंभूतया । असमे निरुपमे आननयाने मुखगमने यस्यास्तया । नः इत्यत्र 'रोर्यः' इति रस्य यः । 'स्वरे वा' इति विकल्पत्वात् तस्यात्र न लुक् । मतं किंभूतम् । आयतो विपुलो मानः पूजा प्रमाणं वा यस्य तत् तथा । दधत् धारयत् । कान् । असमाननयान् असदृशनयान् । किंभूतया जिनराज्या । अयानया अवाहनया । मतं किंभूतम् । यतमानं प्रयत्नं कुर्वाणम् ॥ ११ ॥

अन्वयः

अ-सम-आनन-यानया, अ-यानया जिन-राज्या रचितं, आयत-मानं, अ-समान-नयान दधत्, यतमानं मतं नः शिव-शर्मणे स्तात् ।

अथवा

अ-सम-आनन-यानया अनया अ-यानया जिन-राज्या रचितं, आयत-मानं, अ-समान-नयान् दधत्, यतमानं मतं शिव-शर्मणे स्तात् ।

अथवा

अ-सम-आनन-यानया जिनराज्या रचितं, नय-आयत-मानं, अ-समान-नयान् दधत्, अय-अनय-अयतमानं मतं शिव-शर्मणे स्तात् ।

શબ્દાર્થ

राजि=શ્રેણિ.
जिनराज्या=જિનોની શ્રેણિ વડે.
रचितं (मू० रचित)=રચાયેલું.
स्तात् (धा० अस्)=થાઓ.
असम=નિરૂપમ.
आनन=મુખ.
यान=(૧) ગતિ, ચાલ; (૨) વાહન.
असमाननयानया=નિરૂપમ છે મુખ અને ચાલ જેનાં એવા.
नः (मू० अस्मद्)=અમારા.
अनया (मू० इदम्)=એના વડે.
आयत=વિસ્તીર્ણ.

१-२ इमे सूत्रे श्रीसिद्धहेमशब्दानुशासनस्य (अ० १, पा० ३, सू० २६, २४).

તે દર્શન સર્વમાનનીય બને અને તેમાં અસત્યની ગન્ધ પણ ન આવે, તેમાં નવાઈ ખરી કે? આવું દર્શન તે સત્ય દર્શન છે અને તેજ મુક્તિનો માર્ગ છે. પછી ભલે તે દર્શનના પ્રણેતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ, બુદ્ધ, વીર, કૃષ્ણ કે ક્રાઈસ્ટ હો તેનો વાંધો નથી. કેમકે આ સંસાર-સાગર તરવાનું એજ અનુપમ નાવ છે કે 'જે સાચું તે મારૂં', નહિ કે 'મારૂં તે સાચું.' આથી કરીને એ સૂચન થાય છે કે દરેક દર્શનના અનુયાયીઓ જે પોતાનુંજ દર્શન સત્ય દર્શન હોવાનો દાવો કરે છે તે કેટલે અંશે વ્યાજબી છે તેની ન્યાય-દૃષ્ટિએ તપાસ કરવી આવશ્યક છે. આ પરીક્ષામાં જે ઉત્તીર્ણ થાય તેને બેધડક સત્ય દર્શન કહેવું.

સિદ્ધાન્તને 'પ્રયત્ન કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ—

એ તો દેખીતી વાત છે કે કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય, તો તે સંબંધી સમગ્ર સામગ્રીઓ એકત્રિત કરવી જોઇએ[1]. આ સામગ્રીઓના જૈન શાસ્ત્રકારો પાંચ વિભાગો પાડે છે-(૧) કાલ, (૨) સ્વભાવ, (૩) કર્મ, (૪) નિયતિ અને (૫) ઉદ્યમ (પુરૂષાર્થ). આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પાંચેનું સ્થૂલ સ્વરૂપ અત્ર વિચારી લઈએ.

કાલની મહત્તા—

આંબો વાવ્યો કે કેરી ખાવાને મળી જાય એમ બનતું નથી, તેવીજ રીતે [illegible] કોઇ કે ધારેલે સ્થળે જઈ પહોંચાતું નથી, પરંતુ અમુક કાલ વ્યતીત થવા દેવો પડે છે. એવીજ રીતે કરેલાં શુભાશુભ કર્મોનું ફળ પણ તેનાં ઉદયકાળમાંજ, નહિકે સત્તા કાળમાં, ભોગવાય છે. આ બધો કાલનો મહિમા છે.

સ્વભાવની પ્રબલતા—

એ તો સુવિદિત હકીકત છે કે આંબો વાવ્યો હોય તો આંબોજ ઊગે, અર્થાત્ ત્યાં કંઈ [illegible] પેદા થાય એવું બને ખરૂં કે? ત્યારે આ બધો કોનો પ્રતાપ છે? સ્વભાવનો.

કર્મની પ્રબલતા—

સુખ દુઃખ વિગેરેનો અનુભવ કરાવનારા કર્મના સંબંધમાં તો કહેવુંજ શું? રાજરાજેશ્વર પણ એની અસર [illegible] નથી. એનું શાસન સર્વત્ર ચાલે છે.

નિયતિની પ્રબલતા—

નિયતિ કહો કે ભવિતવ્યતા કહો તે એકજ છે. જે બનવાનું હોય તે બને છેજ એ નિયતિનો પ્રભાવ છે. [illegible] થાય અને પાક નષ્ટ થાય, તો તે ભાવિ [illegible] છે.

ઉદ્યમની પ્રધાનતા—

એ તો દરરોજ [illegible] નિષ્પત્તિનો આધાર ઉદ્યમ ઉપર રહેલો છે. [illegible]

1 [illegible]

આ પ્રમાણે આપણે કાલાદિક પાંચે કારણોની સ્થૂલ રૂપરેખા જોઈ[1]. કિન્તુ અત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આ પાંચે કારણો પોતપોતાના મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં રહે, ત્યાં સુધી તે શોભે છે. પરંતુ જ્યારે એમાંથી કોઈ પણ પોતાનોજ 'કક્કો' ખરો કરાવવા તૈયાર થઈ જાય તો તે દોષ રૂપ નથી. આ વાતનું સૂચન કરવાની ખાતરજ અર્થાત્ એકાન્તતઃ નિયતિવાદને અનુસરનારાને તેમની ભૂલથી વાકેફ કરવાને માટે સિદ્ધાન્તને 'પ્રયત્ન કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડ્યું છે. પરંતુ અત્ર કોઇને એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે શું ભાવિભાવમાં પણ પુરૂષાર્થની સહાયથી ફેરફાર થઈ શકે ખરો કે? આના સમાધાનમાં સમજવું કે હા, તે પણ સંભવે છે; કેમકે નિકાચિત કર્મોજ ભોગવ્યાં વિના છૂટકો નથી. અરે ત્યાં પણ ક્વચિત્ ફેરફાર થઇ શકે છે. શું યશોવિજયજી છત્રીસમી બત્રીસીમાં કહેતા નથી કે—

" निकाचितानामपि यः, कर्मणां तपसा क्षयः ।
सोऽभिप्रेत्योक्तमं योगमपूर्वकरणीयम् ॥" ?

આથી સમજી શકાય છે કે અપૂર્વ તપશ્ચર્યા કરવાથી, આભ્યન્તર તપ તરીકે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન ઉપર આરૂઢ થવાથી નિકચિત કર્મ રાજાના કટક (સૈન્ય)ને પણ હરાવી શકાય છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે થોડી ઘણી મહેનત કરતાં કાર્ય ન થયું તો હતાશ થવાની જરૂર નથી, કેમકે તેમ કરવાથી તો જીવન પાયમાલ થઈ જાય છે. આત્મામાં અનન્ત બળ રહેલું છે, તો તેને ફોરવવાને દરેક જીવે તૈયાર રહેવું જોઇએ. વિશેષમાં "लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः" અર્થાત્ 'લલાટમાં જે લખાયેલું હોય તેને દૂર કરવાને કોણ શક્તિમાન છે', એ સૂત્રનું અવલંબન તો જ્યારે અનેક ઉપાયો કરતા પણ કાર્ય સિદ્ધ નજ થાય, ત્યારે લેવાનું છે, એ વાત ઉપર પૂરતો ખ્યાલ રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદ્યમાં 'नः' અને 'आयतमानं' ની સંધિ 'नयायतमानं' કરી છે તે કોઈકને નવાઈ જેવી અને કદાચ અશુદ્ધ પણ જરૂર લાગે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ સંધિ સિદ્ધાન્તકૌમુદીના નિયમને પણ અનુસરતી છે અને એ વાત તેના 'भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि' (૮,૩,૧૭) સૂત્ર ઉપરથી જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં 'देवाः+इह=देवायिह' એવું ત્યાં દૃષ્ટાન્ત પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

પદ્ય-પરીક્ષા—

આ પદ્યના તૃતીય ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં તે ચરણમાં ૧૩ માત્રા જણાય છે. આથી આ પદ્ય 'આર્યાગીતિ' કેમ કહેવાય એવો સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનમાં સમજવું કે ચતુર્થ ચરણના પ્રથમ અક્ષરની સાથે તૃતીય ચરણના અંતિમ અક્ષરની સંધિ કરતાં તે ચરણની માત્રા બાર થાય છે અને તેથી તે ચરણ દોષ-યુક્ત નથી. આવી સંધિ નહિ કર[illegible] આપણે પ્રથમ શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ.

૧ એ ઉમેરવું આવશ્યક સમજાય છે કે આ પાંચ 'સમવાય' ઉપર વીર જિનેશ્વરનું ૭ ઢાળમાં જે સ્તવન રચ્યું છે તે વિચારવા જેવું છે.

તે દર્શન સર્વમાન્ય બને અને તેમાં અસત્યની ગન્ધ પણ ન આવે, તેમાં નવાઈ ખરી કે? આવું દર્શન તે સત્ય દર્શન છે અને તેજ મુક્તિનો માર્ગ છે. પછી ભલે તે દર્શનના પ્રણેતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ, બુદ્ધ, વીર, કૃષ્ણ કે ક્રાઇસ્ટ હો તેનો વાંધો નથી. કેમકે આ [illegible] દરજાનું એજ અનુપમ ભાવ છે કે 'જે સાચું તે મારૂં', નહિ કે 'મારૂં તે સાચું.' [illegible] સૂચન થાય છે કે દરેક દર્શનના અનુયાયીઓ જે પોતાનુંજ દર્શન સત્ય દર્શન [illegible] કરે છે તે કેટલે અંશે વ્યાજબી છે તેની ન્યાય-દૃષ્ટિએ તપાસ કરવી આવશ્યક છે. આ [illegible] જે ઉત્તીર્ણ થાય તેને લેખક સત્ય દર્શન કહેવું.

સિદ્ધાન્તને 'પ્રશસ્ત કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ—

[illegible] વાત છે કે કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય, તો તે સંબંધી સમગ્ર સામગ્રીઓ [illegible]. આ સામગ્રીઓના જૈન શાસ્ત્રકારો પાંચ વિભાગો પાડે છે-(૧) કાલ, (૨) સ્વભાવ, (૩) કર્મ, (૪) નિયતિ અને (૫) ઉદ્યમ (પુરુષાર્થ). આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા [illegible] વિચારી લઈએ.

કાલની [illegible]—

[illegible] નથી, તેવીજ રીતે [illegible] નથી, પરંતુ અમુક કાલ વ્યતીત થતા રહેવો પડે છે. [illegible] પણ તેના ઉદયકાળમાંજ, નહિ કે [illegible] કાળમાં, [illegible] છે

[illegible]—

[illegible] હોય તો [illegible], અર્થાત્ ત્યાં [illegible] ત્યારે આ [illegible]

[illegible]—

[illegible]

[illegible]—

[illegible] નિયતિ [illegible] નહિ થાય, તો તે [illegible]

[illegible]—

[illegible]

[illegible]

આ પ્રમાણે આપણે કાલાદિક પાંચે કારણોની સ્થૂલ રૂપરેખા જોઈ[1]. કિન્તુ અત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આ પાંચે કારણો પોતપોતાના મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં રહે, ત્યાં સુધી તે શોભે છે. પરંતુ જ્યારે એમાંથી કોઈ પણ પોતાનોજ 'કક્કો' ખરો કરાવવા તૈયાર થઈ જાય તો તે દોષ સ્પષ્ટ નથી. આ વાતનું સૂચન કરવાની ખાતરજ અર્થાત્ એકાન્તતઃ નિયતિવાદને અનુસરનારાને તેમની ભૂલથી વાકેફ કરવાને માટે સિદ્ધાન્તને 'પ્રબલ કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડ્યું છે. પરંતુ અત્ર કોઈને એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે શું ભાવિભાવમાં પણ પુરૂષાર્થની સહાયથી ફેરફાર થઈ શકે ખરો કે ? આના સમાધાનમાં સમજવું કે હા, તે પણ સંભવે છે; કેમકે નિકાચિત કર્મોજ ભોગવ્યાં વિના છૂટકો નથી. અને ત્યાં પણ ક્વચિત્ ફેરફાર થઇ શકે છે. શું યશોવિજયજી દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકામાં કહેતા નથી કે—

"निकाचितानामपि यः, कर्मणां तपसा क्षयः।
सोऽभिप्रेत्योक्तमं योगमपूर्वकरणाश्रयम् ॥" ?

આથી સમજી શકાય છે કે અપૂર્વ તપશ્ચર્યા કરવાથી, આભ્યન્તર તપ તરીકે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન ઉપર આરૂઢ થવાથી નિકાચિત કર્મ રાજાના કટક (સૈન્ય)ને પણ હરાવી શકાય છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે થોડી ઘણી મહેનત કરતાં કાર્ય ન થયું તો હતાશ થવાની જરૂર નથી, કેમકે તેમ કરવાથી તો જીવન પાયમાલ થઈ જાય છે. આત્મામાં અનન્ત બળ રહેલું છે, તો તેને ફોરવવાને દરેક જીવે તૈયાર રહેવું જોઈએ. વિશેષમાં "[illegible] समर्थः" અર્થાત્ 'લલાટમાં જે લખાયેલું હોય તેને દૂર કરવાને કોણ શક્તિમાન છે', એ [illegible] અવલંબન તો જ્યારે અનેક ઉપાયો કરતાં પણ કાર્ય સિદ્ધ નજ થાય, ત્યારે લેવાનું છે, એ [illegible] ઉપર પૂરતો ખ્યાલ રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદ્યમાં 'मः' અને 'आयतमानं' ની સંધિ 'मदायतमानं' કરી છે તે [illegible] અને કદાચ અશુદ્ધ પણ જરૂર લાગે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ સંધિ સિદ્ધાન્તકૌમુદીના નિયમને પણ અનુસરતી છે અને એ વાત તેના 'मोऽनुस्वारः' (८,३,२३) સૂત્ર ઉપરથી જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં 'देवाः+इह=देवाविह' એવું ત્યાં દૃષ્ટાન્ત પણ [illegible].

પદ્ય-પરીક્ષા—

આ પદ્યના તૃતીય ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં તે ચરણમાં ૧૩ [illegible] આ પદ્ય 'આર્યાગીતિ' કેમ કહેવાય એવો સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. [illegible] કે ચતુર્થ ચરણના પ્રથમ અક્ષરની સાથે તૃતીય ચરણના અંતિમ અક્ષરની સંધિ કરતાં [illegible] માત્રા બાર થાય છે અને તેથી તે ચરણ દોષ-મુક્ત નથી. [illegible] આપણે પ્રથમ શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ.

---

૧ એ ઉપરનું [illegible] છે કે આ પાંચ 'સમવાય' કારણ [illegible] વીર જિનેશ્વરનું ૭ ઢાળમાં જે સ્તવન રચ્યું છે તે વિચારવા જેવું છે.

वज्रशृङ्खलायै प्रणामः—

शृङ्खलभृत् कनकनिभा
या तामसमानमानमानवमहिताम् ।
श्रीवज्रशृङ्खलां गज-
यानागमानमानमानवमहिताम् ॥ १२ ॥ ३ ॥

—आर्या०

टीका

शृङ्खलभृदिति । ' शृङ्खलभृत् ' शृङ्खलधारिणी । ' कनकनिभा ' काञ्चनच्छाया । ' या ' देवता ' तां ' । 'असमानमानमानवमहितां' असमानः—असाधारणो मानः—पूजा येषां वा येषां ते असमानमानास्ते च ते मानवाश्च तैर्महिता—पूजिताम् । ' श्रीवज्रशृङ्खलां ' वज्रशृङ्खलाभिधानां, 'श्री'-शब्दो मङ्गलाभिधायकः पूज्यनामादौ लोके प्रयुज्यते । ' गजयानां ' पङ्कजगताम् । ' असमानमानम् ' असमानं—असाहङ्कारं यथा भवत्येवं आनम—प्रणम । ' अनवमहितां ' अवमं—पापं तद् न विद्यते येषां ते अनवमास्तेभ्यो हिता—हितकारिणीम् । इदं वा व्याख्यानं—असमानौ—असदृशौ ज्ञानमानौ—मानाहङ्कारौ येषां ते असमानमानाः, ते च ते मानवाश्च तैर्महिताम् । 'असमानं' अनन्यसदृशं यथा भवत्येवम् । आनम । 'अनवमहितां' अनवमस्य हिताम् ॥ १२ ॥

अवचूरिः

या देवी शृङ्खलाधारणभृत् [illegible] श्रीवज्रशृङ्खलां वज्रशृङ्खलाभिधानामानम । [illegible] ताम । असमानोऽसाधारणो मानः पूजा येषां वा येषां अथवा असदृशौ ज्ञानमानौ मानाहङ्कारौ येषां ते असमानमानाः ते च मानवास्तैर्महिता पूजिता ताम् । गजयाना पद्मगताम् । असमानं निरहङ्कारं यथा स्यात् [illegible] । आनम [illegible] । अवमं पापं तन्न विद्यते येषां तेऽनवमास्तेभ्यो हिताम् ॥ १२ ॥

अन्वयः

या शृङ्खल-भृत् कनक-निभा (च अस्ति), तां अ-समान [अथवा असम-ज्ञान (मान)] -मान-मानव-महितां, गज-यानां, अन्-अवम-हितां श्री-वज्रशृङ्खलां अ-स-मान (अथवा अ-समानं) आनम ।

शब्दार्थ

शृङ्खल=शृंखला, सांकळ.
भृ=धारण करवुं.
शृङ्खलभृत्=सांकळने धारण करनारी.
कनक=सुवर्ण, सोनुं.
निभ=(१) प्रभा; (२) तुल्य, जेवी.
कनकनिभा=(१) कनकना जेवी प्रभा छे जेनी एवी; (२) सुवर्णना जेवी.
या (मू० यद्)-जे.
तां (मू० तद्)-तेने.
मान=आदर.

वज्रशृंखला.

निर्वाणकलिकायाम्—

"वज्रशृङ्खलां शङ्खावदातां पद्मासनां चतुर्भुजां वज्रशरफला-
न्वितदक्षिणकरां वज्रशृङ्खलाधिष्ठितवामकरां चेति।"

नि. सा. प्रेस.

आन=પ્રાણ.
मान=બોધ.
मानव=માનવ, મનુષ્ય.
महित (ધા૦ मह्)=પૂજાયેલ.
असमानमानमानवमहितां=(૧) અસાધારણ બોધ છે જેમને એવા અથવા અલૌકિક સત્કાર પામેલા એવા મનુષ્યો વડે પૂજાયેલીને; (૨) સર્વોત્તમ છે પ્રાણ અને માન જેમનાં એવા માનવો વડે પૂજાયેલી.
श्री=માનાર્થવાચક, મહત્ત્વ-પ્રરૂપક શબ્દ.
वज्रशृङ्खला=વજ્રશૃંખલા (દેવી).
श्रीवज्रशृङ्खलां=શ્રીવજ્રશૃંખલાને.
कज=કમલ.
यात=(ધા૦ या)=પ્રાપ્ત થયેલી.
कजयातां=કમલને પ્રાપ્ત થયેલી અર્થાત્ કમલ ઉપર બેઠેલી.
स-मान=ગર્વ-સહિત.
असमानं=(૧) માન મૂકી દઇને, ગર્વ ત્યજી દઇને; (૨) અનુપમ રીતે.
आनम (ધા૦ नम्)=અત્યંત નમસ્કાર કર.
अवम=પાપ.
अनवम=પાપ-રહિત, પુણ્યશાલી.
हित=હિતકારી, કલ્યાણકારી.
अनवमहितां=પુણ્યશાલીને હિતકારી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવજ્રશૃંખલાને પ્રણામ—

" જે (દેવી) શૃંખલા(રૂપી આભૂષણ)ને ધારણ કરે છે તથા વળી જે સુવર્ણના જેવી સુશોભિત છે, તે શ્રીવજ્રશૃંખલા દેવીને કે જે દેવી, અસાધારણ બોધ છે જેમને એવા [અથવા અલૌકિક છે પ્રાણ અને માન જેમનાં એવા] મનુષ્યો વડે પૂજાયેલી છે તથા જે કમલમાં નિવાસ કરે છે તેમજ જે પાપ-રહિત (જીવો)ને કલ્યાણકારી છે તેને (હે ભવ્ય-જન!) તું ગર્વ ત્યજી દઇને [અથવા અનુપમ રીતે] અત્યંત નમસ્કાર કર. "—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

વજ્રશૃંખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

'દુષ્ટ જનોને દમન કરવાને માટે વજ્ર જેવી દુર્ભેદ્ય શૃંખલાને જે હસ્તમાં ધારણ કરે છે, તે વજ્રશૃંખલા' એ વજ્રશૃંખલાનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી એક હાથમાં શૃંખલાને ધારણ કરે છે અને બીજા હાથમાં ગદા રાખે છે. વળી તે કનકસમાન પીતવર્ણી છે અને પદ્મ એ એનું આસન છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છેઃ—

" सवज्रशृङ्खलगदाहस्ता, कनकप्रभविग्रहा ।
पद्मासनस्था श्रीवज्र-शृङ्खला हन्तु नः खलान् ॥ "

—આચારદિનકર, પત્રાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીના સંબંધમાં જૂદો ઉલ્લેખ છે. ત્યાં તો કહ્યું છે કે " तथा वज्रशृङ्खलां शङ्खावदातां पद्मवाहनां चतुर्भुजां वरदशृङ्खलान्वितदक्षिणकरां पद्मशृङ्खलाधिष्ठितवामकरां चेति " અર્થાત્ વજ્રશૃંખલા દેવી શંખના જેવી શુદ્ધ છે અને તેને પદ્મનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શૃંખલાથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ પદ્મ અને શૃંખલાથી અલંકૃત છે.

---

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ अभिनन्दनस्य प्रार्थना—

त्वमशुभान्यभिनन्दन ! नन्दिता-
ऽसुरवधूनयनः परमोदरः ।
स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् !
सुरव ! धूनय नः परमोऽदरः ॥ १३ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

टीका

त्वमिति । 'त्वं' 'अशुभानि' पापानि 'अभिनन्दन !' । 'नन्दितासुरवधूनयनः' नन्दितानि असुरवधूनां नयनानि येन सः । अथवा 'नन्दितासुः' आनन्दितमाणः, प्राणिनामिति अर्थाद् गम्यते, अथवा धर्मधर्मिणोः कथंचिदभेदादसुशब्देन असुमन्त एवोच्यन्ते; 'अवधू-नयनः' न वधूषु नयने यस्य सः । 'परमोदरः' परेभ्यो मोदरो-हर्षदः । 'स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् !' स्मर एव करीन्द्रस्तस्य विदारणे केसरिन्-सिंह ! । 'सुरव !' चारुध्वने ! । 'धूनय' कम्पय । 'नः' अस्माकम् । 'परमोऽदरः' परमः-उत्कृष्टः अदरः-निर्भयः । अथवा परमं उदरं यस्य सः यतएव केसरी अतः सुरवः परमोदरश्चेति विशेषितः । हे अभिनन्दन ! जिन ! त्वं अशुभानि धूनय इति योगः ॥ १३ ॥

अवचूरिः

हे अभिनन्दन जिन, त्वमशुभान्यशिवान्यकल्याणान्यपुण्यानि वा नोऽस्माकं धूनय कम्पय विनाशय । किंभूतः । नन्दिता असवः प्राणाः प्राणिनां येन । अथवा धर्मधर्मिणोः कथंचिदभेदादसुशब्देनासुमन्त एवोच्यन्ते । तथा न वधूषु नयने यस्य स तथा । यद्वा नन्दितानि असुरवधूनयनानि येन सः । तथा परेभ्यो मोदं राति ददाति यः । यद्वा परमुदरं यस्य । हे सुरव, जगदाह्लादित्वात् पर्यदेशनाध्वने ! । परमः प्रधानः । अदरो निर्भयश्च ॥ १३ ॥

अन्वयः

(हे) स्मर-करिन्-इन्द्र-विदारण-केसरिन् ! सु-रव ! अभिनन्दन ! नन्दित-असुः अ-वधू-नयनः (अथवा नन्दित-असुर-वधू-नयनः), परम-उदरः (अथवा पर-मोद-रः), परमः, अ-दरः त्वं नः अशुभानि धूनय ।

શબ્દાર્થ

त्वं (मू० युष्मद्)=તું.
अशुभानि (मू० अशुभ)=અશુભોને, પાપોને.
अभिनन्दन=હે અભિનન્દન નાથ ! ચોથા તીર્થંકર !
नन्दित (धा० नन्द्)=ખુશી કરેલ.
असु=પ્રાણ.
नन्दितासुः=ખુશી કર્યા છે પ્રાણોને અર્થાત્ પ્રાણીઓને[1] જેણે એવા.
वधू=સ્ત્રી, પ્રમદા, લલના.
नयन=નેત્ર, આંખ.
अवधूनयनः=સ્ત્રી તરફ (ખેંચાયેલાં) નથી નેત્રો જેનાં એવા.
नन्दितासुरवधूनयनः=આનંદિત કરી છે અસુરોની અબલાઓની આંખોને જેણે એવા.
परम=સર્વોત્કૃષ્ટ, શ્રેષ્ઠ.
उदर=ઉદર, પેટ.
परमोदरः=શ્રેષ્ઠ ઉદરવાળા.
मोद=હર્ષ, આનંદ.
दा=આપવું.
परमोदरः=ઉત્કૃષ્ટ હર્ષને અર્પણ કરનારા, અત્યંત આનંદ ઉપજાવનારા.
स्मर[2]=કંદર્પ, મદન, રતિ-પતિ.
करिन्=કુંજર, હાથી.
इन्द्र=ઉત્તમ.
करीन्द्र=ગજરાજ.
विदारण=સંહાર.
केसरिन्=સિંહ.
स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् !=હે કંદર્પરૂપી ગજરાજને મારી હઠાવવામાં સિંહ (સમાન)!
सु=શ્રેષ્ઠતાસૂચક અવ્યય.
सुरव !=હે સુસ્વરવાળા !
धूनय(धा० धू)=નષ્ટ કર, દૂર કર.
परमः (मू०परम)=શ્રેષ્ઠ, પ્રધાન.
दर=ભય.
अदरः=અવિદ્યમાન છે ભય જેને વિષે તે, નિર્ભય.

શ્લોકાર્થ

અભિનન્દનનાથને પ્રાર્થના—

"હે કંદર્પ રૂપી ગજરાજનો સંહાર કરવામાં સિંહ (સમાન) ! હે મધુર ધ્વનિવાળા (ચતુર્થ તીર્થંકર) ! હે અભિનન્દન (નાથ) ! પ્રાણને (અર્થાત્ પ્રાણીઓને[1]) પ્રમોદિત કર્યા છે જેણે એવો તેમજ જેની દૃષ્ટિ સ્ત્રીઓ તરફ ખેંચાતી નથી એવો [અથવા આનંદ પમાડ્યો છે અસુરોની અબલાઓનાં નેત્રોને જેણે એવો], વળી સર્વોત્કૃષ્ટ છે ઉદર જેનું એવો [અથવા (જીવોને) અત્યંત આનંદ ઉપજાવનારો], તેમજ શ્રેષ્ઠ તથા નિર્ભય એવો તું અમારાં પાપોનો—અમંગલકારી કર્મનો નાશ કર."—૧૩

---

૧ 'પ્રાણને અર્થાત્ પ્રાણીઓને' એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ગુણ અને ગુણી વચ્ચે કદાચિત્ અભિન્નતા પણ રહેલી છે. કેમકે શું ગુણી વિના ગુણ એકલો કોઈ પણ સ્થલે વિદ્યમાન હોઇ શકે છે કે ! દાખલા તરીકે શુક્લ વર્ણ જોઇતો હોય, તો શુક્લવર્ણી વસ્તુમાંજ મળી શકશે. પરંતુ તે પૃથક્ તો નહિજ મળે; આ વાત તો આબાલગોપાલ પ્રસિદ્ધ છે.

२ स्मरन्त्यनेन स्मरः ।

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીઅભિનન્દન—

આ જૈનોના ચોથા તીર્થંકરનો જન્મ અયોધ્યા નગરીમાં થયો હતો. સિદ્ધાર્થા રાણી અને સંવર રાજા તેમનાં માત-પિતા થતા હતાં. તેમનો સુવર્ણવર્ણી તેમજ ત્રણસે ધનુષ્ય-પ્રમાણ દેહ વાનરના લાંછનથી વિશેષતઃ શોભતો હતો. ભોગ-ફલ-કર્માનુસાર તેમણે પણ લગ્ન-ગાંઠથી બંધાવું પડયું હતું. અંતમાં ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરી અનુપમ ચારિત્ર ગ્રહણ કરી, તીર્થંકરને યોગ્ય કાર્ય કરી, પચાસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ મોક્ષે સિધાવ્યા.

તીર્થંકરોનો ધ્વનિ—

અત્ર અભિનન્દન નાથને 'સુરવ' અર્થાત્ 'દિવ્ય ધ્વનિ[1]વાળા' કહ્યા છે, પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ વિશેષણ તો સમસ્ત તીર્થંકરોને લાગુ પડે છે; કેમકે પ્રત્યેક તીર્થંકરની વાણી અમૃતસમાન મધુર એક યોજન પર્યંત સંભળાય તેવી, દરેક જીવને રૂચિકર, ઇત્યાદિ અનેક ગુણોએ વિશિષ્ટ છે. શાસ્ત્રમાં તેને સામાન્યતઃ (૩૫) ગુણે સહિત વર્ણવવામાં આવે છે. આ પાંત્રીસ ગુણો સંબંધી માહિતી અભિધાનચિન્તામણિ (પ્રથમ કાણ્ડ, શ્લોકાંક ૬૫-૭૧) માંથી મળી શકશે. ગ્રન્થ-ગૌરવના ભયથી અત્ર તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી. તીર્થંકરની વાણી વિવિધ ગુણોથી વિશિષ્ટ હોવાને લઇને તો મુમુક્ષુ જનોને અતિ હિતકારી થઈ પડે છે. આ સંબંધમાં શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરે કેવા વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે તેમની કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર નામની અલૌકિક કૃતિના નીચેના શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

"स्थाने गभीरहृदयोदधिसम्भवायाः
पीयूषतां तव गिरः समुदीरयन्ति ।
पीत्वा यतः परमसंमदसङ्गभाजो
भव्या व्रजन्ति तरसाऽप्यजरामरत्वम् ॥"—वसंततिलका

—૨૧ શ્લોકાંક.

અર્થાત્—હે નાથ! ગંભીર હૃદયરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી તમારી વાણી અમૃત-સમાન છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તે યુક્ત છે; કારણ કે જેમ અમૃતનું પાન કરવાથી અજરામર થવાય છે, તેવીજ રીતે તમારી વાણીરૂપી સુધાનું અત્યંત હર્ષભર પાન કરીને ભવ્ય જનો પણ સત્વર અજરામર પદ મેળવવા ભાગ્યશાલી બને છે.

હવે આ વાણીના સંબંધમાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બાકી છે કે દિગમ્બરો આવી વાણી પ્રભુના મુખમાંથી બહાર નીકળતી નથી, પરંતુ એકાએક તેમના મસ્તકમાંથી આવો દિવ્ય ધ્વનિ બહાર પડે છે, એમ માને છે.

શ્રીઅભિનન્દનને આપેલી સિંહની ઉપમા—

આ પદ્યમાં અભિનન્દન નાથને સિંહની ઉપમા આપી તે યથાર્થ છે, કેમકે તેમનું ઉર સિંહસમાન છે, વળી તેમનો ધ્વનિ સિંહની ગર્જનાથી કંઈ ઉતરે તેમ નથી તેમજ વળી એમ

[1] દિવ્ય ધ્વનિ એ આઠ પ્રાતિહાર્યો પૈકી એક છે.

સિંહ વનનો રાજા છે, તેમ તે ત્રિભુવનના સ્વામી છે. વિશેષમાં કંદર્પરૂપી કુંજરનો સંહાર કરવામાં તો તેઓ સિંહ કરતાં પણ ચડિયાતા છે, કેમકે સિંહ તો વર્ષમાં એક વાર પણ વિષય-સેવન કરે છે, જ્યારે તીર્થંકર તો તેને સર્વથા તિલાંજલિ આપે છે.

વૃત્ત-વિચાર—

આ શ્લોક અને ત્યાર પછીના ત્રણ શ્લોકો પણ દ્રુતવિલંબિત નામના સમવૃત્તમાં રચાયેલા છે. દ્રુતવિલંબિતનું લક્ષણ એ છે કે—

"द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ"

—વૃત્તરત્નાકર.

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, ભ, ભ અને ર એમ ચાર ગણો એટલે બાર અક્ષરો છે.[1]

ध्य म द्रु | भाग् य भि | नन् दु न | नन् दि ता |
⏑ ⏑ ⏑ | — ⏑ ⏑ | — ⏑ ⏑ | — ⏑ — |
न भ भ र

समग्रजिनेश्वराणामभ्यर्थना—

जिनवराः ! प्रयतध्वमितामया
मम तमोहरणाय महारिणः ।
प्रदधतो भुवि विश्वजनीनताम्
अमतमोहरणा यमहारिणः ॥ १४ ॥

टीका

जिनवरा इति । 'जिनवराः' जिनवरेन्द्राः । 'प्रयतध्वं' प्रयत्नं कुरुध्वम् । 'इतामया' गतरोगाः । 'मम तमोहरणाय' मे अज्ञानापनयनार्थम् । 'महारिणः' महान्ति अरीणि-चक्राणि धर्मचक्रलक्षणानि येषां ते । 'प्रदधतो' धारयतः, धारयन्तो वा । 'भुवि' पृथिव्याम् ।

---

[1] શ્રુત-બોધ પ્રમાણે દ્રુતવિલમ્બિતનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે.—

"अयि कृशोदरि ! यत्र चतुर्थकं
गुरु च सप्तमकं दशमं तथा ।
विरतिजं च तथैव विचक्षणै-
'र्द्रुतविलम्बित'मित्युपदिश्यते ॥"

અર્થાત્—હે કૃશોદરી ! જે પદના ચોથા, સાતમા તથા દશમા તેમજ બારમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય, તેને પંડિતો 'દ્રુતવિલમ્બિત' કહે છે.

'विश्वजनीनतां' सकलजनहिततत्वम्। 'अमतमोहरणा' न मतौ-नाभिमतौ मोहरणौ-अज्ञानसङ्ग्रामौ येषां ते। 'यमहारिणः' मृत्युहरणशीलाः। अथवा मतमोहो-दर्शनमूढत्वं तस्माद् रणः-कलहो वादलक्षणो न विद्यते येषां ते अमतमोहरणाः। 'यमहारिणः' यमाः-अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्याहारलाघवलक्षणास्तै हारिणो-मनोहराः येषां ते यमहारिणः। हे जिनवराः! मम तमोहरणाय प्रयतध्वमित्यन्वयः॥ १४॥

अवचूरिः

हे जिनवराः! मम तमोहरणायाज्ञानापगमाय यूयं प्रयतध्वं प्रयत्नं कुरुध्वम्। किंभूताः। इतामया गतरोगाः। पुनः किंभूताः। महान्ति अरीणि चक्राणि धर्मचक्रलक्षणानि येषां ते। किं कुर्वाणाः। दधानाः पृथिव्यां विष्टपजनहितत्वम्। अमतावनभिमतौ मोहसङ्ग्रामौ येषां ते। यमहारिणो मृत्युहरणशीलाः। यद्वा यमानि महाव्रतानि तैर्मनोहराः॥ १४॥

अन्वयः

(हे) जिन-वराः! इत-आमयाः, महत्-अरिणः, भुवि विश्व-जनीनतां प्रदधतः, अ-मत-मोह-रणाः, यम-हारिणः (यूयं) मम तमस्-हरणाय प्रयतध्वम्।

શબ્દાર્થ

वर=ઉત્તમ.
जिनवराः! (मू० जिन-वर)=હે જિનેશ્વરો, હે તીર્થંકરો!
प्रयतध्वम् (धा० यत्)=તમે પ્રયત્ન કરો.
इत (धा० इ)=ગયેલા.
आमय=રોગ.
इतामयाः=ગયા છે રોગો જેમના એવા.
मम (मू०अस्मद्)=મારા.
तमस्=અજ્ઞાન.
हरण=દૂર કરવું.
तमोहरणाय=અજ્ઞાનને દૂર કરવાને માટે.
अरिन्=ચક્ર, ધર્મ-ચક્ર.
महारिणः=મહાન્ ધર્મ-ચક્ર છે જેમની પાસે એવા.
प्रदधतः (धा० धा)=ધારણ કરનારા.
भुवि (मू० भू)=પૃથ્વીને વિષે.
विश्व=(१) વિશ્વ; (२) સમસ્ત.
जनीनता=મનુષ્ય-જાતિનું હિત.
विश्वजनीनतां=સમસ્ત મનુષ્ય-જાતિના હિતને.
मत (धा० मन्)=(१) માન્ય, સ્વીકારેલ; (२) દર્શન.
मोह=મોહ, અજ્ઞાન.
रण=(१) સંગ્રામ, લડાઈ; (२) કલહ.
अमतमोहरणाः=(१) અસંમત છે મોહ અને સંગ્રામ જેમને એવા; (२) અમાન્ય છે મોહને લીધે થતી લડાઈઓ જેમને એવા; (३) અવિદ્યમાન છે દર્શનના મોહને લીધે થતો (વાદરૂપી) કલહ જેમને વિષે એવા.
यम=(१) મૃત્યુ; (२) મહાવ્રત (યોગનાં આઠ અંગો[1]માંનું પ્રથમ અંગ).
हारिन्=(१) હરનારા; (२) મનોહર.
यमहारिणः=(१) મૃત્યુને હરનારા; (२) મહાવ્રત (ની પાલના) વડે મનોહર.

१-५ यद्येतानि सर्वाण्यपि विशेषणानि संबोधनपुरस्कारेण व्याख्यायन्ते, तथापि न्याय्यमेव।
१ યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ યોગનાં આઠ અંગો છે.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

"હે જિનેશ્વરો ! ગયા છે રોગો જેમના (અથવા જેમનાથી) એવા[1], વળી મહાન્ (ધર્મ-) ચક્ર છે જેમની પાસે એવા[2], તથા પૃથ્વીને વિષે સમસ્ત માનવ-જાતિના હિતને ધારણ કરનારા[3] (અર્થાત્ સમગ્ર બ્રહ્માણ્ડના બંધુ) એવા, તેમજ અમાન્ય છે મોહ અને સંગ્રામ જેમને એવા[4] [અથવા અસંમત છે સ્નેહના સંગ્રામો જેમને એવા અથવા અવિદ્યમાન છે દર્શનના મોહ (મિથ્યાભિનિવેશ)ને લઇને થતો (વાદરૂપી) કલહ જેમને વિષે એવા[5]], અને વળી મૃત્યુનો અંત આણનારા [અથવા મહાવ્રતાદિક (ની પાલના) વડે મનોહર] એવા[6] તમે મારા અજ્ઞાનને દૂર કરવા પ્રયાસ કરો."—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરોનું વિશ્વબંધુત્વ—

આ શ્લોકમાં જિનવરોને સર્વ જનને હિતકારી તરીકે ઓળખાવ્યા છે, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. કેમકે તીર્થંકર તરીકે જન્મ લે તે પૂર્વેના બીજા ભવમાં, (આગળ ઉપર) તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થનારો જીવ 'સવિ જીવ કરૂં શાસનરસી' એવી અપૂર્વ અને ઉત્તમ ભાવના ભાવે છે. (અને તેમ કરીને તીર્થંકર-નામ-કર્મ બાંધે છે.) આ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ ભવો થયાં જગતનું કલ્યાણ કરવાની તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા રાખનારી વ્યક્તિ તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તે ભાવનાને વધારે પુષ્ટ બનાવે તો તેમાં નવાઈ ખરી કે ?

વળી એ પણ કયાં અજાણ્યું છે કે—

> "अयं निजः परो वेति, गणना लघुचेतसाम् ।
> उदारचरितानां तु, वसुधैव कुटुम्बकम् ॥"

તીર્થંકરનું અલૌકિક ગુરૂત્વ—

આ શ્લોકમાં તીર્થંકરોને મૃત્યુનો અંત આણનારા કહ્યા છે, તે ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે તેઓ પોતે સંસાર-સાગર તરી જાય છે એટલુંજ નહિ, પણ અન્ય જીવોને સત્ય માર્ગે લાવીને તેમને પણ તેઓ તારે છે. વળી એ તો દેખીતી વાત છે કે સંસાર-સાગર તરી ગયા અર્થાત્ મુક્તિ મળી ગઈ કે પછી જન્મ-મરણના ફેરા ફરવા પડતા નથી, એટલે કે યમરાજનુંજ જાણે મરણ થાય છે.

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે તીર્થંકર સાધારણ ગુરૂ નથી, પરંતુ તે સર્વોત્તમ ગુરૂ છે; કેમકે તે પોતે પણ મૃત્યુનો પરાજય કરે છે અને અન્ય જનોને પણ તેમ કરતાં શીખવે છે. અર્થાત્ તે સ્વયં સંસાર-સાગર તરી જાય છે અને વળી અન્ય જીવોને પણ

૧-૬ આ બધાં વિશેષણો સંબોધનના અર્થમાં પણ ઘટાવી શકાય તેમ છે.

' विश्वजनीनतां ' सकलजनहितत्वम् । ' अमतमोहरणा ' न मतौ—नाभिप्रेतौ मोहरणौ—अज्ञानसङ्ग्रामौ येषां ते । 'यमहारिणः' मृत्युहरणशीलाः । अथवा मतमोहो—दर्शनमूढत्वं तस्माद् रणः—कलहो वादलक्षणो न विद्यते येषां ते अमतमोहरणाः । ' यमहारिणः' यमाः—अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्याहारलाघवलक्षणास्ते हारिणो—मनोहराः येषां ते यमहारिणः । हे जिनवराः ! मम तमोहरणाय प्रयतध्वमित्यन्वयः ॥ १४ ॥

अवचूरिः

हे जिनवराः ! मम तमोहरणायाज्ञानापगमाय यूयं प्रयतध्वं प्रयत्नं कुरुध्वम् । किंभूताः । इतामयाः गतरोगाः । पुनः किंभूताः । महान्ति अरीणि चक्राणि धर्मचक्रलक्षणानि येषां ते । किं कुर्वाणाः । दधानाः पृथिव्यां विष्टपजनहितत्वम् । अमतावनभिप्रेतौ मोहसङ्ग्रामौ येषां ते । यमहारिणो मृत्युहरणशीलाः । यद्वा यमानि महाव्रतानि तैर्मनोहराः ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-वराः ! इत-आमयाः, महत्-अरिणः, भुवि विश्व-जनीनतां दधतः, अ-मत-मोह-रणाः, यम-हारिणः (यूयं) मम तमस्-हरणाय प्रयतध्वम् ।

શબ્દાર્થ

वर=ઉત્તમ.
जिनवराः ! (मू० जिन-वर)=હે જિનેશ્વરો, હે તીર્થંકરો !
प्रयतध्वम् (धा० यत्)=તમે પ્રયત્ન કરો.
इत (धा० इ)=ગયેલા.
आमय=રોગ.
इतामयाः=ગયા છે રોગો જેમના એવા.
मम (मू० अस्मद्)=મારા.
तमस्=અજ્ઞાન.
हरण=દૂર કરવું.
तमोहरणाय=અજ્ઞાનને દૂર કરવાને માટે.
अरिन्=ચક્ર, ધર્મ-ચક્ર.
महदरिणः=મહાન્ ધર્મ-ચક્ર છે જેમની પાસે એવા.
दधतः (धा० धा)=ધારણ કરનારા.
भुवि (मू० भू)=પૃથ્વીને વિષે.
विश्व=(૧) વિશ્વ; (૨) સમસ્ત.
जनीनता=મનુષ્ય-જાતિનું હિત.
विश्वजनीनतां=સમસ્ત મનુષ્ય-જાતિના હિતને.
मत (धा० मन्)=(૧) માન્ય, સ્વીકારેલ; (૨) દર્શન
मोह=મોહ, અજ્ઞાન.
रण=(૧) સંગ્રામ, લડાઈ; (૨) કલહ.
अमतमोहरणाः=(૧) અસંમત છે મોહ અને સંગ્રામ જેમને એવા; (૨) અમાન્ય છે મોહને લીધે થતી લડાઈઓ જેમને એવા; (૩) અવિદ્યમાન છે દર્શન મોહને લીધે થતો (વાદરૂપી) કલહ જેમને વિષે એવા.
यम=(૧) મૃત્યુ; (૨) મહાવ્રત (યોગનાં આઠ અંગો[1]માંનું પ્રથમ અંગ).
हारिन्=(૧) હરનારા; (૨) મનોહર.
यमहारिणः=(૧) મૃત્યુને હરનારા; (૨) મહાવ્રત (ની પાલના) વડે મનોહર

[illegible]

૧ યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ યોગનાં આઠ અંગો છે.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

"હે જિનેશ્વરો ! ગયા છે રોગો જેમના (અથવા જેમનાથી) એવા[1], વળી મહાન્ (ધર્મ-) ચક્ર છે જેમની પાસે એવા[2], તથા પૃથ્વીને વિષે સમસ્ત માનવ-જાતિના હિતને ધારણ કરનારા[3] (અર્થાત્ સમગ્ર બ્રહ્માણ્ડના બંધુ) એવા, તેમજ અમાન્ય છે મોહ અને સંગ્રામ જેમને એવા[4] [અથવા અસંમત છે સ્નેહના સંગ્રામો જેમને એવા અથવા અવિદ્યમાન છે દર્શનના મોહ (મિથ્યાભિનિવેશ)ને લઇને થતો (વાદરૂપી) કલહ જેમને વિષે એવા[5]], અને વળી મૃત્યુનો અંત આણનારા [અથવા મહાવ્રતાદિક (ની પાલના) વડે મનોહર] એવા[6] તમે મારા અજ્ઞાનને દૂર કરવા પ્રયાસ કરો."—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરોનું વિશ્વબંધુત્વ—

આ શ્લોકમાં જિનવરોને સર્વ જનને હિતકારી તરીકે ઓળખાવ્યા છે, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. કેમકે તીર્થંકર તરીકે જન્મ લે તે પૂર્વેના બીજા ભવમાં, (આગળ ઉપર) તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થનારો જીવ 'સવિ જીવ કરૂં શાસનરસી' એવી અપૂર્વ અને ઉત્તમ ભાવના ભાવે છે. (અને તેમ કરીને તીર્થંકર-નામ-કર્મ બાંધે છે.) આ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ ભવો થયાં જગત્‌નું કલ્યાણ કરવાની તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા રાખનારી વ્યક્તિ તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કર્યાં બાદ તે ભાવનાને વધારે પુષ્ટ બનાવે તો તેમાં નવાઈ ખરી કે ?

વળી એ પણ કયાં અજાણ્યું છે કે—

"अयं निजः परो वेति, गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु, वसुधैव कुटुम्बकम् ॥"

તીર્થંકરનું અલૌકિક ગુરૂત્વ—

આ શ્લોકમાં તીર્થંકરોને મૃત્યુનો અંત આણનારા કહ્યા છે, તે ઉપરથી એમ સમજવાનું છે, કે તેઓ પોતે સંસાર-સાગર તરી જાય છે એટલુંજ નહિ, પણ અન્ય જીવોને સત્ય માર્ગે લાવીને તેમને પણ તેઓ તારે છે. વળી એ તો દેખીતી વાત છે કે સંસાર-સાગર તરી ગયા અર્થાત્ મુક્તિ મળી ગઈ કે પછી જન્મ-મરણના ફેરા ફરવા પડતા નથી, એટલે કે યમરાજનુંજ જાણે મૃત્યુ થાય છે.

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે તીર્થંકર સાધારણ ગુરૂ નથી, પરંતુ તે સર્વોત્તમ ગુરૂ છે; કેમકે તે પોતે પણ મૃત્યુનો પરાજય કરે છે અને અન્ય જનોને પણ તેમ કરતાં શીખવે છે. અર્થાત્ તે સ્વયં સંસાર-સાગર તરી જાય છે અને વળી અન્ય જીવોને

૧-૬ આ બધાં વિશેષણો સંબોધનના અર્થમાં પણ ઘટાવી શકાય તેમ છે.

તારે છે.[1] આ પ્રસંગે શાસ્ત્રમાં બતાવેલા ત્રણ પ્રકારના ગુરૂઓનું દિગ્-દર્શન કરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

(૧) પોતે ડૂબે અને અન્યને પણ ડૂબાડે એ એક પ્રકારના ગુરૂ છે. (આને ગુરૂ ન કહેતાં કુગુરૂ કહેવા તે વધારે ઉચિત ગણાય.) આવા ગુરૂને પત્થરની ઉપમા આપી શકાય, કેમકે પત્થર જાતે પણ જલમાં તરી શકતો નથી તેમજ જે એનો આધાર લે તેને પણ તે તારી શકતો નથી. એ તો જગજાહેર હકીકત છે કે સ્વયં ભ્રષ્ટ હોઈ કરીને અન્યને પણ ભ્રષ્ટ કરવામાં પાછી પાની નહિ કરનારા, અન્યને પણ અધોગતિમાં પટકનારા ગુરૂઓએ તો જન-સમાજની દુર્દશા કરવામાં અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે. આવા ગુરૂઓને નવ ગજના નમસ્કાર હોજો.

(૨) પોતે તરે પણ અન્યને ન તારી શકે એ બીજા પ્રકારના ગુરૂ છે. આ ગુરૂઓને પાંદડાની સાથે સરખાવી શકાય તેમ છે. કારણકે પાંદડું સ્વયં તો જલમાં તરી શકે છે, પરંતુ તેનામાં બીજાને સાથે લઈ તરવાની શક્તિ નથી. આ પ્રકારના ગુરૂઓ આત્મ-કલ્યાણ કરી શકે છે, કિન્તુ અન્ય જીવોને સન્માર્ગે દોરી જવા અશક્ય છે. છતાં પણ તે ઉપર્યુક્ત ગુરૂઓ કરતાં હજાર દરજ્જે પ્રશંસનીય છે.

(૩) પોતે તરે અને પરને પણ તારે તે ત્રીજા પ્રકારના યાને ઉત્તમ કોટિના ગુરૂઓ છે. આ ગુરૂઓને કાષ્ઠના નાવની ઉપમા આપવી યથાર્થ છે. એનું કારણ એ છે કે જેમ કાષ્ઠનું નાવ જાતે પણ જલમાં તરે છે અને નાવનો આશ્રય કરનારાને પણ તે તારે છે, તેમ આવા ગુરૂઓ પોતે પણ ભવ-સમુદ્ર તરી જાય છે અને અન્યને પણ સન્માર્ગનો બોધ કરાવી તેને પણ તારે છે[2].

વિશેષમાં તીર્થંકર આશ્રીને 'મહાવ્રતાદિકની પાલનાથી મનોહર' એવું વિશેષણ વાપરીને પણ તેનું સર્વોત્તમ ગુરૂત્વ પ્રદર્શિત કર્યું છે. કેમકે કેટલાક ગુરૂઓ એવા હોય છે કે શિષ્ય-વર્ગને તપ, જપ, નિયમ વિગેરે કરવાનું ફરમાવે અને પોતે તો માલ-મલીદા ઉડાવે, મોજ-શોખ કરવામાં કચ્ચાસ ન રાખે; ટુંકમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોને યથેચ્છ રીતે વર્તવા દે. તીર્થંકરો તો પોતે જે જે ક્રિયાઓ અમલમાં મૂકે છે, તેનીજ પ્રરૂપણા કરે છે-પોતાનો સ્વાનુભાવજ પ્રદર્શિત કરે છે.

અહિંસાદિક મહાવ્રત—

જૈનશાસ્ત્રમાં યમના અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એમ પાંચ ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે અર્થાત્ પંચ મહાવ્રતો બતાવવામાં આવ્યાં છે. આ મહાવ્રતોનાં લક્ષણો તેમજ તેનાં સ્વરૂપ સર્વ જનોને વિદિત હોવાથી તેનું પુનર્દર્શન અત્ર કરાવવાની જરૂર નથી. પરંતુ એટલું તો કહેવું પડશે કે અહિંસા એ સર્વમાન્ય ધર્મ છે. અરે ખાસ એ જૈનોનોજ ધર્મ નથી; પરંતુ હિંદુઓનો પણ એ ધર્મ છે.[3]

---

૧ સરખાવો 'નમુત્થુણં'માં યાને શક્રસ્તવમાં જિનેશ્વર પરત્વે વાપરેલાં વિશેષણો 'तिन्नाणं,' 'तारयाणं.'

૨ રત્નના દૃષ્ટાંતાનુસાર ગુરૂના ચાર પ્રકાર પડી શકે છે; આ ગુરૂ-ચતુર્ભંગીની માહિતી માટે જુઓ ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૪૫).

૩ એ ઉમેરવું જરૂરી સમજાય છે કે હેતુ, સ્વરૂપ, ફલ, અનુબન્ધ, વિધાન, ભાવના ઇત્યાદિ દ્વારા અહિંસાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો જૈન દર્શનમાંજ નજરે પડે છે.

મહાભારતમાં કહ્યું છે કે—

"सर्वे वेदा न तत् कुर्युः, सर्वे यज्ञाश्च भारत ! ।
सर्वे तीर्थाभिषेकाश्च, यत् कुर्यात् प्राणिनां दया ॥"

—શાન્તિપર્વ.

અર્થાત્—"હે ભારત ! બધા વેદો, સર્વે યજ્ઞો અને સમસ્ત તીર્થાભિષેકોનું જે ફળ ફળ જીવ-દયાના ફળ આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી."

અનુશાસન પર્વમાં તો ત્યાં સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે—

"अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परो दमः ।
अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं तपः ॥"

... ...
... ...
... ...
... ...

—૧૧૬ મો અધ્યાય, ૩

હવે આ તો જૈનોની અને હિંદુઓની વાત કહી. પરંતુ ખુદ મુસલમાનોને પણ ધર્મનાં પુસ્તકો અહિંસાનું પાલન કરવા ફરમાવે છે. કુરાને શરીફમાં (સુરાઉલમ સિપારા, મંજલ ૩, આયત ૩ માં) ત્યાં સુધી ફરમાન કરવામાં આવ્યું છે કે—

"મક્કામાં તેની હદ સુધીમાં પ્રાણિ-વધ કરવો નહિ અને મક્કાની હજ (યાત્રા) નીકળેલાએ ઘેરથી નીકળે ત્યારથી લઈને તે યાત્રા કરીને તે પાછો ફરે, ત્યાં સુધી કોઈ જાનવરને મારવો નહિ."

આવી રીતે પારસી અને ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં પણ અનેક સ્થળે અહિંસાની પુષ્ટિનાં ઉદાહ મળી આવે છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે "अहिंसा परमो धर्मः" એ સિદ્ધાન્ત કંઈ જૈ ઘરનો નથી, પરંતુ એ તો સમસ્ત બ્રહ્માંડે સ્વીકારેલ અને તેને સ્વીકારવા યોગ્ય સિદ્ધાન્ત છે[1]

સત્ય—

જોકે સત્યનું સ્વરૂપ જાણીતું છે, તથાપિ તે સંબંધે બે બોલ કહેવાની આવશ્યકતા રહેલી

સત્યનો અર્થ સાચું બોલવું એટલોજ નથી, પરંતુ સ્વ-પર ઉપર ઉપકાર થાય-કોઈને હાનિ ન પહોંચે એવું વચન બોલવું એનું નામ 'સત્ય' છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જે વ બોલવાથી અન્ય જીવનો વધ થવાનો પ્રસંગ આવે કે કોઈના હૃદયમાં દુઃખ ઉપજે, તો તે વચન પણ નજ બોલવું.[2] આ વાતની તો મનુસ્મૃતિ પણ સાક્ષી પૂરે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

---

૧ અહિંસાના વિશિષ્ટ સ્વરૂપ માટે જુઓ પ્રશ્ન-વ્યાકરણ તથા અહિંસા-દિગ્દર્શન.

૨ સરખાવો—

उपकृतेर्भवेद् यत्र, प्राणिनां प्राणरक्षणम् ।
अनृतं तत्र सत्यं स्यात्, सत्यमप्यनृतं भवेत् ॥

—મહાભારત, મહુલોપાખ્યાન

"सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात्, न ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयाद्, एष धर्मः सनातनः ॥"

—ચતુર્થ અધ્યાય.

અર્થાત્—"સત્ય બોલવું, પ્રિય બોલવું, કિન્તુ સત્ય હોઈ કરીને પણ અપ્રિય હોય તે ન બોલવું, તેમજ પ્રિય હોઇને અસત્ય ન બોલવું."

દશવૈકાલિક સૂત્રમાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

"तहेव काणं काणत्ति, पंडगं पंडगत्ति वा ।
वाहिअं वावि रोगित्ति, तेणं चोरत्ति नो वए" ॥[1]

—સપ્તમ અધ્યયન, દ્વિતીય ઉદ્દેશ, ૧૨ મી ગાથા.

અર્થાત્—"કાણાને કાણો, નપુંસકને નપુંસક, વ્યાધિગ્રસ્તને રોગી અને ચોરને ચોર (કહેવાથી તે જીવને દુઃખ ઉત્પન્ન થતું હોવાથી) એવું વચન બોલવું નહિ."

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે 'सद्भ्यो हितं सत्यम्' અર્થાત્ સજ્જનોને જે હિતકારી હોય તેજ 'સત્ય' કહેવાય છે.

અચૌર્ય—

આ વ્રતના સંબંધમાં કંઈ ખાસ કહેવા જેવું નથી. પરંતુ એટલું તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે કોઇની પડી ગયેલી કે ખોવાયેલી વસ્તુ લેવાનો પણ અન્યને અધિકાર નથી. તો પછી સાધુને તો જે વસ્તુ આપવામાં આવે તેજ તે લઈ શકે એમાં કહેવુંજ શું ?

બ્રહ્મચર્ય—

'ब्रह्मणि चरणमिति ब्रह्मचर्यम्' અર્થાત્ આત્મ-સ્વરૂપમાં વિચરવું-રમણ કરવું તે 'બ્રહ્મચર્ય' છે. આ બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી શું શું લાભો થાય છે, તે કહેવાની જરૂર નથી. પરંતુ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે કે સાધુએ ગ્રહણ કરેલાં પાંચ મહાવ્રતોમાં બ્રહ્મચર્ય સિવાયનાં ચાર મહાવ્રતો પરત્વે કંઇક પ્રવૃત્તિ થાય તો તેને પ્રાયશ્ચિત્તાદિક આપ્યા વિના પણ શુદ્ધ બનાવી શકાય. પરંતુ બ્રહ્મચર્યનો તો કોઈ પણ કારણસર ત્યાગ કરવો તે શાસ્ત્ર-સંમત નથી. અહિંસાદિકના સંબંધમાં અપવાદને સારૂ અવકાશ છે, પરંતુ તથાવિધ અપવાદને સારૂ આ બ્રહ્મચર્યના વ્રતમાં તો સ્થાન નથી.[2]

---

૧ સંસ્કૃત છાયા—

तथैव काणं काणमिति, पण्डकं पण्डकमिति वा ।
व्याधिमन्तं वाऽपि रोगिणमिति, स्तेनं चौरमिति वा न वदेत् ॥

૨ બ્રહ્મચર્યસંબંધી વિશેષ માહિતીને સારૂ જુઓ શીલોપદેશમાલા, ભવ-ભાવના, બ્રહ્મચર્ય-દિગ્-દર્શન વિગેરે.

અપરિગ્રહ—

'પરિગ્રહ'નો અર્થ 'મૂર્છા' થાય છે. 'મૂર્છા પરિગ્રહઃ' એ વાત તત્ત્વાર્થાધિગમ-સૂત્રના સપ્તમ અધ્યાય (સૂ૦ ૧૨) ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે. ફક્ત કાંચન-કામિનીનો ત્યાગ કર્યો એટલે સંપૂર્ણતઃ અપરિગ્રહ વ્રતનું પાલન થઈ ચૂક્યું એમ માનવું તે ભૂલ ભરેલું છે પરન્તુ અભિલાષાનો વિરોધ કરવો, લોભનું નિકન્દન કરવું, કોઈ પણ વસ્તુના ઉપર મમતા ન રાખવી એનું નામ યથાર્થ 'અપરિગ્રહ' છે.

ધર્મ-ચક્ર—

'ધર્મ-ચક્ર' સંબંધી ઉલ્લેખ ૩૦ મા તેમજ ૯૪ મા શ્લોકમાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. એની વિશિષ્ટ માહિતી માટે જુઓ ૯૪ મા શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ.

आगम-स्तुतिः—

> असुमतां मृतिजात्यहिताय यो
> जिनवरागम! नो भवमायतम् ।
> अलघुतां नय निर्मथितोद्धता-
> ऽजिनवरागमनोभवमाय! तम् ॥ १५ ॥

—द्रुत०

टीका

असुमतामिति । 'असुमतां' प्राणिनाम् । 'मृतिजात्यहिताय' मृतिजाती-मरणजन्मनी ते एव अहितं-अपथ्यं तस्मै यः तादर्थ्ये चतुर्थीयम् । 'जिनवरागम!' अर्हत्प्रवचन! । 'नः' अस्माकम् । 'भवं' संसारम् । 'आयतं' दीर्घम् । 'अलघुतां नय' ह्रस्वीयस्त्वं प्रापय । 'निर्मथितोद्धता-ऽजिनवरागमनोभवमाय!' 'तं' उद्धताजिः-उद्दामसङ्ग्रामः नवरागो-नूतनो [illegible] मनोभवः-कामः माया-वञ्चनिका ते निर्मथिता येन, अथवा उद्धताजौ नवरागं [illegible] तस्य मनस्तत्र यथा या माया सा निर्मथिता येन, यदिवा उद्धताजिनः-[illegible], [illegible]-वरागः-प्रधानशैलो अर्थात् कैलासः तत्र मनो यस्य, माया संसारलक्षणा, निर्मथिता उद्धत-जिनस्य वरागमनसो 'भव'स्य माया येन तत्सम्बोधनम् । इदमपि [illegible] घटत एव । हे जिनवरागम! यो मृतिजात्यहिताय असुमतां तं भवं नः अलघुतां नयेति सम्बन्धः । अथवा नो इति प्रतिषेधे । मृतिजात्योरसुमतां [illegible] यो नो भवति, [illegible] तदुपक्षयहेतुत्वात् हिताय, तं भवं अलघुतां नयेति व्याख्यायते ॥ १५ ॥

अवचूरिः

यो भवोऽसुमतां मृतिजाती मरणजन्मनी ते एवाहितमपथ्यं तस्मै मरणजन्माहिताय स्यात्। हे जिनेन्द्रसिद्धान्त! नोऽस्माकं तं भवं संसारमायतं प्रबलं लघीयस्त्वं मापय। आजिः सङ्ग्रामः, नवरागो द्रव्यादौ नूतनोऽभिलाषः। यद्वा उद्धताजी नवरागो यस्य तच्च तन्मनस्तत्र भवा या माया सा निराकृता येन। यद्वा मुक्तसङ्ग्रामनूतनरागकाममाय!॥ १५॥

अन्वयः

निर्मथित-उद्धत-आजि-नव-राग-मनोभव (अथवा मनस्-भव)-माय! जिन-वर-आगम! यः (भवः) असुमतां मृति-जाति-अहिताय (स्यात्), तं आयतं नः भवं प्रलघुतां नय।

अथवा

निर्मथित-उद्धत-अजिन-वर-अग-मनस्-भव-माय ! जिन-वर-आगम ! यः असुमतां मृति-जाति-अ-हिताय नो (भवति), तं आयतं भव प्रलघुतां नय।

શબ્દાર્થ

असुमतां (मू० असु-मत्)=પ્રાણીઓના.
मृति=મરણ, મૃત્યુ.
जाति=જન્મ.
हित=હિત, કલ્યાણ.
अहित=અહિત, અનર્થ.
मृतिजात्यहिताय=મરણ અને જન્મરૂપ અહિતને માટે.
यः (मू० यद्)=જે.
आगम=આગમ, સિદ્ધાન્ત, પ્રવચન.
जिनवरागम!=હે જિનેશ્વરેન્દ્ર (પ્રરૂપેલા) સિદ્ધાન્ત!
नो=નહિ.
भवं (मू० भव)=સંસારને.
आयतं (मू० आयत)=વિસ્તૃત.
प्रलघुतां (मू० प्रलघुता)=અત્યંત લઘુતા પ્રતિ.
नय (धा० नी)=તું લઈ જા.
निर्मथित (धा० मन्थ्)=નષ્ટ કરેલ.
उद्धत=(१) ઉદ્ધત; (२) ઊંચે ફેંકી દીધેલ.
आजि=સંગ્રામ, વિગ્રહ.
नव=નૂતન.
राग=અભિલાષ, મનોરથ.
मनोभव=(१) મદન; (२) મનમાં ઉત્પન્ન થનાર.
माया=માયા, કપટ.
अजिन=ચર્મ, ચામડું.
भव=મહાદેવ.
निर्मथितोद्धताजिनवरागमनोभवमाय!=(१) નાશ કર્યો છે ઉદ્ધતની સાથેના સંગ્રામનો, નવીન મનોરથનો, મદનનો અને માયાનો જેણે એવા! (२) ઉદ્દામ સંગ્રામ કરવારૂપ નૂતન અભિલાષાવાળા મનમાં ઉત્પન્ન થનારી માયાનો ધ્વંસ કર્યો છે જેણે એવા! (३) ઊંચું ફેંક્યું છે ચામડું જેણે એવા અને વળી ઉત્તમ પર્વતને વિષે વિદ્યમાન છે જેનું એવા મહાદેવની માયાનું નિર્મથન કર્યું છે જેણે એવા! (સં०)

શ્લોકાર્થ

આગમની પ્રશંસા—

"હે ઉદ્ધત (મનુષ્ય)ની સાથેના વિગ્રહને, (કલહકારી રૂપ થનારા) નવીન મનોરથને, મદનને અને માયાને નષ્ટ કર્યાં છે જેણે એવા! અથવા ઉદ્દામ સંગ્રામ કરવામાં નૂતન

અભિલાષાયુક્ત એવા મનમાં ઉત્પન્ન થતી માયાનો પ્રધ્વંસ કર્યો છે જેણે એવા] (હે પ્રવચન)! હે જિનેશ્વરના આગમ ! જે (ભવ) પ્રાણીઓને મૃત્યુ અને જન્મરૂપ અહિતને માટે થાય છે, તે અમારા દીર્ઘ ભવને (સંસારને) તું અત્યંત લઘુ કર (અર્થાત્ અમારાં જન્મ–મરણનો અંત લાવી તું મુક્તિ અર્પણ કર). ''

અથવા

" (તાણ્ડવ નૃત્યના સમયે) ઊંચું ફેંક્યું છે ચર્મ જેણે એવા તેમજ વળી ઉત્તમ પર્વત (અર્થાત્ કૈલાસ)ને વિષે ચિત્ત છે જેનું એવા મહાદેવની માયાનું નિર્મથન કર્યું છે જેણે એવા હે જિનરાજના સિદ્ધાન્ત ! જે (ભવ) પ્રાણીઓનાં મૃત્યુ અને જન્મના નાશને અર્થે થતો નથી (કિન્તુ ઉલટી તેની વૃદ્ધિ કરે છે) તે દીર્ઘ ભવને તું અત્યંત ટુંકો કર.''—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

આગમ—

"आगम्यन्ते मर्यादया परिज्ञायन्तेऽर्था अनेनेत्यागमः" અર્થાત્ જે દ્વારા મર્યાદિતપણે અર્થનો બોધ થાય તે 'આગમ' છે. આ આગમ શબ્દ–જ્ઞાન છે અને એ જૈનોએ માનેલાં 'પ્રત્યક્ષ' અને 'પરોક્ષ' એમ બે પ્રકારનાં પ્રમાણો[1]માંના પરોક્ષ પ્રમાણના સ્મરણ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, તર્ક, અનુમાન અને આગમ એ પાંચ પેટા–વિભાગોમાંનું એક છે. ટુંકમાં કહીએ તો લોકોત્તર આપ્ત[2]પુરૂષોનાં વચનોથી પ્રકટ થયેલા અર્થના જ્ઞાનને 'આગમ' કહેવામાં આવે છે. ઉપચાર[3]થી આપ્ત જનોનાં વચનો પણ 'આગમ' કહેવાય છે.

એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે જે શાસ્ત્રમાં પ્રત્યક્ષ, અનુમાન ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી વિરૂદ્ધ કથન ન હોય, જેમાં આત્મોન્નતિને લગતો વિશેષતઃ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હોય, જેમાં તત્ત્વના ગંભીર સ્વરૂપ ઉપર પૂરતો પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો હોય, જેમાં રાગ–દ્વેષને સર્વથા તિલાંજલિ આપવામાં આવી હોય, તેવું પવિત્ર શાસ્ત્ર 'આગમ' એવી સંજ્ઞાને લાયક ગણી શકાય.

---

૧ પ્રમાણસંબંધી સ્થૂલ માહિતી સારૂ જુઓ ન્યાયવિજયજીકૃત ન્યાયકુસુમાંજલિના તૃતીય સ્તબકનો મારો વિવેચનાત્મક અનુવાદ.

૨ કહેવા લાયક (અભિલાપ્ય) પદાર્થોને જે યથાર્થ રીતે જાણે છે અને જેવું જાણે છે તેવુંજ કહે છે, તે આપ્ત કહેવાય છે. આ આપ્તના 'લૌકિક' અને 'લોકોત્તર' એમ બે પ્રકારો છે. તેમાં પિતા વિગેરે 'લૌકિક' આપ્ત' છે, જ્યારે સર્વજ્ઞ, તીર્થંકરાદિ 'લોકોત્તર'આપ્ત ' છે.

૩ 'ઉપચાર' એટલે 'આરોપ'. જે વસ્તુ જેમાં ન હોય, છતાં તેમાં કારણવશાત્ તેનો આરોપ કરવો તે ઉપચાર, આરોપ, સમારોપ છે. દાખલા તરીકે અવિકલ કારણને કેટલેક સ્થલે કાર્ય જેવું ગણવામાં આવે છે. જેમકે ખ.લો-ચીઆનું પાણી પગના રોગનું કારણ છે, તેથી તે ખાબોચીઆના જલને ઉપચારથી રોગ કહી શકાય છે. તેવીજ રીતે પ્રસ્તુતમાં યથાર્થ આગમ–જ્ઞાનનું કારણ આપ્ત પુરૂષોનાં વચનો હોવાથી, તે વચનોને ઉપચારથી આગમ કહી શકાય. અર્થાત્ જોકે આપ્તોનાં વચનો ભાષા–વર્ગણાના પુદ્ગલરૂપ છે, પરંતુ તે આગમ–જ્ઞાનનું અવિકલ કારણ હોવાથી તેમાં આગમનો આરોપ, ઉપચાર થઈ શકે છે.

[illegible] પવિત્ર આગમના—આગમના અંગ, ઉપાંગાદિ એમ કરીને પિસ્તાળી[illegible] (૪૫) [illegible] છે. [illegible] સ્પષ્ટીકરણમાં ગણાવેલાં બાર અંગોમાં[illegible] દૃષ્ટિવાદ [illegible] ૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ,[2] ૧૦ પ્રકીર્ણ[3] (પયન્ના), ૬ છેદ-સૂત્ર,[4] નન્દી[illegible] અનુયોગ-દ્વાર અને ૪ મૂલ-સૂત્ર[5] એમ ૪૫ આગમો છે.

[illegible] સિદ્ધાન્તાગમસ્તવમાં જિનપ્રભસૂરિએ [illegible] છે.

[illegible]—

[illegible]—
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ १९ ॥ ४ ॥

—[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

रोहिणीदेवी.

[illegible]—

"[illegible] रोहिणीं [illegible]
[illegible] ।"

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

"પુણ્યબીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી' એ રોહિણી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને બાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે કુન્દ, પુષ્પ, હિમ ઇત્યાદિકના જેવી શ્વેતવર્ણી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે. આ હકીકત નિર્વાણ- કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે-

"तत्राद्यां रोहिणीं धवलवर्णां सुरभिवाहनां चतुर्भुजामक्षसूत्रबाणान्वितदक्षिणपाणिं शङ्खधनुर्युक्तवामपाणिं चेति."

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:-

शङ्खाक्षमालाशरचापशालि-
चतुष्करा कुन्दतुषारगौरा ।
गोगामिनी गीतवरप्रभावा
श्रीरोहिणी सिद्धिमिमां ददातु ॥

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યનો અન્વય કરતી વેળાએ 'धनुषा'ની સાથે સંબંધ ધરાવનારૂં કોઈ પણ પદ (દાખલા તરીકે 'मण्डितहस्तां') અધ્યાહાર છે એમ માનવું પડે છે.[1] આ પ્રમાણે અધ્યાહાર લેવાનો વિચાર ન થાય, તો તે પણ કથંચિત્ ચાલી શકે તેમ છે; કેમકે 'धनुषा परिगतां' એમ અન્વય કરવાથી કોઈ પણ પદ અધ્યાહાર છે એમ સમજવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, પરંતુ તેમ થતાં 'इह' શબ્દને 'नम' ક્રિયાપદની સાથે લેવાની જરૂરીઆત જણાય છે અને આ અર્થ બહુ ઇષ્ટ નથી એમ ભાસે છે. ત્યારે શું આ પદ કેટલેક અંશે દૂષિત છે, અપૂર્ણ છે એમ માનવું ઠીક ગણાય ખરૂં ? અને તેમ હોય તો આ મહાકવિની કૃતિ પણ દોષાંકિત ઠરે ખરી કેની ? આ પ્રશ્નનો આગળ ઉપર ૪૪ મા શ્લોકમાં વિચાર કરીશું.

---

૧ વિચારો શ્રીબપ્પ-ભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાના સોળમા શ્લોકનો અન્વય; ત્યાં પણ 'उपलक्षिता' કે તેવું કોઈ પદ અધ્યાહાર છે એમ માનવું પડે છે.

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनाथस्य स्तुतिः—

मदमदनरहित ! नरहित !
सुमते ! सुमतेन ! कनकतारेतारे ! ।
दमदमपालय ! पालय
दरादरातिक्षतिक्षपातः पातः ! ॥ १७ ॥

—आर्या०

टीका

मदमदनेति । 'मदमदनरहित !' मदः—अहङ्कारः मदनः—कामः ताभ्यां रहितः तस्य सम्बोधनम् । 'नरहित !' नरेभ्यो हित ! । 'सुमते' सुमतिअभिधान ! । 'सुमतेन' सुमतस्य सद्‌आगमस्य इन स्वामिन् अथवा सुमतेन करणभूतेन । 'कनकतार' तपनीयोज्ज्वल ! । 'इतारे' गतशत्रो ! । 'दमदं' शमशमदम् । 'अपालय' अपगतनिलय । 'पालय' रक्ष । 'दरात्' त्रासात् । 'अरातिक्षतिक्षपातः' अरातिक्षतिः—शत्रुभ्य उपमर्दः सैव रौद्रात्मकत्वात् क्षपा—रात्रिः तस्याः सकाशात् । 'पातः !' त्रायक ! । हे सुमते ! दराद् दमदं पालयेति सम्बन्धः ॥ १७ ॥

अवचूरिः

हे मदकामाभ्यां त्यक्त ! हे नरेभ्यो हित ! हे सुमतिजिन ! दमदं मदामर्दं मदं दराविरत्योकादिभेदभिन्नसाध्यसात् पालय रक्ष । हे सुमतेन सुसिद्धान्तस्वामिन् ! । यद्वा सुमतेन करणभूतेन । हे अपालय अपगतनिलय ! । हे कनकतार तपनीयोज्ज्वल ! । हे इतारे गतशात्रव ! । हे पातस्त्रायक ! । अरातिक्षतिः शत्रुभ्य उपमर्दः सैव रौद्रात्मकत्वात् क्षपा रात्रिस्तस्याः सकाशात् ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे) मद-मदन-रहित ! नर-हित ! सुमत-इन ! (अथवा सुमतेन) कनक-तार ! इत-अरे ! अप-आलय ! अराति-क्षति-क्षपातः पातः ! सुमते ! (त्वं) दरात् दम-दं पालय ।

શબ્દાર્થ

मदनं=કામદેવ, કંદર્પ.
मदमदनरहित !=હે દર્પ અને કંદર્પથી રહિત !
नर=મનુષ્ય.
नरहित !=હે મનુષ્યોને હિતકારી !
सुमते !(मू० सुमति)=હે સુમતિ (નાથ) !
इन=સ્વામી.

---

१ मदयति मदन. ।

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

"પુણ્યબીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી' એ રોહિણી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને બાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે કુન્દ, પુષ્પ, હિમ ઇત્યાદિકના જેવી શ્વેતવર્ણી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે. આ હકીકત નિર્વાણ- કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तत्राद्यां रोहिणीं धवलवर्णां सुरभिवाहनां चतुर्भुजामक्षसूत्रबाणान्वितदक्षिणपाणिं शङ्खधनुर्युक्तवामपाणिं चेति."

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છેઃ—

शङ्खाक्षमालाशरचापशालि-
चतुष्करा कुन्दतुषारगौरा ।
गोगामिनी गीतवरप्रभावा
श्रीरोहिणी सिद्धिमिमां ददातु ॥

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યનો અન્વય કરતી વેળાએ 'धनुषा'ની સાથે સંબંધ ધરાવનારૂં કોઈ પણ પદ (દાખલા તરીકે 'कलिता') અધ્યાહાર છે એમ માનવું પડે છે.[1] આ પ્રમાણે અધ્યાહાર લેવાનો વિચાર ન થાય, તો તે પણ કથંચિત્ ચાલી શકે તેમ છે, કેમકે 'धनुषा परिगता' એમ અન્વય કરવાથી કોઈ પણ પદ અધ્યાહાર છે એમ સમજવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, પરંતુ તેમ થતાં 'इह' શબ્દને 'जय' ક્રિયાપદની સાથે લેવાની જરૂરીઆત જણાય છે અને આ અર્થ બહુ ઇષ્ટ નથી એમ ભાસે છે. ત્યારે શું આ પદ કેટલેક અંશે દૂષિત છે, અપૂર્ણ છે એમ માનવું ઠીક ગણાય ખરૂં ? અને તેમ હોય તો આ મહાકવિની કૃતિ પણ દોષાંકિત કરે ખરી કેની ? આ પ્રશ્નનો આગળ ઉપર ૪૮ મા શ્લોકમાં વિચાર કરીશું.

---

૧ વિચારો શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાના ૨૭મા શ્લોકનો અન્વય; ત્યાં પણ 'कलिता' કે એવું કોઈ પદ અધ્યાહાર છે એમ માનવું પડે છે.

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनाथस्य स्तुतिः—

मदमदनरहित ! नरहित !
सुमते ! सुमतेन ! कनकतारेतारे ! ।
दमदमपालय ! पालय
दरादरातिक्षतिक्षपातः पातः ! ॥ १७ ॥

—आर्या

टीका

मदमदनेति । 'मदमदनरहित !' मदः—अहङ्कारः मदनः—कामः ताभ्यां रहितः तस्य सम्बोधनम् । 'नरहित !' नरेभ्यो हित ! । 'सुमते' सुमतिअभिधान ! । 'सुमतेन' सुमतस्य सद्गमेन स्वामिन् अथवा सुमतेन शरणभूतेन । 'कनकतार' कनकीयोज्ज्वल ! । 'इतारे' गतशत्रो ! । 'दमदं' मदमदम् । 'अपालय' अपगतनिलय । 'पालय' रक्ष । 'दरात्' त्रासात् । 'अरातिक्षतिक्षपातः' अरातिक्षतिः—शत्रुणां उपमर्दः सैव रौद्रान्धकारत्वात् क्षपा—रात्रिः तस्याः सकाशात् । 'पातः !' पालक ! । हे सुमते ! दरात् दमदं पालयेति सम्बन्धः ॥ १७ ॥

अवचूरिः

हे मदकामाभ्यां त्यक्त ! हे नरेभ्यो हित ! हे सुमतिजिन ! दमदं प्रशमदं नरं दरात् इहलोकादिभेदभिन्नसप्तभयात् पालय रक्ष । हे सुमतेन सुशिष्याणां स्वामिन् ! । यद्वा सुमतेन शरणभूतेन । हे अपालय अपगतनिलय ! हे कनकतार सुवर्णवदुज्ज्वल ! । हे इतारे गतशत्रो ! । हे पातः रक्षक ! । अरातिक्षतिः शत्रुम्य उपमर्दः सैव रौद्रान्धकारत्वात् क्षपा रात्रिस्तस्याः सकाशात् ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे) मद-मदन-रहित ! नर-हित ! सुमत-इन ! (अथवा सुमतेन) कनक-तार ! इत-अरे ! अप-आलय ! अराति-क्षति-क्षपातः पातः ! सुमते ! (त्वं) दरात् दम-दं पालय ।

शब्दार्थ

मदन=अभिदेव, ६८ [illegible]

मदमदनरहित=हे मद अने कामथी रहित !

नरहित=हे मनुष्योने हितकारी !

सुमति=हे सुमति (नाथ) !

सुमतेन !=હે સુસિદ્ધાંતના સ્વામિન્ !
सुमतेन (મૂ૦ सुमत)=સુસિદ્ધાંત વડે.
तार=ઉજ્જ્વલ, પ્રકાશિત.
कनकतार !=હે કાંચનના જેવા ઉજ્જ્વલ !
इत (ધા૦ इ)=ગયેલ.
इतारे !=ગયેલા છે શત્રુઓ જેના એવા ! (સં૦)
दम=શમ, ઉપશમ.
दा=આપવું.
दमदं=ઉપશમને આપનારાને.
आलय=ગૃહ.
अपालय !=ત્યાગ કર્યો છે ગૃહનો જેણે એવા ! (સં૦)
पालय (ધા૦ पाल्)=તું બચાવ, રક્ષણ કર.
दरात् (મૂ૦ दर)=ભયથી.
अराति=શત્રુ.
क्षति=ઉપદ્રવ.
क्षपा=રાત્રિ, નિશા.
अरातिक्षतिक्षपातः=શત્રુ તરફથી થતા ઉપદ્રવરૂપી રાત્રિથી.
पातः !(મૂ૦ पातृ)=હે પાલક !

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ—

" હે દર્પ અને કંદર્પથી રહિત (પંચમ તીર્થંકર)! હે મનુષ્યના હિતકારી (જિનેશ્વર)! હે સુસિદ્ધાન્તના (પ્રરૂપક હોવાથી તેના) સ્વામિન્ ! હે સુવર્ણના સમાન ઉજ્જ્વલ (પ્રભો)! નષ્ટ થયા છે દુશ્મનો જેના એવા હે (દેવાધિદેવ) ! ત્યાગ કર્યો છે ગૃહનો (અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમનો) જેણે એવા હે (ઈશ) ! હે શત્રુઓ તરફથી થતા ઉપદ્રવરૂપી રાત્રિથી રક્ષણ કરનારા (પરમેશ્વર)! હે (શોભન મતિવાળા) સુમતિ (નાથ) ! તું પ્રશમને આપનારા (મુનિવર)ને (સુસિદ્ધાન્તદ્વારા) ભયમાંથી બચાવ. "—૧૭.

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીસુમતિનાથ—

સુમતિનાથ એ જૈનોના પંચમ તીર્થંકર છે. એમનો જન્મ અયોધ્યા નગરીમાં થયો હતો. સુમંગલા રાણી અને મેઘરથ રાજા એ એમનાં માતપિતા થતાં હતાં. એમના ક્રૌંચના લક્ષણથી લક્ષિત તેમજ સુવર્ણવર્ણી દેહનું પ્રમાણ ત્રણસે ધનુષ્ય જેટલું હતું. એમનું ચાળીસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂરું થતાં એઓ અજરામર પદ પામ્યા.

દમ (ઉપશમ) વિચાર—

દમ કહો કે ઉપશમ કહો કે નિષ્કષાયત્વ કહો એ બધું એકજ છે. કેમકે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપી ચાર કષાયોને કાબુમાં રાખવા—તેમને રોકી રાખવા—તેમનાથી વેગળા રહેવું એ 'ઉપશમ' છે. જેવો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો કે તરતજ તેનો સહચારી માન પણ ઉદ્‌ભવે છે; અને જ્યાં ક્રોધ અને માનરૂપી દ્વંદ્વ પ્રકટ થયું કે પછી માયા અને લોભ રૂપી દ્વંદ્વને પ્રકટ થતાં વાર

લાગતી નથી. આથી કરીને ક્રોધાદિક ચાર કષાયોનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખીને એટલે કે તે કષાયોનું સામ્રાજ્ય સ્થપાતાં આત્મિક લક્ષ્મી પલાયન કરી જાય છે અર્થાત્ તે ચાર ચંડાળની ચોકડીની ગુલામગીરી કરવાથી આત્માને અનેક પ્રકારના કટુ વિપાકો ભોગવવા પડે છે એ વાતને સંપૂર્ણ લક્ષ્યમાં રાખીને જેમ બને તેમ આ ચંડાળોથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો; અને તેમ છતાં પણ કોઈકારણસર આવા ચંડાળોનો સ્પર્શ થઈ જાય, તો તે સ્પર્શના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે સદ્ભાવનારૂપી જલથી આત્માનું પ્રક્ષાલન કરવું. કષાય વિનાની શાંત વૃત્તિ યાને ઉપશમ એ અનેક હિતના કારણરૂપ છે. રાગ-દ્વેષાદિકથી ઉદ્ભવતા વિકલ્પોને શમાવી દઈને-વિભાવને યાને પરભાવને તિલાંજલિ આપીને, ટૂંક સમયને માટે પણ સ્વ-ભાવમાં વર્તવામાં આવે અર્થાત્ આત્મ-રમણ થઈ શકે, તો તે દ્વારા જે સુખ-આનંદ આત્મા અનુભવી શકે છે, તે સુખની આગળ ઇંદ્રાદિકનાં પણ સુખ-આનંદ કંઈ ગણત્રીમાં નથી.

વિશેષમાં શાન્ત-ઉપશાન્ત-પ્રશાન્ત વૃત્તિ વગરનાં અર્થાત્ સમતા રસનું પાન કર્યા વિના કરાતાં શુભ અનુષ્ઠાનો પણ લેખે થતાં નથી. અર્થાત્ પ્રભુ-પૂજા, જપ, તપ, ચારિત્ર ઇત્યાદિ ઉપશમ-રહિત હોય, તો તે અંક વિનાનાં મીંડાં જેવાં છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું પણ છે કે " उवसम सारं खु सामन्नं " અર્થાત્ ઉપશમપૂર્વકનુંજ ચારિત્ર પ્રશંસનીય છે.

છેવટમાં ગજસુકુમાર, મેતાર્ય મુનિ, ખંધક સાધુ ઇત્યાદિ મહાત્માઓએ કેવી રીતે ઉપશમ-રસનું સેવન કર્યું અને તેથી શું લાભો મેળવ્યા, તે તરફ પૂરતું ધ્યાન આપવાની સૂચના કરી આ વિષયને અત્ર સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

ભય અને તેના પ્રકારો—

શાસ્ત્રમાં ભયના સાત, આઠ તેમજ સોળ પ્રકારો વર્ણવ્યા છે. તેમાં સાત ભયો તો નીચે મુજબ છેઃ—(૧) ઇહલોક-ભય (સજાતીયથી ભય, જેમ મનુષ્યને મનુષ્યથી), (૨) પરલોક-ભય (વિજાતીયથી ભય, જેમ મનુષ્યને સિંહાદિકથી), (૩) અકસ્માદ્-ભય (વિજળી આદિથી), (૪) આજીવિકા-ભય (ઉદર-પૂરણનો ભય), (૫) આદાન-ભય (ચોરનો ભય), (૬) મરણ-ભય અને (૭) અપકીર્તિ-ભય.

ભયના આઠ પ્રકારો તો રોગ, જલ, દાવાનલ, સર્પ, ચોર, સિંહ, હાથી અને સંગ્રામ છે. એ વાત તેમજ આ અષ્ટ પ્રકારના ભયોનું વર્ણન માનતુંગસૂરિએ રચેલા નમિઊણ સ્તોત્ર ઉપરથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વિશેષમાં ચોરને બદલે કારાગૃહ (બંધન)નો ભય તરીકે પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, એ વાત તેમજ આઠે ભયોનું વર્ણન આ સૂરિજીના રચેલા ભક્તામર સ્તોત્રના ૩૪-૪૨ શ્લોકો ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

હવે જે ભયોના સોળ પ્રકારો પાડવામાં આવે છે, તેનાં નામો બનતા સુધી તો અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમની ટીકામાંથી મળી શકશે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

અત્યાર સુધીનાં આ સોળ (૧૬) પદ્યોમાં જે ચમત્કૃતિ નજરે પડતી હતી, તે ચમત્કૃતિને બદલે હવે અન્ય પ્રકારની ચમત્કૃતિ આમાં તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણે પદ્યોમાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર

થાય છે. આ ચમત્કૃતિને એક પ્રકારના 'યમક' તરીકે ઓળખાવી શકાય તેમ છે. એકના એક અક્ષરોનો-ભલે પછી તે બે હોય, ત્રણ હોય કે ચાર હોય-તેનો તરતને તરત ફરીથી ઉલ્લેખ કરીને કવિરાજે અન્ય ચમત્કૃતિનું આશ્ચર્યાત્મક ચિત્ર આલેખ્યું છે. આ ચિત્રની સ્થૂલ રૂપરેખા નીચે મુજબ છે:—

मंदं, मंदं; नरहित, नरहित; सुमते, सुमते; नक्र, नक्र; तारे, तारे;
दम, दम; पालय, पालय; दरा, दरा; तिक्ष, तिक्ष; पातः, पातः.

એ નિવેદન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા રહેતી નથી કે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ ૯, ૧૦, ૧૧ અને ૧૨ મા શ્લોકોની માફક આર્યાગીતિ[1]માં રચાયેલાં છે.

समग्रजिनेश्वराणां विज्ञप्तिः—

विधुतारा ! विधुताराः !
सदा सदाना ! जिना ! जिताघाताघाः ! ।
तनुतापातनुतापा !
हितमाहितमानवनवविभवा ! विभवाः ! ॥ १८ ॥

—आर्या०

टीका

विधुतारेति । 'विधुताराः' विधुतं आरं अरीणां समूहः, अरणं वा आरः भ्रमणं अर्थात् संसारे यैस्ते । 'विधुताराः' चन्द्रोज्ज्वलाः । 'सदा' सर्वकालम् । 'सदानाः' दानसहिताः । 'जिनाः' तीर्थकृतः । 'जिताघाताघाः' जितं अघातं–घातवर्जितं अघं–पापं यैस्ते । 'तनुत' विस्तारयत । 'अपातनुतापा' अपगतो अतनु–महान् तापो येषां ते । 'हितं' पथ्यम् । 'आहितमानवनवविभवाः' आहितो–जनितो मानवानां नवविभवः–प्रत्यग्रैश्वर्यं यैस्ते । 'विभवाः' विगतसंसाराः । हे जिनाः हितं तनुतेति सम्बन्यः ॥ १८ ॥

अवचूरिः

विधुतारा हे जिनाः ! हितं तनुत कुरुत । विधुतमारमरीणां समूहोऽरणं वा अरो भ्रमणमर्थात् संसारो यैस्ते । तथा विधुश्चन्द्रस्तद्वदुज्ज्वलाः । सदानाः सत्यागाः । जितमघातं घातवर्जितमघं पापं यैस्ते । अपगतमहातापाः । आहितो विस्तीर्णो मानवानां नवविभवो नवः प्रत्यग्रो विभव ऐश्वर्यं यैस्ते । तथा विगतसंसाराः ॥ १८ ॥

---

૧ વૃત્ત-રત્નાકરમાં 'આર્યા-ગીતિ'નું લક્ષણ નીચે મુજબ આપેલું છે.—

"आर्यापूर्वार्धं यदि, गुरुणैकेनाधिकेन निधने युक्तम् ।
इतरत् तद्वन्निखिलं, दलं यदीयमुदितैवमार्यागीतिः ॥"

अन्वयः

(हे) विधुत-आराः ! विधु-ताराः ! स-दानाः ! जित-अपात-अघाः ! अप
तापाः ! आदित-मानव-नव-विभवाः ! वि-भवाः ! जिनाः ! (यूयं) सदा हितं तनुत

શબ્દાર્થ

विधुत (धा० धु)=નાશ કરેલ.
आर=(૧)શત્રુઓનો સમૂહ; (૨) ભ્રમણ.
विधुताराः!=(૧)નાશ કર્યો છે શત્રુઓના સમૂહને જેમણે એવા (સં૦);(૨)અંત આણ્યો છે (સંસાર-) ભ્રમણનો જેમણે એવા. (સં૦)
विधु=ચન્દ્રમા.
विधुताराः !=હે ચન્દ્રમાના જેવા ઉજ્જ્વળ !
सदा=હંમેશ.
दान=દાન, ત્યાગ.
सदानाः !=હે દાન-સહિત !
जिनाः ! (मू० जिन)=હે જિનો, હે તીર્થંકરો !
अपात=પાત-રહિત, અપાતી.
जितापाताघाः !=જીત્યાં છે પાત-રહિત પાપોને જેમણે એવા ! (સં૦)

तनुत (धा० तन्)=(૧) કરો; (૨) વિસ્
अतनु=મહાન્, અનલ્પ.
ताप=સંતાપ.
अपातनुतापाः !=દૂર કર્યો છે મહાન્ જેમણે એવા ! (સં૦)
हितं (मू० हित)=કલ્યાણને.
आदित (धा० धा)=(વિસ્તાર) કરેલ.
विभव=વૈભવ, સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય.
आदितमानवनवविभवाः !=વિસ્તાર કર્યો છે મનુષ્યોના નવીન ઐશ્વર્યને જેમણે એવા ! (સં૦)
वि-भवाः !=અંત આણ્યો છે સંસારને — જન્મનો જેમણે એવા ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને વિનતિ—

" નાશ કર્યો છે શત્રુ-સમૂહનો જેમણે એવા[૧] [અથવા અંત આણ્યો છે (સંસાર-) ભ્રમણનો જેમણે એવા] હે (જિનેશ્વરો)! હે ચન્દ્રના જેવા ઉજ્જ્વલ[૨] (તીર્થંકરો)! હે દાન-સહિત (અર્થાત્ દીક્ષા-સમયે સંવત્સરી દાન દેનારા[૩]) (તીર્થપતિઓ)! જીત્યાં છે પાત-વર્જિત પાપો જેમણે એવા[૪] (તીર્થેશ્વરો)! નષ્ટ થયો છે મહાન્ સંતાપ જેમનો (અર્થાત્ ... નાથી) એવા[૫] હે (જિનવરો)! વિસ્તાર કર્યો છે મનુષ્યોના નવીન ઐશ્વર્યનો જેમણે એવા[૬] હે (પરમેશ્વરો)! અંત આણ્યો છે સંસારનો (અર્થાત્ જન્મ, જરા અને મરણનો) જેમણે એવા[૭] હે (જિનપતિઓ)! હે જિનો! તમે નિરંતર કલ્યાણનો વિસ્તાર કરો (અર્થાત્ પ્રાણિ-વર્ગનું હિત કરો)."—૧૮.

૧–૭ આ બધાં વિશેષણો પ્રથમ જિનવર્ગના પણ માટે વાપરી શકાય તેમ છે.

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનું લક્ષણ—

જિનેશ્વરનાં કેટલાંક લક્ષણો તો આપણે જોઈ ગયા છીએ. આ શ્લોકદ્વારા વળી તે સંબંધમાં એક વિશેષ લક્ષણ જાણવાનું મળે છે. તે એ છે કે એક વખત મુક્તિ-રમણીને વર્યા પછી કોઈ પણ કારણસર તે જીવ ફરીથી સંસારરૂપી કાદવમાં નિમગ્ન થતો નથી, અર્થાત્ મોક્ષે ગયેલો જીવ જન્મ-મરણને છેલ્લી સલામ ભરી દે છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે તીર્થંકર-પદ પ્રાપ્ત કર્યા વિના પણ મોક્ષે ગયેલા જીવો તો બાજુએ રહ્યા; ખુદ તીર્થંકરો પણ એક વખત નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ પોતાના તીર્થનું અસ્તિત્વ ઊડી જતું હોય તોપણ-પોતાનું શાસન ચાલૂ ન રહેતું હોય તોપણ તીર્થ-પ્રવર્તનની અભિલાષાથી પણ સંસારમાં ફરી અવતરતા નથી. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે નિમ્નલિખિત મન્તવ્યની સાથે જૈન દર્શન મળતું આવતું નથી.

"यदा यदा हि धर्मस्य, ग्लानिर्भवति भारत ।।
अभ्युत्थानाय धर्मस्य, तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥"

—ભગવદ્ગીતા, ચતુર્થ અધ્યાય, સપ્તમ શ્લોક.

મુક્ત જીવોના પુનરાગમનનો અસંભવ—

જે સ્થાનમાંથી કોઈ પણ કારણસર અધઃપતન થાય, તે સ્થાન અત્યુત્તમ નજ ગણાય, તો તેને 'મોક્ષ' એવી સંજ્ઞા તો ક્યાંથીજ અપાય ? વળી પ્રશસ્ત અભિલાષા પણ જ્યાં સુધી બાકી રહી હોય, ત્યાં સુધી મુક્તિ કેમ સંભવે ?[1] અને એવી અભિલાષા જ્યારે મુક્ત થયા પછી પણ પરિપૂર્ણ કરવાની બાકી રહી જાય, તો તેવા મુક્ત જીવને 'કૃત-કૃત્ય' તો કહેવાયજ ક્યાંથી ?

આ સંબંધમાં એવી દલીલ કરવામાં આવે કે ઈશ્વર તો નિષ્કામ વૃત્તિથી કાર્ય કરે છે અને જીવો ઉપર ઉપકાર કરવો એ તો એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, તો આ દલીલ પણ પાયા વિનાની છે. કેમકે સમસ્ત જીવોના ઉપર એકી વખતે મુક્તિ-પદ મળ્યું તેની જાણે ખુશાલી તરીકે ન હોય[2] તેમ કેમ તેણે ઉપકાર કર્યો નહિ કે જેથી કરીને આવી રીતે ધર્મનો લોપ થવાનો વારંવાર અવસર આવતાં તેને મુક્તિ-પુરીમાંથી ફરી ફરીને સંસારમાં આવવું ન પડત ? અને વળી માની લઈએ

---

૧ શું ગૌતમસ્વામીને મહાવીરસ્વામી પરત્વેના પ્રશસ્ત રાગને લઈને કેવલ-જ્ઞાન મેળવવામાં ખલેલ પહોંચ્યું હતું નહિ વારુ ?

૨ એ વાત મારી ધ્યાન બહાર નથી કે અન્ય દર્શનકારો ઈશ્વરને નિત્ય-મુક્ત તેમજ એકજ તથા વળી સર્વવ્યાપક માને છે. પરંતુ 'મુક્ત' શબ્દથી કોનો વ્યવહાર થઈ શકે તે વિચારતાં તેમજ એકજ વ્યક્તિને ઈશ્વર-પદ પ્રાપ્ત થયું અને અન્ય વ્યક્તિઓ તેવું પદ કદાપિ પ્રાપ્ત નજ કરી શકે એ ઉપર ઉહાપોહ કરવાથી આ મન્તવ્યમાં કેટલી સત્યતા રહેલી છે તે આપોઆપ જણાઈ જશે.

જૈન દર્શન પ્રમાણે તો દરેક મુક્ત જીવ ઈશ્વર છે, અર્થાત્ ઈશ્વર એક નથી પણ અનેક છે; છતાં એ ભૂલવું ન જોઈએ કે ઈશ્વરત્વ તો એકજ છે.

કે તેનામાં આવો ઉપકાર કરવાનું સામર્થ્ય પણ છે, તો પછી તે પોતાના મોક્ષ-મહેલમાં બેઠા કેમ ઉપકાર કરતો નથી કે જેથી કરીને સંસારમાં ઉતરી આવવાની તેને તસ્દી લેવી ન પડે ટુંકમાં, મુક્ત જીવોનું સંસારપ્રતિ પુનરાગમન સ્વીકારવામાં અનેક દોષો ઉદ્ભવે છે.[1]

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર[2] દીક્ષા લે તે પૂર્વે અર્થાત્ ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરે તે પહેલાં એક વર્ષ દાન દે છે. આ દાન કરતાં એવી ઉદ્ઘોષણા કરાવવામાં આવે છે કે જે જેનો અર્થી હો તેણે આવીને તે ગ્રહણ કરવું. આ પ્રમાણેની ઉદ્ઘોષણાનું શ્રવણ કર્યા બાદ યાચકો પ્રભુ પાસે લેવા આવે છે. ઇન્દ્રના આદેશથી કુબેરે પ્રેરેલા જૃમ્ભક[3] દેવતાઓ ઘણા સમયથી ભ્રષ્ટ થયેલું, થયેલું, સ્મશાનાદિક ગૂઢ સ્થલમાં રહેલું, માલિકી વિનાનું એવું રૂપ્ય (રૂપું), સુવર્ણ, રત્નાદિક દ્ર અનેક સ્થલેથી લાવીને પ્રભુ સમક્ષ હાજર કરે છે. પ્રભુ બરોબર એક વર્ષ સુધી સૂર્યોદયથી માંડી તે ભોજનના સમય સુધી દાન દે છે અને તેમાં પણ યાચકની પ્રાર્થનાનુસાર તેને દાન દેવામાં આવે છે. (છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આમ હોવા છતાં પણ કેટલાક નિર્ભાગી જનો યથેષ્ટ દાનનો ઉપભોગ-ભોગ કરી શકતા નથી.) દિન-પ્રતિદિન એક ક્રોડ અને આઠ લાખ સુવર્ણ[4]નું દાન દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ૩૬૦ દિવસ લેખે વર્ષ ગણતાં એક વર્ષમાં તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે તે ત્રણસે અઠ્યાસી ક્રોડ અને એંસી લાખ (૩૮૮,૮૦૦૦૦૦૦) સુવર્ણનું દાન દે છે.

ઘાતવર્જિત પાપ એટલે શું ?—

જૈન શાસ્ત્રમાં આપણે જોઈ ગયા તેમ કર્મના જ્ઞાનાવરણાદિક આઠ પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે. આમાંથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મને 'ઘાતિ-કર્મ' તરીકે અને બાકીનાં વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય એ ચાર કર્મને 'અઘાતિ-કર્મ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આત્માના મૂળ ગુણો ઉપર તરાપ મારનારાં, તેને છિન્ન-ભિન્ન કરી નાંખનારાં કર્મો 'ઘાતિ-કર્મ' કહેવાય છે, જ્યારે તેના મૂળ ગુણોને હાનિ નહિ પહોંચાડનારાં કર્મો 'અઘાતિ-કર્મ' (ઘાત-વર્જિત પાપ) કહેવાય છે.

એ તો જાણીતી વાત છે કે ઘાતિ-કર્મનો ક્ષય થવાથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને કેવલિ-અવસ્થા દરમ્યાન અઘાતિ-કર્મનો અનુભવ કરવો પડે છે. આ અઘાતિ-કર્મને પણ જલાંજલિ આપવાથી આત્મા પરમાત્મા બને છે, અર્થાત્ તે નિર્વાણ-પદને પામે છે.

---

1 આ સંબંધમાં જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ૦ ૩૦૩-૩૦૮).

2 ખરી રીતે તો કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછીજ તીર્થંકર-નામ ચરિતાર્થ થાય છે. છતાં પણ જેમ રાજ્ય નહિ મળેલું હોવા છતાં પણ ભવિષ્યમાં રાજા થનાર વ્યક્તિને અર્થાત્ 'રાજકુમાર'ને 'રાજા' કહેવામાં આવે છે, તેમ તીર્થંકરો પણ બાલ્યાવસ્થામાં વાસ્તવિક તીર્થંકરત્વથી અલંકૃત નહિ હોવા છતાં પણ તે ભવમાં તીર્થંકર થનાર હોવાથી તેમને 'તીર્થંકર' સંબોધવામાં આવે છે અને વળી ઇન્દ્રાદિક પણ તેમનો જન્મ-મહોત્સવ કરે છે.

3 એની માહિતી સારૂ જુઓ પ્રથમ શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ૦ ૩૩).

4 'સુવર્ણ' એ સોનાનો સિક્કો છે (જુઓ મૃચ્છકટિક). વિશેષમાં આશરે ૧૭૫ ગ્રેઇન (ટ્રૉય) જેટલા સોનાના વજનનું નામ પણ 'સુવર્ણ' છે. અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં૦ ૩, શ્લો૦ ૫૪૮) માં પણ કહ્યું છે કે—

"माषो दशार्धगुञ्जः षोडशमाषो निगद्यते कर्षः ।
ससुवर्णस्य सुवर्णस्तैरेव पलं चतुर्भिश्च ॥"

અર્થાત્ ૮૦ રતી વાને ૧૬ માષ અથવા ૧ કર્ષ જેટલા સોનાના વજનને 'સુવર્ણ' કહેવામાં આવે છે. આ રીતે એમ પણ માની શકાય કે સુવર્ણ નામના સિક્કાનું વજન પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ હશે. વળી એચ. વિલ્સન (H. H. Wilson) ની ૧૧ મી કૃતિ (vol.) ના ૪૩ મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ આ કીમત આશરે ૯ રુપિયા જેટલી હોવી જોઈએ.

कालीदेव्यै प्रार्थना—

नगदाऽमानगदा माम्
अहो ! महोराजिराजितरसा तरसा ।
घनघनकाली काली
अवतादवतादूनद्रूनरसत्रासभया ॥ २० ॥ ५ ॥

—आर्या०

टीका

नगदेति । 'नगदाऽमानगदा' नगान्–पर्वतान् द्यति इति नगदा, अमाना–… गदा–प्रहरणविशेषो यस्याः सा । 'मां' 'अहो' इत्यामन्त्रणे विस्मये वा । 'महोराजि…' महोराजिभिः–तेजस्ततिभिः राजिता–शोभिता रसा–पृथ्वी यया सा । 'तरसा' वेगेन … 'घनघनकाली' घनाः–सान्द्रा ये घनाः तद्वत् काली–श्यामा । कालीति नाम्ना । '…' विस्मये । 'अवतात्' रक्षतु । 'ऊनद्रूनरसत्रासभया' ऊनाः–स्तोकाः द्रूनाः–उपतप्ताः … सभयाः तांस्त्रायते या सा । काली तरसा मां अवतादित्यन्वयः ॥ २० ॥

अवचूरिः

अहो इति संबोधने विस्मये वा । काली देवी मामवताद् रक्षतात् । किंभूता । नगदा '… छेदने' इति धातोः पर्वतभेत्री । अमाना अप्रमाणा गदा प्रहरणविशेषो यस्याः सा । … राजिता शोभिता रसा भूमिर्यया सा । तरसा बलेन शीघ्रं वा । घनो मेघस्तद्वद् घनकाली … वर्णा । अवतेति विस्मये । ऊना अपूर्णाः द्रूना विपन्नाः … रसास्ताः सभयास्तांस्त्रायते रक्षति या ॥ २०

अन्वयः

अहो ! नग–दा, अ–मान–गदा, महस्–राजि–राजित–रसा, घन–घन–काली, ऊन–द्रून–रस–त्रास–भया काली अवतात् तरसा मां अवतात् ।

शब्दार्थ

नग=पर्वत.
दो= तोडवुं, छेदवुं.
नगदा=पर्वतने छेदनारी.
मान=माप.
अमान=माप विनानी, असाधारण.
गदा=गदा, आयुध–विशेष.
अमानगदा=असाधारण छे गदा जेनी एवी.
अहो !=अहो !
महस्=तेज.
राजित (धा० राज्)=प्रकाशित.
रसा=पृथ्वी.
महोराजिराजितरसा=तेजनी श्रेणि वडे प्रकाशित करी छे पृथ्वीने जेणे एवी.
तरसा=(१) एकदम; (२) बळपूर्वक.

निर्वाणकलिकायाम्—

"कालीं देवीं कृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजां अक्षसूत्रगदालङ्कृतदक्षिणकरां वज्राभययुतवामहस्तां चेति ।"

मि. सा. प्रेस.

काली=શ્યામવર્ણી, કૃષ્ણ.
काली=કાળી (દેવી).
घनघनकाली=નિબિડ મેઘના જેવી કૃષ્ણ.
वत=વિસ્મય અથવા સંબોધનવાચક અવ્યય.
अवतात् (धा० अव्) પરિપાલન કરો, રક્ષણ કરો.
दून (धा० दु)=પીડિત.
भास=ભય.
त्रा=રક્ષણ કરવું.
ऊनदूनभासभात्रा=અપૂર્ણ, પીડિત અને ભય-ભીતનું રક્ષણ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

કાળી દેવીને પ્રાર્થના—

"અહો ! અહો ! પર્વતોને ભેદનારી એવી, અને અસાધારણ (અર્થાત્ નિરૂપમ સામર્થ્યવાળી) ગદા છે જેની એવી, વળી પ્રભા વડે પ્રકાશિત કરી છે પૃથ્વીને જેણે એવી, તથા નિબિડ (અર્થાત્ જળથી પરિપૂર્ણ એવા) મેઘના જેવી શ્યામવર્ણી, તેમજ (ધનાદિકમાં) અપૂર્ણ, (રોગાદિથી) પીડિત અને (શત્રુઓથી) ભય-ભીત એવા (જીવો)નું રક્ષણ કરનારી (અર્થાત્ દયાળુ) એવી કાળી (દેવી) મારું સત્વર પરિપાલન કરો."—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

કાળી દેવીનું સ્વરૂપ—

'દુશ્મનો પ્રતિ જે કાળ (યમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે' તે 'કાલી' એ કાલી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણ શ્યામ છે અને તે હાથમાં ગદા રાખે છે. વિશેષમાં વિકસ્વર કમલ એ એનું વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છેઃ—

"शरदम्बुधरप्रमुक्तचञ्चद्गगनतलाभतनुद्युतिर्गदाढ्या ।
विकचकमलवाहना गदाग्रं कुशलमलङ्कुरुतात् सदैव काली ॥"

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨

પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકા (પ્રતિષ્ઠા-પદ્ધતિ) ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે-"तथा कालिकादेवीं कृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजामक्षसूत्रगदालङ्कृतदक्षिणकरां वज्राभययुक्तवामहस्तां चेति" અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે; તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વજ્ર અને અભય[1]થી અલંકૃત છે[2].

પદ્ય-ચમત્કાર-મીમાંસા—

नगदामा, नगदामा; महो, महो; राजि, राजि; तरसा, तरसा;
घन, घन; काली, काली; बता, वता; दून, दून; सभा, सभा.

બતા, વતા એટલે વતા, વતા કેમકે યમક પ્રસંગે વકાર અને બકાર એક માનવામાં આવ્યા છે. જુઓ ચોવીસમા શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ.

---

૧ શરણાગતના ભયનું નિવારણ કરવું, તેને કહેવું કે બીવાનું કંઇ કારણ નથી, નિર્ભય રહે એવું વચન કરવું તે 'અભય' કહેવાય છે.

૨ વિચારો આ કાવ્યનો ૮૪ મો શ્લોક.

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभाय विनतिः—

पादद्वयी दलितपद्ममृदुः प्रमोदम्
उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री ।
पाद्मप्रभी प्रविदधातु सतां वितीर्ण-
मुन्मुद्रतामरसदा मलतान्तपात्री ॥ २१ ॥

—वसन्ततिलका (८, ६)

टीका

पादद्वयीति । 'पादद्वयी' चरणद्वितयी । 'दलितपद्ममृदुः' विकसिताब्जकोमला । 'प्रमोदं' आनन्दम् । 'उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री' उन्मुद्राणि-विकसितानि तामरसदामानि-कमलमाला लतान्तानि-कुसुमानि तेषां पात्री-भाजनं, अथवा उन्मुद्रतामरसदामान्येव लम्बत्वाल्लतास्तासामन्तपात्री-समीपभाजनम् । कदाचिद् उन्मुद्राणि-अपर्यन्तानि तामरसानि सुरनिर्मितानि रेखात्मकानि वा दयत इति उन्मुद्रतामरसदा, यदिवा उन्मुत्-उद्गतहर्षं यद् रतं तत्र आमः-प्रत्यग्रो यो रसोऽभिलापस्तं ददातीति उन्मुद्रतामरसदा । 'आमलतान्तपात्री' आमलता-रोगवल्ली तस्या अन्तो-विनाशस्तस्य पात्री-भाजनम् । 'पाद्मप्रभी' पद्मप्रभसंबन्धिनी । 'प्रविदधातु' करोतु । 'सतां साधूनाम् । 'वितीर्णमुत्' दत्तप्रीतिः । 'मुद्रतामरसदा' मुदा रता अमरसदः-सुरसभा यस्याः सा । 'मलतान्तपात्री' मलेन-कर्मणा तान्तान्-ग्लानान् पात्री-रक्षणशीला । पाद्मप्रभी पादद्वयी प्रमोदं प्रविदधातु इति संबन्धः ॥ २१ ॥

अवचूरिः

पद्मप्रभसंबन्धिनी पादद्वयी प्रमोदं प्रविदधातु । किंभूता । दलितं विकसितं यदब्जं तद्वत् कोमला । उन्मुद्राणि विकसितानि तामरसदामानि कमलमाला लतान्तानि कुसुमानि तेषां पात्रीव पात्री भाजनम् । यद्वा उन्मुद्रतामरसदामान्येव लम्बत्वाल्लतास्तासामन्तपात्री समीपभाजनम् । सतां वितीर्णमुद् दत्तप्रीतिः । मुदि मुदा वा रता अमरसदा देवसभा यस्याः सा । मलेन कर्मणा तान्तान् ग्लानान् पातीति मलतान्तपात्री ॥ २१ ॥

अन्वयः

दलित-पद्म-मृदुः, उन्मुद्र-तामरस-दामन्-लतान्त-पात्री [अथवा उन्मुद्र-तामरस-दामन् लता-अन्त-पात्री, अथवा उन्मुद्र-तामरस-दा (अथवा उद् मुद्-रत-आम-रस-दा)-आम-लता अन्त-पात्री] सतां वितीर्ण-मुद्, मुद्-रत-अमर-सदा, मल-तान्त-पात्री [अथवा मलता-अन्त-पात्री] पाद्मप्रभी पाद-द्वयी प्रमोदं प्रविदधातु ।

શબ્દાર્થ

द्वयी=યુગલ.
पादद्वयी=ચરણ-યુગલ.
दलित (धा० दल्)=વિકસિત.
मृदु=કોમલ.
दलितपद्ममृदुः=વિકસિત કમલના જેવું કોમલ.
प्रमोदं (मू० प्रमोद)=હર્ષને.
उत्=વિયોગસૂચક અવ્યય.
मुदा=ગંધ.
उन्मुद=ખીલેલ, વિકાસ પામેલ.
तामरस=રક્ત કમલ.
दामन्=માલા.
लतान्त=કુસુમ.
लता=લતા, વેલ.
अन्त=સમીપ.
पात्री=પાત્ર, ભાજન.
उन्मुदतामरसदामलतान्तपात्री=(૧) વિકસિત રક્ત કમલોની માલા અને પુષ્પોના પાત્રરૂપ; (૨) વિકાસ પામેલાં રક્ત કમલોની માલારૂપી વેલના સમીપ ભાજનરૂપ.
उद्=ઉદયવાચક અવ્યય.
मुद्=હર્ષ.
उन्मुद्=ઉદયમાં આવ્યો છે હર્ષ જ્યાં એવા.
आम=નવીન.
रस=રસ.
दा=કાપવું.
दे=ધારણ કરવું.
उन्मुदतामरसदा=(૧) હર્ષપૂર્વક મૈથુનરૂપી નવીન રસને નષ્ટ કરનારું; (૨) વિકસ્વર પદ્મોને ધારણ કરનારું.
अन्त=અન્ત, નાશ.
आमलतान्तपात्री=રોગરૂપી લતાનો અંત લાવનારા ભાજનરૂપ.
पाद्मप्रभी=પદ્મપ્રભસંબંધી.
प्रविदधातु (धा० धा)=કરો.
सतां (मू० सत्)=સજ્જનોના.
वितीर्ण (धा० तृ)=અર્પણ કરેલ.
वितीर्णमुद्=અર્પણ કર્યો છે હર્ષ જેણે એવું.
सदस्=સભા.
मुद्गतामरसद्भाः=હર્ષમાં અથવા હર્ષથી લીન છે અમરની સભા જેને વિષે તે.
मल=મળ, કર્મ.
तान्त (धा० तन्)=ગ્લાનિ પામેલ, દુઃખી થયેલ.
मलता=મલિનતા.
पात्री=રક્ષક.
मलतान्तपात्री=(૧) (કર્મરૂપી) મલથી ગ્લાનિ પામેલાનું રક્ષણ કરનારું; (૨) મલિનતાના વિનાશના ભાજનરૂપ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદ્મપ્રભને વિનંતિ—

"વિકસિત પદ્મના જેવું કોમલ, તથા ખીલેલાં રાતાં કમલોની માલા અને પુષ્પોના પાત્રરૂપ [અથવા વિકાસ પામેલાં રક્ત કમલોની માલારૂપી[1] લતાના સમીપ ભાજનરૂપ, અથવા હર્ષ-પૂર્વક મૈથુનરૂપી નવીન, રસને નષ્ટ કરનારું (અથવા અપૂર્વ શોભાવાળાં પદ્મોને ધારણ[2] કરનારું) એવું તેમજ રોગરૂપી વેલનો અંત લાવનારા પાત્રરૂપ] એવું, વળી સજ્જ-

[1] માલા લાંબી હોવાથી તેને અત્ર 'લતા' ની ઉપમા આપી છે.
[2] આ તીર્થંકરના ચરણમાં પદ્મની રેખા છે. વળી દેવો પણ તેમના વિહાર દરમ્યાન તેમના ચરણની નીચે કમળો સ્થાપે છે. તેથી 'ધારણ કરનારું' એ વિશેષણ સાર્થક કરે છે.

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभाय विनतिः—

पादद्वयी दलितपद्ममृदुः प्रमोदम्
उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री ।
पाद्मप्रभी प्रविदधातु सतां वितीर्ण-
मुन्मुद्रतामरसदा मलतान्तपात्री ॥ २१ ॥

—वसन्ततिलका (८, ६)

टीका

पादद्वयीति । ' पादद्वयी ' चरणद्वितयी । ' दलितपद्ममृदुः ' विकसिताब्जकोमला । ' प्रमोदं ' आनन्दम् । ' उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री ' उन्मुद्राणि–विकसितानि तामरसदामानि–कमलमाला लतान्तानि–कुसुमानि तेषां पात्री–भाजनं, अथवा उन्मुद्रतामरसदामान्येव लम्बत्वाल्लतास्तासामन्तपात्री–समीपभाजनम् । कदाचिद् उन्मुद्राणि–अपर्यन्तानि तामरसानि सुरनिर्मितानि रेखात्मकानि वा दधत इति उन्मुद्रतामरसदा, यदिवा उन्मुत्–उद्गतहर्षं यद् रतं तत्र आमः–अत्यग्रो यो रसोऽभिलाषस्तं ददातीति उन्मुद्रतामरसदा । 'आमलतान्तपात्री' आमलता–रोगवल्ली तस्या अन्तो–विनाशस्तस्य पात्री–भाजनम् । ' पाद्मप्रभी ' पद्मप्रभसंबन्धिनी । ' प्रविदधातु ' करोतु । ' सतां साधूनाम् । 'वितीर्णमुत् ' दत्तप्रीतिः । ' मुद्रतामरसदा ' मुदा रता अमरसदः–सुरसभा यस्याः सा । 'मलतान्तपात्री' मलेन–कर्मणा तान्तान्–ग्लानान् पात्री–रक्षणशीला । पाद्मप्रभी पादद्वयी प्रमोदं प्रविदधातु इति संबन्धः ॥ २१ ॥

अवचूरिः

पद्मप्रभसंबन्धिनी पादद्वयी प्रमोदं प्रविदधातु । किंभूता । दलितं विकसितं यत्पद्मं तद्वत् कोमला । उन्मुद्राणि विकसितानि तामरसदामानि कमलमाला लतान्तानि कुसुमानि तेषां पात्रीव पात्री भाजनम् । यद्वा उन्मुद्रतामरसदामान्येव लम्बत्वाल्लतास्तासामन्तपात्री समीपभाजनम् । सतां वितीर्णमुत् दत्तप्रीतिः । मुदि मुदा वा रता अमरसदो देवसभा यस्याः सा । मलेन कर्मणा तान्तान् ग्लानान् पातीति मलतान्तपात्री ॥ २१ ॥

अन्वयः

दलित–पद्म–मृदुः, उन्मुद्र–तामरस–दामन्–लतान्त–पात्री [अथवा उन्मुद्र–तामरस–दामन् लता–अन्त–पात्री, अथवा उन्मुद्र–तामरस–दा (अथवा उद् मुद्–रत–आम–रस–दा)–आम–लता अन्त–पात्री] सतां वितीर्ण–मुद्, मुद्–रत–अमर–सदा, मल–तान्त–पात्री [अथवा मलता–अन्त–पात्री] पाद्मप्रभी पाद–द्वयी प्रमोदं प्रविदधातु ।

શબ્દાર્થ

युगीं=યુગલ.
पादद्वयी=ચરણ-યુગલ.
दलित (धा० दल्)=વિકસિત.
मृदु=કોમલ.
दलितपद्ममृदुः=વિકસિત કમલના જેવું કોમલ.
प्रमोदं (मू० प्रमोद)=હર્ષને.
उद्=વિયોગસૂચક અવ્યય.
मुद्रा=બંધ.
उन्मुद्र=ખીલેલ, વિકાસ પામેલ.
तामरस=રક્ત કમલ.
दामन्=માલા.
लतान्त=કુસુમ.
लता=લતા, વેલ.
अन्त=સમીપ.
पात्री=પાત્ર, ભાજન.
उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री=(૧) વિકસિત રક્ત કમલોની માલા અને પુષ્પોના પાત્રરૂપ; (૨) વિકાસ પામેલાં રક્ત કમલોની માલારૂપી વેલના સમીપ ભાજનરૂપ.
उद्=ઉદયવાચક અવ્યય.
मुद्=હર્ષ.
उन्मुद्=ઉદયમાં આવ્યો છે હર્ષ જ્યાં એવા.
आम=નવીન.
रस=રસ.
दा=કાપવું.
दे=ધારણ કરવું.
उन्मुदामरसदा=(૧) હર્ષપૂર્વક મૈથુનરૂપી નવીન રસને નષ્ટ કરનારૂં; (૨) વિકસ્વર પદ્મોને ધારણ કરનારૂં.
अन्त=અન્ત, નાશ.
आमलतान्तपात्री=રોમરૂપી લતાનો અન્ત કરનારા ભાજનરૂપ.
पाद्मप्रभी=પદ્મપ્રભ સંબંધી.
प्राविद्धपातु (धा० पा)=રક્ષો.
सतां (मू० सत्)=સજ્જનોના.
वितीर्ण (धा० तॄ)=અર્પણ કરેલ.
वितीर्णमुद्=અર્પણ કર્યો છે હર્ષ જેણે એવું.
सरस्=સભા.
मुदितामरसरसः=હર્ષમાં અથવા ક્રીડામાં લીન છે અમરની સભા જેને વિષે તે.
मल=મળ, કર્મ.
तान्त (धा० तम्)=ગ્લાનિ પામેલ, દુઃખી થયેલ.
मलता=મલિનતા.
पात्री=રક્ષક.
मलतान्तपात्री=(૧) (કર્મરૂપી) મળથી ગ્લાનિ પામેલાનું રક્ષણ કરનારૂં; (૨) મલિનતાના વિનાશના ભાજનરૂપ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદ્મપ્રભને વિનંતિ—

"વિકસિત પદ્મના જેવું કોમલ, તથા ખીલેલાં રાતાં કમલોની માલા અને પુષ્પોના પાત્રરૂપ [અથવા વિકાસ પામેલાં રક્ત કમલોની માલારૂપી[1] લતાના સમીપ ભાજનરૂપ, અથવા હર્ષ-પૂર્વક મૈથુનરૂપી નવીન રસને નષ્ટ કરનારૂં (અથવા અપૂર્વ વિકસ્વર પદ્મોને ધારણ કરનારૂં) એવું તેમજ રોમરૂપી વેલનો અંત લાવનારા પાત્રરૂપ] એવું, વળી એવા

૧ માલા લાંબી હોવાથી તેને અત્ર 'લતા'ની ઉપમા આપી છે.
૨ આ તીર્થંકરના ચરણમાં પદ્મની રેખા છે. [illegible]
કમનો [illegible] છે. જેથી 'પદ્મ' શબ્દ [illegible] વિશેષણ સંબંધ કરે છે.

નોને સમર્પણ કર્યો છે આનંદ જેણે એવું (અર્થાત્ સત્પુરૂષોને આનંદ-દાયક), તેમજ હર્ષમાં લીન છે દેવની સભા જેને વિષે એવું [અથવા હર્ષથી રમે છે સુરની સભા (માંના સભ્યોનું મન) જેને વિષે એવું], તેમજ (કર્મરૂપી) મલથી પીડાયેલ (જીવો)નું રક્ષણ કરનારૂં [અથવા મલિનતાના વિનાશના ભાજનરૂપ] એવું પદ્મ-પ્રભનું ચરણ-યુગલ (હે ભવ્યજન ! તમને) હર્ષ ઉત્પન્ન કરો. "—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્મપ્રભ પ્રભુ—

આ છઠ્ઠા તીર્થંકરનો જન્મ કૌશામ્બી નગરીમાં થયો હતો. શ્રીધર નૃપતિ અને સુસીમા રાણી એ તેમનાં જનક અને જનની થતાં હતાં. આ તીર્થંકરના દેહનો વર્ણ કમલના જેવો રક્ત હતો અને તેની ઊંચાઈ અઢીસે ધનુષ્યપ્રમાણ હતી. આ દેહની શોભામાં પદ્મનું લાંછન વધારો કરતું હતું. દરેક તીર્થંકરની માફક ગૃહસ્થાશ્રમનો અંતે ત્યાગ કરી, સિદ્ધ ભગવાનોની સાક્ષીએ સામાયિક[1] વ્રત ગ્રહણ કરી, છેવટે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, તીર્થંકરવિષયક કાર્ય સમાપ્ત કરી, ત્રીશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને તેઓ પંચમ[2] ગતિને અર્થાત્ સિદ્ધ-ગતિને પામ્યા.

વૃત્ત-વિચાર—

આ પદ્ય અને ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ પદ્યો પણ 'સમવૃત્ત' જાતના વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તનું નામ **વસન્તતિલકા** છે. આને **સિંહોદ્ધતા, સિંહોન્નતા, ઇન્દુવદના** ઇત્યાદિ નામોથી પણ ઓળખાવવામાં આવે છે. એનું લક્ષણ એ છે કે—

"उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः"

અર્થાત્ આ છંદમાં ત, ભ, જ, અને જ એમ ચાર ગણો છે અને અન્ત્ય બે અક્ષરો ગુરૂ યાને દીર્ઘ છે. એટલે કે આ વૃત્તમાં એકંદર ચૌદ (૧૪) અક્ષરો છે.[3] વિશેષમાં આઠમે અને ચૌદમે અક્ષરે 'યતિ' છે.

---

૧ આ શબ્દ 'સમ' અને 'આય' એ બે શબ્દનો બનેલો છે. આમાંના 'આય'નો અર્થ 'લાભ' થાય છે, જ્યારે 'સમ' શબ્દથી 'મધ્યસ્થ ભાવ', 'સમાન ભાવ' ઇત્યાદિ સમજવામાં આવે છે. આથી કરીને 'સામાયિક' શબ્દના વિવિધ અર્થો થાય છે. કેમકે 'સામાયિક' એટલે 'સમાન છે મુક્તિ-સાધન પ્રતિ સામર્થ્ય જેનું એવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો લાભ છે જેમાં તે'; અથવા 'મધ્યસ્થ ભાવનો લાભ છે જે દ્વારા તે'; અથવા 'સર્વ જીવોને સમાન ગણવારૂપ અર્થાત્ શત્રુ અને મિત્ર ઉપર સમભાવ રાખવારૂપ લાભ છે જેમાં તે'.

૨ ગતિ ચાર છે-(૧) નરક, (૨) તિર્યંચ, [illegible] અને (૪) દેવ. 'તિર્યંચ' શબ્દથી દેવ, મનુષ્ય અને નરકના જીવો સિવાયના સમસ્ત જીવો [illegible] પંચમ [illegible] ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે આલંકારિક છે, જો કે સામાન્યતઃ સિદ્ધિમાં જવાપણું છે. પરન્તુ [illegible] શાખ [illegible] લીધે નરકાદિક ગતિઓ થાય છે, જ્યારે સિદ્ધિ-ગતિ તો કર્મના ઉદયથી થતી [illegible] તો [illegible] થાય છે. [illegible] આવ્યું છે.

૩ આ વસન્તતિલકા વૃત્તનું લક્ષણ [illegible]

"आद्यं [illegible]

यत्राष्टमं [illegible]

कान्ते ! [illegible]

[illegible] અંકુશ વડે અંકુશમ [illegible] હે કાન્તા ! [illegible] બીજો તેમજ ચોથો [illegible] (ઉલ્લાની [illegible] નો) અક્ષર ગુરૂ [illegible]

પ્રથમાદિ ચરણોના ગણો પરત્વે સમજ—

सा द्द व	धी द धि	त पद् म	मृ ड्प् र	मो दम्
– – ⏑	– ⏑ ⏑	⏑ – ⏑	⏑ – ⏑	– –
त	भ	ज	ज	ग ग

કાવ્ય-ચમત્કાર—

જેમ પૂર્વોક્ત શ્લોકોમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો એકમેકની સાથે મળતાં આવે છે અને તેથી તે શ્લોકો ચમત્કારિક ગણાય છે, તેમ આ શ્લોકના સંબંધમાં પણ જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં આનાં ચાર ચરણોમાં દકાર અને મકાર ઘણા જોવામાં આવે છે; તેથી કંઈક ઓછી સંખ્યામાં તકાર તેમજ પકાર (અને રકાર) પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ટૂંકમાં આ શ્લોકના ઘણા ખરા અક્ષરો દંત્ય અને ઓષ્ઠય સ્થાનના છે. વળી આ શ્લોકમાં મૃદુ અક્ષરોનો વિશેષતઃ સદ્ભાવ જોવાય છે. આથી કરીને એકંદર રીતે આ શ્લોક વાંચતાં કંઈક ઓરજ લહેજત આવે છે.

समग्रजिनेश्वराणां स्तुतिः—

सा मे मतिं वितनुताज्जिनपङ्क्तिरस्त-
मुद्राऽऽगताऽमरसभाऽसुरमध्यगाऽऽद्याम्[1] ।
रत्नांशुभिर्विदधती गगनान्तरालम्
उद्रागतामरसभासुरमध्यगाद् याम् ॥ २२ ॥

—वसन्त०

टीका

सा मे मतिमिति । 'सा मे मतिं वितनुतात्' सा मम प्रज्ञां विस्तारयतु । 'जिनपङ्क्तिः' अर्हत्परम्परा । 'अस्तमुद्रा' अस्ता-निक्षिप्ता मुद्रा-पर्यन्तो यया सा अस्तमुद्रा-अपर्यन्ता । 'आगता' आयाता । 'अमरसभा' देवपर्षद् । 'असुरमध्यगा' असुराणां मध्ये गच्छति या सा, मुक्तवैरेत्यभिप्रायः । 'आद्यां' आदिकालभवाम् । अथवा असुरमध्यगानां आद्यां-प्रथमां, प्रथमं पूज्यतया असुरमध्ये सा गच्छति, ततोऽन्ये गणधरादय इति । 'रत्नांशुभिः' रत्नकिरणैः । 'विदधती' कुर्वाणा । 'गगनान्तरालं' अन्तरिक्षोदरम् । 'उद्रागतामरसभासुरं' उद्रागं-उत्कटरागं यत् तामरसं तद्वत् भासुरं-दीप्तम् । 'अध्यगात्' प्राप्तवती । 'यां' । यदन्तानि सर्वाणि अमरसभाविशेषणानि । यां (यां) अध्यगात् अमरसभा सा जिनपङ्क्तिः मे मतिं वितनुतादित्यन्वयः ॥ २२ ॥

१ 'मुद्रा गताऽमरसभा द्वारमध्यगाद्याम्' इत्यपि पाठो ग्र० प्र० ।

[illegible] આનંદ [illegible] એવું (અર્થાત્ સત્પુરુષોને આનંદ-દાયક), તેમજ [illegible] દેવની સભા જેને વિષે એવું [અથવા હાથી રમે છે સુરની સભા (માંના [illegible]) જેને વિષે એવું], તેમજ (કર્મરૂપી) મલની પીડાથી (જીવો)નું રક્ષણ [illegible] એવું પદ્મ-પ્રભનું ચરણ-યુગલ (કે [illegible]) [illegible] ."—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

[illegible]—

[illegible] નગરીમાં થયો હતો. શ્રીધર નૃપતિ અને સુસીમા [illegible]. આ તીર્થંકરના દેહનો વર્ણ કમલના જેવો [illegible] . આ દેહની શોભામાં પદ્મનું લાંછન વધારો [illegible] કરી, સિદ્ધ ભગવાનોની સાક્ષીએ [illegible] પ્રાપ્ત કરી, તીર્થંકરવિપાક સર્વ સમાપ્ત કરી, [illegible] અર્થાત્ સિદ્ધ-ગતિને પામ્યા.

[illegible]—

[illegible] ' [illegible] ' નામના વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. [illegible]

[illegible]

પ્રથમાદિ ચરણોના ગણો પરત્વે સમજ—

पा दद् व	पी द लि	त पद् म	मु द्रप् र	मो दम्
– – ⏑	– ⏑ ⏑	⏑ – ⏑	⏑ – ⏑	– –
त	भ	ज	ज	ग ग

કાવ્ય-ચમત્કાર—

જેમ પૂર્વોક્ત શ્લોકોમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો એકમેકની સાથે મળતાં આવે છે અને તેથી તે શ્લોકો ચમત્કારિક ગણાય છે, તેમ આ શ્લોકના સંબંધમાં પણ જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં આનાં ચાર ચરણોમાં દકાર અને મકાર ઘણા જોવામાં આવે છે; તેથી કંઈક ઓછી સંખ્યામાં તકાર તેમજ પકાર (અને રકાર) પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ટુંકમાં આ શ્લોકના ઘણા ખરા અક્ષરો દંત્ય અને ઓષ્ઠ્ય સ્થાનના છે. વળી આ શ્લોકમાં મૃદુ અક્ષરોનો વિશેષતઃ સદ્ભાવ જોવાય છે. આથી કરીને એકંદર રીતે આ શ્લોક વાંચતાં કંઈક ઓરજ લહેજત આવે છે.

समग्रजिनेश्वराणां स्तुतिः—

सा मे मतिं वितनुताज्जिनपङ्क्तिरस्त-
मुद्राऽऽगताऽमरसभाऽसुरमध्यगाऽऽद्याम्[1] ।
रत्नांशुभिर्विदधती गगनान्तरालम्
उद्रागतामरसभासुरमध्यगाद् याम् ॥ २२ ॥

—वसन्त०

टीका

सा मे मतिमिति । 'सा मे मतिं वितनुतात्' सा मम मतिं विस्तारयतु । 'जिनपङ्क्तिः' अर्हत्परम्परा । 'अस्तमुद्रा' अस्ता-क्षिप्ता मुद्रा-पर्यन्तो यया सा अस्तमुद्रा-अपर्यन्ता । 'आगता' आयाता । 'अमरसभा' देवपर्षत् । 'असुरमध्यगा' असुराणां मध्ये गच्छति या सा, मुक्तवैरेत्यभिप्रायः । 'आद्यां' आदिकालभवाम् । अथवा असुरमध्यगानां आद्या-मुख्या, प्रथमं पूज्यतया असुरमध्ये सा गच्छति, ततोऽन्ये गणधरादय इति । 'रत्नांशुभिः' मणिमयूखैः । 'विदधती' कुर्वाणा । 'गगनान्तरालं' अन्तरिक्षोदरम् । 'उद्रागतामरसभासुरं' उद्रागं-उत्कटरागं यत् तामरसं पद्मं तद्वत् भासुरं-दीप्तम् । 'अध्यगात्' प्राप्तवती । 'यां' । प्रथमान्तानि सर्वाणि अमरसभाविशेषणानि । तां (यां) अध्यगात् अमरसभा सा जिनपङ्क्तिः मे मतिं वितनुतादित्यन्वयः ॥२२॥

---

१ 'मुद्रा गताऽमरसभा सुरमध्यगाद्याम्' इत्यपि पाठो भव्यः ।

अवचूरिः

सा जिनश्रेणी मम मतिं क्रियात् । अस्तमुद्रा मुक्तप्रमाणा । गता प्राप्ता अमरसमा देवपर्षद् जिनपङ्क्तिं अध्यगात् प्राप्तवती । आद्यां प्रधानाम् । किंभूता । असुरमध्यगा असुरमध्ये गच्छन्तीति । किं कुर्वती । रत्नांशुभिर्भूषणमणिकान्तिभिर्गगनमध्यं उद्गतरागं यत् तामरसं पद्मं तद्वत् भासुरं कुर्वाणा ॥१॥

अन्वयः

रत्न-अंशुभिः गगन-अन्तरालं उद्-राग-तामरस-भासुरं विदधती (स्वर्गतः) आगता, असुर-मध्य-गा, अस्त-मुद्रा अमर-सभा यां आद्यां (जिन-पङ्क्तिं) अध्यगात् सा जिन-पङ्क्तिः मे मतिं वितनुतात् ।

अथवा

असुर [अथवा सुर] मध्य-ग-आद्यां यां (जिन-पङ्क्तिं) अमर-सभा गता अध्यगात् (च), सा अस्त-मुद्रा, रत्न-अंशुभिः गगन-अन्तरालं उद्-राग-तामरस-भासुरं विदधती जिन-पङ्क्तिः मे मतिं वितनुतात् ।

શબ્દાર્થ

सा (मू० तद्)=તે.
मतिं (मू० मति)=બુદ્ધિને.
वितनुतात् (धा० तन्)=વિસ્તારો.
पङ्क्ति=શ્રેણિ.
जिनपङ्क्ति=જિનોની શ્રેણિ.
मुद्रा=પ્રમાણ, પરિમાણ.
अस्तमुद्र =પરિમાણ-રહિત.
आगता (धा० गम्)=આવેલી.
गता (मू० गत)=ગમન કરેલી.
सभा=સભા, પરિષદ્.
अमरसभा=દેવોની પરિષદ્.
मध्य=વચલો ભાગ.
गम्=પ્રાપ્ત થવું.
असुरमध्यगा=અસુરોની મધ્યમાં જતી.
आद्यां (मू० आद्य)=પ્રથમ, ઉત્તમ.
असुरमध्यगाद्यां=અસુરોના મધ્ય ભાગમાં જનારાઓમાં પ્રથમ.
रत्न=રત્ન.
रत्नांशुभिः=રત્નનાં કિરણો વડે.
विदधती (धा० धा)=કરનારી.
गगन=આકાશ.
अन्तराल=મધ્ય ભાગ.
गगनान्तरालं=આકાશના મધ્ય ભાગને.
उद्=ઉત્કૃષ્ટતા-વાચક અવ્યય.
राग=રક્તતા, રતાશ.
उद्राग=ઉત્કૃષ્ટ છે રતાશ જેમાં એવાં.
उद्रागतामरसभासुरं=ઉત્કૃષ્ટ છે રતાશ જેમાં એવાં પદ્મોના જેવું દેદીપ્યમાન.
अध्यगात् (धा० इ)=પ્રાપ્ત કરતી હવી.

શ્લોકાર્થ

સમગ્ર જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

" (રત્નજડિત આભૂષણોમાંનાં) રત્નોનાં કિરણો વડે આકાશના મધ્ય-ભાગને, ઉત્કૃષ્ટ છે રક્તતા જેમાં એવાં પદ્મોના જેવું દેદીપ્યમાન કરતી થકી (સ્વર્ગમાંથી) આવેલી

એવી, તેમજ અસુરોની વચ્ચે રહેનારી (અર્થાત્ શત્રુઓ સાથે પણ મિત્રતા રાખનારી) એવી દેવ-પરિષદ્, જે (પૂજ્યતાની અપેક્ષાએ) પ્રથમ (છે તેવી) જિન-શ્રેણિને પ્રાપ્ત કરતી હવી તે (જિન-શ્રેણિ) મારી મતિનો વિશેષતઃ વિસ્તાર કરો."

અથવા

"અસુરોના મધ્ય ભાગમાં જનારાઓમાં પ્રથમ એવી જે જિન-શ્રેણિ પ્રતિ સુરોની સભા જતી હવી તેમજ જેનો આશ્રય લેતી હવી, તે પરિમાણ-રહિત તથા રત્નનાં કિરણો વડે ગગનના મધ્ય-ભાગને અત્યંત રકતતા છે જેમાં એવાં કમલોના જેવું પ્રકાશમય કરનારી જિન-શ્રેણિ મારી મતિનો વિશેષ વિસ્તાર કરો."—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

જિન-શ્રેણિ પરત્વે વાપરેલાં વિશેષણો સંબંધી વિચાર—

(૧) પરિમાણ-રહિતા— આ શ્લોકમાં જિન-શ્રેણિને પરિમાણ-રહિત એવા વિશેષણથી વિશિષ્ટ આલેખેલી છે. તેમાં 'પરિમાણ-રહિત' એમ કહી અત્યાર સુધીમાં અનંત કાલ-ચક્રો વ્યતીત થઈ ગયેલાં હોવાને લીધે અનંત તીર્થંકરો (જિનેશ્વરો) થઈ ગયા છે એમ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે.

(૨) પ્રથમઃ-જિનશ્રેણિને પૂજ્યતાની અપેક્ષાએ તેમજ સાક્ષાત્ ઉપકારક તરીકેની દૃષ્ટિએ પણ 'પ્રથમ' યાને 'આદ્ય' એમ કહી શકાય છે. આ વાત ચૌદ 'પૂર્વ'ના સારરૂપ નવકાર મંત્રની રચના ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

વળી આ શ્લોકમાં 'રત્નનાં કિરણો વડે....આકાશના મધ્યભાગને દેદીપ્યમાન કરનારી' એવું જે વિશેષણ દેવ-સભાને લગાડવામાં આવ્યું છે, તે વિશેષણ જિન-શ્રેણિના સંબંધમાં પણ ઘટી શકે છે. કેમકે જ્યારે જિનેશ્વરો એક સ્થલેથી અન્ય સ્થલે વિહાર કરે છે, ત્યારે તેનાં અષ્ટ મહા-પ્રાતિહાર્યો પણ આકાશ-માર્ગે તેની સાથે ગમન કરે છે. આ પ્રાતિહાર્યોમાંનાં છત્ર, ચામર, સિંહાસનાદિ પ્રાતિહાર્યો હીરા, મણિ, માણેક અને રત્નાદિકથી જડિત હોવાને લીધે તેના પ્રકાશથી પણ ગગન દેદીપ્યમાન બની રહે છે.

જિનેશ્વરનો મહિમા—

આ શ્લોકમાં અમર-સભાને 'અસુરોના મધ્યમાં રહેનારી' કહીને સમવસરણમાં જીવો પોતાનાં જાતિ-વૈરો પણ ભૂલી જાય છે એ વાતનું સૂચન કરવામાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે. આવે સ્થલે જીવો પોતાનું જાતિ-વૈર ભૂલી જાય તેમાં નવાઈ નથી. કેમકે કહ્યું છે કે—

"सारङ्गी सिंहशावं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं
मार्जारी हंसबालं प्रणयपरवशात् केकिकान्ता भुजङ्गम् ।
वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-
र्दृष्ट्वा सौम्यैकरूढं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥"

—સ્રગ્ધરા

निर्वाणकलिकायाम्—

"गान्धारीं देवीं नीलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदमुशलयुत दक्षिणकरां अभयकुलिशयुतवामहस्तां चेति ।"

नि. सा. प्रेस.

निर्वाणकलिकायाम्—

"गान्धारीं देवीं नीलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदमुसलयुत दक्षिणकरां अभयकुलिशयुतवामहस्तां चेति ।"

नि. सा. प्रेस.

धामन्=સ્થાન, ધામ.

अग्रिमं (मू० अग्रिम)=મુખ્ય.

सरित्=નદી.

सरित्पति=નદીશ, સમુદ્ર.

सेतु=પૂલ.

भवसरित्पतिसेतुं=સંસારરૂપી સમુદ્ર પ્રતિ પૂલરૂપ.

संतमस=ગાઢ અંધકાર.

अस्तमाररागमानमलसंतमसं=નાશ કર્યો છે કામદેવ, રાગ, માન, અને મલરૂપી ગાઢ અંધકારનો જેણે એવા.

गमानां (मू० गम)=આલાપકોનો.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

"(અનાદિ કાલથી ભવ-ભ્રમણ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા) શ્રમનો અંત આણનારા, તથા અસંગ-વલિ (અર્થાત્ સંસાર-સંગ-રહિત એવા મુનિવરો)ને આશ્રય કરવા માટે ઉપવન (સમાન), વળી શોભાયમાન, તેમજ સમાન પાઠોના મુખ્ય સ્થાનરૂપ, અને વળી સંસાર-સમુદ્ર (ઓળંગી જવામાં) પૂલ-સમાન, તેમજ નાશ કર્યો છે કંદર્પ, રાગ, ગર્વ અને (અષ્ટ કર્મરૂપી) મલરૂપી ગાઢ અંધકારનો જેણે એવા જિનેશ્વરોના આગમને (હે જન-સમૂહ!) તું નમસ્કાર કર."—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-ચમત્કૃતિ—

આ શ્લોકમાં અન્ય શ્લોકોના જેવી ચરણ-સદૃશતારૂપી ચમત્કૃતિ દૃષ્ટિગોચર થવા ઉપરાંત પ્રકારની વિશેષતારૂપી અન્ય ચમત્કૃતિ પણ નજરે પડે છે.

गान्धारीदेवीस्तुतिः—

गान्धारि ! वज्रमुसले जयतः समीर-
पातालसत्कुवलयावलिनीलभे ते ।
कीर्तीः करप्रणयिनी तव ये निरुद्ध-
पातालसत्कुवलया बलिनी लभेते ॥ २४ ॥ ६ ॥

—वसन्त०

टीका

गान्धारीति। 'गान्धारि!' गान्धारिनामिके।। 'वज्रमुसले' प्रहरणमाती। 'जयतः' जयमनुभवतः। 'समीरपातालसत्कुवलयावलिनीलभे ते' समीरपातेन-वातेनान्दोलनेन आलसन्ती-

वासिनां कुवलयं-पृथ्वीमण्डलं पाताललक्षणं यकाभिस्ताः, यदिवा निरुद्धं पातालं सत्-शोभनं कुवलयं येति विग्रहः । 'बलिनी' सारयुक्ते । 'लभेते' प्राप्नुतः । हे गान्धारि ! तव करप्रणयिनी ते वज्रमुसले जयतो ये कीर्तीः लभेते इति योगः ॥ २४ ॥

अवचूरिः

हे गान्धारि देवि । ते वज्रमुसले आयुधे जयतः । किंभूते । वातवेल्लोलनेनालसन्ती या कुवलयमाला तद्वन्नीला भा कान्तिर्ययोः । ये वज्रमुसले कीर्तीर्यशांसि लभेते । किंभूते । तव हस्तसंहते । बलिनी बलवती । कीर्तीः किंभूताः । निरुद्धमावृतं पातालं सत्पृथ्वीवलयं च याभिः ॥ २४ ॥

अन्वयः

गान्धारि ! ये (वज्र-मुसले) तव कर-प्रणयिनी, बलिनी, निरुद्ध-पाताल-सत्-कु-वलयाः कीर्तीः लभेते, ते समीर-पात-आ-लसत्-कुवलय-आवलि-नील-भे वज्र-मुसले जयतः ।

શબ્દાર્થ

गान्धारि! (मू० गान्धारी)=હે ગાન્ધારી(દેવી)!
वज्र=વજ્ર.
मुसल=મુશળ, સાંબેલું, આયુધ-વિશેષ.
वज्रमुसले=વજ્ર અને મુસલ.
जयतः(धा० जि)=જયવંતા વર્તે છે.
समीर=પવન.
पात=પતન.
आलसत् (धा० लस्)=અત્યંત દેદીપ્યમાન.
कुवलय=કમલ.
आवलि=શ્રેણિ, હાર.
नील=નીલ.
समीरपातालसत्कुवलयावलिनीलभे=પવનના પતનથી અત્યંત શોભતી એવી કમલોની શ્રેણિના જેવી નીલ કાન્તિવાળા.
ते (मू० तद्)=તે બે.
कीर्तीः (मू० कीर्ति)=કીર્તિઓ, યશ.
कर=હસ્ત, હાથ.
प्रणय=સ્નેહ, રાગ
करप्रणयिनी=હસ્ત પ્રતિ અનુરાગ ધરાવનારા.
ये (मू० यद्)=જે બે.
निरुद्ध (धा० रुध्)=રોકેલું.
पाताल=પાતાળ.
सद्=રહેવું.
कु=પૃથ્વી.
वलय=ચક્ર, મંડળ.
निरुद्धपातालसत्कुवलयाः=(૧)પૂરી દીધાં છે પાતાળ તેમજ (અથવા પાતાળરૂપી) સુશોભિત ભૂમંડળને જેણે એવી; (૨) આવરણ કર્યું છે પાતાલવાસીઓના પૃથ્વી-મંડલનું જેણે એવી.
बलिनी (मू० बलिन्)=પરાક્રમી, બલયુક્ત.
लभेते (धा० लभ्)=મેળવે છે.

શ્લોકાર્થ

ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ—

"હે ગાન્ધારી (દેવી) ! જે વજ્ર અને મુસલ તારા હસ્ત પ્રતિ અનુરાગ ધરાવે છે (અર્થાત્ જેને તું નિરંતર તારા હસ્તમાં ધારણ કરે છે) તથા વળી નિરોધ કર્યો છે પાતાળ તેમજ સુશોભિત [અથવા પાતાલરૂપી સુંદર] ભૂમંડલનો જેણે એવી [અથવા આવરણ કર્યું છે પાતાલવાસી દેવોના પૃથ્વી-મંડલનું જેણે એવી (અર્થાત્ ઠેઠ પાતાલ સુધી પ્રસરી ગયેલી એવી)] કીર્તિને જેઓ સંપાદન કરે છે તેમજ વળી ([illegible] જેવી સ્વામિની [illegible]

લીધે) જે બલ-યુક્ત છે, તે બે તારાં વજ્ર અને મુસલ કે જેની કાંતિ પવનના ચલનથી અત્યંત શોભતાં એવાં કમલોની માલાના જેવી નીલ-વર્ણી છે, તે જયવંત વર્તે છે."—૨૪.

સ્પષ્ટીકરણ

ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ—

આ એક વિદ્યા-દેવી છે અને તેને ચાર હાથ છે. જમણા બે હાથમાં તે વરદ અને મુસલ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં તે અભય અને વજ્ર ધારણ કરે છે. વળી તે નીલવર્ણી છે તેમજ શતપત્ર (કમલ) એ એનું વાહન છે. આ હકીકત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तथा गान्धारीदेवीं नीलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदमुशलयुतं दक्षिणकरमभयकुलिशयुतवामहस्तां चेति."

આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

"शतपत्रस्थितचरणा, मुसलं वज्रं च हस्तयोर्दधती ।
कमनीयाञ्जनकान्ति-र्गान्धारी गां शुभां दद्यात् ॥"—आर्या
—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨

વિશેષમાં આ દેવીના સંબંધમાં એક ટીકામાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

"पूर्वभवापेक्षया 'गन्धार' देशोत्पन्नत्वाद् गान्धारी"

અર્થાત્ પૂર્વ ભવમાં આ દેવી 'ગન્ધાર' દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી તેથી તેને ગાન્ધારી કહેવામાં આવે છે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ શ્લોકમાં (તેમજ ત્યાર પછીના બીજા બે શ્લોકોમાં પણ) જે વિશિષ્ટ વિચિત્રતા રહેલી છે, તેનું અત્ર દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે. બીજું અને ચોથું ચરણ-એમ બંને ચરણો પ્રતિ દૃષ્ટિ ફેંકતાં વકાર અને બકારને આવા કાવ્યમાં એક ગણવામાં આવ્યા છે એ વાત જોઈ શકાય છે. કહ્યું છે કે—

"यमक-श्लेष-चित्रेषु, बवयोर्डलयोर्न भिद्"

અર્થાત્-યમક, શ્લેષ અને ચિત્રમાં બકાર અને વકાર તેમજ ડકાર અને લકાર વચ્ચે ભેદ ગણવામાં આવતો નથી.[1]

———

[1] [illegible] ચમત્કારથી પણ અલંકૃત કાવ્ય જોવું હોય [illegible] રચિત સ્વોપજ્ઞટીકાસહિત જિન-સ્તુતિ (૧ [illegible]).

અત્ર તો ઉદાહરણ તરીકે આ અનુપમ કાવ્યનું પ્રથમ એક જ પદ્ય આપવામાં આવે છે. તે પદ્ય નીચે મુજબ છે.—

"आम्बारायण सेलदी पटहदीकेलामती दाडमे
बग्रद्दाडिमन्नाउलवारिक रसाउ त्वां साकुची वाजलाम ।
लाङ्गूपाण्डवसुरसारवदशूआङ्कुरवालिसभी
नौमि श्रीजिनमुद्रसाकरमदं श्रीपानसत्कोफलम् ॥ १ ॥"
—द्रुत०

[आम्ब ! अरायण ! सेलदी सलदलीकेलामतिः दाडमे
बग्रद्दालिमद ! अलवारिक ! रसाद त्वां साकुची वाजडाम ! ।
लाङ्गूपाण्डस्व ! सुरसारसलव ! ऊजाङ्कुरवालिसभा !
नौमि श्रीजिन ! मुद्रसाकरमदं श्रीपानसःफोऽफलव ॥]

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वजिनस्मरणम्—

कृतनति कृतवान् यो जन्तुजातं निरस्त-
स्मरपरमदमायामानवाधायशस्तम् ।
सुचिरमविचलत्वं चित्तवृत्तेः सुपार्श्वं
स्मर परमदमाया मानवाधाय शस्तम् ॥ २५ ॥

—मालिनी (८, ७)

टीका

कृतनतीति । 'कृतनति' विहितप्रणामम् । 'कृतवान्' विहितवान् । 'यो' 'जन्तुजातं' । 'निरस्तस्मरपरमदमायामानवाधायशः' परे-शत्रवः स्मरश्च परे च मदश्च माया च मानश्च बाधा च अयशश्च ते निरस्ता-अपनीता यस्य तत् तथा तम् । 'सुचिरं' प्रभूतकालम् । 'अविचलत्वं' एकाग्रता । 'चित्तवृत्तेः' मनसः । 'सुपार्श्वं' सुपार्श्वनामानम् । 'स्मर' ध्याय । 'परमदमायाः' परमो दमो यस्याः । 'मानव'! मनुष्य ! । 'आधाय' कृत्वा । 'शस्तं' शोभनम् । यः कृतनति जन्तुजातं इत्थंभूतं कृतवान् तं सुपार्श्वं हे मानव ! चित्तवृत्तेः अविचलत्वं आधाय स्मरेति संबन्धः ॥ २५ ॥

अवचूरिः

यः स्वामी जन्तुजातं (समूहं) कृतप्रणामं विहितवान् । किंभूतम् । निरस्तानि कंदर्पवैरिमदमायामानपीडाऽयशांसि येन तम् । तं सुपार्श्वं देवं हे मानव, नर ! त्वं स्मर । किं कृत्वा । निश्चलत्वमाधाय । कस्याः । चित्तवृत्तेर्मनोव्यापारस्य । सुचिरं प्रभूतकालम् । परमो दमो यस्याः । शस्तं शोभनम् ॥ २५ ॥

अन्वयः

यः कृत-नति जन्तु-जातं निरस्त-स्मर-पर-मद-माया-मान-बाधा-अ-यशः कृतवान्, तं शस्तं सुपार्श्वं, (हे) मानव ! परम-दमायाः चित्त-वृत्तेः अविचलत्वं सुचिरं आधाय स्मर ।

શબ્દાર્થ

कृत=(धा० कृ)=કરેલ.
नति=વન્દન, નમસ્કાર.
कृतनतिं=કર્યો છે નમસ્કાર જેણે એવા.
कृतवान् (धा० कृ)=કર્યાં.
जन्तु=પ્રાણી, જીવ.
जात=સમૂહ.
जन्तुजातं=જીવોના સમૂહને, પ્રાણિ-વર્ગને.
पर=શત્રુ, વૈરી.
बाधा=પીડા.
अयशस्=અપકીર્તિ.
निरस्तस्मरपरमदमायामानबाधायशः=નિરાસ કર્યો છે મદન, દુશ્મન, મદ, માયા, અભિમાન, પીડા અને અપકીર્તિનો જેણે એવા.
सुचिरं=દીર્ઘ કાલ પર્યંત; ઘણા વખત સુધી.
अविचलत्वं (मू० अविचलत्व)=નિશ્ચલપણાને, અચલતાને.
चित्त=મન.
वृत्ति=વળણ.
चित्तवृत्तेः=મનના વળણની, મનોવ્યાપારની.
सुपार्श्वं (मू० सुपार्श्व)=સુપાર્શ્વ (નાથ)ને.
परमशमायाः=ઉત્કૃષ્ટ છે ઉપશમ જેમાં એવા.
आधाय (धा० धा) ઉત્પન્ન કરીને, પ્રાપ્ત કરીને.
शस्तं (मू० शस्त)=પ્રશંસા પામેલાને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સ્મરણ—

"જે સુપાર્શ્વનાથ, કર્યો છે પ્રણામ જેણે એવા પ્રાણિ-વર્ગને દૂર થયાં છે—નષ્ટ થયાં છે મદન, દુશ્મન, મદ, માયા, પીડા અને અપકીર્તિ જેના એવો કરતો હવો તે પ્રશંસાને પામેલા (સુંદર છે બાજુઓ જેની એવા) સુપાર્શ્વ (નાથ)નું, હે માનવ! તું, ઉત્કૃષ્ટ છે ઉપશમ જેમાં એવી મનો-વૃત્તિની અચલતાને ચિરકાલપર્યંત પ્રાપ્ત કરીને (અર્થાત્ મનને સર્વથા વશ કર્યા બાદ) સ્મરણ કર."—૨૫.

સ્પષ્ટીકરણ

સુપાર્શ્વનાથ—

સુપાર્શ્વનાથ નામના જૈનોના સપ્તમ તીર્થંકરનો જન્મ વાણારસી નગરીમાં સુપ્રતિષ્ઠ રાજાને ત્યાં થયો હતો. આ રાજાની પૃથ્વી નામની રાણી આ કુલદીપક કુમારને જન્મ આપવા ભાગ્યશાળી[1] થઈ હતી. આ તીર્થંકરના સુવર્ણવર્ણી અને સ્વસ્તિક[2]ના લાંછનથી લાંછિત દેહનું

---

1 અત્ર તીર્થંકરની માતાને ભાગ્યશાળી કહી છે, તે કપોલકલ્પિત વાત નથી; કેમકે જેમ તીર્થંકર પ્રશંસનીય છે, તેવીજ રીતે તેમની માતા પણ પ્રશંસાપાત્ર છે અને એમ હોવાને લીધે તો શ્રીમાનતુંગસૂરિ કહે છે કે—

"स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
　नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।
सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मिं
　प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥"
　　　—ભક્તામર-સ્તોત્ર, શ્લો૦ ૨૨.

2 સાથીઓ.

માપ બસે (૨૦૦) ધનુષ્ય પ્રમાણુ હતું. સાંસારિક ભોગ-ઉપભોગને તિલાંજલિ આપીને ચારિત્ર ગ્રહણુ કરી, તીર્થ પ્રવર્તાવી, અનેક જીવોને સન્માર્ગનું દર્શન કરાવી, વીસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણુ-નગરમાં જઈ રહ્યા.

માલિની વૃત્ત—

આ પદ્ય પણુ સમવૃત્ત એવા **માલિની** વૃત્તમાં રચાયેલું છે. એનું લક્ષણુ નીચે મુજબ છે:-

" ननमयययुतेयं, मालिनी भोगिलोकैः "

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, ન, મ, ય, અને ય એમ પાંચ ગણો છે. એટલે કે એકંદર પંદર (૧૫) અક્ષરો છે. વિશેષમાં આઠમા અને પંદરમા અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાનો યાને 'યતિ' છે.[1]

कृ त न	ति कृ त	वान् यो जन्	तु जा तं	ति रस् तस्
⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ ⏑	– – –	⏑ – –	⏑ – –
न	न	म	य	य

जिनराज्या ध्यानम्—

व्रजतु जिनततिः सा गोचरे (रं) चित्तवृत्तेः
सदमरसहिताया वोऽधिका मानवानाम् ।
पदमुपरि दधाना वारिजानां व्यहार्षीत्
सदमरसहिता या बोधिकामा नवानाम् ॥ २६ ॥

—मालिनी

टीका

व्रजत्विति । 'व्रजतु' गच्छतु । 'जिनततिः' जिनावली । 'सा' । 'गोचरे' विषये । 'चित्तवृत्तेः' स्मृतेः । 'सदमरसहितायाः' सह दमरसेन वर्तन्ते ये तेषां हितायाः । 'वो' युष्माकम् ।

---

૧ આ વૃત્તનું લક્ષણુ શ્રુતબોધ પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

" प्रथममगुरुषट्कं विद्यते यत्र कान्ते ।
तदनु च दशमं चेदक्षरं द्वादशान्त्यम् ।
करिभिरथ तुरङ्गैर्यत्र कान्ते ! विरामः
सुकविजनमनोज्ञा मालिनी सा प्रसिद्धा ॥"

અર્થાત્ હે કાન્તા ! જે પદ્યના પ્રથમના ૭ અક્ષરો તેમજ ત્યાર પછી દશમા અને તેરમા અક્ષરો લઘુ હોય અને જો તે પદ્યમાં કુંજર અને અશ્વ વડે (અર્થાત્ આઠમા અને ત્યાર પછીના સાતમા અક્ષરો ઉપર) વિરામ હોય, તો તે પદ્ય સુકવિઓના મનને હરનાર ' માલિની ' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે,

'अधिका मानवानां' उत्कृष्टा नृणाम् । निर्धारणे षष्ठी । 'पदं' चरणक्षेपम् । 'उपरि' अग्रभागे । 'दधाना' धारयन्ती । 'वारिजानां' अरविन्दानाम् । 'व्यहार्षीत्' विचचार । 'सदमरसहिता' सद्भिः—शोभनैः अमरैः सहिता—समेता । 'या' । 'बोधिकामा' बोधिः—धर्मावाप्तिस्तत्र कामः इच्छा यस्याः सा । स्वयमवाप्तबोधित्वादन्येषामिति गम्यते । 'नवानां' नवत्वसंख्यावताम् । नूतनानां वा । या बोधिकामा व्यहार्षीत् सा जिनततिः वः चित्तवृत्तेः गोचरं व्रजतु इति योगः ॥२६॥

अवचूरिः

सा जिनानां ततिर्वो युष्माकं मनोवृत्तेर्गोचरं व्रजतु गच्छतु । किंभूतायाः । सह दमरसेन वर्तन्ते ये तेषां हितायाः । जिनततिः किंभूता । मानवानां नराणामधिका उत्कृष्टा । या जिनश्रेणिर्व्यहार्षीद् विहारं कृतवती । किंभूता । नवानां नवसंख्यानां नूतनानां (वा) वारिजानां स्वर्णकमलानामुपरिष्टात् पदं स्थापयन्ती । सद्देवयुक्ता । बोधिकामा स्वयमवाप्तबोधित्वात् परेषां बोधिर्धर्मप्राप्तिस्तत्र कामो (वाञ्छा) यस्याः सा ॥ २६ ॥

अन्वयः

या बोधि-कामा, सत्-अमर-सहिता, नवानां वारिजानां उपरि पदं दधाना व्यहार्षीत्, सा मानवानां अधिका जिन-ततिः वः स-दम-रस-हितायाः चित्त-वृत्तेः गोचरं व्रजतु ।

શબ્દાર્થ

व्रजतु (धा० व्रज्)=જાઓ.
तति=શ્રેણિ.
जिनततिः=જિનોની શ્રેણિ.
गोचरं (मू० गोचर)=ગોચર, વિષય.
सदमरसहितायाः=ઉપશમરૂપી રસે કરીને યુક્ત એવાને હિતકારી.
अधिका (मू० अधिक)=ઉત્કૃષ્ટ.
मानवानां (मू० मानव)=મનુષ્યોમાં.
पदं (मू० पद)=ચરણને.
उपरि=ઉપર.
दधाना (धा० धा)=ધારણ કરતી થકી.
वारिजानां (मू० वारिज)=કમળોના.
व्यहार्षीत् (धा० ह)=વિહાર કર્યો.
सहित=સાથે.
सदमरसहिता=સજ્જનો અને દેવો સહિત અથવા સુદેવો સહિત.
बोधि=સમ્યક્ત્વ, સત્ય દર્શન.
बोधिकामा=સમ્યક્ત્વ સંપાદન કરાવવાની અભિલાષા છે જેને એવી.
नवानां (मू० नव अथवा नव)=નૂતન અથવા નવ.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનું ધ્યાન—

"(પોતાને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલું હોવાથી અન્ય જીવોને પણ) સમ્યક્ત્વ (પ્રાપ્ત કરાવવા)ની અભિલાષા રાખતી તેમજ સજ્જનો તથા દેવોથી યુક્ત (અથવા સુદેવોથી પરિવૃત] એવી, તથા નવીન અથવા નવ (સુવર્ણનાં) કમળો ઉપર ચરણને કરતી

अवचूरिः

हे जनाः ! जिनमतं नमत प्रणमत । किंभूतम् । उरु प्रौढं प्रशमसुखं ददत् । केषाम् । संयतानां मुनीनाम् । सदैव सर्वदा । उदारमुदात्तम् । काममत्यर्थम् । आयामहारि दैर्घ्यशोभि । अथवाऽतिशयेन मनोहरम् । अरुजि रोगरहिते सिद्धवासे वासं कारयत् । कान् । जन्ममरणखिन्नान् । मुदा हर्षेण । अरं शीघ्रम् । काममाययोर्महारि महावैरिभूतम् ॥ २७ ॥

अन्वयः

संयतानां उरु उपशम-सौख्यं सदैव दिशत्, उदारं, कामं आयाम-हारि (अथवा काम-माया-आम-हारि), जनन-मरण-रीणान् अरुजि सिद्धि-वासे वासयत् काम-माया-महा-अरि जिनमतं मुदा अरं नमत ।

શબ્દાર્થ

दिशत् (धा० दिश्)=આપનાર.
उपशम=ઉપશમ, પ્રશમ.
सौख्य=સુખ.
उपशमसौख्यं=ઉપશમ-સુખને.
संयतानां (मू० संयत)=યતિઓના, ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવ્યો છે જેમણે તેમના.
एव=જ.
उरु=પ્રૌઢ.
उदारं (मू० उदार)=ઉદાર, વિશાલ.
कामं=(૧) મન્થિત; (૨) અત્યંત.
आयामहारि=દીર્ઘતા વડે મનોહર.
काममायामहारि=મદન, માયા અને વ્યાધિને હરનારા.
रीण (धा० री)=પીડિત.
जननमरणरीणान्=જન્મ અને મરણથી પીડિત.
वासयत् (धा० वस्)=નિવાસ કરાવનાર.
सिद्धि=મુક્તિ, નિર્વાણ.
वास=નિવાસ, રહેઠાણ.
सिद्धिवासे=નિર્વાણરૂપી નિવાસમાં.
रुज्=રોગ.
अरुजि=રોગ-રહિત.
अरि=શત્રુ.
काममायामहारि=મદન અને માયાના મોટા દુશ્મન અથવા મહાયક.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતની પ્રશંસા—

" સંયમીઓને સર્વદા પ્રૌઢ ઉપશમ સુખ આપનારા એવા, વળી (અનેક વિષયોના વિવેચનથી ભરપૂર હોવાને લીધે) અત્યંત દીર્ઘતા વડે શોભતા [અથવા મદન, માયા અને રોગને નષ્ટ કરનારા], તેમજ જન્મ-મરણથી ખિન્ન થયેલા (જીવો)ને રોગ-રહિત એવા સિદ્ધિ (-શિલા)રૂપી વાસમાં સત્વર નિવાસ કરાવનારા, અને વળી કંદર્પ અને કપટના કટ્ટા વૈરી એવા [અથવા રતિ-પતિ અને માયા (ને છેદનાર હોવાથી તે-)ના મહાયકરૂપ એવા] જિન-મતને (હે ભવ્ય-જનો !) તમે હર્ષપૂર્વક નમન કરો."—૨૭

[illegible]

महामानसी १६

निर्वाणकलिकायाम्—

"महामानसीं धवलवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्त-दक्षिणकरां कुण्डिकाफलकयुतवामहस्तां चेति ।"

नि. सा. प्रेस.

[illegible]

[illegible]ની વેદના—

[illegible]

[illegible] અનુભવવી પડે છે.

[illegible] 'અધ્યાત્મ–કલ્પદ્રુમ'ની વૃત્તિમાં સંસાર–[illegible] પદ ઉદ્ધરેલું જણાય છે

" [illegible]–
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ "

—[illegible]

[illegible] જન્મ–મરણથી કંટાળે, એમાં નવાઈ શું ? આવે સમયે [illegible] કહે છે—

" पुनरपि जननं पुनरपि मरणं
पुनरपि जननीजठरे शयनम् ।
इह संसारे भवदुस्तारे
कृपयाऽपारे पाहि मुरारे ॥ "

महाध्यानरूपाः स्तुतिः—

द्युमणि ! [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ २८ ॥ ७ ॥

—मालिनी

निर्वाणकलिकायाम्—

"महामानसीं धवलवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां खड्गासियुक्त-दक्षिणकरां कुण्डिकाफलकयुतवामहस्तां चेति ।"

नि. सा. प्रेस.

સ્પષ્ટીકરણ

જન્મ-મરણની વેદના—

આ સંસારમાં જન્મ અને મરણના દુઃખ આગળ બીજું કોઇ દુઃખ હિસાબમાં નથી. જન્મ-સમયે જે દુઃખ થાય છે તેનો શાસ્ત્રકારો નીચે મુજબ ચિતાર રજુ કરે છે:—

જેમ કારીગર રૂપાના વાળાને યંત્રમાંથી ખેંચી કાઢી લાંબો કરે છે, તેમ યોનિદ્વારા જીવને બહાર આવવું પડે છે. વિશેષમાં સર્વદા સુખમાં ઉછરેલા સોળ વર્ષની ઉમ્મરના તરુણના કેળના ગર્ભ જેવા સુકોમલ દેહમાં, રોમે રોમમાં અગ્નિમાં ખૂબ તપાવેલી સોયો ઘોંચવાથી જે વેદના થાય, તેના કરતાં આઠ ગણી વેદના ગર્ભાવાસમાં થાય છે અને વળી આના કરતાં પણ અનન્ત ગણી વેદના જન્મ-સમયે અનુભવવી પડે છે.

આ હકીકત 'પ્રવચન-સારોદ્ધાર'ની વૃત્તિમાં સંસાર-ભાવનાના અધિકારમાં આપેલા નીચેના પદ્ય ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

"रम्भागर्भसमः सुर्ता दीप्तिविदग्निवर्णाभिकपैरयः-
सूचीभिः प्रतिरोमभेदितवपुस्तारुण्यपुण्यः पुमान् ।
यद् दुःखं लभते तदष्टगुणितं स्त्रीकुक्षिमध्यस्थितो
सम्पद्येत तदप्यनन्तगुणितं जन्मक्षणे प्राणिनाम् ॥"

—શાર્દૂલ૦

આવી સ્થિતિમાં પ્રાણીઓ જન્મ-મરણથી કંટાળે, એમાં નવાઈ શું ? આને લીધે તો એક કવિ કહે છે કે—

"पुनरपि जननं पुनरपि मरणं
पुनरपि जननीजठरे शयनम् ।
इह संसारे भवदुस्तारे
कृपयाऽपारे पाहि मुरारे ! ॥"

महामानस्याः स्तुतिः—

दधति ! रविसपत्नं रत्नमाभारतभास्वत्
नवघनतरवारिं वा रणारावरीणाम् ।
गतवति ! विकिरत्याली महामानसीष्टान्
अव घनतरवारिं वारणारावरीणाम् ॥ २८ ॥ ७ ॥

—मालिनी

टीका

दधतीति । 'दधति !' धारयमाणे ! । 'रविसपत्नं' रवेः सपत्नभूतं, प्रभाधिक्यात् । 'रत्नं' मणिरत्नम् । 'आभास्तभास्वन्नवघनतरवारिं वा' आभया—कान्त्या अस्तभास्वन्नवघनः तिरस्कृततारतरुणमेघो यः तरवारिः—कृपाणस्तं वा । वाशब्दः समुच्चये । 'रणारावरीणां' रण-सम्बन्धिना रावेण रीणां—क्षीणाम् । 'गतवति !' आरूढे ! । 'विकिरति' विक्षिपति । एतत् सिंहस्य देव्या वा विशेषणम् । 'आलीं' सन्ततिम् । 'महामानसि' ! महामानस्यभिधाने ! । 'इष्टान्' अभिमतान् । 'अव' रक्ष । 'घनतरवारिं' सान्द्रतरपानीयम् । 'वारणारौ' मृगारौ । 'अरीणाम्' । हे महामानसि ! रविसपत्नं रत्नं घनतरवारिं वा दधति ! अरीणां आलीं विकिरति वारणारौ गतवति ! इष्टान् अवेत्यन्वयः ॥ २८ ॥

अवचूरिः

हे महामानसि देवि ! इष्टानभिमतान् नरादीन् अव-रक्ष । हे गतवति प्राप्नुवति ! कस्मिन् । वारणारौ सिंहे । हे दधति धारयति ! किम् । रत्नं मणिम् । किंभूतम् । रविसपत्नं रविप्रतिपक्षं प्रभाधिक्यात् । आभया कान्त्या अस्तो भास्वान् सूर्यो येन स चासौ नवो नूतनो घनो निबिडस्तरवारिः खड्गश्च तम् । वा समुच्चये । सिंहे किं कुर्वति । अरीणां वैरिणामालीं श्रेणिं विकिरति क्षिपति । किंभूतामालीम् । रणस्यारावेण (ध्वनिना) रीणां क्षीणाम् । खड्गं किंभूतम् । घनतरवारिं सान्द्रतरपानीयम् । रत्नविशेषणं वा ॥२८॥

अन्वयः

रवि-सपत्नं रत्नं आभा-अस्त-भास्वत्, नव-घन-तर-वारिं घन-तरवारिं वा दधति ! अरीणां रण-आराव-रीणां आलीं विकिरति ! वारण-अरौ गतवति ! महामानसि ! इष्टान् अव ।

अथवा

रवि-सपत्नं, आभा-अस्त-भास्वन्-नव-घन-तरवारिं घनतर-वारिं रत्नं दधति ! अरीणां रण-आराव-रीणां आलीं विकिरति वारण-अरौ वा गतवति ! महामानसि ! इष्टान् अव ।

શબ્દાર્થ

दधति ! (धा० धा)=હે ધારણ કરનારી !
रवि=સૂર્ય, સૂરજ.
सपत्न=શત્રુ.
रविसपत्नं=સૂર્યના શત્રુરૂપ.
रत्नं (मू० रत्न)=રત્નને, મણિને.
भास्वत्=(૧) સૂર્ય; (૨) પ્રકાશિત, તેજસ્વી.
आभास्तभास्वत्=કાન્તિ વડે પરાસ્ત કર્યો છે સૂર્યને જેણે એવા.
वारि=જલ, પાણી.
नवघनतरवारिं=નૂતન મેઘની જેમ અતિશય પાણી છે જેને વિષે એવી.
तरवारि=તરવાર, ખડ્ગ.
आभास्तभास्वन्नवघनतरवारिं=(૧) પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યો છે પ્રકાશિત એવા નવીન મેઘને જેણે એવી તરવારને; (૨) તેજ વડે તિરોહિત કર્યા છે સૂર્ય, નૂતન મેઘ તેમજ ખડ્ગને જેણે એવા.
वा=અને (સમુચ્ચયાર્થે).

आराव=અવાજ, શોરબકોર.
रणारावरीणां=સંગ્રામના શોરબકોરથી ખિન્ન થયેલી.
गतयति ! (धा० गम्)=હે પ્રાપ્ત થયેલી !
विकिरति (धा० कृ)=(૧) હે દૂર ફેંકનારી; (૨) દૂર ફેંકી દેતી, ઉડાડી દેતી.
आलीं (मू० आली)=શ્રેણિને.
महामानसि ! (मू० महामानसी)=હે મહામાનસી (દેવી) !

इष्टान् (मू० इष्ट)=ઇષ્ટોને, અભીષ્ટોને.
घनतर=અતિશય.
घनतरवारिं=(૧) નિબિડ તરવારને; (૨) અતિશય પાણીવાળા.
वारण=ગજ, હાથી.
वारणारौ (मू० वारणारि)=હાથીના શત્રુને વિષે, સિંહ વિષે.
अरीणां (मू० अरि)=શત્રુઓની.

શ્લોકાર્થ

મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ—

" (અધિક તેજવાળું હોવાને લીધે અથવા ગોળ હોવાને લીધે) સૂર્યના શત્રુરૂપ એવા રત્નને તેમજ પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યો છે સૂર્યને જેણે એવી તેમજ નૂતન મેઘની જેમ અતિશય પાણીવાળી એવી નિબિડ તરવારને ધારણ કરનારી હે (દેવી)! યુદ્ધના અવાજથી ખિન્ન બનેલી એવી દુશ્મનોની પંક્તિને દૂર ફેંકનારી હે (વિદ્યા-દેવી)! હે સિંહના ઉપર સ્વાર થયેલી મહામાનસી ! તું અભીષ્ટ (માનવો)નું પરિપાલન કર. "

અથવા

"[તેજમાં હરીફાઈ કરી શકે તેમ હોવાથી] સૂર્યના શત્રુરૂપ, વળી પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યો છે પ્રકાશિત એવાં નવીન મેઘ તેમજ ખડ્ગને જેણે એવા [અથવા તેજ વડે તિરોહિત કર્યા છે સૂર્ય, નૂતન મેઘ તેમજ તરવારને જેણે એવા], તેમજ અતિશય પાણીવાળા એવા (ઉપર્યુક્ત ત્રણ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) રત્નને ધારણ કરનારી એવી હે (દેવી) ! રણ-સંગ્રામના શોર-બકોરથી ક્ષીણ થયેલી એવી શત્રુઓની શ્રેણિને દૂર ફેંકી દેતા એવા સિંહ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી હે (ઉપર્યુક્ત-વિશેષણ-વિશિષ્ટ) મહામાનસી (દેવી) ! તું (માનવાદિક) અભીષ્ટનું રક્ષણ કર. "—૨૮.

સ્પષ્ટીકરણ

મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

ધ્યાનારૂઢ મનુષ્યોના મનને વિશેષતઃ સાંનિધ્ય કરે તે 'મહામાનસી' એ મહામાનસી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યાદેવી છે. એનું સ્વરૂપ નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

टीका

दधतीति । 'दधति !' धारयमाणे ! । 'रविसपत्नं' रवेः सपत्नभूतं, प्रभाधिक्यात् । 'रत्नं' माणिक्यम् । 'आभास्तभास्वन्नवघनतरवारिं वा' आभया-छायया अस्तभास्वन्नवघनतिरस्कृततारतरुणमेघो यः तरवारिः-कृपाणस्तं वा । वाशब्दः समुच्चये । 'रणारावरीणां' रणसम्बन्धिना रावेण रीणां-खिन्नाम् । 'गतवति !' आरूढे !। 'विकिरति' विक्षिपति । एतत् सिंहस्य देव्या वा विशेषणम् । 'आलीं' सन्ततिम् । 'महामानसि' ! महामानस्यभिधाने !। 'इष्टान्' अभिमतान् । 'अव' रक्ष । 'घनतरवारिं' सान्द्रतरपानीयम् । 'वारणारौ' मृगपतौ । 'अरीणाम्' । हे महामानसि ! रविसपत्नं रत्नं घनतरवारिं वा दधति ! अरीणां आलीं विकिरति वारणारौ गतवति ! इष्टान् अवेत्यन्वयः ॥ २८ ॥

अवचूरिः

हे महामानसि देवि ! इष्टानामिमतान् नरादीन् अव-रक्ष। हे गतवति प्राप्नुषि !! कस्मिन् । वारणारौ । हे दधति धारयति !! किम् । रत्नं मणिम् । किंभूतम् । रविसपत्नं रविप्रतिपक्षं प्रभाधिक्यात् । आ कान्त्या अस्तो भास्वान् सूर्यो येन स चासौ नवो नूतनो घनो निविडस्तरवारिः खड्गश्च तम् । वा चये । सिंहे किं कुर्वति । अरीणां वैरिणामालीं श्रेणिं विकिरति क्षिपति । किंभूतामालीम् । रणरवेण (ध्वनिना) रीणां क्षीणाम् । खड्गं किंभूतम् । घनतरवारिं सान्द्रतरपानीयम् । रत्नविशेषणं वा ॥

अन्वयः

रवि-सपत्नं रत्नं आभा-अस्त-भास्वत्, नव-घन-तर-वारिं घन-तरवारिं वा दध अरीणां रण-आराव-रीणां आलीं विकिरति ! वारण-अरौ गतवति ! महामानसि ! इष्टान् अव

अथवा

रवि-सपत्नं, आभा-अस्त-भास्वन्-नव-घन-तरवारिं घनतर-वारिं रत्नं दधति ! अरं रण-आराव-रीणां आलीं विकिरति वारण-अरौ वा गतवति ! महामानसि ! इष्टान् अव ।

શબ્દાર્થ

दधति ! (धा० धा)=હે ધારણ કરનારી !
रवि=સૂર્ય, સૂરજ.
सपत्न=શત્રુ.
रविसपत्नं=સૂર્યના શત્રુરૂપ.
रत्नं (मू० रत्न)=રત્નને, મણિને.
भास्वत्=(૧) સૂર્ય; (૨) પ્રકાશિત, તેજસ્વી.
आभास्तभास्वत्=કાન્તિ વડે પરાસ્ત કર્યો છે સૂર્યને જેણે એવા.
वारि=જલ, પાણી.

नवघनतरवारिं=નૂતન મેઘની જેમ અતિ પાણી છે જેને વિષે એવી.
तरवारि=તરવાર, ખડ્ગ.
आभास्तभास्वन्नवघनतरवारिं=(૧) પ્રકાશ પરાસ્ત કર્યો છે પ્રકાશિત એવા ન મેઘને જેણે એવી તરવારને; (૨) વડે તિરસ્કૃત કર્યા છે સૂર્ય, નૂતન તેમજ ખડ્ગને જેણે એવા
वा=અને (સમુચ્ચયાર્થે).

आराव=અવાજ, શોરબકોર.
रणारावरीणां=સંગ્રામના શોરબકોરથી ભિન્ન થયેલી.
गतवति ! (धा० गम्)=હે પ્રાપ્ત થયેલી !
विकिरति (धा० कृ)=(૧) હે દૂર ફેંકનારી; (૨) દૂર ફેંકી દેતી, ઉડાડી દેતી.
आलीं (मू० आली)=શ્રેણિને.
महामानसि ! (मू० महामानसी)=હે મહામાનસી (દેવી) !
इष्टान् (मू० इष्ट)=ઇષ્ટોને, અભીષ્ટોને.
घनतर=અતિશય.
घनतरवारिं=(૧) નિબિડ તરવારને; (૨) અતિશય પાણીવાળા.
वारण=ગજ, હાથી.
वारणारौ (मू० वारणारि)=હાથીના શત્રુને વિષે, સિંહ વિષે.
अरीणां (मू० अरि)=શત્રુઓની.

શ્લોકાર્થ

મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ—

" (અધિક તેજવાળું હોવાને લીધે અથવા ગોળ હોવાને લીધે) સૂર્યના શત્રુરૂપ એવા રત્નને તેમજ પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યો છે સૂર્યને જેણે એવી તેમજ નૂતન મેઘની જેમ અતિશય પાણીવાળી એવી નિબિડ તરવારને ધારણ કરનારી હે (દેવી)! યુદ્ધના અવાજથી ભિન્ન બનેલી એવી દુશ્મનોની પંક્તિને દૂર ફેંકનારી હે (વિદ્યા-દેવી)! હે સિંહના ઉપર સ્વાર થયેલી મહામાનસી ! તું અભીષ્ટ (માનવો)નું પરિપાલન કર. "

અથવા

" [તેજમાં હરીફાઈ કરી શકે તેમ હોવાથી] સૂર્યના શત્રુરૂપ, વળી પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યાં છે પ્રકાશિત એવાં નવીન મેઘ તેમજ ખડ્ગને જેણે એવા [અથવા તેજ વડે નિરસ્ત કર્યાં છે સૂર્ય, નૂતન મેઘ તેમજ તરવારને જેણે એવા], તેમજ અતિશય પાણીવાળા એવા (ઉપર્યુક્ત ત્રણ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) રત્નને ધારણ કરનારી એવી હે (દેવી) ! રણ સંબંધી શોર-બકોરથી ક્ષીણ થયેલી એવી શત્રુઓની શ્રેણિને દૂર ફેંકી દેતા એવા સિંહ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી હે (ઉપર્યુક્ત-વિશેષણ-વિશિષ્ટ) મહામાનસી (દેવી) ! તું (માનવોના) અભીષ્ટનું રક્ષણ કર. "—૨૮.

સ્પષ્ટીકરણ

મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

ધ્યાનારૂઢ મનુષ્યોના મનને વિશેષતઃ સાન્નિધ્ય કરે તે 'મહામાનસી' એ મહામાનસી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યાદેવી છે. એનું સ્વરૂપ નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ આપ્યું છે.—

"तथा महामानसीं धवलवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां कुण्डिकाफलकयुतवामहस्तां चेति" અર્થાત્ ત્યાં કહ્યું છે કે આ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને એને સિંહનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને તરવારથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ કુણ્ડિકા અને ફલક (ઢાલ)થી શોભે છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે મહામાનસી દેવીને સિંહનું વાહન છે, તેમજ તે એક હસ્તમાં તરવાર ધારણ કરે છે એ વાતને નિર્વાણ-કલિકા પણ ટેકો આપે છે. પરંતુ તે બીજા હસ્તમાં રત્ન ધારણ કરે છે, એ વાત નિર્વાણ-કલિકામાં નજરે પડતી નથી એ વિશેષતા છે.

८ श्री चन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

अथ चन्द्रप्रभप्रभवे प्रणामः—

तुभ्यं चन्द्रप्रभ! जिन! नमस्तामसोज्जृम्भितानां
हाने कान्तानलसम! दयावन्! दितायासमान!।
विद्वत्पङ्क्त्या प्रकटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतू-
हानेकान्तानलसमदया वन्दितायासमान! ॥ २९ ॥

—मन्दाक्रान्ता (४, ६, ७)

टीका

तुभ्यमिति। तुभ्यं चन्द्रप्रभजिन! नमः। चन्द्रप्रभनामन् जिन! नमोऽस्तु। 'तामसो-ज्जृम्भितानां' तामसानि-तमःसम्बन्धीनि यानि उज्जृम्भितानि-विस्फूर्जितानि तेषाम्। 'हाने' अपगमे। 'कान्तानलसम!' स्निग्धज्वलनसदृश!। 'दयावन्!' कृपान्वित!। 'दितायासमान!' खण्डितखेदगर्व!। 'विद्वत्पङ्क्त्या' पण्डितश्रेण्या। 'प्रकटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतू-हानेकान्त!' पृथवः-विततः स्पष्टाः-स्फुटाः दृष्टान्ताः-निदर्शनानि हेतवः-कारणानि ऊहाः-वितर्काः अनेकान्तः-स्याद्वादः, पृथवः स्पष्टाः दृष्टान्तहेतूहा यस्मिन् स चासावनेकान्तश्च प्रकटितः पृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतूहानेकान्तो येन तस्यामन्त्रणम्। 'अनलसमदया' अनलसो मदो यस्यास्तया। 'वन्दिताय' स्तुताय। 'असमान!' अनन्यसदृश!। हे चन्द्रप्रभ जिन! विद्व-त्पङ्क्त्या वन्दिताय तुभ्यं नम इति योगः ॥ २९ ॥

अवचूरिः

हे चन्द्रप्रभ जिन, हे दयावन् (कृपावन्)। तुभ्यं नमोऽस्तु। तमःसंबन्धिविस्फूर्जितानां हाने-त्यागे मनोहरवह्निसमान!। दितौ-छिन्नौ आयासमानौ येन। तुभ्यं किंभूताय?। विद्वत्पङ्क्त्या वन्दिताय। प्रकटिताः पृथवो-विस्तृताः स्पष्टा दृष्टान्ता-निदर्शनानि हेतवः-कारणानि ऊहो-वितर्कः अनेकान्तः-स्याद्वादो येन तत्संबोधनम्। विद्वत्पङ्क्त्या किंभूतया?। न विद्यते अलसमदौ-जडताऽहंकारौ यस्या-स्तया। हे असमान निरुपमान! ॥ २९ ॥

अन्वयः

(हे) चन्द्रप्रभ! जिन! तामस-उज्जृम्भितानां हाने कान्त-अनल-सम! दयावन्! दित-आयास-मान! प्रकटित-पृथु-स्पष्ट-दृष्टान्त-हेतु-ऊह-अनेकान्त! अ-समान! अनलस-मदया विद्वस्-पङ्क्त्या वन्दिताय तुभ्यं नमः।

अथवा

[illegible]

शब्दार्थ

[illegible]

એવાં ઉદાહરણો, યુક્તિઓ, તર્કો અને સ્યાદ્વાદને જેણે એવા હે (નાથ)! હે અનુપમ (પરમેશ્વર)! અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને અભિમાન જેને વિષે એવી વિદ્વાનોની પંક્તિ વડે વન્દન કરાયેલા એવા [અથવા હે અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને ગર્વ જેને વિષે એવા (જગદીશ)! લક્ષ્મી વડે પૂજાયેલા એવા] તને [મારો] નમસ્કાર હોજો. "—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર—

ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુનો જન્મ મહાસેન રાજાની ચંદ્રપુરી નગરીમાં થયો હતો. આ રાજાની લક્ષ્મણા રાણી તેમની માતા થવા ભાગ્યશાળી થઈ હતી. એમનો દેહ શ્વેત વર્ણનો હતો તેમજ તે ચન્દ્રના લાંછનથી શોભતો હતો. વિશેષમાં તેનું પ્રમાણ એક સો પચાસ ધનુષ્ય જેટલું હતું. તીર્થંકરને લગતી સંપૂર્ણ સંપત્તિનો અનુભવ કરી, દશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા.

દૃષ્ટાન્ત એટલે શું ?—

જે વડે 'સાધ્ય' અને 'સાધન' પરત્વેના નિયમનો નિશ્ચય થાય છે તે "દૃષ્ટાન્ત" કહેવાય છે. 'સાધ્ય' એટલે 'સિદ્ધ કરવાની વસ્તુ' અને 'સાધન' એટલે 'સિદ્ધ કરવામાં હેતુરૂપ વસ્તુ' સમજવી. દૃષ્ટાન્તના સાધર્મ્ય અને વૈધર્મ્ય એમ બે પ્રકારો છે. જ્યાં જ્યાં સાધનની સત્તા હોય ત્યાં ત્યાં સાધ્યની સત્તા જરૂરજ હોય એવા દૃષ્ટાન્તને 'સાધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત' કહેવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિ છે; જેમકે રસોડું. જ્યાં સાધ્યનો અભાવ હોય, ત્યાં સાધનનો અભાવ હોયજ એવું દૃષ્ટાન્ત 'વૈધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત' કહેવાય છે. જેમકે, જ્યાં જ્યાં અગ્નિનો અભાવ છે, ત્યાં ત્યાં ધુમાડાનો પણ અભાવ છે; દાખલા તરીકે જલાશય.

દૃષ્ટાન્ત પણ દુષ્ટ હોઈ શકે છે, અર્થાત્ દૃષ્ટાન્તમાં તદ્‌ગત લક્ષણનો અભાવ પણ સંભવી શકે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો દૃષ્ટાન્ત વ્યભિચારી પણ હોઇ શકે. પારિભાષિક શબ્દમાં આને 'દૃષ્ટાન્તાભાસ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે અને તેના નવ પ્રકારો પાડવામાં આવે છે.[1]

હેતુથી શું સમજવું ?—

હેતુનું લક્ષણ 'અવિનાભાવ' છે, અર્થાત્ 'જે વ્યાપ્ય તરીકે નિશ્ચિત છે તે' હેતુ છે. આનું બીજું નામ 'સાધન' પણ છે. આ હેતુનાં બૌદ્ધોએ માનેલાં ત્રણ લક્ષણો અને નૈયાયિકોએ માનેલાં પાંચ લક્ષણો વ્યાજબી નથી. ઉપર્યુક્ત લક્ષણ ઠીક છે. વળી હેતુ પણ દુષ્ટ સંભવી શકે છે અને તેવા હેતુને હેત્વાભાસ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે.[2]

---

૧ વિશેષ માહિતી સારૂ જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ. ૧૪૩-૧૪૭).

૨ હેતુ તેમજ હેત્વાભાસનું સ્વરૂપ ન્યાયકુસુમાંજલિના પૃ૦ ૧૨૮-૧૩૦, ૧૪૨-૧૪૭ ઉપરથી જોઇ શકાશે.

ઊહ અર્થાત્ તર્ક—

જે વસ્તુ જેનાથી જૂદી મળતી નથી, જે વસ્તુ જેના વગર રહેતી નથી, અર્થાત્ બે વસ્તુઓનો જે સાથે રહેવારૂપ સંબંધ છે, તે સંબંધનો નિર્ણય કરી આપનારો અધ્યવસાય 'તર્ક' છે. તર્કશાસ્ત્રીઓની ભાષામાં કહીએ તો વ્યાપ્તિનો નિશ્ચય કરી આપનાર 'તર્ક' યાને 'ઊહ' છે.[1]

અનેકાન્તવાદ-મીમાંસા—

એકજ વસ્તુમાં જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ વિવિધ-અરે વિરૂદ્ધ ધર્મોનો પણ સ્વીકાર કરવો તે અનેકાન્તવાદ યાને સ્યાદ્વાદ છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ થયેલા કોઈ પણ પદાર્થમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા અનેક ધર્મોનો સાપેક્ષ રીતે સદ્ભાવ અંગીકાર કરવો તે 'સ્યાદ્વાદ' છે.

દાખલા તરીકે એકજ પુરૂષમાં અપેક્ષાનુસાર પિતૃત્વ, પુત્રત્વ, સેવકત્વ, સ્વામિત્વ, [illegible], [illegible] ઇત્યાદિ ધર્મોનો સમાવેશ કરી શકાય છે. આ દૃષ્ટિ તે સ્યાદ્વાદ છે. એક બીજું ઉદાહરણ વિચારીએ. એકજ વસ્તુમાં સત્વ, અસત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, ઇત્યાદિ ધર્મોનો [illegible] સ્વીકાર કરવો તે સ્યાદ્વાદનું લક્ષણ છે.

વળી દરેક પદાર્થ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત છે[2] એ કથન પણ સ્યાદ્વાદીનું છે. આ સંબંધમાં [illegible] (પૃ૦ ૨૩)માં આપણે કટક અને કુણ્ડલનું દૃષ્ટાન્ત વિચારી ગયા છીએ. એ સંબંધનું એક વધુ દૃષ્ટાન્ત અત્ર વિચારવામાં આવે છે.

એ તો જાણીતી વાત છે કે દૂધમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું દહીં તે દૂધનોજ એક પરિણામ છે; અર્થાત્ કંઈ દૂધનો સર્વથા નાશ (વ્યય) થયો નથી, તેમજ કંઈ દહીંનો સર્વથા ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ) થયો નથી. વિશેષમાં આ બંને અવસ્થામાં ગોરસરૂપી ધ્રૌવ્ય બરાબર હાજર છે, કેમકે દૂધ અને દહીં બન્નેને ગોરસ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે એ તો જગજાહેર વાત છે.

હવે સ્યાદ્વાદરૂપી સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ કેવું છે, તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે તેટલા માટે ઈશ્વરનું સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદ-દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે છે.

[illegible] ઉપર [illegible] છે, તેના [illegible] છે અને દરેક [illegible] ઈશ્વર છે એમ તો [illegible]. [illegible] ઈશ્વર સાકાર છે. પરંતુ ઈશ્વરમાં કોઈ પણ પ્રકારની મૂર્તતા નહિ હોવાને લીધે તે નિરાકાર છે.

વળી [illegible] દેખાય તે અપેક્ષાએ તે રૂપી છે, પરંતુ મૂર્ત [illegible] દેખાય નહિ તે અપેક્ષાએ તે અરૂપી છે.

---

૧ જુઓ [illegible] (પૃ૦ ૧૦૭-૧૦૯, ૧૧૧).

૨ [illegible]—

"[illegible]"

—[illegible]

અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, ઇત્યાદિ સર્વોત્તમ ગુણોથી યુક્ત હોવાને લીધે ઈશ્વર સગુણ (ગુણી) છે; પરંતુ તેનામાં સાત્વિક, રાજસ અને તામસ ગુણોનો અત્યંત અભાવ હોવાને લીધે તે નિર્ગુણ (અગુણી) છે.

વિશેષમાં જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુના જાણકાર હોવાને લીધે તે સર્વવ્યાપક યાને વિભુ છે, પરંતુ તેના આત્મ-પ્રદેશો તો એકજ સ્થલમાં અમુક વિભાગ અવગાહીને રહેલા હોવાથી તે અપેક્ષાએ તો તે જરૂર અવિભુ છે.

સંસારના પ્રપંચ સાથે ઈશ્વરને કંઈ પણ સંબંધ નહિ હોવાને લીધે તે ભિન્ન છે, પરંતુ લોકાકાશના અગ્ર ભાગમાં અનેક જીવો અને પુદ્ગલોની સાથેના તેના સંસર્ગને લઇને તે અભિન્ન છે.

ઈશ્વરને ભાવરૂપી મન હોવાને લીધે તે સમનસ્ક (મનસ્વી) છે,[1] જ્યારે તેનામાં આપણા જેવા મનનો-વિચારરૂપ મનનો અસદ્ભાવ હોવાને લીધે તે અમનસ્ક છે.

અમુક વ્યક્તિએ ઈશ્વર-પદને ક્યારે પ્રાપ્ત કર્યું તેનો નિર્ણય થઇ શકતો હોવાથી તે દૃષ્ટિએ અર્થાત્ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ ઈશ્વર સાદિ યાને નવીન છે, પરંતુ પ્રથમ ઈશ્વર કોણ થયો એનો સદ્ભાવ નહિ હોવાથી અર્થાત્ સમુચ્ચયની અપેક્ષાએ ઈશ્વર અનાદિ યાને પુરાણો છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે જૈન દૃષ્ટિએ અર્થાત્ અનેકાન્તવાદાનુસાર ઈશ્વર 'સાકાર' તેમજ 'નિરાકાર' છે; તે 'રૂપી' પણ છે, તેમજ 'અરૂપી' પણ છે; વળી તે 'સગુણ' હોવાની સાથોસાથ 'નિર્ગુણ' (અગુણ) પણ છે; તે 'વિભુ' છે; તેમજ વળી 'અવિભુ' પણ છે, તે 'ભિન્ન' તેમજ 'અભિન્ન' છે; તે 'સમનસ્ક' તેમજ 'અમનસ્ક' છે; તે 'પુરાણો' પણ છે; તેમ વળી 'નવીન' પણ છે.[2]

સ્યાદ્વાદ એ જૈન દર્શનનો અટલ સિદ્ધાન્ત છે, એ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

"स्याद्वादो वर्तते यस्मिन्, पक्षपातो न विद्यते ।
नास्त्यन्यपीडनं किञ्चित्, जैनधर्मः स उच्यते ॥"

---

1 જુઓ શાસ્ત્રવાર્તા-સમુચ્ચય ઉપરની ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય, મહામહોપાધ્યાય, શ્રીયશોવિજયગણિ-કૃત સ્યાદ્વાદકલ્પલતા (પત્રાંક ૩૩૫). ત્યાં કહ્યું છે કે—

"अमनस्कत्वात् कथं केवलिनो ध्यानम् ?........श्रीयोगशास्त्रप्रमाणमन[illegible] अर्हन्तां ध्यानम् ?"

2 સરખાવો—

"परमज्योतिः सकलजगदाकाररहितं
स्वरूपं नीरूपं सगुणमगुणं निर्विभु-विभुम् ।
विभिन्नं सम्भिन्नं विगतमनसं साधुमनसं
पुराणं नव्यं [illegible] मन्ये ॥"

—[illegible]

આ સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ અતિશય ગંભીર તેમજ વિચારવા લાયક હોવાથી, તે સંબંધમાં આ સ્થલે એક ટુંક નોંધ લેવી અનાવશ્યક નહિ ગણાય અને તે એ છે કે દરેક દર્શનકારે સીધી કે આડકતરી રીતે આ સ્યાદ્વાદ શૈલીનું શરણ લીધું છે. દાખલા તરીકે, વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળા સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણે ગુણોની સામ્યાવસ્થાને 'પ્રકૃતિ' યાને 'પ્રધાન' માનનાર સાંખ્ય દર્શન એ સ્યાદ્વાદરૂપી સમ્રાટ્‌ની આજ્ઞા લોપી શકતું નથી. તેમજ વળી પૃથ્વીમાં નિત્યત્વ તેમજ અનિત્યત્વ એવા બે અરસપરસ વિરૂદ્ધ ધર્મો સ્વીકારનાર નૈયાયિક તેમજ વૈશેષિક દર્શનને પણ સ્યાદ્વાદની સેવા સ્વીકારવી પડી છે. પંચવર્ણી મેચક નામના રત્નના જ્ઞાનને એક તેમજ અનેક આકારે માનનાર બૌદ્ધ દર્શનની પણ એજ સ્થિતિ છે. પ્રમાતા, પ્રમિતિ અને પ્રમેયરૂપ વિશેષતાઓનો એક જ્ઞાનમાં સદ્‌ભાવ માનનાર **મીમાંસક** દર્શન પણ સ્યાદ્વાદ-મુદ્રાથી મુદ્રિત છે.[1] આવી રીતે જાતિ અને વ્યક્તિ એમ ઉભય સ્વરૂપી વસ્તુ માનનાર ભટ્ટ અને મુરારિ સ્યાદ્વાદનો તિરસ્કાર કરી શકે તેમ નથી. આત્માને વ્યવહારથી બદ્ધ અને પરમાર્થથી અબદ્ધ યાને મુક્ત માનનાર **બ્રહ્મવાદી** પણ સ્યાદ્વાદની અવગણના કરી શકે નહિ.[2]

આ ઉપરથી જૈનેતર મતવાળાએ અંધભુજંગ[3] ન્યાય વડે કરીને સ્યાદ્વાદ શૈલીનું અનુકરણ કર્યું છે એમ જે કહેવામાં આવે છે, તેમાં સત્ય હકીકત શી છે તેનું દિગ્દર્શન થાય છે.

આ સ્યાદ્વાદ એ સંશયવાદ છે એમ જે ઘણી વખત કહેવામાં આવે છે, તેમજ આ સ્યાદ્વાદ સંકર, વ્યતિકર, વિરોધ ઇત્યાદિ દોષોથી દૂષિત છે, એમ પણ જે માનવામાં આવે છે તે હકીકતમાં કેટલું સત્ય રહેલું છે, એ વાત ન્યાયતીર્થ, ન્યાયવિશારદ, ઉપાધ્યાયશ્રી મંગલવિજયજીકૃત તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ, પૃ૦ ૧૪૬-૧૬૧) તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાથી જોઈ શકાશે. અત્ર તો એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ છે કે આ સંબંધમાં તાર્કિકોના તર્કો અતિપ્રબલ છે. ખાસ કરીને આ સંબંધમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત અનેકાન્તજયપતાકા નામનો ગ્રંથ દર્શનીય તેમજ વિચારણીય છે. આ સ્યાદ્વાદની કેટલી મહત્તા છે, તેના સંબંધમાં શ્રીવાદિદેવસૂરિ શું કહે છે તે જાણવું હોય તો વિચારો નીચેનો શ્લોકઃ—

"प्रत्यक्षद्वयदीप्तनेत्रयुगलस्तर्कस्फुरत्केसरः
शाब्दव्यात्तकरालवक्त्रकुहरः सद्धेतुगुञ्जारवः ।
प्रक्रीडन् नयकानने स्मृतिनखश्रेणीशिखाभीषणः
संज्ञावालधिबन्धुरो विजयते 'स्याद्वाद'पञ्चाननः ॥"

—સ્યાદ્વાદરત્નાકર

૧-૨ આ સંબંધમાં વિચારો શ્રીયશોવિજયજીકૃત અધ્યાત્મોપનિષદ્ અને શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યવિરચિત વીતરાગ-સ્તોત્રનો અષ્ટમ પ્રકાશ.

૩ અંધભુજંગ (આંધળો સાપ) જે બિલ (દરમાં)માંથી નીકળ્યો હોય ત્યાંજ ફરી ફરીને પાછો આવે છતાં એમ માને કે હું તો અન્યત્ર આવી રહ્યો છું, કેમકે હું ખૂબ ભટક્યો છું, તેવીજ રીતે કેટલાક મતાનુયાયીઓ સ્યાદ્વાદની સીધી સડક ઉપર આવ્યા છતાં પોતે એકાન્તપક્ષના સભ્ય હોવાને લીધે, અનેકાન્તવાદ તરફ ઘૃણાથી જુએ છે. આ પણ જગતની એક વિચિત્રતા!!!

અર્થાત્—પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બે પ્રમાણરૂપી તેજસ્વી નેત્રવાળો, સ્ફુરાયમાન તર્ક પ્રમાણરૂપી કેસર (વાળ) વાળો, આગમ પ્રમાણરૂપી પહોળા કરેલ વદનવાળો, સદ્યુક્તિ(અનુમાન)રૂપી ગુંજારવવાળો, સંજ્ઞા (પ્રત્યભિજ્ઞાન)રૂપી પૂંછડાવાળો અને સ્મરણ પ્રમાણરૂપી નખ-શ્રેણિની કાંતિથી ભયંકર એવો સ્યાદ્વાદરૂપી સિંહ નયરૂપી વનમાં ક્રીડા કરતો જયવંતો વર્તે છે.

આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ થશે કે—

સ્યાદ્વાદ શૈલી એ અનુપમ શૈલી છે અને આ શૈલી વિશેષતઃ જૈન દર્શનમાંજ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે; એથી કરીને તો અત્યારે પણ અનેક વિદ્વાનો એની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરતા જોવામાં આવે છે.

ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને અસમાન (નિરૂપમ) કહેવાનું કારણ—

તીર્થંકરની ગુણ-સંપત્તિનો વિચાર કરીએ, તો સહજ માલૂમ પડશે કે તેની સાથે અન્ય કોઇની સરખામણી થઇ શકે તેમ નથી. જો આપણે એને સાગરના જેવા ગંભીર કહીએ, તો તે ઠીક નથી; કેમકે સાગરમાં તો ખારાશ હોય છે અને આ તો અમૃતસમાન મધુર છે. વળી જો પ્રકાશમાં તેને પ્રદીપ સાથે સરખાવીએ, તો તેમાં પણ ન્યૂનતાજ રહેલી છે. કેમકે પ્રદીપ તો ધુમાડા અને વાટ સહિત હોય છે, વળી તેને તેલની પણ જરૂર રહેલી છે, તેમજ તે પવનથી બુઝાઇ પણ જાય છે અને તેમ છતાં તે બહુ બહુ પ્રકાશ પાડે તો પણ તે કાંઇજ નહિ; જ્યારે પ્રભુ તો દ્વેષરૂપી ધુમ્ર[1]થી રહિત અને કામ-દશારૂપી વર્ત્તિ[2]થી મુક્ત છે; વળી સ્નેહરૂપી સ્નેહ (તેલ)નો તો તેણે સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે; આ ઉપરાંત તે તો સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડના ઉપર પોતાના કેવલ-જ્ઞાનરૂપી ઉદ્યોત વડે પ્રકાશ પાડે છે.[3] હવે જો પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપીએ, તો તે પણ અસ્થાને છે, કેમકે સૂર્યનો તો અસ્ત પણ થાય છે તથા વળી રાહુ તેને ગળી પણ જાય છે અને આ ઉપરાંત મેઘથી પણ તેના પ્રકાશને ધક્કો પહોંચે છે.[4] શીતલતાના સંબંધમાં પ્રભુને ચન્દ્રની ઉપમા આપવી તે પણ વ્યાજબી નથી, કેમકે ચન્દ્ર તો કલંકિત છે અને વળી અમાવાસ્યાની રાત્રિએ તો તે ક્યાંયે અમ્બારા ગળી જાય છે તેનો પત્તોએ નથી.

---

૧ ધમાડો. ૨ વાટ.

૩ સરખાવો નિમ્ન-લિખિત ભક્તામર-સ્તોત્રનો ૧૬ મો શ્લોક.

"निर्धूमवर्त्तिरपवर्जिततैलपूरः
कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।
गम्यो न जातु मरुतां चलिताचलानां
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥"

—વસંતતિલકા

૪ સરખાવો—

"नास्तं कदाचिदुपयासि न राहुगम्यः
स्पष्टीकरोषि सहसा युगपज्जगन्ति ।
नाम्भोधरोदरनिरुद्धमहाप्रभावः
सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥"

—ભક્તામર-સ્તોત્ર, શ્લો

હવે જો તીર્થંકરને-જિનને અન્ય હરિહરાદિ દેવો સાથે સરખાવીએ, તોપણ ઠીક નથી, કેમકે એ બંનેમાં આકાશ અને પાતાલ જેટલો અંતર છે. આ કંઈ અતિશયોક્તિ કે દ્વેષબુદ્ધિપૂર્વકનું કથન નથી. પરંતુ ક્યાં વીતરાગ દશા ? અને ક્યાં સરાગ દશા ? ક્યાં 'રાજા ભોજ' અને ક્યાં 'ગાંગા તેલી' ? ટુંકમાં કહીએ તો હરિહરાદિ દેવોને પરાસ્ત કરનારા એવા મદનને પણ મારનારા ક્યાં ? અને હિંદુ શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા મુજબ મદનને હાથે માર ખાધેલા બ્રહ્માદિક ક્યાં !

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે વીતરાગ એ સર્વોત્તમ છે અને તેમ હોઈ કરીને તે નિરૂપમ છે. અર્થાત્ વીતરાગને વીતરાગ સિવાય અન્ય સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી.

આ સંબંધમાં મુનિ શ્રી લક્ષ્મીવિમલકૃત ભક્તામર-સમસ્યાનો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક વિચારવો અસ્થાને નહિ ગણાય. ત્યાં કહ્યું છે કે—

"चन्द्रः कलंकमृदुदर्पतिरेषताप-
मुक्तः किलार्कतनुतन्विकमापतिश्च ।
विश्वेष्वशेषगुणभाक् समभावपूर्ण
यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥"

—શ્લો० १२

પદ્ય-પ્રરૂપણા—

આ પદ્ય સમવૃત્ત છે અને તે મન્દાક્રાન્તાનામક છંદમાં રચાયેલું છે. આ પછીનાં પદ્યો પણ તેજ છંદમાં રચવામાં આવ્યાં છે. મન્દાક્રાન્તાનું લક્ષણ એ છે કે—

"मन्दाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मो भनौ तौ गयुग्मम्"

અર્થાત્—આ છંદમાં મ, ભ, ન, ત અને ત એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ છે. એ પ્રકાર રીતે આ છંદમાં સત્તર અક્ષરો છે. આમાં ચોથે, દશમે અને સત્તરમે અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાનો છે અર્થાત્ ત્યાં "યતિ" છે.[3]

तुम् यं चन्द	रप्र र म	जि न न	मस् ता म	सोऽजू जुम् भि	ता नाम
– – –	– ⌣ ⌣	⌣ ⌣ ⌣	– – ⌣	– – ⌣	– –
म	भ	न	त	त	ग ग

---

1 પુષ્કળ. 2 વાહ, પત્ની.

3 શ્રુતબોધમાં મન્દાક્રાન્તાનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે—

"चत्वारः प्राक् सुतनु ! गुरवो द्वादशैकादशौ च-
सुगन्धे ! वर्णौ तदनु कुसुमामोदिनि ! द्वादशान्त्यौ ।
[illegible] कान्ते ! विरामो
मन्दाक्रान्ता [illegible] ! तां वदन्ति ॥"

અર્થાત્—હે સુતનુ ! જે પદ્યમાં પ્રથમના ચાર અક્ષરો, તેમજ અગિયારમા અને બારમા અક્ષરો ગુરુ છે [illegible] ! હે [illegible] તેરમા અને ચૌદમા અક્ષરો તેમજ વળી હે કુસુમના જેવી સુગંધવાળી ! [illegible] અને સત્તરમા અક્ષરો દીર્ઘ છે, તેમજ વળી હે કાન્તા ! ચાર, છ અને સાત વડે (અર્થાત્ ચોથા, દશમા અને સત્તરમા અક્ષરો ઉપર) વિશ્રામ આવતો હોય, તે પદને, હે [illegible] ! ઉત્તમ કવિઓ 'મન્દાક્રાન્તા' કહે છે.

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

जीयाद् राजी[1] जनितजननज्यानिहानिर्जिनानां
सत्यागारं जयदमितरुक् सारविन्दाऽवतारम् ।
भव्योद्धृत्या भुवि कृतवती याऽवहद् धर्मचक्रं
सत्यागा रञ्जयदमितरुक् सा रविं दावतारम्[2] ॥ ३० ॥

—मन्दा०

टीका

जीयादिति । 'जीयात्' जयतु । 'राजी' परिपाटिः । 'जनितजननज्यानिहानिः' जनिता जननज्यान्योः—जन्मजरसोर्हानिः—विनाशो यया सा । 'जिनानां' जगद्गुरूणाम् । 'सत्यागारं' सत्यस्य वसतिः । 'जयदं' अभ्युदयावहम् । 'इतरुक्' गतरोगा । 'सारविन्दा' सहारविन्दैः—वारिजन्मभिर्वर्तते या सा । 'अवतारं' जन्मग्रहणम् । 'भव्योद्धृत्या' भव्यानां या उद्धृतिर्भवोत्तार-रूपा तया हेतुभूतया । 'भुवि' पृथिव्याम् । 'कृतवती' विहितवती । 'या' । 'अवहत्'—बभार । 'धर्मचक्रं' धर्मसमयोत्पन्नं रथाङ्गम् । 'सत्यागा' त्यागसहिता । 'रञ्जयत्' रक्तीकुर्वत् । 'अमितरुक्' अपरिमाणद्योतिः । 'सा' । 'रविं' सूर्यम् । 'दावतारं' दवोज्ज्वलम् । अथवा रञ्जयन्ती—अनुरागमुत्पादयन्ती अमितरुक् यस्याः सा । 'सारविन्दा' सारं—बलं विन्दति—लभते या सा । 'बत' इति विस्मये । 'अरं' शीघ्रम् । प्रथमान्तानि विशेषणानि द्वितीयान्तानि कृत्वा धर्मचक्रस्य वा योजनीयानि । सा सत्यागारं जिनानां राजी जीयात् या दावतारं धर्मचक्रं रविं रञ्जयद् भव्योद्धृत्या अवहत् इत्यन्वयः ॥ ३० ॥

अवचूरिः

जिनानां राजिर्जीयतात् । किंभूता ? विहितजराजन्मक्षया । सत्यस्यागारं-गृहम् । जयदमभ्युदया-वहम् । इतरुग्-गतरोगा । सारविन्दा सहारविन्दैः पद्माधस्तनैः पूजाकमलैर्वर्तते या । या भव्योद्धृत्या-भव्यानामुद्धृतिर्भवोत्ताररूपा तया हेतुभूतया भुवि-पृथिव्यामवतारं कृतवती । या धर्मचक्रमवहद्-उवाह । सत्यागा-सदाना । धर्मचक्रं कथंभूतम् ? । रञ्जयद्-रक्तीकुर्वत् । रविं-सूर्यम् । दावतारं-दवोज्ज्वलम् । अमिता-अप्रमाणा रुक्-कान्तिर्यस्य ॥ ३० ॥

अन्वयः

या स-त्यागा (जिन-राजी) भव्य-उद्धृत्या भुवि अवतारं कृतवती, अर-म्, रविं रञ्जयत्, अमित-रुक्, दाव-तारं धर्म-चक्रं अवहत्, सा सत्य-आगारं, इत-रुक्, स-अरविन्दा, जनित-जनन-ज्यानि-हानिः राजी जीयात् ।

---

१ 'राजिः' इत्यपि पाठः । २ 'सत्यागा रञ्जयदमितरुक् सारविन्दा बतारम्' इत्यपि पाठो भवेत् ।

'साक्षात्' प्रत्यक्षम् । 'श्रवणचुलुकैः' श्रोत्राञ्जलिभिः । 'यं च' सिद्धान्तम् । 'मोदात्' प्रहर्षात् । 'विहायःसद्राजी' विहायःसदो–देवाः तेषां राजी–पंक्तिः । 'वः' युष्माकम् । 'सकविधिषणा' सह कविधिषणाभ्यां–शुक्रसुरगुरुभ्यां वर्तते यः असौ । 'अपात्' पीतवती । 'अनेकोपमानः' अनेकानि–अपरिमितानि समुद्रचन्द्रादीनि उपमानानि यस्य सः । 'सद्राजीवः' इत्यपहाय प्रथमान्तविशेषणानि जिनस्य सिद्धान्तस्य वा सम्बन्धीनियानि । स सिद्धान्तः अहितहतये वः स्यात्, कविधिषणापादने दक्षोयं जिनेन्द्रः अख्यापयदिति सम्बन्धः ॥ २१ ॥

अवचूरिः

स सिद्धान्तो वो–युष्माकमहितक्षयाय भूयात् । यं सिद्धान्तं सन्ति–शोभनानि कमलानि यस्य स जिनेन्द्रः प्रधानकमलोऽख्यापयद्–ऊचिवान् । कवयः–शास्त्रज्ञास्तेषां बुद्धिजनने दक्षो–विचक्षणः । न विद्येते कोपमानौ यस्य यत्र वा । विहायस्सदो–देवास्तेषां राजी–श्रेणिः कर्णचुलुकैः–श्रोत्राञ्जलिभिर्मोदाद्–हर्षाद् यं च सिद्धान्तमपात्–पीतवती । श्रेणी किंभूता ? सह कविधिषणाभ्यां शुक्रगुरुभ्यां वर्तते या । अनेकानि चन्द्रसमुद्रादीन्युपमानानि यस्याः । प्रथमान्तविशेषणानि जिनस्यागमस्य वा योज्यानि 'सद्राजीवः' इति मुक्त्वा ॥ २१ ॥

अन्वयः

यं सद्–राजीवः, कवि-धिषणा-आपादने दक्षः, अ–कोप–मानः, अनेक–उपमानः जिन–इन्द्रः अख्यापयत्, यं च स–कवि-धिषणा विहायः–सद्–राजी श्रवण–चुलुकैः मोदात् साक्षात् अपात्, स सिद्धान्तः वः अहित–हतये स्यात् ।

શબ્દાર્થ

सिद्धान्तः (मू० सिद्धान्त)=સિદ્ધાન્ત, મત.
स्यात् (धा० अस्)=હોઓ.
हति=નાશ.
अहितहतये=અહિતના નાશ માટે.
अख्यापयत् (धा० ख्या)=પ્રરૂપણા કરતા હવા.
जिनेन्द्रः (मू० जिनेन्द्र)=જિનવર.
कमल=(૧) કમળ; (૨) પ્રધાન.
सत्=સુંદર.
सद्राजीवः=સુંદર કમળો છે જેને એવા, અથવા પ્રધાન છે કમળો જેનાં ચરણો એવા.
कवि=(૧) કવિ, કવિતા રચનાર, (૨) વિદ્વાન.
धिषणा=બુદ્ધિ.
आपादन=[illegible]

कविधिषणापादने=કવિઓને અથવા વિદ્વાનોને બુદ્ધિ સંપાદન (કરાવવા)માં.
कोप=ગુસ્સો.
अकोपमानः=અવિદ્યમાન છે ક્રોધ અને અભિમાન જેને વિષે એવા.
दक्षः (मू० दक्ष)=ચતુર.
साक्षात्=સાક્ષાત્.
श्रवण=કર્ણ, કાન.
चुलुक=અંજલિ, ખોબો.
श्रवणचुलुकैः=કર્ણરૂપી અંજલિ વડે.
मोदात् (मू० मोद)=હર્ષથી.
विहायस्=આકાશ.
सद्=બેસવું.

'मानात्' [illegible] । 'भवन्तु तुङ्कैः' श्रोत्राञ्जलिभिः । 'यं च' सिद्धान्तम् । 'दोरात्' [illegible] । 'विबुधपङ्क्ती' विबुधसदो–देवाः तेषां राजी–पंक्तिः । 'यः' युष्माकम् । 'सक-[illegible]' सह कविभिः[illegible]–तुककुरमुखम्यां वर्तते यः असौ । 'अयात्' पीतवर्ण । 'अने-कोपमानः' अनेकानि–अनिर्णीतानि समुद्रचन्द्रादीनि उपमानानि यस्य सः । 'सदाजीवः' [illegible] [illegible] जिनस्य सिद्धान्तस्य वा सम्बन्धीनि यानि । स सिद्धान्तः अति-[illegible] [illegible] दसोऽयं जिनेन्द्रः अस्मानवतादिति सम्बन्धः ॥ ११ ॥

अवचूरिः

[illegible] सिद्धान्तो सहित-शोभमानानि कमलानि यस्य [illegible] । [illegible]-[illegible] बुद्धिमगले [illegible] । [illegible] राजी-पंक्तिः कर्णपुटकौ-श्रोत्राञ्जलिभिर्या [illegible] ॥ ११ ॥

अन्वयः

[illegible]

शब्दार्थ

[illegible]

'साक्षात्' प्रत्यक्षम्। 'श्रवणचुलुकैः' श्रोत्राञ्जलिभिः। 'यं च' सिद्धान्तम्। 'मोदात्' प्रमोदात्। 'विहायःसद्राजी' विहायःसदो–देवाः तेषां राजी–पंक्तिः। 'वः' युष्माकम्। 'सक-विधिषणः' सह कविधिषणाभ्यां–शुक्रगुरुभ्यां वर्तते यः असौ। 'अपात्' पीतवती। 'अने-कोपमानः' अनेकानि–अपरिमितानि समुद्रचन्द्रादीनि उपमानानि यस्य सः। 'सद्राजीवः' इत्य-पदाय प्रथमान्तविशेषणानि जिनस्य सिद्धान्तस्य वा सम्बन्धीनियानि। स सिद्धान्तः श्रीत-ये वः स्यात्, कविधिषणापादने दक्षोऽयं जिनेन्द्रः अत्यापयदिति सम्बन्धः ॥ २१ ॥

अवचूरिः

स सिद्धान्तो वो–युष्माकम् [illegible] भूयात्। यं सिद्धान्तं सजि[illegible]–शोभनानि कमलानि यस्य स [illegible]–अभिधात्। कवयः–शास्त्रज्ञास्तेषां बुद्धिजनने दक्षो–विचक्षणः। स [illegible] वा। विहायसो–देवास्तेषां राजी–श्रेणिः कर्णचुलुकैः–श्रोत्राञ्जलिभिर्मो-[illegible] सिद्धान्त[illegible]। श्रेणी किंभूता। सह कविधिषणाभ्यां शुक्रगुरुभ्यां वर्तते या। [illegible] यस्याः। प्रथमान्तविशेषणानि जिनस्यागमस्य वा योज्यानि [illegible] ॥ २१ ॥

अन्वयः

[illegible], अनेक–उपमानः जिन–[illegible], यं च [illegible] विहाय–सद्–राजी श्रवण–चुलुकैः मोदात् साक्षात् अपात्, स सिद्धान्तः [illegible]।

शब्दार्थ

[illegible]

कवि[illegible]=कविओने अथवा विद्वानोने बुद्धि संपादन (करावया)मां.

[illegible]

अनेक[illegible]=[illegible] छे जेना एवा.

[illegible] (मू० [illegible])=[illegible].

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

'साक्षात्' प्रत्यक्षम्। 'श्रवणचुलुकैः' श्रोत्राञ्जलिभिः। 'यं च' सिद्धान्तम्। 'मोदात्' मार्दात्। 'विहायःसद्राजी' विहायःसदो–देवाः तेषां राजी–पंक्तिः। 'वः' युष्माकम्। 'सक-विधिषणा' सह कविधिषणाभ्यां–शुक्रगुरुगुरुभ्यां वर्तते यः असौ। 'अपात्' पीतवती। 'अने-कोपमानः' अनेकानि–अपरिमितानि समुद्रचन्द्रादीनि उपमानानि यस्य सः। 'सद्राजीवः' इत्य-प्रत्य प्रथमान्तविशेषणानि जिनस्य सिद्धान्तस्य वा सम्बन्धीनियानि। स सिद्धान्तः अशि-वत्वे वः स्यात्, कविधिषणापादने दक्षोयं जिनेन्द्रः अरूपापयदिति सम्बन्धः ॥ २१ ॥

अवचूरिः

स सिद्धान्तो वो–युष्माकमशिवक्षयाय भूयात्। यं सिद्धान्तं सन्ति–शोभनानि कमलानि यस्य स जिनेन्द्रः [illegible]–अभिधान्। कवयः–शास्त्रज्ञास्तेषां बुद्धिजनने दक्षो–विचक्षणः। न [illegible]। विहायःसदो–देवास्तेषां राजी–श्रेणिः कर्णचुलुकैः–श्रोत्राञ्जलिभिर्मो-[illegible] सिद्धान्तम् [illegible]। श्रेणी किंभूता?। सह कविधिषणाभ्यां शुक्रगुरुभ्यां वर्तते या। [illegible] यस्याः। प्रथमान्तविशेषणानि जिनस्यागमस्य वा योज्यानि '[illegible]' इति [illegible] ॥ २१ ॥

अन्वयः

[illegible], कवि-[illegible]-आपादने दक्षः, अ-कोप-मानः, अनेक-उपमानः जिन-इन्द्र-[illegible], यं च स-कवि-धिषणा विहायस्-सद्-राजी श्रवण-चुलुकैः मोदात् साक्षात् अपात्, स सिद्धान्तः वः अशिव-[illegible] स्यात्।

શબ્દાર્થ

सिद्धान्त (मू० सिद्धान्त)=सिद्धान्त, મત.
[illegible] ([illegible])=[illegible].
[illegible].
[illegible].
[illegible] ([illegible])=[illegible].
जिनेन्द्रः (मू० जिनेन्द्र)=[illegible].
[illegible].
[illegible].
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible].
[illegible].
[illegible].
[illegible].

कविधिषणापादने=કવિઓને અથવા વિદ્વાનોને બુદ્ધિ સંપાદન (કરાવવા)માં.
कोप=ગુસ્સો.
अकोपमानः=અવિદ્યમાન છે કોપ અને અભિમાન જેને વિષે એવા.
दक्ष (मू० दक्ष)=ચતુર.
[illegible]=આપાદન.
श्रवण=કર્ણ, કાન.
[illegible]=અંજલિ, ખોબો.
[illegible]=[illegible] અંજલિ વડે.
[illegible] (मू० [illegible])=[illegible].
[illegible].
[illegible].

वज्रांकुशी. प्र. १६.

निर्वाणकलिकायाम्—

"वज्राङ्कुशीं कनकवर्णां गजवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रयुतदक्षिणकरां मातुलिङ्गाङ्कुशयुक्तवामहस्तां चेति ।"

निर्वाणकलिकायाम्—

"वज्राङ्कुशीं कनकवर्णां गजवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रयुक्तदक्षिण-
करां मातुलिङ्गाङ्कुशयुक्तवामहस्तां चेति ।"

दिविषद्=આકાશને વિષે રહે છે તે, દેવ.
दिविषदामाली=દેવોની શ્રેણિ.
कवि=શુક્ર, દૈત્ય-ગુરુ.
धिषण=બૃહસ્પતિ, દેવ-ગુરુ.
सकविधिषणा=શુક્ર અને બૃહસ્પતિ સહિત.
अपात् (धा० पा)=પાન કરતી હવી.
अनेक=અનેક, એક કરતાં વધારે.
उपमान=ઉપમા.
अनेकोपमानः=અનેક ઉપમાથી યુક્ત.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

"વિદ્યમાન [અથવા શોભાયમાન] છે (સુવર્ણ-) કમલો જેનાં એવા, વળી વિદ્વાનોને [અથવા કવિઓને] બુદ્ધિ સંપાદન કરાવવામાં ચતુર[1], તથા ક્રોધ અને માન રહિત[2] [અર્થાત્ રોષ અને અભિમાનનો અભાવ છે જ્યાં એવા], તેમજ અનેક ઉપમાએ યુક્ત[3] એવા જિનેન્દ્રે જે (સિદ્ધાન્ત)ની પ્રરૂપણા કરી, તેમજ જે (સિદ્ધાન્ત)નું શુક્ર અને બૃહસ્પતિથી અલંકૃત એવી દેવોની શ્રેણિએ હર્ષપૂર્વક સાક્ષાત્ કર્ણરૂપી અંજલિઓ વડે પાન કર્યું (અર્થાત્ જેનું ચિત્ત દઇને હર્ષભેર શ્રવણ કર્યું), તે સિદ્ધાન્ત (હે ભવ્યો !) તમારા અહિતના નાશ અર્થે થાઓ."—૩૧

वज्राङ्कुश्याः स्तुतिः—

वज्राङ्कुशङ्कुशकुलिशभृत्! त्वं विधत्स्व प्रयत्नं
स्वायत्यागे! तनुमदवने हेमताराऽतिमत्ते!
अध्यारूढे! शशधरकरश्वेतभासि द्विपेन्द्रे
स्वायत्याऽगोऽतनुमदवने हेऽमतारातिमत्ते! ॥ ३२ ॥ ८ ॥

—मन्दा०

टीका

वज्रेति। 'वज्राङ्कुशि!' वज्राङ्कुशीसंज्ञे!। 'अङ्कुशकुलिशभृत्!' सृणिवज्रधारिणि!। 'त्वं'। 'विधत्स्व' कुरु। 'प्रयत्नं' आदरम्। 'स्वायत्यागे!' आयः-अर्थस्यागमः त्यागः-दानं, शोभनौ आयत्यागौ यस्याः सा सम्बोध्यते। 'तनुमदवने' तनुमन्तो-देहिनस्तेषां अवने-रक्षणे। 'हेमतारा' स्वर्णोज्ज्वला। 'अतिमत्ते' अत्यन्तं मदवति। 'अध्यारूढे!' अध्यासीने!।

૧-૨-૩ આ વિશેષણો સિદ્ધાન્તને પણ લાગુ પડી શકે છે.

'शशधरकरश्वेतभासि' चन्द्रांशुधवलत्विषि। 'द्विपेन्द्रे' गजपतौ। 'स्वायत्या' निजायामेन कृत्वा। 'अगे' सानुमति। 'अतनुमदवने' अतनु-प्रभूतं मदवनं-दानजलं यस्य तस्मिन्, अथवा अतनुमद एव श्यामत्वात् वनं-काननं यस्य तस्मिन्, नगः किल वनवान् भवतीति अभिप्रायः। 'हे' इत्यामन्त्रणे। 'अमतारातिमत्ते!' अरातिमतो-विपक्षयुक्तस्य भावो अरातिमत्ता, सा न मता-नाभिमता यस्यास्तस्याः सम्बोधनम्। हे वज्राङ्कुशि! त्वं हेमतारा तनुमदवने प्रयत्नं विधत्स्वेति सम्बन्धः ॥ ३२ ॥

अवचूरिः

हे वज्राङ्कुशि देवि! तनुमदवने-जन्तुरक्षणे प्रयत्नं विधेहि। हे सृणिपविप्रधारिणि!। स्वायत्यागे! शोभन आयोऽर्थागमो दानं च यस्याः। त्वं कथंभूता?। हेमतारा-कनकोज्ज्वला। हे अध्यारूढे (गतवति)।।क?। द्विपेन्द्रे। किंभूते?। अतिमत्ते-मदोद्धते। चन्द्रकरा इव श्वेता भा यस्य तस्मिन्। स्वायत्या-निजायामेन अगे-पर्वत इव। अतनु-प्रचुरं मदवनं-मदवारि यस्य तस्मिन्। अरातिः-वैरी सोऽस्यास्तीत्यरातिमान्, तस्य भावोऽरातिमत्ता, सा न मता यस्यास्तस्याः संबोधनम् ॥ ३२ ॥

अन्वयः

हे वज्राङ्कुशि! अङ्कुश-कुलिश-भृत्! सु-आय-त्यागे! अति-मत्ते, शशधर-कर-श्वेत-भासि, स्व-आयत्या अगे, अतनु-मद-वने द्विप-इन्द्रे अध्यारूढे! अ-मत-अरातिमत्ते! हेमन्-तारा त्वं तनुमद्-अवने प्रयत्नं विधत्स्व।

શબ્દાર્થ

वज्राङ्कुशि! (मू० वज्राङ्कुशी)=હે વજ્રાંકુશી (દેવી)!
अङ्कुश=અંકુશ.
कुलिश=વજ્ર.
अङ्कुशकुलिशभृत्=હે અંકુશ અને વજ્રને ધારણ કરનારી!
विधत्स्व (धा० धा)=વિધાન કર.
प्रयत्नं (मू० प्रयत्न)=યત્નને.
आय=લાભ.
स्वायत्यागे!=ઉત્તમ છે લાભ અને દાન જેનાં એવી! (સં૦)
तनुमत्=દેહધારી, પ્રાણી.
अवन=રક્ષણ.
तनुमदवने=શરીરધારી (જીવો)ના રક્ષણને વિષે.
हेमन्=સુવર્ણ.
हेमतारा=સુવર્ણના જેવી ઉજ્જ્વલ.
अति=અત્યંત.
मत्त (धा० मद्)=મદથી યુક્ત.
अतिमत्ते=અતિશય મદોન્મત્ત.
अध्यारूढे! (मू० अध्यारूढ)=આરૂઢ થયેલી! (સં૦)
शशधर=શશાંક, ચન્દ્ર.
कर=કિરણ.
श्वेत=શ્વેત, સફેદ.
भास्=કાન્તિ, પ્રકાશ.
शशधरकरश्वेतभासि=ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવી શ્વેત કાંતિવાળા.

१ प्रथमा विभक्तिर्वा। २ संबोधनं वा।

द्विप=ગજ, હાથી.
द्विपेन्द्रे=ગજરાજને વિષે.
स्व=પોતાના.
आयति=વિસ્તાર.
स्वायत्या=પોતાના વિસ્તાર વડે.
अगे (મૂ૦ अग)=પર્વતને વિષે.
अतनु=અનલ્પ, પ્રચુર, ઘણું.
मद=મદ.
अतनुमदवने=(૧) અનલ્પ છે મદનું જલ જેને વિષે એવા; (૨) પ્રચુર મદરૂપી વનને વિષે.
अरातिमत्ता=શત્રુપણું, દુશ્મનાવટ.
अमतारातिमत्ते !=અમાન્ય છે શત્રુપણું જેને એવી ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ—

"હે અંકુશ અને વજ્રને ધારણ કરનારી (દેવી) ! ઉત્તમ (પ્રકારના) છે (અર્થાગમ-રૂપી) લાભ અને દાન જેનાં એવી હે (વિદ્યા-દેવી) ! હે અત્યન્ત મદોન્મત્ત એવા અને વળી ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવી શ્વેત કાન્તિવાળા તથા પોતાના વિસ્તાર વડે પર્વતસમાન એવા (અર્થાત્ પર્વતના જેવા વિસ્તારવાળા) તેમજ અનલ્પ છે મદ-જલ જેનું એવા ગજરાજ ઉપર આરૂઢ થયેલી (દેવી) ! અસંમત છે શત્રુતા જેને એવી (અર્થાત્ શત્રુતાનો નાશ કરાવી મિત્રતા કરાવી આપનારી) હે (દિવ્યાંગના) ! (ઉપર્યુક્ત ચાર વિશેષણોથી અલંકૃત એવી) હે વજ્રાંકુશી ! સુવર્ણસમાન ઉજ્જ્વલ એવી તું શરીરધારી (જીવો) ના કલ્યાણાર્થે પ્રયત્ન કર."—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

વજ્રાંકુશીનું સ્વરૂપ—

વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણ કરે તે 'વજ્રાંકુશી' એ વજ્રાંકુશી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી કાયા છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિદિમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ (બિજોરું) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ નિર્વાણકલિકામાં છે ત્યાં કહ્યું છે કે-

"तथा वज्राङ्कुशीं कनकवर्णां गजवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रयुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गाङ्कुशयुक्तवामहस्तां चेति"

આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારી લઈએ.

> "निस्त्रिंशायसफलकोत्तमकुन्तयुक्त—
> हस्ता प्रतप्तविलसत्कलधौतकान्तिः ।
> उन्मत्तदन्तिगमना भुवनस्य विघ्नं
> वज्राङ्कुशी हरतु वज्रसमानशक्तिः ॥"
>
> —આચારદિનકર પત્રાંક ૧૬૧

---

૧ ગજરાજની પર્વતની સાથે સરખામણી કરી એ તો [illegible] કરે છે. [illegible] છે, તેમ ગજરાજરૂપી પર્વતમાં મદરૂપી વન છે (આ [illegible]) [illegible]

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रार्थना—

तवाभिवृद्धिं सुविधिर्विधेयात्
स भासुरालीनतपा दयावन् ! ।
यो योगिपङ्क्त्या प्रणतो नभःसत्-
सभासुरालीनतपादयाऽवन् ॥ ३३ ॥

—उपजातिः

टीका

तवाभिवृद्धिमिति । 'तवाभिवृद्धिं' भवतोऽभ्युदयम् । 'सुविधिः' पुष्पदन्तः । 'विधेयात्' क्रियात् । 'स' । 'भासुरालीनतपाः' भासुरं-घोरं आलीनं-आश्रितं तपः-अनशनादिरूपं यस्य सः । 'दयावन् !' करुणान्वित ! । 'यः' । 'योगिपङ्क्त्या' यतिपरम्परया । 'प्रणतः' प्रणिपतितः । 'नभःसत्सभासुरालीनतपादया' नभःसत्सभा-सुरपर्षत् असुराली-दैत्यसंहतिः ताभ्यां नतौ पादौ यस्यास्तया । 'अवन्' रक्षन् । हे दयावन ! स सुविधिः तव समृ(अभिवृ)द्धिं विधेयात्, यो योगिपङ्क्त्या प्रणत इति योगः ॥ ३३ ॥

अवचूरिः

स सुविधिर्जिनो हे दयावन् जन ! तव समृद्धिं क्रियात् । भासुरं-घोरमालीनं-आश्रितं तपः-अनशनादिरूपं यस्य सः । यः रक्षन् अवन्-रक्षन् योगिवृन्देन प्रकर्षेण नतः । योगिपङ्क्त्या कथंभूतया ? । नभःसदो-देवास्तेषां सभा-पर्षत् असुरावली-असुरश्रेणिश्च ताभ्यां नतौ पादौ यस्यास्तया ॥ ३३ ॥

अन्वयः

यः अवन् नभसद्-स -सभा-असुर-आली-नत-पादया योगि-पङ्क्त्या प्रणतः सः भासुर-आलीन-तपाः सुविधिः (हे) दयावन् ! तव अभिवृद्धिं विधेयात् ।

શબ્દાર્થ

अभिवृद्धिं (मू० अभिवृद्धि)=અભ્યુદયને.
सुविधिः (मू० सुविधि)=સુવિધિનાથ, નવમા
तीर्थंકર.
विधेयात् (धा० धा)=કરો.
सः (मू० तद्)=તે.

आलीन (धा० ली)=આશ્રય કરેલું.

१ નમનો આશ્રય લીધો

योगिन्=યોગી.
योगिपङ्क्त्या=યોગીઓની શ્રેણિ વડે.
प्रणत: (मू० प्रणत)=નમન થયેલા.
नमस्=આકાશ.
नमःसद्=દેવ, અમર, સુર.
नत (धा० नम्)=પ્રણામ કરેલા.
नमःसत्सभासुरालीनतपादया=સુર-સભાએ અને અસુર-શ્રેણિએ પ્રણામ કર્યો છે જેનાં ચરણને એવી.
अवन (धा० अव्)=રક્ષણ કરનારો.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુવિધિનાથને પ્રાર્થના—

" જે (જગતનું) રક્ષણ કરનારા છે, તેમજ સુર-સભાએ અને અસુર-શ્રેણિએ નમન કર્યું છે જેનાં ચરણોને એવી યોગિ-પંક્તિ વડે જે વન્દિત છે, તે [અનશનાદિ] ઘોર[1] તપશ્ચર્યાનો આશ્રય લીધેલા એવા સુવિધિનાથ, હે કૃપાવંત (માનવ) ! તને સમૃદ્ધિ સંપાદન કરાવો—તને સમૃદ્ધ બનાવો. "—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

સુવિધિનાથ-ચરિત્ર

પુષ્પદંત એવા નામથી પણ ઓળખાતા આ સુવિધિનાથ નવમા તીર્થંકર છે. સુગ્રીવ રાજાની પત્ની રામા રાણીના તેઓ પુત્ર થાય છે અને તેમનો જન્મ કાકંદી નગરીમાં થયો હતો. તેમના શ્વેતવર્ણી શરીર ઉપર મગરનું લાંછન હતું અને તેઓ એકસો (૧૦૦) ધનુષ્યપ્રમાણ ઊંચા હતા. સાંસારિક પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થઇ, અનુપમ ચારિત્ર પાળી, બે લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ કરી તેઓ મુક્તિ-પદને પામ્યા.

પદ્ય-પરિચય—

આ પદ્ય અર્ધસમવૃત્તમાંના ૧૧ અક્ષરોવાળા 'ઉપજાતિ' વૃત્તમાં રચાયેલું છે. ઉપજાતિ વૃત્ત એ ઇન્દ્રવજ્રા અને ઉપેન્દ્રવજ્રાના મિશ્રણરૂપ છે, વાસ્તે સાથે સાથે આ બે વૃત્તોનાં લક્ષણો વિચારવાં આવશ્યક છે. આ વાતના ઉપર નિમ્નલિખિત શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

" स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः
उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सा ।
अनंतरोदीरितलक्ष्मभाजौ
पादौ यदीयावुपजातयस्ताः ॥ "

અર્થાત્ ઇન્દ્રવજ્રા વૃત્તમાં ત, ત અને જ એમ ત્રણ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો ગુરુ છે; જ્યારે ઉપેન્દ્રવજ્રામાં જ, ત અને જ એ ત્રણ ગણો છે અને અન્તમાંના બે અક્ષરો દીર્ઘ છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે 'ઇન્દ્રવજ્રા' અને 'ઉપેન્દ્રવજ્રામાં' એટલોજ ફેર છે કે જ્યારે

---

૧ 'भासुर' શબ્દનો અર્થ ઘોર થાય છે. આ વાતના ઉપર અભિધાન-ચિન્તામણિ-પરિશિષ્ટ પ્રકાશ પાડે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

" भयङ्करे तु डमरमामीलं भासुरं तथा. "

'ઇન્દ્રવજ્રા'નો પ્રથમ અક્ષર ગુરૂ છે ત્યારે 'ઉપેન્દ્રવજ્રા'નો તે અક્ષર લઘુ છે; બાકી બધા અક્ષરો તો સમાન છે. [1]

આ વૃત્તનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રામાં રચાયાં છે અને બાકીનું તૃતીય ચરણ ઇન્દ્રવજ્રામાં છે એ વાત હવે વિચારવામાં આવે છે:—

૧ ચરણ.	त वा मि	श्रु त्पि तु	वि पि द्वि	षे यात्	उपेन्द्रवज्रा
	⏑ – ⏑	– – ⏑	⏑ – ⏑	– –	
	ज	त	ज	ग ग	
૨ ચરણ.	स मा हु	पा ली न	त पा द	या वन्	
૩ ચરણ.	यो से मि	दहू यानू र	णा तो न	मसू ष्वत्	इन्द्रवज्रा
	– – ⏑	– – ⏑	⏑ – ⏑	– –	
	त	त	ज	ग ग	
૪ ચરણ.	स मा हु	पा ली न	त पा द	या वन्	उपेन्द्रवज्रा
	⏑ – ⏑	– – ⏑	⏑ – ⏑	– –	
	ज	त	ज	ग ग	

૧ [illegible] શ્રુતબોધમાં આપેલાં ઇન્દ્રવજ્રા, ઉપેન્દ્રવજ્રા અને ઉપજાતિનાં લક્ષણો—

ઇન્દ્રવજ્રાનું લક્ષણ—

"[illegible]
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ॥"

અર્થાત્—હે [illegible] ([illegible]) ! જે પદમાં ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા તેમજ નવમા અક્ષરો લઘુ હોય, તે પદને [illegible] ([illegible]) ! કવિરાજ 'ઇન્દ્રવજ્રા' કહે છે.

ઉપેન્દ્રવજ્રાનું લક્ષણ—

"[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥"

અર્થાત્—હે [illegible] ! જો ઇન્દ્રવજ્રાનો ([illegible]) [illegible] પ્રથમ અક્ષર લઘુ હોય, તો [illegible] ([illegible]) તે [illegible] 'ઉપેન્દ્રવજ્રા' કહે છે.

ઉપજાતિનું લક્ષણ—

"[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥"

અર્થાત્—હે [illegible] ! જો [illegible] 'ઇન્દ્રવજ્રા' તેમજ 'ઉપેન્દ્રવજ્રા' [illegible] હોય, તો [illegible] ([illegible]) ! [illegible] 'ઉપજાતિ' [illegible].

जिनेश्वरेभ्योऽभ्यर्थना—

या जन्तुजाताय हितानि राजी
सारा जिनानामलपद् ममालम् ।
दिश्यान्मुदं पादयुगं दधाना
सा राजिनानामलपद्ममालम् ॥ ३४ ॥

—इन्द्रवज्रा

टीका

या जन्तुजातायेति । 'या' । 'जन्तुजाताय' प्राणिसमूहाय । 'हितानि' पथ्यानि । 'राजी' श्रेणिः । 'सारा' श्रेष्ठा । 'जिनानां' अर्हताम् । 'अलपत्' गदितवती । 'मम' मे । 'अलं' अत्यर्थम् । 'दिश्यात्' वितीर्यात् । 'मुदं' आनन्दम् । 'पादयुगं' अंह्रिद्वयम् । 'दधाना' बिभ्रती । 'सा' । 'राजिनानामलपद्ममालं' राजिनी—राजनशीला नाना—प्रकारा अमला पद्ममाला यस्य तत् । या जिनानां राजी जन्तुजाताय हितानि अलपत् सा ममालं मुदं दिश्यात् इति सम्बन्धः ॥ ३४ ॥

अवचूरिः

या सारा-श्रेष्ठा जिनानां ततिर्जन्तुजाताय हितानि अलपत्-गदितवती सा मम अलं-अत्यर्थं मुदं-प्रीतिं दिश्यात्-दद्यात् । कथंभूता ? । पादयुगं धारयन्ती । राजिनी-राजनशीला नाना-बहुविधा अमला पद्ममाला यस्य तत्पादयुगम् ॥ ३४ ॥

अन्वयः

जिनानां या सारा राजी जन्तु-जाताय हितानि अलपत्, सा राजिन्-नाना-अमल-पद्म-मालं पाद-युगं दधाना (राजी) मम अलं मुदं दिश्यात् ।

શબ્દાર્થ

जन्तुजाताय=પ્રાણિ-વર્ગને માટે.
हितानि (मू० हित)=કલ્યાણને, હિતકારક સાધનોને.
सारा (मू० सार)=(१) શ્રેષ્ઠ; (२) પરાક્રમી.
अलपत् (धा० लप्)=કહેતી હવી.
मम (मू० अस्मद्)=મને.
अलं=અત્યંત.
दिश्यात् (धा० दिश्)=અર્પો.
मुदं (मू० मुद्)=હર્ષને.
युग=યુગલ.
पादयुगं=ચરણ-યુગલને.
दधाना (धा० धा)=ધારણ કરનારી.

सा (मू० तद्)=ते.
राजिन्=शोभनशील, शोभायमान.
नाना=बहु प्रकारनी, विविध जातनी.
अमल=निर्मल.

माला=(१) माळा; (२) श्रेणि.
राजिनानामलपद्ममालं=शोभायमान, विविध तथा निर्मल एवां पद्मोनी मालाओ छे जेने विषे एवा.

श्लोकार्थ

जिनेश्वरोने विनति—

" जिनोनी जे श्रेष्ठ [अथवा (अनंत) बळवाळी] श्रेणिए प्राणि-वर्गने माटे हितकारक साधनोनुं कथन कर्युं, ते, शोभायमान, विविध अने निर्मल एवां पद्मोनी मालाओ [अथवा श्रेणिओ] छे जेने विषे एवा चरण-युगलने धारण करनारी एवी [जिन-श्रेणि] मने अत्यंत हर्ष अर्पो. "—३४

स्पष्टीकरण

पद्य-विचार—

आ पद्यनो समवृत्तमां समावेश थाय छे अने ते इन्द्रवज्राना नामथी ओळखाय छे. इन्द्रवज्रानुं लक्षण तो आपणे गत श्लोकमां जोई गया छीए.

जिनवाणी—

जिनेन्द्र ! भङ्गैः प्रसभं गभीरा
ऽऽशु भारती शस्यतमस्तवेन ।
निर्नाशयन्ती मम शर्म दिश्यात्
शुभाऽरतीशस्य तमस्तवेन ! ॥ ३५ ॥

—उपजातिः

टीका

जिनेन्द्रेति । 'जिनेन्द्र !' सर्ववेदिन् ! । 'भङ्गैः' अर्थविकल्पैः । 'प्रसभं' प्रकटम् । 'गभीरा' दुरवगाहा । 'आशु' शीघ्रम् । 'भारती' वाक् । 'शस्यतमस्तवेन' अतिशयेन प्रशस्यस्तवेन । स्तुत्या हेतुभूतया । 'निर्नाशयन्ती' अपनुदन्ती । 'मम शर्म दिश्यात्' मे सुखं अतिसृज्यात् । 'शुभा' कल्याणी । 'अरतीशस्य' रतीशः-स्मरः स नास्ति यस्य । 'तमः'

---

१ 'शुभा रतीशस्य' वा । २ 'तम' विशेषणं वा ।

मोहम् । 'तव' भवतः । 'इन!' स्वामिन् ! । हे जिनेन्द्र ! इन ! तव भारती स्तवेन तमो निर्नाशयन्ती मम आशु शर्म दिश्यात् इति योगः ॥ अथवा रतीशस्य सम्बन्धि तमः शस्यतमो यः स्तवस्तेन निर्नाशयन्तीति व्याख्येयम् ॥ ३५ ॥

अवचूरिः

हे जिनेन्द्र ! तव भारती मम शर्म-सुखं देयात् । किंभूता ?। भङ्गैः-अर्थविकल्पैर्गभीरा तथा आशु-शीघ्रं तमः-अज्ञानं निर्नाशयन्ती । केन ?। शस्यतमः-चारुतमो यः स्तवस्तेन हेतुभूतेन । शुभा-श्रेष्ठा । तव कीदृशस्य ?। अरतीशस्य-अकामस्य । हे इन ! स्वामिन् ! ॥ ३५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-इन्द्र ! (हे) रति-ईशस्य (अ-रति-ईशस्य वा) इन ! भङ्गैः प्रसभं गभीरा, शस्यतम-स्तवेन (रति-ईशस्य) तमः आशु निर्नाशयन्ती तव शुभा भारती मम शर्म दिश्यात् ।

શબ્દાર્થ

जिनेन्द्र !=હે જિનવર, હે તીર્થંકર !
भङ्गैः (मू० भङ्ग)=અર્થ-વિકલ્પો વડે.
प्रसभं=અત્યંત.
गभीरा (मू० गभीर)=ગંભીર, ગહન.
भारती=(દેશનારૂપી) વાણી.
शस्यतम (मू० शस्य)=અત્યંત પ્રશંસનીય, બહુજ પ્રશંસાપાત્ર.
स्तव=સ્તુતિ.
शस्यतमस्तवेन=અત્યંત પ્રશંસનીય સ્તુતિ વડે.
निर्नाशयन्ती (धा० नश्)=સર્વથા નાશ કરનારી.
शर्म (मू० शर्मन्)=સુખને.
शुभा (मू० शुभ)=ઉત્કૃષ્ટ.
रति=કામદેવની પત્ની.
ईश=સ્વામી.
रतीश=કંદર્પ, રતિ-પતિ, મન્મથ.
अरतीशस्य=કામદેવ-રહિતના.
रतीशस्य=કંદર્પના.
तमः (मू० तमस्)=અજ્ઞાનને.
इन ! (मू० इन)=હે નાથ !

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણી—

હે જિનવર ! (કંદર્પને વશ કરેલા હોવાથી) હે રતિ-પતિના સ્વામિન્ [અથવા અવિદ્યમાન છે મન્મથ જેમને વિષે એવા (મહાત્માઓ)ના (પણ) સ્વામિન્] ! અર્થ-વિકલ્પે વડે અત્યંત ગહન એવી, તથા અત્યંત પ્રશંસનીય સ્તુતિ વડે (મદનનાં) અજ્ઞાનને સર્વથા શીઘ્ર નાશ કરનારી તેમજ ઉત્કૃષ્ટ એવી તારી વાણી મને સુખ અર્પો."—૩૫

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યનાં ચાર ચરણોમાંનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણ ઉપેન્દ્રવજ્રામાં અને તૃતીય ચરણ ઇન્દ્રવજ્રામાં હોવાથી એને ઉપજાતિ કહેવામાં આવે છે.

ज्वलनायुधायै विज्ञप्तिः—

दिश्यात् तवाशु ज्वलनायुधाऽल्प-
मध्या सिता कं प्रवरालकस्य ।
अस्तेन्दुरास्यस्य रुचोरु पृष्ठ-
मध्यासिताऽकम्प्रवरालकस्य ॥ ३६ ॥ ९ ॥

—इन्द्रवज्रा

टीका

दिश्यादिति । 'दिश्यात्' वितीर्यात् । 'तव' भवतः । 'आशु' शीघ्रम् । 'ज्वलनायुधा' सर्वास्त्रमहाज्वाला । 'अल्पमध्या' कृशोदरी । 'सिता' शुक्लवर्णा । 'कं' सुखम् । 'प्रवरालकस्य' प्रधानकुन्तलस्य । 'अस्तेन्दुः' न्यक्कृतमृगाङ्का । 'आस्यस्य रुचा' मुखकान्त्या । 'उरु' विशालम् । 'पृष्ठं' उपरिभागम् । 'अध्यासिता' अध्यारूढा । 'अकम्प्रवरालकस्य' अकम्प्र-स्थिरो यो वरालको-वाहनविशेषस्तस्य ॥ ३६ ॥

अवचूरिः

तव ज्वलनायुधा देवी कं-सुखं दिश्यात्-करोतु । किंभूता ? । अल्पं-तुच्छं मध्यं-मध्यभागो यस्याः सा, कृशोदरीत्यर्थः । सिता-शुभ्रा । प्रवरालकस्य-प्रवरकुन्तलस्य । अस्तेन्दुः-न्यक्कृतमृगाङ्का । रुचा आस्यस्य-मुखस्य रुचा-कान्त्या । उरु-विस्तीर्णं पृष्ठमध्यासिता-अध्यारूढा । कस्य ? । अकम्प्र-निश्चलो यो वरालको-देववाहनविशेषस्तस्य ॥ ३६ ॥

अन्वयः

अल्प-मध्या, सिता, प्रवर-अलकस्य आस्यस्य रुचा अस्त-इन्दुः, अ-कम्प्र-वरालकस्य उरु पृष्ठं अध्यासिता ज्वलनायुधा तव कं आशु दिश्यात् ।

શબ્દાર્થ

ज्वलनायुधा=જ્વલનાયુધા (દેવી).
अल्प=પાતળી.
मध्य=કટિ, કેડ.
अल्पमध्या=પાતળી છે કટિ જેની એવી, કૃશોદરી.
सिता (મૂ० सित)=શુભ્ર.
कं (મૂ० क)=સુખને.
प्रवर=સર્વોત્તમ.
अलक=કેશ, વાળ.
प्रवरालकस्य=સર્વોત્તમ છે કેશ જેના (તેને વિષે) એવા.
इन्दु=ચન્દ્ર.

सर्वास्त्र महाज्वाला १६

निर्वाणकलिकायाम्—

"सर्वास्त्रमहाज्वालां धवलवर्णां वराहवाहनां असंख्यप्रहरणयुत-हस्तां चेति।"

 नि. सा. प्रेस.

अस्तेन्दु=પરાસ્ત કર્યો છે ચંદ્રને જેણે એવી.
आस्यस्य (મૂ૦ आस्य)=મુખની.
रुचा (મૂ૦ रुच्)=કાન્તિ વડે.
पृष्ठं (મૂ૦ पृष्ठ)=પીઠ (ઉપર).
अध्यासिता (ધા૦ आस्)=બેઠેલી.
अकम्प=સ્થિર.
वरालक=દેવ-વાહન-વિશેષ.
अकम्पवरालकस्य=સ્થિર વરાલકની.

શ્લોકાર્થ

જ્વલનાયુધા દેવીની પ્રાર્થના—

"પાતળી કટિવાળી અને શુભ્ર તથા સર્વોત્તમ કેશયુક્ત મુખની કાન્તિ વડે પરાસ્ત કર્યો છે ચંદ્રને જેણે એવી, તેમજ વળી સ્થિર વરાલકની વિશાળ પીઠ ઉપર બેઠેલી એવી જ્વલનાયુધા (દેવી) (હે ભવ્ય!) તને સત્વર સુખ અર્પો."—૩૬

સ્પષ્ટીકરણ

કટિ—

જેની કટિ (કેડ) બહુજ પાતળી હોય, તે તેના ભૂષણરૂપ ગણાય છે. કહેવાય છે કે સિંહની કટિ બહુજ પાતળી હોય છે.

જ્વલનાયુધા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે તેમ તેની પાસે સર્વ અસ્ત્રો [illegible] મોટી જ્વાલા છે. આથી કરીને તો એને 'સર્વાસ્ત્રમહાજ્વાલા'ના નામથી પણ [illegible] છે (જુઓ ટીકાકારે કરેલ અર્થ). આના સંબંધમાં નિર્વાણકલિકામાં નીચે મુજબ [illegible] —

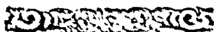
"सर्वास्त्रमहाज्वालां धवलवर्णां वराहवाहनां [illegible]" [illegible] દેવી શ્વેતવર્ણી છે અને તેને વરાહનું વાહન છે.

આચાર-દિનકરમાં તો આ વિદ્યા-દેવીના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

"मार्जारवाहना नित्यं, ज्वालोद्भासिकरद्वया ।
शशा[illegible] [illegible] ज्वाला, देवी भद्रं ददातु नः ॥"

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્ય 'ઇન્દ્રવજ્રા' છંદમાં રચાયેલ છે. [illegible] [illegible]

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलजिनस्तुतिः—

जयति शीतलतीर्थकृतः सदा
चलनतामरसं सदलं घनम् ।
नवकमम्बुरुहां पथि संस्पृशत्
चलनतामरसंसदलङ्घनम् ॥ ३७ ॥

—द्रुतं०

टीका

जयतीति । 'जयति' जयमासादयति । 'शीतलतीर्थकृतः' शीतलनाम्नो जिनस्य । 'सदा' सर्वकालम् । 'चलनतामरसं' चलनौ तामरसमिव । 'सदलं' सपत्रम् । 'घनं' सारम् । एते पद्मनवकस्यैव विशेषणे । नवकं नवैव, स्वार्थे कन् । 'अम्बुरुहां' पद्मानाम् । 'पथि' मार्गे । 'संस्पृशत्' स्पर्शेनानुगृह्णत् । 'चलनतामरसंसत्' चला नता अमराणां संसत्-सभा यस्य तत् । 'अलङ्घनं' नास्ति लङ्घनं-अपाकरणं कुतश्चित् यस्य तत् । अम्बुरुहां सम्बन्धि नवकं संस्पृशत् शीतलतीर्थकृतश्चलनतामरसं जयतीति योगः ॥ ३७ ॥

अवचूरिः

शीतलतीर्थकरस्य चलनतामरसं-पादपद्मं जयति । किंभूतम् ? अम्बुरुहां-कमलानां नवकं पवित्रं संस्पृशत् । नवकं किंभूतम् ? सदलं-सपत्रम् । घनं-सारम् । चलनतामरसं किंभूतम् ? चला नता च अमराणां संसत् यस्य तत् । नास्ति लङ्घनं-अपाकरणं कुतश्चित् यस्य तदलङ्घनम् ॥ ३७ ॥

अन्वयः

शीतल-तीर्थकृतः अम्बुरुहां स-दलं, घनं नवकं पथि संस्पृशत्, चल-नत-अमर-संसद्, अ-लङ्घनं चलन-तामरसं सदा जयति ।

શબ્દાર્થ

જયતિ (પ૦ વિ૦)=જયવંત વર્તે છે.
શીતલ=શીતલનાથ, દસમા તીર્થંકર.
તીર્થકૃત્=તીર્થંકર.

શીતલતીર્થકૃત=શીતલનાથ તીર્થંકરના.
ચલન=પાદ, ચરણ.
ચલનતામરસં=પાદ-પદ્મ.

---

१ [illegible]

दल=પત્ર.
सदलं=પત્રસહિત.
घनं (मू० घन)=ઘન, નિબિડ.
नवकं (मू० नवक)=નવનો સમૂહ.
अम्बु=જલ.
रुह्=ઊગવું.
अम्बुरुहां (मू० अम्बुरुह्)=કમળોના.
पथि (मू० पथिन्)=માર્ગમાં.

संस्पृशत् (धा० स्पृश्)=સ્પર્શ કરનારું.
चल=ચંચલ.
संसद्=સભા.
चलनतामरसंसद्=ચંચલ અને નમ્ર છે સભા જેને વિષે એવું.
लंघन=ઉલ્લંઘન, તિરસ્કાર.
अलंघनं=અલંઘનીય, કોઈ પણ પરાભ[illegible] કરી શકે તેવું.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ—

" પત્રસહિત તેમજ નિબિડ એવાં (સુવર્ણનાં) નવ કમળોના માર્ગમાં (સંચાર કરતી વેળાએ) સ્પર્શ કરનારા, વળી ચંચલ અને નમ્ર છે દેવસભા જેને વિષે એવા તેમજ અલંઘનીય એવા શીતલનાથના પાદ-પદ્મ સદા જયવંતા વર્તે છે."—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

શીતલનાથ-ચરિત્ર—

જૈનોના દશમા તીર્થંરાજ શીતલનાથનો જન્મ ભદ્દિલપુર નગરમાં થયો હતો. દૃઢરથ રાજા તેમના જનક અને નંદા રાણી તેમના જનની થતાં હતાં. તેમનો દેહ સુવર્ણ વર્ણનો હતો અને વિશેષમાં તે શ્રીવત્સના લાંછનથી યુક્ત હતો. વળી તેની ઊંચાઈ નેવું (૯૦) ધનુષ્ય જેટલી હતી. એક લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય ભોગવ્યા બાદ તેઓ નિર્વાણ પામ્યા.

जिनानां स्मरणम्—

स्मर जिनान् परिनुन्नजरारजो-
जननतानवतोदयमानतः ।
परमनिर्वृतिशर्मकृतो यतो
जन ! नतानवतोऽदयमानतः ॥ ३८ ॥
—द्रुत०

टीका

स्मरेति । 'स्मर' स्मृत्याप्नुहि । 'जिनान्' अर्हतः । 'परिनुन्नजरारजोजननतानवतोदयमान-
तोदयमान्' जरा-विस्रसा रजः-कर्म जननं-जन्म तानवं-कार्श्य तोदो-बाधा दवो-[illegible]

१ '० रजो' इत्यपि पाठः । २ 'जननताम......' इत्यपि पाठः [illegible] ।

परिलुनाः–पर्यस्ता यैस्तान् । ' अतः ' अस्मात् कारणात् । ' परमनिर्वृतिशर्मकृतः ' परमं निर्वृतिशर्म–निर्वाणसुखं कुर्वन्ति ये ते । 'यतः' यस्मात् कारणात् । जनेति लोकस्यामन्त्रणम् । 'नतान्' प्रह्वीभूतान् । ' अवतः ' त्रायमाणान् । 'अदयं' निर्दयं स्वशरीरावयवरक्षानिरपेक्षं निर्व्याजमितियावत् तत् तथा भवत्येवम् । 'आनतः' प्रणतः सन् । यतः परमनिर्वृतिशर्मकृतः, अतः स्मर जिनान् हे जनेत्यन्वयः । एवं वा व्याख्यायते । परिलुनं जरैव पाण्डुरत्वाद् रजो–रेणुर्यैस्ते, जनने यः तानवः–शारीरस्तोदः तस्यान्तहेतुत्वात् यमाः, परिलुनजरारजसश्च ते जननतानवतोदयमाश्च तान् । ' परं' स्वात्मनो व्यतिरिक्तम् । ' अनिर्वृतिशर्मकृतः' अनिर्वृति–नाशरहितं शर्म कुर्वन्ति ये ते । ' जननतान् ' लोकैः प्रणतान् । ' अदयमानतः ' दयामकुर्वाणानां सकाशात् । यतः कारणात् अनिर्वृतिशर्मकृतोऽतः स्मर जिनान् परं अदयमानतोऽवत इति सम्बन्धः ॥ ३८ ॥

अवचूरिः

हे जन ! मर्त्यलोक ॥ अतः–अस्मात् कारणाज्जिनान् स्मर । किंविशिष्टान् ॥ परिलुनाः–परिक्षिप्ता जरा–वयोहानिरूपा, रजः–कर्म, जननं–जन्म, तनोर्दुर्बलस्य भावस्तानवं–कार्श्यम्, तोदो–बाधा, यमो–मृत्युर्यैस्तान् । यतः कारणात् परममुक्तिसुखकर्तॄन् । न हि जिनस्मरणमन्तरेण जन्तोस्तात्त्विकी सिद्धिः । नतान् जन्तूनवतो–रक्षतः । अदयं शरीरावयवनिरपेक्षं यथा स्यात् तथा आनतः–प्रणतः सन् त्वम् ॥

अन्वयः

परिलुन–जरा–रजस्–जनन–तानव–तोद–यमान् यतः परम–निर्वृति शर्मन्–कृतः नतान् अवतः जिनान् (हे) जन ! अदयं आनतः (त्वं) अतः स्मर ।

अथवा

यतः (जिनाः) अ–निर्वृति–शर्मन्–कृतः (भवन्ति), अतः परं अदयमानतः अवतः, परिलुन–जरा–रजस्–जनन–तानव–तोद–यमान्, जन–नतान् जिनान् स्मर ।

શબ્દાર્થ

जिनान् (मू० जिन)=જિનોને.
परिलुन (धा० लुन्)=કાપી કાઢેલ, દૂર કરેલ.
जरा=વૃદ્ધાવસ્થા, ઘડપણ.
रजस्=(કર્મરૂપી) રજ.
तानव=(૧) કૃશતા; (૨) શારીરિક.
तोद=બાધા, પીડા.
परिलुनजरारजोजननतानवतोदयमान=(૧) કાપી નાખ્યાં છે ઘડપણ, રજ, જન્મ, કૃશતા, બાધા અને મૃત્યુને જેમણે એવાને. (૨) કાપી નાખી છે ઘડપણ રૂપી રજ જેમણે તેમજ જન્મપરત્વેની શારીરિક પીડા પ્રતિ જેઓ યમરાજરૂપ છે એવાને.
अतः=એથી કરીને.
निर्वृति=(૧) મુક્તિ, નિર્વાણ; (૨) નાશ.
कृ=કરવું.
परमनिर्वृतिशर्मकृतः=ઉત્કૃષ્ટ મુક્તિ-સુખને કરનારા.
परं (मू० पर)=અન્યને.

अनिर्वृतिशर्मकृत=નાશ-રહિત એવું સુખ (અર્પણ) કરનારા.
यतः=જે કારણને લીધે.
नतान् (मू० नम)=નમેલાને, નમન કરેલાને.
जननतान्=લોકો વડે પ્રણામ કરાયેલાને.

अवतः (धा० अव्)=રક્ષણ કરનારા.
अदयं=દયારહિતપણે.
आनतः (मू० आनत)=પ્રણામ કરેલ.
दयमान (धा० दय्)=કૃપા કરનાર.
अदयमानतः=કૃપા નહિ કરનારાથી.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનું સ્મરણ—

" નમસ્કાર કરેલા (જીવો)નું રક્ષણ કરનારા એવા, વળી દૂર કર્યા છે વૃદ્ધાવસ્થા, (કર્મરૂપી) રજ, જન્મ, (દેહની) કૃશતા, બાધા અને મૃત્યુ જેમણે એવા અને એથી કરીને તો ઉત્કૃષ્ટ મુક્તિ-સુખને દેનારા એવા જિનોનું, હે (ભવ્ય) જન! ઉપર્યુક્ત કારણને લીધે તું દયા-રહિતપણે (અર્થાત્ શરીરની દરકાર કર્યા વિના) નમતો થકો સ્મરણ કર."

અથવા

" જેથી કરીને જિનો નાશ-રહિત (અર્થાત્ શાશ્વત) સુખને અર્પણ કરનારા હોય છે, ...ી કરીને અન્ય (જન)નું નિર્દય (જન)થી રક્ષણ કરનારા એવા તથા વળી જેમણે ...વસ્થારૂપી રજને મારી હઠાવી છે તેમજ જેઓ જન્મપર્યન્તની શારીરિક પીડા પ્રતિ ...જરૂપ છે એવા તેમજ લોક વડે પ્રણામ કરાયેલા એવા જિનોને (હે ભવ્ય!) તું ...ર."—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

...પદ્ય-વિચાર—

...ા મહાકાવ્યમાંના અન્ય શ્લોકોની માફક આ શ્લોકમાં બીજા અને ચોથા ચરણો એક ...ાથે મળતાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ પહેલા અને ત્રીજા ચરણોના પણ અન્ત્યાક્ષરો ...અર્થાત્ અત્ર અનુપ્રાસ છે એ વિશેષતા છે.

...स्वरूपम्—

जयति कल्पितकल्पतरूपमं
मतमसारतरागमदारिणा ।
प्रथितमत्र जिनेन मनीषिणाम्
अतमसा रतरागमदारिणा ॥ ३९ ॥

—द्रुत०

[illegible] —

[illegible] कमलासनां चतुर्भुजां [illegible]
[illegible] ॥

[illegible]

[અથવા મૈથુન, (દ્રવ્યાદિક સંબંધી) અભિલાષ અને ગર્વના વૈરી] એવા તીર્થંકરે આ પૃથ્વીને વિષે પ્રરૂપેલો તથા વળી (સર્વ જનોના મનોવાંછિતને પરિપૂર્ણ કરીને) સિદ્ધ કરી છે-ચરિતાર્થ કરી છે કલ્પવૃક્ષની ઉપમા જેણે એવો (આ જૈન) મત જય પામે છે."—૩૯

સ્પષ્ટીકરણ

કલ્પવૃક્ષ—

જૈન શાસ્ત્રમાં [1]કલ્પવૃક્ષના દશ પ્રકારો બતાવ્યા છે. વિશેષમાં આવાં કલ્પવૃક્ષો આ પૃથ્વી ઉપર અસ્તિત્વ ધરાવે છે, એમ તે મતનું માનવું છે. આ દશ જાતનાં કલ્પવૃક્ષોનું સ્વરૂપ ટૂંકમાં નીચે મુજબ છેઃ-

(૧) મદ્યાંગ નામનું કલ્પવૃક્ષ યાચના કરવાથી તત્કાલ સ્વાદિષ્ટ મદ્ય સમર્પે છે. (૨) ભતાંગ નામક કલ્પવૃક્ષ ભંડારીની માફક પાત્રો પૂરાં પાડે છે. (૩) તૂર્યાંગ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ કલ્પવૃક્ષ ત્રણ પ્રકારનાં વાદિત્ર આપે છે. (૪) દીપશિખા અને (૫) જ્યોતિષ્કા નામનાં કલ્પવૃક્ષો અત્યંત પ્રકાશ આપે છે. (૬) ચિત્રાંગ કલ્પવૃક્ષ વિચિત્ર પુષ્પોની સુવાસિત માળાઓ આપે છે. (૭) ચિત્રરસ કલ્પવૃક્ષ રસોઇઆની જેમ વિવિધ જાતનાં ભોજન પૂરાં પાડે છે. (૮) મણ્યંગના નામથી ઓળખાતું કલ્પવૃક્ષ મનોવાંછિત આભૂષણો આપે છે. (૯) ગેહાકાર કલ્પવૃક્ષ ગંધર્વ નગરની જેવાં એક ક્ષણમાં સુંદર ઘરો-મહેલો આપે છે. (૧૦) અનગ્ન કલ્પવૃક્ષ યથેષ્ટ વસ્ત્ર આપે છે.[2]

ઉપર્યુક્ત કલ્પવૃક્ષોનો સદ્ભાવ પંદર કર્મભૂમિમાંનાં પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં સર્વદા સંભવતો નથી. પરંતુ ઉત્સર્પિણી કાલના છેવટના ત્રણ અને અવસર્પિણી કાલના પહેલા ત્રણ આરામાં આ ક્ષેત્રોમાં તે હૈયાતી ધરાવે છે. પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રો પૈકી દરેકમાં નિરંતર અવસર્પિણી કાલનો ચોથો આરો પ્રવર્તતો હોવાથી ત્યાં તે ન હોય, પરંતુ મેરૂની નજદીકમાં હોય છે

દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ, હરિવર્ષ, રમ્યક્, હૈમવત અને હૈરણ્યવત એ નામનાં છએ ક્ષેત્રોમાં તો (એકંદરે આ ત્રીસે ક્ષેત્રોમાં) તેમજ ૫૬ અંતર્દ્વીપમાં નિરંતર યુગલિક હોય છે, તેથી ત્યાં સર્વદા કલ્પવૃક્ષ વિદ્યમાન છે.

मानवीदेव्याः स्तुति—

घनरुचिर्जयताद् भुवि मानवी
गुरुतराविहतामरसंगता ।
कृतकराऽस्त्रवरे फलपत्रभा-
गुरुतराविह तामरसं गता ॥ ४० ॥ १० ॥

—द्रुत०

[1] હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્વર્ગમાં આના પાંચ દેવ-વૃક્ષો છે અને તેને મન્દાર, પારિજાતક, સંતાન, કલ્પ અને હરિચન્દનના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે.

[2] આ કલ્પવૃક્ષના સંબંધી વિશેષ માહિતીને માટે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિનું [illegible] શાન્તિચન્દ્રીય વૃત્તિ.

[3] '०तराऽविह०' इत्यपि पाठः।

टीका

घनेति । ' घनरुचिः ' घनच्छाया श्यामेत्यर्थः । ' जयतात् ' जयतु । ' भुवि ' क्षितौ । मानवीतिनाम्ना । ' गुरुतराविहतामरसंगता ' गुरुतरा–अतिमहान्तो अविहता–अपरिक्षता ये अमरास्तैः संगता–समेता । 'कृतकरा' स्थापितपाणिः । 'अस्त्रवरे' प्रवरायुधे । तरोर्विशेषणमेतत् । ' फलपत्रभागुरुतरौ ' फलानि पत्राणि च भजते यः उरुतरुः–विशालद्रुमः तत्र । ' इह ' अत्र । ' तामरसं गता ' सरोजमास्थिता ॥ ४० ॥

अवचूरिः

मानवी देवी जयतात् । किंभूता ? घना–सान्द्रा रुचिः–कान्तिर्यस्याः सा । गुरुतरा–अतिमहान्तः अविहता–अपरिक्षता येऽमरास्तैः संगता–सहिता । अस्त्रवरे–प्रधानायुधे कृतपाणिः । फलपत्रे भजते फलपत्रभाक् । तरोर्विशेषणमेतत् । स चासौ उरुतरुश्च–विशालद्रुमश्च तत्र । तामरसं–पद्मं गता–प्राप्ता ॥ ४० ॥

अन्वयः

घन–रुचिः, गुरुतर–अविहत–अमर–संगता, फल–पत्र–भाज्–उरु–तरौ अस्त्र–वरे कृत–करा, तामरसं गता मानवी इह भुवि जयतात् ।

શબ્દાર્થ

रुचि=કાન્તિ, પ્રભા.
घनरुचिः=(१) સાન્દ્ર કાન્તિવાળી; (२) મેઘના જેવી પ્રભાવાળી.
जयतात् (धा० जि)=જય પામો.
मानवी=માનવી (દેવી).
गुरुतर (मू० गुरु)=મહાન્.
अविहत (धा० हन्)=અપરાજિત,નહિ હણાયેલા.
संगत (धा०गम्)=સંગતિથી યુક્ત.
गुरुतराविहतामरसंगता=અતિશય મહાન્ તેમજ અપરાજિત એવા દેવોથી યુક્ત.
गुरुतरा (मू० गुरुतर)=અતિશય મહાન્.
अविहतामरसंगता=અજેય અમરોથી યુક્ત.
कृतकरा=કર્યો છે–સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી.
अस्त्र=અસ્ત્ર.
वर=ઉત્તમ.
अस्त्रवरे=ઉત્તમ અસ્ત્ર ઉપર.
फल=ફળ.
पत्र=પત્ર, પાંદડું.
भाज्=ભજવું.
फलपत्रभागुरुतरौ=ફલ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષ ઉપર.
तामरसं (मू० तामरस)=કમલને.
गता (मू० गत)=પ્રાપ્ત થયેલી.

શ્લોકાર્થ

માનવી દેવીની સ્તુતિ—

" સાન્દ્ર કાન્તિવાળી [અથવા મેઘના જેવી પ્રભાવાળી], તથા અતિશય મહાન્ અને (અન્ય સુર–અસુરોથી) અપરાજિત એવા અમરોની સંગતિવાળી [અથવા મહાપરાક્રમી

દેવોથી પરિવૃત્ત] એવી, વળી ફૂલ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષરૂપી ઉત્તમ અસ ઉપર સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી તથા રક્ત કમલ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી માનવી (દેવી) આ પૃથ્વી ઉપર જયવંતી વર્તો."—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

'મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી' એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે શોભે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

"नीलाङ्गी नीलसरोजवाहना वृक्षभासमानकरा ।
मानवगणस्य सर्वस्य मङ्गलं मानवी दद्यात् ॥"

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી લેઇ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—"तथा मानवीं श्यामवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरामक्षसूत्रविटपालङ्कृतवामहस्तां चेति" અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે શોભે છે.

टीका

घनेति । ' घनरुचिः ' घनच्छाया श्यामेत्यर्थः । ' जयतात् ' जयतु । ' भुवि ' क्षितौ । मानवीतिनाम्ना । ' गुरुतराविहतामरसंगता ' गुरुतरा–अतिमहान्तो अविहता–अपरिक्षता ये अमरास्तैः संगता–समेता । 'कृतकरा' स्थापितपाणिः । 'अस्त्रवरे' प्रवरायुधे । तरोर्विशेषणमेतत् । ' फलपत्रभागुरुतरौ ' फलानि पत्राणि च भजते यः उरुतरुः–विशालवृक्षः तत्र । ' इह ' अत्र । ' तामरसं गता ' सरोजमास्थिता ॥ ४० ॥

अवचूरिः

मानवी देवी जयतात् । किंभूता ? घना–सान्द्रा रुचिः–कान्तिर्यस्याः सा । गुरुतरा–अतिमहान्तः अविहता–अपरिक्षता येऽमरास्तैः संगता–सहिता । अस्त्रवरे–प्रधानायुधे कृतपाणिः । फलपत्रे भजते फलपत्रभाक् । तरोर्विशेषणमेतत् । स चासौ उरुतरुश्च–विशालद्रुमश्च तत्र । तामरसं–पद्मं गता–प्राप्ता ॥ ४० ॥

अन्वयः

घन–रुचिः, गुरुतर–अविहत–अमर–संगता, फल–पत्र–भाज्–उरु–तरौ अस्त्र–वरे कृत–करा, तामरसं गता मानवी इह भुवि जयतात् ।

શબ્દાર્થ

रुचि=કાન્તિ, પ્રભા.
घनरुचि=(૧) સાન્દ્ર કાન્તિવાળી; (૨) મેઘના જેવી પ્રભાવાળી.
जयतात् (धा० जि)=જય પામો.
मानवी=માનવી (દેવી).
गुरुतर (मू० गुरु)=મહાન્.
अविहत (धा० हन्)=અપરાજિત, નહિ હણાયેલા.
संगत (धा० गम्)=સંગતિથી યુક્ત.
गुरुतराविहतामरसंगता=અતિશય મહાન્ તેમજ અપરાજિત એવા દેવોથી યુક્ત.
गुरुतरा (मू० गुरुतर)=અતિશય મહાન્.
अविहतामरसंगता=અજેય અમરોથી યુક્ત.
कृतकरा=કર્યો છે–સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી.
अस्त्र=અસ્ત્ર.
वर=ઉત્તમ.
अस्त्रवरे=ઉત્તમ અસ્ત્ર ઉપર.
फल=ફળ.
पत्र=પત્ર, પાંદડું.
भाज्=ભજવું.
फलपत्रभागुरुतरौ=ફલ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષ ઉપર.
तामरसं (मू० तामरस)=કમલને.
गता (मू० गत)=પ્રાપ્ત થયેલી.

શ્લોકાર્થ

માનવી દેવીની સ્તુતિ—

" સાન્દ્ર કાન્તિવાળી [અથવા મેઘના જેવી પ્રભાવાળી], તથા અતિશય મહાન્ અને (અન્ય સુર–અસુરોથી) અપરાજિત એવા અમરોની સંગતિવાળી [અથવા મહાપરાક્રમી

દેવોથી પરિવૃત્ત] એવી, વળી ફલ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષરૂપી ઉત્તમ અસ્ત્ર ઉપર સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી તથા રક્ત કમલ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી માનવી (દેવી) આ પૃથ્વી ઉપર જયવંતી વર્તો."—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

'મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી' એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે શોભે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

"नीलाङ्गी नीलसरोजवाहना वृक्षभासमानकरा ।
मानवगणस्य सर्वस्य मङ्गलं मानवी दद्यात् ॥"

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—"तथा मानवीं श्यामवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरामक्षसूत्रविटपालङ्कृतवामहस्तां चेति" અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે શોભે છે.

टीका

घनेति । 'घनरुचिः' घनच्छाया श्यामेत्यर्थः । 'जयतात्' जयतु । 'भुवि' क्षितौ । मानवीतिनाम्ना । 'गुरुतराविहतामरसंगता' गुरुतरा-अतिमहान्तो अविहता-अपरिक्षता ये अमरास्तैः संगता-समेता । 'कृतकरा' स्थापितपाणिः । 'अस्त्रवरे' प्रवरायुधे । तरोर्विशेषणमेतत् । 'फलपत्रभागुरुतरौ' फलानि पत्राणि च भजते यः उरुतरुः-विशालवृक्षः तत्र । 'इह' अत्र । 'तामरसं गता' सरोजमास्थिता ॥ ४० ॥

अवचूरिः

मानवी देवी जयतात् । किंभूता ? घना-सान्द्रा रुचिः-कान्तिर्यस्याः सा । गुरुतरा-अतिमहान्तः अविहता-अपरिक्षता येऽमरास्तैः संगता-सहिता । अस्त्रवरे-प्रधानायुधे कृतपाणिः । फलपत्रे भजते फलपत्रभाक् । तरोर्विशेषणमेतत् । स चासौ उरुतरुश्च-विशालद्रुमश्च तत्र । तामरसं-पद्मं गता-प्राप्ता ॥ ४० ॥

अन्वयः

घन-रुचिः, गुरुतर-अविहत-अमर-संगता, फल-पत्र-भाज्-उरु-तरौ अस्त्र-वरे कृत-करा, तामरसं गता मानवी इह भुवि जयतात् ।

શબ્દાર્થ

रुचि=કાન્તિ, પ્રભા.
घनरुचिः=(૧) સાન્દ્ર કાન્તિવાળી; (૨) મેઘના જેવી પ્રભાવાળી.
जयतात् (धा० जि)=જય પામો.
मानवी=માનવી (દેવી).
गुरुतर (मू० गुरु)=મહાન્.
अविहत (धा० हन्)=અપરાજિત, નહિ હણાયેલા.
संगत (धा० गम्)=સંગતિથી યુક્ત.
गुरुतराविहतामरसंगता=અતિશય મહાન્ તેમજ અપરાજિત એવા દેવોથી યુક્ત.
गुरुतरा (मू० गुरुतर)=અતિશય મહાન્.
अविहतामरसंगता=અજેય અમરોથી યુક્ત.
कृतकरा=કર્યો છે-સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી.
अस्त्र=અસ્ત્ર.
वर=ઉત્તમ.
अस्त्रवरे=ઉત્તમ અસ્ત્ર ઉપર.
फल=ફળ.
पत्र=પત્ર, પાંદડું.
भाज=ભજવું.
फलपत्रभागुरुतरौ=ફળ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષ ઉપર.
तामरसं (मू० तामरस)=કમળને.
गता (मू० गत)=પ્રાપ્ત થયેલી.

શ્લોકાર્થ

માનવી દેવીની સ્તુતિ—

"સાન્દ્ર કાન્તિવાળી [અથવા મેઘના જેવી પ્રભાવાળી], તથા અતિશય મહાન્ અને (અન્ય દેવો-અસુરો વડે) અપરાજિત એવા અમરોની સંગતિવાળી [અથવા મહાત્માઓથી

દેવોથી પરિવૃત્ત] એવી, વળી ફૂલ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષરૂપી ઉત્તમ અસ્ર ઉપર સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી તથા રક્ત કમલ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી માનવી (દેવી) આ પૃથ્વી ઉપર જયવંતી વર્તો."—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

'મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી' એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે શોભે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

"नीलाङ्गी नीलसरोजवाहना वृक्षभासमानकरा ।
मानवगणस्य सर्वस्य मङ्गलं मानवी दद्यात् ॥"

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—"तथा मानवीं श्यामवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरामक्षसूत्रविटपालङ्कृतवामहस्तां चेति" અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે શોભે છે.

टीका

घनेति । 'घनरुचिः' घनच्छाया श्यामेत्यर्थः । 'जयतात्' जयतु । 'भुवि' क्षितौ । मानवीतिनाम्ना । 'गुरुतराविहृतामरसंगता' गुरुतरा–अतिमहान्तो अविहृता–अपरिसता ये अमरास्तैः संगता–समेता । 'कृतकरा' स्थापितपाणिः । 'असवरे' प्रवरायुधे । तरोर्विशेषणमेतत् । 'फलदलभागुरुतरौ' फलानि पत्राणि च भजते यः उरुतरुः–विशालवृक्षः तत्र । 'इह' अत्र । 'तामरसं गता' सरोजमाश्रिता ॥ ४० ॥

अवचूरिः

मानवी देवी जयतात् । किंभूता ? घना–सान्द्रा रुचिः–कान्तिर्यस्याः सा । गुरुतरा–अतिमहान्तः अविहृता–अपरिसता देवास्तैः संगता–सहिता । असवरे–प्रधानायुधे कृतपाणिः । फलपत्रे भजते [illegible] । [illegible] । स चासौ उरुतरुश्च–विशालद्रुमश्च तत्र । तामरसं–पद्मं गता–[illegible] ॥ ४० ॥

अन्वयः

घन-रुचिः, गुरुतर-अविहृत-अमर-संगता, फल-दल-भाज्-उरु-तरौ असवरे कृत-करा, तामरसं गता मानवी इह भुवि जयतात् ।

शब्दार्थ

[illegible] : कृतकरा=કર્યો છે-સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી.

[illegible] (२) [illegible] : असवरे=[illegible].

[illegible] : उरु=विशाल.

[illegible] : [illegible]=वृक्ष उपर.

[illegible] : [illegible].

[illegible] : दल=पत्र, पांदडुं.

[illegible] : भाज्=[illegible].

[illegible] : फलदलभागुरुतरौ=ફળ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષ ઉપર.

[illegible] : तामरसं (मू० तामरस)=કમળને.

[illegible] : गता (मू० गत)=[illegible].

શ્લોકાર્થ

[illegible]

[illegible]

દેવોથી પરિવૃત્ત] એવી, વળી ફલ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષરૂપી ઉત્તમ અસ્ત્ર ઉપર સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી તથા રક્ત કમલ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી માનવી (દેવી) આ પૃથ્વી ઉપર જયવંતી વર્તો."—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

'મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી' એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે શોભે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

"नीलाङ्गी नीलसरोजवाहना वृक्षभासमानकरा ।
मानवगणस्य सर्वस्य मङ्गलं मानवी दद्यात् ॥"

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી લેઇ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—"तथा मानवीं श्यामवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरामक्षसूत्रविटपालङ्कृतवामहस्तां चेति" અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે શોભે છે.

॥ [illegible] ॥

[illegible]—

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ २१ ॥

—[illegible] (१, १, ७)

टीका

[illegible] । '[illegible]' [illegible] । '[illegible]' [illegible] । '[illegible]' [illegible] । '[illegible]' इति [illegible] । '[illegible]' [illegible] । [illegible] । 'अपि' इति सम्बोधने । '[illegible]' [illegible] । [illegible] । 'धैर्यांसं' धैर्यान्वितमानसम् । 'न च' [illegible] । [illegible] । 'अबला' नितम्बिनी । '[illegible]' [illegible] । [illegible] अपि तु [illegible] । अथवा च यन्मनः [illegible] । ननु विरुद्धमेतत्, यदि [illegible] न सर्वदा ॥ २१ ॥

अवचूरि

अलसदृशी-अलसेक्षणानां [illegible] या गीतारावा-गीतध्वनयो यस्यास्तिनाद् [illegible] मोहयन्यतिनं न स्वयुः । अपि तु [illegible] । किं विशिष्टम्? । [illegible] । अपि संबोधने [illegible] तापितं-पीडितम् । केन? । कुसुमधनुषा-कामेन । हे जनाः! तं धैर्यावन्तं [illegible] । किंभूता? । [illegible] अबला-स्त्री दयिताऽपि-कान्ताऽपि यन्मनो-यन्मानसं च नाहरत्-नाक्षिप्तवती । [illegible] कोमलत्वादङ्गं यस्याः सा कमलमृद्वङ्गी । शारा-मनोहरा । या [illegible] ॥ २१ ॥

---

१ 'अन्यतमा' इत्यपि पाठः ।

अन्वयः

अयि अलस-दृशां गीत-आरावाः यस्मात् अन्यं कं कुसुम-धनुषा बलात् तापितं मोदवशं (च) न दधुः ? यद्-मनः च कमल-सदृश-अङ्गी तारा अबला वा दयिता अपि न आहृत, तं श्रेयांसं द्राक् प्रणमततराम् ।

શબ્દાર્થ

कुसुम=પુષ્પ.
धनुस=ધનુષ્ય.
कुसुमधनुषा=પુષ્પનું ધનુષ્ય છે જેની પાસે તેના વડે, કંદર્પ વડે.
यस्मात् (मू० यद्)=જેનાથી.
अन्यं (मू० अन्य)=અન્યને.
वश=વશ થયેલ, તાબેદાર.
मोदवशं=મોહને વશ.
दधुः (धा० धा)=કરતા હવા.
कं (मू० किम्)=કોને.
अलस=આળસુ.
दृश्=દૃષ્ટિ.
अलसदृशां=આળસુ દૃષ્ટિવાળાના.
गीत=ગીત.
गीतारावाः=ગીતના અવાજો.
बलात्=બળથી.
अयि=અરે, અહો.
तापितं (मू० तापित)=પીડિત.
प्रणमततराम् (धा० नम्)=તમે અત્યંત નમસ્કાર કરો.
द्राक्=સત્વર.
श्रेयांसं (मू० श्रेयांस)=શ્રેયાંસનાથને.
आहृत (धा० हृ)=હરણ કર્યું.
अङ्ग=દેહ, શરીર.
कमलसदृशाङ्गी=કમલના જેવા દેહવાળી.
तारा (मू० तार)=મનોહર.
अबला=સ્ત્રી.
दयिता=(૧) વહાલી; (૨) પત્ની.
अपि=પણ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશ્રેયાંસનાથની વીતરાગ દશા—

"(કામાતુર હોવાને લીધે) અલસ દૃષ્ટિવાળી (દયિતાઓ)ના ગીતના ધ્વનિઓ જે (શ્રેયાંસનાથ)ને મૂકીને અન્ય કોને બલાત્કારપૂર્વક કામદેવથી પીડિત તેમજ મોહને વશ ન કરતા હતા ? (અર્થાત્ જે શ્રેયાંસસ્વામી સિવાયના બાકીના બધા હરિ, હર આદિ દેવો પણ મોહમુગ્ધ બન્યા તેમજ કામથી સંતપ્ત થયા તે; એટલે કે જે કામદેવનો પરાજય કરતાં હવા તે), તથા કમલના જેવા (મૃદુ) દેહવાળી, મનોહર તેમજ વહાલી એવી પણ વનિતા [અથવા પોતાની પત્ની પણ] જેનું મન હરી (શકી) નહિ, તે (ઉત્તમ છે યશ જેના એવા અથવા વિશ્વને કલ્યાણકારી એવા) શ્રેયાંસનાથને, (હે ભવ્ય-જનો !) અરે, તમે સત્વર અત્યંત પ્રણામ કરો."—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રેયાંસનાથ-ચરિત્ર—

આ અગ્યારમા જિનેશ્વર શ્રેયાંસનાથનો જન્મ સિંહપુર નગરમાં થયો હતો. તેમના માતા અને પિતા એ બંનેનું નામ વિષ્ણુ હતું. તેમનો એંશી (૮૦) ધનુષ્યપ્રમાણનો દેહ સુવર્ણવર્ણી

હતો, તેમજ તે ગેંડીના લાંછનથી યુક્ત હતો. અન્ય તીર્થંકરોની માફક ગૃહવાસમાં અમુક સમય વ્યતીત કર્યા બાદ તેઓએ નિઃસંગ-વ્રત અંગીકાર કર્યું હતું. બહોતેર (૭૨) લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા.

કંદર્પ-વિજય—

દુનિયામાં બાહ્ય શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવનારાની સંખ્યા તો અલબત મોટા પ્રમાણમાં મળે છે. તેથી ઉતરતી સંખ્યા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ઇત્યાદિ આભ્યન્તર કટ્ટા વેરીઓ ઉપર વિજય મેળવનારની છે, જ્યારે તેમાં કંદર્પનો પરાજય કરનારની સંખ્યા તો ગણી-ગાંઠી છે, અર્થાત્ તે અત્યન્ત અલ્પજ છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે કંદર્પના બાણથી વિંધાયા વિના રહેનારજ ખરેખર સુભટ, વીર પુરૂષો છે અને તેમનીજ કીર્તિ યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ રહેનાર છે. વળી આવી વ્યક્તિઓજ ' ધીર ' કરી શકાય. કહ્યું પણ છે કે—

" विकारहेतौ सति विक्रियन्ते, येषां न चेतांसि त एव धीराः "

—કુમારસંભવ.

આ કંદર્પે તો હરિ, હર, બ્રહ્મા ઇત્યાદિ મોટા મોટા દેવોની પણ ખબર લીધી છે અને આ પ્રમાણે તેમની આબરૂના કાંકરા કરવામાં, અરે તેમની કીર્તિના કોટને તોડી પાડવામાં અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે. અરે આ તો જૈનેતર દેવોની તેમના શાસ્ત્ર પ્રમાણે વાત કરી. ખુદ જૈન શાસ્ત્રમાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે ચરમ તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી સ્વયં સમવસરણમાં વિરાજમાન હતા તે સમયે પણ ત્યાં બેઠેલ સાધુ-સાધ્વીની પર્ષદાઓમાંથી અનેકનાં મનો ચિલ્લણા રાણી અને શ્રેણિક રાજાને જોતાંજ ચલિત થયાં; ફક્ત મુનિવરોમાં ગૌતમસ્વામી અને સાધ્વીઓમાં ચંદનબાલા એ બેજ કોરાં રહી ગયાં, અર્થાત્ તેમનુંજ ચિત્ત જરા પણ ચલાયમાન થયું નહિ. આ વાત શ્રીકેસરવિમલકૃત સૂક્ત-મુક્તાવલીમાંનાં નીચેનાં પદ્યો ઉપરથી પણ જોઇ શકાય છેઃ—

" બિહી ભાવ છજ્યો મહેશ ઉમયા, જે કામ રાગે કરી,
પુત્રી દેખી ચલ્યો ચતુર્મુખ હરિ, આહેરિકા આદરી;
ઇન્દ્રે ગૌતમની પ્રિયા વિલસીને, સંસોગ તે ઓળવ્યા,
કામે એમ મહંત દેવ જગ જે, તે સોળવ્યા રોળવ્યા."

—શાર્દૂલવિક્રીડિત

" નળ નૃપ દવદંતી, દેખી ચારિત્ર ચાળે,
અરહન રહનેમી, તે તપસ્યા વિટાળે;
ચરમ જિનમુનિ તે, ચિલ્લણા રૂપ મોહે,
મયણ-શર-વ્યથાના, એહ ઉન્માદ સોહે."

—માલિની

પદ્ય-મીમાંસા—

આ પદ્ય તેમજ ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ પદ્યો પણ હરિણીનામક સમવૃત્તમાં રચાયેલાં છે. હરિણીનું લક્ષણ એ છે કે—

"नसमरसला गः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता"

અર્થાત્ આ છંદમાં એકંદર ૧૭ અક્ષરો છે; તેમાં ન, સ, મ, ર અને સ એ પાંચ ગણો છે તથા ઉપાન્ત્ય અને અન્ત્ય અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. વિશેષમાં આ પદ્યમાં છઠ્ઠે, દશમે અને સત્તરમે અક્ષરે એમ ત્રણ સ્થળે 'યતિ' છે.[1] આ લક્ષણ પૂરેપૂરું સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

कु सु म	ध नु षा	दम् मा दन्	यं न मो	द य तीर्	थ भुः
⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ –	– – –	– ⏑ –	⏑ ⏑ –	⏑ –
न	स	म	र	स	ल ग

जिनवराणां तल्लक्षणगर्भितस्तुतिः—

जिनवरततिर्जीवालीनामकारणवत्सलाऽ-
समदमहिताऽमारा[2] दिष्टासमानवराऽजया ।
नमदमृतभुक्पङ्क्त्या नूता तनोतु मतिं ममाऽ-
समदमहितामारादिष्टा समानवराजया ॥ ४२ ॥

—हरिणी

टीका

जिनवरेति । 'जिनवरततिः' तीर्थकरानुपूर्वी । 'जीवालीनां' जन्तुसन्ततीनाम् । 'अकारणवत्सला' निष्कारणस्निग्धा । 'असमदमहिता' असमो दमो येषां तेषाम्, असमस्य वा दमस्य हिता-हितकारिणी । 'अमारा' निर्मदना । 'दिष्टासमानवरा' दिष्टा-दत्ता असमाना-असदृशा वराः-प्रार्थितार्था यया सा । 'अजया' न विद्यते जयः-अभिभवः कुतश्चित् यस्याः सा, अथवा न जायत इत्यजा तया । 'नमदमृतभुक्पङ्क्त्या' नमन्ती या अमृतभुजां-देवानां पङ्क्तिः-तया । 'नूता' स्तुता । 'तनोतु' प्रथयतु । 'मतिं मम' प्रतिभां मे । 'असमदमहितां' सह

1 સરખાવો શ્રુતબોધમાં આપેલું નીચેનું લક્ષણઃ—

"सुमुखि ! लघवः पञ्च प्राच्यास्ततो दशमान्तिम-
स्तदनु ललितालापे ! वर्णौ यदि त्रिचतुर्दशौ ।
प्रभवति पुनर्यत्रोपान्त्यः स्फुरत्करकङ्कणे !
यतिरपि रसैर्वेदैरश्वैः स्मृता हरिणीति सा ॥"

અર્થાત્—હે સુવદને ! જે પદ્યમાં પ્રથમના પાંચ અક્ષરો લઘુ હોય તેમજ અગ્યારમા અને ત્યાર પછી હે મધુર વાર્તાલાપવાળી (વનિતા) ! તેરમા તેમજ વળી ચૌદમા અને સાથેસાથ સોળમા (ઉપાન્ત્ય) અક્ષરો પણ લઘુ હોય અને જેમાં, હે સ્ફુરાયમાન કર-કંકણવાળી (કામિની) ! છઠ્ઠા, ત્યાર પછીના ચોથા અને ત્યાર પછી સાતમા અક્ષરો ઉપર વિશ્રામ આવતો હોય, તે પદ્ય 'હરિણી' કહેવાય છે.

२ '०ताऽमाराऽदिष्टासमानवरा वरा' इत्यपि पाठः ।

मदेन वर्तन्ते ये ते, न समदाः असमदाः-शान्तास्तैर्महितां-पूजिताम् । 'आरात्' दूरात्, अन्तिकाद् वा । 'इष्टा' पूजिता, अभिमता वा । 'समानवराजया' सह मानवराजैः-मनुजपतिभिर्वर्तते या तया । जीवालीनां दिष्टा समानवरा इष्टा सती नमदमृतभुक्पङ्क्त्या नूता जिनवरततिः मे मतिं तनोतु इति सम्बन्धः ॥ ४२ ॥

अवचूरिः

जिनेन्द्रराजिर्मम मतिं ददातु । किंभूता ? । प्राणिगणानां निर्निमित्तवत्सला । असमो दमो येषां निरुपमदमस्य वा हिता-अभिमेता । अमारा-अकामा, अमरणा वा । आदिष्टा-दत्तोऽसमानोऽपूर्वो वरो-वाञ्छितार्थप्राप्तिर्यया सा । अजया-अपरिभूता, यद्वा न जायते इत्यजा तया नमन्तो-नम्रा येऽमृतभुजो-देवास्तेषां पङ्क्त्या नूता-स्तुता । मतिं किंभूताम् ? । असमदैः-निरहंकारैः-महितां-पूजिताम् । आरात्-शीघ्रम् । इष्टा-पूजिता, अभिमता वा । देवपङ्क्त्या किंभूतया ? । सह मानवराजैः-नरेन्द्रैर्वर्तते या तया ॥ ४२ ॥

अन्वयः

जीव-आलीनां अ-कारण-वत्सला, अ-सम-दम-हिता, दिष्ट-अ-समान-वरा, अजया [जया वा] स-मानव-राजया नमद्-अमृत-भुज्-पङ्क्त्या नूता, इष्टा जिनवर-ततिः मम अ-समद-महितां मतिं आरात् तनोतु ।

શબ્દાર્થ

जिनवरततिः=તીર્થંકરોની શ્રેણિ.
जीव=પ્રાણી.
जीवालीनां=પ્રાણીઓની પંક્તિના.
कारण=હેતુ.
अकारण=હેતુરહિત, નિષ્કારણ.
वत्सल=માયાળુ, સ્નેહયુક્ત.
अकारणवत्सला=નિષ્કારણ સ્નેહયુક્ત.
असमदमहिता=(૧) નિરૂપમ છે ઉપશમ જેનો તેને હિતકારી; (૨) ઉપશમને કલ્યાણકારી.
अमारा=(૧) મૃત્યુરહિત; (૨) મદન-રહિત.
दिष्ट (धा० दिश्)=અર્પણ કરેલ.
वर=અભીષ્ટ, વરદાન.
दिष्टासमानवरा=અર્પણ કર્યાં છે અપૂર્વ વરદાનો જેણે એવી.
अजया=(૧) નહિ જીતાયેલી, (૨) જન્મ નહિ લેનારી વડે.

जया=જયનશીલ.
नमत् (धा० नम्) નમસ્કાર કરતા.
अमृत=અમૃત, સુધા.
भुज्=ખાવું, આહાર લેવો.
अमृतभुज्=દેવ.
नमदमृतभुक्पङ्क्त्या=નમસ્કાર કરતા દેવોની શ્રેણિ વડે.
नूता (धा० नु)=સ્તુતિ કરાયેલ.
समद=અભિમાની.
असमदमहितां-નિરભિમાનીઓ વડે પૂજિત.
आरात्=(૧) શીઘ્ર; (૨) દૂરથી; (૩) પાસેથી.
इष्टा (मू० इष्)=(૧) પૂજિત; (૨) વાંછિત.
मानवराज=નરેન્દ્ર.
समानवराजया=નરેન્દ્રોથી યુક્ત.

१ [illegible]

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની તેમનાં લક્ષણોથી અંકિત સ્તુતિ—

" પ્રાણિ-વર્ગ પ્રતિ નિષ્કારણ વત્સલ એવી, વળી નિરૂપમ છે ઉપશમ જેનો એવા (જન)ને હિતકારી એવી, તેમજ મદન [અથવા મૃત્યુ] થી રહિત એવી, તથા અર્પણ કર્યાં છે અપૂર્વ વરદાનો જેણે એવી, અને (કોઇથી પણ) પરાભવ નહિ પામેલી એવી, અને વળી નરેન્દ્રોથી યુક્ત એવા નમસ્કાર કરતા દેવોની શ્રેણિ વડે સ્તુતિ કરાયેલી એવી તેમજ (સર્વ જગત્‌ને) પૂજ્ય [અથવા રુચિકર] એવી તીર્થંકરની પંક્તિ મારી બુદ્ધિને નિરભિમાની (જનો) વડે પૂજિત બનાવો. "—૪૨

जिनागमस्य स्तुतिः—

भवजलनिधिभ्राम्यज्जन्तुव्रजायतपोत ! हे
　तनु मतिमतां सन्नाशानां सदा नरसम्पदम् ।
समभिलषतामर्हन्नाथागमानतभूपतिं
　तनुमति मतां सन्नाशानां सदानरसं पदम् ॥ ४३ ॥
—हरिणी

टीका

भवेति । 'भवजलनिधिभ्राम्यज्जन्तुव्रजायतपोत !' भवजलनिधौ-संसारार्णवे भ्राम्यन्-परिवर्तमानो जन्तुव्रजः-सत्त्वसमूहस्तस्योत्तारणादायतपोत-भव्ययानपात्र ! । ' हे ' इत्यामन्त्रणे । ' तनु ' विस्तारय । ' मतिमतां ' मनीषिणाम् । ' सन्नाशानां ' सन्ना-विशीर्णा आशा-मनोरथा येषां तेषाम् । ' सदा ' सर्वदा । 'नरसम्पदं' मनुष्यविभूतिम् । 'समभिलषताम्' आकाङ्क्षताम् । ' अर्हन्नाथागम !' जिनेन्द्रदर्शन ! । 'आनतभूपतिं ' प्रणतसामन्ताम् । ' तनुमति ' शरीरिविषये । ' मतां ' अभीष्टाम् । ' सन्नाशानां ' विद्यमाननाशानाम्, स्तोकायुषामित्यर्थः । ' सदानरसं ' सह दानरसेन-द्रव्यवितरणाभिलाषेण वर्तते यत् तत् । ' पदं ' स्थानकम् । हे अर्हन्नाथागम ! पदं सदानरसं समभिलषतां सदा नरसम्पदं तनु इति सम्बन्धः ॥ ४३ ॥

अवचूरिः

हे संसारार्णवभ्रमज्जन्तुजातविपुलयानपात्र ! जिनेन्द्रसमय ! मतिमतां पुरुषाणां नरसंपदं-मानवऋद्धिं समभिलषतां-वाञ्छतां सह दाने रसेन-वितरणाभिलाषेण वर्तते सदानरसं पदं तनु-विधेहि इति संटङ्कः । नरसंपदं किंभूताम् ? । तनुमति-प्राणिनि मताम्-अभीष्टामभिमताम् । किंविशिष्टानाम् ? । सन्नाः-क्षीणा आशा-मनोरथा येषाम् । नरसंपदं किंभूताम् ? । आनता भूपतयो यस्यां सा ताम् । सन्-विद्यमानो नाशो-मरणं येषां ते । अल्पायुषामित्यर्थः ॥ ४३ ॥

[illegible]—

[illegible] महाकालीं देवीं तमालवर्णां पुष्पवदनां चतुर्भुजां [illegible]-
[illegible] भयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति ।"

अन्वयः

हे भव-जल-निधि-भ्राम्यत्-जन्तु-व्रज-आयत-पोत! अर्हत्-नाथ-आगम! सन्न-आशानां, आनत-भूपतिं, तनु-मति मतां नर-संपदं समभिलषतां, सत्-नाशानां मति-मतां स-दान-रसं पदं सदा तनु।

શબ્દાર્થ

जल=પાણી.
निधि=સમૂહ.
जलनिधि=સમુદ્ર.
भ्राम्यत् (धा० भ्रम्)=ભ્રમનાર, ભ્રમણ કરનાર.
व्रज=સમૂહ.
पोत=નૌકા, વહાણ.
भवजलनिधिभ्राम्यज्जन्तुव्रजायतपोत !=સંસાર-સમુદ્રમાં પરિભ્રમણ કરનારા પ્રાણિ-વર્ગને (તરી જવા માટે) વિસ્તીર્ણ વહાણ-સમાન! (સં૦)
तनु (धा० तन्)=વિસ્તારો.
मतिमतां (मू० मतिमत्)=બુદ્ધિશાળીઓની.
सन्न (धा० सद्)=નષ્ટ થયેલી.
आशा=આશા.
सन्नाशानां=નષ્ટ થઈ છે આશાઓ જેની એવાના.
संपद्=સંપત્તિ.
नरसंपदं=માનવ-સંપત્તિને.
समभिलषतां (धा० लष्)=અભિલાષા રાખનારાઓના.
अर्हत्=અર્હત્, વીતરાગ, જિન.
नाथ=પ્રભુ.
अर्हन्नाथागम !=હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત!
आनत (धा० नम्)=અત્યંત નમ્ર.
भूपति=નૃપતિ.
आनतभूपतिं=અત્યંત નમ્ર છે નૃપતિઓ જેને વિષે એવા.
तनुमति=શરીરધારીને વિષે, જીવોને વિષે.
मतां (मू० मता)=અભિમત.
सत् (धा० अस्)=વિદ્યમાન.
नाश=નાશ, મૃત્યુ.
सन्नाशानां=વિદ્યમાન છે મૃત્યુ જેમનું એવાના.
सदानरसं=દાનરૂપી રસસહિત.

શ્લોકાર્થ

જિનાગમની સ્તુતિ—

"હે સંસાર-સાગરમાં પરિભ્રમણ કરનારા પ્રાણિ-વર્ગને (તરી જવાને માટે) વિસ્તીર્ણ નૌકા (સમાન) આગમ! હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત! નષ્ટ થયેલી છે આશાઓ જેમની એવા (અર્થાત્ નિરાશ થયેલા), તેમજ વિદ્યમાન છે મરણ જેમનું એવા (અર્થાત અલ્પ આયુષ્યવાળા), તેમજ અત્યંત નમ્ર છે નૃપતિઓ જેને વિષે એવી તથા પ્રાણીઓને અભીષ્ટ એવી માનવ-સંપત્તિની [મરણ-સમયે] અભિલાષા રાખનારા એવા બુદ્ધિમાનોને દાનરૂપી રસથી યુક્ત એવું પદ તું સર્વદા અર્પણ કર."—૪૩

[illegible] ध्यानम्—

“[illegible] महाकालीं देवीं तमालवर्णां पुरुषवाहनां चतुर्भुजां [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible]मभुजां [illegible] ।”

अन्वयः

[illegible] भव-[illegible]-निधि-[illegible]! अर्हत्-नाथ-आगम! [illegible] [illegible], [illegible]-भूति, [illegible] [illegible] [illegible] समभिदधतो, [illegible] [illegible]

शब्दार्थ

[illegible]	[illegible]-संपत्तिने.
[illegible]	समभिदधतो (धा० धा)=अभिलाषा राखनाराओना.
[illegible]	अर्हत्=अर्हन्, वीतराग, जिन.
[illegible]	नाथ=प्रभु.
[illegible]	अर्हन्नाथागम! हे जिनेश्वरना सिद्धान्त!
[illegible]	आगम (धा० [illegible]) [illegible] [illegible].
[illegible]	[illegible]-भूति.
[illegible]	[illegible] नथी [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]

[illegible]

निर्वाणकलिकायाम्—

"तथा महाकालीं देवीं तमालवर्णां पुरुषवाहनां चतुर्भुजां अक्षसूत्र-वज्रान्वितदक्षिणकरां अभयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति ।"

સ્પષ્ટીકરણ

સંસારની સમુદ્ર સાથે સરખામણી—

સંસારને સમુદ્રની ઉપમા કેવી રીતે ઘટી શકે છે? આ સંબંધમાં તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની ૧૯મી સંબંધ-કારિકાની શ્રીદેવગુપ્તસૂરિએ રચેલી ટીકા દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

" नरकतिर्यग्मनुष्यामरगतिचतुष्टयदुस्तरविपुलपात्रः, प्रियाप्रियविरहसम्प्रयोगक्षुदभिघातादिसन्निपातरतिमदानेकदुःखागाधसलिलः, परोपघातिक्रूरानार्यजनानेकमकरविचरितविषमः, मोहमहानिलदारणाप्मादमानगम्भीरभीषणप्रमादपातालः, नरकादिविकृतभीमवडवामुखसमयम.नानेकपापकर्मसहस्रः, रागद्वेषप्रबलानिलोद्धतसंजायमानवीचिप्रभूतजन्तुः ।"

અર્થાત્ આ સંસાર-સમુદ્રમાં નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર ગતિરૂપ દુસ્તર મોટું પાત્ર છે; પ્રિયનો વિરહ, અપ્રિયનો સંયોગ, ક્ષુધા, અભિઘાતાદિક સન્નિપાતાદિક ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનું દુઃખ તે અગાધ જલ છે; અન્ય પ્રાણીઓને ઉપઘાત કરનારા તેમજ ક્રૂર એવા અનાર્ય મનુષ્યોરૂપી મગરો છે; મોહરૂપ પ્રચંડ પવન છે અને તેની પ્રેરણાથી કંપાયમાન ગંભીર તેમજ ભયંકર પ્રમાદરૂપી પાતાલ છે; નરકાદિક વિકૃત ઘોર વડવાનલ છે અને અનેક પાપ-કર્મરૂપી જંતુઓ છે; અને રાગ-દ્વેષરૂપી પ્રબલ પવનથી ઉદ્ધત બનેલો એવો ઊર્મિ-વ્યાપ્ત વિશાળ તટ છે.

श्रीमहाकालीदेव्या विजयः—

> धृतपविफलाक्षालीघण्टैः करैः कृतबोधित-
> प्रजयतिमहा कालीमर्त्याधिपङ्कजराजिभिः ।
> निजतनुलतामध्यासीनां दधत्यपरिक्षतां
> प्रजयति महाकाली मर्त्याधिपं कजराजिभिः ॥ ४४ ॥ ११
>
> —हरिणी

टीका

धृतेति । 'धृतपविफलाक्षालीघण्टैः' पविः—वज्रं फलं—पुष्पोत्तरकालभावि सस्यं ... अक्षाली—अक्षमाला घण्टा—वाद्यविशेषः, धृताः पविफलाक्षालीघण्टा यैस्तैः । 'करैः' ... पलक्षिता, अथवा करणभूतैः । 'कृतबोधितप्रजयतिमहा' कृतो बोधितप्रजानां 'अन्यांश्रित... महः—पूजा उत्सवो वा यया सा । 'कालीं' श्यामवर्णाम् । ... पीडा आधिः—मनोरोगः पङ्कः—पापः जरा—स्थविरं आभिः— ... स्वाङ्गयष्टिम् । 'अध्यासीनां' आरूढाम् । 'दधती' विभ्रा... 'प्रजयति' प्रकर्षेण जयति । 'महाकाली' महाकाल्यभिधा...

'कजराजिभिः' कजं-वारिजं तद्वद् राजनशीलैः । कजराजिभिः करैरुपलक्षिताऽर्त्याधिपङ्कजराजिभिरपरिक्षतां मर्त्याधिपमध्यासीनां कालीं तनुलतां दधती महाकाली प्रजयतीति सम्बन्धः ॥ ४४ ॥

अवचूरिः

महाकाली देवी प्रजयति-प्रकर्षेण वैरिजयेन सर्वोत्कृष्टा वर्तते। करैः-हस्तैरुपलक्षिता। किंभूतैः?। घृताः-स्वीकृता वज्र-फल जपमाला-घण्टा यैस्ते तथा । देवी किंभूता?। बोधिता प्रजा-लोका यैस्ते बोधितप्रजास्ते च ते यतयश्च साधवः। ततः कृतो (विहितो) बोधितप्रजयतीनां महः-पूजा उत्सवो वा यया सा। तथा कालीं-श्यामाम्। दधती-धारयन्ती। काम्?। स्ववपुर्लताम्। किंभूताम्?। अपरिक्षतां-अदूषिताम्। कैः?। अर्तिः-पीडा, आधिर्मानसी व्यथा, पङ्कःकर्दमः कालुष्यम्, जरा-विस्रसा आजिः-प्रधनं तैः। पुनः किंभूताम्?। अध्यासीनाम्। कम्?। मर्त्याधिपं-पुरुषप्रकाण्डम्। करैः किंविशिष्टैः?। कजं-पद्मं तद्वद् राजिभिः-राजनशीलैः ॥ ४४ ॥

अन्वयः

कज-राजिभिः धृत-पवि-फल-अक्ष-आली-घण्टैः करैः (उपलक्षिता), कृत-बोधित-प्रजा-यति-महा, कालीं, मर्त्य-अधिपं अध्यासीनां अर्ति-आधि-पङ्क-जरा-आजिभिः अपरिक्षतां, निज-तनु-लतां दधती महाकाली प्रजयति।

શબ્દાર્થ

धृत (धा० धृ)=ધારણ કરેલ.
पवि=વજ્ર.
अक्ष=રૂદ્રાક્ષ.
अक्षाली=જપ-માલા.
घण्ट=ઘંટ.
धृतपविफलाक्षालीघण्टैः=ધારણ કર્યા છે વજ્ર, ફલ, જપમાલા અને ઘણ્ટ જેને વિષે એવા.
करैः (मू० कर)=હસ્તો વડે.
बोधित (धा० बुध्)=બોધ પમાડેલ.
प्रजा=પ્રજા, લોક.
यति=મુનિ.
मह=(૧) ઉત્સવ, (૨) સત્કાર.
कृतबोधितप्रजयतिमहा=પ્રબોધ પમાડયો છે પ્રજાને જેઓએ એવા મુનિઓનો ઉત્સવ (અથવા સત્કાર) કર્યો છે જેણે એવી.
आधि=માનસિક પીડા.
पङ्क=(કર્મરૂપી) કાદવ, કીચ્ચડ.
अर्त्याधिपङ्कजराजिभिः=શારીરિક તથા માનસિક પીડા, (કર્મરૂપી) કાદવ, વૃદ્ધાવસ્થા તથા સંગ્રામથી.
निजतनुलतां=પોતાની દેહરૂપી લતાને.
अध्यासीनां (मू० अध्यासीना)=બેસનારી.
परिक्षत (धा० क्षण्)=દૂષિત, નષ્ટ થયેલ.
अपरिक्षतां (मू० अपरिक्षता)=અદૂષિત, અક્ષય.
प्रजयति (धा० जि)=પ્રકર્ષે જયવંતી વર્તે છે.
महाकाली=મહાકાલી (દેવી).
मर्त्य=માનવ.
अधिप=પતિ, સ્વામી.
मर्त्याधिपं=માનવ-પતિને.
कजराजिभिः=કમલના જેવા શોભાયમાન.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમહાકાલી દેવીનો વિજય—

"કમલના સમાન શોભાયમાન એવા, તેમજ વળી ધારણ કર્યાં છે વજ્ર, ફલ, જપ-માલા અને ઘણ્ટ જેને વિષે એવા (ચાર) હસ્તો વડે (ઉપલક્ષિત) એવી, તથા (સચ્ચારિત્રના ઉપદેશ વડે) [અથવા ઉપર્યુક્ત હસ્તોવડે] બોધ પમાડ્યો છે પ્રજાને જેઓએ એવા મુનિઓના સત્કાર [અથવા મહોત્સવો] કર્યા છે જેણે એવી, તેમજ વળી (૧) શ્યામવર્ણી, (૨) શારીરિક તથા માનસિક પીડા, (કર્મરૂપી) કાદવ, વૃદ્ધાવસ્થા અને સંગ્રામથી નહિ દૂષિત થયેલી અને (૩) માનવ-પતિના ઉપર બેસનારી-આરોહણ કરનારી (અર્થાત્ આ ત્રણ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) એવી પોતાની દેહરૂપી લતાને ધારણ કરનારી એવી મહાકાલી (દેવી) (દુશ્મનો ઉપર વિજય મેળવ્યો હોવાથી) પ્રકર્ષેણ જયવંતી વર્તે છે."—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

અતિશય શ્યામવર્ણી અને શત્રુઓને મહાકાળરૂપ એવી જે દેવી તે મહાકાલી એમ એના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. તે એક હાથમાં જપ-માલા, બીજા હાથમાં ફળ, ત્રીજા હાથમાં ઘણ્ટ અને ચોથા હાથમાં વજ્ર રાખે છે. એને માનવનું [1]વાહન છે.

આ હકીકતના ઉપસંહારરૂપ નિમ્ન-લિખિત શ્લોક વિચારવા જેવો છે.

"नरवाहना शशधरोपलोज्ज्वला
रुचिराक्षसूत्रफलविस्फुरत्करा ।
शुभघण्टिकापविवरेण्यधारिणी
भुवि कालिका शुभकरा महापरा ॥"

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. પરંતુ વર્ણ અને વાહન સિવાયની હકીકતમાં ભિન્નતા જણાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तथा महाकालीदेवीं तमालवर्णां पुरुषवाहनां चतुर्भुजां अक्षसूत्रवज्रान्वितदक्षिणकरामभयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति" અર્થાત્ મહાકાલી દેવીનો વર્ણ તમાલ વૃક્ષના સમાન છે અને તેને પુરુષનું વાહન છે. વિશેષમાં તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને વજ્રથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો અભય અને ઘણ્ટથી વિભૂષિત છે.

પદ્ય-વિચાર—

આ શ્લોકનો અન્વય કરતી વેળાએ 'ઉપલક્ષિતા' એવું પદ અધ્યાહાર છે એમ સમજવું પડે છે. આવી હકીકત આ કાવ્યના ૧૬ મા પદ્યને પણ એક રીતે વિચાર કરતાં તો લાગૂ પડે

---

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શોભનમુનિકૃત ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૭૯-૮૦).

, કેમકે જો તે સમાન્ય 'દીપ્તા' શબ્દને 'ચતુરા' સાથે સમન્વિત કરવામાં ન આવે, તો [illegible] ' જેવું પદ આવ્યું છે એમ ત્યાં માનવું પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં આ પ્રકાર [illegible] તે તે ન્યાય્ય મનાય ખરું કે ? આનો [illegible] શ્રીશોભનમુનિકૃત [illegible] ના 'નિર્વ્યપ' શબ્દના નીચે લખેલા પદ્ય [illegible] આવશ્યક છે—

> " [illegible] ।
> [illegible] ॥ "

[illegible]

[illegible]

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्य-वन्दनम्—

पूज्य ! श्रीवासुपूज्यावृजिन ! जिनपते ! नूतनादित्यकान्ते-
ऽमायासंसारवासावन ! वर ! तरसाली नवालानबाहो ! ।
आनम्रा त्रायतां श्रीप्रभवभवभयाद् बिभ्रती भक्तिभाजाम्
आयासं सारवाऽसावनवरतरसालीनवाला नवाऽहो ! ॥ ४५ ॥

—स्रग्धरा (७,७,७)

टीका

पूज्येति । 'पूज्य !' अर्चनीय ! । 'श्रीवासुपूज्य !' श्रियोपलक्षितवासुपूज्यनामन् ! । 'अवृजिन !' अपकल्मष ! । 'जिनपते !' जिनेन्द्र ! । 'नूतनादित्यकान्ते !' नवार्कद्युते ! । "[1]पउमाभवासुपुज्जारत्ता" इत्यागमात् । 'अमाय !' मायामुक्त ! । 'असंसारवासावन !' न संसारवासं-भवावस्थानमवतीत्यसंसारवासावनस्तस्यामन्त्रणम् । 'वर !' प्रधान ! 'तरसा' बलेन, वेगेन वा । 'आली' पङ्क्तिः । 'नवालानबाहो !' नवः-प्रत्यग्रो य आलानः-करिबन्धनस्तम्भस्तद्वद् बाहू यस्य तस्यामन्त्रणम् । 'आनम्रा' आनमनशीला । 'त्रायतां' रक्षताम् । 'श्रीप्रभव !' सम्पदुत्पत्तिस्थान ! । 'भवभयात्' संसारत्रासात् ।' बिभ्रती' दधाना । 'भक्तिभाजां' आराधकानाम् । 'आयासं' श्रमम् । 'सारवा' सशब्दा, प्रस्तुतस्तुतिभिरित्यर्थः । असाविति प्रत्यक्षनिर्देशः । 'अनवरतरसालीनवाला' अनवरतं-अजस्रं रसार्पिता आलीना-आश्लिष्टा वालाः-केशा यस्याः सा । अनेन भक्त्यतिशयं सूचयति । नवा-अभिनवा कतिपयदिनप्राप्तबोधिः अस्मद्विधेत्याकूतम् । 'अहो' इत्यामन्त्रणे । अहो श्रीवासुपूज्य ! जिनपते ! आयासं बिभ्रत्यसौ नवा भक्तिभाजामाली तरसा भवभयात् त्रायतां इति सम्बन्धः ॥ ४५ ॥

अवचूरिः

हे पूजनीय ! हे श्रीवासुपूज्य ! हे अवृजिन ! हे जिनपते ! भक्तिभाजां जनानामाली-श्रेणिस्त्वया त्रायतां-रक्षताम् । नूतनो विभातसमये उद्गच्छन् य आदित्यस्तद्वद् रक्ता कान्तिर्यस्य तस्य संबोधनम् । हे अमाय !-अदम्भ ! । हे असंसारवास ! मुक्तौ प्राप्तत्वात् । हे अवन !-रक्षक ! । हे वर ! प्रधान ! । केन-? । तरसा-बलेन वेगेन वा । यद्वा मायासंसारवासाभ्यां सकाशादवति रक्षतीति । नवालानवद् बाहू-भुजौ यस्य तस्य संबोधनम् । आली किंभूता ? । आनम्रा-कृतप्रणामा । कस्मात् त्रायताम् ? । श्रीप्रभवः-

[1] पउमाभवासुपुज्जा रत्ता (आवश्यक-निर्युक्ति, गा० ३७६) ।

कामस्तज्जं यद्भयं तस्मात् । हे श्रीप्रभव ! लक्ष्मीसमुत्पत्तिस्थानेति पृथग्जिनामन्त्रणं वा । आली किं कुर्वाणा ? । बिभ्रती-दधती । कम् ? । आयासं दुःखं श्रमं वा । सारवा मारब्धस्तुतित्वात् सशब्दा । असौ-प्रत्यक्षा । अनवरतं-अजस्रं रसायां-पृथिव्यां लीना वालाः-केशा यस्याः सा । एतेन भक्त्यातिशयं सूचितम् । मया कतिपयदिनजातबोधिः अस्मदादिवत् । अहो इत्यामन्त्रणे ॥ ४५ ॥

अन्वयः

अहो पूज्य ! श्री-वासुपूज्य ! अ-वृजिन ! जिन-पते ! नूतन-आदित्य-कान्ते ! अ-माय ! अ-संसार-वास ! अवन ! (अ-संसार-वास-अवन ! अथवा माया-संसार-वास-अवन !) तरसा हर ! मद-आलान-बाहो ! भक्ति-भाजं मया, स-आरवा अनवरत-रसा-लीन-वाला, आनम्रा, आयासं बिभ्रती असौ आली श्री-प्रभव-भव-भयात् (अथवा श्री-प्रभव ! भव-भयात्) (तरसा) त्रायताम् ।

શબ્દાર્થ

पूज्य ! (मू० पूज्य) ! હે પૂજનીય !
वासुपूज्य=વાસુપૂજ્ય સ્વામી, બારમા તીર્થંકર.
श्रीवासुपूज्य=હે શ્રીવાસુપૂજ્ય.
वृजिन=પાપ.
अवृजिन !=અવિદ્યમાન છે પાપ જેને વિષે એવા ! અર્થાત્ પાપ-રહિત ! (સં૦)
जिनपते !=હે જિનવર, હે તીર્થંકર !
नूतन=નવીન, [illegible].
आदित्य=સૂર્ય.
कान्ति=તેજ.
नूतनादित्यकान्ते !=નવીન સૂર્યના જેવી કાન્તિ છે જેની એવા ! (સં૦)
अमाय !=હે નિષ્કપટી, હે કપટ-રહિત !
असंसारवास !=[illegible] એવા ! (સં૦)
अवन ! (मू० अवन)=હે રક્ષક !
[illegible] એવા ! (સં૦)
[illegible]
[illegible] (૨) [illegible].
[illegible]

मदालानबाहो !=નૂતન ગજ-સ્તંભના જેવા હસ્ત છે જેના એવા ! (સં૦)
आनम्रा (मू० आनम्र)=અત્યંત નમનશીલ.
त्रायताम् (धा० त्रा)=રક્ષણ કરો.
श्री=લક્ષ્મી.
प्रभव=ઉત્પત્તિ.
श्रीप्रभव !=(૧) હે લક્ષ્મીના ઉત્પત્તિ-સ્થાનરૂપ. (૨) કામદેવ.
भवभयात्=સંસારના ભયથી.
श्रीप्रभवभवभयात्=કામદેવ દ્વારા ઉત્પન્ન થતા ભયથી.
बिभ्रती (धा० भृ)=ધારણ કરતી.
भक्ति=ભક્તિ.
भक्तिभाजं=ભક્તિવંતના.
आयासं=દુઃખને, શ્રમને.
आरव=શબ્દ.
सारवा (मू० सारव)=શબ્દ-સહિત.
असौ (मू० अदस्)=આ.
अनवरत=નિરંતર.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

શ્લોકાર્થ

શ્રીવાસુપૂજ્યને વન્દન—

" હે (ત્રૈલોક્યને) વન્દનીય(વિભો)! હે (ચોત્રીસ અતિશયરૂપી અથવા જ્ઞાનરૂપી) લક્ષ્મીવાન્ વાસુપૂજ્ય ! હે પાપ-રહિત (પરમેશ્વર) ! હે જિનવર ! હે (ઉદય પામતા) નવીન સૂર્યના જેવી (રક્ત) કાન્તિવાળા (બારમા તીર્થંકર) ! હે નિષ્કપટી (તીર્થરાજ) ! (મોક્ષે ગયેલા હોવાથી) સંસારમાં નિવાસ નથી જેનો એવા હે (દેવાધિદેવ) ! હે રક્ષક [અથવા હે કપટ તેમજ સંસાર-વાસ (રૂપી કેદખાના)થી બચાવનારા વિશ્વબંધો]! હે સામર્થ્યમાં (અથવા વેગમાં) ઉત્કૃષ્ટ (પ્રભો)! હે નૂતન ગજ-સ્તંભના સમાન હસ્તવાળા (પરમેશ્વર)! ભક્તિવંતોની નવીન (અર્થાત્ હમણાજ પ્રાપ્ત થયું છે ધર્મ-બોધબીજ જેને) એવી, વળી (સ્તુતિનો પ્રારંભ કરેલો હોવાથી) શબ્દ-સહિત એવી, તથા નિરંતર પૃથ્વીને સ્પર્શીને રહેલા છે ઢીંચણ જેના એવી (અર્થાત્ અત્યંત ભક્તિ-ભાવમાં લીન થઇ ગયેલી એવી), તથા વળી અત્યંત નમ્ર તેમજ શ્રમ (અથવા દુઃખ) ને ધારણ કરનારી એવી આ શ્રેણિને, હે લક્ષ્મીના ઉત્પત્તિ-સ્થાનરૂપ (નાથ) ! તું સંસાર (-ભ્રમણ) રૂપી ભયથી [અથવા (લક્ષ્મીદ્વારા ઉત્પત્તિ છે જેની એવા) કંદર્પથી ઉદ્ભવતી ભીતિથી] (સત્વર) બચાવ."—૪૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર—

વસુપૂજ્ય રાજા અને તેમના પત્ની જયા રાણીના નન્દન વાસુપૂજ્ય સ્વામીનો જન્મ ચંપા નગરીમાં થયો હતો. તેમનું સિત્તેર (૭૦) ધનુષ્ય પ્રમાણનું શરીર મહિષ(પાડા)ના લાંછનથી અંકિત હતું તેમજ તેમનો વર્ણ રક્ત હતો. આ તીર્થંકરે પણ તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું તે પૂર્વે પાણિ-ગ્રહણ કર્યું હતું, એમ કહેવામાં આવે છે, જોકે હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ' ત્રિષષ્ટિશલાકા-પુરુષ-ચરિત્ર'માં તો તેમને બાલબ્રહ્મચારી બતાવ્યા છે.[1] બહોતેર (૭૨) લાખ વર્ષનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં તેઓ અક્ષય-પદને પામ્યા.

પદ્ય-પરિચય—

આ[2] પદ્ય તેમજ ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ સુદ્ધાં સમવૃત્તમાં અને તેમાં પણ સાધારણ રીતે મોટા ગણાતા સ્રગ્ધરા વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. સ્રગ્ધરાનું લક્ષણ એ છે કે—

" म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् "

---

૧ આ સંબંધમાં કેટલાકનું એમ માનવું છે કે આ પ્રમાણેનું જે એ શ્લોકમાં વર્ણન કર્યું છે તે મૂલ શ્લોક નથી, પરંતુ તે પ્રક્ષિપ્ત શ્લોક છે અને વિશેષમાં તે દિગમ્બરોની અનુકૃતિ છે. કેમકે તે સમયમાં રચાયેલા વાસુપૂજ્ય-ચરિત્રમાં તો વાસુપૂજ્ય પ્રભુને અમુક પુત્રોના પિતા તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે.

૨ આ પદ્યમાંના ત્રીજા ચરણમાં ભકારનું જરૂર જોર જણાય છે.

અર્થાત્ આ છંદમાં મ, ર, ભ, ન, ય, ય અને ય એમ સાત ગણો છે, એટલે કે એ
મળીને એકવીસ અક્ષરો છે. વળી સાતમે, ચૌદમે અને એકવીસમે અક્ષરે એમ ત્રણ સ્થલે 'યતિ'
છે.[1] આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

पूज् यश् री	वा सु पूज्	या, बृ जि	न जि न	प ते, नू	त ना दित्	य कान् ते
– – –	– ⏑ –	– ⏑ ⏑	⏑ ⏑ ⏑	⏑ – –	⏑ – –	⏑ – –
म	र	भ	न	य	य	य

जिनराज्यै प्रार्थना—

पूतो यत्पादपांशुः शिरसि सुरततेराचरच्चूर्णशोभां
या तापत्राऽसमाना प्रतिमदमवतीहारता राजयन्ती ।
कीर्तेः कान्त्या ततिः सा प्रविकिरतुतरां जैनराजी रजस् ते
यातापत्रासमानाऽप्रतिमदमवती हारतारा जयन्ती ॥ ४६ ॥

—स्रग्०

टीका

पूतो यदिति । 'पूतः' पवित्रः । 'यत्पादपांशुः' यस्याश्चरणरेणुः । 'शिरसि' मूर्ध्नि
'सुरततेः' त्रिदशराज्याः । 'आचरत्' कृतवान् । 'चूर्णशोभां' वासक्षोदश्रियम् । 'या' । 'ताप
तापात् कृतत्राणा । 'असमाना' अनन्यसदृशी । 'प्रतिमदं' प्रतिगतमदं, निर्मदामित्यर्थः । 'अव
रक्षति । 'इह' अत्र । 'अरता' अप्रतिबद्धा । 'राजयन्ती' शोभया लम्भयन्ती । 'कीर्तेः
यशसः । 'कान्त्या' प्रभया करणभूतया । 'ततिः' श्रेणी । 'सा' । 'प्रविकिरतुतराम्' अतिशयेन
निरस्यतु । 'जैनराजी' जिनराजसम्बन्धिनी । 'रजः' कर्म । 'ते' भवतः । 'यातापत्रासमाना
यातः—अपगतः आपश्च त्रासश्च मानश्च यस्याः सा । 'अप्रतिमदमवती' अप्रतिमः—अनन्यतुल्यः

---

१ વિચારો શ્રુતબોધમાં અન્તિમ પદ્યમાં આપેલું 'સ્રગ્ધરા'નું નીચે મુજબનું લક્ષણ—

"यस्याः सप्त वर्णाः प्रथममलघवः षष्ठकः सप्तमोऽपि
द्वौ तद्वत् षोडशाद्यौ गुरुमनुसुदति ! षोडशान्त्यौ तथाऽन्त्यौ ।
रम्यारम्भोरुकान्ते ! मुनिमुनिमुनिभिर्दृश्यते चेद् विरामो
बाले ! वर्ण्यैः कवीन्द्रैः सुतनु ! निगदिता स्रग्धरा सा प्रसिद्धा ॥"

અર્થાત્—હે કસ્તૂરીની સુગંધથી પ્રસન્ન કરેલા (પ્રમદા)! જે પદ્યમાં પ્રથમના ચાર અક્ષરો તેમજ છઠ્ઠો
તથા વળી સાતમો અક્ષર અને તેવી રીતે સોળમાની પૂર્વેના બે (અર્થાત્ ચૌદમા અને પંદરમા) [illegible]
વર્જિત બે (અર્થાત્ સત્તરમા તથા અઢારમા) તેમજ છેવટના બે (અર્થાત્ વીસમા અને એકવીસમા) [illegible]
ગુરુ હોય અને જેમાં, હે કદલીના સ્તમ્ભ જેવા [illegible] (નારી)! સાતમે સાતમે અક્ષરે વિશ્રામ
હોય, તે પદ્યને હે બાળા! હે સુન્દરી! કવીન્દ્રો 'સ્રગ્ધરા' એવા પ્રસિદ્ધ નામથી ઓળખાવે છે.

दमो विद्यते यस्याः सा । 'हारतारा जयन्ती' हाराः-मुक्तावलीः ताराः-नक्षत्राणि ताः जयन्ती-न्यक्कुर्वाणा । यत्पादपांशुः चूर्णशोभामाचरत् या राजयन्ती सती अप्रतिमदमवती सा जैनराजी ततिः कीर्तेः कान्त्या हारतारा जयन्ती रजस्ते प्रविकिरतुतरामिति सम्बन्धः । अथवा कीर्तेः कान्त्या हेतुभूतया हारतारोज्ज्वला जयन्ती-विपक्षान् अभिभवन्तीति व्याख्येयम् ॥ ४६ ॥

अवचूरिः

पूतः-पवित्रो यत्पादपांशु-चरणरेणुः सुरसमूहस्य मस्तके चूर्णशोभां-वासक्षोदलक्ष्मीं प्राप्तवान् । या तापस्तापघ्ना-तापभेत्री । असमाना-गुणैरनन्यसदृशी । प्रतिमदं-प्रतिगतमदं-निर्मदमवति-रक्षति । इह अरता-अप्रतिबद्धा । राजयन्ती-शोभां लम्भयन्ती । सा ततो रजः-कर्म ते-तव प्रविकिरतु-क्षरयतु । किंविशिष्टा ? । जिनराजानामियं जैनराजी-तीर्थंकरसंबन्धिनी । अप्रतिमो दमो यस्याः सा अप्रतिमदमवती । याता-गता आपद्-विपद्, त्रासस्त्वाकस्मिकं भयम्, मानो-गर्वो यस्याः सा । कीर्तेः कान्त्या जयन्ती-अभिभवन्ती । काः ? । हारताराः-मुक्तावलीनक्षत्राणि ॥ ४६ ॥

अन्वयः

पूतः यत्-पाद-पांशुः सुर-ततेः शिरसि चूर्ण-शोभां आचरत्, या ताप-घ्ना, अ-समाना इह प्रति-मदं अवति, सा अरता, राजयन्ती, यात-आपद्-त्रास-माना, अ-प्रतिम-दमवती, कीर्तेः कान्त्या हार-ताराः [-तारा वा]जयन्ती जैनराजी ततिः ते रजः प्रविकिरतुतराम् ।

શબ્દાર્થ

पूतः (मू० पूत)=પવિત્ર.
पांशु=રેણુ, રજ.
यत्पादपांशुः=જેના ચરણની રેણુ.
शिरसि (मू० शिरस्)=મસ્તક ઉપર.
सुरततेः=દેવોની શ્રેણિના.
आचरत् (धा० चर्)=આચરણ કરતી હવી.
चूर्ण=ચૂર્ણ.
शोभा=શોભા, કાન્તિ.
चूर्णशोभां=ચૂર્ણની શોભાને.
तापघ्ना=સંતાપથી રક્ષણ કરનારી.
असमाना (मू० असमान)=અસાધારણ.
प्रति=શત્રુતાવાચક અવ્યય.
प्रतिमदं (मू० प्रतिमद)=નિરભિમાનીપણે.
अवति (धा० अव्)=રક્ષણ કરે છે.
अरता=(૧) રાગરહિત, (૨) મૈથુનરહિત.
राजयन्ती (धा० राज्)=શોભાયમાન કરનારી.
कीर्तेः(मू० कीर्ति)=કીર્તિની.
कान्त्या (मू० कान्ति)=કાન્તિ વડે.
ततिः(मू० तति)=આવલી, શ્રેણિ.
प्रविकिरतुतराम् (धा० कृ)=વિખેરી નાંખો.
जैनराजी=તીર્થંકરના સંબંધી.
रजः(मू० रजस्)=(કર્મરૂપી) રજ.
यात (धा० या)=ગયેલ.
त्रास=ત્રાસ.
यातापत्त्रासमाना=ગયેલાં છે આપત્તિ, (આક-સ્મિક) ભય અને અભિમાન જેનાં એવી.
अप्रतिम=અસાધારણ.
अप्रतिमदमवती=અસાધારણ ઉપશમવાળી.
हार=હાર.
तार=(૧) [1]નક્ષત્ર, (૨) તારો.
हारताराः=મૌક્તિકમાલા અને નક્ષત્રે [અથવા તારાઓ] ને.
हारतारा=હારના જેવી ઉજ્જ્વલ.
जयन्ती (धा० जि)=જીતનારી

---

[1] ૨૮ નક્ષત્રની માહિતી માટે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિનો સપ્તમ વક્ષસ્કાર.

શ્લોકાર્થ

જિન-શ્રેણિને પ્રાર્થના—

" જે (જિન-પંક્તિ)ના ચરણની પવિત્ર રેણુ સુર-શ્રેણિના શિર ઉપર ચૂર્ણની શોભાનું આચરણ કરતી હતી (અર્થાત્ જેને સુરેશ્વરો પણ નમતા હતા) અને વળી જે (જિન-શ્રેણિ) (પ્રાણિ-વર્ગને) સંતાપથી મુક્ત કરે છે, તથા (તથાવિધ ગુણોને લઇને) જે અસાધારણ છે, વળી જે નિરભિમાનપણે (જીવો)નું રક્ષણ કરે છે અને જે આ જગતને વિષે રાગ-રહિત (અર્થાત્ વીતરાગ) છે તેમજ જે (ભવ્યોને) શોભાવી રહી છે, તે જિનેશ્વર-[illegible] (અર્થાત્ જિનેશ્વરોની) [illegible] જેનાં આપત્તિ, (આકસ્મિક) ભય અને અભિમાન નષ્ટ થયેલાં છે, વળી જે અનુપમ ઉપશમથી અંકિત છે, તેમજ જે (પોતાની) કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે ([illegible]) હાર તથા નક્ષત્ર (-મંડળ) [અથવા તારાઓ] ઉપર વિજય મેળવનારી છે [અર્થાત્ જે કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે હાર જેવી ઉજ્જ્વલ છે તેમજ (શત્રુઓને) દમનારી છે] તે જિનવર-પંક્તિ (હે ભવ્ય !) તારા (કર્મરૂપી) રજને અત્યંત વિખેરી નાખો."—[illegible]

[illegible]—

[illegible]—
[illegible] ! [illegible] सुधागारत्वा [illegible] ।
[illegible] श्रीवनाथ ! [illegible] मे—
[illegible] ! [illegible] ! [illegible] ॥ ४० ॥

—[illegible]

टीका

[illegible]

यवीनां ते अपापापासादया, ते च ते अमानाश्च ते अमदाश्च ते अपापापासाद्यमानामदा
प्रणत ! । 'वसुधासार !' वसुधायाः–धरः सार–उत्कृष्ट ! । 'हृदि' चेतसि । 'आहि
स्थापितानि । हे तीर्थनाथ ! तव वाणी आसाद्यमाना सती सुधासारहृद्या हितानि मे क्रि
इति सम्बन्धः ॥ ४७ ॥

अवचूरिः

नित्यं–सर्वदा हे तीर्थनाथ ! तव वाणी मम हितानि क्रियात् । कथंभूता ? । हेतवो–वस्तुगमकानि, उपपत्तयो–युक्तयः, यद्वा हेतूनामुपपत्तयस्ताभिर्विध्वस्तः कुशासनमोहामतमोग्रन्थिर्यया । अपगता अपाया–अनर्था यस्याः सा । आसाद्यमाना–प्राप्यमाणा । अपापैरासाद्यमाना या । हे अमदन ! – अकाम ! । सुधाया अमृतस्यासारो–वेगवान् वर्षस्तद्वन्मनोहरा । श्रूयमाणाऽमृतमिव सर्वांगमेत्यर्थः । मोक्षपथप्रेमलैः स्वीकृता । न विद्यते पापं यायासश्चाविर्येषां तेऽपापायासास्तेऽपस्ते च तेऽमानाश्च नरा- स्तैर्वन्दित ! । हे वसुधासार !–पृथ्व्युत्कृष्ट ! । आहितानि–स्थापितानि । क ? । हृदि–मनसि ॥ ४७ ॥

अन्वयः

(हे) अ–मदन ! तीर्थ–नाथ ! अ–पाप–आयास–आदि–अ–मान–अ–मद–नत ! वसुधा- सार ! तव (नित्यं) हेतु–उपपत्ति–प्रतिहत–कुमत–प्रोद्धत–ध्वान्त–बन्धा, अप–अपाया, आसाद्य- माना (अथवा अप–अपाय–आसाद्यमाना), सुधा–आसार–हृद्या, निर्वाण–मार्ग–प्रणयिन्–परिगता वाणी मे हृदि आहितानि हितानि नित्यं क्रियात् ।

શબ્દાર્થ

उपपत्ति=યુક્તિ, સંગતિ.
प्रतिहत (धा॰ हन्)=મારી હઠાવેલ, નષ્ટ કરેલ.
कुमत=કુદર્શન, મિથ્યાત્વીનું શાસ્ત્ર.
प्रोद्धत=અત્યંત ઉગ્ર.
ध्वान्त=અંધકાર.
बन्ध=ગાંઠ.
हेतूपपत्तिप्रतिहतकुमतप्रोद्धतध्वान्तबन्धा=હેતુ અને યુક્તિ વડે અથવા હેતુઓની યુક્તિઓ વડે નષ્ટ કરી છે કુમતરૂપી અત્યંત ઉગ્ર અંધકારની ગાંઠ જેણે એવી.
अपाय=કષ્ટ.
अपापाया=દૂર કર્યું છે કષ્ટ જેણે એવી.
आसाद्यमाना=પ્રાપ્ત થયેલ.
अपापायासाद्यमाना=દૂર કર્યું છે કષ્ટ જેણે એવાઓએ પ્રાપ્ત કરેલી.

अमदन !=અવિદ્યમાન છે કામદેવ જેને વિષે એવા ! (સં॰), હે કામરહિત !
सुधा=અમૃત.
आसार=વેગવાળી વૃષ્ટિ.
हृद्य=મનોહર.
सुधासारहृद्या=અમૃતની વૃષ્ટિસમાન મનોહર.
वाणी=વાણી.
निर्वाण=મોક્ષ.
मार्ग=માર્ગ, રસ્તો.
प्रणयिन्=અનુરાગી.
परिगत (धा॰गम्)=સ્વીકારેલ, અંગીકાર કરેલ.
निर्वाणमार्गप्रणयिपरिगता=મુક્તિ-માર્ગના અનુરાગીઓ વડે સ્વીકારાયેલી.
तीर्थ=(૧) ચતુર્વિધ સંઘ; (૨) દ્વાદશાંગી; (૩) પ્રથમ ગણધર.

તીર્થનાથ !=હે તીર્થંકર, હે જિનવરપતિ !
ક્રિયાત્ (ધા૦ કૃ)=કરો.
પાપ=પાપ.
[illegible] !=ગયેલાં છે પાપ, પ્રયત્ન ઇત્યાદિ જેમનાં એવા તેમજ અહંકાર અને અભિમાનથી રહિત એવા (જનો) વડે વન્દન કરાયેલ ! (સં૦)

વસુધા=પૃથ્વી.
સાર=ઉત્કૃષ્ટ, સારભૂત.
વસુધાસાર !=હે પૃથ્વીને વિષે સારભૂત !
હૃદિ (મૂ૦ હૃદ્)=હૃદયમાં.
આદિશાનિ (મૂ૦ [illegible])=સ્થાપન કરો.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનું સ્વરૂપ—

"હે [illegible]-જિન (વીતરાગ) ! હે તીર્થંકર ! ગયેલાં છે પાપ, પ્રયત્ન ઇત્યાદિ [illegible] ([illegible]) ના પાપારમ્ભોને જેમણે એવા) તેમજ નાશ કર્યો છે [illegible] [illegible] ([illegible]) વડે વન્દિત (તીર્થ-પતિ) ! હે પૃથ્વીને વિષે [illegible] [illegible] દેવો અને મુનિઓ વડે (અથવા (વસ્તુ સિદ્ધ કરનારા) [illegible] [illegible] કે કુદર્શનરૂપી અત્યંત ઘન અંધકારના [illegible] [illegible] ગેલી તેમજ (તને) પ્રાપ્ત થયેલી (અર્થાત્ [illegible] [illegible] [illegible] (જનો)ને પ્રાપ્ત કરેલી ([illegible] [illegible] [illegible] આગમની પેઠે [illegible] મુક્તિના જેવી [illegible] [illegible] [illegible] મુક્તિ-માર્ગના અનુયાયી [illegible] [illegible]) એવી વાણી મારા હૃદયમાં સ્થાપન કરો [illegible] [illegible]"—૪૬

[illegible]

[illegible]—
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ૪૮ ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

निर्वाणकलिकायाम्—

"शान्तिदेवतां धवलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरां कुण्डिकाकमण्डल्वन्वितवामकरां चेति।"

मि का प्रेस

स्वरूपाः शमनी–विनाशिका । 'वाहितश्वेतभास्वत्सन्नालीका' वाहितं–वाहनीकृतं श्वेतं शोभमानं नालीकं–अब्जं यया सा । 'सदा' नित्यम् । 'सापरिकरमुदिता' सापरिकरेण– ण्डलेन मुदिता–हृष्टा । 'सा।' 'समालाभवन्तं' समालाभः–उपशमप्राप्तिः सा विद्यते यस्य 'शुभ्रा' शुक्लवर्णा । 'श्रीशान्तिदेवी' शान्तिदेवता । 'जगति' भुवने । 'जनयतात्' क 'कुण्डिका' कमण्डलुः । 'भाति' . शोभते । 'यस्याः' । 'समालीका' समं–अवसादं अलीकं–असत्यं यस्याः सा । 'सदाप्ता' सतां–साधूनां आप्ता–अविप्रतारिका । देवत विशेषणे। 'परिकरमुदिता' परिकरं–हस्तं लक्षणीकृत्योदिता–उदयं प्राप्ता । सासमाला–अक्ष ऽ.समेता । कुण्डिकाया विशेषणे देव्या वा । 'भवन्तं' त्वाम् । सा शान्तिदेवी समालाभव जनयतात् यस्याः परिकरं उदिता कुण्डिका भातीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥

अवचूरिः

श्रीशान्तिदेवी भवन्तं–त्वां क्षमा–उपशमस्तस्या लाभः सोऽस्यास्तीति तं क्षमालाभवन्तं क्रियात् । कीदृशी ? । रक्षांसि–पलादाः, क्षुद्राः–शाकिनीप्रमुखाः, ग्रहाः–शनैश्चरादयः, आदिशब्दात् भूपालव्या लादयः, तेभ्यः प्रतिहतिः–उपघातस्तस्याः शमनी–नाशिका । वाहितं–वाहनीकृतं श्वेतं–सितं भास्वद्– दीप्यमानं सद्–शोभनं नालीकं–कमलं यया सा । सतां–साधूनामाप्ता–अविप्रतारिका । सापरिकर– जटामण्डलं तेन मुदिता–प्रीता । सदं–क्षीणमलीकं–असत्यं यस्याः सा । सदाक्षमालया–जपमालया वर्तते । इदं देव्याः कुण्डिकाया वा विशेषणम् । यस्या देव्याः कुण्डिका–कमण्डलुर्भाति । कथंभूता ? । करं–हस्तं परि–लक्षीकृत्य उदिता–उदयं प्राप्ता ॥ ४८ ॥

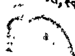
अन्वयः

यस्याः [सद्–नालिका, सद्–आप्ता] परि–करं उदिता कुण्डिका जगति भाति, सा रक्षस्– क्षुद्र–ग्रह–आदि–प्रतिहति–शमनी, वाहित–श्वेत–भास्वत्–सद्–नालीका, सा–परिकर–मुदिता, सद–अक्ष–माला, शुभ्रा, सम–अलीका, सद्–आप्ता [सदा आप्ता वा] श्री–शान्ति–देवी सदा भवन्तं क्षमा–लाभवन्तं जनयतात् ।

शब्दार्थ

…=क्षुद्र.
…=ग्रह.
…=शरूआत.
…ति=उपघात, उपद्रव.
…=शांत करनारी, नाश करनारी.
…क्षुद्रग्रहादिप्रतिहतिशमनी=राक्षसो, क्षुद्रो, …हो इत्यादिना उपद्रवोने नाश करनारी.
…(० वह्)=वहन करावेल, स्वारी करावेल.

वाहितश्वेतभास्वत्सन्नालीका=स्वारी करी छे श्वेत, देदीप्यमान अने उत्तम एवा कमलना उपर जेणे एवी.
सा=जटा.
परिकर=समूह.
मुदित (धा० मुद्) =हर्षित.
सापरिकरमुदिता=[illegible]
क्षमा=(१)
लाभ=[illegible]

तस्याः शमनी–विनाशिका । ' वाहितश्वेतभास्वत्सन्नालीका ' वाहितं–वाहनीकृतं श्वेतं भास्वत्–शोभमानं सन्नालीकं–कमलं यया सा । ' सदा ' नित्यम् । ' क्ष्मापरिकरमुदिता ' क्ष्मापरिकरेण–जटामण्डलेन मुदिता–हृष्टा । ' सा ' ' समालाभवन्तं ' समालाभः–उपशमप्राप्तिः सा विद्यते यस्य तम् । ' शुभ्रा ' शुभ्रवर्णा । ' श्रीशान्तिदेवी ' शान्तिदेवता । ' जगति ' भुवने । ' जनयतात् ' करोतु । ' कुण्डिका ' कमण्डलुः । ' भाति ' शोभते । ' यस्याः ' । ' सन्नालीका ' सन्नं–अवसादं गतं अलीकं–असत्यं यस्याः सा । ' सदाशा ' सतां–साधूनां आशा–अभिमतारिका । देवताया विशेषणे । 'परिकरमुदिता' परिकरं–हस्तं समर्प्य उत्पोदिता–उदयं प्राप्ता । साक्षमाला–अक्षाव-कैःसमेता । कुण्डिकाया विशेषणे देव्या वा । ' भवन्तं ' त्वाम् । सा शान्तिदेवी समालाभवन्तं जनयतात् यस्याः परिकरं उदिता कुण्डिका भातीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥

अवचूरिः

श्रीशान्तिदेवी भवन्तं–त्वां क्षमा–उपशमस्तस्या लाभः सोऽस्यास्तीति तं समालाभवन्तं क्रियात् । कीदृशी ? । रक्षांसि–पलाशाः, क्षुद्राः–शाकिनीप्रमुखाः, ग्रहाः–शनैश्चरादयः, आदिशब्दात् भूपालव्यालादयः, तेभ्यः प्रतिहतिः–उपघातस्तस्याः शमनी–नाशिका । वाहितं–वाहनीकृतं श्वेतं–सितं भास्वद्-दीप्यमानं सद्–शोभनं नालीकं–कमलं यया सा । सतां–साधूनामाशा–अभिमतारिका । क्ष्मापरिकरं–जटामण्डलं तेन मुदिता–प्रीता । सन्नं–क्षीणमलीकं–असत्यं यस्याः सा । सहाक्षमालया–जपमालया वर्तते । इदं देव्याः कुण्डिकाया वा विशेषणम् । यस्या देव्याः कुण्डिका–कमण्डलुर्भाति । कथंभूता ? । करं–हस्तं परि–लक्षीकृत्य उदिता–उदयं प्राप्ता ॥ ४८ ॥

अन्वयः

यस्याः [सद्–नालिका, सद्–आशा] परि–करं उदिता कुण्डिका जगति भाति, सा रक्षस्–क्षुद्र–ग्रह–आदि–प्रतिहति–शमनी, वाहित–श्वेत–भास्वत्–सत्–नालीका, क्ष्मा–परिकर–मुदिता, सह–अक्ष–माला, शुभ्रा, सन्न–अलीका, सत्–आशा [सदा आशा वा] श्री–शान्ति–देवी सदा भवन्तं क्षमा–लाभवन्तं जनयतात् ।

શબ્દાર્થ

क्षुद्र=क्षुद्र.
ग्रह=ग्रह.
आदि=शरूआत.
प्रतिहति=उपघात, उपद्रव.
शमनी=शांत करनारी, नाश करनारी.
रक्षःक्षुद्रग्रहादिप्रतिहतिशमनी=राक्षसो, क्षुद्रो, ग्रहो इत्यादिना उपद्रवोने नाश करनारी.
वाहित(धा० वह्)=वहन करावेल, स्वारी करावेल.
वाहितश्वेतभास्वत्सन्नालीका=स्वारी करी छे श्वेत, देदीप्यमान अने उत्तम एवा कमळना उपर जेणे एवी.
क्ष्मा=जटा.
परिकर=समूह.
मुदित (धा० मुद्)=हर्षित.
क्ष्मापरिकरमुदिता=जटा–समूहथी [illegible]त.
क्षमा=(१) क्षमा, माफी; ([illegible])
लाभ=लाभ.

रक्षसां शमनी–विनाशिका । 'वाहितश्वेतभास्वत्सन्नालीका' वाहितं–वाहनीकृतं श्वेतं भास्वत्–शोभमानं नालीकं–कमलं यया सा । 'सदा' नित्यम् । 'सापरिकरमुदिता' सापरिकरेण–जटामण्डलेन मुदिता–हृष्टा । 'सा।' 'क्षमालाभवन्तं' क्षमालाभः–उपशमप्राप्तिः स विद्यते यस्य तम् । 'शुभ्रा' शुक्लवर्णा । 'श्रीशान्तिदेवी' शान्तिदेवता । 'जगति' भुवने । 'जनयतात्' करोतु । 'कुण्डिका' कमण्डलुः । 'भाति' शोभते । 'यस्याः' । 'सन्नालीका' सन्नं–अवसादं गतं अलीकं–असत्यं यस्याः सा । 'सदाप्ता' सतां–साधूनां आप्ता–अविप्रतारिका । देवताया विशेषणे। 'परिकरमुदिता' परिकरं–हस्तं लक्षणीकृत्योदिता–उदयं प्राप्ता । साक्षमाला–अक्षावलीसमेता । कुण्डिकाया विशेषणे देव्या वा । 'भवन्तं' त्वाम् । सा शान्तिदेवी क्षमालाभवन्तं जनयतात् यस्याः परिकरं उदिता कुण्डिका भातीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥

अवचूरिः

श्रीशान्तिदेवी भवन्तं–त्वां क्षमा–उपशमस्तस्या लाभः सोऽस्यास्तीति तं क्षमालाभवन्तं क्रियात् । कीदृशी ? । रक्षांसि–पलादाः, क्षुद्राः–शाकिनीप्रमुखाः, ग्रहाः–शनैश्चराद्यः, आदिशब्दात् भूपालव्यालादयः, तेभ्यः प्रतिहतिः–उपघातस्तस्याः शमनी–नाशिका । वाहितं–वाहनीकृतं श्वेतं–सितं भास्वत्–दीप्यमानं सत्–शोभनं नालीकं–कमलं यया सा । सतां–साधूनामाप्ता–अविप्रतारिका । सापरिकरं–जटामण्डलं तेन मुदिता–प्रीता । सन्नं–क्षीणमलीकं–असत्यं यस्याः सा । सदाक्षमालया–अपमालया वर्तते । इदं देव्याः कुण्डिकाया वा विशेषणम् । यस्या देव्याः कुण्डिका–कमण्डलुर्भाति । कथंभूता ? । करं–हस्तं परि–लक्षीकृत्य उदिता–उदयं प्राप्ता ॥ ४८ ॥

अन्वयः

यस्याः [सत्–नालिका, सत्–आप्ता] परि–करं उदिता कुण्डिका जगति भाति, सा रक्षस्–क्षुद्र–ग्रह–आदि–प्रतिहति–शमनी, वाहित–श्वेत–भास्वत्–सत्–नालीका, सा–परिकर–मुदिता, सदा–अक्ष–माला, शुभ्रा, सन्न–अलीका, सत्–आप्ता [सदा आप्ता वा] श्री–शान्ति–देवी सदा भवन्तं क्षमा–लाभवन्तं जनयतात् ।

शब्दार्थ

क्षुद्र=क्षुद्र.
ग्रह=ग्रह.
आदि=शरूआत.
प्रतिहति=उपघात, उपद्रव.
शमनी=शांत करनारी, नाश करनारी.
रक्षःक्षुद्रग्रहादिप्रतिहतिशमनी=राक्षसो, क्षुद्रो, ग्रहो इत्यादिना उपद्रवोने नाश करनारी.
वाहित(धा० वह्)=वहन करावेल, स्वारी करावेल.
वाहितश्वेतभास्वत्सन्नालीका=स्वारी करी छे श्वेत, देदीप्यमान अने उत्तम एवा कमलना उपर जेणे एवी.
सा=जटा.
परिकर=समूह.
मुदित (धा० मुद्)=हर्षित.
सापरिकरमुदिता=जटा–समूहथी हर्षित.
क्षमा–(१) क्षमा, माफी; (२) पृथ्वी.
लाभ=लाभ.

क्षमालाभवन्तं=(१) क्षमाना लाभथी युक्त; (२) पृथ्वीना लाभथी युक्त.
शुभ्रा (मू० शुभ्र)=श्वेतवर्णी, धोळा वर्णवाळी.
शान्ति=शान्ति (देवी).
देवी=देवता.
श्रीशान्तिदेवी=श्रीशान्ति देवी.
जनयतात् (धा० जन्)=बनावो.
कुण्डिका=एक जातनुं पात्र, कमण्डळु.
भाति (धा० भा)=शोभे छे.
यस्याः (मू० यद्)=जेनुं.
अलीक=असत्य.
क्षतालीका=नष्ट थयुं छे असत्य जेनुं सत्यवादिनी.
आप्त=(१)प्रमाणिक, विश्वासने पात्र;(२) करेली.
सदाप्ता=(१) सज्जनोना विश्वास-पात्र, सज्जनोए प्राप्त करेली.
परि=लक्षणवाचक अव्यय.
परिकरं=हस्तने विषे.
अक्षमाला=जप-माला.
साक्षमाला=जपमालाथी सहित.
भवन्तं (मू० भवत्)=आपने.

श्लोकार्थ

श्रीशान्ति देवीनी स्तुति—

" जेनी हस्तने विषे (भूषणरूपे) उदय पामेली कुण्डिका जगत्‌मां शोभे छे, श्रीशान्ति देवी के जे राक्षसो, (शाकिनी, डाकिनी ईत्यादि) क्षुद्रो, (शनैश्चरादिक अनि ग्रहो [२]विगेरेना उपद्रवोने शांत करनारी छे, वळी श्वेत, शोभायमान तेमज सर्वोत्तम कमल जेनुं वाहन छे, तथा जे जटा-मण्डलथी हर्षित छे, तेमज जे जप-मालाथी युक्त श्वेतवर्णी छे, सत्यवादी छे अने सज्जनोने मान्य छे (तेमज परिजन वडे हर्षित छे) शान्ति देवी (हे मुमुक्षु !) आपने क्षमाना लाभयुक्त [अथवा पृथ्वीना लाभयुक्त (अर्थात् पृथ्वीपति)] बनावो. "—४८

स्पष्टीकरण

शान्ति देवीनुं स्वरूप—

आ देवीना संबंधमां निर्वाण-कलिकामां नीचे मुजब उल्लेख छे अने ते आ श्लोकनी साथे घणो खरो मळतो आवे छे:—

" तथा शान्तिदेवतां धवलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरां [३]कुण्डिकाकमण्ड न्वितवामकरां चेति" अर्थात् शान्ति देवीनो वर्ण श्वेत छे अने तेनुं वाहन कमल छे. विशेषमां ते

१ 'आप'ना अर्थ सारु जुओ मुनिश्रीमेरुविजयविरचित चतुर्विंशतिजिनानन्दस्तु (पृ० ४४).

२ अत्र 'विगेरे' शब्दथी भूपाल, व्याघ्र ईत्यादि समजवा.

३ आ उपरथी तो कुण्डिका अने कमण्डळु ए बे जुदां छे एम भासे छे.

ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને જપ-માલાથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા
કુણ્ડિકા અને કમણ્ડલુથી શોભે છે.

ક્ષમાનો પ્રભાવ—

આ શ્લોક દ્વારા કવીશ્વર અન્ય જનોને ક્ષમાનો લાભ મળે એ પ્રમાણેની શાન્તિ
પ્રાર્થના કરે છે, તો એ સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે અન્ય કોઈ વસ્તુને માટે માગણી
કરતાં તેમણે ક્ષમાની માંગણી કરી તેનું શું કારણ? શું ક્ષમા એ અમૂલ્ય વસ્તુ છે અને
તેથી શું અનેક લાભો મળે છે? હા, એજ વાત હવે વિચારવામાં આવે છે.

એ તો જગજાહેર હકીકત છે કે ક્રોધ કરવાથી લાભને બદલે ગેરલાભજ થાય છે. વળી ક્રો
મનુષ્ય કાર્ય-અકાર્યનો વિચાર કરી શકતો નથી, તેમજ વળી ગમે તેનો જાન લેવાને પણ એ
વખત તો તે તૈયાર થઈ જાય છે.[1] આવા મહાઅનર્થકારી ક્રોધને વશ કરવામાં ક્ષમા એક
સર્વોત્તમ સાધન છે, એ ભૂલવા જેવું નથી. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું પણ છે કે—

"क्रोधवह्नेस्तदह्नाय, शमनाय शुभात्मभिः ।
श्रयणीया क्षमैकैव, संयमारामसारणिः ॥"

—ચતુર્થ પ્રકાશ, શ્લો૦ ૧૧

અર્થાત્—કલ્યાણની અભિલાષા રાખનારા મનુષ્યોએ ક્રોધાગ્નિને શાંત કરવાને સારૂ સંયમ-રૂપી બગીચાને નવપલ્લવિત કરવામાં નીકસમાન એવી એક ક્ષમાનોજ સત્વર આશ્રય કરવો જોઇએ.

વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે અપરાધી ઉપર પણ ક્ષમાની દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવું એજ વીર પુરૂષોનું કર્તવ્ય છે અને તેમાંજ તેમની શોભા છે.[2] આ કથનમાં તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે આપણો અપરાધ કરનારો જીવ તેવું દુષ્કૃત્ય આપણાજ કર્મની પ્રેરણાથી કરે છે, વાસ્તે અપરાધી ઉપર ક્રોધ ન કરવો, પરંતુ જો ક્રોધ કર્યા વિના ચાલે તેમ નજ હોય, તો અનાદિ કાલથી સંસારરૂપી કેદખાનામાં બંદીવાન બનાવી રાખનારા, સંસારરૂપી રંગભૂમિ ઉપર અનેક પ્રકારના હાસ્ય-જનક વેશો ભજવાવનારા તથા વળી વિવિધ જાતની વિડમ્બનાથી વ્યાકુળ કરનારા એવા (પોતાના) કર્મ ઉપર ક્રોધાયમાન થવું ઇષ્ટ છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

"*कुप्याम्यपकारिभ्य, इति चेदाशयस्तव ।
तत् किं न कुप्यसि स्वस्य, कर्मणे दुःखहेतवे ? ॥"

વિશેષમાં મહાધુરંધર પુરૂષો પણ ક્ષમાદેવીના ભક્ત બન્યા છે, તો પછી આપણા જેવા પામરની તો શી વાત? આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે:—

"त्रैलोक्यप्रलयत्राण-क्षमैर्यैराश्रिता क्षमा ।
कदलीतुल्यसत्त्वस्य, क्षमा तव न किं क्षमा ? ॥"

1 વિચારો— "क्रोधान्धाः पश्य निघ्नन्ति, पितरं मातरं गुरुम् ।
सुहृदं सोदरं दारानात्मानमपि निर्घृणाः ॥"

2 સરખાવો— "क्षमा वीरस्य भूषणम्"

* આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીમેરુવિજયવિરચિત ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (પૃ૦ ૨૧).

કહેવાની મતલબ એ છે કે ત્રૈલોક્યનો સંહાર તેમજ તેનું પરિપાલન કરવામાં પણ સમર્થ એવા વીર પુરૂષોએ પણ જ્યારે ક્ષમાનું અવલમ્બન કર્યું છે, તો પછી કેળના જેવા સત્ત્વવાળા અર્થાત્ નિઃસત્ત્વ એવા તારા જેવા મનુષ્યે શું ક્ષમા કરવી યુક્ત નથી વારૂ ?

આ સંબંધમાં કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા વૃત્તિમાં જે મહાવીરસ્વામિ પરત્વે કહ્યું છે, તે મનન કરવા જેવું છે. તે એજ કે—

" बलं जगद्ध्वसनरक्षणक्षमं
कृपा च सा सङ्गमके कृतागसि ।
इतीव सञ्चिन्त्य विमुच्य मानसं
रुषेव रोषस्तव नाथ ! निर्ययौ ॥ "

વિશેષમાં ક્ષમાની ખૂબી તો ઓરજ છે. કહ્યું પણ છે કે—

" क्षमाशस्त्रं करे यस्य, दुर्जनः किं करिष्यति ? ।
अतृणे पतितो वह्निः, स्वयमेव विनश्यति ॥ "

અરે આ ક્ષમા તો સર્વોત્તમ ભૂષણ છે. જુઓ, નીચેનો શ્લોક શું કહે છે ?

" नरस्याभरणं रूपं, रूपस्याभरणं गुणः ।
गुणस्याभरणं ज्ञानं, ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥ "

ટુંકમાં ક્ષમા એ સુગતિનું સાધન છે. અરે એમ પણ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મુક્તિરૂપી મહેલમાં લઇ જનારી તે સર્વાંગે સંપૂર્ણ સીડી છે. આ વાતની માલિની છંદમાં રચાયેલાં નિમ્ન-લિખિત પદ્યો સાક્ષી પૂરે છેઃ—

" દુરિતભર નિવારે, જે ક્ષમા કર્મ વારે,
સકળ તપ સુધારે, પુણ્ય લક્ષ્મી વધારે;
શ્રુત સકળ આરાધે, જે ક્ષમા મોક્ષ સાધે,
જિણ નિજ ગુણ વાધે, તે ક્ષમા કાં ન સાધે ?
સુગતિ લહી ક્ષમાએ, ખંધ સૂરીશ શિષ્યા,
સુગતિ દૃઢપ્રહારી, કૂરગડુ મુનીશા;
ગજમુનિય ક્ષમાએ, મુક્તિપંથા આરાધે,
તિમ સુગતિ ક્ષમાએ, સાધુ મેતાર્ય સાધે. "

—સૂક્તિ-મુક્તાવલી

આથી સમજી શકાય છે કે જેમ નદી નીરથી, સતી શીલથી, તુરંગ તેજથી, કટક વીરથી, હાટ વસ્તુથી, ઘાટ સુવર્ણથી, ભાટ વચનથી, વન વૃક્ષથી, દેશ પ્રજાથી અને મહેલ સ્વજનથી શોભે છે, તેમ મહાત્મા પણ ક્ષમાથીજ શોભે છે.

અંતમાં આ શાન્તિ દેવી મને ક્ષમાદેવીનો અનુપમ ઉપાસક બનાવે એવી તેને પ્રાર્થના કરતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરૂં છું.

१२ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलनाथाय प्रणामः—

अपापदमलं घनं शमितमानमामो हितं
नतामरसभासुरं विमलमालयाऽऽमोदितम् ।
अपापदमलङ्घनं शमितमानमामोहितं
न तामरसभासुरं विमलमालयामोदितम् ॥ ४९ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

टीका

अपापदेति । 'अपापदं' न पापं ददातीति यत् तत् । 'अलं' अत्यर्थम् । अथवा पापहेतुत्वात् पापं, न पापं अपापं, न विद्यते वा यत् तत् अपापम्, दमं लातीति दमलं, अपापं च तत् दमलं चेति अपापदमलम् । 'घनं' अच्छिद्रं—अशेषमलक्षयोत्थमित्यर्थः, तत् तथाभूतम् । 'शं' सुखम् । 'इतं' प्राप्तम् । 'आनमामः' प्रणमामः । 'हित' हितकारणम् । 'नतामरसभासुरं' नता अमरसभा सुराश्च यस्य तम्, अथवा नता अमराः सभाः—सदीप्तिका असुराश्च यस्य तम् । 'विमलमालया' विगतमला या माला—स्रक् तया । 'आमोदितं' सुरभीकृतम् । 'अपापदं' अपगता आपदो यस्य तम् । 'अलङ्घनं' न विद्यते लङ्घनं—अधःकरणं कुतोऽपि यस्य तम् । 'शमितमानं' शमितः—शमं नीतो मानो येन तम् । 'आमोहितं' आ—समन्तात् मोहं नीतम् । 'न' इति प्रतिषेधपदं अस्य सम्बध्यते । 'तामरसभासुरं' तामरसवद् भासुरं—उज्ज्वलम् । 'विमलं' विमलाभिधानं जिनम् । 'आलयामोदितं' आलया—आवासास्तैरमोदितं—न मोदं नीतम् । विमलं आनमाम इत्यन्वयः ॥ ४९ ॥

अवचूरिः

विमलं जिनं वयमानमामः । पापं ददातीति पापदः, न पापदमपापदम्, पुण्यदमित्यर्थः । अलं-अत्यर्थम् । यद्वा अपापो यो दमः-उपशमस्तं लातीति अपापदमलम् । घनं-निश्छिद्रं अशेषमलक्षयोत्थं शं-सुखमितं-प्राप्तम् । हितं प्राणिगणस्य । नता-नम्रीभूता अमरसभा-देवपर्षत्सुराश्च यस्य । विमला या माला-पुष्पस्रक् तयाऽऽमोदितं-सुरभीकृतम् । अपगता आपदो यस्मात् तम् । अलङ्घनं-केनाप्यपराभूतम् । शमितो मानो येन तम् । आमोहितं न, मोहेन समन्ताद् वशीकृतम् । तामरसं-कमलं तद्वद् भासुरं-दीप्यमानम् । आलये-गृहविषये अमोदितं-अहृष्टम् ॥ ४९ ॥

કહેવાની મતલબ એ છે કે ત્રૈલોક્યનો સંહાર તેમજ તેનું પરિપાલન કરવામાં પણ સમર્થ એવા વીર પુરૂષોએ પણ જ્યારે ક્ષમાનું અવલમ્બન કર્યું છે, તો પછી કેળના જેવા સત્ત્વવાળા અર્થાત્ નિઃસત્ત્વ એવા તારા જેવા મનુષ્યે શું ક્ષમા કરવી યુક્ત નથી વારૂ ?

આ સંબંધમાં કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા વૃત્તિમાં જે મહાવીરસ્વામિ પરત્વે કહ્યું છે, તે મનન કરવા જેવું છે. તે એજ કે—

"बलं जगद्ध्वंसनरक्षणक्षमं
कृपा च सा सङ्गमके कृतागसि ।
इतीव सञ्चिन्त्य विमुच्य मानसं
रुषेव रोषस्तव नाथ ! निर्ययौ ॥"

વિશેષમાં ક્ષમાની ખૂબી તો ઓરજ છે. કહ્યું પણ છે કે—

"क्षमाखड्गं करे यस्य, दुर्जनः किं करिष्यति ? ।
अतृणे पतितो वह्निः, स्वयमेव विनश्यति ॥"

અને આ ક્ષમા તો સર્વોત્તમ ભૂષણ છે. જુઓ, નીચેનો શ્લોક શું કહે છે ?

"नरस्याभरणं रूपं, रूपस्याभरणं गुणः ।
गुणस्याभरणं ज्ञानं, ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥"

ટુંકમાં ક્ષમા એ મુક્તિનું સાધન છે. અને એમ પણ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મુક્તિરૂપ મહેલમાં જવા માટેની તે સર્વાંગે સંપૂર્ણ સીડી છે. આ વાતની સાક્ષિની છંદમાં રહેલાં નિમ્ન-લિખિત પદો આપી પૂરે છે—

"દુરિતભર નિવારે, જે ક્ષમા કર્મ વારે,
સકલ તપ સુધારે, પુણ્ય લક્ષ્મી વધારે,
ધર્મ સકલ આરાધે, જે ક્ષમા મોક્ષ સાધે,
જિન નિજ ગુણ વાધે, તે ક્ષમા કાં ન સાધે ?
સુગતિ લહી ક્ષમાએ, ખંધ સૂરીશ શિષ્યા,
સુગતિ દઢપ્રહારી, કૂરગડુ મુનીશા,
ગજસુકુમાલ ક્ષમાએ, મુનિવર આરાધે,
શિવ સુગતિ ક્ષમાએ, સાધુ મેતાર્ય સાધે."

—સૂક્તિ-મુક્તાવલી

[illegible]

[illegible]

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलनाथाय प्रणामः—

अपापदमलं घनं शमितमानमामो हितं
नतामरसभासुरं विमलमालयाऽऽमोदितम् ।
अपापदमलङ्घनं शमितमानमामोहितं
न तामरसभासुरं विमलमालयामोदितम् ॥ ४९ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

टीका

अपापदेति । 'अपापदं' न पापं ददातीति यत् तत् । 'अलं' अत्यर्थम् । अथवा पापहेतुत्वात् पापं, न पापं अपापं, न विद्यते वा यत्र तत् अपापम्, दमं लातीति दमलं, अपापं च तत् दमलं चेति अपापदमलम् । 'घनं' अच्छिद्रं—अशेषमलक्षयोत्थमित्यर्थः, तत् तथाभूतम् । 'शं' सुखम् । 'इतं' प्राप्तम् । 'आनमामः' प्रणमामः । 'हितं' हितकारणम् । 'नतामरसभासुरं' नता अमरसभा सुराश्च यस्य तम्, अथवा नता अमराः सभाः—सदीप्तिका असुराश्च यस्य तम् । 'विमलमालया' विगतमला या माला—स्रक् तया । 'आमोदितं' सुरभीकृतम् । 'अपापदं' अपगता आपदो यस्य तम् । 'अलङ्घनं' न विद्यते लङ्घनं—अधःकरणं कुतोऽपि यस्य तम् । 'शमितमानं' शमितः—शमं नीतो मानो येन तम् । 'आमोहितं' आ—समन्तात् मोहं नीतम् । 'न' इति प्रतिषेधपदं अस्य सम्बध्यते । 'तामरसभासुरं' तामरसवद् भासुरं—उज्ज्वलम् । 'विमलं' विमलाभिधानं जिनम् । 'आलयामोदितं' आलया—आवासास्तैरमोदितं—न मोदं नीतम् । विमलं आनमाम इत्यन्वयः ॥ ४९ ॥

अवचूरिः

विमलं जिनं वयमानमामः । पापं ददातीति पापदः, न पापदमपापदम्, पुण्यप्रदमित्यर्थः । अलं-अत्यर्थम् । यद्वा अपायो यो दमः-उपशमस्तं लातीति अपापदमलम् । घनं-निश्छिद्रं अशेषमलक्षयोत्थं शं-सुखमितं-प्राप्तम् । हितं प्राणिगणस्य । नता-नम्रीभूता अमरसभा-देवपर्षद्सुराश्च यस्य । विमला या माला-पुष्पस्रक् तयाऽऽमोदितं-सुरभीकृतम् । अपगता आपदो यस्मात् तम् । अलङ्घनं-केनाप्यपराभूतम् । शमितो मानो येन तम् । आमोहितं न, मोहेन समन्तात् वशीकृतम् । तामरसं-कमलं तद्वद् भासुरं-दीप्यमानम् । आलये-गृहविषये अमोदितं-अहृष्टम् ॥ ४९ ॥

अन्वयः

अलं अ-पाप-दं (अथवा अ-पाप-शम-दं), घनं, शं इतं, हितं, नत-अमर-सभा-असुरं (अथवा नत-अमर-सभ-असुरं) विमल-मालया आमोदितं, अप-आपदं अ-[illegible]नं, शमित-मानं, न आ-मोहितं तामरस-भासुरं आलय-अमोदितं विमलं आनमामः।

શબ્દાર્થ

अपापदं (मू० अपापद)=પાપને નહિ દેનારાને, પુણ્ય-પ્રદને.
दा=આપવું.
अपापदमलं=પવિત્ર ઉપશમને આપનારાને.
इतं (मू० इत)=પ્રાપ્ત થયેલાને.
आनमामः (धा० नम्)=અમે પ્રણામ કરીએ છીએ.
हितं (मू० हित)=હિતકારી.
नतामरसभासुरं=(૧) નમસ્કાર કર્યો છે સુરની સભાએ અને અસુરોએ જેને એવાને; (૨) નમન કર્યું છે સુરોએ તેમજ દેદીપ્યમાન અસુરોએ જેને એવાને.
विमल=નિર્મલ, સ્વચ્છ.
विमलमालया=નિર્મલ (પુષ્પની) માલા વડે.
आमोदितं (मू० आमोदित)=સુગંધિત કરેલાને.
अपापदं (मू० अप+आपद्)=ગયેલી છે આપત્તિઓ જેની એવાને.
शमित (धा० शम्)=શાંત થઇ ગયેલ, નષ્ટ થયેલ.
शमितमानं=નાશ કર્યો છે અભિમાનનો જેણે એવાને.
आ=અત્યંત, સર્વથા.
मोहित (धा० मुह्)=મુગ્ધ બનેલાને.
तामरसभासुरं=કમલના જેવા પ્રકાશમાન.
आमोहितं=સર્વથા મુગ્ધ બનેલાને.
विमलं (मू० विमल)=વિમલ(નાથ)ને.
मोदित (धा० मुद्)=હર્ષિત.
आलयामोदितं=ગૃહ-વિષયને વિષે હર્ષરહિત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિમલનાથને વન્દન—

" અત્યંત પુણ્ય-પ્રદ (અથવા પાપ-રહિત (પવિત્ર) એવા ઉપશમને અર્પણ કરનારા) એવા, ([1]વેદનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થતા) નિબિડ સુખને પ્રાપ્ત કર્યું છે જેણે એવા, (અખિલ બ્રહ્માણ્ડને મોક્ષ-માર્ગ બતાવનાર હોવાથી) હિતકારી, પ્રણામ કર્યો છે સુરની સભાએ તેમજ અસુરોએ જેને એવા (અથવા નમસ્કાર કર્યો છે સુરોએ તેમજ દેદીપ્યમાન અસુરોએ જેને એવા), વળી નિર્મલ (પુષ્પોની) માલા વડે સુગંધિત એવા, નષ્ટ થઇ છે આપત્તિઓ જેની [અથવા [illegible]] એવા, અકંપનીય (વચનવાળા), તેમજ નાશ કર્યો

૧ [illegible] મહાવીરસ્વામીના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.

છે અભિમાનનો જેણે એવા, તથા વળી સર્વથા મોહ-રહિત અને કમલના સમાન પ્રકાશમાન, તેમજ ગૃહ-વિષયક હર્ષ (તેમજ શોક)થી રહિત (અર્થાત્ સાંસારિક કાર્ય અલિપ્ત) એવા (તેરમા જિનેશ્વર) વિમલ (નાથને) અમે નમન કરીએ છીએ." —૪૯

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીવિમલનાથ-ચરિત્ર—

કૃતવર્મા રાજા અને શ્યામા રાણીના નન્દન વિમલનાથનો જન્મ કંપિલપુરમાં થયો હતો. તેમનો કનકસમાન દેહ શૂકર (ભૂંડ)ના લાંછનથી અંકિત હતો. તેમની ઊંચાઈ સાઠ (૬૦) ધનુષ્યપ્રમાણ હતી. યથાયોગ્ય સમયે ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી પરમ સંયમી બની આત્મ-કલ્યાણ સાથે વિશ્વ-કલ્યાણ પણ કરી સાઠ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ અજરામર પદ પામ્યા.

પદ્ય-મીમાંસા—

આની પૂર્વેનાં ઘણાં ખરાં પદ્યોમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો સમાન છે, તેવી જ રીતે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ એમ ચારે પદ્યોમાં પણ એ ચરણો તો સમાન છે જ. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે આ ચારે પદ્યોનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો પણ સમાન છે તેમજ ચારે ચરણોના અન્ત્યાક્ષરો અનુપ્રાસરૂપે છે. આથી કરીને ચમત્કૃતિના વિષયને વધુ પુષ્ટિ મળે છે અને વળી કવિરાજની પ્રતિભા પણ વિશેષતઃ ઝળકી ઊઠે છે.

આ ચારે પદ્યો 'પૃથ્વી' નામના સમવૃત્તમાં રચવામાં આવ્યા છે. પૃથ્વીનું લક્ષણ એ છે કે—

"जसौ जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुः"

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં જ, સ, જ, સ અને ય એમ પાંચ ગણો છે અને ઉપાન્ત્ય અને અન્ત્ય અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. વિશેષમાં આ સત્તર અક્ષરના વૃત્તમાં કરીને આઠમે અને સત્તરમે અક્ષરે 'યતિ' છે. [1]

આ સંબંધમાં આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

अ पा प | द म दं | प नं दा | मि त मा | न मा लो | हि मं

⏑ – ⏑ | ⏑ ⏑ – | ⏑ – ⏑ | ⏑ ⏑ – | ⏑ – – | ⏑ –

ज स ज स य ल ग

---

1 સરખાવો શ્રુતબોધમાં નીચે મુજબ આપેલું આ વૃત્તનું લક્ષણ—

"द्वितीयमलिकुन्तले ! यदि षडष्टमं द्वादशं
चतुर्दशमथ प्रिये ! गुरु गभीरनाभिहृदे ।
सपञ्चदशमान्तिमं तदनु यत्र कान्ते ! यति-
गिरीन्द्रफणिभृद्युर्भयति सुभ्रु ! पृथ्वी हि सा ॥"

[illegible]—હે ભ્રમરના સમાન (કૃષ્ણ) કેશવાળી (કામિની) ! જે પદ્યનો [illegible] [illegible]મા અક્ષરો દીર્ઘ હોય તેમજ વળી હે [illegible] ([illegible]) ! [illegible] [illegible]: (એટલે કે [illegible]) અક્ષરો [illegible] [illegible] અક્ષરો ઉપર [illegible] [illegible] અને વળી હે [illegible] ! [illegible] [illegible] ! પૃથ્વી [illegible]

समस्तजिनेश्वराणां स्तुतिः—

सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरदाः
क्रियासु रुचितासु ते सकलमारतीरा यताः ।
सदानवसुराजिता असमराजिनाभीरदा
क्रियासुरुचितासु ते सकलभा रतीरायताः॥ ५० ॥

—पृथ्वी

टीका

सदानवेति । 'सदानवसुराजिताः' सह दानवैर्वर्तन्त इति सदानवाश्च ते सुराश्च तैः राजिता—उपसर्गादिभिः अशोभिताः । 'असमराः' न विद्यते समरः—सङ्ग्रामो येषां ते । 'जिनाः' तीर्थङ्कराः । 'भीरदाः' भियं रदन्तीति भीरदाः—भयभिदः । 'क्रियासु' कर्मसु । 'रुचितासु' अभिप्रेतासु । 'ते' तव । 'सकलमारतीराः' सकलाः—समस्ताः [illegible] ये मारास्तेषां पर्यन्तस्थितत्वात् तीराः—तीरभूताः, अथवा असकला—असदोषा [illegible] वा ये ते तथा । 'यताः' निगृहीतेन्द्रियाः । 'सदानवसुराजिताः' सदानं—[illegible] वसु—द्रव्यं तेन पूर्णा [illegible] राजिताः—शोभिताः । 'असमराजिनाभीरदाः' असमं [illegible] नाभिः रदाश्च—दशनाश्च येषां ते । 'क्रियासुः' [illegible] । 'रुचितासु' [illegible] । 'ते' । 'सकलभाः' सकला—सम्पूर्णा भा—दीप्तिर्येषां ते । 'रतीः' [illegible] । 'आयताः' दीर्घाः । ते जिनाः रुचितासु क्रियासु ते भारतीरायताः क्रियासुरिति योगः ॥ ५० ॥

अवचूरिः

हे जिन [illegible] क्रियासु—कर्तव्यासु क्रियासु—[illegible] । [illegible] । जिनाः [illegible] । सदानवैः—[illegible] । [illegible] भियं—भीतिं रदन्ति—विनाशयन्ति भीरदाः । [illegible] तीराः । [illegible] ॥ ५० ॥

अन्वयः

[illegible]

શબ્દાર્થ

दानव=અસુર.
सदानवसुराजिताः=દાનવયુક્ત દેવોથી નહિ જીતાયેલા.
समर=સંગ્રામ.
असमराः=અવિદ્યમાન છે સંગ્રામ જેમને એવા, સંગ્રામ-વિમુખ.
जिनाः (મૂ० जिन)=તીર્થંકરો.
दृ=ચીરવું, ભેદવું.
भीरदाः=ભયને ભેદી નાંખનારા.
क्रियासु (મૂ० क्रिया)=કર્તવ્યોને વિષે.
रुचितासु (મૂ० रुचित)=રૂચિકર.
ते (મૂ० युष्मद्)=તારી.
सकल=(૧) દોષયુક્ત; (૨) સમસ્ત.
मार=માર, બોલે.
तीर=તીર, તટ.
सकलमारतीराः=(૧) દોષયુક્ત (સંસારરૂપી) મારના તીર સમાન; (૨) સંપૂર્ણ સરસ્વતીને દેનારા.
ईर=પ્રેરવું.
असकलमारतीराः=નિર્દોષ વાણીને પ્રેરનારા અથવા દેનારા.

यताः (મૂ० यत)=(૧) પ્રયત્નવાન; (૨) સંયમી.
वसु=સુવર્ણ.
नवसु (મૂ० नवन्)=નવ.
राजिताः (મૂ० राजित)=શોભાયમાન.
सदानवसुराजिताः=(૧) દાનસહિત (અર્થાત ત્યાગ-સમય)ના સુવર્ણથી શોભાયમાન; (૨) હમેશાં નવ (પદ્મો) વડે સુશોભિત (પૃથક્ પદો લેતાં).
नाभी=નાભિ.
रद=દન્ત.
असमराजिनाभीरदाः=નિરૂપમપણે શોભી રહ્યાં છે (અથવા અસાધારણ તેમજ સુશોભિત છે) નાભિ અને દન્ત જેમનાં એવા.
क्रियासुः (ધા० कृ)=કરો.
उचितासु (મૂ० उचित)=યોગ્ય.
ते (મૂ० तद्)=તેઓ.
कल=મનોહર.
सकलभाः=(૧) સંપૂર્ણ કાન્તિવાળા; (૨) મનોહર કાંતિવાળા.
रतीः (મૂ० रति)=હર્ષ, આનંદ.
आयताः (મૂ० आयता)=વિસ્તીર્ણ.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને સ્તુતિ—

" (ઘોર ઉપદ્રવ-ઉપસર્ગ કરનારા એવા) દાનવો અને દેવો વડે (પણ) નહિ જીતાયેલા એવા, વળી સંગ્રામથી વિમુખ, ભયને ભેદી નાંખનારા (અર્થાત્ પોતે નિર્ભય હોઇ કરીને અન્ય જીવોને તેવા બનાવનારા) એવા, સંપૂર્ણ પ્રભાવાળા [અથવા મનોહર કાન્તિવાળા], તથા વળી (સાંવત્સરિક) દાન (સમયના) સુવર્ણથી શોભાયમાન [અથવા સર્વદા નવ કમલોથી શોભતા] એવા અને વળી નિરૂપમપણે શોભી રહ્યાં છે [અથવા અસાધારણ તેમજ સુશોભિત છે] નાભિ અને દન્ત જેમનાં એવા, તથા સમસ્ત (સંસાર-રૂપી) મારના તટસમાન (અર્થાત સંસારને વિષે અલિપ્ત) એવા [અથવા પવિત્ર ભારતીને પ્રેર-

નારા અથવા અર્પણ કરનારા એવા] અને વળી (ધર્મનો ઉપદેશ દેવામાં) પ્રયત્નશીલ [અથવા સંયમી] એવા તે જિનો (મુક્તિ મેળવવામાં) યોગ્ય અને (પણ્ડિત પુરુષોને) રુચિકર એવી (ધર્માનુષ્ઠાન પરત્વેની) ક્રિયાઓને વિષે (હે મુમુક્ષુ !) તારા વિસ્તૃત હર્ષને ઉત્પન્ન કરો (અર્થાત્ એવી ક્રિયાઓમાં તું રસ લે તેવો તને બનાવો). ”—૫૦

સ્પષ્ટીકરણ

‘ સદાનવસુરાજિતાઃ ’ પદ પરત્વે વિચાર—

આ પદ્યમાં ‘ સદાનવસુરાજિતાઃ ’ એ પદના બે અર્થો કરવામાં આવ્યા છે. એ ઉપરાંત તેના [illegible] કેમ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રીસોમતિલકસૂરિએ રચેલું નીચે મુજબનું [illegible]

सर्वज्ञस्तोत्रम्

“ [illegible] सर्वज्ञ ! [illegible] ।
[illegible] ” ॥ १ ॥

અર્થ—હે સર્વજ્ઞ ! [illegible] નમન કરાયેલા એવા [illegible] અસુરો અને [illegible] તેથા તને હું શુભ ભાવથી નમું [illegible]

“ [illegible] ! [illegible] ।
[illegible] ” ॥ २ ॥

અર્થ—હે [illegible] — ૨

“ [illegible] ।
[illegible] ” ॥ ३ ॥

[illegible] — ૩

“ [illegible] ।
[illegible] ” ॥ ४ ॥

[illegible]

[illegible]

" मया कल्मषमशालि, पुण्यं चागण्यमर्जितम् ।
त्वां प्रतीक्ष्य ! निरीक्ष्याय, सद्दानवसुराजितम् " ॥ ५ ॥

અર્થાત્—હે દર્શનીય ! સજ્જનોને આનંદદાયક એવા દેહનાં (કિરણોની) શ્રેણિનો વિસ્તા કરનારા એવા તને આજે જોવાથી મારો (કર્મરૂપી) મલ ધોવાઇ ગયો છે તેમજ મેં અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે.—૫

" अद्य देव ! जगज्जैत्रं, भाववैरिबलं मया ।
भवत्यालोकिते श्रेयोऽसद्दानवसुरा जितम् " ॥ ६ ॥

અર્થાત્—હે દેવ ! હે કલ્યાણરૂપી અખણ્ડિત તરૂઓને (પલ્લવિત કરવામાં) મેઘસમાન ાધિદેવ) ! આજે આપનું દર્શન થયે છતે જગત્‌ને જીતવાના સ્વભાવવાળું (દુષ્ટ) ભાવ-શત્રુ-સૈન્ય હું જીત્યો.—૬

" न के जिन ! निघ्नन्ति, कामाख्यं विश्वमोहिनम् ? ।
त्वय्याश्रिते शुभोदर्क ! सदाऽऽनव ! सुराजि तम् " ॥ ७ ॥

અર્થાત્—હે શુભ પરિણામવાળા (દેવ) ! હે વીતરાગ ! ચારે બાજુથી સર્વદા સ્તુતિ કરાય છે જેની એવા હે (પરમેશ્વર) ! તારા જેવા સ્વામીનો આશ્રય લીધે છતે વિશ્વને મોહિત કરનારા એવા તે કંદર્પ નામના ચોરને કોણ વશ કરી શકતા નથી ?—૭

" मदं वर्धयते तत्त्व-मूढताऽऽशु तथाऽङ्गिनाम् ।
यथा पीतेश ! चैतन्या-सद्दा नवसुराऽऽजितम् " ॥ ८ ॥

અર્થાત—હે નાથ ! જેમ ચૈતન્યનો નિરાસ કરનારી નવીન મદિરા પીધી છતી કલેશનો વિસ્તાર કરનારા મદને વધારે છે, તેમ તત્ત્વને વિષે અજ્ઞાનતા જીવોના તેવા મદને સત્વર વધારે છે.—૮

" कचटतपनतेजः ! पञ्चमुष्टयुद्धृतौ यत्
कच टतपसमानः प्रौढपापौघपङ्के ।
कचटतपकरस्त्वं देव ! रागादिदस्यून्
क-च-ट-त-प-सुरेन्द्रैर्वन्द्यपादारविन्दः " ॥ ९ ॥

અર્થાત્—પંચ મુષ્ટિ વડે લોચ કરવામાં સૂર્યના સમાન પ્રતાપવાળા હે દેવ ! જે માટે તું પના સમૂહરૂપી કાદવને (સૂકવી નાંખવામાં) સૂર્યસમાન, કેશ-કલાપ પ્રતિ ભીષ્મ- તેમજ સૂર્ય, ચન્દ્ર, નૃપતિ તથા દેવેન્દ્રો વડે પૂજાયલાં છે ચરણ-કમલો જેનાં એવો છે, તું (અમારા) રાગાદિક ચોરોને બાંધી રાખ.—૯

" वन्दे श्रीजिनपुङ्गवं शमरमारम्यं विशालच्छविं
राकासोमसमास्यमुत्तमगुणं सन्नम्रनाकप्रभुम् ।
सिंहं मन्मथमत्तदन्तिमथने श्रेयःसरस्सु रविं
यः स्तौति प्रयतोऽस्तुते स मतिमानत्यन्तदारिप्रियम् " ॥ १० ॥

તેમજ તેની પૂર્વેનું પદ્ય પણ અત્ર આપવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એ બે પદો આપવાથી આ થાય છે. બીજું નવમા પદ્યમાં જે ક, ચ, ટ, ત, પ એ પાંચ વર્ગના પાંચ આદ્ય અક્ષરોનો પ્રયોગ કર્યો મનને મોહિત કરે તેવો છે.

અર્થાત્—ઉપશમરૂપી લક્ષ્મી વડે રમણીય, વિશાળ કાન્તિવાળા, પૂર્ણિમાના ચન્દ્રસમાન વદનવાળા, ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત, વિદ્યમાન છે નમ્ર દેવલોકના નાથ જેને વિષે એવા, કંદર્પરૂપી ઉન્મત્ત કુંજરનો નાશ કરવામાં સિંહસમાન તેમજ કલ્યાણરૂપી સરોવરો પ્રતિ સૂર્યસમાન એવા શ્રીજિનેશ્વરની જે પ્રયત્નશીલ (મનુષ્ય) સ્તુતિ કરે છે, તે બુદ્ધિશાળી (માનવ) અત્યન્ત મનોહર લક્ષ્મી ભોગવે છે.—૧૦

जिनप्रवचनप्रणामः —

सदा यतिगुरोरहो ! नमत मानवैरञ्चितं
मतं वरदमेनसा रहितमायताभावतः ।
सदायति गुरोरहो न मतमानवैरं चितं
मतं वरदमेन सारहितमायता भावतः ॥ ५१ ॥

—पृथ्वी

टीका

सदेति । 'सदा' सर्वकालम् । 'यतिगुरोः' गुरुः—तत्त्वोपदेष्टा यतीनां गुरुर्जिन(स्त)स्य । 'अहो' इत्यामन्त्रणे । 'नमत' प्रणमत । 'मानवैः' नृभिः । 'अञ्चितं' पूजितम् । 'मतं' शासनम् । 'वरदं' अभीष्टप्रदम् । 'एनसा' पापेन । 'रहितं' त्यक्तम् । 'आयताभावतः' आयता—विस्तीर्णा भा—छाया विद्यते यस्य तस्य । 'सदायति' सती—शोभना आयतिः—प्रभुता यस्य तत् । 'गुरोः' महतः । 'रहः' रहस्यभूतम् । 'न' इति प्रतिषेधे उत्तरेण सम्बध्यते । 'मतमानवैरं' मानश्च वैरं च मानवैरे, ते मते यस्य तत् यत्र भवति । 'चितं' सम्बद्धम् । 'मतं' सर्वस्याभिमेतम् । 'वरदमेन' प्रधानप्रशमेन । 'सारहितं' सारं च तत् हितं च । 'आयता' आगच्छता । 'भावतः' अनुरागात् । यतिगुरोर्मतमायता वरदमेन चितं सदा भावतो नमतेति सम्बन्धः ॥ ५१ ॥

अवचूरिः

अहो लोकाः ! यतिगुरोः-सर्वज्ञस्य भावतो-भक्त्या मतं-शासनं नमत । सदा-सर्वकालम् । कथंभूतम् ? । मानवैः-मानुषैरञ्चितं-पूजितम् । वरं-अभीप्सितार्थं ददाति वरदम् । एनसा-पापेन रहितं-त्यक्तम् । यतिगुरोः किंभूतस्य ? । आयताभावतः आयता-विपुला भा अस्यास्तीति मतुप् । मतं किंभूतम् ? । सदायति सती-शोभना आयतिः-आगामिकालः प्रभुता वा यस्य तत् । गुरोरर्हतो रहो-रहस्यभूतम् । न मते-अभीष्टे मानवैरे यस्य । चितं-व्याप्तम् । केन ? । वरदमेन-प्रधानोपशमेन । किंभूतेन ? । आयता-आगच्छता । मतं कथंभूतम् ? । मतं सर्वस्याभिप्रेतम् । सारं च तद्धितं च । यद्वा सारं हितं यस्मिन् ॥ ५१ ॥

अन्वयः

भव्याः (यूयम्) मानवैः अर्चितं, वर-दं, एनसा रहितं, भद्र-आयतिं, गुरोः रहः, अमत-मान-वैरं, आयता पर-शमेन चितं, मतं, सार-हितं आयत-आभा-आयतः यति-गुरोः मतं भावतः नमत।

શબ્દાર્થ

ગુરુ=ગુરુ, આચાર્ય.
યતિગુરોઃ=મુનિઓના ગુરુના.
નમત (ધા० નમ્)=નમો નમસ્કાર કરો.
માનવૈઃ (મૂ० માનવ)=મનુષ્યો વડે.
અર્ચિતં (મૂ० અર્ચિત)=પૂજિત.
વરદં (મૂ० વરદ)=વરદાનને દેનાર.
એનસા (મૂ० એનસ્)=પાપથી.
રહિતં (મૂ० રહિત)=રહિત, વિનાનું.
આયતાભાયતઃ=વિસ્તીર્ણ પ્રભાયુક્ત.
આયતિ=(૧) આગામિકાલ; (૨) પ્રભાવ.
ભદ્રાયતિં=(૧) સારો છે આગામિકાલ જેનો એવા (૨) પ્રશસ્ત છે પ્રભાવ જેનો એવા.
ગુરોઃ (મૂ० ગુરુ)=ગુરુના.
રહઃ (મૂ० રહસ્)=રહસ્ય.
વૈર=દુશ્મનાવટ, શત્રુભાવ.
અમતમાનવૈરં=અમત છે અભિમાન અને શત્રુતા જેને એવા.
ચિતં (મૂ० ચિત)=વ્યાપ્ત.
પરશમેન=ઉત્કૃષ્ટ ઉપશમ વડે.
સારહિતં=(૧) કલ્યાણકારી છે સાર જેનો એવા; (૨) સારભૂત અને હિતકારી.
આયતા (મૂ० આયત્)=આવતા.
ભાવતઃ=ભાવપૂર્વક.

શ્લોકાર્થ

જિન-પ્રવચનને પ્રણામ—

"મનુષ્યોથી પૂજિત, વરદાનને દેનારા તથા પાપ-રહિત, તેમજ સારો છે આગામિકાલ (ભવિષ્યત્કાલ) જેનો એવા [અથવા પ્રશસ્ત છે પ્રભાવ જેનો એવા] તથા ગુરુ (તીર્થંકર)ના રહસ્યભૂત એવા, વળી માન્ય નથી માન અને દુશ્મનાવટ જેને એવા, અને વળી આવતા (અર્થાત્ વૃદ્ધિ પામતા એવા) ઉત્કૃષ્ટ ઉપશમ વડે વ્યાપ્ત તથા (સર્વ જીવોને) સંમત, તેમજ કલ્યાણકારી છે સાર (ભાવાર્થ) જેનો એવા [અથવા સારભૂત અને હિત-કારી એવા] વિસ્તીર્ણ પ્રભાયુક્ત એવા મુનિઓના ગુરુના (અર્થાત્ સર્વજ્ઞ-પ્રરૂપિત) સિદ્ધાન્તને અહો (ભવ્ય-જનો)! તમે ભાવપૂર્વક નમન કરો."—૫૧

श्रीरोहिण्यै विनतिः—

प्रमाजि ततुतामलं परमचापला रोहिणी
सुधावसुरभीमना मयि सभाक्षमालेहितम् ।
प्रमाजितनुताऽमलं परमचापलाऽऽरोहिणी
सुधावसुरभीमनामयिसभा क्षमाले हितम् ॥ ५२ ॥ १३ ॥

—पृथ्वी

टीका

प्रभाजीति । 'प्रभाजि' प्रभजत इति प्रभाक् तस्मिन् । 'तनुताम्' तनोतु । 'अलं' अत्यर्थम् । 'परं' प्रकृष्टम् । 'अचापला' चपलत्वेन हीना । 'रोहिणी' रोहिण्याख्या । 'सुधावसुः' सुधा-प्रासादानां लेपद्रव्यं तद्वद् वसुः-तेजो यस्याः सा, अथवा सुधा-अमृतं सैव वसु-द्रव्यं यस्याः सा । 'अभीमनाः' भीः-भयं तत्र मनो यस्याः सा, न भीमनाः अभीमनाः । 'मयि' मद्विषये । 'सभाक्षमाला' सह भया-प्रभया सभा-सदीप्तिः अक्षमाला यस्याः सा । 'ईहितं' समीहितम् । 'प्रभाजितनुता' प्रभाजितैः-तेजस्तिरस्कृतैर्नुता-स्तुता । 'अमलं' अनवद्यम् । 'परमचापला' परमं-प्रधानं चापं-धनुर्लाति या सा । 'आरोहिणी' अवश्यमारोक्ष्यति या सा । अयमावश्यके णिनिः । 'सुधावसुरभीं' सुधावा-सद्वेगा या सुरभी-गौस्ताम् । णिनिसम्बन्धादत्र 'न निष्ठादिषु' इति षष्ठीप्रतिषेधः । 'अनामयिसभा' न आमयिनी-रोगिणी सभा-संसद् यस्याः सा 'क्षमाले' क्षमा-क्षान्तिस्तां लाति यः स तस्मिन् । 'हितं' सुखोदर्कम् । सुधावसुरभीमारोहिणी रोहिणी प्रभाजि क्षमाले मयि परं हितं तनुतामलमित्यन्वयः ॥ ५२ ॥

अवचूरिः

रोहिणी देवी मयि विषये ईहितममलं-अनवद्यं हितं-शुभोदर्कं तनुतां-कुरुताम् । मयि कथंभूते ? । प्रभाजि-प्रकर्षेण भजत इति तच्छीले । अलं-अत्यर्थम् । परं-प्रकृष्टम् । देवी किंविशिष्टा ? । अचापला-चापल्यमुक्ता । सुधा-प्रासादावलेपनद्रव्यं तद्वद् वसु-तेजो यस्याः । यद्वा अमृतमेव द्रव्यं यस्याः । न भीः-भयं मनसि यस्याः सा अभीमनाः । सभा-सकान्तिका अक्षमाला यस्याः । प्रभाजितैः-तेजस्तिरस्कृतैर्नुता-स्तुता । परमं चापं-धनुर्लातीति । आरोहणशीला । काम् ? । सुष्ठु धावतीति सुधावा-सुवेगा या सुरभी-गौस्ताम् । अनामयिनी-नीरोगा सभा यस्याः सा । क्षमां लातीति क्षमाले मयि ॥ ५१ ॥

अन्वयः

अलं अ-चापला, सुधा-वसुः, अ-भी-मनाः सह-भा-अक्षमाला, प्रभा-अजित-नुता, परम-चापला, सु-धाव-सुरभीं आरोहिणी, अन्-आमयिन्-सभा रोहिणी प्रभाजि क्षमाले मयि परं ईहितं अमलं हितं तनुताम् ।

શબ્દાર્થ

प्रभाजि (मू० प्रभाज्)=અતિશય ભજનશીલ.	सुधा=(૧) ચૂનો; (૨) અમૃત.
तनुताम् (धा० तन्)=કરો, વિસ્તારો.	वसु=(૧) કાન્તિ; (૨) દ્રવ્ય.
परं (मू० पर)=ઉત્કૃષ્ટ.	सुधावसुः=(૧) ચૂનાના સમાન કાન્તિ છે જેની એવી; (૨) અમૃત છે દ્રવ્ય જેનું એવી.
चापल=ચપળતા, ચંચળતા.	अभीमनाः=નિર્ભય છે મન જેનું એવી.
अचापला (मू० अचापला)=ચપલતા-રહિત.	मयि (मू० अस्मद्)=મારા વિષે.
रोहिणी=રોહિણી (દેવી).	

भास्वन्माला=દેદીપ્યમાન છે જપમાલા જેની એવી.
ईहितं (मू० ईहित)=વાંછિત.
प्रभा=તેજ.
नुत (धा० नु)=સ્તુતિ કરાયેલી.
प्रभाजितनुता=પ્રભા વડે પરાસ્ત થયેલાઓથી સ્તવાયેલી.
अमलं (मू० अमल)=નિર્મલ.
चाप=ધનુષ્ય.
ला=ગ્રહણ કરવું.
परमचापला=સર્વોત્તમ ધનુષ્યને ગ્રહણ કરનારી.
आरोहिणी=આરોહણ કરનારી.
धाव=વેગ.
सुधावद्गवीं=અતિશય વેગવાળી ગાયને.
आमयिन्=રોગી.
अनामयिन्=રોગ-રહિત, નીરોગી.
अनामयिसभा=રોગ-રહિત છે સભા જેની એવી.
क्षमाले (मू० क्षमाल)=ક્ષમાવંત.

શ્લોકાર્થ

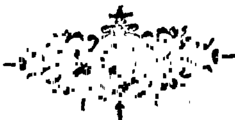
શ્રીરોહિણી દેવીની પ્રાર્થના—

"ચપલતાથી તદ્દન રહિત એવી, વળી સુધા જેવી કાન્તિ છે જેની એવી [અથવા અમૃત છે દ્રવ્ય જેનું એવી], તથા નિર્ભય મનવાળી, દેદીપ્યમાન જપ-માલાથી યુક્ત, (નિજ) પ્રભા વડે પરાસ્ત કરેલાઓથી સ્તુતિ કરાયેલી એવી, સર્વોત્તમ ધનુષ્યને ગ્રહણ કરનારી, અતિશય વેગવાળી એવી ગાયના ઉપર સ્વાર થનારી, તેમજ વળી રોગ-રહિત છે સભા જેની એવી રોહિણી (દેવી) પ્રકૃષ્ટપણે ભજનશીલ તથા ક્ષમાવંત એવા મારે વિષે ઉત્કૃષ્ટ તથા નિર્મલ એવા હિતને વિસ્તારો (અર્થાત્ મારું કલ્યાણ કરો)."—૫૨

સ્પષ્ટીકરણ

રોહિણી દેવીના સંબંધી વિચાર—

સોળમા પદ્યમાં આપણે આ વિદ્યા-દેવીનું સ્વરૂપ વિચારી ગયા છીએ એટલે એ વિષે ફરીથી ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પરંતુ કવિરાજે આ પ્રમાણે ફરીથી એ વિદ્યા-દેવીની કેમ સ્તુતિ કરી છે તે સમજી શકાતું નથી. આ સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિકાના ૬૪ મા સ્પષ્ટીકરણ.

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

[illegible] श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

सकलधौतसहासनमेरव-
स्तव दिशन्त्वभिषेकजलप्लवाः ।
मतमनन्तजितः स्नपितोल्लसद्-
सकलधौतसहासनमेरवः ॥ ५२ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

टीका

[illegible] । 'सकलधौतसहासनमेरवः' सकलाः–समस्ताः धौताः–क्षालिताः [illegible] । 'तव' भवतः । 'दिशन्तु' ददतु । 'अभिषेक[illegible]' [illegible] । 'मतं' अभिप्रायम् । 'अनन्तजितः' अनन्तजिनस्य । [illegible] इति [illegible] ॥ ५२ ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શબ્દાર્થ

धौत (धा० धाव्)=પ્રક્ષાલિત.
हास=વિકાસ.
सहास=વિકસ્વર.
सकलधौतसहासनमेरवः=પ્રક્ષાલન કર્યું છે સમસ્ત વિકસ્વર નમેરૂ વૃક્ષોનું જેણે એવા.
दिशन्तु (धा० दिश्)=અર્પો.
अभिषेक=અભિષેક.
प्लव=પ્રવાહ.
अभिषेकजलप्लवाः=અભિષેકના જલ-પ્રવાહો.
मतं (मू० मत)=અભીષ્ટ, હિત.
अनन्तजितः (मू० अनन्तजित्)=અનંતજિત્‌ના, અનંતનાથના.
स्नापित (धा० स्ना)=સ્નાન કરાવેલ.
उल्लसत् (धा० लस्)=દેદીપ્યમાન.
कलधौत=સુવર્ણ.
सह=(૧) સહિત; (૨) દૃઢ.
आसन=સ્નાન-પીઠ.
असन=વૃક્ષ-વિશેષ.
स्नापितोल्लसत्सकलधौतसहासनमेरवः=(૧) સ્નાન કરાવ્યું છે દેદીપ્યમાન તેમજ કનકમય એવા તથા સ્નાન-પીઠ સહિત એવા મેરૂને જેણે એવા; (૨) સ્નાન કરાવ્યું છે દેદીપ્યમાન તથા કનકમય તેમજ દૃઢ એવા અસન વૃક્ષથી યુક્ત મેરૂને જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ—

"પ્રક્ષાલન કર્યું છે (પુષ્પાદિકોથી) વિકસિત એવા સમસ્ત નમેરૂ (વૃક્ષો)નું જેણે એવા, તેમજ સ્નાન કરાવ્યું છે દેદીપ્યમાન તેમજ કનકમય તથા વળી સ્નાન-પીઠ સહિત [અથવા અસન (નામક વૃક્ષ-વિશેષ) સહિત] એવા મેરૂનું જેણે એવા [અથવા દેદીપ્યમાન, સુવર્ણમય અને દૃઢ એવું આસન છે જેને વિષે એવા મેરૂને સ્નાન કરાવ્યું છે જેણે એવા] અનંતજિત્‌ના અભિષેકના જલ-પ્રવાહો (હે ભવ્ય !) તને મનોવાંછિત અર્પો."—૫૨

સ્પષ્ટીકરણ

અનંતનાથ-ચરિત્ર—

અનંતનાથ એ જૈનોના ચૌદમા તીર્થંકર છે. એમનું બીજું નામ અનંતજિન્ પણ છે.[1] તેઓ સિંહસેન રાજા અને સુયશા રાણીના પુત્ર થતા હતા. તેમનો જન્મ અયોધ્યા નગરીમાં થયો હતો. તેમના સુવર્ણવર્ણી શરીરના ઉપર સિંચાણાનું લાંછન હતું અને તેમની ઊંચાઈ પચાસ ધનુષ્ય જેટલી હતી. ત્રીસ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિરાબાધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આપણે જોઇ ગયા તેમ કવિરાજે પ્રથમ તો એકથી સોળ તેમજ એકવીસથી અઠ્ઠાવીસ સુધીનાં પદો દ્વારા દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતારૂપી ચમત્કૃતિનો અખંડિત વિચાર

૧ આ સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૯૫).

આપી પોતાની વિદ્વત્તા પ્રકટ કરી છે. વિશેષમાં તેમણે સત્તરથી વીસ સુધીના પદ્યોમાં અનેરા યમકનો સ્વાદ ચખાડી પોતાનું કવિ-ચાતુર્ય ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું છે. આટલેથી જાણે તેઓ ધરાયા ન હોય તેમ ઓગણપચાસથી બાવન સુધીના પદ્યોમાં તો દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા-રૂપી ચમત્કાર પ્રદર્શિત કરવા ઉપરાંત પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોની પણ તથાવિધ સમાનતા જાળવી રાખી તેમણે ચતુરોના ચિત્તને પણ આશ્ચર્યાંકિત કર્યાં છે. આટલી આટલી પ્રતિભાનું પ્રદર્શન કરવા છતાંએ તેમણે હજી કંઈક ન્યૂનતા લાગી હશે; તેથી પ્રથમ અને ચતુર્થ ચરણો પણ યમકથી ભરપૂર તેઓ રચી શકે છે એમ પોતાનો વિજય-ડંકો વગાડવાની ખાતરજ ન હોય તેમ તેમણે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં [1]દ્રુતવિલમ્બિત વૃત્તમાં રચેલાં ત્રણ પદ્યો તથાવિધ યમત્કૃતિથી અંકિત કર્યાં છે.

जिनसमुदायस्य विज्ञप्तिः—

मम रतामरसेवित ! ते क्षण-
प्रद ! निहन्तु जिनेन्द्रकदम्बक ! ।
धरद ! पादयुगं गतमज्ञताम्
अमरतामरसे विततेक्षण ! ॥ ५४ ॥

—द्रुत०

टीका

ममेति । 'मम' इति पदं सम्बन्धनीयम् । 'रतामरसेवित !' रताः—रक्तचित्ता ये अमरास्तैः सेवित ! । 'ते' तव । 'क्षणप्रद !' उत्सवदायिन् ! । 'निहन्तु' नाशयतु । 'जिनेन्द्रकदम्बक !' तीर्थङ्करवृन्द ! । 'धरद !' धारित्वप्रद ! । 'पादयुगं' चरणद्वयम् । 'गतं' प्राप्तम् । 'अज्ञतां' मूर्खत्वम् । 'अमरतामरसे' अमराणां सम्बन्धिनि तामरसे । जातिनिर्देशात् बहुष्वपि एकत्वम् । 'विततेक्षण !' विशाललोचन ! । हे जिनेन्द्रकदम्बक ! अमरतामरसे गतं ते पादयुगं अज्ञतां मम निहन्तु इति योगः ॥ ५४ ॥

अवचूरिः

हे जिनेन्द्रकदम्बक ! [illegible] [illegible] अज्ञतां [illegible] निहन्तु । रताः-रक्तचित्ता ये अमरा [illegible] क्षणप्रद ! [illegible] । [illegible] पादयुगं [illegible] । गतं प्राप्तम् । [illegible] अमरतामरसे [illegible] । [illegible] । जिन-[illegible] [illegible] ॥ ५४ ॥

अन्वयः

(हे) रत-अमर-सेवित ! क्षण-प्रद ! धर-द ! वितत-ईक्षण ! जिन-इन्द्र-कदम्बक ! अमर-तामरसे गतं ते पाद-युगं मम अज्ञतां निहन्तु ।

१ [illegible]

શબ્દાર્થ

रत (धा० रम्)=આસક્ત.
सेवित (धा० सेव्)=સેવા કરાયેલ.
रतामरसेवित !=આસક્ત સુરો વડે સેવા કરાયેલ ! (સં૦)
क्षण=ઉત્સવ.
क्षणप्रद !=હે ઉત્સવ-દાયક !
निहन्तु (धा० हन्)=નષ્ટ કરો.
जिनेन्द्रकदम्बक !=હે જિનવરોના સમૂહ !
वरद !=હે અભીષ્ટને અર્પણ કરનાર !
गतं (धा० गम्)=પ્રાપ્ત થયેલ.
अज्ञतां (मू० अज्ञता)=મૂર્ખતાને.
अमरतामरसे=દેવકૃત કમલને વિષે.
ईक्षण=લોચન, નેત્ર.
विततेक्षण !=વિસ્તીર્ણ છે લોચન જેના એવા ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહને વિજ્ઞપ્તિ—

"(હે સદ્‌ભક્તિને વિષે) આસક્ત (ચિત્તવાળા) દેવો વડે સેવા કરાયેલા (જિન-સમૂહ)! હે ઉત્સવ-દાયક ! હે અભીષ્ટ (અર્થ)ને અર્પણ કરનારા ! હે વિસ્તીર્ણ લોચનવાળા ! હે જિનવરોના સમૂહ ! દેવકૃત (સુવર્ણમય નવ) કમલોને વિષે રહેલું એવું તારૂં (અર્થાત્ જિનેન્દ્ર-વર્ગનું) ચરણ-યુગલ મારી મૂર્ખતાને નષ્ટ કરો."—૫૪

સ્પષ્ટીકરણ

[1]અજ્ઞાન—

અજ્ઞાન કહો કે મિથ્યા જ્ઞાન કહો કે અવિદ્યા કહો એજ સંસારનું મૂળ છે, સર્વ ઉપાધિઓનું કારણ છે અને ટુંકમાં કહીએ તો તે અનેક આપત્તિઓની આમંત્રણ-પત્રિકા છે. આ અજ્ઞાનના પ્રભાવથી દરેક જીવ ઓછે વત્તે અંશે વાકેફગાર હોવાથી તે સંબંધમાં અત્ર વધુ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. પરંતુ એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ સમજાય છે કે અજ્ઞાનનો આત્યન્તિક અંત આણનાર પ્રાણી સમગ્ર સુખ-સામ્રાજ્યનો સ્વામી બને છે અને અખણ્ડ બ્રહ્માણ્ડ પણ તેવા સર્વજ્ઞ સ્વામીની સુખેથી સેવા સ્વીકારે છે. આ સંબંધમાં શ્રીપદ્‌માનંદ કવિએ રચેલું નિમ્ન-લિખિત પદ્ય વિચારવું અસ્થાને નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

"क्रोधाद्युग्रचतुष्कषायचरणो व्यामोहहस्तः सखे !
रागद्वेषनिशातदीर्घदशनो दुर्वारमारोद्धुरः ।
सज्ज्ञानाङ्कुशकौशलेन स महामिथ्यात्वदुष्टद्विपो
नीतो येन वशं वशीकृतमिदं तेनैव विश्वत्रयम् ॥"—शार्दूल०

—વૈરાગ્ય-શતક, પદ્યાંક ૨૫

1. 'અજ્ઞાન અને તેનાથી થતી અવનતિ' એ વિષયના સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દ-સ્તુતિ (પૃ૦ ૨૧-૨૨).

અર્થાત્—હે મિત્ર ! ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર ઉગ્ર કષાયોરૂપી ચરણવાળો, (મ)હામોહરૂપી સૂંઢવાળો, રાગ અને દ્વેષરૂપી બે તીક્ષ્ણ અને લાંબા દંતશૂળવાળો તેમજ [1]દુર્દમ(ન મ)દન વડે વ્યાપ્ત એવા મહામિથ્યાત્વરૂપી દુષ્ટ દ્વિપને (હાથીને) જેણે સમ્યગ્-જ્ઞાનરૂપી (અ)ંકુશની નિપુણતા વડે વશ કર્યો છે, તેણેજ આ ત્રૈલોક્યને વશ કર્યું છે.

आगम-स्तुतिः—

परमतापदमानसजन्मनः–
प्रियपदं भवतो भवतोऽवतात् ।
जिनपतेर्मतमस्तजगत्त्रयी–
परमतापदमानसजन्मनः ॥ ५५ ॥

—द्रुत०

टीका

परमतेति । 'परमतापत्' परमतानां–विपक्षागमानां आपद्धेतुत्वात् आपत्–व्यसनम् । 'अमानसजन्मनःप्रियपदं' अमानानि–अप्रमाणानि सजन्ति–सम्बध्यमानानि मनःप्रियाणि–हृद्यालादीनि पदानि–सुप्तिङन्तानि यत्र तत् । 'भवतः' युष्मान् । 'भवतः' संसारात् । 'अवतात्' रक्षतु । 'जिनपतेः' अर्हतः । 'मतम्' आगमः । 'अस्तजगत्त्रयीपरमतापदमानसजन्मनः' अस्तः-क्षिप्तो जगत्त्रय्याः–जगत्त्रितयस्य परमतापदः–प्रकृष्टसन्तापदायी मानसजन्मा–मनोभवो येन तस्य ॥ ५५ ॥

अवचूरिः

हे भव्यलोकाः ! जिनेन्द्रमतं भवतो–युष्मान् भवतः–संसारात् अवतात्–रक्षताम् । किंविशिष्टम् ? परमतानां–बौद्धादिशासनानामापदां हेतुत्वादापद्–व्यसनम् । अमानानि–असंख्यानि सजन्ति–संबध्यमानानि मनःप्रियाणि–चित्तप्रीतिकराणि पदानि–स्याद्यन्तानि यस्मिंस्तत् । जिनपतेः कथंभूतस्य ? । अस्तो–ध्वस्तो जगत्त्रय्याः परमतापदो–महासंतापकारी मानसजन्मा–कामो येन तस्य ॥ ५५ ॥

अन्वयः

अस्त–जगत्–त्रयी–परम–तापद–मानस–जन्मनः जिन–पतेः पर–मत–आपद्, अ–मान–सजत्–मनस्–प्रिय–पदं मतं भवतः भवतः अवतात् ।

[1] જુઓ દુઃખે કરીને જીતાય એવા ... નોંધ.

निर्वाणकलिकायाम्—

"अच्छुप्तां तडिद्वर्णां तुरगवाहनां चतुर्भुजां खड्गबाणयुतदक्षिणकरां खेटकाहियुतवामकरां चेति ।"

चि. ना. प्रेस.

निर्वाणकलिकायाम्—

"अच्छुप्तां तडिद्वर्णां तुरगवाहनां चतुर्भुजां खड्गबाणयुतदक्षिणकरां खेटकाहियुतवामकरां चेति ।".

શબ્દાર્થ

સિદ્ધાન્તોને (દર્શનોને)
આપત્તિરૂપ.
=રહિત, અસંખ્ય.
(पा० हम्)=સંગતિ કરનારા, સંબંધ ધરાવનારા.
દિતા, વહાલા.
, વાક્યનો એક ભાગ.
.ચૂિત છે (પરસ્પર) સંગત તેમજ મનોરંજક પદો જેને વિષે એવા.
(मू० भवत्)=આપને, તમને.

भवतः (मू० भव)=ભવથી, સંસારથી.
अवतात् (धा० अव्)=રક્ષણ કરો.
जिनपतेः=જિનપતિના, તીર્થંકરના.
त्रयी=ત્રણનો સમૂહ.
परम=અત્યંત.
मानस=મન.
जन्मन्=જન્મ.
मानसजन્मन्=કામદેવ.
अस्तजगत्त्रयीपरमतापदमानसजन्मनः=
પરાસ્ત કર્યો છે ત્રૈલોક્યને અત્યંત સંતાપનાર એવા કામદેવને જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

ની સ્તુતિ—

"પરાસ્ત કર્યો છે ત્રૈલોક્યને સંતાપ કરનારા એવા કામદેવને જેણે એવા જિનેશ્વરનો, વિગેરે) અન્ય દર્શનોને (તેનું ખંડન કરનાર હોવાથી) આપત્તિરૂપ, તેમજ વળી છે (પરસ્પર) સંગત તેમજ પંડિતોના ચિત્તનું રંજન કરનારાં એવાં પદો જેને એ (જૈન) સિદ્ધાંત (હે ભવ્યો !) તમારું (સંસાર-ભ્રમણરૂપી) ભવથી રક્ષણ "—૫૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્યમાં દર્શાવેલી ચમત્કૃતિ ઉપરાંત આ પદ્યમાં જે 'भवतः' શબ્દના બે અર્થો , તે તેની વિશેષતા સૂચવે છે.

• स्तुतिः—

रसितमुच्चतुरं गमनाय कं
दिशतु काञ्चनकान्तिरिताऽच्युता ।
धृतधनुःफलकासिशरा करै—
॥ ६१

टीका

रसितेति । 'रसितं' शब्दायितम् । 'उत्' प्राबल्येन । 'चतुरं' गृहीतशिक्षम् । अथवा रसिते मुद् यस्य स रसितमुद् स चासौ चतुरश्च तम् । 'गमनाय' गत्यर्थम् । 'कं' सुखम् । 'दिशतु' प्रयच्छतु । 'काञ्चनकान्तिः' कार्तस्वरद्युतिः । 'इता' गता । 'अच्युता' अच्छुप्ता । 'धृतधनुः-फलकासिशरा' धनुश्च फलकं च असिश्च शरश्च ते धृता यया सा । 'करैः' पाणिभिः । 'असितं' नीलम् । 'उच्चतुरङ्गमनायकं' उच्चः-प्रांशुः यस्तुरङ्गमनायकः-तुरङ्गमप्रकाण्डः तम् । उच्चतुरङ्गमनायकं इता अच्युता कं दिशतु इति सम्बन्धः ॥ ५६ ॥

अवचूरिः

अच्युता-अछु (च्छु ?)ता देवी कं-सुखं देयात् । कथंभूता ? । इता-प्राप्ता । कम् ? । उच्चतुरङ्गमनायकं-तुङ्गाश्वप्रकाण्डम् । किंविशिष्टम् ? । रसितं-शब्दायमानम् । उत्-प्राबल्येन चतुरं-दक्षम् । असितं-नीलवर्णम् । यद्वा रसिते-मुत्-प्रमोदो यस्य स चासौ चतुरश्च तम् । गमनाय-गत्यर्थम् । देवी कथंभूता ? काञ्चनवत् कान्तिर्यस्याः सा । करैः-शयैर्धृता चापावरणखड्गबाणा यया सा ॥ ५६ ॥

अन्वयः

गमनाय रसितं, असितं, उद्-चतुरं (रसित-मुद्-चतुरं चतुरं वा), उच्च-तुरङ्गम-नायकं इता, काञ्चन-कान्तिः, करैः धृत-धनुस्-फलक-असि-शरा (रसित-मुद्) अच्युता कं दिशतु ।

શબ્દાર્થ

रसितं(मू० रसित)=શબ્દાયમાન,હેષારવ કરનારા.
चतुर=ચતુર.
उच्चतुरं=અત્યંત ચતુર.
रसित=ધ્વનિ.
रसितमुद्=ધ્વનિને વિષે હર્ષવાળી.
चतुरं (मू० चतुर)=ચાલાક.
रसितमुच्चतुरं=રસિતને વિષે હર્ષ છે જેને એવા તેમજ ચતુર.
गमनाय (मू० गमन)=ગતિ અર્થે.
कं (मू० क)=સુખને.
दिशतु (धा० दिश्)=અપો.
काञ्चन=સુવર્ણ, સોનું.
कान्ति=પ્રભા, તેજ.
काञ्चनकान्तिः=સુવર્ણસમાન પ્રભા છે જેની એવી.
इता (मू० इत)=પ્રાપ્ત થયેલી.
अच्युता=અચ્યુતા (દેવી.)
फलक=ઢાલ.
असि=ખડ્ગ, તરવાર.
शर=બાણ.
धृतधनुःफलकासिशरा=ધારણ કર્યાં છે ધનુષ્ય, ફલક, તરવાર તેમજ બાણોને જેણે એવી.
असितं (मू० असित)=કૃષ્ણવર્ણી.
उच्च=ઉચ્ચ, ઊંચો.
तुरङ्गम=અશ્વ, ઘોડો.
नायक=મુખ્ય.
उच्चतुरङ्गमनायकं=ઉચ્ચ અશ્વરાજને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅચ્યુતા દેવીની સ્તુતિ—

"(હેષારવરૂપી) શબ્દ કરનારા તથા શ્યામવર્ણી તેમજ ગતિ કરવામાં અત્યંત ચતુર [અથવા હેષારવને વિષે પ્રીતિ છે જેને એવા તેમજ ચતુર] એવા ઉચ્ચ અશ્વરાજ ઉપર સ્વાર થયેલી, તેમજ કનકના જેવી કાન્તિ છે જેની એવી તથા વળી હસ્તો વડે ધારણ કર્યાં છે ધનુષ્ય, ઢાલ તરવાર તેમજ બાણો જેણે એવી (તથા ધ્વનિને વિષે પ્રીતિવાળી એવી) અચ્યુતા (દેવી) સુખ અર્પો."—૫૬

સ્પષ્ટીકરણ

અચ્યુતા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ અચ્યુતા દેવીનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે તેના હાથમાં ધનુષ્ય, બાણ, ખડ્ગ અને ઢાલ એ ચાર આયુધો છે. વિશેષમાં એને અશ્વનું વાહન છે. આ દેવીનું બીજું નામ અચ્છુપ્તા (અચ્છુમા) હોવું જોઇએ એમ લાગે છે અને તેમ હોય તો તે પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનું સ્વરૂપ આચાર-દિનકર પ્રમાણે નીચે મુજબ છે.—

"सव्यपाणिधृतकार्मुकस्फरान्यस्फुरद्विशिखखड्गधारिणी ।
विद्युदाभतनुरश्ववाहनाऽच्छुप्तिका भगवती ददातु सुखम् ॥"

—પત્ર ૧૬૧

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तथा अच्छुप्तां तडिद्वर्णां तुरगवाहनां चतुर्भुजां खड्गबाणयुतदक्षिणकरां धनुःखेटकयुक्तवामकरां चेति"

અર્થાત્ અચ્છુપ્તા દેવીનો વર્ણ વીજળીના જેવો છે અને ઘોડો એ તેનું વાહન છે વળી તેને ચાર હાથ છે. તેમાં તે જમણા બે હાથમાં ખડ્ગ અને બાણ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં ધનુષ્ય અને ખેટક ધારણ કરે છે.

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

अथ श्रीधर्मनाथाय प्रणामः—

नमः श्रीधर्म ! निष्कर्मो-दयाय महितायते ! ।
मर्त्यामरेन्द्रनागेन्द्रै-र्दयायमहिताय ते ॥ ५७ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

नम इति । 'नमः' इति स्तुत्यर्थे । 'श्रीधर्म !' श्रीधर्माभिधान ! जिन !। 'निष्कर्मोदयाय' निर्गतः कर्मोदयो-मलोत्पादो यस्य तस्मै । 'महितायते !' महिता-पूजिता आयतिः-महिमा-मनुना यस्य तस्यामन्त्रणम् । 'मर्त्यामरेन्द्रनागेन्द्रैः' मर्त्याश्च अमराश्च तेषामिन्द्राः मर्त्यामरेन्द्राः ते च नागेन्द्राश्च तैः । 'दयायमहिताय' दया च यमाश्च तेषां हिताय । 'ते' तुभ्यम् । हे श्रीधर्म ! मर्त्यामरेन्द्रनागेन्द्रैर्महितायते ! (ते) नमः इत्यन्वयः ॥ ५७ ॥

अवचूरिः

हे धर्मनाथ ! जिन ! ते-तुभ्यं नमोऽस्तु । कथंभूताय ?। निर्गतः कर्मोदयो-मलोत्पादो यस्य स तस्मै निर्गतकर्मोदयाय । महिता-पूजिता आयतिः-उत्तरकालः प्रभुता वा यस्य । यद्वा महिता आ-समन्तात् यतयः-साधवो यस्य तत्संबोधनम् । कैः ?। मर्त्यामरेन्द्रनागेन्द्रैर्मर्त्याश्चामराश्च तेषामिन्द्रा नागेन्द्राश्च नागेन्द्रस्योपलक्षणात् पातालवासिदेवैः । दया च यमाश्च-व्रतानि तेषां हिताय । ते-तुभ्यम् ॥ ५७ ॥

अन्वयः

(हे) मर्त्य-अमर-इन्द्र-नाग-इन्द्रैः महित-आयते (अथवा महित-आ-यते) ! श्री-धर्म ! निर्-कर्मन्-उदयाय, दया-यम-हिताय ते नमः ।

શબ્દાર્થ

श्रीधर्म !=હે શ્રીધર્મનાથ, હે પંદરમા તીર્થંકર !
निर्=અભાવવાચક અવ્યય.
उदय=ઉદય.
निष्कर्मोदयाय=નાશ કર્યો છે કર્મના ઉદયનો જેણે એવાને.
महितायते !=(१) હે પૂજિત છે ઉત્તરકાલ અથવા પ્રભુતા જેની એવા; (२) પૂજાયેલા છે સમસ્ત પ્રકારે સાધુઓ જેના એવા ! (જિ૦)
नाग=[1]નાગકુમાર.
मर्त्यामरेन्द्रनागेन्द्रैः=નરેન્દ્રો, સુરેન્દ્રો અને નાગેન્દ્રો વડે.
दया=કરુણા.
दयायमहिताय=દયા અને વ્રતના હિતકારી એવાને.

१ ભવનપતિ દેવનો એક અવાંતર ભેદ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીધર્મનાથને પ્રણામ—

"નરેન્દ્રો, (શક્રાદિ) સુરેન્દ્રો અને (ધરણેન્દ્રાદિ) નાગેન્દ્રો વડે (અર્થાત્ સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલ એ ત્રણે લોકના અધિપતિઓ વડે) પૂજિત છે ઉત્તર કાલ જેનો [અથવા પૂજિત છે પ્રભુતા જેની અથવા પૂજયેલા છે સમસ્ત પ્રકારે સાધુઓ જેના] એવા હે (પંદરમા તીર્થંકર) શ્રીધર્મનાથ! નષ્ટ કર્યો છે કર્મનો ઉદય જેણે એવા (અર્થાત્ સર્વથા કર્મરહિત) તેમજ (જીવ) દયા અને વ્રતો (ને પાલન કરનારા)ને હિતકારી એવા તને નમસ્કાર હોજો."—૫૭

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીધર્મનાથ-ચરિત્ર—

ભાનુ રાજા અને સુવ્રતા રાણીના નન્દન ધર્મનાથ પ્રભુ રત્નપુર નગરમાં જન્મ્યા હતા. તેમનો વજ્રના લાંછનથી શોભતો સુવર્ણવર્ણી દેહ પિસ્તાળીસ (૪૫) ધનુષ્યપ્રમાણ હતો. દશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય શાંતિથી પરિપૂર્ણ કર્યા બાદ તેઓ અક્ષય ગતિને પામ્યા.

પદ્ય-વિચાર—

અત્ર કવિરાજ ફરીથી મૂળ ચમત્કૃતિનું ચિત્ર આલેખે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો પદ્યનાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા ફરીથી આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ઘણાં પદ્યોમાં-અરે છેક ૮૮ મા પદ્ય સુધી દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

जिनसमूहस्य स्तुतिः—

जीयाज्जिनौघो ध्वान्तान्तं, ततान लसमानया ।
भामण्डलत्विषा यः स, ततानलसमानया ॥ ५८ ॥

—अनु०

टीका

जीयादिति । 'जीयात्' जयतात् । 'जिनौघः' जिनसमूहः । 'ध्वान्तान्तं' तमोविनाशम् । 'ततान' विस्तारितवान् । 'लसमानया' विलसन्त्या । 'भामण्डलत्विषा (त्विषा)' प्रभावलयसम्पदा । 'यः' । 'सः' । 'ततानलसमानया' ततः-प्रसृतो योऽनलः-शिखी तेन समानया-सदृशया । स जिनौघो जीयात् भामण्डलत्विषा (त्विषा) ध्वान्तान्तं यस्ततानेति योगः ॥ ५८ ॥

अवचूरिः

स जिनौघो जीयात् । भामण्डलकान्त्या यो ध्वान्तध्वंसं ततान-अकृत । किंभूतया ? । ततो-विपुलो योऽनलो-वह्निस्तत्सदृशया लसमानया-वर्धमानया ॥ ५८ ॥

निर्वाणकलिकायाम्—

"प्रज्ञप्तिं श्वेतवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गशक्तियुक्तवामहस्तां चेति ।"

नि. सा. प्रेस.

अन्वयः

(हे) जिन-इन्द्राणां भारति ! अक्षत-अरि-के संसार-अम्भस्-निधौ नव-नौः ! तारिके ! अवनौ अस्मान् त्राह रक्ष ।

शब्दार्थ

भारति ! (मू० भारती)=હે વાણી !
जिनेन्द्राणां=જિનવરોની.
नौ=નૌકા, હોડી.
नवनौः !=હે નવીન નૌકા !
अक्षत=અક્ષત, નહિ નષ્ટ થયેલ.
क=જલ.
अक्षतारिके=અક્ષત છે શત્રુરૂપી જલ જેને વિષે એવા.
संसार=સંસાર.
अम्भोनिधि=સમુદ્ર.
संसाराम्भोनिधौ=સંસાર-સમુદ્રને વિષે
अस्मान् (मू० अस्मद्)=અમને.
अवनौ (मू० अवनि)=પૃથ્વી ઉપર.
रक्ष (धा० रक्ष्)=તું રક્ષણ કર.
तारिके ! (मू० तारिका)=હે તારનારી !

શ્લોકાર્થ

ભારતીની સ્તુતિ—

" હે અક્ષત છે શત્રુરૂપી જલ જેને વિષે એવા સંસાર-સમુદ્રને વિષે નૂતન નૌકાના સમાન ! હે તારનારી ! હે જિનવરોની વાણી ! તું અમારું (આ) પૃથ્વી ઉપર રક્ષણ કર "—૫૯

श्रीप्रज्ञप्तिदेव्याः स्तुतिः—

केकिरथा वः क्रियाच्छक्ति-करा लाभानयार्चिता ।
प्रज्ञप्तिर्नूतनाम्भोज-करालाभा नयार्चिता ॥ ६० ॥ १५॥

—अनु०

टीका

केकिरथेति । 'केकिरथा' मयूररथिता । 'वः' युष्माकम् । 'क्रियात्' विधेयात् । 'शक्तिकरा' शक्तिः—आयुधविशेषस्तत्र करो यस्याः सा । 'लाभान्' अर्थाहार्यलाभान् । 'अर्चिता' अमार्चिता । 'प्रज्ञप्तिः' प्रज्ञप्ती देवी । 'नूतनाम्भोजकरालाभा' नूतनं यदम्भोजं तद्वत् कराला—अत्युल्बणा आभा—दीप्तिर्यस्याः सा । 'नयार्चिता' नीतिपूज्या ॥ ६० ॥

अवचूरिः

प्रज्ञप्तिर्देवी वो-युष्माकमर्चिता-अभ्यर्चिता लाभान् क्रियात् । किंभूता ? केकिनि-मयूरे स्थितिर्यस्याः केकिरथा । शक्तिः-प्रहरणविशेषः करे यस्याः । नवकमलवत् कराला-अत्युल्बणा भा यस्याः सा । नयेन-नीत्या अर्चिता-पूजिता ॥ ६० ॥

१ प्रथमा विभक्तिर्वा ।

निर्गतकरिष्यायाम् —

"[illegible] मणुंजो [illegible]

[illegible] ।"

कि म, ३८,

अन्वयः

(हे) जिन-इन्द्राणां भारति ! अक्षत-अरि-के संसार-अम्भस्-निधौ नव-नौः ! तारिके ! अवनौ अस्मान् द्राक् रक्ष ।

शब्दार्थ

भारति ! (मू० भारती)=हे वाणी !
जिनेन्द्राणां=जिनवरोनी.
नौ=नौका, होडी.
नवनौः !=हे नवीन नौका !
अक्षत=अक्षत, नहि नष्ट थयेल.
क=जल.
अक्षतारिके=अक्षत छे शत्रुरूपी जल जेने विषे एवा.
संसार=संसार.
अम्भोनिधि=समुद्र.
संसाराम्भोनिधौ=संसार-समुद्रने विषे.
अस्मान् (मू० अस्मद्)=अमने.
अवनौ (मू० अवनि)=पृथ्वी उपर.
रक्ष (धा० रक्ष्)=तुं रक्षण कर.
तारिके ! (मू० तारिका)=हे तारनारी !

श्लोकार्थ

भारतीनी स्तुति—

"हे अक्षत छे शत्रुरूपी जल जेने विषे एवा संसार-समुद्रने विषे नूतन नौकाना समान ! हे तारनारी ! हे जिनवरोनी वाणी ! तुं अमारुं (आ) पृथ्वी उपर सत्वर रक्षण कर."—५९

श्रीप्रज्ञप्तिदेव्याः स्तुतिः—

केकिस्था वः क्रियाच्छक्ति-करा लाभानयाचिता ।
प्रज्ञप्तिर्नूतनाम्भोज-करालाभा नयाचिता ॥ ६० ॥ १५ ॥

—अनु०

टीका

केकिस्थेति । 'केकिस्था' मयूरस्थिता । 'वः' युष्माकम् । 'क्रियात्' विधेयात् । 'शक्तिकरा' शक्तिः-आयुधविशेषस्तत्र करो यस्याः सा । 'लाभान्' अभीष्टार्थागमान् । 'अयाचिता' अप्रार्थिता । 'प्रज्ञप्तिः' प्रज्ञप्ती देवी । 'नूतनाम्भोजकरालाभा' नूतनं यदम्भोजं तद्वत् कराला-अत्युल्बणा आभा-दीप्तिर्यस्याः सा । 'नयाचिता' नीतियुक्ता ॥ ६० ॥

अवचूरिः

प्रज्ञप्तिर्देवी वो-युष्माकमयाचिता-अप्रार्थिता लाभान् क्रियात् । किम्भूता ? । केकिनि-मयूरे तिष्ठतीति केकिस्था । शक्तिः-प्रहरणविशेषः[1] करे यस्याः । नवकमलवत् कराला-अत्युल्बणा भा यस्याः सा । नयेन-नीत्या आचिता-व्याप्ता ॥ ६० ॥

---

1 प्रथमा विभक्तिर्वा ।

अन्वयः

केकिन्-स्था, शक्ति-करा, अ-याचिता, नूतन-अम्भोज-कराल-आभा, नय-आचिता प्रज्ञप्तिः वः लाभान् क्रियात् ।

શબ્દાર્થ

केकिन्=મયૂર, મોર.
स्था=રહેવું.
केकिस्था=મયૂર ઉપર આરૂઢ થયેલી.
शक्ति=આયુધ-વિશેષ.
शक्तिकरा=(૧) શક્તિ છે હસ્તમાં જેના એવી; (૨) શક્તિને વિષે હસ્ત છે જેના એવી.
लाभान् (મૂ૦ लाभ)=લાભોને.
याचित (ધા૦ याच्)=યાચના કરેલ, આજીજી કરેલ.
अयाचिता=યાચના કરી નથી જેની એવી.
प्रज्ञप्तिः (મૂ૦ प्रज्ञप्ति)=પ્રજ્ઞપ્તિ (દેવી).
कराल=ઉચ્ચ, ઉત્કૃષ્ટ.
नूतनाम्भोजकरालाभा=નવીન કમલોના જેવી ઉત્કૃષ્ટ છે કાંતિ જેની એવી.
नय=નીતિ.
आचित (ધા૦ चि)=સર્વથા વ્યાપ્ત.
नयाचिता=નીતિથી સર્વથા વ્યાપ્ત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપ્રજ્ઞપ્તિ દેવીની સ્તુતિ—

" મયૂર ઉપર આરોહણ કરનારી એવી, વળી શક્તિ (નામનું આયુધ) છે હસ્તમાં જેના એવી, તથા નહિ યાચના કરવા છતાં (અભીષ્ટને અર્પણ કરનારી) એવી, તેમજ નવીન કમલના જેવી ઉત્કૃષ્ટ છે કાન્તિ જેની એવી અને વળી નીતિથી સર્વથા વ્યાપ્ત એવી પ્રજ્ઞપ્તિ (દેવી) (હે ભવિક જનો!) તમને (સમ્યક્ત્વાદિક) લાભ કરો. "—૯૦

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રજ્ઞપ્તિ દેવીનું સ્વરૂપ—

'પ્રકૃષ્ટ છે જ્ઞાન જેને વિષે તે પ્રજ્ઞપ્તિ' એમ પ્રજ્ઞપ્તિ શબ્દ ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આ પ્રજ્ઞપ્તિ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેને બે હાથ છે. તે એક હાથમાં શક્તિ નામનું આયુધ રાખે છે, જ્યારે બીજા હાથમાં તે કમલ રાખે છે. એની કાંતિ પણ કમલ-સમાન છે. વિશેષમાં એને મોરનું વાહન છે. વિચારો આ હકીકતને સારૂ નીચેનો શ્લોકઃ—

" शक्तिसरोरुहहस्ता मयूरकृतयानलीलया कलिता ।
प्रज्ञप्तिर्विज्ञप्तिं, शृणोतु नः कमलपत्राभा ॥" —આર્યા

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીને ચાર હાથવાળી વર્ણવી છે. એને લગતો ઉલ્લેખ નીચે મુજબ છેઃ—

"प्रज्ञप्तिं श्वेतवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गशक्तियुक्तवामहस्तां चेति ।"

અર્થાત્—પ્રજ્ઞપ્તિ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને મોર એ એનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શક્તિથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ બીજોરા અને શક્તિથી અલંકૃત છે.

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अथ श्रीशान्तिनाथस्य स्तुतिः—

राजन्त्या नवपद्मरागरुचिरैः पादैर्जिताष्टापदा–
द्रेऽकोप ! द्रुतजातरूपविभया तन्वोऽऽर्य ! धीर ! क्षमाम् !
बिभ्रत्याऽमरसेव्यया जिनपते ! श्रीशान्तिनाथास्मरो–
द्रेकोपद्रुत ! जातरूप ! विभयातन्वार्यधी* ! रक्ष माम् ॥ ६१ ॥

—शार्दूल०

टीका

राजन्त्या इति । 'राजन्त्या' भ्राजमानया । 'नवपद्मरागरुचिरैः' नवस्य पद्मस्य यो रागो–रक्तता तद्वत् रुचिरैः–चारुभिः पादैः–अंह्रिभिः । 'जिताष्टापदाद्रे !' जितः–तुलितोऽष्टापदाद्रिः–कनकशैलो येन तस्यामन्त्रणम् । 'अकोप !' कोपरहित !। 'द्रुतजातरूपविभया' द्रुतं–विलीनं यज्जातरूपं–स्वर्णं तद्वत् विभा यस्याः तया । 'तन्वा' मूर्त्या । 'अर्य !' स्वामिन् !। 'धीर !' धैर्ययुक्त !। 'क्षमाम्' क्षान्तिम् । 'बिभ्रत्या' दधानया । 'अमरसेव्यया' सुरैः सेवनीयया । 'जिनपते !' जिनेन्द्र !। 'श्रीशान्तिनाथ !' । 'अस्मरोद्रेकोपद्रुत !' न स्मरोद्रेकेण–मदनावेगेन उपद्रुतः–खलीकृतो यस्तस्यामन्त्रणम् । 'जातरूप !' प्रादुर्भूतसौन्दर्य !। 'विभय !' विगतभय !। 'अतन्वार्यधीः' अतनुः–अकृशः आर्या–प्रशस्या धीः–बुद्धिर्यस्य तस्यामन्त्रणम् । 'रक्ष मां' त्रायस्व माम् । अत्र भगवत्तनोरष्टापदाद्रिणा श्लेषः, सोऽपि नवपद्मरागरुचिरैः नवार–मणिरुचिरैः पादैर्मूलप्रदेशै राजति(ते), द्रुतजातरूपविभः–प्रशस्तसुवर्णद्युतिः क्षमां–भुवं बिभर्ति अमरसेव्यश्च । तदेवं तन्वा जिताष्टापदाद्रे ! श्रीशान्तिनाथ ! रक्ष मामिति योगः ॥ ६१ ॥

अवचूरिः

हे श्रीशान्तिदेव ! मां रक्ष–पालय । जितोऽष्टापदाद्रिः–मेरुर्येन तस्य संबोधनम् । कया ?। तन्वा–शरीरेण । किंभूतया ?। पादैः–चरणै राजन्त्या–शोभमानया । किंभूतैः ?। नवपद्मरागो– [illegible]
तद्वद् रुचिरैः–चारुभिः । हे अकोप !–अक्रोध !। पुनस्तन्वा किंभूतया ?। द्रुतं–[illegible] [illegible]
तद्वद् विभा–कान्तिर्यस्यास्तया । हे अर्य !–स्वामिन् !। हे धीर !–परिषहा [illegible]
क्षमां–क्षान्तिं बिभ्रत्या–धारयन्त्या । अमरसेव्यया–देवसेवनीयया । हे [illegible]
हित !। जातं–प्रादुर्भूतं विश्वातिशायि रूपं–सौन्दर्यं यस्य । हे विभ[illegible]

आर्या-प्रशस्या धीर्यस्य तस्य संबोधनम्। त्वमित्यस्यानुक्तस्यापि रक्षेति क्रिययोपलब्धस्य विशेषणं वा। अत्र शब्दोर्मिकणा श्लेषः, सोऽपि पद्मरागमणिमयैः पादैर्मूले राजते स्वर्णवर्णश्च। क्षमां-भुवं बिभर्ति अमरसेव्यश्च स्यात् ॥ ६१ ॥

अन्वयः

(हे) नव-पद्म-राग-रुचिरैः पादैः राजन्त्या, द्रुत-जातरूप-विभया, क्षमां बिभ्रत्या, अमर-सेव्यया तन्वा जित-अष्टापद-अद्रे! अ-कोप! आर्य (अथवा अर्य)! धीर! जिन-पते! श्री-शान्तिनाथ! अ-स्मर-उद्रेक-उपद्रुत! [अ-स्मर-उद्रेक! उप-द्रुत! वा] जात-रूप! वि-मय! अ-तनु-आर्य-धीः! मां रक्ष।

શબ્દાર્થ

राजन्त्या (मू० राजन्ती)=શોભતી.
राग=રક્તતા.
पद्मराग=(१) કમલની રક્તતા; (२) લાલ મણિ, માણેક.
रुचिर=મનોહર.
नवपद्मरागरुचिरैः=(૧) નૂતન કમલની રક્તતાના જેવા શોભાયમાન; (૨) નવીન રક્ત મણિના જેવા મનોહર.
पादैः (मू० पाद)=(૧)ચરણો વડે; (૨) મોટા પર્વતના મૂળ ભાગો વડે.
अद्रि=પર્વત.
जिताष्टापदाद्रे !=જીત્યો છે કનકાચળ (મેરૂ) જેણે એવા !
अकोप !=હે ક્રોધરહિત !
द्रुत (धा० द्रु)=તપાવેલું, પીગળેલું.
जातरूप=સુવર્ણ.
विभा=કાન્તિ.
द्रुतजातरूपविभया=તપાવેલા સુવર્ણના જેવી કાન્તિવાળા.
तन्वा (मू० तनु)=દેહ વડે.
आर्य !(मू०आर्य)=(૧) હે સ્વામિન્; (૨)હે શ્રેષ્ઠ!
अर्य !(मू० अर्य)=(૧) હે નાથ; (૨) હે શ્રેષ્ઠ !
धीर ! (मू० धीर)=(૧) હે ધૈર્યવાળા; (૨) હે બુદ્ધિશાળી; (૩) હે બુદ્ધિના દાતા !
क्षमां (मू० क्षमा)=(૧) ક્ષમાને; (૨) પૃથ્વીને.
बिभ्रत्या (मू० बिभ्रती)=ધારણ કરનારા.
सेव्य=સેવનીય, સેવા કરવા યોગ્ય.
अमरसेव्यया=દેવોને સેવન કરવા લાયક.
जिनपते !=હે જિનેશ્વર, હે તીર્થંકર !
शान्ति=શાન્તિ(નાથ).
श्रीशान्तिनाथ !=હે શ્રીશાન્તિનાથ !
उद्रेक=(૧) વૃદ્ધિ; (૨) ઉપક્રમ; (૩) વેગ.
उपद्रुत (धा० द्रु)=પીડિત.
अस्मरोद्रेकोपद्रुत !=હે કંદર્પના વેગથી નહિ પીડિત !
अस्मरोद्रेक !=અવિદ્યમાન છે કામનો ઉપદ્રવ જેને વિષે એવા ! (સં૦)
उप=સમીપતાવાચક અવ્યય.
द्रुत=ચારિત્ર.
उपद्रुत !=સમીપ છે ચારિત્ર જેનું એવા ! (સં૦)
जात (धा० जन्)=ઉત્પન્ન થયેલ.
रूप=સૌન્દર્ય.
जातरूप !=ઉત્પન્ન થયું છે (અદ્વિતીય) રૂપ જેનું એવા ! (સં૦)
तनु=અલ્પ.
अतनु=અનલ્પ, પ્રચુર, બહુ.
अतन्वार्यधीः !=પ્રચુર છે પ્રશસ્ત મતિ જેની એવા ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ—

"નૂતન કમલની રક્તતાના જેવાં શોભાયમાન ચરણો વડે સુશોભિત એવા, વળી તપાવેલા સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળા, તથા વળી ક્ષમાને ધારણ કરનારા એવા, તેમજ સુરોને સેવન કરવા યોગ્ય એવા દેહ વડે જીત્યો છે (નવીન પદ્મરાગ મણિઓ વડે મનોહર એવી પર્વતની મૂળ ભૂમિઓથી શોભતો, તપાવેલા કાંચનના જેવી કાન્તિવાળો, પૃથ્વીને ધારણ કરનારો, તેમજ સુરો વડે સેવાયેલો એવો) કનકાચળ જેણે એવા હે (સોળમા તીર્થંકર)! હે ક્રોધ-રહિત! હે સ્વામિન્ [અથવા હે આર્ય]! (પરીષહાદિ સહન કરવામાં) ધૈર્યવાન્! [અથવા બુદ્ધિશાળી]! હે જિનવર! હે શ્રીશાન્તિનાથ! કંદર્પના વેગથી નહિ પીડાયેલ એવા હે (દેવાધિદેવ)! [અથવા અવિદ્યમાન છે મદનનો ઉપદ્રવ જેને વિષે એવા (નાથ)! અમોઘ છે ચારિત્ર જેનું એવા હે (યોગીશ્વર)!] ઉત્પન્ન થયું છે (ત્રૈલોક્યમાં અદ્વિતીય) રૂપ જેનું એવા હે (નાથ)! હે નિર્ગ્રંથ (જગદ્ગુરૂ)! અનલ્પ છે પ્રશસ્ત મતિ જેની એવા હે (પરમેશ્વર)! તું મારું રક્ષણ કર."—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીશાન્તિનાથ-ચરિત્ર—

શાન્તિનાથનો યાને સોળમા તીર્થંકરનો જન્મ ગજપુર નગરમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ વિશ્વસેન હતું, જ્યારે તેમની માતાનું નામ અચિરા હતું. તેમનો સુવર્ણવર્ણી દેહ મૃગના લાંછનથી વિશેષતઃ શોભતો હતો અને તેમની ઊંચાઈ ચાલીસ (૪૦) ધનુષ્યપ્રમાણ હતી. એક લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ થતાં તેઓ મોક્ષે ગયા.

મેરૂનાં સોળ નામો—

(૧) મન્દર, (૨) મેરૂ, (૩) મનોરમ, (૪) સુદર્શન, (૫) સ્વયંપ્રભ, (૬) ગિરિરાજ, (૭) રત્નોચ્ચય, (૮) શિલોચ્ચય, (૯) લોક-મધ્ય, (૧૦) નાભી, (૧૧) અચ્છ (અથવા અસ્ત), (૧૨) સૂર્યાવર્ત, (૧૩) સૂર્યાવરણ, (૧૪) ઉત્તમ (અથવા ઉત્તર), (૧૫) દિશાદિ અને (૧૬) અવતંસ.[1]

'પાદૈઃ' સંબંધી વિચાર—

અત્ર દ્વિવચનને બદલે બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે તે શું યોગ્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે [illegible] શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે કલ્યાણ-મંદિર સ્તોત્રના ૪૨મા પદ્યમાં '[illegible]' એમ જે વાપર્યું છે તે પણ સાથે સાથે વિચારવું એટલું જ અત્ર નિવેદન કરવામાં આવે છે.

---

૧ આ નામોના અર્થ સંબંધી વિવરણ સારુ જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિની વૃત્તિ (પૃ૦ ૩૭૪-૩૭૫).

પદ્ય-વિચાર—

આ [1]શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્તમાં રચાયેલ પદ્ય [2]શ્લેષાલંકારથી વધુ ઝળકી ઊઠે છે. એટલે કે શાન્તિનાથના શરીરને સારૂ વાપરેલાં ચારે વિશેષણો મેરૂ પર્વતને પણ લાગૂ પડે છે, એ આ શ્લોકની ખૂબી છે.

जिनवराणां विजयः—

ते जीयासुरविद्विपो जिनवृपा मालां दधाना रजो–
राज्या मेदुरपारिजातसुमनःसन्तानकान्तां चिताः ।
कीर्त्या कुन्दसमत्विपेपदपि ये न प्राप्तलोकत्रयी–
राज्या मेदुरपारिजातसुमनःसन्तानकान्ताश्चिताः ॥ ६२ ॥

—शार्दूल०

टीका

ते इति । 'ते'। 'जीयासुः' जयन्तु । 'अविद्विपः' विगतद्विपः। 'जिनवृपाः' जिनवृपभाः 'मालां दधानाः' स्रजं बिभ्रतः। 'रजोराज्या' परागसन्तत्या। 'मेदुरपारिजातसुमनःसन्तानकान्त मेदुराः–पीवराः पारिजातसुमनसः सन्तानकानि–सन्तानकुसुमानि च तेपामन्ता–अवयवा यस्य ताम्। 'चिताः' सम्बद्धाः। 'कीर्त्या' प्रख्यात्या। 'कुन्दसमत्विपा' कुन्दसदृशदीप्त्या। 'ईपदपि' मनागपि ये। 'न' इति प्रतिपेधे। 'प्राप्तलोकत्रयीराज्याः' लब्धजगत्त्रयैश्वर्याः। 'मेदुः' प्र गतवन्तः। 'अपारिजातसुमनःसन्तानकान्ताश्चिताः' अपगतारिसन्दोहाः ये सुमनसां–देवान सन्तानाः– समूहाः तेपां कान्ताः–मुख्याः शिरःप्रान्ता वा प्रणामपर्यन्ताः स्त्रियो वा तैराश्रिताः पूजिताः । ते जिनवृपभाः जीयासुः ये कीर्त्या चिताः प्राप्तलोकत्रयीराज्याः ईपदपि मेदुरित्यन्वयः ॥ ६२ ॥

अवचूरिः

ते जिनोत्तमा जयन्तु । ये प्राप्तत्रैलोक्यैश्वर्या अपि ईपदपि न मेदुः–मदं चक्रुरिति संबन्धः। किंविशिष्टाः?। अविद्विपः–शत्रुरहिताः, मालां–स्रजं धारयन्तः। मालां किंभूताम्?। रजोराज्या–परागपूरेण मेदुराः पारिजातकुसुमानि संतानककुसुमानि च तेपामन्ता–अवयवा यस्यां ताम्। चिता–व्याप्ताः।

---

१ આના લક્ષણ સારૂ જુઓ પ્રથમ પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ જ્યાં શબ્દ કે વાક્યના એકથી વધારે અર્થો થતા હોય, ત્યાં આ અલંકાર છે એમ સમજવું. કહ્યું પણ છે કે—

"पदैस्तैरेव भिन्नैर्वा, वाक्यं वक्त्येकमेव हि।
अनेकमत्र यत्रासौ, 'श्लेप' इत्युच्यते यथा ॥"

—વાગ્ભટ (૪, ૧૨૮)

कया ।। कीर्त्या । कर्पूरभूतया ।। कुन्दपुष्पोज्ज्वलया । अपारिजाता-अपगतवैरिवृन्दा ये सुमनः-सन्ताना-विद्वत्समूहा देवसमूहा वा तेषां कान्ताः-शिरःप्रान्ताः प्रणामपराः स्त्रियो वा तैरञ्चिताः-पूजिताः ॥ ६१ ॥

अन्वयः

ये अ-विद्विषः, रजस्-राज्या मेदुर-पारिजात-सुमनस्-सन्तानक-कान्तां (अथवा मेदुर-सुमनस्-सन्तान-कान्तां) मालां दधानाः, कुन्द-सम-त्विषा कीर्त्या चिताः, प्राप्त-लोक-त्रयी-राज्याः, अप-अरि-जात-सुमनस्-सन्तान-क-अन्त-अञ्चिताः (अथवा अप-अरि-सन्तान-कान्ता-अञ्चिताः) ईषद् अपि न मेदुः, ते जिन-वृषा जीयासुः ।

શબ્દાર્થ

जीयासुः (मू० जि)=જયવંતા વર્તો.
विद्विष्=દુશ્મન.
अविद्विषः=અવિદ્યમાન છે દુશ્મનો જેના એવા, શત્રુ-રહિત.
वृष=શ્રેષ્ઠ.
जिनवृषाः=જિનોમાં શ્રેષ્ઠ, જિનવરો.
मालां (मू० माला)=માળાને.
दधानाः (मू० दधान)=ધારણ કરનારા.
रजोराज्या=પરાગની પંક્તિ વડે.
मेदुर=અતિશય સ્નિગ્ધ.
पारिजात=પારિજાતક, કલ્પવૃક્ષ.
सुमनस्=પુષ્પ.
सन्तान=વિસ્તાર, સમૂહ.
सन्तानक=સંતાનક નામનું કુસુમ.
मेदुरपारिजातसुमनःसन्तानकान्तां=(૧) અતિશય સ્નિગ્ધ એવા પારિજાતકનાં પુષ્પોના સમૂહ વડે મનોહર એવી; (૨) અતિશય સ્નિગ્ધ એવા પારિજાતકનાં પુષ્પોના તેમજ સંતાનકના અંતો છે જેમાં એવી.
चिताः (मू० चित)=વ્યાપ્ત.
कीर्त्या (मू० कीर्ति)=યશ વડે.
कुन्द=કુન્દ, મોગરાનું ફૂલ.
सम=સમાન.
कुन्दसमत्विषा=કુન્દના સમાન કાન્તિ વડે.
ईषद्=જરા.
ये (मू० यद्)=જેઓ.
प्राप्त (धा० आप्)=મેળવેલ.
राज्य=રાજ્ય.
प्राप्तलोकत्रयीराज्याः=પ્રાપ્ત કર્યું છે ત્રૈલોક્યનું સામ્રાજ્ય જેમણે એવા.
मेदुः (धा० मद्)=ગર્વ કર્યો.
सुमनस्=(૧) દેવ; (૨) સજ્જન.
क=મસ્તક.
अञ्चित (धा० अञ्च्)=પૂજાયેલ.
अपारिजातसुमनःसन्तानकान्ताञ्चिताः=(૧) નષ્ટ થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા દેવ-વર્ગની કાન્તાઓ વડે પૂજિત; (૨) વૈરિ-વર્ગથી રહિત એવા સજ્જનોના સમુદાયના મસ્તકના અન્ત વડે પૂજાયેલા.

શ્લોકાર્થ

જિનવરોનો વિજય—

" શત્રુ-રહિત એવા, વળી પરાગની પંક્તિ વડે અતિશય સ્નિગ્ધ એવાં પારિજાતકનાં પુષ્પોના સમૂહ વડે મનોહર એવી (અથવા અતિશય સ્નિગ્ધ એવાં

તેમજ સંતાનકના અંતો છે જેમાં એવી] માલાને ધારણ કરનારા એવા, તથા વળી કુન્દ (કુસુમ) ના સમાન (શ્વેત) કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત એવા, અને વળી પ્રાપ્ત કર્યું છે ત્રૈલોક્યનું પણ સામ્રાજ્ય જેમણે એવા તેમજ નષ્ટ થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા દેવ-વર્ગની કાન્તાઓ વડે પૂજિત [અથવા વૈરિ-રહિત એવા વિદ્વદ્-વર્ગના મસ્તકના અન્ત (ભાગ) વડે પૂજાયેલા] એવા (હોવા છતાં પણ) જે (જિનેશ્વરોએ) જરા પણ ગર્વ ન કર્યો, તે જિનેશ્વરો જયવંતા વર્તો. "—૬૨

जिनमतस्य स्तुतिः—

जैनेन्द्रं मतमातनोतु सततं सम्यग्दृशां सद्गुणा–
लीलाभं गमहारि भिन्नमदनं तापापहृद् यामरम् ।
दुर्निर्भेदनिरन्तरान्तरतमोनिर्नाशि पर्युल्लस–
ल्लीलाभङ्गमहारिभिन्नमदनन्तापापहृद्यामरम् ॥ ६३ ॥

—शार्दूल०

टीका

जैनेन्द्रमिति । 'जैनेन्द्रं' जिनेन्द्रसम्बन्धि । 'मतं' दर्शनम् । 'आतनोतु' मयपतु । 'सततम्' अजस्रम् । 'सम्यग्दृशाम्' अविपरीतबुद्धीनाम् । 'सद्गुणालीलाभम्' साधुगुणावलीभासिम् 'गमहारि' गमैर्मनोहरम् । 'भिन्नमदनम्' विदारितस्मरम् । 'तापापहृत्' तापं अपहरति यत् तत् 'यामरम्' यामाः-यमाः तान् राति-ददाति यत् तत् । 'दुर्निर्भेदनिरन्तरान्तरतमोनिर्नाशि' दुर्भेदं-दुःखभेद्यं निरन्तरं-निर्विवरं आन्तरं-मनोऽन्तर्भवं तमः-मोहं निर्नाशयत्येवंशीलं यत् तत् 'पर्युल्लसल्लीलाभङ्गमहारिभित्' पर्युल्लसल्लीलान्-मोचयितुमशक्यान् अभङ्गान्-अजेयान् महारीन्-महावैरिवर्गान् भिनत्ति यत् तत् । 'नमदनन्तापापहृद्यामरम्' नमन्तोऽनन्ताः अपापाः-हृद्याः अमरा यस्य तत् ॥ ६३ ॥

अवचूरिः

जैनेन्द्रं-जिनेन्द्रप्रोक्तं मतं सद्गुणश्रेणिलाभं सम्यग्दृशां वितनोतु । किंविशिष्टम् ? । गमाः-सदृशपाठास्तैर्हारि-मनोहरम् । भिन्नो-विदीर्णो मदनः-अनङ्गो येन । तापं-संसारभ्रमणजमपहरतीति । यमानि-व्रतानि रातीति । दुर्निर्भेदं-दुःखभेद्यं निरन्तरं-निर्विवरं-अन्तरं-अन्तर्गतं तमो-मोहं निर्नाशयत्येवंशीलम् । पर्युल्लसल्लीलान् मोचयितुमशक्यान् अभङ्गान्-अजेयान् महारीन्-महावैरिणो भिनत्तीति । नमन्तोऽनन्ता-अप्रमाणाः अपापहृद्या अमरा यस्य ॥ ६३ ॥

अन्वयः

गम-हारि, भिन्न-मदनं, ताप-अपहृत्, याम-रं, दुर्निर्भेद-निरन्तर-आन्तर-तमस्-निर्नाशि-पर्युल्लसत्-लीला-अभङ्ग-महत्-अरि-भिद्, नमत्-अनन्त-अपाप-हृद्य-अमरं जैनेन्द्रं मतं सम्यग्-दृशां सद्गुण-आली-लाभं सततं आतनोतु ।

શબ્દાર્થ

જૈનેન્દ્રં (મૂ૦ જૈનેન્દ્ર)=જિનેન્દ્ર-વિષયક.
આતનોતુ (ધા૦ તન્)=વિસ્તાર કરો.
સતતં=નિરન્તર, હમેશાં.
સમ્યક્=સમીચીન, યથાર્થ.
સમ્યગ્દૃશાં=સમ્યગ્દૃષ્ટિના.
સદ્ગુણ=સદ્ગુણ.
સદ્ગુણાલીલાભં=સદ્ગુણોની શ્રેણિના લાભને.
ગમહારિ=આલાપકને લીધે મનોહર.
ભિન્ન (ધા૦ ભિદ્)=ભેદી નાંખેલ.
ભિન્નમદનં=ભેદી નાંખ્યો છે મદનને જેણે એવા.
અપદવ=દૂર કરનાર.
તાપાપદવ=સંતાપને હરનારા.
યામ=વ્રત.
યામદં=વ્રતોને આપનારા.
દુર્નિર્ભેદ=દુઃખે કરીને ભેદી શકાય તેવા, દુર્ભેદ્ય.
નિરન્તર=આંતરા-રહિત.
આન્તર=આન્તરિક.
નિર્નાશિન્=નાશ કરનાર.
દુર્નિર્ભેદનિરન્તરાન્તરતમોનિર્નાશિ=દુર્ભે[illegible]
તેમજ અંતર-રહિત એવા આ[illegible]
અંધકારનો અત્યંત અંત આણનાર[illegible]
પર્યુલ્લસત્ (ધા૦ લસ્)=ઉદય પામતા, [illegible]
સિત થતા.
લીલા=વિલાસ.
અમદ્ર=દુર્જેય.
ભિદ્=ભેદવું.
પર્યુલ્લસલ્લીલામદ્રમહારિભિદ્=ઉદય પામતા છે વિલાસો જેના એવા દુર્જેય મહાશત્રુ-ઓનો નાશ કરનારા.
અનન્ત=અન્ત-રહિત, અગણિત.
નમદનન્તાપાપપ્રધામરં=નમસ્કાર કરનારા છે અનન્ત, પાપ-રહિત તેમજ મનોરંજક એવા અમરો જેને એવા.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતની સ્તુતિ—

" આલાપકોએ કરીને મનોહર એવો, વળી ભેદી નાંખ્યો છે રતિ-પતિને જેણે એવો, તથા (ભવ-ભ્રમણરૂપ) સંતાપને હરનારો તેમજ (મહા-)વ્રતોને દેનારો, અને વળી દુર્ભેદ્ય તેમજ અંતર-રહિત (અર્થાત્ અતિશય ગાઢ) એવા આન્તરિક (અજ્ઞાનરૂપી) અંધ-કારનો અત્યંત અન્ત આણનારો, તથા વળી ઉદય પામતા છે વિલાસો જેના એવા દુર્જેય (રાગ, દ્વેષ વગેરે) મહાશત્રુઓનો સંહાર કરનારો એવો, તેમજ વળી નમન કરનારા છે અનન્ત, પાપ-રહિત તેમજ મનોહર અમરો જેને એવો જિનેન્દ્ર-વિષયક (અર્થાત તીર્થંકરે પ્રરૂપેલો) સિદ્ધાન્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિઓને સર્વદા (ક્ષમાદિક) સદ્ગુણની શ્રેણિનો લાભ કરો. "—૬૩

સ્પષ્ટીકરણ

[illegible]-વિચાર—

આ પદ્યમાં (અને ખાસ કરીને એના ત્રીજા ચરણમાં) દન્ત્ય અક્ષરોનું જબરૂં જોર [illegible] અને એથી ઉતરતી સંખ્યામાં ઓષ્ઠ્ય નજરે પડે છે, એ આ [illegible]

श्रीब्रह्मशान्तियक्षस्य स्तुतिः—

दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिः क्रियात्
सन्त्यज्यानि शमी क्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमाली हितम् ।
तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिर्योऽधारयन्मूढतां
संत्यज्यानिशमीक्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमालीहितम् ॥ ६४ ॥ १६ ॥

—शार्दूल०

टीका

दण्डेति । 'दण्डच्छत्रकमण्डलूनि' दण्डः–आषाढो व्रतिदण्डः छत्रं–आतपत्रं कमण्डलुः–कुण्डिका (तानि)। 'कलयन्' दधत् । 'सः'। 'ब्रह्मशान्तिः' ब्रह्मशान्तिनामा ब्रह्मराक्षसः। 'क्रियात्' विधेयात् । 'सन्ति' शोभनानि । 'अज्यानि' ज्यानिरहितम् । 'शमी' प्रशमवान् । 'क्षणेन' सपदि । 'शं' सुखम् । 'इनः' प्रभुः । 'मुक्ताक्षमाली' मौक्तिकाक्षमालावान् । 'हितं' परिणतिसुखम् । 'तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिः' तप्तो योऽष्टापदपिण्डः–कनकगोलः तद्वत् पिङ्गलरुचिः–कपिलच्छविः । 'यः'। 'अधारयत्' धृतवान् । 'मूढतां' अज्ञताम् । 'संत्यज्य' त्यक्त्वा । 'अनिशं' अनवरतम् । 'ईक्षणेन' आलोकनेन । 'शमिनः' मुनेः कस्यापि । 'मुक्ताक्षमाली' मुक्ता–त्यक्ता अक्षमायाः–अक्षान्तेः आली–परम्परा येन सः । 'ईहितं' चेष्टितम् । सन्ति दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिरज्यानि शं क्षणेन क्रियात् यः शमिनः अनिशं ईक्षणेन मूढतां संत्यज्य हितं अधारयदिति सम्बन्धः ॥ ६४ ॥

अवचूरिः

स ब्रह्मशान्तिनामा यक्षः शं–सुखं कुरुतात् । किं कुर्वन् ? दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन्–दधत् । किंभूतानि ? सन्ति–शोभनानि । अज्यानि–अहीनानि । शमी–प्रशमवान् । क्षणेन–वेगेन । मुक्ताक्षमाला अस्यास्तीति । तप्तस्वर्णपिण्डपीतरुचिः । यो यक्षः कस्यापि शमिनो–मुनेरनिशं निरन्तरमीक्षणेन–विलोकनेनाज्ञतां–मूढतां संत्यज्य हितं परिणतिसुखमधारयत् । हितं किंभूतम् ? मुक्ता अक्षमा यैस्ते मुनयस्तेषामाली–श्रेणिस्तस्या ईहितं–चेष्टितम् ॥ ६४ ॥

अन्वयः

यः शमिनः अनिशं ईक्षणेन मूढतां संत्यज्य मुक्त–अक्षमा–आली–ईहितं हितं अधारयत्, स सन्ति अज्यानि दण्ड–छत्र–कमण्डलूनि कलयन्, शमी, इनः, मुक्ता–अक्ष–माली, तप्त–अष्टापद–पिण्ड–पिङ्गल–रुचिः ब्रह्मशान्तिः क्षणेन (अ–ज्यानि) शं क्रियात् ।

ब्रह्मशांति.

निर्वाणकलिकायाम्—

"ब्रह्मशान्तिं पिङ्गवर्णं दंष्ट्राकरालं जटामुकुटमण्डितं पादुकारूढं भद्रासनस्थितं उपवीतालङ्कृतस्कन्धं चतुर्भुजं अक्षसूत्रदण्डकान्वित-दक्षिणपाणिं कुण्डिकाच्छत्रालङ्कृतवामपाणिं चेति ।"

नि. सा. प्रेस.

श्रीब्रह्मशान्तियक्षस्य स्तुतिः—

दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिः क्रियात्
सन्त्यज्यानि शमी क्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमाली हितम् ।
तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिर्योऽधारयन्मूढतां
संत्यज्यानिशमीक्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमालीहितम् ॥ ६४ ॥ १६ ॥

—शार्दूल०

टीका

दण्डेति । 'दण्डच्छत्रकमण्डलूनि' दण्डः—आषाढो यष्टिदण्डः छत्रं—आतपत्रं कमण्डलुः—कुण्डिका (तानि)। 'कलयन्' दधत् । 'सः' । 'ब्रह्मशान्तिः' ब्रह्मशान्तिनामा यक्षराजः । 'क्रियात्' विधेयात् । 'सन्ति' शोभनानि । 'अज्यानि' ज्यानिरहितम् । 'शमी' प्रशमवान् । 'क्षणेन' सपदि । 'शं' सुखम् । 'इनः' प्रभुः । 'मुक्ताक्षमाली' मौक्तिकाक्षमालावान् । 'हितं' परिणतिसुखम् । 'तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिः' तप्तो योऽष्टापदपिण्डः—कनकगोलः तद्वत् पिङ्गलरुचिः—कपिलच्छविः । 'यः' । 'अधारयत्' धृतवान् । 'मूढतां' अज्ञताम् । 'संत्यज्य' त्यक्त्वा । 'अनिशं' अनवरतम् । 'ईक्षणेन' आलोकनेन । 'शमिनः' मुनेः कस्यापि । 'मुक्ताक्षमाली' मुक्ता—त्यक्ता अक्षमायाः—अक्षान्तेः आली—परम्परा येन सः । 'ईहितं' चेष्टितम् । सन्ति दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिरज्यानि शं क्षणेन क्रियात् यः शमिनः अनिशं ईक्षणेन मूढतां संत्यज्य हितं अधारयदिति सम्बन्धः ॥ ६४ ॥

अवचूरिः

स ब्रह्मशान्तिनामा यक्षः शं—सुखं कुरुतात् । किं कुर्वन् ? । दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन्—दधत् । किंभूतानि ? । सन्ति—शोभनानि । अज्यानि—अहीनानि । शमी—प्रशमवान् । क्षणेन—वेगेन । मुक्ताक्षमाला अस्यास्तीति । तप्तस्वर्णपिण्डपीतरुचिः । यो यक्षः कस्यापि शमिनो—मुनेरनिशं निरन्तरमीक्षणेन—विलोकनेनाज्ञतां—मूढतां संत्यज्य हितं परिणतिसुखमधारयत् । हितं किंभूतम् ? । मुक्ता अक्षमा यैस्ते मुनयस्तेषामाली—श्रेणिस्तस्या ईहितं—चेष्टितम् ॥ ६४ ॥

अन्वयः

यः शमिनः अनिशं ईक्षणेन मूढतां संत्यज्य मुक्त-अक्षमा-आली-ईहितं हितं अधारयत्, स सन्ति अज्यानि दण्ड-छत्र-कमण्डलूनि कलयन्, शमी, इनः, मुक्त-अक्ष-माली, तप्त-अष्टापद-पिण्ड-पिङ्गल-रुचिः ब्रह्मशान्तिः क्षणेन (अ-ज्यानि) शं क्रियात् ।

ब्रह्मशांति.

निर्वाणकलिकायाम्—

"ब्रह्मशान्तिं पिङ्गवर्णं दंष्ट्राकरालं जटामुकुटमण्डितं पादुकारूढं भद्रासनस्थितं उपवीतालङ्कृतस्कन्धं चतुर्भुजं अक्षसूत्रदण्डकान्वित-दक्षिणपाणिं कुण्डिकाच्छत्रालङ्कृतवामपाणिं चेति ।"

 नि. सा. प्रेस.

श्री[illegible] स्तुतिः—

[illegible]कमलदलानि [illegible] स शान्तिः क्रियात्
[illegible]नि शमी शमेन शमिनो मुक्ताश्रमाली हितम्।
[illegible]निर्वृतिधर्मोऽधास्तन्मुखतां
[illegible] निशमी शमेन शमिनो मुक्ताश्रमालीहितम् ॥ ६४ ॥ १६ ॥

—शार्दूल०

टीका

[illegible] हृदः-आगतो [illegible] एवं-आगतं [illegible] [illegible] 'सः' । 'शान्तिः' [illegible] [illegible] 'भवानि' [illegible] 'शमी' [illegible] 'मुक्ताश्रमाली' [illegible] [illegible] 'मुक्ता' [illegible] [illegible] 'शमिनः' [illegible] [illegible] ॥ ६४ ॥

[illegible]

[illegible]

निर्वाणकलिकायाम्—

"ब्रह्मशान्तिं पिङ्गवर्णं दंष्ट्राकरालं जटामुकुटमण्डितं पादुकारूढं भद्रासनस्थितं उपवीतालङ्कृतवक्षसं चतुर्भुजं अक्षसूत्रदण्डकान्वित-दक्षिणपाणिं कुण्डिकाछत्रालङ्कृतवामपाणिं चेति।"

निर्वाणकलिकायाम्—

"ब्रह्मशान्तिं पिङ्गवर्णं दंष्ट्राकरालं जटामुकुटमण्डितं पादुकारूढं भद्रासनस्थितं उपवीतालङ्कृतवक्षसं चतुर्भुजं अक्षसूत्रदण्डकान्वित-दक्षिणपाणिं कुण्डिकाच्छत्रालङ्कृतवामपाणिं चेति।"

શબ્દાર્થ

दण्ड=દણ્ડ.
छत्र=છત્ર.
कमण्डलु=કમણ્ડળ.
दण्डच्छत्रकमण्डलूनि=દણ્ડ, છત્ર અને કમણ્ડલને.
कलयन् (धा० कल्)=ધારણ કરનારો.
ब्रह्मशान्तिः (मू० ब्रह्मशान्ति)=બ્રહ્મશાન્તિ (યક્ષ).
सन्ति (मू० सत्)=શોભાયમાન.
ज्या=હાનિ.
अज्यानि=(૧) હાનિરહિત; (૨) નવીન.
शमी (मू० शमिन्)=ઉપશમ-યુક્ત.
क्षणेन=ક્ષણમાં, પળમાં.
इनः (मू० इन)=સ્વામી.
मुक्ता=મોતી.
मुक्ताक्षमाली=મોતીની જપ-માલા છે જેની પાસે એવો.

पिण्ड=પિણ્ડ, સમૂહ.
पिङ्गल=પીત, પીળી.
तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिः=તપે
પિણ્ડના સમાન પીળી પ્રભા
अधारयत् (धा० धृ)=ધારણ કરતો
मूढतां (मू० मूढता)=અજ્ઞાનને, મૂર્ખ
संत्यज्य (धा० त्यज्)=ત્યાગ કરી
દઇને.
अनिशम्=સર્વદા.
ईक्षणेन (मू० ईक्षण)=અવલોકનથી, દર્શન
शमिनः (मू० शमिन्)=ઉપશમ-યુક્તના.
मुक्त (धा० मुच्)=મૂકી દીધેલ, ત્યાગ ક
अक्षमा=ક્ષમાનો અભાવ, ક્રોધ.
ईहित=(૧) ચેષ્ટિત; (૨) અભીષ્ટ.
मुक्ताक्षमालीहितं=ત્યાગ કર્યો છે ક્રોધનો જેણ
એવાની શ્રેણિને અભીષ્ટ

શ્લોકાર્થ

શ્રીબ્રહ્મશાન્તિ યક્ષની સ્તુતિ—

" ઉપશમ-યુક્ત (એવા કોઇક મુનિવર)નું નિરંતર દર્શન કરવાથી મૂર્ખતાને ત્યજી દઇને, ત્યાગ કર્યો છે ક્રોધનો જેમણે એવા (સાધુ પુરૂષો)ની શ્રેણિને અભીષ્ટ એવા હિતને જે ધારણ કરતો હવો, તે, શોભનીય [અથવા વિદ્યમાન] અને હાનિ-રહિત એવા દણ્ડ, છત્ર અને કમણ્ડળને ધારણ કરનારો, અને ઉપશમયુક્ત, વળી સ્વામી, તથા મોતીઓની જપ-માલાવાળો તેમજ તપેલા સુવર્ણના પિણ્ડના સમાન પીત પ્રભાવાળો એવો બ્રહ્મશાન્તિ (નામનો યક્ષ) (હે ભવ્યો ! તમને) ક્ષણમાં (શાશ્વત) સુખ કરો. "—૪

સ્પષ્ટીકરણ

બ્રહ્મશાન્તિ યક્ષ—

આ પ્રથમજ પદ્ય છે કે જેમાં કવીશ્વરે દેવીની સ્તુતિ ન કરતાં યક્ષની સ્તુતિ કરી છે. આવી હકીકત ૯૬ મા પદ્યમાં પણ નજરે પડે છે. અર્થાત્ બધું મળીને ફક્ત બેજ વાર કવિરાજે યક્ષની સ્તુતિ રચી છે; બાકી તો દેવીઓનીજ સ્તુતિ કરી છે.

આ યક્ષરાજના સંબંધમાં કોઈ મુનિવરનું દિન પ્રતિદિન દર્શન કરવાથી તેનું અજ્ઞાન નષ્ટ થયું એમ જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે વાસ્તવિક છે. કેમકે મહર્ષિ ભર્તૃહરિનું "सत्संगतिः किं न करोति पुंसाम् ?" એ વાક્યામૃત કયાં અજાણ્યું છે ?

વિશેષમાં આ દૃષ્ટાન્તથી એ પણ વાત વિચારવા લાયક છે કે જ્યારે સાધારણ મુનિના દર્શનથી પણ આટલો લાભ થાય છે, તો મુનીશ્વર એવા વીતરાગ તીર્થંકરના દર્શનથી શા શા લાભો ન થાય વારૂ ?[1]

હવે આ યક્ષ પરત્વે વિચાર કરીએ. આ પદ્ય ઉપરથી એટલું તો સુસ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે કે આ યક્ષને ચાર હાથ છે અને તે દણ્ડ, છત્ર, કમણ્ડળ અને જપ-માલાથી શોભે છે, તેમજ તેનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન પીત છે. પરંતુ આ યક્ષના વાહનના સંબંધી માહિતી અત્ર મળી શકતી નથી.

આ યક્ષના સંબંધમાં સંપૂર્ણ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકામાંના નીચે મુજબ ઉલ્લેખમાંથી મળી આવે છેઃ—

"तथा ब्रह्मशान्तिं पिङ्गवर्णं दंष्ट्राकरालं जटामुकुटमण्डितं पादुकारूढं भद्रासनस्थितमुपवीतालङ्कृतकन्धं चतुर्भुजं अक्षसूत्रदण्डकान्वितदक्षिणपाणिं कुण्डिकाच्छत्रालङ्कृतवामपाणिं चेति"

અર્થાત્ બ્રહ્મશાન્તિ યક્ષનો પીત વર્ણ છે અને તેની દાઢ ભયંકર છે. તે જટા અને મુકુટથી મણ્ડિત છે. વળી તે પગમાં પાદુકા પહેરે છે અને ભદ્રાસને રહે છે. તેનો ખભો ઉપવીત (જનોઇ)થી અલંકૃત છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને દણ્ડથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ કમણ્ડળુ અને છત્રથી વિભૂષિત છે.

---

૧ સરખાવો—

"दर्शनाद् दुरितध्वंसी, वन्दनाद् वाञ्छितप्रदः ।
पूजनात् पूरकः श्रीणां, जिनः साक्षात् सुरद्रुमः ॥"

તથા વળી—

"दर्शनं देवदेवस्य, दर्शनं पापनाशनम् ।
दर्शनं स्वर्गसोपानं, दर्शनं मोक्षसाधनम् ॥"

१७ श्रीकुन्थुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्थुनाथाय वन्दनम्—

भवतु मम नमः श्रीकुन्थुनाथाय तस्मै
अमितशमितमोहायामितापाय हृद्यः ।
सकलभरतभर्ताऽभूज्जिनोऽप्यक्षपाशा-
यमितशमितमोहायामितापायहृद् यः ॥ ६५ ॥

—मालिनी[1] (८, ७)

टीका

भवत्विति । ‘ भवतु ’ अस्तु । ‘ मम नमः ’ मत्सम्बन्धी नमस्कारः । ‘ श्रीकुन्थुनाथाय ’ श्रीकुन्थुनाम्ने नाथाय । ‘ तस्मै ’ । ‘ अमितशमितमोहायामितापाय ’ अमितः-अपरिगतः शमितः-शमं नीतो मोहायामितापः-मोहनीयदीर्घदवथुर्येन तस्मै । ‘ हृद्यः ’ हृदयहारी । ‘सकलभरतभर्ता’ समस्तभरतवर्षाधिपः, चक्रवर्तीत्यर्थः । ‘ अभूत् ’ संवृत्तः । ‘ जिनोऽपि ’ जिनश्च । अपिशब्दः समुच्चयार्थः । ‘ अक्षपाशायमितशमितमोहाय ’ अक्षपाशैः-इन्द्रियरज्जुभिः अयमिता-अबद्धा ये शमिनः-मुनयास्तेषां तमोहाय-अज्ञानघातिने । ‘ अमितापायहृद् ’ अमितान् अपायान् हरति यः सः । तस्मै श्रीकुन्थुनाथाय मम नमो भवतु यः सकलभरतभर्ता जिनोऽपि अभूदिति सम्बन्धः ॥ ६५ ॥

अवचूरिः

तस्मै श्रीकुन्थुनाथाय जिनाय नमोऽस्तु । अमितः शमितो मोहस्यायामितापो-दीर्घदवथुर्येन तस्मै । यः स्वामी हृद्यो-हृदयहारी । संपूर्णभरतक्षेत्राधिपः-चक्रवर्ती । जिनोऽप्यभूत् । किंभूतः ? । अमितानपायान् हरतीति तस्मै । किंभूताय ? । अक्षपाशा-इन्द्रियरज्जवस्तैरयमिता-अबद्धा ये शमिनो-मुनयस्तेषां तमोहाय-अज्ञानघातिने ॥ ६५ ॥

अन्वयः

यः हृद्यः सकल-भरत-भर्ता अमित-अपाय-हृद् जिनः अपि अभूत्, तस्मै अ-मित-शमित-मोह-आयामि-तापाय, अक्ष-पाश-अ-यमित-शमिन्-तमस्-हाय श्री-कुन्थुनाथाय मम नमः भवतु ।

---

१ આ વૃત્તના લક્ષણ સારૂ જુઓ ૨૫ મા શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ

શબ્દાર્થ

भवतु (धा० भू)=હોજો.
कुन्थु=કુન્થુ (નાથ), સત્તરમા તીર્થંકર.
श्रीकुन्थुनाथाय=શ્રીકુન્થુનાથને, સત્તરમા તીર્થંકરને.
तस्मै (मू० तद्)=તેને.
आयामिन्=વિસ્તીર્ણ.
अमितशमितमोहायामितापाय=નષ્ટ કર્યો છે અપાર એવા મોહના વિસ્તીર્ણ સંતાપને જેણે એવા.
हृद्यः (मू० हृद्य)=મનોહર.
भरत=ભરત (ક્ષેત્ર), ભારત વર્ષ.
भर्तृ=સ્વામી.
सकलभरतभर्ता=સંપૂર્ણ ભારતવર્ષના અધિપતિ, ચક્રવર્તી.
अभूत् (धा० भू)=થતા હવા.
जिनः (मू० जिन)=જિન, તીર્થંકર.
अपि=સમુચ્ચયવાચક અવ્યય.
अक्ष=ઇન્દ્રિય.
पाश=રજ્જુ, દોરડું.
यमित (धा० यम्)=બંધાયેલ.
शमिन्=ઉપશમથી યુક્ત.
अक्षपाशायमितशमितमोहाय=ઇન્દ્રિયરૂપી રજ્જુ વડે નહિ બંધાયેલા (અત એવ) ઉપશમયુક્ત એવા (મુનિવરો)ના (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો નાશ કરનારા.
हृत्=હરનાર.
अमितापायहृत्=પાર વિનાનાં કષ્ટોને હરનારા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીકુન્થુનાથને વન્દન—

"જે મનોહર (કુન્થુનાથ) સમસ્ત ભરત (ક્ષેત્ર)ના સ્વામી (અર્થાત્ ચક્રવર્તી) (હોવા ઉપરાંત) અમર્યાદિત કલેશોને પણ દૂર કરનારા એવા તીર્થંકર પણ થયા, તે શ્રીકુન્થુનાથ કે જેમણે અપાર એવા મોહના વિસ્તીર્ણ સંતાપનો નાશ કર્યો છે, તેમજ જેઓ ઇન્દ્રિયરૂપી રજ્જુ વડે નહિ બંધાયેલા અને (અત એવ) ઉપશમયુક્ત એવા (જનો)ના (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો નાશ કરનારા છે, તે કુન્થુનાથને મારી (વારંવાર) વન્દના હોજો."—૬૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીકુન્થુનાથ-ચરિત્ર—

સત્તરમા તીર્થંકર કુન્થુનાથનો જન્મ હસ્તિનાગપુરમાં થયો હતો. શ્રી રાણી અને સૂર રાજા એ તેમનાં માત-પિતા થતાં હતાં. છાગના લાંછનથી અંકિત તેમજ સુવર્ણવર્ણી એવો તેમનો દેહ પાંત્રીસ ધનુષ પ્રમાણ ઊંચો હતો. આ શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ એઓ પ્રથમ ચક્રવર્તીનું પદ ભોગવી પછી તીર્થંકરનું પણ પદ પ્રાપ્ત કરવા તેઓ ભાગ્યશાળી થયા હતા. આ તેમનું અલૌકિક પુણ્ય સૂચવે છે. પંચાણું હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ થતાં તેઓ પરમ પદને પામ્યા.

ભરતક્ષેત્ર અને ચક્રવર્તીનું સ્વરૂપ—

જમ્બૂદ્વીપના [illegible] [illegible] અર્ધચન્દ્રાકાર, [illegible] ભરતક્ષેત્ર છે. આ ક્ષેત્રના મધ્યભાગમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ સમુદ્ર પર્યંત

વિસ્તારવાળો વૈતાઢ્ય પર્વત આવેલો છે તેમજ વળી આ ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિન્ધુ એ નામની બે મહાનદીઓ આવેલી છે. આથી કરીને આ ક્ષેત્રના છ વિભાગો પડે છે. આ પ્રત્યેક વિભાગને 'ખંડ'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતમાં તેમજ ઉત્તરાર્દ્ધ ભરતમાં ત્રણ ત્રણ ખંડો છે. આ છએ ખંડના અધિપતિને 'ચક્રવર્તી' કહેવામાં આવે છે, જ્યારે આમાંના દક્ષિણાર્દ્ધના ત્રણ ખંડોના અધિપતિને 'વાસુદેવ' યાને 'અર્ધચક્રવર્તી' કહેવામાં આવે છે (કેમકે ઉત્તરાર્દ્ધમાં વાસુદેવનો સંભવ નથી). આ શ્લોકમાં સકલ ભરતના અધિપતિ એમ કહીને કુન્થુનાથનું ચક્રવર્તિત્વ પ્રકટ કર્યું છે.[1]

અત્ર એ નિવેદન કરવું વધારા પડતું નહિ ગણાય કે જેમ સમસ્ત ભરત ક્ષેત્રના અધિપતિને ચક્રવર્તી કહેવામાં આવે છે, તેવીજ રીતે સમસ્ત ઐરાવત ક્ષેત્ર તેમજ વળી મહાવિદેહના બત્રીસ વિજયો પૈકી ગમે તે કોઈ વિજયના અધિપતિને પણ 'ચક્રવર્તી' કહેવામાં આવે છે. આ સિવાય અન્યત્ર ચક્રવર્તીનો સદ્ભાવ નથી, કેમકે અન્ય સ્થલે તો અકર્મભૂમિ છે. વિશેષમાં જેમ બે તીર્થંકરો અરસપરસ મળે નહિ, અર્થાત્ એકજ ક્ષેત્રમાં બે તીર્થંકરોનો જેમ સદ્ભાવ હોઈ શકે નહિ, તેવીજ રીતે એક ચક્રવર્તી બીજા ચક્રવર્તીને મળી શકે નહિ.[2] વળી જેમ તીર્થંકરનો જન્મ ચૌદ સ્વપ્નોથી સૂચિત છે, તેમ ચક્રવર્તીનો પણ છે. આ ઉપરાંત જેમ તીર્થંકરની પાસે ધર્મ-ચક્ર હોય છે તેમ ચક્રવર્તી પાસે ચક્ર-રત્ન હોય છે.[3] વળી જેમ તીર્થંકરો [4]શલાકાપુરૂષ ગણાય છે, તેમ ચક્રવર્તી પણ ગણાય છે, તેમજ વળી બંનેના દેહ પણ ૧૦૦૮ લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે તીર્થંકરો તો તદ્ભવમાં નિર્વાણ-પદને પામે છેજ, જ્યારે ચક્રવર્તી તે પદ પામે પણ ખરા ને નહિ પણ પામે; કેમકે જો તે રાજ્યનો ત્યાગ કરી દીક્ષા-ગ્રહણ કરે, તો તો દેવગતિ કે મોક્ષ પામે; બાકી તો સાતમી નરકે સિધાવે.[5]

અત્ર ચક્રવર્તીની ફક્ત સ્થૂલ રૂપરેખા આલેખવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના દ્વિતીય અધ્યાયના ૫૨મા સૂત્રનું વિવરણ કરતાં શ્રીસિદ્ધસેનગણિ કથે છે કે—

---

૧ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ અવસર્પિણીમાં ફક્ત કુન્થુનાથેજ ચક્રવર્તિ-પદ તેમજ તીર્થંકર-પદ પ્રાપ્ત કર્યાં છે એમ નથી; પરંતુ એકજ ભવમાં શાન્તિનાથ તેમજ અરનાથ (અર્થાત્ સોળમા તેમજ અઢારમા તીર્થંકરો) પણ તે પદ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા હતા.

૨ જુઓ જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, દ્રૌપદી-અધ્યયન.

૩ આ ઉપરથી તેનું ચક્રવર્તી એવું નામ સાર્થક છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

૪ એકંદર શલાકા પુરૂષોની સંખ્યા પદની અપેક્ષાએ ૬૩ ની છે, જો કે વ્યક્તિની અપેક્ષાએ તો તે ઓછી પણ હોય અને આવી હકીકત કુન્થુનાથાદિકના દૃષ્ટાન્તથી આ અવસર્પિણી પરત્વે જોઇ શકાય છે. ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, ૯ વાસુદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ અને ૯ બલદેવ (વાસુદેવના સાવકા વડીલ ભાઇ) એ ઉપર્યુક્ત ૬૩ શલાકાપુરૂષો છે. આ પુરૂષોને 'શલાકા' એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ એ છે કે એ તેમની ઉત્તમતા સૂચવે છે. કેમકે અભિધાન-ચિન્તામણિ (તૃતીય કાણ્ડ, શ્લોક ૩૬૭)ની ટીકામાં કહ્યું છે કે—

"शलाकापुरुषाः पुरुषेषु जातरेखा इत्यर्थः"

૫ 'રાજને અંતે નરક' એ વાતની આ સાક્ષી પૂરે છે.

" चक्रवर्तिनोऽपि नवनिधिपतयश्चतुर्दशानां रत्नानां नेतारः स्वपौरुषोपात्तमहाभोगभुजः सकलभरताधि भवन्ति "

અર્થાત્—ચક્રવર્તીઓ (પણ) નવ નિધિ તેમજ ચૌદ રત્નના સ્વામી છે તેમજ તેઓ સ્વપરાક્રમ વડે પ્રાપ્ત કરેલા મહાભોગોને ભોગવનારા છે તેમજ સમસ્ત ભરતક્ષેત્રના અધિપતિ છે.

ચક્રવર્તીના નવ નિધિ તેમજ ચૌદ રત્નો વિષેની સવિસ્તર માહિતી તેમજ તે કેવી રીતે છ ખંડો સાધે છે, ઇત્યાદિકનું ટુંક વર્ણન ૬૯મા પદ્યના સ્પષ્ટીકરણમાંથી મળી શકશે, બાકી તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર નામના મહાકાવ્યના પ્રથમ પર્વના ચતુર્થ સર્ગમાંથી તેમજ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના તૃતીય વક્ષસ્કારમાંથી મળશે.

सकलतीर्थपतिभ्यः प्रणतिः—

सकलजिनपतिभ्यः पावनेभ्यो नमः सन्-
नयनरवरदेभ्यः सारवादरतुतेभ्यः ।
समधिगतनुतिभ्यो देववृन्दाद् गरीयो-
नयनरवरदेभ्यः सारवादस्तु तेभ्यः ॥ ६६ ॥

—मालिनी

टीका

सकलेति। 'सकलजिनपतिभ्यः' निखिलतीर्थकृद्भ्यः। 'पावनेभ्यः' पवित्रताजनकेभ्यः। 'नमः' इति नमस्कारः। 'सन्नयनरवरदेभ्यः' रदाः-दशनाः शोभना नयाश्च रवश्च रदाश्च येषां तेभ्यः। 'सारवादरतुतेभ्यः' सारः-प्रधानो वादः-उक्तिर्येषां तेभ्यः, सारेण वादेन स्तुतेभ्यः-वन्दितेभ्यः। 'समधिगतनुतिभ्यः' प्राप्तप्रणामेभ्यः। 'देववृन्दात्' सुरसमूहात्। 'गरीयोनयनरवरदेभ्यः' गरीयांसः-अत्यन्तमौनयो ये नराः [illegible] वरदेभ्यः। सारवात् सशब्दात् [illegible]। 'अस्तु' भवतु। 'तेभ्यः'। ये इत्थंभूताः 'सारवात्' देववृन्दात् [illegible] तेभ्यः सकलजिनपतिभ्यो नमः इति योगः ॥ ६६॥

अवचूरिः

[illegible] । पावनेभ्यः-पवित्रताजनकेभ्यः । [illegible] । सारः-प्रधानो वा [illegible] । समधिगता-प्राप्ता नुतिः [illegible]

[illegible]

कस्मात्?। देवसमूहात् । किंविशिष्टात्?। सारवात्-प्रस्तुतस्तुतिकात् । गरीयांसो-गरिष्ठा नया-नीतयो येषु ते च ते नराश्च तेषां वरदेभ्यः। इत्थंभूतेभ्यो जिनेभ्यो नमोऽस्तु-भवतु ॥ ९६ ॥

अन्वयः

पावनेभ्यः, सत्-नयन-रव-रदेभ्यः, सार-वाद्-स्तुतेभ्यः सत्-आरवात् देव-वृन्दात् समधि-गत-नुतिभ्यः, गरीयस्-नय-नर-वरदेभ्यः तेभ्यः सकल-जिन-पतिभ्यः नमः अस्तु ।

શબ્દાર્થ

सकलजिनपतिभ्यः=સમસ્ત જિનવરોને.

पावनेभ्यः (मू० पावन)=(૧) પવિત્ર કરનારા; (૨) નિર્મલ.

सन्नयनरवरदेभ्यः=ઉત્તમ છે નેત્ર, ધ્વનિ અને દન્ત જેના એવાને.

सार=ઉત્તમ.

वाद्=વચન.

सारवाद्=(૧) અર્થ-પ્રધાન વચન; (૨) સાર્થ છે વચન જેનું એવા.

स्तुत (धा० स्तु)=સ્તુતિ કરાયેલ.

सारवाद्स्तुतेभ्यः=અર્થ-પ્રધાન વચનો વડે અથવા સાર્થ છે વચન જેનું એવાથી સ્તુતિ કરાયેલા.

समधिगत (धा० गम्)=પ્રાપ્ત થયેલી.

नुति=(૧) સ્તુતિ; (૨) પ્રણામ.

समधिगतनुतिभ्यः=પ્રાપ્ત થઇ છે સ્તુતિ જેમને એવાને.

देव=સુર.

वृन्द=સમૂહ.

देववृन्दात्=સુર-સમૂહથી.

गरीयस्=શ્રેષ્ઠ.

गरीयोनयनरवरदेभ्यः=શ્રેષ્ઠ છે નીતિ જેમની એવા ઉત્તમ મનુષ્યોને તેમના મનો-વાંછિત અર્પણ કરનારા.

अस्तु (धा० अस्)=થાઓ.

सारवात् (मू० स+आरव)=શબ્દાયમાન.

तेभ्यः (मू० तद्)=તેમને.

શ્લોકાર્થ

સકલ તીર્થંકરોને પ્રણામ—

"પવિત્ર કરનારા [અથવા પવિત્ર] એવા, વળી [1]ઉત્તમ છે નેત્ર, (દેશના-સમયની) ધ્વનિ તેમજ દન્ત જેમનાં એવા, તથા વળી અર્થ-પ્રધાન વાક્યો વડે [અથવા સાર્થ છે વચનો જેમનાં એવા વડે] સ્તુતિ કરાયેલા, તેમજ (સ્તુતિનો આરંભ કર્યો હોવાથી) શબ્દાયમાન એવા સુર-સમૂહ દ્વારા પ્રાપ્ત થઇ છે સ્તુતિ જેમને એવા (અર્થાત્ દેવના પણ સ્તુતિ-પાત્ર) અને વળી શ્રેષ્ઠ છે નીતિ જેમની એવા ઉત્તમ જનોને તેમનાં મનોવાંછિત અર્પણ કરનારા એવા તે સમસ્ત જિને[2]શ્વરોને (મારા) પ્રણામ હોજો."—૯૬

---

૧ કમલની લક્ષ્મીનો તિરસ્કાર કરનારાં નેત્રો હોવાથી, સ્નિગ્ધ, ગંભીર અને યોજનગામી ધ્વનિ હોવાથી અને હીરા વિગેરેનો પરાભવ કરનારા દન્ત હોવાથી 'ઉત્તમ' શબ્દ ઘટી શકે છે.

૨ જિનેશ્વરના દેહના વર્ણન સારૂ જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૪૮).

सिद्धान्त-स्मरणम्—

स्मरत विगतमुद्रं जैनचन्द्रं चकासत्–
कविपदगमभङ्गं हेतुदन्तं कृतान्तम् ।
द्विरदमिव समुद्यद्दानमार्गं धुताघै–
कविपदगमभङ्गं हे तुदन्तं कृतान्तम् ॥ ६७ ॥

—मालिनी

टीका

स्मरतेति । 'स्मरत' ध्यायत । 'विगतमुद्रं' अपर्यन्तम् । 'जैनचन्द्रं' जिनचन्द्रसंबन्धिनम् । 'चकासत्कविपदगमभङ्गं' चकासन्तः–शोभमानाः कविपदानि–कवियोग्यशब्दाः गमाः भङ्गाश्च यस्मिन् तम् । 'हेतुदन्तं' हेतव एव प्रतिपक्षभेद(क)त्वात् दन्तौ–विषाणौ यस्य तम् । 'कृतान्तं' आगमम् । 'द्विरदमिव' द्विपमिव । 'समुद्यद्दानमार्गं' समुद्यन्–समुल्लसन् दानमार्गो–ज्ञानादीनां वितरणक्रमो यत्र तम् । 'धुताघैकविपदगं' अघं–पापं तदेवैका–अद्वितीया विपत् सैव दुःखफलदायकत्वात् अगो–विटपी, धुतो–निरस्तः अघैकविपदगो येन तम् । 'अभङ्गं' अजेयम् । 'हे' इत्यामन्त्रणम् । 'तुदन्तं' पीडयन्तम् । 'कृतान्तं' अन्तकम् । अत्र द्विरदेन सह श्लेषः । सोऽपि विगतमुद्रः–अपेतमर्यादः स्वच्छन्दो भवति, तस्यापि पदगमभङ्गाः–पदप्रचारक्रमाश्चकासति, दन्ताश्च भवन्ति, दानमार्गः–मदप्रवाहः समुदेति, सोऽपि अगं धुनोति अभङ्गश्च । कृतान्तं कृतमिव (?) नाशं चिपक्षादिकं तुदति । तदेवं द्विरदमिव हे (भव्य–लोका !)ः जैनचन्द्रं कृतान्तं स्मरेत्यन्वयः ॥ ६७ ॥

अवचूरिः

हे लोकाः ! जिनचन्द्रसंबन्धिनं कृतान्तं यूयं स्मरत । हस्तिनमिव । किंभूतम् ? । विगतमुद्रं–गतप्रमाणम् । चकासन्तः–शोभमानाः कविपदानि–कवियोग्याः शब्दाः गमा भङ्गाश्च यस्मिन् । हेतुदन्तं हेतव एव दन्तौ विपक्षभेदकत्वाद् विषाणौ यस्य तम् । कृतान्तं–यमम् । तुदन्तं–व्यथमानम् । समुद्यन्–समुल्लसन् दानमार्गो–ज्ञानादीनां वितरणक्रमो यस्मिन् । अघैकविपदः–पापैकविपद् एवागा–वृक्षास्ते धुता येन । अभङ्गं–अजेयम् । अत्र द्विरदेन श्लेषः । सोऽप्यपेतमर्यादः । तस्यापि पदगमनभङ्गाः शोभन्ते । दानमार्गो मदप्रवाहश्च स्यात् । स च कृतविनाशं च तुदति ॥ ६७ ॥

अन्वयः

हे (लोकाः) ! द्विरदं इव विगत-मुद्रं, चकासत्-कवि-पद-गम-भङ्गं, हेतु-दन्तं समुद्यद्-दान-मार्गं, धुत-अघ-एक-विपद्-अगं, अ-भङ्गं, कृतान्तं तुदन्तं जैनचन्द्रं कृतान्तं स्मरत ।

શબ્દાર્થ

स्मरत (धा० स्मृ)=તમે સ્મરણ કરો.
विगत (धा० गम्)=વિશેષતઃ ગયેલ.
विगतमुद्रं=નષ્ટ થયું છે પરિમાણ જેનું એવા, અપરિમિત.
जैनचन्द्रं (मू० जैनचन्द्र)=જિનચન્દ્રસંબંધી.
चकासत् (धा० चकास्)=પ્રકાશતા.
भद्ग=રચના.
चकासत्कविपदगमभद्गं=(૧) પ્રકાશમાન છે કવિ-યોગ્ય પદો, આલાપકો અને રચના જેનાં એવા; (૨) શોભાયમાન તેમજ પણ્ડિતયોગ્ય છે ચરણની ચાલની રચના જેની એવા.
दन्त=દાંત.
हेतुदन्तं (मू० हेतुदन्त)=હેતુ છે દન્ત જેના એવા.
कृतान्तं(मू० कृतान्त)=સિદ્ધાન્તને.
द्विरदं (मू० द्विरद)=હાથીને.
इव=જેવા.
समुद्यत् (धा० इ)=દેદીપ્યમાન.
दान=(૧) ત્યાગ; (૨) મદ-જલ.
समुद्यद्दानमार्गं=(૧) દેદીપ્યમાન છે ત્યાગ-માર્ગ જેનો એવા; (૨) શોભી રહ્યો છે મદ-જલનો માર્ગ જેનો એવા.
धुत (धा० धु)=હુલાવેલ, નષ્ટ કરેલ.
विपद्=કષ્ટ.
अग=વૃક્ષ.
धुताघैकविपदगं=(૧) નષ્ટ કર્યું છે પાપરૂપી અદ્વિતીય આપત્તિરૂપ વૃક્ષ જેણે એવા; (૨) નષ્ટ થયું છે પાપ જેનું એવાના અદ્વિતીય સ્થાન પ્રતિ ગમન કરનારા.
अभद्गं(मू० अभङ्ग)=અજેય.
तुदन्तं (मू० तुदत्)=પીડા કરનાર.
कृतान्तं (मू० कृतान्त)=(૧) યમને; (૨) આણ્યો છે અન્ત જેણે એવાને.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ—

"અત્યંત વિશાળ એવા, તથા શોભાયમાન તેમજ કવિઓને (વર્ણન કરવા) લાયક છે ચરણની ચાલની રચના જેની એવા, વળી (શત્રુ-સમૂહનો નાશ કરવામાં) કારણભૂત છે દન્ત જેના એવા, શોભી રહ્યો છે મદ-જલ વડે માર્ગ જેનાથી એવા, તથા નષ્ટ થયું છે પાપ જેનું એવા (પુણ્યશાળી મનુષ્યો)ના અદ્વિતીય સ્થાન પ્રતિ ગમન કરનારા, તેમજ વળી કર્યો છે વિનાશ જેમણે એવાને પીડા કરનારા એવા કુંજરની જેમ અપરિમિત, વળી પ્રકાશમાન છે કવિ-યોગ્ય પદો, આલાપકો અને રચનાઓ જેનાં એવા, તથા (પર દર્શનોનું ખંડન કરવામાં) હેતુરૂપ છે દન્ત જેના એવા, વળી દેદીપ્યમાન છે (દાન-રૂપી) દાન-માર્ગ જેનો એવા, તેમજ વળી વિનાશ કર્યો છે પાપરૂપી અસાધારણ આપત્તિરૂપ વૃક્ષનો જેણે એવા અને અજેય તથા યમને પીડા કરનારા એવા જિનચન્દ્ર-વિષયક સિદ્ધાન્તને હે (લોકો)! તમે યાદ કરો."—૬૭

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોકમાં પણ ૬૧મા શ્લોકની માફક શ્લેષાલંકાર શોભી રહ્યો છે, એ આ શ્લોકની ચમત્કૃતિમાં વધારો કરે છે.

श्रीपुरुषदत्तायै प्रार्थना—

प्रचलदचिररोचिश्चारुगात्रे ! समुद्यत्-
सदसिफलकरामेऽभीमहासेऽरिभीते ! ।
सपदि पुरुषदत्ते ! ते भवन्तु प्रसादाः
सदसि फलकरा मेऽभीमहासेरिभीते ॥ ६८ ॥ १७ ॥

—मालिनी

टीका

प्रचलदिति । 'प्रचलदचिररोचिश्चारुगात्रे !' प्रचलन्ती-स्फुरन्ती या अचिररोचिः-तडित् तद्वत् चारुगात्रे-रुचिराङ्गि ! । 'समुद्यत्सदसिफलकरामे !' समुद्यन्ती-प्रोल्लसन्ती ये सती-शोभने असिफलके-खड्गचर्मणी ताभ्यां रामे-रमणीये ! । 'अभीमहासे !' सौम्यहसने ! । 'अरिभीते !' अरिभ्यो भीः अरिभीः तस्या ईते-ईतिभूते ! । 'सपदि' तत्क्षणम् । 'पुरुषदत्ते !' पुरुषदत्तादेवि ! । 'ते' त्वत्सम्बन्धिनः । 'भवन्तु' सम्पद्यन्ताम् । 'प्रसादाः' अनुग्रहाः । 'सदसि' सभायाम् । 'फलकराः' कार्यसिद्धिकारिणः । 'मे' मम । 'अभीमहासेरिभीते !' अभीः-अविद्यमानभया या महासेरिभी-महामहिषी तस्याम् इते-गते ! । हे पुरुषदत्ते ! सपदि ते प्रसादाः सदसि फलकरा मे भवन्तु इति योगः ॥ ६८ ॥

अवचूरिः

हे पुरुषदत्ते ! ते-तव प्रसादाः सदसि-सभायां फलकराः-कार्यसिद्धिकारिणो भवन्तु मे-मम । प्रचलन्ती-स्फुरन्ती या विद्युत् तद्वत् चारु गात्रं यस्याः सा तस्याः संबोधनम् । विलसद्भ्यामसिफलकाभ्यां-खड्गखेटकाभ्यां रामा-रमणीया तस्याः संबोधनम् । अभीमः-अरौद्रो हासो-हसनं यस्याः । अरिभ्यो भीः-भयं तस्या ईतिभूते ! । अभीः-निर्भया या महासेरिभी-प्रौढमहिषी तामिता-गता तस्याः संबोधनम् ॥ ६८ ॥

अन्वयः

प्रचलत्-अचिर-रोचिस्-चारु-गात्रे ! समुद्यत्-सत्-असि-फलक-रामे ! अ-भीम-हासे ! अरि-भी-ईते ! अ-भी-महत्-सेरिभी-इते ! पुरुषदत्ते ! ते प्रसादाः सदसि सपदि मे फल-कराः भवन्तु ।

શબ્દાર્થ

प्रचलत् (धा० चल्)=સ્ફુરાયમાન.
चिर=ઘણા સમયની.
रोचिस्=પ્રકાશ.
अचिररोचिस्=સૌદામિની, વીજળી.
चारु=મનોહર.
गात्र=દેહ.

निर्वाणकलिकायाम्—

"पुरुषदत्तां कनकावदातां महिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुतदक्षिणकरां मातुलिङ्गखेटकयुतवामकरां चेति ।"

વર્ણ જેવો છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને ખડ્ગથી વિભૂષિત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ તો બીજોરા અને ખેટક(ઢાલ)થી અલંકૃત છે. એને ભેંસનું વાહન છે. આ વાતની નિર્વાણ-કલિકા પણ સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तथा पुरुषदत्तां कनकावदातां महिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गखेटकयुतवामहस्तां चेति."

આ સંબંધમાં આચાર-દિનકર શું કહે છે તે પણ જોઇ લઇએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

"खड्गस्फराङ्कितकरद्वयशासमाना
मेघाभसैरिभपटुस्थितिभासमाना ।
जात्यार्जुनप्रभतनुः पुरुषाग्रदत्ता
भद्रं प्रयच्छतु सतां पुरुषाग्रदत्ता ॥"

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुचच्चक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं
सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।
द्रुतकलधौतकान्तमानमतानन्दितभूरिभक्तिभाक्-
संनमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ ६९ ॥

—द्विपदी

टीका

व्यमुचच्चक्रेति । 'व्यमुचत्' त्यक्तवान् । 'चक्रवर्तिलक्ष्मीं' चक्रधरश्रियम् । 'इह' अत्र जगति । 'तृणमिव' तृणं-वीरणादि तद्वित् । 'यः' । 'क्षणेन' सपदि । 'तम्' । 'सन्न-मदमरमानसंसारं' मा(म)रः-मरणं सन्नः क्षीणो मदश्च मरश्च मानश्च संसारश्च यस्य तम् । 'अनेकपराजितां' अनेकपाः-करिणः तैः राजिताम् । 'अरं' अरनामानम् । 'द्रुतकलधौत-कान्तं' द्रुतं यत् कलधौतं तद्वत् कान्तम् । 'आनमत' प्रणिपतत । 'आनन्दितभूरिभक्तिभा-क्सन्नमदमरमानसं' आनन्दितं-आह्लादितं भूरिभक्तिभाजां-प्रभूतभावजुषां सन्नमतां अमराणां मानसं-मनो येन तम् । 'सारं' श्रेष्ठम् । 'अनेकपराजितामरं' अनेके पराजिताः दिग्विजया-दिप्रक्रमे अमरा येन तम् । अथवा चक्रवर्तिलक्ष्मीविशेषणम् । अनेकैः परैः-शत्रुभिर्न जितां अनेकपराजिताम् । 'अरं' शीघ्रम् । यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं तृणमिव व्यमुचत् तं अरं आनमतेति सम्बन्धः ॥ ६९ ॥

अवचूरिः

यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं क्षणेन-वेगेन तृणवत्त्याक्षीत् तं अरं-अरनामानं जिनं हे जनाः ! आनमत । किंभूतम् ? । सन्नाः-क्षीणा मदमरणमानसंसारा यस्य तम् । लक्ष्मीं किंभूताम् ? । अनेकपा-गजास्तैः राजितां-शोभिताम् । जिनं किंभूतम् ? । द्रुतं-विलीनं यत् सुवर्णं तद्वत् कान्तं-कमनीयम् । आनन्दितं भूरि-भक्तिभाजां संनमतां-प्रणामकारकाणाममराणां मानसं-चित्तं येन । तथा सारं-श्रेष्ठम् । दिग्विजयादि-क्रमेऽनेके-बहवः पराजिता-अमरा मागधादिदेवा येन तम् । यद्वा लक्ष्मीं कथंभूताम् ? । अनेकैः परैर-जिताम् । अरं-शीघ्रम् ॥ ६९ ॥

अन्वयः

यः अनेकप-राजितां (अथवा अनेक-पर-अजितां) चक्रवर्तिन्-लक्ष्मीं इह तृणं इव क्षणेन व्यमुचत्, तं सन्न-मद-मर-मान-संसारं, द्रुत-कलधौत-कान्तं, आनन्दित-भूरि-भक्ति-भाक्-संनमत्-अमर-मानसं, सारं अनेक-पराजित-अमरं अरं (अरं) आनमत ।

સુવર્ણ જેવો છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને ખડ્ગથી વિભૂ છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ તો બીજોરા અને ખેટક(ઢાલ)થી અલંકૃત છે. એને ભેંસનું વાહન આ વાતની નિર્વાણ-કલિકા પણ સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तथा पुरुषदत्तां कनकावदातां महिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गखेटक वामहस्तां चेति."

આ સંબંધમાં આચાર-દિનકર શું કહે છે તે પણ જોઇ લઇએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

"खड्गस्फराङ्कितकरद्वयशासमाना
मेघामसैरिभपटुस्थितिभासमाना ।
जात्यार्जुनप्रभतनुः पुरुषाग्रदत्ता
भद्रं प्रयच्छतु सतां पुरुषाग्रदत्ता ॥"

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुचच्चक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं
सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।
द्रुतकलधौतकान्तमानमतानन्दितभूरिभक्तिभाक्-
संनमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ ६९ ॥

—द्विपदी

टीका

व्यमुचच्चक्रेति । 'व्यमुचत्' त्यक्तवान् । 'चक्रवर्तिलक्ष्मीं' चक्रधरश्रियम् । 'इह' जगति । 'तृणमिव' तृणं-वीरणादि तदिव । 'यः' । 'क्षणेन' सपदि । 'तम्' । 'सन्नमदमरमानसंसारं' मा(म)रः-मरणं सन्नः क्षीणो मदश्च मरश्च मानश्च संसारश्च यस्य तम् । 'अनेकपराजितां' अनेकपाः-करिणः तैः राजिताम् । 'अरं' अरनामानम् । 'द्रुतकलधौतकान्तं' द्रुतं यत् कलधौतं तद्वत् कान्तम् । 'आनमत' प्रणिपतत । 'आनन्दितभूरिभक्तिभाक्सन्नमदमरमानसं' आनन्दितं-आह्लादितं भूरिभक्तिभाजां-प्रभूतभावजुषां सन्नमतां अमराणां मानसं-मनो येन तम् । 'सारं' श्रेष्ठम् । 'अनेकपराजितामरं' अनेके पराभिन्नाः दिग्विजयादिप्रक्रमे अमरा येन तम् । अथवा चक्रवर्तिलक्ष्मीविशेषणम् । अनेकैः परैः-शत्रुभिर्न जितां अनेकपराजिताम् । 'अरं' शीघ्रम् । यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं तृणमिव व्यमुचत् तं अरं आनमतेति सम्बन्धः ॥ ६९ ॥

अवचूरिः

चक्रवर्तिलक्ष्मीं क्षणेन-वेगेन तृणवत्त्याक्षीत् तं अरं-अरनामानं जिनं हे जनाः ! आनमत । किंभूतम् ? । सन्नाः-क्षीणा मदमरणमानसंसारा यस्य तम् । लक्ष्मीं किंभूताम् ? । अनेकपा-हस्तिभी राजितां-शोभिताम् । जिनं किंभूतम् ? । द्रुतं-विलीनं यत् सुवर्णं तद्वत् कान्तं-कमनीयम् । आनन्दितं भूरिभक्तिभाजां संनमतां-प्रणामकारकाणाममराणां मानसं-चित्तं येन । तथा सारं-श्रेष्ठम् । दिग्विजयप्रक्रमेऽनेके-बहवः पराजिता-अमरा मागधादिदेवा येन तम् । पुनः लक्ष्मीं कथंभूताम् ? । अनेकैः परैर-जिताम् । अरं-शीघ्रम् ॥ ६९ ॥

अन्वयः

यः अनेकप-राजितां (अथवा अनेक-पर-अजितां) चक्रवर्तिन्-लक्ष्मीं इह तृणं इव क्षणेन व्यमुचत्, तं सन्न-मद-मर-मान-संसारं, द्रुत-कलधौत-कान्तं, आनन्दित-भूरि-भक्ति-भाज्-संनमत्-अमर-मानसं, सारं अनेक-पराजित-अमरं अरं (अरं) आनमत ।

સુવર્ણ જેવો છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને ખડ્ગથી વિભૂષિત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ તો બીજોરા અને ખેટક(ઢાલ)થી અલંકૃત છે. એને ભેંસનું વાહન છે. આ વાતની નિર્વાણ-કલિકા પણ સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तथा पुरुपदत्तां कनकावदातां महिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गखेटकयुत-वामहस्तां चेति."

આ સંબંધમાં આચાર-દિનકર શું કહે છે તે પણ જોઇ લઇએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

"खड्गस्फराङ्कितकरद्वयशासमाना
मेघाभसैरिभपट्टस्थितिभासमाना ।
जात्यार्जुनप्रभतनुः पुरुषाग्रदत्ता
भद्रं प्रयच्छतु सतां पुरुषाग्रदत्ता ॥"

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुचच्चक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं
सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।
द्रुतकलधौतकान्तमानमतानन्दितभूरिभक्तिभाक्-
संनमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ ६९ ॥

—द्विपदी

टीका

व्यमुचच्चक्रेति । 'व्यमुचत् ' त्यक्तवान् । 'चक्रवर्तिलक्ष्मीं ' चक्रधरश्रियम् । 'इह ' अत्र जगति । 'तृणमिव ' तृणं—वीरणादि तदिव । 'यः ' । 'क्षणेन ' सपदि । 'तम् ' । 'सन्नमदमरमानसंसारं ' मा(म)रः—मरणं सन्नः क्षीणो मदश्च मरश्च मानश्च संसारश्च यस्य तम् । 'अनेकपराजितां ' अनेकपाः—करिणः तैः राजिताम् । 'अरं ' अरनामानम् । 'द्रुतकलधौतकान्तं ' द्रुतं यत् कलधौतं तद्वत् कान्तम् । 'आनमत ' प्रणिपतत । 'आनन्दितभूरिभक्तिभाक्संनमदमरमानसं ' आनन्दितं—आह्लादितं भूरिभक्तिभाजां—प्रभूतभावजुषां संनमतां अमराणां मानसं—मनो येन तम् । 'सारं ' श्रेष्ठम् । 'अनेकपराजितामरं ' अनेके पराजिताः दिग्विजयादिप्रक्रमे अमरा येन तम् । अथवा चक्रवर्तिलक्ष्मीविशेषणम् । अनेकैः परैः—शत्रुभिर्न जितां अनेकपराजिताम् । 'अरं ' शीघ्रम् । यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं तृणमिव व्यमुचत् तं अरं आनमतेति सम्बन्धः ॥ ६९ ॥

अवचूरिः

यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं क्षणेन—वेगेन तृणवदत्याक्षीत् तं अरं—अरनामानं जिनं हे जनाः ! आनमत ! किंभूतम् ? । सन्नाः—क्षीणा मदमरणमानसंसारा यस्य तम् । लक्ष्मीं किंभूताम् ? । अनेकपा—गजास्तै राजितां—शोभिताम् । जिनं किंभूतम् ? । द्रुतं—विलीनं यत् सुवर्णं तद्वत् कान्तं—कमनीयम् । आनन्दितं भूरिभक्तिभाजां संनमतां—प्रणामकारकाणाममराणां मानसं—चित्तं येन । तथा सारं—श्रेष्ठम् । दिग्विजयादिप्रक्रमेऽनेके—बहवः पराजिता—अमरा मागधादिदेवा येन तम् । यद्वा लक्ष्मीं कथंभूताम् ? । अनेकैः परैरजिताम् । अरं—शीघ्रम् ॥ ६९ ॥

अन्वयः

यः अनेकप—राजितां (अथवा अनेक—पर—अजितां) चक्रवर्तिन्—लक्ष्मीं इह तृणं इव क्षणेन व्यमुचत्, तं सन्न—मद—मर—मान—संसारं, द्रुत—कलधौत—कान्तं, आनन्दित—भूरि—भक्ति—भाक्—संनमत्—अमर—मानसं, सारं अनेक—पराजित—अमरं अरं (अरं) आनमत ।

શબ્દાર્થ

व्यमुचत (धा० मुच्)=ત્યાગ કરતા હવા.
चक्रवर्तिन्=છ ખંડના અથવા એક વિજયના સ્વામી.
लक्ष्मी=લક્ષ્મી, સંપત્તિ, વૈભવ.
चक्रवर्तिलक्ष्मीं=ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને.
तृणं (मू० तृण)=તૃણ, ઘાસ.
क्षणेन (मू० क्षण)=ક્ષણમાં.
नष्टमदमरमानसंसारं=નષ્ટ કર્યા છે મદ, મરણ, માન અને સંસાર જેણે એવા.
अनेकप=હાથી.
अनेकपराजितां=હાથીઓથી શોભતી.
अरं (मू० अर)=અરનાથને, અઢારમા તીર્થંકરને.
द्रुतकलधौतकान्तं=ગાળેલા સુવર્ણના જેવા મનોહર.
आनमत (धा० नम्)=તમે નમસ્કાર કરો.
आनन्दित (धा० नन्द्)=આનંદ પમાડેલ.
भूरि=ઘણી, અત્યંત.
संनमत् (धा० नम्)=પ્રણામ કરનારા.
आनन्दितभूरिभक्तिभाक्संनमदमरमानसं=મહાભક્તિવંત (હોઈ કરીને) પ્રણામ કરનારા દેવોના ચિત્તને આનંદ પમાડ્યો છે જેણે એવા.
सारं (मू० सार)=શ્રેષ્ઠ.
पराजित (धा० जि)=હરાવેલ.
अनेकपराजितामरं=પરાજય કર્યો છે અનેક દેવોનો જેણે એવા.
अनेकपराजितां=અનેક શત્રુઓથી અજેય એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅરનાથને પ્રણામ—

" જેઓ આ જગત્માં હાથીઓ વડે શોભતી એવી [તેમજ અનેક શત્રુઓથી (પણ) અજિત એવી] ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીનો એક ક્ષણમાં તૃણવત્ ત્યાગ કરતા હવા, તે અરનાથને કે જેમણે મદ, મરણ, માન તેમજ (ભવ-ભ્રમણરૂપી) સંસારનો નાશ કર્યો છે, તથા વળી જેઓ ગાળેલા સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળા છે, તેમજ જેમણે મહાભક્તિવંત (હોવાને લીધે) પ્રણામ કરનારા એવા અમરોના ચિત્તને આનંદ પમાડ્યો છે, તથા જેઓ શ્રેષ્ઠ છે અને વળી (છ ખંડ સાધતી વેળાએ) જેમણે (માગધતીર્થકુમારાદિ) અગણિત દેવોનો પરાજય કર્યો છે, તે (અઢારમા તીર્થંકર)ને (હે ભવ્યો ! તમે શીઘ્ર) પ્રણામ કરો. "—૬૯

સ્પષ્ટીકરણ

અરનાથ-ચરિત્ર—

આ અઢારમા તીર્થંકર અરનાથ ગજપુર નગરના રાજા સુદર્શન અને તેમની પત્ની દેવી રાણીના નન્દન થતા હતા. તેઓ પણ બીજા ચક્રવર્તીઓની માફક નવ નિધિ અને ચૌદ રત્નોના સ્વામી થયા હતા. તેમનું ત્રીસ (૩૦) ધનુષ્ય પ્રમાણનું શરીર સુવર્ણવર્ણી હોવા ઉપરાંત નંદાવર્તના લાંછનથી યુક્ત હતું. ચોરાસી હજારવર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યા બાદ તેઓ મુક્તિ-રમણીને વર્યા.

૧ નિધિ—

નવ નિધિનાં નામો સંબંધી નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે.—

"નેસપ્પે ૧ પંડુઅએ ૨ પિંગલએ ૩ સવ્વરયણ ૪ મહપઉમે ૫।
કાલે ૬ અ મહાકાલે ૭ માણવગે ૮ મહાનિહી સંખે ૯॥" —આર્યા

—જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ, સૂ૦ ૬૬

આ સંબંધમાં ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રમાં પ્રથમ પર્વમાં ચતુર્થ સર્ગમાં ૫૮૯ થી ૫૯૪ સુધીના શ્લોકો દ્વારા શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિજીએ ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે શ્લોકોમાંથી અત્ર ૫૯૦ થી ૫૯૩ સુધીના શ્લોકો આપવામાં આવે છે.

"नैसर्पः पाण्डुकश्चाथ, पिङ्गलः सर्वरत्नकः।
महापद्मः कालमहा-कालौ माणवशङ्खकौ॥
तेऽष्टचक्रप्रतिष्ठाना, उत्सेधे चाष्ट योजनाः।
नवयोजनविस्तीर्णा, दैर्घ्ये द्वादश योजनाः॥
वैडूर्यमणिकपाट-स्थगितवक्त्राः समाः।
काञ्चना रत्नसम्पूर्णा-श्चक्रचन्द्रार्कलाञ्छनाः॥
तेषामेवाभिधानैश्च, तदधिष्ठायकाः सुराः।
पल्योपमायुषो नाग-कुमारास्तन्निवासिनः॥"

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે (૧) નૈસર્પ, (૨) પાણ્ડુક, (૩) પિંગલ, (૪) સર્વરત્ન, (૫) મહાપદ્મ, (૬) કાલ, (૭) મહાકાલ, (૮) માણવક, અને (૯) શંખ એ નવ [૧]નિધિ છે [illegible]. આ નવ નિધિઓ આઠ [illegible] આઠ યોજન ઊંચા, નવ યોજન પહોળા અને બાર યોજન લાંબા એવા આ નવ નિધિઓ [illegible] ચક્રો ઉપર પ્રતિષ્ઠિત હોય છે અને તેમનાં મુખ વૈડૂર્ય મણિથી આચ્છાદિત હોય છે, [illegible] સરખા, કનકમય, રત્નોથી ભરપૂર અને ચક્ર, ચન્દ્ર અને સૂર્યના લાંછનથી યુક્ત [illegible] એજ નામના તેમજ [૩]પલ્યોપમ આયુષ્યવાળા તથા તે તે નિવાસ-સ્થાનવાળા [૪]નાગકુમાર દેવો તેના અધિષ્ઠાયકો છે.

---

૧ સંસ્કૃત-છાયા—

नैसर्पः पाण्डुकका पिङ्गलकः सर्वरत्नः महापद्मः।
कालश्च महाकालः माणवकः महानिधिः शङ्खः॥

૨ હિંદૂશાસ્ત્ર પ્રમાણે તો (૧) મહાપદ્મ, (૨) પદ્મ, (૩) શંખ, (૪) મકર, (૫) કચ્છપ, (૬) મુકુન્દ, (૭) કુન્દ, (૮) નીલ અને (૯) ખર્વ એ નવ નિધિ છે. એ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે

"महापद्मश्च पद्मश्च, शङ्खो मकरकच्छपौ।
मुकुन्दकुन्दनीलाश्च, खर्वश्च निधयो नव॥"

—અભિધાન-ચિન્તામણિ, [illegible]

૩ 'પલ્યોપમ' એ સંખ્યા-વાચક પારિભાષિક શબ્દ છે. [illegible]

૪ ભુવનપતિ દેવના (૧) અસુર-કુમાર, (૨) નાગ-કુમાર, (૩) વિદ્યુત્-કુમાર, (૪) [illegible], (૫) અગ્નિ-કુમાર, (૬) વાયુ-કુમાર, (૭) મેઘ-કુમાર, (૮) ઉદધિ-કુમાર, (૯) દ્વીપ-કુમાર [illegible] દિક્-કુમાર એમ દસ પ્રકારોમાંનો આ બીજો પ્રકાર છે.

'નૈસર્પ' નિધિથી શહેર, ગામ, ખાણ, છાવણી ઇત્યાદિ સ્થાનોનું નિર્માણ થાય છે. 'પાણ્ડુક' નામના નિધિથી માન, ઉન્માન, પ્રમાણ ઇત્યાદિનું ગણિત અને ધાન્ય અને બીજનો સંભવ છે. 'પિંગલ' નિધિ નર, નારી, હાથી અને ઘોડાઓનાં આભૂષણો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. 'સર્વ-રત્ન' નિધિ એ ચક્રવર્તીનાં ચૌદ રત્નોનું ઉત્પત્તિ-સ્થાન છે. 'મહાપદ્મ' નિધિ શુદ્ધ અને રંગીન વસ્ત્રો પૂરાં પાડે છે. 'કાલ' નિધિથી ત્રણ કાળનું, ખેતી વિગેરે કર્મનું અને શિલ્પાદિકનું જ્ઞાન થાય છે. 'મહાકાલ' નિધિથી પરવાળા, લોઢું, રૂપું, સોનું ઇત્યાદિની ખાણો ઉત્પન્ન થાય છે. 'માણવક' નિધિથી સુભટો, આયુધો, અને કવચોની સંપત્તિ તથા સર્વે જાતની યુદ્ધ-નીતિ અને દણ્ડ-નીતિ પ્રકટ થાય છે. 'શંખ' નિધિથી [1]ચાર પ્રકારના કાવ્યની સિદ્ધિ, નાટ્યની તેમજ નાટકની વિધિ અને સર્વ પ્રકારનાં વાદિત્રો ઉત્પન્ન થાય છે.

ગંગા નદીના મુખ આગળ આવેલા માગધ તીર્થમાંથી ચક્રવર્તીને પ્રાપ્ત થતાં આ નવ નિધિઓનું સ્વરૂપ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ૬૬મા સૂત્રમાં આલેખવામાં આવ્યું છે એટલું નિવેદન કરી આ પ્રકરણ અત્ર પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

ચૌદ રત્નોનાં નામ તથા માપ—

ચક્રવર્તી પાસે જે ચૌદ રત્નો હોય છે, તેનાં નામોના સંબંધમાં બૃહત્-સંગ્રહિણીની ૩૦૩ મી ગાથા પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

"[2]सेणावइ गाहावइ, पुरोहि गय तुरय वड्ढई इत्थी ।
चक्कं छत्तं चम्मं, मणि कागिणी खग्ग दंडो य ॥" —આર્યા

અર્થાત્ (૧) સેનાપતિ, (૨) ગૃહપતિ, (૩) પુરોહિત, (૪) કુંજર, (૫) અશ્વ, (૬) વાર્ધકિ, (૭) [3]સ્ત્રી, (૮) ચક્ર, (૯) છત્ર, (૧૦) ચર્મ (૧૧) મણિ, (૧૨) કાકિણી, (૧૩) ખડ્ગ અને (૧૪) દંડ એ ઉપર્યુક્ત ચૌદ રત્નો છે.

આ રત્નોમાંનાં પ્રથમનાં સાત રત્નો પંચેન્દ્રિય છે, જ્યારે બાકીનાં સાત રત્નો એકેન્દ્રિય છે. આ પ્રત્યેક રત્નના નવ નિધિઓની જેમ હજાર હજાર દેવો અધિષ્ઠાયક છે. આમાંનાં સાત એકેન્દ્રિય રત્નોનું પ્રમાણ નીચે મુજબ છે:—

---

૧ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થનું નિરૂપણ હોવાથી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને સંકીર્ણ એમ ચાર પ્રકારની ભાષામાં રચાયેલું હોવાથી અથવા ગદ્ય, પદ્ય, ગેય અને ચૌર્ણ સ્વરૂપવાળું હોવાથી કાવ્યના ચાર પ્રકાર [illegible] છે.

૨ સંસ્કૃત છાયા:—

सेनापतिः गृहपतिः पुरोहितः गजः तुरगः वार्धकिः स्त्री ।
चक्रं छत्रं चर्म मणिः काकिणी खड्गः दण्डश्च ॥

૩ [illegible] છે અને [illegible] છે અર્થાત્ સ્ત્રી-રત્નને [illegible] નથી. [illegible] અંતિમ [illegible] પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"[illegible]"

"[1]चक्कं छत्तं दंडं, तिन्नि वि एयाइं वाममित्ताइं ।
चम्मं दुहत्थदीहं, बत्तीसं अंगुलाइं असी ॥
चउरंगुलो मणी पुण, तस्सद्धं चेव होइ विच्छिण्णो
चउरंगुलप्पमाणा, सुवण्णवरकागिणी नेया ॥"

—બૃહત્-સંગ્રહિણી, ગા૦ ૩૦૧-૩૦૨

અર્થાત્-ચક્ર, છત્ર અને દંડ એ ત્રણ રત્નો [2]વામમાત્ર છે, ચર્મ-રત્ન બે હાથ જેટલું અને ખડ્ગ-રત્ન બત્રીસ [3]આંગળ જેટલું લાંબુ છે. વળી મણિ-રત્ન ચાર આંગળ જેટલું લાંબું છે અને બે આંગળ પહોળું છે, જ્યારે ઉત્તમ સુવર્ણમય કાકિણી રત્ન ચાર આંગળ જેટલું છે.

પંચેન્દ્રિય રત્નોના માપના સંબંધમાં તો ચક્રવર્તીના દેહ અને કાળને ઉચિત તેનું માપ હોવું જોઇએ એમ લાગે છે. શાસ્ત્રમાં એના માપના સંબંધી કોઇ ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.

ચૌદ રત્નોનો પૂર્વ ભવ—

ચક્રવર્તીના પંચેન્દ્રિય રત્નો પૈકી (૧) સેનાપતિ, (૨) ગૃહપતિ, (૩) પુરોહિત, (૪) વાર્ધકિ અને (૫) સ્ત્રી એ પાંચ રત્નો પૂર્વ ભવમાં સાતમી [4]નરક, તેજસ્કાય અને વાયુકાય સિવાયની ગમે તે ગતિમાં હોય છે. આ વાતની નીચેની ગાથા સાક્ષી પૂરે છે.

"[5]मंडलिअमणुअरयणा अहसत्तमतेउवाउवज्जेहिं ।
चक्कीसमणुयरयणा, अणुत्तरविमाणवज्जेहिं ॥"

—બૃહત્-સંગ્રહિણી, ગા૦ ૨૯૮

બાકીનાં અશ્વ-રત્ન અને કુંજર-રત્નના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે—

"[6]तेरिच्छमणुअसंखा-उयहिं कप्पाओ जा सहस्सारो ।
हयगयरयणुववाओ, नेरइएहिं च सव्वेहिं ॥"

—બૃહત્-સંગ્રહિણી, ગા૦ ૨૯૯

---

૧ સંસ્કૃત છાયા—

चक्रं छत्रं दण्डः त्रीण्यपि एतानि वाममात्राणि ।
चर्म द्विहस्तदीर्घं द्वात्रिंशदङ्गुलानि असिः ।
चतुरङ्गुलो मणिः पुन तस्यार्धं चैव भवति विस्तीर्णः ।
चतुरङ्गुलप्रमाणा सुवर्णवरकाकिणी ज्ञेया ॥

૨ બે હાથ પહોળા કરીને ઊભા રહેલા પુરુષની આંગળીઓ વચ્ચે જે અંતર રહે, તે 'વામ' કહેવાય છે.

૩ આંગળથી અત્ર 'પ્રમાણાંગુલ' સમજવું.

૪ નરક સંબંધી માહિતી માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૬૬મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

૫-૬ સંસ્કૃત છાયા—

माण्डलिकमनुजरत्नानि अधःसप्तमतेजोवायुवर्जेभ्यः ।
[illegible] ॥
[illegible] यावत् सहस्रारात् ।
[illegible]

અર્થાત્ અશ્વ-રત્ન અને કુંજર-રત્ન પૂર્વ ભવમાં સંખ્યાત વર્ષ આયુષ્યવાળા તિર્યંચ અને મનુષ્ય તેમજ સહસ્રાર કલ્પસુધીના દેવ અને સાતે નરકો પૈકી ગમે ત્યાં હોઇ શકે.

ચક્રવર્તીનાં ચક્રાદિક એકેન્દ્રિય સાત રત્નો પૂર્વ ભવમાં દેવ-ગતિમાં હોય છે. તેમાં પણ વળી અસુરકુમારથી તે ઈશાન કલ્પસુધીજ તેનો સંભવ છે, એમ નીચેની ગાથા ઉપરથી જોઇ શકાય છે. કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

"[1]एगिंदिअरयणाइं, असुरकुमारेहिं जाव ईसाणो ।
उववज्जन्ति अ नियमा, सेसठाणेहिं पडिसेहो ॥"

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે પૂર્વ ભવમાં એકેન્દ્રિય રત્નોની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં દેવ-ગતિ સિવાયની અન્ય ગતિઓ સંભવતી નથી.

ચૌદ રત્નોનો ઉત્તર ભવ—

ચક્રવર્તીનાં ચૌદ રત્નો પૈકી સ્ત્રીરત્નના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે તે મરીને છઠ્ઠી નરકમાં જાય છે. બાકીનાં છ પંચેન્દ્રિય-રત્નો પૈકી કોઇ ઉલ્લેખ કે નિયમ જોવામાં આવતો નથી. સાત એકેન્દ્રિય-રત્નોના સંબંધમાં તો એ દેખીતી વાત છે કે તેમને માટે તો તેઓ એકેન્દ્રિય હોવાને લીધે દેવ-ગતિ કે નરક-ગતિ સંભવતી નથી.

ચૌદ રત્નોનું કાર્ય—

આપણે ચૌદ રત્નોનાં નામ, માપ ઇત્યાદિ વિચારી ગયાં. હવે તેનું સ્વરૂપ વિચારી લઇએ. તેમાં 'સેનાપતિ' રત્ન એ સૈન્યનો નાયક છે અને તે ગંગા, સિન્ધુ ઇત્યાદિ સ્થલો ઉપર વિજય મેળવવામાં પરાક્રમી છે. તે હાથમાં વિષમ અને ઉન્નત ભાગોને સરખા કરનારા તેમજ ૧૦૦૦ યોજન જેટલું જમીનમાં ઊંડું ઉતરી જનારા 'દંડ' રત્નને ધારણ કરી 'અશ્વ' રત્ન ઉપર આરૂઢ થઇ ચક્રની માફક સૈન્યની આગળ ચાલે છે. 'ગૃહપતિ'રત્ન સૈન્યને માટે દરેક મુકામે દિવ્ય ભોજન તૈયાર કરી આપે છે. 'પુરોહિત' રત્ન શાંતિક વિધિમાં ભાગ લે છે. 'કુંજર' રત્ન તેમજ 'અશ્વ'રત્ન અતિશય વેગવાળા અને મહાપરાક્રમી હોય છે. 'વાર્ધકિ' રત્ન વિશ્વકર્માની માફક પડાવ (સ્કન્ધાવાર) કરવામાં તેમજ તમિસ્રા અને ખણ્ડપ્રપાત ગુફાઓમાં ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીઓના ઉપર [2]પૂલ બાંધવામાં કુશળ હોય છે. 'સ્ત્રી' રત્ન અદ્ભુત વૈષયિક સુખના સાધનરૂપ છે. છ ખંડ સાધવાને સારૂ જ્યારે ચક્રવર્તી પ્રયાણ કરે, ત્યારે 'ચક્ર' રત્ન સૌથી આગળ ચાલે છે અને દરરોજ એક યોજન ચાલે છે અને તે શત્રુ ઉપર જય મેળવવામાં અનન્ય સાધન છે. 'છત્ર'રત્ન તેમજ 'ચર્મ'રત્ન ચક્રવર્તીના પડાવ જેટલા વિસ્તાર પામવાની શક્તિ ધરાવે છે. એટલે કે ચક્રવર્તીના હસ્તનો સ્પર્શ થતાં તે બાર યોજન જેટલાં આયામ

---

૧ સંસ્કૃત છાયા—

एकेन्द्रियरत्नानि असुरकुमारेभ्यो यावत् ऐशानात् ।
उत्पद्यन्ते च नियमात् शेषस्थानेभ्यः प्रतिषेधः ॥

૨ આ કાર્ય ગૃહપતિનું છે એમ બૃહત્-સંગ્રહણીની ટીકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે, જ્યારે આવશ્યક-ચૂર્ણિમાં તો તે કાર્ય વર્ધકિનું હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ કારની અપેક્ષાએ પ્રથમ અને ધામોની અપેક્ષાએ દ્વિતીય પણ છે

અને વિસ્તારવાળા બને છે. તેમાં વૈતાઢ્ય પર્વતના ઉત્તર વિભાગમાં વસનારા મ્લેચ્છોએ આરાધન કરેલા મેઘકુમાર દેવોની વૃષ્ટિથી સૈન્યનો બચાવ કરવાનું કાર્ય 'છત્ર'રત્ન કરે છે, જ્યારે સવારે વાવેલા ધાન્યને સાંજના ઉગાવી આપવાનું કાર્ય 'ચર્મ'રત્ન કરે છે. '[1]કાકિની' અને '[2]મણિ એ બે રત્નો સૂર્ય-ચન્દ્રની જેમ અંધકારનો નાશ કરવામાં અગ્ર ભાગ ભજવે છે. 'કાકિની' રત્ન વડે ૪૯ મંડલો આલેખવામાં આવે છે અને તે બાર યોજન સુધી પ્રકાશ પાડવામાં સમર્થ છે.

ચક્રવર્તીની છ ખંડની સાધના—

ચક્રવર્તી છ ખંડ સાધવા નીકળે ત્યારે સૌથી આગળ 'ચક્ર'રત્ન ચાલે છે. પ્રથમ દિવસે ચાલ્યા બાદ તે રત્ન જ્યાં અટકે તેટલા માપને એક 'યોજન' ગણવામાં આવે છે. આવી રીતે તે રત્ન સહિત ચાલતાં ચાલતાં કેટલેક દિવસે ચક્રી પૂર્વ સમુદ્રના તટ ઉપર જઇ પહોંચે છે. ત્યાં છાવણી કરી માગધ તીર્થના અધિપતિને લક્ષ્યમાં રાખીને તે [3]અષ્ટમ તપ કરે છે તેમજ પૌષધ[4] ગ્રહણ કરે છે. આ ક્રિયા પૂર્ણ થતાં ચક્રી રથમાં બેસીને સમુદ્રમાં રથની ધરી સુધી રથને પ્રવેશ કરાવે છે. ત્યાર બાદ પોતાના નામથી અંકિત એક બાણ તે માગધ તીર્થના અધિપતિ ઉપર મૂકે છે. એ બાણ તેની સભામાં જઇ પડે છે. તે જોઇને પ્રથમ તો તે અધિપતિ કોપાયમાન થાય છે, પરંતુ તેના ઉપરના દિવ્ય અક્ષરો વાંચીને તે શાંત બની જાય છે. ત્યાર પછી તે બાણ તેમજ સારભૂત વસ્તુઓ ચક્રીને અર્પણ કરે છે.

તેમ થતાં ચક્રી રથ સહિત છાવણીમાં પાછા આવે છે અને અષ્ટમનું પારણક (પારણું) કરે છે અને માગધ તીર્થપતિને ઉદ્દેશીને અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ કરે છે. આ કાર્ય સમાપ્ત થતાં પાછું ચક્ર-રત્ન આકાશમાં ચાલવા માંડે છે. ચાલતું ચાલતું તે અને તેની પછવાડે ચક્રવર્તી પણ

---

૧ આ 'કાકિની' રત્નનો આકાર અધિકરણી જેવો હોય છે. વળી તે છતલ (પત્ર) વાળું, બાર હાંસવાળું, સરખા તળિયાવાળું અને આઠ કર્ણિકાવાળું હોય છે. આ વાત 'ત્રિષષ્ટિ-શલાકા-પુરુષ-ચરિત્ર'ના પ્રથમ પર્વના ચોથા સર્ગ ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

૨ આ રત્નને હાથે અથવા માથે ધારણ કરવાથી તે સમસ્ત ઉપદ્રવ તેમજ રોગનું નિવારણ કરે છે.

૩ આગલે દિવસે એકજ વાર ભોજન કરવું અર્થાત્ એકાસણું કરવું, ત્યાર બાદ ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરી ૭ ભોજનનો ત્યાગ કરવો અને ત્યાર પછી પાછું એકાસણું કરવું અર્થાત્ આ પ્રમાણે આઠ વારના ભોજનનો ત્યાગ કરવો તે 'અષ્ટમ' કહેવાય છે.

૪ 'पोषं धत्ते इति पोषधः' એ 'પૌષધ' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જે ધર્મની પુષ્ટિ કરે તે 'પૌષધ' કહેવાય છે. આના ચાર પ્રકાર છે-(૧) આહાર-પૌષધ અર્થાત્ અષ્ટમી અને ચતુર્દશી જેવા પર્વને દિવસે ઉપવાસ વિગેરે તપ કરવું તે; (૨) શરીર-સત્કાર ન કરવો તે; (૩) બ્રહ્મચર્ય-પૌષધ અર્થાત્ બ્રહ્મચર્ય પાળવું તે; અને (૪) અવ્યાપાર-પૌષધ અર્થાત્ સાવદ્ય વ્યાપાર (પાપમય આચરણ)નો ત્યાગ કરવો તે.

ત્રિષષ્ટિ-શલાકા-પુરુષ-ચરિત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

"चतुष्पर्व्यां चतुर्थादि-कुव्यापारनिषेधनम् ।
ब्रह्मचर्यक्रियास्नाना-दित्यागः 'पोषधं' व्रतम् ॥"

—પ૦ ૧, સ૦ ૩, શ્લો૦ ૧૪૧.

આ પૌષધ વ્રત શ્રાવકોના બાર વ્રતો પૈકી અગ્યારમું છે અને તે ટુંક સમયના ચારિત્ર (દીક્ષા)રૂપ છે.

ચક્રવર્તીના પૂર્વ અને ઉત્તર ભવ—

ચક્રવર્તી પૂર્વ ભવમાં દેવ-ગતિ કે નરક-ગતિમાંજ હોય છે; એ સિવાયની બાકીની બે ગતિમાં તેનો સંભવ નથી. કહ્યું પણ છે કે—

"¹अरिहंतचक्कवट्टी, बलदेवा तह य वासुदेवा य ।
न मणुयतिरिएहिंतो, अणंतरं चेव जायंति ॥"

—²બૃહત્-સંગ્રહિણી, ગા૦ ૨૬૫.

વિશેષમાં જો ચક્રવર્તી પૂર્વ ભવમાં નરક-ગતિમાં હોય, તો તે પણ પ્રથમ નરકજ સમજવી; જ્યારે દેવ-ગતિને સારૂ ³સર્વાર્થસિદ્ધ અને ⁴અનુત્તર વિમાન સિવાય ગમે તે સ્થાન સંભવી શકે છે.

જે ચક્રવર્તી રાજ્ય છોડી સંયમ ગ્રહણ કરવા પૂર્વક પંચત્વ પામે, તો તે દેવગતિ પામે અથવા તો મોક્ષે પણ જાય, પરંતુ ગૃહસ્થ તરીકેજ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યા વિના મરણ પામે, તો તે અવશ્ય નરકે જાય.

ચક્રવર્તીની સંખ્યા—

[illegible] 'નરદેવ' તરીકે પણ ઓળખાતા ચક્રવર્તીની સંખ્યા સંબંધી હવે વિચાર કરવામાં આવે છે. જમ્બૂદ્વીપ આશ્રીને ચક્રવર્તીની જઘન્ય સંખ્યા ચારની છે અર્થાત્ [illegible] મહાવિદેહના બત્રીસ વિજયો પૈકી ચાર વિજયોમાં તો ચક્રવર્તી હોયજ ([illegible] છે). જ્યારે તેની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા ત્રીસની છે અર્થાત્ [illegible] વિજયો પૈકી [illegible] વિજયોમાં (કેમકે બાકીના ચાર વિજયોમાં [illegible]) [illegible] તેમજ ઐરાવતમાં એકી વખતે ૩૦ ચક્રવર્તીઓ હોઇ શકે ([illegible] સંભવતાં નથી, કેમકે તેમની સંખ્યા તો ૩૪ની છે, કેમકે [illegible] છે).

1 [illegible]—

[illegible] ।
[illegible] ॥

2 [illegible]

3 [illegible] (१) विजय, (२) वैजयन्त, (३) जयन्त, (४) [illegible]

4 [illegible]

આ ઉપરથી એ પણ જોઇ શકાય છે કે જમ્બૂદ્વીપ આશ્રીને ચક્રવર્તીનાં પંચેન્દ્રિય રત્નોની જઘન્ય સંખ્યા ૨૮ની છે, જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા ૨૧૦ની છે. આ વાત એકેન્દ્રિય રત્નોને પણ લાગૂ પડે છે.[1]

માન અને મદ સંબંધી વિચાર—

જોકે આપણે પરમા પૃષ્ઠમાં માન અને મદમાં શું ફેર છે એ વિચારી ગયા છીએ, છતાં અત્ર એ નિવેદન કરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે આ બે શબ્દોમાં પણ ફેર રહેલો છે એ વાતની શ્રીવિમલસૂરિકૃત 'સંવેગદ્રુમકન્દલી'નું દ્વિતીય પદ્ય તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત 'અયોગવ્યવચ્છેદિકા'નું ૨૫મું પદ્ય સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં પર્યાયવાચક શબ્દોમાં પણ કથંચિત્ (કોઇક રીતે) ભિન્નતા રહેલી છે એ વાતનું શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત 'ચતુર્વિંશતિકા'ના ૮૩મા પદ્યમાં ભિન્ન અર્થમાં વાપરેલા 'ભા' અને 'પ્રભા', શ્રીમાનદેવસૂરિકૃત 'લઘુશાન્તિસ્તોત્ર'ના ૧૧મા પદ્યમાં વાપરેલા 'કીર્તિ' અને 'યશસ્' અને જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ૪૩મા સૂત્રમાં વાપરેલા 'જએણં' અને 'વિજએણં' શબ્દો પણ સમર્થન કરે છે.

અત્ર એ પણ ઉમેરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે દશમા અને પચીસમા પદ્યોમાં તેમજ આ પદ્યમાં પણ 'મદ'નો અર્થ 'હર્ષ' પણ કરી શકાય છે અને તે અર્થ જિનેશ્વરોના સંબંધમાં ઘટી પણ શકે છે; કેમકે તેઓ સર્વજ્ઞ હોવાથી કોઇ પણ વસ્તુ તેમની જાણ બહાર નહિ હોવાથી તેમજ ઠઠ્ઠા મશ્કરીથી તેઓ સર્વથા વિમુખ હોવાથી તેમને હર્ષ સંભવી શકતો નથી. વળી 'તીર્થંકર' નામ-કર્મના વિપાકરૂપ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી પણ તેમને હર્ષ ન જ થાય એ સ્વાભાવિક છે, કેમકે તેઓ એક વિરલા નર છે. કહ્યું પણ છે કે—

"सम्पदि यस्य न हर्षो, विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् ।
तं भुवनत्रयतिलकं, जनयति जननी सुतं विरलम् ॥"[2]

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પદ્યો [3]દ્વિપદી નામના છંદમાં રચાયેલાં છે. છન્દોનુશાસનમાં તેનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે:—

"षश्चगौ द्वितीयषष्ठौ जो लीर्वा द्विपदी."

આનું વિવરણ કરતાં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ લખે છે કે—

"षकः षण्मात्रः चश्च चतुर्मात्रा गुरुश्च । तथा द्वितीयषष्ठौ चगणौ जो लीर्वा द्विपदी."

---

૧ સરખાવો જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ.

૨ સરખાવો ભક્તામર-સ્તોત્રનું ૨૨મું પદ્ય.

૩ આવા છંદમાં રચાયેલું એક પદ્ય આચાર-દિનકર (પૃ૦ ૧૬૭)માં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તે પદ્ય નીચે મુજબ છે.—

"श्यामलामककणार्जितबहुसौभाग्यसंहतिः
कुङ्कुमवर्णवर्णनीयद्युतिमस्तिचयमिवारितांहसिः।
कुसुमारमासचारुतरतरुवरतुम्बरुकेतुधारणो
रचयतु सर्वमिष्टमतिगुणगणगीतयशाः सुपर्णः ॥"

કહેવાની મતલબ એ છે કે–જે છંદમાં પહેલાં એક છ માત્રાનો ગણ, પછી ચાર માત્રાવાળા પાંચ ગણો અને અન્ત્ય વર્ણ ગુરુ હોય અર્થાત્ એકંદર એકેક પાદમાં અઠ્ઠાવીસ માત્રા હોય તે 'દ્વિપદી' છંદ કહેવાય છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે બીજા અંકનો ગણ યાને પહેલો ચાર માત્રાવાળો ગણ તેમજ છઠ્ઠો ગણ યાને છેલ્લો પાંચમો ચાર માત્રાનો ગણ તે જગણ યાને મધ્ય ગુરુ અને આગળ પાછળ લઘુ એવો જોઇએ અથવા ચાર લઘુ અક્ષરવાળો જોઇએ.

આ વાત બરાબર ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ તપાસીએ.

૧ ૧ ૨ ૨	◡ – ◡	૨ ૨	૧ ૧ ૧ ૧	૧ ૧ ૨	◡ – ◡	–
प्र मु च्च् यद्ध	र वर् ति	लक्ष् मी	मि ह तुग	मि व यःक्ष्	प णे न	तं
	ज				ज	ग

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આ પદ્ય 'દ્વિપદી' છંદમાં રચાયેલું છે એમ કહેવું વ્યાજબી છે.

અત્ર એ વાતનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક સમજાય છે કે આ સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકાનાં [illegible] નાં છંદો ઉપર ખાસ કરીને પ્રકાશ પાડનારી શ્રીસિદ્ધિચન્દ્રકૃત વિવૃત્તિ તેમજ શ્રીમાન્ [illegible]સૌભાગ્યસાગરકૃત વિવૃત્તિ અને તે સંબંધમાં કોઇ કોઇ વાર ઉલ્લેખ કરનારી શ્રીદેવચન્દ્રકૃત [illegible] [illegible] શ્રીસૌભાગ્યસાગરે આ છંદ સંબંધી ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે [1]ઉલ્લેખ દ્વારા [illegible] [illegible] તેમજ [illegible] પછીનાં પદ્યો વીસ વર્ણવાળા વૈતાલીય નામના વિષમ વૃત્તમાં રચાયાં છે [illegible] નિવેદન કર્યું છે. આ પદ્ય તરફ દૃષ્ટિ–પાત કરતાં એ તો સહજ જોઇ શકાય છે કે [illegible] [illegible] [illegible] વધી! છે અને વળી તેના ત્રણ ચરણોની રચનામાં ભિન્નતા છે. આ [illegible] એમ [illegible] કારણ મળે છે કે આ પદ્ય વીસ વર્ણવાળા વિષમ વૃત્તમાં રચાયું છે.' [illegible] [illegible] વૃત્તને 'વૈતાલીય' કહેવામાં આવે છે કે કેમ તે સારુ 'વૈતાલીય' વૃત્તનું લક્ષણ [illegible] [illegible] કેમકે નહિ તો 'વૈતાલીય' એ તો બાર વર્ણના અને "[illegible]" [illegible] 'સમવૃત્ત'નું નામ છે.

[illegible] ઉપર આ કાવ્યનું સંશોધન તેમજ જર્મન ભાષાંતર કરનારા ડૉ. યાકોબી ([illegible]) [illegible] ઉપર પ્રકાશ પાડી શક્યા હતા નહિ. મેં પણ આ સંબંધમાં [illegible] [illegible] [illegible] શ્રીમાન્ સાગરાનન્દસૂરિને પૂછાવતાં તેમના તરફથી આ [illegible] 'દ્વિપદી' છંદમાં રચાયેલાં છે એવી માહિતી મળી.

[illegible]—

[illegible] गुणाब्धिः

[illegible] ।

[illegible] नमामि !

[illegible] ॥ ७० ॥

—[illegible]

[1] [illegible]

[illegible]

[illegible]

टीका

स्तौतीति । 'स्तौति' वन्दते । 'समन्ततः' सर्वतः । 'स्म' इति अतीतार्थद्योतको निपातः । 'समवसरणभूमौ' समवसृतिक्षितौ । 'यम्' । 'सुरावलिः' त्रिदशमाला । 'सकलकलापकलिता' सकलेन-समग्रेण कलाकलापेन-विज्ञानकदम्बकेन कलिता:-युक्ता । 'अपमदा' अपेतदर्पा । 'अरुणकरं' आताम्रपाणिम् । 'अपापदं' अपगतविपदम् । 'तम्' । 'जिनराजविसरं' जिनेन्द्रवृन्दम् । 'उज्ज्ञासितजन्मजरं' उज्ज्ञासितजननविस्रसम् । 'नमाम्यहं' नतोऽस्मि । 'सकलकला' सकोलाहला । 'कला' मधुरा । 'अपकलितापं' अपगतकलहसन्तापम् । 'अदारुणकरं' अदारुणं-भरौद्रं करोति यस्तम् । 'अपापदं' अपापं-पुण्यं तत्प्रदम् । यं समवसरणभूमौ सुरावलिः स्तौति स्म तं जिनराजविसरं नमाम्यहं इत्यन्वयः ॥ ७० ॥

अवचूरिः

सुरेन्द्रश्रेणी यं जिनेन्द्रव्यूहं स्तौति । समन्ततः-सर्वतः । स्मेत्यतीतार्थकम् । समवसरणभूमौ । किंभूता ? । सकलाः-समस्ताः कला-विज्ञानानि तासां कलापेन-समूहेन कलिता-सहिता । अपमदा-अपगतमदा । सह कलकलेन-कोलाहलेन वर्तते । कला-मधुरा । तं जिनेन्द्रविसरमहं नमामि । किंविशिष्टम् ? । अरुणो-आरक्तो करो-हस्तो यस्य । अपगता आपदो यस्मात् तम् । विनाशितजन्मजरम् । अपकलितापम्-अपगतकलहसन्तापम् । अदारुणम्-अरौद्रं करोतीति तम् । अपापं-पुण्यं ददातीति तम् ॥ ७० ॥

अन्वयः

सकल-कला-कलाप-कलिता, अप-मदा, स-कलकला, कला सुर-आवलिः यं समवसरण-भूमौ समन्ततः स्तौति स्म, तं अरुण-करं, अ-पाप-दं, उज्ज्ञासित-जन्मन्-जरं, अप-कलि-तापं, अ-दारुण-करं, अप-आपदं जिन-राजन्-विसरं अहं नमामि ।

શબ્દાર્થ

स्तौति (धा० स्तु)=સ્તુતિ કરે છે.
समन्ततः=સર્વ દિશામાં.
स्म=અતીતાર્થદ્યોતક અવ્યય.
समवसरण=ધર્મ-દેશનાનું સ્થલ.
भूमि=સ્થલ.
समवसरणभूमौ=સમવસરણની ભૂમિમાં.
यं (मू० यद्)=જેને.
सुरावलिः=સુર-શ્રેણિ, દેવોની પંક્તિ.
कला=કળા.
कलाप=સમૂહ.
कलित (धा० कल्)=પામેલા.
सकलकलाकलापकलिता=સમસ્ત કળાઓના સમૂહને પ્રાપ્ત કરેલા.
अपमदा=નિરભિમાની.
अरुण=રક્ત, રાતા.
अरुणकरं=રક્ત છે હસ્તો જેના એવા.
राजन्=રાજા.
विसर=સમૂહ.
जिनराजविसरं=જિનવરના સમૂહને, જિનેન્દ્રના સમુદાયને.

उज्झासित (धा० जस)=નાશ કરેલ.
उज्झासितजन्मजरं=નાશ કર્યો છે-અન્ત આણ્યો છે જન્મ અને વૃદ્ધાવસ્થાનો જેણે એવા.
नमामि (धा० नम्)=નમું છું.
अहं (मू० अस्मद्)=હું.
कलकल=કોલાહળ.
सकलकला=કોલાહળ સહિત, શબ્દાયમાન.
कला (मू० कल)=મધુર.
कलि=(૧) કલહ, કંકાસ; (૨) કલિ (યુગ).
अपकलितापं=દૂર કર્યાં છે કલહ અને સંતાપ અથવા કલિનો સંતાપ જેણે એવા.
दारुण=ભયંકર.
अदारुणकरं=ભયંકર કૃત્યને નહિ કરનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનવરોને વન્દન—

" સમસ્ત (વિજ્ઞાનાદિક) કળાના સમૂહથી યુક્ત એવી, વળી ત્યાગ કર્યો છે અભિમાનનો જેણે એવી, તથા (ઊંચે સ્વરે સ્તુતિ કરતી હોવાથી) કોલાહળે કરીને યુક્ત એવી તેમજ (મધુર સ્વરે કરીને) મધુર એવી સુર-શ્રેણિ જે (જિનેન્દ્ર-સમુદાય)ની [1]સમવસરણમાં ચારે દિશામાં સ્તુતિ કરતી હતી, તે [2]રક્ત હસ્તવાળા, પુણ્યને આપનારા, વળી નાશ કર્યો છે જન્મ અને જરાનો જેણે એવા, તેમજ વળી દૂર કર્યા છે કંકાસ અને સંતાપ [અથવા [3]કલિ (યુગ)નો સંતાપ] જેણે એવા, વળી ભયંકર કૃત્યથી વિમુખ તેમજ નષ્ટ થઇ છે વિપત્તિઓ જેનાથી [અથવા જેની] એવા તે જિનેન્દ્ર-સમુદાયને હું પ્રણામ કરૂં છું."—૭૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યના પ્રથમ ચરણમાંનાં ઘણાં ખરાં પદો સકારથી શરૂ થાય છે એ અને આનાં દ્વિતીય તેમજ ચતુર્થ ચરણમાં 'कलकलाकलापकलिता' શબ્દો ખૂબીથી વાપરવામાં આવ્યા છે એ આ શ્લોકની ચમત્કૃતિમાં વધારો કરે છે.

વિશેષમાં 'દ્વિપદી'ના લક્ષણના સંબંધમાં જે એમ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે બીજા અંકવાળો યાને પહેલ વહેલો ચાર માત્રાવાળો ગણ કયાં તો જગણ હોવો જોઇએ અથવા તો તેના ચારે અક્ષરો લઘુ હોવા જોઇએ એમાંનો દ્વિતીય વિકલ્પ આ પદ્યના તૃતીય ચરણ—

२ १ १ २	⌣ ⌣ ⌣ ⌣	२ २	१ १ २	१ १ २	⌣ – ⌣	
तं जिन रा	ज वि स र	मुज्झा	सि त जन्	म ज रं	न माम् य	हं
					ज	ग

—ઉપરથી જોઇ શકાય છે.[4]

૧ સમવસરણના સ્વરૂપ સારૂ ૯૪ મા શ્લોક તરફ દૃષ્ટિપાત કરો.

૨ સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં સત્પુરુષોનાં હસ્ત અને ચરણ રક્ત વર્ણવ્યાં છે.

૩ જૈન શાસ્ત્રમાં પણ કૃત, દ્વાપર, ત્રેતા અને કલિ એમ ચાર યુગો તેમજ તે કેટલાં કેટલાં વર્ષોના છે એ વિષે ઉલ્લેખ છે. જુઓ ભગવતી.

૪ આવી હકીકત ૭૨મા પદ્યનાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોને પણ લાગૂ પડે છે. અત્ર એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ મનાય કે 'દ્વિપદી'નો છઠ્ઠો ગણ ચાર લઘુ અક્ષરવાળો પણ હોઇ શકે એ વાતને ચરિતાર્થ કરનારું એક પણ પદ્ય આ કાવ્યમાં નથી.

जिनागमाय नमः—

भीममहाभवाब्धिभवभीतिविभेदि परास्तविस्फुरत्-
परमतमोहमानमतनूनमलं घनमघवते हितम् ।
जिनपतिमतमपारमर्त्यामरनिर्वृतिशर्मकारणं
परमतमोहमानमत नूनमलङ्घनमघवतेहितम् ॥ ७१ ॥

—द्विपदी

टीका

भीमेति । 'भीममहाभवाब्धिभवभीतिविभेदि' भीमे महाभवाब्धौ भवन्ति भीतयो यास्तासां विभेदि–भेदनशीलम् । 'परास्तविस्फुरत्परमतमोहमानं' परास्तानि–क्षिप्तानि विस्फुरन्ति परमतानि मोहश्च मानश्च येन तम्, अथवा मोहात्–अज्ञानात् मानो मोहमानो–मिथ्याभिमानः परं–प्रकृष्टं विस्फुरत् यथा भवत्येवं अस्तः परमतानां मोहमानो येन तम् । 'अतनूनं' तनु च ऊनं च यत्र भवति । 'अलं' अत्यर्थम् । 'घनं' निबिडं प्रमेयगाढम् । 'अघवते' पापान्विताय । 'हितं' श्रेयस्कारि । 'जिनपतिमतं' सर्वज्ञप्रवचनम् । 'अपारमर्त्यामरनिर्वृतिशर्मकारणं' अपाराणि–अपर्यन्तानि यानि मर्त्यानां अमराणां निर्वृतेश्च–निर्वाणस्य सम्बन्धीनि शर्माणि–सुखानि तेषां कारणं–हेतुः । 'परमतमोहं' परमं तमो हन्ति यत् तत्, अथवा परमतमा–अतिशयेन परमा ऊहाः–तर्का यत्र तत् । 'आनमत' प्रणमत । 'नूनं' निश्चयेन । 'अलङ्घनमघवता' नास्ति लङ्घनं–अभिभवो यस्य तेन मघवता–महेन्द्रेण, सामर्थ्यादच्युतस्वर्गनाथेन । 'ईहितं' अभिलषितम् । जिनपतिमतं आनमतेति सम्बन्धः ॥ ७१ ॥

अवचूरिः

भीषणमहासंसारसमुद्रोत्पन्नभयविदारकम् । परास्ताः–परिक्षिता विस्फुरन्तः परमतमोहमाना येन । यद्वा मोहाद्–अज्ञानान्मानो–मिथ्याभिनिवेशः परमतानां मोहमानो वा । तनु–तुच्छमूनम्–अपूर्णं च न । अलम्–अत्यर्थं घनं–निबिडं प्रमेयगाढम् । अघवते–पापिने अहितं–न श्रेयस्कारि । अपाराण्यपर्यन्तानि मर्त्यानाममराणां निर्वाणस्य शर्माणि तेषां कारणम् । परमं तमो हन्ति । यद्वा परमतमा ऊहा यस्मिन् । आनमत–प्रणमत । नूनं–निश्चितम् । न लङ्घनम्–अभिभवो यस्य स चासौ मघवा च तेन सामर्थ्यादच्युतनाथेन ईहितम्–अभिलषितम् ॥ ७१ ॥

अन्वयः

भीम–महत्–भव–अब्धि–भव–भीति–विभेदि, परास्त–विस्फुरत्–पर–मत–मोह–मानं, अ–तनु–ऊनं, अलं, घनं, अघवते हितं, अपार–मर्त्य–अमर–निर्वृति–शर्मन्–कारणं, परम–तमस्–हं (अथवा परमतम–ऊहं) अ–लङ्घन–मघवता ईहितं जिन–पति–मतं नूनं आनमत ।

[illegible] स्तुतिः—

विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुताद्-
[illegible]भागविकृतधीरसमदवैरिव धामहारिभिः ।
[illegible] सान्ध्यघनमूर्धनि चक्रधराऽस्तु सा मुदे-
[illegible] कृतधीरसमदवैरिविधा महारिभिः ॥ ७२ ॥ १८ ॥

—द्विपदी

टीका

[illegible] 'विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं' विचित्रवर्णः-
[illegible] यो विनतात्मजो-गरुत्मान् तस्य पृष्ठं-
[illegible] हुतं अत्तीति हुताद्-अग्निः तत्सम
[illegible]वकारिणी धीर्यस्याः सा । 'असमदवैरिव'
[illegible]सा हारिभिः-कान्तैः । 'तडिदिव' विद्युदिव ।
सन्ध्यासवाम्भोदशिरसि । 'चक्रधरा' अप्रतिचक्रा ।
मुदे' प्रीत्यै । 'असमतनुभा' समा च तनुश्च समतनुः,
[illegible] यस्याः सा । 'गवि' पृथिव्यां, स्वर्गे वा । 'कृतधीरसमदवैरिविधा'
[illegible] वैरिणां वधो यया सा । 'महारिभिः' महद्भिश्चक्रैः । या विचित्रवर्णविन-
[illegible]ष्ठिता मही सान्ध्यघनमूर्धनि तडिदिव भाति सा महारिभिः कृतधीरसमदवैरिविधा
[illegible]र्मेऽस्त्विति सम्बन्धः ॥ ७२ ॥

अवचूरिः

अरा एषां सन्तीत्यरीणि-चक्राणि । महान्ति च तान्यरीणि च तैर्महारिभि-महाचक्रैः याऽत्र-जगति चक्रधरा देवी-अप्रतिचक्रा देवी [illegible] । [illegible]मा ! । विविधवर्णगरुडपृष्ठमधिरूढा । हुतमत्तीति हुताद्-वह्निस्ततुल्या तनुं भजते । [illegible] धीर्यस्याः सा । महारिभिः किंभूतैः ? । अस-मानस्वानरिव । धाम-तेजस्तेन [illegible] तनुः । सा देवी मुदेऽस्तु-भवतु । समा च तनुश्च [illegible] एवंविधा भा यस्याः । गवि-पृथिव्यां स्वर्गे वा । कृता धीराणां [illegible]

या विचित्र-वर्ण [illegible] तनु-भाग, अ-विकृत-धीः,
अ-सम-देवैः इव धामन्-हारिभिः तडित् इव अत्र भाति, सा
अ-सम-तनु-भा, गवि [illegible] [illegible]।

श्रीचक्रधरायाः स्तुतिः—

याऽत्र विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुतात्–
समतनुभागविकृतधीरसमदवैरिव धामहारिभिः ।
तडिदिव भाति सान्ध्यघनमूर्धनि चक्रधराऽस्तु सा मुदे–
ऽसमतनुभा गवि कृतधीरसमदवैरिवधा महारिभिः ॥ ७२ ॥ १८ ॥

—द्विपदी

टीका

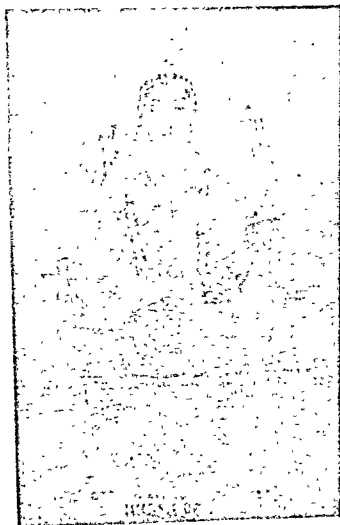
येति । 'या' । अत्र ' अस्मिन् जगति । 'विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं ' विचित्रवर्णः–जरन्तवर्णः " आमानु कनकगौरम् " इत्यादिवचनात् यो विनतात्मजो–गरुत्मान् तस्य पृष्ठं–गात्रोपरिभागम् । 'अधिष्ठिता' अधिरूढा । 'हुतात्समतनुभाक्' हुतं अत्तीति हुताद्–अग्निः तत्सम तनुं–मूर्तिं भजते या सा । 'अविकृतधीः' अविकृता–अविकारिणी धीर्यस्याः सा । 'असमदवैरिव' असदृशदावैरिव । ' धामहारिभिः ' धाम्ना–तेजसा हारिभिः–कान्तैः । ' तडिदिव ' विद्युदिव । ' भाति ' शोभते । ' सान्ध्यघनमूर्धनि ' सन्ध्याभवाम्भोदशिरसि । ' चक्रधरा ' अप्रतिचक्रा । ' अस्तु ' भवतु । ' सा ' । ' मुदे ' प्रीत्यै । ' असमतनुभा ' समा च तनुश्च समतनुः, न समतनुः (असमतनुः)भा यस्याः सा । ' गवि ' पृथिव्यां, स्वर्गे वा । 'कृतधीरसमदवैरिवधा' कृतो धीराणां समदानां वैरिणां वधो यया सा । ' महारिभिः ' महद्भिररैः । या विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं अधिष्ठिता सती सान्ध्यघनमूर्धनि तडिदिव भाति सा महारिभिः कृतधीरसमदवैरिवधा चक्रधरा मुदेऽस्त्विति सम्बन्धः ॥ ७२ ॥

अवचूरिः

अरा एषां सन्तीत्यरीणि–चक्राणि । महान्ति च तान्यरीणि च तैर्महारिभिः–महाचक्रैः याऽत्र–जगति चक्रधरा देवी–अप्रतिचक्रा देवी भाति–शोभते । कथंभूता ? । विविधवर्णगरुडपृष्ठमधिरूढा । हुतमत्तीति हुताद्–वह्निस्तत्तुल्यां तनुं भजते । अविकृता–अविकारिणी धीर्यस्याः सा । महारिभिः किंभूतैः ? । असमानदवानलैरिव । धाम–तेजस्तेन हारिभिः–मनोहरैः । यथा विद्युत् सन्ध्यासमयमेघमस्तके भाति तद्वत् । सा देवी मुदेऽस्तु–भवतु । समा च तनुश्च समतनुः, न समतनुरसमतनुः, एवंविधा भा यस्याः । गवि–पृथिव्यां स्वर्गे वा । कृतो धीराणां समदानां वैरिणां वधो यया ॥ ७२ ॥

अन्वयः

या विचित्र–वर्ण–विनतात्मज–पृष्ठं अधिष्ठिता, हुताद्–सम–तनु–भाग्, अ–विकृत–धीः, अ–सम–दवैः इव धामन्–हारिभिः महत्–अरिभिः, सान्ध्य–घन–मूर्धनि तडित् इव अत्र भाति सा अ–सम–तनु–भा, गवि कृत–धीर–स–मद–वैरिन्–वधा चक्रधरा मुदे अस्तु ।

निर्वाणकलिकायाम्—

'[illegible] चतुर्भुजा [illegible]
[illegible] ॥'

श्रीचक्रधरायाः स्तुतिः—

याऽत्र विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुताद्—
समतनुभागविकृतधीरसमदवैरिव धामहारिभिः ।
तडिदिव भाति सान्ध्यघनमूर्धनि चक्रधराऽस्तु सा मुदे—
ऽसमतनुभा गवि कृतधीरसमदवैरिवधा महारिभिः ॥ ७२ ॥ १८॥

—द्विपदी

टीका

येति । 'या' । अत्र ' अस्मिन् जगति । 'विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं' विचित्रवर्णः-शबलवर्णः "आजानु कनकगौरम्" इत्यादिवचनात् यो विनतात्मजो—गरुत्मान् तस्य पृष्ठं-गात्रोपरिभागम्। 'अधिष्ठिता' अधिरूढा । 'हुतादसमतनुभाक्' हुतं अश्नाति हुताद्—अग्निः तत्समं तनुं-मूर्तिं भजते या सा। 'अविकृतधीः' अविकृता—अविकारिणी धीर्यस्याः सा। 'असमदवैरिव' असदृशदावैरिव । 'धामहारिभिः' धाम्ना—तेजसा हारिभिः—कान्तैः । 'तडिदिव' विद्युदिव । 'भाति' शोभते । 'सान्ध्यघनमूर्धनि' सन्ध्याभवाम्भोदशिरसि । 'चक्रधरा' चक्रधरा । 'अस्तु' भवतु । 'सा' । 'मुदे' प्रीत्यै । 'असमतनुभा' समा च तनुश्च समतनुः, न समतनुः (असमतनुः)भा यस्याः सा । 'गवि' पृथिव्यां, स्वर्गे वा । 'कृतधीरसमदवैरिवधा' कृतो धीराणां समदानां वैरिणां वधो यया सा । 'महारिभिः' महद्भिररिभिः। या विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं अधिष्ठिता सती सान्ध्यघनमूर्धनि तडिदिव भाति सा महारिभिः कृतधीरसमदवैरिवधा चक्रधरा मुदेऽस्त्विति सम्बन्धः ॥ ७२ ॥

अवचूरिः

अरा एषां सन्तीत्यरीणि—चक्राणि । महान्ति च तान्यरीणि च तैर्महारिभिः—महाचक्रैः [illegible] चक्रधरा देवी—अप्रतिचक्रा देवी भाति—शोभते । कथंभूता ? । विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता । [illegible] हुताद्—वह्निस्तत्तुल्यां तनुं भजते । अविकृता—अविकारिणी धीर्यस्याः सा । महारिभिः [illegible] असमदवानलैरिव । धाम—तेजस्तेन हारिभिः—मनोहरैः । यथा विद्युत् सन्ध्याभवमेघमस्तके [illegible] । [illegible] देवी मुदेऽस्तु—भवतु । समा च तनुश्च समतनुः, न समतनुरसमतनुः, एवंविधा भा यस्याः । [illegible] स्वर्गे वा । कृतो धीराणां समदानां वैरिणां वधो यया ॥ ७१ ॥

अन्वयः

या विचित्र-वर्ण-विनतात्मज-पृष्ठे अधिष्ठिता, हुताद्-सम-तनु-भाज्, [illegible] , अ-सम-दवैः इव धामन्-हारिभिः महत्-अरिभिः, सान्ध्य-घन-मूर्धनि तडित् इव [illegible] अ-सम-तनु-भा, गवि कृत-धीर-स-मद-वैरिन्-वधा चक्रधरा मुदे अस्तु ।

(રંગબેરંગી) મેઘ ઉપરની સૌદામિનીની જેમ આ જગતમાં શોભે છે, તે ચક્રધરા (દેવી) કે જેના દેહની કાંતિ નિરૂપમ છે [અથવા જેની કાંતિ અનુપમ તેમજ અનલ્પ છે] તેમજ જેણે (ઉપર્યુક્ત ચક્રો વડે) પૃથ્વી ઉપરના [અથવા સ્વર્ગમાંના] પરાક્રમી તથા મદોન્મત્ત એવા શત્રુઓનો સંહાર કર્યો છે (અને તેમ કરીને પોતાનું ચક્રધરા એવું નામ ચરિતાર્થ કર્યું છે), તે ચક્રધરા (હે મોક્ષાભિલાષી જનો !) (તમારા) હર્ષને માટે થાઓ."—૭૨

સ્પષ્ટીકરણ

ચક્રધરા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ ચક્રધરા દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને 'અપ્રતિચક્રા'ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ સુવર્ણવર્ણી દેવીને ગરૂડનું વાહન છે અને તેના ચારે હસ્તો ચક્રથી વિભૂષિત છે. આ વાતની આચાર-દિનકર સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"गरुत्मत्पृष्ठ आसीना, कार्तस्वरसमच्छविः ।
भूयादप्रतिचक्रा नः, सिद्धये चक्रधारिणी ॥"

—પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આવો ઉલ્લેખ છે; તે નીચે મુજબ છેઃ—

'तथा अप्रतिचक्रां तडिद्वर्णां गरुडवाहनां चतुर्भुजां चक्रचतुष्टयभूषितकरां चेति"

શબ્દાર્થ

विचित्र=વિચિત્ર, વિવિધ.
वर्ण=રંગ.
विनता=કાશ્યપની પત્ની, ગરૂડની માતા.
आत्मज=પુત્ર.
विनतात्मज=ગરૂડ.
पृष्ठ=પીઠ.
विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं=રંગબેરંગી વર્ણવાળા ગરૂડની પીઠને.
अधिष्ठिता (मू० अधिष्ठित)=રહેલી, આરોહણ કરેલી.
हुत=હવન.
अद्=ખાવું.
हुताद्=અગ્નિ.
हुतादसमतनुभाग्=અગ્નિસમાન દેહને ધારણ કરનારી.
विकृत (धा० कृ)=વિકારી.
अविकृत=અવિકારી.
अविकृतधीः=અવિકારી છે મતિ જેની એવી.
दव=દાવાનલ.
असमदवैः=અસાધારણ દાવાનલો વડે.
धामन्=(૧) તેજ.
धामहारिभिः=તેજ વડે મનોહર.
तडित्=વીજળી.
भाति (धा० भा)=પ્રકાશે છે.
सान्ध्य=સંધ્યા (સમય)ના, સંધ્યાસંબંધી.
मूर्धन्=મસ્તક.
सान्ध्यघनमूर्धनि=સંધ્યા (સમય)ના મેઘના ઉપર.
चक्रधरा=ચક્રધરા (દેવી).
अस्तु (धा० अस्)=થાઓ.
मुदे (मू० मुद्)=હર્ષને માટે.
असमतनुभा=(૧) નિરૂપમ છે દેહની કાન્તિ જેની એવી; (૨) નિરૂપમ તેમજ અતિશય છે કાન્તિ જેની એવી.
गवि (मू० गो)=(૧) પૃથ્વી ઉપર; (૨) સ્વર્ગમાં.
वैरिन्=દુશ્મન.
वध=નાશ.
कृतधीरसमदवैरिवधा=કર્યો છે પરાક્રમી તેમજ અભિમાની એવા શત્રુઓનો સંહાર જેણે એવી.
महारिभिः=મહાચક્રો વડે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીચક્રધરા દેવીની સ્તુતિ—

"[1]રંગબેરંગી વર્ણવાળા ગરૂડની પીઠ ઉપર આરૂઢ થનારી, તથા અગ્નિના સમાન (દેદીપ્યમાન) દેહને ધારણ કરનારી, તેમજ અવિકારી બુદ્ધિવાળી એવી જે (દેવી), જેમ અનુપમ દાવાનલ હોય એવા પ્રકાશ વડે મનોહર એવાં મહાચક્રો વડે, સંધ્યા સમયના

---

૧ ગરૂડનો વર્ણ વિચિત્ર છે, કહ્યું પણ છે કે—

"आजानु कनकगौरम्, आनाभे शङ्खकुन्देन्दुधवलम्, आकण्ठतो नवदिवाकरकान्तितुल्यमामूर्धतोऽञ्जननिभं गरुडस्वरूपम्।"

અર્થાત્ પગના તળિયાથી તે ઘૂંટણ સુધી કનકના જેવો પીળાવર્ણો, ઘૂંટણથી તે નાભિ (ડુંટી) સુધી શંખ, કુન્દ પુષ્પ અને ચન્દ્રના જેવો શ્વેતવર્ણો અને નાભિથી તે ગળા સુધી નવીન સૂર્યના જેવો રાતવર્ણો અને ગળાથી તે મસ્તક સુધી [illegible]

(રંગબેરંગી) મેઘ ઉપરની સૌદામિનીની જેમ આ જગતમાં શોભે છે, તે ચક્રધરા (દેવી) કે જેના દેહની કાંતિ નિરૂપમ છે [અથવા જેની કાંતિ અનુપમ તેમજ અનલ્પ છે] તેમજ જેણે (ઉપર્યુક્ત ચક્રો વડે) પૃથ્વી ઉપરના [અથવા સ્વર્ગમાંના] પરાક્રમી તથા મદોન્મત્ત એવા શત્રુઓનો સંહાર કર્યો છે (અને તેમ કરીને પોતાનું ચક્રધરા એવું નામ ચરિતાર્થ કર્યું છે), તે ચક્રધરા (હે મોક્ષાભિલાષી જનો !) (તમારા) હર્ષને માટે થાઓ."—૭૨

સ્પષ્ટીકરણ

ચક્રધરા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ ચક્રધરા દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને 'અપ્રતિચક્રા'ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ સુવર્ણવર્ણી દેવીને ગરૂડનું વાહન છે અને તેના ચારે હસ્તો ચક્રથી વિભૂષિત છે. આ વાતની આચાર-દિનકર સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"गरुत्मत्पृष्ठ आसीना, कार्तस्वरसमच्छविः ।
भूयादप्रतिचक्रा नः, सिद्धये चक्रधारिणी ॥"

—પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આવો ઉલ્લેખ છે; તે નીચે મુજબ છેઃ—

'तथा अप्रतिचक्रां तडिद्वर्णां गरुडवाहनां चतुर्भुजां चक्रचतुष्टयभूषितकरां चेति"

શબ્દાર્થ

विचित्र=વિચિત્ર, વિવિધ.
वर्ण=રંગ.
विनता=કાશ્યપની પત્ની, ગરૂડની માતા.
आत्मज=પુત્ર.
विनतात्मज=ગરૂડ.
पृष्ठ=પીઠ.
विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं=રંગબેરંગી વર્ણવાળા ગરૂડની પીઠને.
अधिष्ठिता (મૂ० अधिष्ठित)=રહેલી, આરોહણ કરેલી.
हुत=હવન.
अद्=ખાવું.
हुताद्=અગ્નિ.
हुतात्समतनुभाग्=અગ્નિસમાન દેહને ધારણ કરનારી.
विकृत (ધા० कृ)=વિકારી.
अविकृत=અવિકારી.
अविकृतधीः=અવિકારી છે મતિ જેની એવી.
दव=દાવાનલ.
असमदवैः=અસાધારણ દાવાનલો વડે.
धामन्=(૧) તેજ.
धामहारिभिः=તેજ વડે મનોહર.
तडित्=વીજળી.
भाति (ધા० भा)=પ્રકાશે છે.
सान्ध्य=સંધ્યા (સમય)ના, સંધ્યાસંબંધી.
मूर्धन्=મસ્તક.
सान्ध्यघनमूर्धनि=સંધ્યા (સમય)ના મેઘના ઉપર.
चक्रधरा=ચક્રધરા (દેવી).
अस्तु (ધા० अस्)=થાઓ.
मुदे (મૂ० मुद्)=હર્ષને માટે.
असमतनुभा=(૧) નિરૂપમ છે દેહની કાન્તિ જેની એવી; (૨) નિરૂપમ તેમજ અતિશય છે કાન્તિ જેની એવી.
गवि (મૂ० गो)=(૧) પૃથ્વી ઉપર; (૨)સ્વર્ગમાં.
वैरिन्=દુશ્મન.
वध=નાશ.
कृतधीरसमदवैरिवधा=કર્યો છે પરાક્રમી તેમજ અભિમાની એવા શત્રુઓનો સંહાર જેણે એવી.
महारिभिः=મહાચક્રો વડે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીચક્રધરા દેવીની સ્તુતિ—

"[1]રંગબેરંગી વર્ણવાળા ગરૂડની પીઠ ઉપર આરૂઢ થનારી, તથા અગ્નિના સમાન (દેદીપ્યમાન) દેહને ધારણ કરનારી, તેમજ અવિકારી બુદ્ધિવાળી એવી જે (દેવી), જાણે અનુપમ દાવાનલ હોય એવા પ્રકાશ વડે મનોહર એવાં મહાચક્રો વડે, સંધ્યા સમયના

---

૧ ગરૂડનો વર્ણ વિચિત્ર છે, કહ્યું પણ છે કે—

"आजानु कनकगौरम्, आनाभेः शङ्खकुन्ददलधवलम्, आकण्ठतो नवरविकरकान्तितुल्यमामूर्धतोऽञ्जननिभं गरुडस्वरूपम् ।"

અર્થાત્ પગના નખોથી તે ઘુંટણ સુધી કનકના જેવો પીતવર્ણી, ઘુંટણથી તે નાભિ (ડુંટી) સુધી શંખ, કુન્દ સ્ફટિકના જેવો શ્વેતવર્ણી અને નાભિથી તે ગળા સુધી નૂતન સૂર્યના જેવો રક્તવર્ણી અને ગળાથી તે મસ્તક સુધી કાજળના જેવો કૃષ્ણવર્ણી એવો ગરૂડ હોય છે.

શબ્દાર્થ

પા૦ નુદ્)=દૂર ફેંકતા.
[મૂ]૦ તનુ)=દેહને.
(મૂ૦ તન્)=તું વિસ્તાર કર.
[મ]લ્લિનાથ, ઓગણીસમા તીર્થંકર.
[મલ્લિના]થ !=હે મલ્લિનાથ !
[પ્રિયં]ગુ=પ્રિયંગુ, વૃક્ષ-વિશેષ.
[પ્રિયંગુર]ોચિઃ=પ્રિયંગુના જેવી કાંતિ છે જેની એવા.
[અનુચિત અમન]ોચિતા=નહિ મનોહર કે નહિ ઉચિત એવા.

વિડમ્બયન્ (ધા૦ વિડમ્બ્)=તિરસ્કાર કરનાર.
વરં (મૂ૦ વર)=વરને.
उज्ज्वल=પ્રકાશિત.
घरुचिमण्डलोज्ज्वलः=ઉત્કૃષ્ટ ભામંડલ વડે ઉજ્જ્વલ.
गुरो ! (મૂ૦ गुरु)=હે ગુરુ !
अचिररुचि=વિજળી.
अम्बर=આકાશ.
अचिररुचिरोचिताम्बरं=વિજળી વડે પ્રકાશિત એવા આકાશને.

શ્લોકાર્થ

[મલ્લ]િનાથની સ્તુતિ—

"હે મલ્લિનાથ ! હે ગુરુ ! અમનોહર તેમજ અનુચિત એવા દેહને દૂર ફેંકતો [પ્ર]િયંગુ (નામના વૃક્ષ)ના જેવી (નીલ) કાંતિવાળો, તથા ઉત્કૃષ્ટ ભામંડલથી વિભૂ[ષિત] અને (એથી કરીને) સૌદામિની(ના પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત થયેલા એવા (મિશ) [આકાશ]ને વિડંબના પમાડતો થકો તું મને પ્રિય વરદાન આપ."—૭૩

સ્પષ્ટીકરણ

[મ]લ્લિનાથ-ચરિત્ર—

[શ્રી]મલ્લિનાથનો જન્મ મિથિલા નગરીમાં થયો હતો. કુમ્ભરાજ અને પ્રભાવતી રાણી એ [એમન]ાં પિતા અને માતા થતાં હતાં. તેમના કુંભના લાંછનથી અંકિત દેહનો વર્ણ નીલ હતો અને [તેમન]ી ઊંચાઇ પચીસ ધનુષ્ય-પ્રમાણ હતી.

આ ઓગણીસમા તીર્થંકરને શ્વેતામ્બરો સ્ત્રી તરીકે માને છે, જ્યારે દિગમ્બરો તો તેને [પુરુ]ષ ગણે છે. કારણ કે દિગમ્બર મત પ્રમાણે કોઇ પણ સ્ત્રી તે ભવમાં તો મુક્તિ [illegible] આથી કરીને જ્યારે તીર્થંકર તો તેજ ભવમાં મુક્તિ-રમણીને વરે છે, તો [illegible] તો સંભવજ તે મતમાં ક્યાંથી હોય ?

---

૧ [illegible]—[illegible] [illegible] गुरुः ।

૨ આ ઓગણીસમા તીર્થંકર પુરુષ હતા કે સ્ત્રી હતા તે બાબત શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર [illegible] મત-ભેદ છે. શ્વેતામ્બરો એમ કહે છે કે તેઓ સ્ત્રી હતા અને [illegible], કારણ કે [illegible] તીર્થંકર [illegible] અને એથી કરીને તો [illegible] [illegible] એક અપવાદ છે. પૂર્વે ભવમાં તપસ્યામાં [illegible] સેવન કરેલું હોવાથી [illegible] હોવાથી તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થયા [illegible] તેમને સ્ત્રી [illegible] એમ શ્વેતામ્બરો કહે છે.

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

नुदंस्तनुं प्रवितनुं मल्लिनाथ ! मे
प्रियङ्गुरोचिररुचिरोचितां वरम् ।
विडम्बयन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः
प्रियं गुरोऽचिररुचिरोचिताम्बरम् ॥ ७३ ॥

—रुचिरा (४, ९)

टीका

नुदन्निति । 'नुदन्' प्रेरयन् । 'तनुं' मूर्तिम् । 'प्रवितनु' प्रकर्षेण विस्तारय । 'मल्लिनाथ !' मल्लिस्वामिन् ! । 'मे' मम । 'प्रियङ्गुरोचिः' श्यामद्युतिः । 'अरुचिरो-चितां' रुचिरां च उचितां च रुचिरोचितां, न रुचिरोचिताम् । 'वरं' प्रार्थितार्थम् । 'विड-म्बयन्' हसन् । 'वररुचिमण्डलोज्ज्वलः' वरं यत् रुचिमण्डलं—प्रभामण्डलं तेन उज्ज्वलः—कान्तः । 'प्रियं' अभिमतम् । एतत् वरस्याम्बरस्य वा विशेषणम् । 'गुरो !' महात्मन् ! । 'अचिररुचिरोचिताम्बरम्' अचिररुचा—विद्युता रोचितं—उद्भासितं यत् अम्बरं—आकाशं तत् । हे मल्लिनाथ ! अरुचिरोचितां [illegible] नुदन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः सन् अचिररुचिरोचिताम्बरं विडम्बयन् वरं मे प्रवितन्विति योगः ॥ ७३ ॥

अवचूरिः

नुदन्–क्षिपन् तनुं–शरीरम् । प्रियंगु–श्यामा [illegible] रोचिर्यस्य । तनुं [illegible] ॥ [illegible] [illegible] न [illegible] । वररुचिमण्डलं–आभामण्डलं [illegible] । अचिररुचा विद्युता [illegible] [illegible] विडम्बयन् । हे मल्लि (मल्लिनाथ) ! हे गुरो ! अरुचिरोचितां तनुं नुदन् प्रियंगुरोचिः [illegible] [illegible] [illegible] मम वरं प्रवितनु ॥ ७३ ॥

अन्वयः

(हे) मल्लि-नाथ ! गुरो ! अ-रुचिर-उचितां तनुं नुदन्, प्रियङ्गु-रोचिः, वर-रुचि-मण्डल-उज्ज्वलः अचिर-रुचि-रोचित-अम्बरं विडम्बयन् (त्वं), मे प्रियं वरं प्रवितनु ।

१ [illegible]

तेनपतीना स्तुतिः—

जवाद् गतं जगदवतो वपुर्व्यथा–
कदम्बकैरवशतपत्रसं पदम् ।
जिनोत्तमान् स्तुत दधतः स्रजं स्फुरत्–
कदम्बकैरवशतपत्रसम्पदम् ॥ ७४ ॥

—रुचिरा

टीका

जवादिति । 'जवात्' वेगात् । 'गतं' यातम् । 'जगदवतः' विश्वं रक्षतः । 'वपुर्व्य-
ाकदम्बकैः' शरीरपीडोत्पीडैः । 'अवशतपत्त्रसं' अवशाः–परवशाः तपन्तः–तापं अनुभवन्तः
ासाः–सत्त्वा यत्र तत् । 'पदं' स्थानं नरकादिकम् । 'जिनोत्तमान्' जिनवरान् । 'स्तुत'
णत । 'दधतः' धारयन्तः । 'स्रजं' पुष्पमालाम् । 'स्फुरत्कदम्बकैरवशतपत्रसंपदं' कैरवाणि–
ुमुदानि स्फुरन्ती कदम्बानां कैरवाणां शतपत्राणां च सम्पत्–समृद्धिर्यत्र ताम् । अवशतपत्र-
ं पदं गतं जगज्जवादवतो जिनोत्तमान् स्तुतेति सम्बन्धः ॥ ७४ ॥

अवचूरिः

जवाद्–वेगाज्जगद्–विश्वमवतो–रक्षतो जिनोत्तमान् हे भव्यजनाः ! स्तुत–नुत । जगत् किंविशिष्टम् ?
पदं–स्थानं नरकादिलक्षणं गतं–प्राप्तम् । पदं किंभूतम् ? । वपुःपीडोत्पीडैरवशाः–परतन्त्रास्तपन्त –तापम-
नुभवन्तस्त्रसाः–प्राणिनो यत्र तत् । जिनोत्तमान् कथंभूतान् ? । स्रजं–पुष्पमालां दधतः । मालां कथं-
भूताम् ? । स्फुरन्ती कदम्बानां कैरवाणां शतपत्राणां च सम्पद् यत्र ॥ ७४ ॥

अन्वयः

वपुस्–व्यथा–कदम्बकैः अवश–तपत्–त्रसं पदं गतं जगत् जवात् अवतः, स्फुरत्–कदम्ब-
कैरव–शतपत्र–सम्पदं स्रजं दधतः जिन–उत्तमान् स्तुत ।

શબ્દાર્થ

जवात् (मू० जव)=વેગથી.
जगत् (मू० जगत्)=દુનિયાને.
वपुस्=દેહ.
व्यथा=પીડા.
वपुर्व्यथाकदम्बकैः=દેહની પીડાના સમૂહ વડે.
अवश=પરતન્ત્ર.
तपत् (धा० तप्)=સંતાપ પામતો.
त्रस=જીવ.
अवशतपत्त्रसं=પરતન્ત્ર તેમજ સંતાપ પામતા
છે જીવો જેને વિષે એવા.
जिनोत्तमान्=જિનેશ્વરોને.
दधतः (मू० दधत्)=ધારણ કરનારા.
स्रजं (मू० स्रज्)=માળાને.
स्फुरत् (धा० स्फुर्)=સ્ફુરાયમાન, વિકસ્વર.

આ પ્રમાણેના આ બે ફિરકાઓ વચ્ચે મત-ભેદ હોવા છતાં એ વાત તો બન્નેને સંમત કે તેઓ જીવન-પર્યંત બ્રહ્મચારી રહ્યા હતા અર્થાત્ વિષય-વાસનાને તેમણે જન્મથી હમેશ માટે દેશવટો દઇ દીધો હતો. અખંડિત ચારિત્ર પાળી, અનેક જીવોના ઉપર અનુપમ ઉપ કરી અંતમાં પંચાવન હજાર (૫૫૦૦૦) વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેઓ પરમ પદને પામ્યા.

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્ય તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ સમવૃત્તમાંના તેર અક્ષરવાળા રૂચિરા વૃત્ત રચવામાં આવ્યાં છે. આ વૃત્તને કેટલાક પ્રભાવતી કહે છે.[1] એનું લક્ષણ એ છે કે—

"जभौ सजौ गिति रुचिरा चतुर्ग्रहैः"

અર્થાત્ આ છંદમાં જ, ભ, સ અને જ એમ ચાર ગણો છે અને અન્ત્યાક્ષર દીર્ઘ વળી ચોથે અને પછી નવમે એટલે તેરમે અક્ષરે 'યતિ' છે. આ સંબંધમાં આ પદ્યનું પ્ર ચરણ વિચારી લેઇએ.

नु दंसू त ⏑ – ⏑	नुंरू, र वि – ⏑ ⏑	त र मल् ⏑ ⏑ –	लि ना थ ⏑ – ⏑	मे –
ज	भ	स	ज	ग

આ પદ્યમાં બીજાં પદ્યોની માફક સાધારણ ચમત્કૃતિ હોવા ઉપરાંત એટલી વિશેષતા છે કે રૂચિરા નામના વૃત્તમાં આ પદ્ય રચાયું છે, તે વૃત્તનો પણ આ પદ્યમાં સાક્ષાત્ ઉલ્લે કરવામાં આવ્યો છે. આ પણ એક જાતનો શબ્દાલંકાર છે. આના વિશેષ જિજ્ઞાસુએ શ્રીજિ પ્રભાચાર્યકૃત વીર-'સ્તવ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો.

---

1 પ્રભાવતી એ નામાન્તર ન હોય તો આ વાત વિચારણીય છે, કેમકે શ્રુત-બોધમાં પ્રભાવતીનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

"[illegible] प्रिये ! प्रथमकमष्टमं
[illegible] तथा गुरु [illegible] ।
[illegible] यदि विरतिर्ग्रहैः
[illegible] ! प्रभावती ॥"

અર્થાત્—હે પ્રિયા ! જે વૃત્તમાં પહેલો બે અક્ષરો તેમજ ચોથો, [illegible] તેમજ તેરમો અક્ષર ([illegible]) [illegible] અને [illegible] 'યતિ' હોય, તો તે [illegible] ([illegible]) 'પ્રભાવતી' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

2 આ [illegible] (પૃ૦ ૧૧૭-૨૧૦)માં [illegible] છે.

सिद्धान्त-श्लाघनम्—

स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः
शमावहन्नतनुतमोहरोऽदिते ।
स चित्तभूः क्षतरिह येन यस्तपः-
शमावहन्नतनुत मोहरोदिते ॥ ७५ ॥

—रुचिरा

टीका

स सम्पदमिति । 'सः' । 'सम्पदं' श्रियम् । 'दिशतु' ददातु । 'जिनोत्तमागमः' अर्हत्सिद्धान्तः । 'शं' सुखम् । 'आवहन्' कुर्वन् । 'अतनुतमोहरः' अतनु-प्रभूतं तमो हरति यः सः, यद्वा अतनुतमान् ऊहान् राति यः सः । 'अदिते' अखण्डिते । 'सः' । 'चित्तभूः' मनोभवः । 'क्षतः' ध्वस्तः । 'इह' अत्र जगति । 'येन' आगमेन । 'यः' । 'तपःशमौ' तपश्च शमश्च (तौ) । 'अहन्' हतवान् । 'अतनुत' अपप्रथत ? । 'मोहरोदिते' मोहं च रोदितं च । स जिनोत्तमागमः सम्पदं दिशतु येन चित्तभूः क्षतः स यस्तपःशमावहन् अदिते मोहरोदिते अतनुतेति योगः ॥ ७५ ॥

अवचूरिः

स जिनेन्द्रागमः सम्पदं दद्यात् । कथंभूतः ? । शं-सुखमावहन्-कुर्वन् । अतनु-प्रौढं तमो हरतीति । यद्वा अतनुतमानूहान् राति-ददातीति । स चित्तभूः-कामो येन क्षतो-हतः । यः कन्दर्पस्तपःशमौ अहन्-जघान । अदिते-अखण्डिते मोहश्च रोदितं च मोहरोदिते च योऽतनुत-अप्रथयत् ॥ ७५ ॥

अन्वयः

यः तपस्-शमौ अहन्, अ-दिते मोह-रोदिते (च) अतनुत, स चित्त-भूः येन इह क्षतः, स शं आवहन् अ-तनु-तमस्-हरः (अथवा अतनुतम-ऊह-रः) जिन-उत्तम-आगमः सम्पदं दिशतु ।

શબ્દાર્થ

सम्पदं (मू० सम्पद्)=વૈભવને.
जिनोत्तमागमः=(૧) જિનેશ્વરનો આગમ; (૨) જિનોનો ઉત્તમ સિદ્ધાન્ત.
आवहन् (धा० वह्)=કરનારો.
हर=હરનાર.
अतनुतमोहरः=(૧)અનલ્પ અંધકારને હરનારો; (૨) પ્રબલ યુક્તિઓ આપનારો.
अदिते (मू० अदित)=અખણ્ડિત.
चित्तभूः=મદન.
क्षतः (मू० क्षत)=નષ્ટ કરેલ.
शम=ઉપશમ.
तपःशमौ=તપ અને ઉપશમને.
अहन् (धा० हन्)=નાશ કર્યો.
अतनुत (धा० तन्)=વિસ્તાર કર્યો, વિસ્તાર્યો.
रोदित=રુદન.
मोहरोदिते=અજ્ઞાન અને રુદનને

कदम्ब=કદમ્બ.
कैरव=શ્વેત કમલ, ચંદ્રવિકાસિ કમલ.
शतपत्र=સો પાંખડીવાળું કમલ, શેવંતી.

स्फुरत्कदम्बकैरवशतपत्रसम्पत्=સ્ફુરાયમાન છે કદમ્બ, કૈરવ અને શતપત્રની સંપત્તિ જેને વિષે એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-પતિઓની સ્તુતિ—

" શરીરની પીડાના સમુદાય વડે પરતન્ત્ર તેમજ (અત્યન્ત) સંતાપનો અનુભવ કરનારા એવા જીવો છે જેને વિષે એવા (નરકાદિક ચાર ગતિઓ વડે લક્ષિત) પદને પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વનું વેગ વડે રક્ષણ કરનારા એવા, તેમજ વિકસ્વર છે કદમ્બ, કૈરવ અને શતપત્રની સંપત્તિઓ જેને વિષે એવી (પુષ્પની) માલાને ધારણ કરનારા એવા જિનેશ્વરોની (હે ભવ્યો!) તમે સ્તુતિ કરો."—૭૪

સ્પષ્ટીકરણ

જીવ-વિચાર—

જોકે અત્ર 'ત્રસ' શબ્દનો દુઃખથી ઉદ્વેગ પામનાર અર્થ ગણીને બધા જીવો ભયસંજ્ઞાવાળા હોવાથી સામાન્ય જીવ અર્થમાં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં તેનો વિશેષ અર્થ જોઇ લઇએ. જૈન શાસ્ત્રમાં પ્રથમ તો જીવના 'મુક્ત' (સિદ્ધ) અને 'સંસારી' એમ બે ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે. તેમાં વળી સંસારી જીવના 'સ્થાવર' અને 'ત્રસ' એમ બે અવાંતર ભેદો પાડેલા છે. [1]પૃથ્વીકાયાદિક જીવો કે જેમને ફક્ત ત્વચા (ચામડી) રૂપી એકજ ઇન્દ્રિય[2] છે તે જીવોને અર્થાત્ એકેન્દ્રિય જીવોને '[3]સ્થાવર' કહેવામાં આવે છે, જ્યારે અનેક (બેથી પાંચ સુધીની) ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને '[4]ત્રસ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનાં સ્થાવર અને ત્રસનાં લક્ષણોથી અન્ય લક્ષણો તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, જીવાજીવાભિગમ અને આચારાંગ-નિર્યુક્તિ-વૃત્તિમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે (જો કે આ પણ અપેક્ષાનુસાર ઘટી શકે છે), પરંતુ ગ્રન્થ-ગૌરવના ભયથી તે અત્ર વિચારવામાં આવતાં નથી.

---

૧ 'આદિ' શબ્દથી અપ્ (જલ)-કાય, અગ્નિ-કાય, વાયુ-કાય અને વનસ્પતિ-કાય સમજવા.

૨ આ વાત દ્રવ્યેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ વિચારવામાં આવી છે.

૩ 'સ્થાવર' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ 'સ્થિર રહેનાર' થાય છે, પરંતુ તે અર્થ અગ્નિ અને વાયુમાં નહિ ઘટી શકતો હોવાને લીધે 'સ્થાવર' શબ્દથી એકેન્દ્રિય જીવોનું પારિભાષિક નામ સમજવું.

૪ 'ત્રસ' શબ્દનો અર્થ હાલનાર, ચાલનાર થાય છે. વાયુ-કાય અને અગ્નિ-કાય જીવોમાં ચલન-ક્રિયા રહેલી હોવાથી 'ત્રસ' શબ્દથી બેથી પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનું પારિભાષિક નામ સમજવું.

सिद्धान्त-श्लाघनम्—

स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः
शमावहन्नतनुतमोहरोऽदिते ।
स चित्तभूः क्षतरिह येन यस्तपः-
शमावहन्नतनुत मोहरोदिते ॥ ७५ ॥

—रुचिरा

टीका

स सम्पदमिति । 'सः' । 'सम्पदं' श्रियम् । 'दिशतु' ददातु । 'जिनोत्तमागमः' अर्हत्सिद्धान्तः । 'शं' सुखम् । 'आवहन्' कुर्वन् । 'अतनुतमोहरः' अतनु-प्रभूतं तमो हरति यः सः, यद्वा अतनुतमान् ऊहान् राति यः सः । 'अदिते' अखण्डिते । 'सः' । 'चित्तभूः' मनोभवः । 'क्षतः' ध्वस्तः । 'इह' अत्र जगति । 'येन' आगमेन । 'यः' । 'तपःशमौ' तपश्च शमश्च (तौ) । 'अहन्' हतवान् । 'अतनुत' अप्रथयत ? । 'मोहरोदिते' मोहं च रोदितं च । स जिनोत्तमागमः सम्पदं दिशतु येन चित्तभूः क्षतः स यस्तपःशमावहन् अदिते मोहरोदिते अतनुतेति योगः ॥ ७५ ॥

अवचूरिः

स जिनेन्द्रागमः सम्पदं दद्यात् । कथंभूतः ? । शं-सुखमावहन्-कुर्वन् ।अतनु-प्रौढं तमो हरतीति । यद्वा अतनुतमानूहान् राति-ददातीति । स चित्तभूः-कामो येन क्षतो-हतः । यः कन्दर्पस्तपःशमौ अहन्-अघान । अदिते-अखण्डिते मोहञ्च रोदितं च मोहरोदिते च योऽतनुत-अप्रथयत् ॥ ७५ ॥

अन्वयः

यः तपस्-शमौ अहन्, अ-दिते मोह-रोदिते (च) अतनुत, स चित्त-भूः येन इह क्षतः, स शं आवहन् अ-तनु-तमस्-हरः (अथवा अतनुतम-ऊह-रः) जिन-उत्तम-आगमः सम्पदं दिशतु ।

शब्दार्थ

सम्पदं (मू० सम्पद्)=वैभवने.
जिनोत्तमागमः=(१) जिनेश्वरनो आगम; (२) जिनोनो उत्तम सिद्धान्त.
आवहन् (धा० वह्)=करनारो.
हर=हरनार.
अतनुतमोहरः=(१)अनल्प अंधकारने हरनारो; (२) प्रबल युक्तिओ आपनारो.
अदिते (मू० अदित)=अखण्डित.
चित्तभूः=मदन.
क्षतः (मू० क्षत)=नष्ट करेल.
शम=उपशम.
तपःशमौ=तप अने उपशमने.
अहन् (धा० हन्)=नाश कर्यो.
अतनुत (धा० तन्)=विस्तार कर्यो, विस्तार्यो.
रोदित=रुदन.
मोहरोदिते=अज्ञान अने रुदनने.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા—

" જે (બાહ્ય તેમજ અભ્યન્તર) તપ અને ઉપશમનો નાશ કરતો હવો તેમજ જે અખણ્ડિત અજ્ઞાન અને રૂદનનો વિસ્તાર કરતો હવો તે કંદર્પ જેનાથી અત્ર નાશ પામ્યો છે, સુખને અર્પણ કરનારો તેમજ અનલ્પ અજ્ઞાનનો અંત આણનારો [અથવા સૌથી પ્રબલ તર્કને રજુ કરનારો] એવો જિનેશ્વરનો સિદ્ધાન્ત (હે ભવ્યો ! તમને) સંપત્તિ અર્પો. "—૭૫

સ્પષ્ટીકરણ

જૈન સિદ્ધાન્તમાં તર્કનું સ્થાન—

જૈન સિદ્ધાન્તમાં જેટલે અંશે 'તર્ક' પ્રમાણને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તેટલે અંશે અન્ય સિદ્ધાન્તમાં તેને સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય એમ જોવામાં આવતું નથી.[1] કેટલાક દર્શનકારોએ તો 'આગમ' પ્રમાણને અત્યંત વજન આપ્યું છે અને તેથી કરીને 'बाबावाक्यं प्रमाणं' એ સૂત્ર લજ્જાસ્પદ બની ગયું છે. જૈન સિદ્ધાન્ત કંઇ 'આગમ' પ્રમાણનો તિરસ્કાર કરતો નથી (કેમકે આ દર્શનમાં પણ તર્ક-ગમ્ય અને આગમ-ગમ્ય એમ બંને પ્રકારના પદાર્થો માનેલા છે), પરંતુ તે તેનું અનુચિત મહત્ત્વ વધારવા તૈયાર નથી, જોકે કેટલીક વાર એ જોવામાં આવે છે કે 'તર્ક' પ્રમાણથી કેટલીક[2] અતીન્દ્રિય બાબતો સિદ્ધ કરવામાં આવી હોય પરંતુ તે 'આગમ' પ્રમાણથી બાધિત થતી હોય, તો તે બાબતોનો સ્વીકાર કરવા સૈદ્ધાન્તિકના નામથી ઓળખાતો પક્ષ તૈયાર નથી.

श्रीकपर्दि-स्मरणम्—

द्विपं गतो हृदि रमतां दमश्रिया
प्रमाति मे चकितहरिद्विपं नगे ।
वटाह्वये कृतवसतिश्च यक्षराट्
प्रमातिमेचकितहरिद् विपन्नगे ॥ ७६ ॥

—रुचिरा

---

૧ બૌદ્ધ દર્શનમાં 'પ્રત્યભિજ્ઞાન' અને 'તર્ક' ને પ્રમાણ તરીકે ગણવામાં આવ્યાં નથી.

૨ તાર્કિક શિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે પ્રરૂપેલ કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનના ઉપયોગના અભેદની અભિન્નતા, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાનની એકતા, સાત નયોને બદલે ૭ નયોનું અસ્તિત્વ ઇત્યાદિ વાતો કેટલાકને માન્ય નથી.

टीका

द्विपमिति । 'द्विपं गतः' गजमारूढः । 'हृदि रमता' मनसि क्रीडतु । 'दमश्रिय
शमसम्पदा । 'प्रभाति' शोभमाने । 'मे' मम । 'चकितहरिद्विपं' चकितः-त्रस्तो हरिद्विपः
सुरेन्द्रहस्ती यस्य तम् । 'नगे' विटपिनि । 'वटाह्वये' न्यग्रोधनाम्नि । 'कृतवसतिश्च' विहि
तालयश्च । 'यक्षराट्' यक्षराजः कपर्दिनामा । 'प्रभातिमेचकितहरित्' प्रभया अतिशयेन
मेचकिताः-श्यामीकृताः हरितः-ककुभो मेचकस्वरूपा एव येन सः । 'विपन्नगे' विगतसर्पे ।
द्विपं गतो नगे कृतवसतिश्च यक्षराट् मे हृदि रमतामित्यन्वयः ॥ ७६ ॥

अवचूरिः

यक्षराट् कपर्दिनामा मम मनसि रमतां-परिक्रीडताम् । हृदि कथंभूते ? । उपशमलक्ष्म्या प्रभाति-प्रकर्षेण शोभमाने । यक्षराट् किंविशिष्टः ? । चकितः-त्रस्तो हरिद्विप-ऐरावणो यस्मात् तं द्विपं-वारणं गतः-प्राप्तः । विपन्नगे-विगतसर्पे नगे-वृक्षे वटाभिधाने कृता वसतिः-आलयो येन । प्रभया-कान्त्या अतिमेचकिता-श्यामलीकृता हरितो-दिशो येन सः ॥ ७६ ॥

अन्वयः

चकित-हरि-द्विपं द्विपं गतः वि-पन्नगे वट-आह्वये नगे च कृत-वसतिः, प्रभा-अति-मे-
चकित-हरित् यक्ष-राट् मे शम-श्रिया प्रभाति हृदि रमताम् ।

શબ્દાર્થ

द्विपं (मू० द्विप)=હાથીને.
गतः (मू० गत)=પ્રાપ્ત થયેલો.
रमताम् (मू० रम्)=રમો, રમણ કરો.
शमश्रिया=ઉપશમની લક્ષ્મી વડે.
प्रभाति (मू० प्रभात्)=પ્રકાશમાન.
चकित=ભય પામેલ.
हरि=ઇન્દ્ર.
हरिद्विप=ઇન્દ્રનો હાથી, ઐરાવત, ઐરાવણ.
चकितहरिद्विपं=વિસ્મય પમાડ્યો છે ઐરાવતને જેણે એવા.
नगे (मू० नग)=વૃક્ષને વિષે.
वट=વડ.

आह्वय=અભિધાન, નામ.
वटाह्वये=વડ છે નામ જેનું એવા.
वसति=વાસ, રહેઠાણ.
कृतवसतिः=કર્યો છે નિવાસ જેણે એવા.
यक्ष=એક જાતનો દેવ.
यक्षराट्=([1]કપર્દી) યક્ષરાજ.
मेचकित=કૃષ્ણવર્ણી.
हरित्=દિશા.
प्रभातिमेचकितहरित्=પ્રભા વડે કરી નાખી છે અત્યંત શ્યામવર્ણી દિશા જેણે એવા.
पन्नग=સર્પ, સાપ.
विपन्नगे=સર્પથી મુક્ત.

---

[1] 'કપર્દી' એ મહાદેવનું પણ નામ છે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીયક્ષરાજ (કપર્દી)નું સ્મરણ—

"(પોતાની સ્થૂલતા, સમર્થતા, સુન્દરતા ઇત્યાદિ ગુણોએ કરીને) ભય પમાડ્યો છે ઐરાવતને જેણે એવા ગજરાજ ઉપર આરૂઢ થયેલો એવો, વળી સર્પથી યુક્ત એવા વડ નામના વૃક્ષ ઉપર નિવાસ કર્યો છે જેણે એવો તેમજ વળી તેજ વડે અત્યંત શ્યામવર્ણી કરી નાખી છે દિશાઓ જેણે એવો (કપર્દી નામનો) યક્ષરાજ ઉપશમરૂપી લક્ષ્મી વડે પ્રકાશમાન (એવા) મારા અંતઃકરણમાં રમણ કરો."—૭૬

સ્પષ્ટીકરણ

યક્ષ-વિચાર—

દ્વિતીય દેવ-નિકાયના વ્યંતર જાતિના (૧) કિન્નર, (૨) કિંપુરુષ, (૩) મહોરગ, (૪) ગાન્ધર્વ, (૫) યક્ષ, (૬) રાક્ષસ, (૭) ભૂત અને (૮) પિશાચ એમ આઠ ભેદો પૈકી યક્ષ પણ એક ભેદ છે એ સહજ સમજી શકાય છે. યક્ષના સંબંધમાં તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ૦ ૪, સૂ૦ ૧૨)ના ભાષ્યમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

"यक्षाः श्यामावदाता गम्भीरास्तुन्दिला वृन्दारकाः प्रियदर्शना मानोन्मानप्रमाणयुक्ता रक्तपाणिपादतल-नखतालुजिह्वौष्ठा भास्वन्मुकुटधरा नानारत्नविभूषणा वटवृक्षध्वजाः"

અર્થાત્ યક્ષો શ્યામ પરંતુ કાન્તિવાળા, ગંભીર, ઊંચી નાભિવાળા, પ્રતિષ્ઠિત, મનોહર દર્શનવાળા, માન અને ઉ- [illegible] રૂપ પ્રમાણથી યુક્ત દેહવાળા, તથા હસ્ત અને ચરણનાં તળીયાં, નખ, તાળુ, [illegible] છે જેમનાં એવા, વળી દેદીપ્યમાન મુકુટને ધારણ કરનારા, વિવિધ [illegible] વૃક્ષરૂપી ધ્વજવાળા છે.

વિશેષમાં [illegible] ભેદો છે—(૧) પૂર્ણભદ્ર, (૨) [illegible] આભિભદ્ર, (૩) [illegible] સુભદ્ર, (૮) સ[illegible] સર્વતોભદ્ર, (૧૦) [illegible] અન્વિપાતિકભદ્ર, (?) [illegible] રૂપ-યક્ષ અને (૧[illegible] (૧૧) વનાહાર, (૧૨) [illegible] કર્વેશ [illegible] [illegible] ૧૪મા પદ્યમાં સ્તુતિ [illegible] કરવું નકી [illegible] થાય છે તે સમજ[illegible]

કપર્દી યક્ષરાજની સ્તુતિ—

આ યક્ષરાજની [1]એક સ્થલે નીચે મુજબ સ્તુતિ કરવામાં આવી છે:—

" यः पूर्वं तन्तुवायः कृतसुकृतलवैः दूरितैः पूरितोऽपि
मत्याख्यानप्रमादादमरभृगदशामातिथेयं प्रपेदे ।
सेवादेवाक्शाली प्रथमजिनपदाम्भोजयोस्तीर्थरक्षा-
दक्षः श्रीयक्षराजः स भवतु भविनां विघ्नभर्ता कपर्दी ॥"

---

1 આ શત્રુંજય-મણ્ડન શ્રીઋષભદેવના સ્તુતિ-કદમ્બકમાંની છેલ્લી સ્તુતિ છે. પ્રથમની ત્રણ સ્તુતિ પણ ચમત્કૃતિથી ભરપૂર હોવાથી તેનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

" आनन्दानम्रकम्रत्रिदशपतिशिरःस्फारकोटीरकोटी-
प्रेङ्खन्माणिक्यमालाशुचिरुचिलहरीधौतपादारविन्दम् ।
आद्यं तीर्थाधिराजं भुवनभवभृतां कर्ममर्मापहारं
वन्दे शत्रुञ्जयाख्यक्षितिधरकमलाकण्ठशृङ्गारहारम् ॥ १ ॥
माद्यन्मोहद्विपेन्द्रस्फुटकरटतटीपाटने पाटवं ये
बिभ्राणाः शौर्यसारा रुचिरतरदृशां भूषणानां विभानाम् ।
सद्वृत्तानां शुभानां प्रकटनपटवो मौक्तिकानां कलापा-
स्तेऽमी कण्ठीरवाभा जगति जिनवरा विश्ववन्द्या जयन्ति ॥ २ ॥
सद्बोधोपायनस्यबीजं सुगतिपथरथः श्रीसमाधिप्रविद्या
रागद्वेषाहिमन्त्रः स्मरशरदवथुः प्रावृषेण्याम्बुवाहः ।
जीयाज्जैनागमोऽयं निबिडतमतमःस्तोमतिग्मांशुबिम्बं
द्वीपः संसारसिन्धौ त्रिभुवनभवने दीपवद्दृष्टदीपः ॥ ३ ॥"

આ ઉપર્યુક્ત ત્રણ સ્તુતિઓનો અનુવાદ અત્ર આપવો અસ્થાને નહિ ગણાય એમ માનીને નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

દેવો વડે વિશેષે કરીને નમ્ર બનેલા એવા મનોહર દેવેન્દ્રોના મસ્તક (ઉપર)ના વિશાળ મુકુટોની કોટિને સ્પર્શ કરતાં માણેકોની માળાની પવિત્ર તેમજ રુચિર લહરી વડે પ્રક્ષાલિત થયાં છે ચરણ-કમલો જેનાં એવા, તથા સંસારી જીવોનાં કર્મોના મર્મને દૂર કરનારા તેમજ શત્રુંજય નામના પર્વતરૂપી લક્ષ્મીના કંઠને વિષે શૃંગાર-હારના સમાન એવા પ્રથમ તીર્થંકર (શ્રીઋષભદેવ)ને હું વંદુ છું.—૧

જે જિનેશ્વરો મદોન્મત્ત મોહરૂપી ગજેન્દ્રના સ્પષ્ટ ગંડ-સ્થલના તટનું વિદારણ કરવામાં કુશળતાને ધારણ કરનારા છે તેમજ પરાક્રમ વડે શ્રેષ્ઠ છે તથા વળી જેઓ અતિશય મનોહર [illegible] તેમજ અલંકારોને ધારણ કરવાને યોગ્ય એવા શુભ મુક્તા-ફલોને પ્રકટ કરવામાં સિદ્ધ [illegible] છે, તે [illegible] જિનેશ્વરો જગતમાં જયવંતા વર્તે છે.—૨

સમ્યગ્જ્ઞાનના અનન્ય (અસાધારણ) બીજરૂપ, સુગતિ (મોક્ષ)ના માર્ગે (લઈ જવામાં) રથરૂપ, [illegible] કરનારી વિદ્યારૂપ, રાગ અને દ્વેષરૂપી સર્પને (વશ કરવામાં) (મંત્ર રૂપ), [illegible] દાવાનલની પીડાને (દૂર કરવામાં) વર્ષા-ઋતુના મેઘસમાન, અત્યંત ગાઢ એવા [illegible] (દૂર કરવામાં) સૂર્ય-મંડળના સમાન, સંસાર-સમુદ્રમાં દ્વીપ (બેટ) સમાન અને ત્રિભુવનરૂપ [illegible] (પ્રકાશિત કરવામાં) પ્રદીપસમાન એવો આ જૈન સિદ્ધાન્ત સર્વોત્કૃષ્ટ વર્તે છે.—૩

અર્થાત્—પૂર્વાવસ્થામાં પાપોથી ભરપૂર (અર્થાત્ અત્યંત પાપી) એવા જે વણકરે [1]પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી પુણ્યાંશ ઉપાર્જન કરી અપ્સરાઓનું અતિથિપણું પ્રાપ્ત કર્યું, તે યક્ષરાજ કપર્દી કે જે પ્રથમ જિનેશ્વર (શ્રીઋષભ પ્રભુ)નાં ચરણ-કમલોની સેવા કરવાના સ્વભાવવાળો છે તેમજ જે તીર્થના રક્ષણને વિષે ચતુર છે, તે (હે ભવ્યો !) તમારા વિઘ્નનો નાશ કરનારો થાઓ.

કપર્દી યક્ષરાજનું જીવન-વૃત્તાન્ત—

સોરઠ દેશમાં મધુમતિ નગરમાં કપર્દી નામે એક વણકર વસતો હતો. તેને આડિ અને કુહાડિ નામે બે પત્નીઓ હતી. આ વણકરને અભક્ષ્ય તેમજ અપેય વસ્તુ ઉપર અત્યાસક્તિ હતી. એક વેળા આ અનાચારથી તેને મુક્ત કરવાને માટે તેની સ્ત્રીઓ તેને પ્રહાર મારી શિક્ષા આપતી હતી. તેવામાં ચૌદમા પટ્ટધર શ્રીવજ્રસેનસૂરિ બહિર્ભૂમિ જતા હતા તેમણે એને જોયો અને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. આ વણકર તેમની સમીપ ગયો અને હાથ જોડીને ઊભો રહ્યો. આગમ-જ્ઞાને આને સુલભબોધિ જાણીને તેમજ તેનું આયુષ્ય ફક્ત બે ઘડીનું બાકી છે એમ જાણીને તે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે તને ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડે છે તો આ કષ્ટમાંથી મુક્ત થવાને માટે તું ધર્મ-ધ્યાન કર અને પ્રત્યાખ્યાન અંગીકાર કર. આ વાત તે વણકરે સ્વીકારી અને જમવા બેસવા પૂર્વે નવકાર મંત્ર કહી જવો, કેડે બાંધેલા દોરાની ગાંઠ છોડવી અને ત્યાર બાદ ભોજન કરવું અને ભોજન કરી રહ્યા પછી દોરાની ગાંઠ બાંધી દેવી આ પ્રમાણેનો તેણે નિયમ લીધો. આ નિયમપૂર્વક તે ભોજન કરવા બેઠો. ભોજનમાં સર્પના વિષથી વ્યાપ્ત માંસ હતું તેની એને ખબર ન હોવાથી એ તો તે ખાઇ ગયો. આથી કરીને તેના રામ રમી ગયા, પરંતુ પ્રત્યાખ્યાનનાં પ્રભાવથી તે વ્રતહીન હોવા છતાં પણ વિબુધપણે ઉત્પન્ન થયો. આ પ્રમાણે ફક્ત એકજ વાર નિયમનું પાલન કરવાથી તે દેવ થયો.

સૂરિજીએ પ્રત્યાખ્યાનનો નિયમ લેવડાવ્યો હતો એ વાત આ વણકરની બે સ્ત્રીઓ જાણતી ન હતી. તેઓ તો એમ માનતી હતી કે આ મહાત્માએ તેમના પતિને કંઇક શીખવ્યું છે. પરંતુ જ્યારે તેમનો પતિ બે ઘડીમાં મરી ગયો, ત્યારે તેનું મરણ આ મહાત્માને લીધે થયું છે એવી ફરિયાદ તેમણે રાજાને કરી. આ સાંભળીને રાજાએ વજ્રસેનસૂરિજીને પકડી મંગાવી કહ્યું કે આ તેં શીના સ્વાર્થને લઇને કેમ મારી નાખ્યો ? સૂરિજી મૌન રહ્યા એટલે તેમને ચોકીમાં બેસાડ્યા.

આ સમયે કપર્દીએ દેવલોકમાં બેઠા બેઠા અવધિજ્ઞાન વડે જોયું કે પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનાર સૂરિજીને માથે કષ્ટ આવી પડ્યું છે. આથી કરીને તેણે દેવ-શક્તિ વડે તે ગામનું જાણે કોઇ રક્ષણ ન કરે તેવી મોટી એક શિલા વિકુર્વી અને આકાશમાં રહીને તેણે લોકોને કહ્યું કે— વજ્રસેનસૂરિજી મારા ગુરુ છે અને તેમણે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, વાસ્તે તેમને કષ્ટ ન

1 પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચક્ખાણ) [illegible]

દેતાં તેમની ક્ષમા માંગો અને તેમને પ્રણામ કરો, નહિ તો આ શિલા વડે આખા ગામનો નાશ કરીશ." મરણના ભયથી બીધેલા રાજાએ સૂરિજીને વન્દન કર્યું, તેમની ક્ષમા માંગી અને તેમને મુક્ત કર્યા; એટલે કપર્દી યક્ષે શિલા સંહરી લીધી અને તેણે પ્રસન્ન વદને રાજાદિક સાંભળે તેમ નીચે મુજબની ગાથા બોલવી શરૂ કરી.

" मंसासी मज्जरओ इक्केणं, चेव गंठिसहिएण ।
सोहं तु तंतुवाओ, सुसाहुवाओ सुरो जाओ ॥ "[1]

અર્થાત્—માંસ ખાનારો તેમજ મદ્ય (-પાન)માં આસક્ત એવો તે હું વણકર (સુસાધુના વચનપૂર્વક) ફક્ત એકજ ગાંઠ સહિત (ભોજન કરીને) યશસ્વી દેવ થયો છું.

આ પ્રમાણે બોલી રહ્યા બાદ તેણે સૂરિજીને નમન કર્યું અને પૂછયું કે હે ભગવન્! મેં કેવાં કર્મ કર્યાં છે? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે પૂર્વ ભવમાં તેં પ્રૌઢ પાપો કર્યાં છે, પરંતુ હવે પવિત્ર થવાને વાસ્તે તારે સકલ કર્મ-સૈન્યનો સંહાર કરનારા એવા શ્રી[2]શત્રુંજય તીર્થે જઇ શ્રીઋષભ પ્રભુની ભક્તિ કરવી. આ સાંભળી કપર્દી યક્ષ ખુશી થયો અને ગુરૂના વચનાનુસાર વર્તન કરતો પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો.

---

૧ સંસ્કૃત છાયા—

मांसाशी मद्यरत एकेन चैव ग्रन्थिसहितेन ।
सोऽहं तु तन्तुवायः सुसाधुवादः सुरो जातः ॥

૨ શત્રુંજય તીર્થનું અનુપમ માહાત્મ્ય છે એમ જૈનો માને છે. આ વાત શ્રીધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુંજય-માહાત્મ્યનામક કાવ્ય ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

अथ श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य संस्तवनम्—

जिनमुनिसुव्रतः समवताज्जनतावनतः
सेमुदितमानवा धनमलोभवतो भवतः ।
अवनिविकीर्णमादिषत यस्य निरस्तमनः—
समुदितमानबाधनमलो भवतो भवतः ॥ ७७ ॥

—नर्कुटकम् (७,१०)

टीका

जिनमुनीति । 'जिनमुनिसुव्रतः' मुनिसुव्रतनामा जिनः । 'समवतात्' संरक्षतु । 'जनतावनतः' जनतया–जनसमूहेन अवनतः–प्रणतः । 'समुदितमानवाः' हृष्टाः पुमांसः । 'धनं' द्रव्यम् । 'अलोभवतो भवतः' लोभेनायुक्तस्य सतः । 'अवनिविकीर्णं' पृथ्व्यां राशीकृतम् । 'आदिषत' दत्तवन्तः । 'यस्य' भगवतः । 'निरस्तमनःसमुदितमानबाधनमलः' बाधनं–बाधा निरस्ता–अपाकृता मनःसमुदिता–हृदि समुद्गताः संज्ञा वा मानः बाधनं च मलाश्च येन सः । 'भवतः' युष्मान् । 'भवतः' संसारात् । स जिनमुनिसुव्रतो भवतः भवतः समवतात् यस्य धनं समुदितमानवा आदिषतेति सम्बन्धः ॥ ७७ ॥

अवचूरिः

जिनमुनिसुव्रतो भवतो–युष्मान् भवतः–संसारात् समवतात्–संरक्षतु । [illegible] । [illegible] । [illegible] मानवा–मनुष्या अवनिविकीर्णं–भूमौ राशीकृतं धनं [illegible] [illegible] । [illegible] । आदिषत–अदात । [illegible] । निरस्ता–[illegible] मनःसमुदिता–हृदि समुद्गता संज्ञा या मानो बाधनं–पीडा [illegible] [illegible] ॥ ७७ ॥

अन्वयः

[illegible] अवनि–विकीर्णं धनं आदिषत, [illegible] [illegible] जिन–मुनिसुव्रतः भवतः भवतः [illegible]

१ [illegible] ' इति भीमसागरपाठः ।

શબ્દાર્થ

जिन=તીર્થંકર.
मुनिसुव्रत=મુનિસુવ્રત (સ્વામી), વીસમા તીર્થંકર.
जिनमुनिसुव्रतः=તીર્થંકર મુનિસુવ્રત.
समवतात् (धा० अव्)=રક્ષણ કરો.
जनता=જન-સમાજ, લોક.
अवनत (धा० नम्)=નમન કરાયેલા.
जनतावनतः=જન-સમાજ વડે નમન કરાયેલા.
मुदितमानवाः=હર્ષિત મનુષ્યો.
धन (मू० धन)=લક્ષ્મીને.
अलोभवतः=લોભરહિત.
भवतः (मू० भवत्)=સતા.
महि=પૃથ્વી.
विकीर्ण (धा० कृ)=વિખેરેલું.
अवनिविकीर्ण=પૃથ્વી ઉપર વિખેરેલું.
आददत (धा० दा)=ગ્રહણ કરતા હવા.
यस्य (मू० यद्)=જેના.
निरस्त (धा० अस्)=નિરાસ કરેલ.
समुदित (धा० इ)=(૧) ઉદ્ભવેલ; (૨) એકત્રિત થયેલ.
बाधन=પીડા.
निरस्तमनःसमुदितमानबाधनमलः=નિરાસ કર્યો છે મનમાં ઉદ્ભવેલા અથવા એકત્રિત થયેલા એવા અભિમાનનો, પીડાનો અને મલનો જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુનિસુવ્રતનાથની સ્તુતિ—

"(દીક્ષા-ગ્રહણની તીવ્ર અભિલાષા રાખતા હોવાથી) લોભરહિત બનેલા એવા જેના પૃથ્વી ઉપર ઢગલા કરેલા ધનને હર્ષિત મનુષ્યો (એક વર્ષ પર્યંત) ગ્રહણ કરતા હવા, તે તીર્થંકર મુનિસુવ્રત (સ્વામી) કે જેમને જન-સમાજે નમન કર્યું છે તેમજ વળી જેમણે મનમાં ઉદ્ભવેલા [અથવા એકત્રિત થયેલા] એવા અહંકારનો, પીડાનો અને (કર્મરૂપી) મલનો નિરાસ કર્યો છે, તે (વીસમા તીર્થંકર) (હે ભવિક જનો!) તમારું સંસારથી રક્ષણ કરો."—૭૭

સ્પષ્ટીકરણ

મુનિસુવ્રત સ્વામીનું ચરિત્ર—

સુમિત્ર રાજા અને પદ્મા રાણીના પુત્ર મુનિસુવ્રત સ્વામીનો જન્મ રાજગૃહ નગરમાં થયો હતો. તેમની પૂર્વે થઇ ગયેલા ૧૯ તીર્થંકરોની જેમ તેઓ કાશ્યપ ગોત્રીય હતા નહિ, પરંતુ તેઓ ગૌતમ ગોત્રીય હતા. [1]કૂર્મના લાંછનથી અંકિત તેમજ કૃષ્ણવર્ણી એવો તેમનો દેહ વીસ ધનુષ્ય-પ્રમાણ હતો. ત્રીસ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ કરી તેઓ અનુપમ પદને પામ્યા.

---

૧ કાચબો.

પદ્ય-મીમાંસા—

'ભવતઃ' શબ્દના વિવિધ અર્થોથી અલંકૃત આ પદ્ય તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ સમવૃત્તમાંના સત્તર અક્ષરવાળા નર્કુટક નામના વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તને અવિતથ તેમજ કોકિલક એવાં નામોથી પણ ઓળખાવવામાં આવે છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

"यदि भवती नजौ भजजला गुरुनर्कुटकं ।
मुनिगुहकार्णवैः कृतयतिं वद कोकिलकम् ॥"

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, જ, ભ, જ અને જ એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. વળી સાતમે અક્ષરે તેમજ સત્તરમે અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાન યાને 'યતિ' છે. આ વાતના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પડે તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

जि न मु	नि सुव् र	तः, स म	व ताज् ज	न ता व	न तः
∪ ∪ ∪	∪ – ∪	– ∪ ∪	∪ – ∪	∪ – ∪	
न	ज	भ	ज	ज	ल ग

जिनसमुदायप्रणामः—

प्रणमत तं जिनव्रजमपारविसारिरजो–
दलकमलानना महिमधाम भयासमरुक् ।
यमतितरां सुरेन्द्रवरयोषिदिलामिलनो–
दलकमला ननाम हिमधामभया समरुक् ॥ ७८ ॥

—नर्कु०

टीका

प्रणमतेति । 'प्रणमत' नमत । 'तम्' । 'जिनव्रजं' अर्हत्सन्दोहम् । 'अपारविसारिरजोदलकमलानना' अपाराणि–अपर्यन्तानि विसारीणि–प्रसरणशीलानि रजोदलानि यस्य तद् अपारविसारिरजोदलं तच्च तत् कमलं च तद्वत् आननं–मुखं यस्याः सा । 'महिमधाम' महत्त्वस्य स्थानम् । 'भयासमं' भयमस्यति यस्तम् । 'अरुक्' नीरोगः । 'यम्' । 'अतितरां' अत्यर्थम् । 'सुरेन्द्रवरयोषित्' सुरेन्द्रस्य वरा–प्रधानभूता योषित्–अङ्गना शची । 'इलामिलनोदलकमला' इलामिलनेन–क्षितिघट्टनेन दलतः अलकेषु–कुरलेषु मलो–रजो यस्याः सा । 'ननाम' प्रणतवती । 'हिमधामभया' हिमधामा–मृगाङ्कस्तस्य भया–दीप्त्या । 'समरुक्' सदृशरुचिः । तं जिनव्रजं प्रणमत यं सुरेन्द्रवरयोषित् ननामेति योगः ॥ ७८ ॥

स्तुतिचतुर्विंशतिका

अवचूरिः

प्रणमत-नमत तं जिनव्रजम्-अर्हत्सन्दोहम्। कथंभूतम्?। भयासं-भयक्षयकारकम्। सु
पित्-इन्द्राणी यं ननाम-अनंसीत्। कथंभूता?। अपाराणि-अपर्यन्तानि प्रसरणशीलानि
दलानि च यस्य तच्च तत् कमलं च तद्वत् सुगन्धमाननं-मुखं यस्याः। महिम्नो धाम-गृहम्। जि
शोषणमेतत्। हिमधामा-चन्द्रस्तस्य भया-कान्त्या समाना रुग्-रुचिर्यस्याः सा। इला
क्षितिघट्टनेन उद्गतोऽलकेषु-केशेषु मलो यस्याः सा ॥ ७८ ॥

अन्वयः

अपार-विसारिन्-रजस्-दल-कमल-आनना, अ-रुज् इला-मिलन-उद्-अलक-
हिम-धामन्-भया सम-रुच् सुर-इन्द्र-वर-योषित् यं अतितरां ननाम, तं महिमन्-धाम
असं जिन-व्रजं प्रणमत।

શબ્દાર્થ

प्रणमत (धा० नम्)=તમે નમન કરો.
जिनव्रजं=જિન-સમુદાયને.
विसारिन्=પ્રસરણશીલ.
कमल=કમળ.
अपारविसारिरजोदलकमलानना=અપાર તેમજ પ્રસરણશીલ એવાં રજ અને પત્રો છે જેનાં એવા કમલના સમાન (સુગંધી) મુખ છે જેનું એવી.
महिमन्=મહિમા.
महिमधाम=મહિમાના ગૃહ.
अस्=ફેંકવું, નાશ કરવો.
भयासं=ભયનો નાશ કરનારા.
अरुज्=રોગ-રહિત.
अतितराम्=અત્યન્ત.

योषित्=સ્ત્રી.
सुरेन्द्रवरयोषित्=અમરેન્દ્રની મુખ્ય સ્ત્રી,શચ
इला=પૃથ્વી.
मिलन=સંયોગ.
अलक=કેશ.
इलामिलनोद्‌लकमला=પૃથ્વીનો સંયોગ થવાથી ઉત્પન્ન થઇ છે મલિનતા કેશોમાં જેના એવી.
ननाम (धा० नम्)=નમસ્કાર કર્યો.
हिम=શીતલ.
हिमधामन्=શીતલ છે પ્રકાશ જેનો તે, ચન્દ્ર.
हिमधामभया=ચન્દ્રની કાન્તિથી.
रुच्=કાન્તિ.
समरुच्=સમાન કાન્તિ છે જેની એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયને પ્રણામ—

"અપાર તેમજ પ્રસરણશીલ (અર્થાત્ દૂર દેશ પર્યંત પ્રસાર પામવાના સ્વભાવવાળાં) એવાં રજ તેમજ પત્રો છે જેનાં એવા કમલના સમાન (સુગંધી) મુખ છે જેનું એવી, વળી રોગ-રહિત એવી, તથા પૃથ્વીને વિષે (નમનાર્થે) આળોટવાથી પ્રાપ્ત થઇ છે મલિનતા કેશોમાં જેને એવી, તેમજ ચન્દ્રની કાન્તિના સમાન કાન્તિ છે જેની એવી શચી (ઇન્દ્રાણી)એ જે જિન-સમૂહને અત્યંત (ભક્તિ-પૂર્વક) નમસ્કાર કર્યો, તે મહિમાના ધામરૂપ તેમજ ભ[યનો] ક્ષય કરનારા એવા જિન-સમૂહને (હે મોક્ષાભિલાષી જીવો!) તમે પ્રણામ કરો."—૭૮

सिद्धान्त-स्तवनम्—

स्वमवनताञ्जिनोत्तमकृतान्त ! भवाद् विदुषो-
ऽव सदनुमानसङ्गमन ! याततमोदयितः ।
शिवसुखसाधकं स्वभिदधत् सुधियां चरणं
वसदनुमानसं गमनयातत ! मोदयितः ! ॥ ७९ ॥

—नर्कु०

टीका

स्वमिति । 'स्वम्' । अवनतान्' प्रणतान् । 'जिनोत्तमकृतान्त !' तीर्थंकृत्सिद्धान्त ! । 'भवात्' संसारात् । 'विदुषः' सम्यग्ज्ञानवतः । 'अव' रक्ष । 'सदनुमानसङ्गमन !' सत्-विद्यमानं शोभनं वा अनुमानसङ्ग-मनं-अनुमानसङ्गतिर्यस्य स आमन्त्र्यते । 'याततमोदयितः' यातं-अपगतं तमो येषां ते याततमसो-मुनयस्तेषां दयितः-इष्टः । 'शिवसुखसाधकं' मुक्तिसौख्यावर्जकम् । 'स्वभिदधत्' सम्यक् अभिदधानम् । 'सुधियां' धीमताम् । 'चरणं' अनुष्ठानम् । 'वसत्' तिष्ठत् । 'अनुमानसं' मानसं लक्ष्यीकृत्य । 'गमनयातत !' गमाश्च नयाश्च गमनयास्तैः आतत-विस्तीर्ण ! । 'मोदयितः !' प्रमोदजनक ! । हे जिनोत्तमकृतान्त ! त्वं याततमोदयितः सुधियां अनुमानसं वसत् चरणं स्वभिदधत् भवात् अवनतानवेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥

अवचूरिः

हे जिनोत्तमसमय ! त्वमवनतान्-प्रणमतो विदुषोऽव-रक्ष भवात्-संसारात् । सत्-शोभमानं विद्यमानं वा अनुमानस्य प्रमाणस्य संगमनं-संगतिर्यस्य तस्य संबोधनम् । त्वं किंविशिष्टः ? । यातं तमो येभ्यस्ते याततमसो-मुनयस्तेषां दयितः-अभीष्टः । मोक्षसुखसाधकं चरणं-चारित्रं स्वभिदधत्-स्वाख्यन् । किंभूतम् ? । सुधियां मानसमनु-लक्ष्यीकृत्य वसत्-तिष्ठत् । हे गमनयातत ! गमाः-सदृशपाठाः नयाश्च-नैगमादयस्तैरातत-विस्तीर्ण ! । हे मोदयितः !-प्रमोदकारक ! ॥ ७९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-उत्तम-कृतान्त ! सत्-अनुमान-सङ्गमन ! गम-नय-आतत ! मोदयितः ! यात-तमस्-दयितः, सुधियां अनु-मानसं वसत्, शिव-सुख-साधकं चरणं सु-अभिदधत् त्वं अवनतान् विदुषः भवात् अव ।

शब्दार्थ

अवनतान् (मू० अवनत)=प्रणाम करेलाने.
कृतान्त=सिद्धान्त.
जिनोत्तमकृतान्त !=हे जिनेश्वरना सिद्धान्त !
भवात् (मू० भव)=संसारथी.
विदुषः (मू० विद्वस्)=पण्डितोने.
अव (धा० अव्)=तुं रक्षण कर.

अनुमान=અનુમાન.
सद्गमन=સંગતિ.
सदनुमानसद्गमन !=હે ઉત્તમ છે અથવા વિદ્યમાન છે અનુમાનની સંગતિ જેને વિષે એવા ! (સં૦)
यात (ધા૦ या)=ગયેલ, નષ્ટ થયેલ.
दयित=પ્રિય.
याततमोदयित=નષ્ટ થયો છે મોહ જેનો એવા (મુનિઓ)ને પ્રિય.
सुख=સુખ.
साधक=સાધનારા.
शिवसुखसाधकं=મુક્તિના સુખને સાધનારા.
द्यमिवदत् (ધા૦ धा)=રૂડી રીતે કહેનારો, સારો પ્રકાશ પાડનારો.
सुधियां (મૂ૦ सुधी)=બુદ્ધિમાનોના.
चरणं (મૂ૦ चरण)=ચારિત્રને.
वसत् (ધા૦ वस्)=નિવાસ કરનારા.
अनु=અભિમુખ્યાર્થક અવ્યય.
अनुमानसं (મૂ૦ मानस)=મનને ઉદ્દેશીને.
आतत (आ૦ तन्)=વિસ્તીર્ણ.
गमनयातत !=હે ગમ અને નયથી વિસ્તીર્ણ એવા ! (સં૦)
मोदयितः ! (મૂ૦ मोदयितृ)=હે ખુશ કરનાર !

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

"હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત ! ઉત્તમ [અથવા વિદ્યમાન] છે અનુમાનની (અને ઉપલક્ષણથી અન્ય પ્રમાણોની પણ) સંગતિ જેને વિષે એવા હે (જૈન શાસન) ! હે આલાપક અને નયથી વિસ્તીર્ણ (આગમ) ! હે પ્રમોદકારી (શાસ્ત્ર) ! ગયો છે (મોહરૂપી યાને અજ્ઞાનરૂપી) અંધકાર જેનો એવા (મુનિવરોને) પ્રિય, તથા [1]પણ્ડિતોના મનને લક્ષ્ય કરીને વસનારા તેમજ શિવ-સુખના સાધક એવા ચારિત્રનો પ્રકાશ કરનારો તું (જિન-પ્રરૂપિત સિદ્ધાન્ત) અત્યંત નમ્ર એવા વિદ્વાનોનું (ચોર્યાસી લાખ યોનિઓમાં પારભ્રમણરૂપ) સંસારથી રક્ષણ કર."—૭૯

સ્પષ્ટીકરણ

અનુમાન—

[2]સાધન દ્વારા જે [3]સાધ્યનું જ્ઞાન થાય છે તે '[4]અનુમાન' કહેવાય છે. એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સાધનનો નિશ્ચય અને વ્યાપ્તિનું સ્મરણ એ બંને અનુમાનના આવશ્યક અંગો છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે ધારો કે કોઇક સ્થલે [5]ધૂમ જોવામાં આવ્યો. એનું દર્શન થતાંજ ' જ્યાં જ્યાં ધૂમ

૧ ખરેખરો પણ્ડિત કોણ કહેવાય તે વિચારવું આવશ્યક છે. આ વાતના ઉપર નિમ્ન-લિખિત શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છેઃ—

"मातृवत् परदारेषु, परद्रव्येषु लोष्टवत् ।
आत्मवत् सर्वभूतेषु, यः पश्यति स पण्डितः ॥"

૨-૩ पर्वतो वह्निमान् धूमवत्त्वात् અર્થાત્ પર્વત ધૂમવાળો હોવાને લીધે અગ્નિમાન્ છે. આમાં અગ્નિમાન્ એ 'સાધ્ય' છે અને 'ધૂમવાન્ હોવાપણું' અર્થાત્ 'ધૂમવત્ત્વ' એ સાધન છે.

૪ पराभृश्यमानं लिङ्गमनुमानमित्युदयमाचार्याः, मणिकृतस्तु लिङ्गपरामर्शोऽनुमानमिति ।

૫ ધુમાડો.

હોય છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય છે' એ વાતનું અર્થાત્ ધૂમમાં અગ્નિની વ્યાપ્તિ હોવાનું સ્મરણ થયું. આમ થયા બાદ આ સ્થળે અગ્નિ હોવો જોઇએ એવું અનુમાન થઇ શકે છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે સાધનનું દર્શન અને સાધનમાં સાધ્યની વ્યાપ્તિ હોવાનું સ્મરણ એ બંનેથીજ અનુમાન થઇ શકે છે.

આ અનુમાનના પણ પ્રત્યક્ષની માફક સ્વાર્થાનુમાન અને પરાર્થાનુમાન એમ બે પ્રકારો પડે છે. બીજાના સમજાવ્યા વિના પોતાનીજ મતિપૂર્વક સાધન યાને હેતુ દ્વારા જે અનુમાન કરાય છે તે 'સ્વાર્થાનુમાન' છે, જ્યારે બીજાને સમજાવવાની ખાતર પંચાવયવી કે દશાવયવી હેતુ-પ્રયોગપૂર્વક જે રજુ કરવામાં આવે છે તે 'પરાર્થાનુમાન' છે. ઉપચારથી આ હેતુ-પ્રયોગને પણ 'અનુમાન' કહેવામાં આવે છે.

અત્ર એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે ચાર્વાક દર્શન અનુમાન પ્રમાણ સ્વીકારતું નથી, કેમકે તે તો ફક્ત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનેજ પ્રમાણભૂત ગણે છે (જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ, તૃતીય સ્તબક, શ્લો૦ ૧,૧૦).

શ્રીગૌરી-સંસ્તવઃ—

अधिगतगोधिका कनकरुक् तव गौर्युचिता-
ङ्गमलवराजि तामरसभास्यतुलोपकृतम् ।
मृगमदपत्रभङ्गतिलकैर्वदनं दधती
धमलवगा जितामरसभाऽस्यतु लोपकृतम् ॥ ८० ॥ २० ॥

—नर्कुं०

टीका

अधिगतेति । 'अधिगतगोधिका' अधिगता-प्राप्ता गोधा-देव्यासनविशेषो यया सा । अत्र स्त्रीत्वं ज्ञेयम् । 'कनकरुक्' सुवर्णच्छविः । 'तव' भवतः । 'गौरी' गौर्याख्या देवता । 'उचिताङ्गी' उचिता-योग्या अङ्गा-गात्राणि यस्य तत् । 'अलवराजि' ... । 'तामरसभासि' पद्मरुचि । 'अतुलोपकृतं' ... अतुलं-असदृशं उपकृतं-उपकारो यस्य तत्, ... । 'मृगमदपत्रभङ्गतिलकैः' मृगमदः ... ये पत्रभङ्गतिलकाः-... । 'वदनं' ... । 'दधती' बिभ्राणा । 'अमलवगा' ... । 'जितामरसभा' जिता-निर्जिता ... । 'अस्यतु' क्षिपतु, ... । 'लोपकृतं' ... ॥ ८० ॥

निर्वाणकलिकायाम्—

"गौरीं देवीं कनकगौरीं गोधावाहनां चतुर्भुजां वरदमुसलयुतदक्षिण-करां अक्षमालाकुण्डिकालङ्कृतवामहस्तां चेति ।"

नि. सा. प्रेस.

अवचूरिः

गौरी देवी तव लोपकृतं-विनाशकारकमस्यतु-क्षिपतु। किंभूता?। अधिगता-प्राप्ता गोधिका-देववाहनविशेषो यया सा। कनकवत् रुक्-दीप्तिर्यस्य वदनं-मुखं दधती। किंभूतम्?। मृगमदस्य-कस्तूरिकाया ये पत्रभङ्गाः-पत्रच्छेदास्तैरुपलक्षिता ये तिलकास्तैरुचिता-योग्या अङ्का-लाञ्छनानि यस्य तदुचिताङ्कम्। अलकैः-चिकुरै राजते इत्येवंशीलमलकराजि। तामरसमासि। अतुलमुपकृतं स्वकान्तिविभागार्पणेना उपकारो यस्य तत्। कमलं करे यस्याः कमलवद् वा करो यस्याः सा। जिता-निष्प्रभीकृता रूपेणप्यमागल्भ्यादिभिरमराणां सभा यया सा ॥ ८० ॥

अन्वयः

अधिगत-गोधिका, कनक-रुक्, मृग-मद-पत्र-भङ्ग-तिलकैः उचित-अङ्कं, अलक-राजि, तामरस-भासि [अथवा अलक-राजि-तामरस-भासि], अ-तुल-उपकृतं (कनक-रुक्) वदनं दधती, कमल-करा, (अ-तुल-उपकृतं) जित-अमर-सभा गौरी तव लोप-कृतं अस्यतु।

शब्दार्थ

अधिगत (धा० गम्)=प्राप्त थयेल.
गोधिका=प्राणी-विशेष, घो.
अधिगतगोधिका=प्राप्त थयुं छे गोधिका (रूपी वाहन) जेने एवी.
कनकरुक्=कनकना जेवी कान्ति छे जेनी एवी.
गौरी=गौरी (देवी).
अङ्क=चिह्न, लांछन.
उचिताङ्कं=योग्य छे लांछन जेनुं एवा.
अलकराजि=केश वडे शोभायमान.
तामरसभासि=कमलना जेवो प्रकाश छे जेनो एवा.
अतुल=जेनी तुलना न थई शके तेवो.
उपकृत=उपकार.
अतुलोपकृतं=अनुपम छे उपकार जेनो एवा.
मृगमद=कस्तूरी.
तिलक=तिलक, टीलुं.
मृगमदपत्रभङ्गतिलकैः=कस्तूरीना पत्रनी रचना वडे उपलक्षित एवा तिलकोथी.
वदनं (मू० वदन)=मुखने.
कमलकरा=(१) कमल छे हस्तमां जेना एवी; (२) कमलना समान हस्त छे जेना एवी.
जितामरसभा=जीती छे सुर-सभा जेणे एवी.
अस्यतु (धा० अस्)=दूर करो, नष्ट करो.
लोप=विनाश.
कृत=करनार.
लोपकृतं=विनाश करनाराने.

श्लोकार्थ

श्रीगौरी देवीनी स्तुति—

"(१) प्राप्त थयुं छे गोधिका (रूपी देव-वाहन) जेने एवी, वळी (२) कनक समान कान्तिवाळी, तथा (३) [(अ) सुवर्णना समान प्रभावाळा], (आ) कस्तूरीना पत्रोनी रचना वडे उपलक्षित एवा तिलकोने योग्य छे लांछनो जेने विषे एवा, (इ अल

१ एतत् क्रियाविशेषणम्।

(ભ્રુકુટી, વાંકડિયા) કેશ (ઇત્યાદિ) વડે શોભાયમાન એવા તથા (ઈ) કમલના જેવી કાન્તિવાળા અને (ઉ) વળી કર્યો છે (સ્વકાન્તિના સંવિભાગાદિકે કરીને) અનુપમ ઉપકાર જેણે એવા [અથવા અનુપમ છે (હીરા, મોતી, વિગેરેના) અલંકારો જેને વિષે એવા] (અકારાદિ પંચ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) મુખને ધારણ કરનારી, તથા વળી (૪) કમલ છે હસ્તમાં જેના એવી [અથવા કમલના સમાન હસ્ત છે જેના એવી], અને વળી (૫) પરાસ્ત કરી છે (અર્થાત્ નિષ્પ્રભ બનાવી છે પોતાના નેપથ્ય, સૌન્દર્ય ઇત્યાદિ વડે) સુરની સભાને જેણે એવી (પાંચ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) ગૌરી (દેવી) (હે મુમુક્ષુ જન!) તારો વિનાશ કરનારા (અભ્યન્તર શત્રુઓ)નો નાશ કરો."—૮૦

સ્પષ્ટીકરણ

ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ—

'ગૌરવર્ણી હોય તે ગૌરી' એમ 'ગૌરી' શબ્દ સૂચવે છે. આ ગૌરી દેવી પણ એક વિદ્યાદેવી છે. એ ગૌરવર્ણી છે અને ગોધિકા એ એનું વાહન છે. વિશેષમાં એ હસ્તમાં સહસ્રપત્રી કમલ રાખે છે. એના સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે—

"गोधासनसमासीना, कुन्दकर्पूरनिर्मला ।
सहस्रपत्रसंयुक्त-पाणिर्गौरी श्रियेऽस्तु नः ॥"

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીના સ્વરૂપ ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ તો નિર્વાણ-કલિકા પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तथा गौरीदेवीं कनकगौरीं गोधावाहनां चतुर्भुजां वरदमुशलयुतदक्षिणकरामक्षमालाकुवलयालङ्कृतवामकरां चेति" અર્થાત્ ગૌરી દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી વિભૂષિત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો જપ-માળા અને કમલથી અલંકૃત છે.

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य संकीर्तनम्—

स्फुरद्विद्युत्कान्ते ! प्रविकिर वितन्वन्ति सततं
ममायासं चारो ! दितमद ! नमेऽघानि लपितः ! ।
नमद्भव्यश्रेणीभवभयभिदां हृद्यवचसाम्
अमायासञ्चारोदितमदनमेघानिल ! पितः ! ॥ ८१ ॥

—शिखरिणी (६,११)

टीका

स्फुरदिति । 'स्फुरद्विद्युत्कान्ते !' चञ्चच्चडिद्रम ! । 'प्रविकिर' निरस्य । 'वितन्वन्ति' विस्तारयमाणानि । 'सततं' सर्वदा । 'मम' मे । 'आयासं' श्रमम् । 'चारो !' दर्शनीय ! । 'दितमद !' खण्डितदर्प ! । 'नमे !' नमिजिन ! । 'अघानि' पापानि । 'लपितः !' जल्पनशील ! । 'नमद्भव्यश्रेणीभवभयभिदां' नमन्त्याः भव्यश्रेण्याः भवभयं भिन्दन्ति यानि तेषाम् । 'हृद्यवचसां' हृदयंगमवचनानाम् । 'अमायासंचार !' न विद्यते मायासंचारः—शाठ्यस्य प्रचारो यस्मिन् स सम्बोध्यते । 'उदितमदनमेघानिल !' मदनो मेघ इव मदनमेघः, उदितः—उद्गतो यो मदनमेघस्तस्य विघट्टनहेतुत्वात् अनिल—नभस्वन् ! । 'पितः !' जनकभूत ! । हे नमे ! हृद्यवचसां लपितः ! आयासं वितन्वन्ति अघानि मम प्रविकिरेति योगः ॥ ८१ ॥

अवचूरिः

हे नमे !—नमिजिन ! ममायासं वितन्वन्ति अघानि—पापानि प्रविकिर—निरस्य । स्फुरन्ती या विद्युत् तद्वत् कान्तिर्यस्य तस्य संबोधनम् । हे चारो !—दर्शनीय ! । हे दितमद !—छिन्नमद ! । हे लपितः !—वादक ! । केषाम् ? । हृद्यवचसाम् । कर्यभूतानाम् ? । नमद्भव्यश्रेणीभवभयभिदाम् । मायाया—दम्भस्य संचारो यस्य स नैवंविधस्तस्य संबोधनम् । उदितः—उदयं प्राप्तो मदनः—कामः स एव मेघो—जीमूतस्तस्य संहारकत्वादनिलो—वात इव तस्य संबोधनम् । हे पितः !—जनक इव हितकारक ! ॥ ८१ ॥

अन्वयः

(हे) स्फुरत्-विद्युत्-कान्ते ! चारो ! दित-मद ! नमत्-भव्य-श्रेणी-भव-भय-भिदां हृद्य-वचसां लपितः ! अ-माया-सञ्चार ! उदित-मदन-मेघ-अनिल ! पितः ! नमे ! मम आयासं वितन्वन्ति अघानि सततं प्रविकिर ।

શબ્દાર્થ

स्फुरत् (धा० स्फुर्)=સ્ફુરાયમાન.
विद्युत्=સૌદામિની, વિજળી.
स्फुरद्विद्युत्कान्ते !=હે સ્ફુરાયમાન સૌદામિનીના જેવી કાન્તિ છે જેની એવા ! (સં૦)
प्रविकिर (धा० कृ)=તું વિખેરી નાખ.
वितन्वन्ति (मू० वितन्वत्)=વિસ્તાર કરનારા.
चारो ! (मू० चारु)=હે દર્શનીય, હે મનોહર !
द्वितमद !=છેદી નાખ્યો છે અભિમાન જેણે એવા ! (સં૦)
नमे ! (मू० नमि)=હે નમિ(નાથ) !
अघानि (मू० अघ)=પાપોને.
लपितः ! (मू० लपितृ)=હે વદનારા !
श्रेणी=પંક્તિ.
भिद्=ભેદનાર.
नमद्भव्यश्रेणीभवभयभिदां=પ્રણામ કરતી ભવ્ય-શ્રેણિના સંસારરૂપી ભયને ભેદનારી.
वचस्=વચન.
हृद्यवचसां=મનોહર વચનોના.
सञ्चार=(૧) પ્રચાર; (૨) સંબંધ.
अमायासञ्चार !=અવિદ્યમાન છે માયાનો સંચાર જેને વિષે એવા ! (સં૦)
उदित (धा० इ)=ઉદય પામેલા.
मेघ=વાદળ.
अनिल=પવન.
उदितमदनमेघानिल !=ઉદય પામેલા કામદેવરૂપી મેઘ પ્રતિ પવનસમાન !
पितः ! (मू० पितृ)=હે જનક !

શ્લોકાર્થ

શ્રીનમિનાથનું સંકીર્તન—

" (સુવર્ણવર્ણી હોવાને લીધે) સ્ફુરાયમાન સૌદામિનીના સમાન પ્રભા છે જેની એવા હે (નાથ) ! હે દર્શનીય (દેવાધિદેવ) ! નાશ કર્યો છે અભિમાનનો જેણે એવા હે (ઈશ) ! (ભક્તિપૂર્વક) વન્દન કરનારી એવી ભવ્ય (પ્રાણીઓ)ની પંક્તિના સંસારરૂપી ભયને ભેદનારાં એવાં મનોહર વચનોના વદનારા (અર્થાત્ હે અમૃતમય ઉપદેશ આપનારા એકવીસમા તીર્થંકર) ! નથી માયાનો (અલ્પતઃ પણ) સંચાર જેને વિષે એવા હે (જિનેશ્વર) ! હે ઉદય પામેલા મદનરૂપી મેઘને (વિખેરી નાંખવામાં) પવનસમાન (પ્રભો) ! હે જનક (સમાન હિતકારી જગદીશ) ! હે નમિ (નાથ) ! તું મારા (સંસાર-ભ્રમણરૂપ) પ્રયાસનો નિરન્તર વિસ્તાર કરનારાં પાપોને વિખેરી નાખ. "—૮૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનમિનાથ-ચરિત્ર—

વિજય રાજાની વપ્રા રાણીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા નમિનાથે પોતાના જન્મ દ્વારા મિથિલા નગરીને પાવન કરી હતી. આ તીર્થંકર કાશ્યપ ગોત્રના હતા. નીલ કમલના લાંછનથી યુક્ત એવો તેમનો કાંચનના સમાન દેહ પંદર ધનુષ્યપ્રમાણ ઊંચો હતો. દશ હજાર (૧૦,૦૦૦) વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી રહેતાં આઠ કર્મનો ક્ષય થતાં તેઓ નિરાબાધ એવા નિર્વાણને પામ્યા.

પદ્ય-વિચાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણે પદ્યો સમવૃત્તમાંના સત્તર અક્ષરોવાળા શિખરિણીનામક વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

"रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणी"

અર્થાત્–આ વૃત્તમાં ય, મ, ન, સ અને ભ એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. વિશેષમાં દરેક ચરણના છઠ્ઠે અને ત્યાર બાદ અગ્યારમે એટલે સત્તરમે અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાન યાને યતિ છે.[1] આ વાત બરાબર ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

स्फु रद् विद्	युत् कान् तेप्	र वि कि	र वि तन्	वन् नि स	त तं
⏑ – –	– – –	⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ –	– ⏑ ⏑	⏑ –
य	म	न	स	भ	ल ग

जिनेश्वराणां जयः—

नखांशुश्रेणीभिः कपिशितनमन्नाकिमुकुटः
सदा नोदी नानामयमलमदारेरितितमः ।
प्रचक्रे विश्वं यः स जयति जिनाधीशनिवहः
सदानो दीनानामयमलमदारेरितितमः ॥ ८२ ॥

—शिख०

टीका

नखांशुश्रेणीभिरिति । 'नखांशुश्रेणीभिः' नखमयूखसन्ततिभिः । 'कपिशितनमन्नाकिमुकुटः' कपिलितनमत्सुरकिरीटः । 'सदा' शश्वत् । 'नोदी' प्रेरणशीलः । 'नाना[illegible]-

---

१ સરખાવો શ્રુતબોધમાં આપેલું 'શિખરિણી'નું નીચે મુજબનું લક્ષણ—

"यस्या माद्यो ह्रस्वः कमलनयने ! यत्र गुरव-
स्ततो वर्णाः पञ्च प्रकृतिसुकुमाराङ्गि ! लघवः ।
ततोऽन्ये चोपान्त्याः सुतनु ! जघनाभोगसुभगे !
रसैरीशैर्यस्यां भवति विरतिः सा 'शिखरिणी' ॥"

અર્થાત્–હે કમલના જેવાં નયનવાળી (નારી)! જે પદમાં પહેલો અક્ષર હ્રસ્વ હોય અને ત્યાર [illegible] ત્યાર પછીના પાંચ અક્ષરો દીર્ઘ હોય, અને વળી ત્યાર પછીના પાંચ (એટલે કે સાતમો [illegible]) તેમજ સોળમો, પંદરમો અને સોળમો અક્ષરો હ્રસ્વ હોય, તથા વળી હે સ્વભાવથી સુકુમાર [illegible])! હે સુન્દરી! જેમાં 'રસ' અને 'ઇશ' વડે એટલે કે છઠ્ઠા અને ત્યાર પછીના અગ્યારમા [illegible] ઉપર વિરામ હોય, તે હે જઘનના વિસ્તાર વડે સૌભાગ્યશાળી (રમા)! તે પદ 'શિખરિણી' છે.

[illegible]

[illegible]

अन्वयः

[illegible]

शब्दार्थाः

[illegible]

मलमदारेः ' नाना-अनेकरूपा ये आमयाश्च मलाश्च मदाश्च त एवारिस्तस्य। 'इततमः' गतमोहम्। 'प्रचक्रे' कृतवान्। 'विश्वं' जगत्। 'सः'। 'जयति' सर्वमतिशेते। 'जिनाधीशनिवहः' जिनेन्द्रविसरः। 'सदानः' दानसमेतः। 'दीनानां' कृपणानाम्। 'अयं' एषः। 'अलं' अतिमात्रम्। 'अदारेरिततमः' अतिशयेन दारैः-कलत्रैरीरितो-धैर्याचालितो दारेरिततमः स यो न भवति। य इततमो विश्वं प्रचक्रे स जिनाधीशनिवहो जयतीति सम्बन्धः ॥ ८२ ॥

अवचूरिः

यो विश्वं इततमो-गतमोहं प्रचक्रे स जिनेन्द्रसमूहो जयति। कथंभूतः?। नखांशुश्रेणीभिः-नखमयूखसंततिभिः कपिशितनमन्नाकिमुकुटः-पीतीकृतनमद्देवकिरीटः। सदा-शश्वत् नोदी-प्रेरणशीलः। कस्य?। नाना-अनेकरूपा आमयाश्च मलाश्च मदाश्च समाहारद्वन्द्वः, सदेवारिस्तस्य। सदानो-दानसहितः। दीनानां-कृपणानाम्। अयम्-एषः। अलम्-अतिमात्रम्। अतिशयेन दारैः-कलत्रैरीरितो-धैर्याद्यालितो दारेरिततमः, न एवंविधः अदारेरिततमः ॥ ८२ ॥

अन्वयः

यः विश्वं इत-तमः प्रचक्रे, स नख-अंशु-श्रेणीभिः कपिशित-नमत्-नाकि-मुकुटः, नाना-आमय-मल-मद-अरेः (सदा) नोदी, दीनानां स-दानः, (अलं) अ-दार-ईरित-तमः अयं जिन-अधीश-निवहः सदा अलं जयति।

શબ્દાર્થ

नख=નખ.
नखांशुश्रेणीभिः=નખનાં કિરણોની પંક્તિઓ વડે.
कपिशित=કપિલવર્ણી, પીતવર્ણી.
नाकिन्=દેવતા.
मुकुट=મુગટ.
कपिशितनमन्नाकिमुकुटः=કપિલવર્ણી કર્યો છે નમન કરનારા દેવોના મુગટને જેણે એવા.
नोदी (मू० नोदिन्)=પ્રેરક, નાશ કરનાર.
नानामयमलमदारेः=વિવિધ જાતના રોગો, મલ અને અભિમાનરૂપી શત્રુના.
इततम=(૧) ગયું છે અજ્ઞાન જેનું એવા; (૨) ગયો છે શોક જેનો એવા.
प्रचक्रे (धा० कृ)=કર્યું.
विश्वं (मू० विश्व)=બ્રહ્માણ્ડને.
अधीश=સ્વામી.
जिनाधीशनिवहः=જિનેશ્વરોનો સમુદાય.
सदानः=દાન-સહિત.
दीनानां (मू० दीन)=કૃપણોના.
अयं (मू० इदम्)=આ.
दार=સ્ત્રી.
ईरित (धा० ईर्)=ચલિત.
ईरिततम=અતિશય ચલિત.
अदारेरिततमः=સ્ત્રી દ્વારા જરા પણ ચલાયમાન નહિ થયેલા.

જિનેશ્વરોનો જય—

શ્લોકાર્થ

" જેણે બ્રહ્માણ્ડને અજ્ઞાનથી [અથવા શોકથી] મુક્ત કર્યું, તે જિનવરોનો જેણે (પોતાનાં ચરણના] નખનાં કિરણોની પંક્તિઓ વડે નમન કરનારા દેવોના કપિલવર્ણી કર્યા છે, તથા વળી વિવિધ પ્રકારના રોગો, (અષ્ટ કર્મરૂપી] મ[illegible] અભિમાનરૂપી શત્રુનો જે (નિરંતર]નાશ કરનારા છે, તેમજ જે દીન જીવોને [સાંવ[illegible] દાન દે છે [અથવા દુઃખી (પ્રાણીઓ)ને ([1]અભય)દાન દે છે] અને વળી જે તરુણીઓ વડે ચલાયમાન થયા નથી, તે આ જિનેશ્વર–સમુદાય સર્વદા જય પામે છે. "

सिद्धान्त–परिचयः—

जलव्यालव्याघ्रज्वलनगजरुग्बन्धनयुधो
गुरुर्वाहोऽपातापद्घनगरीयानसुमतः ।
कृतान्तस्त्रासीष्ट स्फुटविकटहेतुप्रमितिभाग्
उरुर्नोऽहो ! पाता पद्घनगरीयानसुमतः ॥ ८३ ॥

—शिख०

टीका

जलेति । ' जलव्यालव्याघ्रज्वलनगजरुग्बन्धनयुधः ' व्यालः–सर्पः रुग्–रोगः [illegible] रादिः बन्धनं–कारादिनिरोधः युध्–संग्रामः जलादेरुपसर्गाद् [illegible] । ' गुरुः ' [illegible] । ' वाहः ' अश्वः । ' अपातापद्घनगरीयानसुमतः ' पातः–स्खलनं, न विद्यते [illegible] च यस्याः सा अपातापद्घा, सा चासौ नगरी च अपातापद्घनगरी, [illegible] यानं–गमनं तत्र सुमतः–सुष्ठु सम्मतः । ' कृतान्तः ' राद्धान्तः । ' [illegible] ' [illegible] । ' स्फुट-विकटहेतुप्रमितिभाक् ' प्रमितयः–प्रमाणानि हेतूंश्च प्रमितींश्च हेतुप्रमितीः स्फुटा–[illegible] विकटा–अक्लिष्टा हेतुप्रमितीर्भजते यः सः । ' उरुः ' विशालः । ' नः ' [illegible] । ' अहो ' इत्याश्चर्ये । ' पाता ' त्रायकः । ' पद्घनगरीयान् ' घनः–अर्थनिबिडः गरीयान्–[illegible] [illegible]युक्तः पदेषु–वाक्यावयवेषु घनश्च गरीयांश्च । ' असुमतः ' प्राणिनः । [illegible] [illegible]रसुमतः त्रासीष्टेति सम्बन्धः ॥ ८३ ॥

[1] જૈન શાસ્ત્રમાં દાનના પાંચ પ્રકારો બતાવ્યા છે.–(૧) અભય-દાન, (૨) [illegible] [illegible] કીર્તિ-દાન અને (૫) ઉચિત-દાન. આ સૌમાં અભય-દાન શ્રેષ્ઠ છે. આ [illegible] [illegible]રત્નમંદિરગણિએ ઉપદેશ-તરંગિણી (પૃ૦ ૧૫–૮૦)માં [illegible] [illegible]-દાન અને ધર્મોપષ્ટ[illegible] [illegible]માં વિપરીત [illegible]

मन्मदारेः ' नाना–अनेकरूपा ये आमयाश्च मलाश्च मदाश्च त एवारिस्तस्य । ' इततमः ' गत-मोहम् । ' प्रचक्रे ' कृतवान् । ' विश्वं ' जगत् । ' सः ' । ' जयति ' सर्वमतिशेते । ' जिनाधीश-निवहः ' जिनेन्द्रविसरः । ' सदानः ' दानसमेतः । ' दीनानां ' कृपणानाम् । ' अयं ' एषः । ' अलं ' अतिमात्रम् । ' अदारेरिततमः ' अतिशयेन दारैः–कलत्रैरीरितो–धैर्याचालितो दारे-रिततमः स यो न भवति । य इततमो विश्वं प्रचक्रे स जिनाधीशनिवहो जयतीति सम्बन्धः ॥ ८२ ॥

अवचूरिः

यो विश्वं इततमो–गततमोऽयं प्रचक्रे स जिनेन्द्रसमूहो जयति । कथंभूतः ? । नतांशुश्रेणिभिः–नत-मत्पूर्णमनतिभिः कपिशितनमन्नाकिमुकुटः–पीतीकृतनमद्देवकिरीटः । सदा–शाश्वत् नेत्री–प्रेरणशील । कस्य ? । नाना–अनेकरूपा आमयाश्च मलाश्च मदाश्च समाहारद्वन्द्वः, तदेवारिस्तस्य । सदानो–दान-सहितः । दीनानां–कृपणानाम् । अयम्–एषः । अलम्–अतिमात्रम् । अतिशयेन दारैः–कलत्रैरीरितो–धैर्या-च्चालितो दारेरिततमः, न एवंविधः अदारेरिततमः ॥ ८२ ॥

अन्वयः

यः विश्वं इत–तमः प्रचक्रे, स नत–अंशु–श्रेणीभिः कपिशित–नमत्–नाकि–मुकुटः, नाना–आमय–मल–मद–अरेः (सदा) नेत्री, दीनानां स–दानः, (अलं) अ–दार–ईरित–तमः अयं जिन–अधीश–निवहः सदा अलं जयति ।

शब्दार्थ

नत=નમેલ.
अंशुश्रेणिभिः=કિરણોની પંક્તિઓ વડે.
कपिशित=કપિશવર્ણી, પીળવર્ણી.
नाकिन्=દેવ.
मुकुट=મુગટ.
कपिशितनमन्नाकिमुकुटः=કપિશવર્ણી કર્યો છે નમન કરનારા દેવોના મુગટને જેણે એવા.
नेत्री (मू० नेतृ)=પ્રેરક, દોરનાર.
नानामयमलमदारेः=વિવિધ પ્રકારના રોગો, મલ અને અભિમાનરૂપી શત્રુના.
इततमः=(૧) ગયું છે અજ્ઞાન જેનું એવા; (૨) ગયો છે ક્રોધ જેનો એવા.
प्रचक्रे (धा० कृ)=કર્યું.
विश्वं (मू० विश्व)=જગતને.
अधीश=સ્વામી.
जिनाधीशनिवहः=જિનેશ્વરોનો સમુદાય.
सदानः=દાન-સહિત.
दीनानां (मू० दीन)=કૃપણોના.
अयं (मू० इदम्)=આ.
दार=સ્ત્રી.
ईरित (धा० ईर्)=પ્રેરિત.
ईरिततम=અતિશય પ્રેરિત.
अदारेरिततमः=સ્ત્રી દ્વારા જરા પણ પ્રેરાયેલ નહિ એવા.

જિનેશ્વરોનો જય—

શ્લોકાર્થ

" જેણે બ્રહ્માણ્ડને અજ્ઞાનથી [અથવા શોકથી] મુક્ત કર્યું, તે જિનવરોનો સમૂહ કે જેણે (પોતાનાં ચરણના] નખનાં કિરણોની પંક્તિઓ વડે નમન કરનારા દેવોના મુકુટોને કપિલવર્ણી કર્યા છે, તથા વળી વિવિધ પ્રકારના રોગો, (અષ્ટ કર્મરૂપી] મલ તેમજ અભિમાનરૂપી શત્રુનો જે (નિરંતર]નાશ કરનારા છે, તેમજ જે દીન જીવોને [સાંવત્સરિક] દાન દે છે [અથવા દુઃખી (પ્રાણીઓ)ને ([1]અભય)દાન દે છે] અને વળી જે તરુણીઓ વડે ચલાયમાન થયા નથી, તે આ જિનેશ્વર-સમુદાય સર્વદા જય પામે છે. "—૮૨

सिद्धान्त-परिचयः—

जलव्यालव्याघ्रज्वलनगजरुग्बन्धनयुधो
गुरुर्वाहोऽपातापद्घनगरीयानसुमतः ।
कृतान्तस्त्रासीष्ट स्फुटविकटहेतुप्रमितिभाग्
उरुर्वाऽहो ! पाता पद्घनगरीयानसुमतः ॥ ८३ ॥

टीका —शिख०

जलेति । ' जलव्यालव्याघ्रज्वलनगजरुग्बन्धनयुधः ' व्यालः-पन्नगः रुक्-रोगः जलोद-[...]ः बन्धनं-कारादिनिरोधः युध्-संग्रामः जलादेरुपसर्गात् सकाशात् । ' गुरुः ' महान् । [...]ः ' अश्वः । ' अपातापद्घनगरीयानसुमतः ' पातः-च्यवनं, न विद्यन्ते पातश्च आपश्च अयं [...]स्याः सा अपातापद्या, सा चासौ नगरी च अपातापद्घनगरी, मुक्तया मुक्तिरेव, तस्या[...]गमनं यत्र सुमतः-सुष्ठु सम्मतः । ' कृतान्तः ' राद्धान्तः । ' त्रासीष्ट ' रक्ष्यात् । ' स्फुट-[...]तुप्रमितिभाक् ' प्रमितयः-प्रमाणानि हेतूंश्च प्रमितीश्च हेतुप्रमितीः स्फुटा-अविसंवादिनी [...]अक्लिष्टा हेतुप्रमितीर्भजते यः सः । ' उरुः ' विशालः । ' वा ' शब्दश्चकारार्थे । 'अहो' [...]णे । ' पाता ' त्रायकः । ' पद्घनगरीयान् ' घनः-अर्थनिबिडः गरीयान्-महत्त्वातिरे-[...]दिषु-वाक्यावयवेषु घनश्च गरीयांश्च । ' असुमतः ' प्राणिनः । अहो कृतान्तो जला[...]त्रासीष्टेति सम्बन्धः ॥ ८३ ॥

1 શાસ્ત્રમાં દાનના પાંચ પ્રકારો બતાવ્યા છે:-(૧) અભય-દાન, (૨) સુપાત્ર-દાન, (૩) અનુકમ્પા-દાન, [...] અને (૫) ઉચિત-દાન. આ સૌમાં અભય-દાન શ્રેષ્ઠ છે. આ પાંચે પ્રકારના દાનોનું જે સુંદર સ્વરૂપ [...]સૂરિએ ઉપદેશ-તરંગિણી (પૃ૦ ૧૫-૮૦)માં આલેખ્યું છે, તે મનન કરવા જેવું છે. [...] ધર્મોપગ્રહ-દાનના સંબંધમાં વિપદીશ આદિનાથ-ચરિત્ર અને પુષ્પમાલા. [...]ज्ञान-दान,

પ્રમાણોને ભજનારો [અથવા (શબ્દથી) સ્પષ્ટ અને (અર્થથી) વિકટ એવા હેતુઓના જ્ઞાનને ભજનારો], તથા વિશાળ તેમજ રક્ષણ કરનારો અને વળી પદોને વિષે ગહન અને મહત્ત્વશાળી [અથવા અર્થ વડે ગંભીર અને મહત્ત્વ-યુક્ત પદવાળો] એવો (જૈન) સિદ્ધાન્ત પ્રાણીને જલ, સર્પ, વ્યાધ્ર, વહ્નિ, કુંજર, રોગ, કારાગૃહ તેમજ સંગ્રામ (એ [1]આઠ ભય)થી બચાવો."—૮૩

कालीदेव्याः स्तुतिः—

विपक्षव्यूहं वो दलयतु गदाक्षावलिधरा-
ऽसमा नालीकालीविशदचलना नालीकवरम् ।
समध्यासीनाऽम्भोभृतघननिभाऽम्भोधितनया-
समानाली काली विशदचलनानालिकवरम् ॥ ८४ ॥ २१ ॥

—शिख०

टीका

विपक्षेति । 'विपक्षव्यूहं' शत्रुसन्दोहम् । 'वः' युष्माकम् । 'दलयतु' पिनष्टु । 'गदाक्षावलिधरा' गदां अक्षावलिं धारयति या सा । 'असमा' असदृशी । 'नालीकालीविशदचलना' नालीकाली-पद्मपङ्क्तिः तद्वद् विशदौ-उज्ज्वलौ चलनौ यस्याः सा । 'नालिकवरं' प्रधानपद्मम् । 'समध्यासीना' सम्यग् अधिरोहन्ती । 'अम्भोभृतघननिभा' जलभरितमेघप्रभाश्यामेत्यर्थः । 'अम्भोधितनयासमानाली' अम्भोधितनया-लक्ष्मीः तस्याः असमाना-अनन्यसमा आली-सखी या सा । 'काली' कालीसंज्ञिता । 'विशदचलनानालिकवरं' विशद्भिः-निलीयमानैः अचलैः-स्थिरैर्नानालिभिः-विचित्रमधुकरैः कबरं-कर्बुरं यद् तद् । नालिकवरं समध्यासीना काली विपक्षव्यूहं वो दलयतु इति योगः ॥ ८४ ॥

अवचूरिः

काली देवी वो-युष्माकं विपक्षव्यूहं-प्रतीपपटलं दलयतु-पिनष्टु । किंविशिष्टा ? । गदा-आयुधविशेषः अक्षावलिः-अक्षमाला च ते धरतीति । असमा-रूपैश्वर्यादिना अनन्यसदृक् । नालीकानां-कमलानामाली-श्रेणी तद्वद् विशदौ-निर्मलौ चलनौ-पादौ यस्याः सा । नालिकवरं-प्रधानकमलं समध्यासीना-अधिरोहन्ती अधिरूढा वा । अम्भोभृतः-पयःपूर्णो यो घनो-मेघस्तस्य निभा-कृष्णवर्णत्वात् समा । अम्भोधितनयासमाना-लक्ष्मीतुल्या आल्यः-सख्यो यस्याः (सा) । विशन्तो-लीयमाना अचलाः-स्थिरा नाना-बहुविधा येऽलयो-भ्रमरास्तैः कबरं-मिश्रम् । खचितमित्यर्थः । इदं नालिकवरस्य विशेषणम् ॥ ८४ ॥

---

[1] સરખાવો ભક્તામર-સ્તોત્રનું ૪૩મું પદ્ય.

अवचूरिः

कृतान्तः-सिद्धान्तोऽसुमतः-प्राणिनस्त्रासीष्ट-रक्षतात् । कस्मात् ? । जलव्यालव्याघ्रज्वलनगजरुग्बन्धयुधः । व्यालः-सर्पः । रुजो-जलोदरादिरोगाः । बन्धनं-कारानिरोधादि । युध्-सङ्ग्रामः । जलादीनां सकाशादित्यर्थः । किंभूतः ? । गुरुः-महान् । वाहः-अश्वः । न विद्यते पातः-च्यवनं आपद्-विपद् अघं-पापं च यस्यां सा चासौ नगरी च, युक्त्या मुक्तिरेव, तस्या याने-गमने सुष्ठु मतः-अभिप्रेतः । स्फुटा-अविसंवादिन्यो विकटा-विस्तृता हेतुप्रमितयः हेतवः प्रमाणानि च (ताः) भजते यः (स) स्फुटविकटहेतुप्रमितिमाक् । उरुः-विशालः । चाशब्दश्चकारार्थे । अहो इत्यामन्त्रणे । पाता-त्रायकः । पदघनगरीयान् पदघनः-अर्थनिबिडः गरीयांश्च महत्त्वयुक्तः । यद्वा पदेषु वाक्यावयवेषु घनश्च गरीयांश्च ॥ ८३ ॥

अन्वयः

अहो (भव्याः)! अ-पात-आपद्-अघ-नगरी-यान-सुमतः गुरुः वाहः, स्फुट-विकट-हेतु-प्रमिति-भाग्, उरुः, पाता, पद-घन-गरीयान् या कृतान्तः असुमतः जल-व्याल-व्याघ्र-ज्वलन-गज-रुज्-बन्धन-युधः त्रासीष्ट ।

શબ્દાર્થ

व्याल=સર્પ.
व्याघ्र=વાઘ.
ज्वलन=વહ્નિ, આગ.
गज=કુંજર, હાથી.
बन्धन=કારાગૃહ, કેદખાનું.
युध्=વિગ્રહ, સંગ્રામ, લડાઇ.
जलव्यालव्याघ्रज्वलनगजरुग्बन्धनयुधः=જલ, સાપ, વાઘ, આગ, હાથી, રોગ, કેદખાનું તેમજ લડાઇથી.
गुरुः (મૂ० गुरु)=(૧) વિશાળ; (૨) ઉપદેશક.
वाहः (મૂ० वाह)=અશ્વ, ઘોડો.
पात=પતન, પડવું તે.
नगरी=પુરી.
अपातापदघनगरीयानसुमतः=નથી પતન, વિપત્તિ અને પાપ જ્યાં એવી (મુક્તિ) નગરી પ્રતિ ગમન કરવામાં અત્યંત માન્ય.
कृतान्तः (મૂ० कृतान्त)=સિદ્ધાન્ત.
त्रासीष्ट (ધા० त्रा)=રક્ષણ કરો.
स्फुट=સ્પષ્ટ, અવિસંવાદી.
विकट=(૧) વિસ્તૃત; (૨) અક્લિષ્ટ; (૩) દુર્ગમ.
प्रमिति=(૧) પ્રમાણ; (૨) જ્ઞાન.
स्फुटविकटहेतुप्रमितिभाग्=સ્પષ્ટ અને વિકટ એવા હેતુઓ અને પ્રમાણોને ભજનારો.
उरुः (મૂ० उरु)=વિશાળ.
पाता (મૂ० पातृ)=રક્ષક.
पदघनगरीयान्=(૧) પદોમાં ગહન અને મહત્ત્વશાળી; (૨) અર્થ વડે ગંભીર અને મહત્ત્વયુક્ત પદવાળો.
असुमतः (મૂ० असुमत)=પ્રાણીઓને.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તનો પરિચય—

" અહો (ભવ્યો) ! અવિદ્યમાન છે (અધઃ-) પતન, આપત્તિ અને પાપ જ્યાં એવી (મુક્તિરૂપી) પુરી તરફ ગમન કરવામાં અત્યંત અભિપ્રેત તથા મહાન્ તેમજ (ઇચ્છિત સ્થળે લઇ જવામાં) અશ્વ (સમાન), વળી સ્પષ્ટ તથા વિસ્તૃત હેતુઓ તેમજ

પ્રમાણોને ભજનારો [અથવા (શબ્દથી) સ્પષ્ટ અને (અર્થથી) વિકટ એવા હેતુઓના જ્ઞાનને ભજનારો], તથા વિશાળ તેમજ રક્ષણ કરનારો અને વળી પદોને વિષે ગહન અને મહત્ત્વશાળી [અથવા અર્થ વડે ગંભીર અને મહત્ત્વ-યુક્ત પદવાળો] એવો (જૈન) સિદ્ધાન્ત પ્રાણીને જલ, સર્પ, વ્યાઘ્ર, વહ્નિ, કુંજર, રોગ, કારાગૃહ તેમજ સંગ્રામ (એ [1]આઠ ભય)થી બચાવો."—૮૩

कालीदेव्याः स्तुतिः—

विपक्षव्यूहं वो दलयतु गदाक्षावलिधरा-
ऽसमा नालीकालीविशदचलना नालीकवरम् ।
समध्यासीनाऽम्भोभृतघननिभाऽम्भोधितनया-
समानाली काली विशदचलनानालिकवरम् ॥ ८४ ॥ २१ ॥

—शिख०

टीका

विपक्षेति । 'विपक्षव्यूहं' शत्रुसन्दोहम् । 'वः' युष्माकम् । 'दलयतु' भिनत्तु । 'गदाक्षावलिधरा' गदां अक्षावलिं धारयति या सा । 'असमा' असदृशी । 'नालीकालीविशदचलना' नालीकाली-पद्मपङ्क्तिः तद्वद् विशदौ-उज्ज्वलौ चलनौ चरणौ यस्याः सा । 'नालीकवरं' प्रधानपद्मम् । 'समध्यासीना' सम्यग् अधिरोहन्ती । 'अम्भोभृतघननिभा' जलधारिमेघवत् प्रभाऽस्या इत्यर्थः । 'अम्भोधितनयासमानाली' अम्भोधितनया-लक्ष्मीः तस्याः समाना-अनन्यसमा आली-सखी या सा । 'काली' कालीसंज्ञिता । 'विशदचलनानालिकवरं' विशद्भिः-निर्लोपमानैः अचलैः-स्थिरैर्नानालिभिः-विविधमधुकरैः [illegible] यद् । नालिकवरं समध्यासीना काली विपक्षव्यूहं वो दलयतु इति योगः ॥ ८४ ॥

अवचूरिः

काली देवी वो-युष्माकं विपक्षव्यूहं-प्रतीपपटलं दलयतु-भिनत्तु । किंविशिष्टा ? । गदा-आयुधविशेषः अक्षावलिः-अक्षमाला च ते धरतीति । असमा-रूपैश्वर्यादिना अनन्यसदृशा । नालीकाली-कमलमाली-श्रेणी तद्वद् विशदौ-निर्मलौ चलनौ-पादौ यस्याः सा । नालिकवरं-प्रधानकमलं [illegible] अधिरोहन्ती अधिष्ठिता वा । अम्भोभृतः-पयःपूर्णो यो घनो-मेघस्तस्य निभा-[illegible] । अम्भोधितनयासमाना-लक्ष्मीतुल्या आल्यः-सख्यो यस्याः (सा) । विशदैः-[illegible] नाना-बहुविधा येऽलयो-भ्रमरास्तैः [illegible]-मिश्रम् । नालिकवरमिदम् । इदं [illegible] विशेषणम् ॥ ८४ ॥

---

[1] સરખાવો ભક્તામર-સ્તોત્રનું ૪૪મું પદ્ય.

अन्वयः

गदा-अक्ष-आवलि-धरा, अ-समा, नालीक-आली-विशद-चलना, विशत्-अचल-नाना-अलि-कबरं नालीक-वरं समध्यासीना, अम्भस्-भृत-घन-निभा, अम्भोधि-तनया-समान-आली काली वः विपक्ष-व्यूहं दलयतु ।

શબ્દાર્થ

विपक्ष=શત્રુ, દુશ્મન.
व्यूह=સમૂહ, સમુદાય.
विपक्षव्यूहं=શત્રુ-સમુદાયને.
दलयतु (धा० दल्)=દળી નાખો, નષ્ટ કરો.
धृ=ધારણ કરવું.
गदाक्षावलिधरा=ગદા તેમજ જપ-માલાને ધારણ કરનારી.
असमा=નિરૂપમ.
नालीक=કમળ.
विशद=નિર્મલ.
नालीकालीविशदचलना=કમલની શ્રેણિના સમાન નિર્મલ છે ચરણો જેનાં એવી.
नालीकवरं=ઉત્તમ કમલને.
समध्यासीना (धा० आस्)=(૧) આરૂઢ થયેલી; (૨) આરોહણ કરનારી.
अम्भस्=જલ.
भृत (धा० भृ)=ભરેલ.
अम्भोभृतघननिभा=જલથી ભરેલા મેઘ સમાન.
अम्भोधि=સમુદ્ર.
तनया=પુત્રી.
अम्भोधितनया=[1]સમુદ્ર-પુત્રી, લક્ષ્મી.
आली=સખી, બેનપણી.
अम्भोधितनयासमानाली=લક્ષ્મી જેવી સખીઓ છે જેને એવી.
विशत् (धा० विश्)=પ્રવેશ કરનારા.
अचल=સ્થિર, નિશ્ચલ.
अलि=ભ્રમર, ભ્રમરો.
कबर=મિશ્રિત, વ્યાપ્ત.
विशदचलनानालिकबरं=લીન થનારા તેમજ નિશ્ચલ એવા વિવિધ ભ્રમરોથી વ્યાપ્ત.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીની સ્તુતિ—

" ગદા તેમજ જપ-માલાને ધારણ કરનારી, વળી (સૌન્દર્યાદિકમાં) નિરૂપમ, તથા કમલોની પંક્તિના સમાન નિર્મલ છે ચરણો જેનાં એવી, વળી લીન થનારા તેમજ નિશ્ચલ

---

૧ સમુદ્રનું મંથન કરતી વેળાએ તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં નિમ્નલિખિત પદ્યમાં ગણાવેલાં—

लक्ष्मीः कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्वन्तरिश्चन्द्रमा
गावः कामदुघाः सुरेश्वरगजो रम्भादिदेवाङ्गनाः ।
अश्वः सप्तमुखो विषं हरिधनुः शङ्खोऽमृतं चाम्बुधे
रत्नानीह चतुर्दश प्रतिदिनं कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥

—ચૌદ રત્ન પૈકી એક રત્ન હોવાને લીધે લક્ષ્મીને 'સમુદ્ર-પુત્રી' કહેવામાં આવે છે. આ હિન્દુશાસ્ત્રની માન્યતા છે અને એ લોક-રૂઢિ પ્રમાણે અત્ર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

એવા વિધ વિધ તરેહના ભ્રમરોથી મિશ્રિત એવા ઉત્તમ કમલના ઉપર બેસનારી [અથવા બેઠેલી] એવી, તેમજ જલથી પરિપૂર્ણ એવા મેઘના જેવી (શ્યામવર્ણી) તથા લક્ષ્મી જેવી સખીઓ છે જેને એવી કાલી (દેવી) ('હે ભવ્યો) તમારા શત્રુ-સમૂહને દળી નાંખો."—૮૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી-દેવીનું સ્વરૂપ—

જેમ બાવનમા શ્લોકમાં રોહિણી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તેમ અત્ર કાલી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. આ વિદ્યા-દેવીની સ્થૂલ રૂપરેખા તો આપણે વીસમા શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ, એટલે હવે અહિં કંઈ વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી પરંતુ આ પ્રમાણે એકજ દેવીની બીજી વાર કવીશ્વરે શા સારૂ સ્તુતિ કરી તે જાણવું બાકી રહે છે

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथाय नमस्कारः—

चिक्षेपोर्जितराजकं रणमुखे यो लक्षसंख्यं क्षणाद्
अक्षामं जन ! भासमानमहसं राजीमतीतापदम् ।
तं नेमिं नम नम्रनिर्वृतिकरं चक्रे यदूनां च यो
दक्षामञ्जनभासमानमहसं राजीमतीतापदम् ॥ ८५ ॥

—शार्दूल०

टीका

चिक्षेपेति । 'चिक्षेप' निरस्तवान् । 'ऊर्जितराजकं' बलवद्राजसमूहम् । 'रणमुखे' समरारम्भे । 'यः' । 'लक्षसङ्ख्यं' लक्षाः संख्या यस्य तत्, अथवा अलक्षसंख्यं—अविभाव्यपरिमाणम् । 'क्षणात्' अक्षेपेण । 'अक्षामं' समर्थम् । 'जन !' इति लोकस्यामन्त्रणम् । 'भासमानं' विराजमानम् । अथवा जनैर्भासमानं जनभासमानम् । 'अहसं' अविद्यमानहासम् । 'राजीमतीतापदं' राजीमती—उग्रसेनराजपुत्री तस्या मनोरथविफलीकरणात् तापदं—सन्तापदायिनम् । 'तम्' । 'नेमिं' नेमिनामधेयम् । 'नम' प्रणिपत । 'नम्रनिर्वृतिकरं' नम्राणां निर्वृतिं—सौख्यं करोतीति । 'चक्रे' कृतवान् । 'यदूनां' यादवानाम् । 'च' । 'यः' । 'दक्षां' असंमूढाम् । 'अञ्जनभासमानमहसं' अञ्जनभया—कज्जलच्छायया समानं—समं महः—तेजो यस्य तम् । 'राजीं' सन्ततिम् । 'अतीतापदं' अतिक्रान्तविपदम् । य ऊर्जितराजकं चिक्षेप यश्च यदूनां राजीं अतीतापदं चक्रे तं नेमिं नमेति सम्बन्धः ॥ ८५ ॥

अवचूरिः

यो नेमिजिनो लक्षसंख्यं-लक्षप्रमाणमूर्जितराजकं-बलवद्राजवृन्दं रणमुखे चिक्षेप-बभञ्ज। क्षणाद्-वेगेन। राजकं किंभूतम् ?। अक्षामं-उपचितम्। हे जन! तं नेमिं नम। किंभूतम् ?। भासमानं-कान्तिकदम्बेन दीप्यमानं जनैर्भासमानं वा। अहसं-हास्यमुक्तम्। राजीमत्या-राजकन्यायाः प्रव्रज्याग्रहणेन मनोरथविफलीकरणात् तापदं पश्चात् तु मुक्तिसुखप्रदम्। नम्राणां निर्वृतिं-मुक्तिं सुखं वा करोतीति। यश्च स्वामी यदूनां-यादवानां दक्षां राजीं-श्रेणिं अतीता-अतिक्रान्ता आपद् यया सा तामतीतापदं चक्रे-कृतवान्। नेमिं किंभूतम् ?। अञ्जनस्य भया-कान्त्या समानं-तुल्यं महः-तेजो यस्य ॥८५॥

---

१ 'योऽलक्षसंख्यं' इति पाठोऽपि न्याय्यः। २ 'जनभासमानः' इति पाठोऽपि समीचीनः।

अन्वयः

यः अ-क्षामं लक्ष-संख्यं ऊर्जित-राजकं रण-मुखे क्षणात् चिक्षेप, यः च यदूनां दक्षां राजीं अतीत-आपदं चक्रे, तं (हे) जन ! भासमानं [अथवा जन-भासमानं] अ-हसं [अथवा जन-भासमान-महसं] राजीमती-तापदं, नम्र-निर्वृति-करं, अञ्जन-भा-समान-महसं नेमिं नम ।

શબ્દાર્થ

चिक्षेप (धा० क्षिप्)=ભાંગી નાખ્યું, વિખેરી નાખ્યું.
ऊर्जित (धा० ऊर्ज्)=પરાક્રમી.
राजक=રાજાઓનો સમૂહ.
ऊर्जितराजकं=પરાક્રમી રાજાઓના સમૂહને.
मुख=આગલો ભાગ.
रणमुखे=રણને મોખરે.
लक्ष=લાખ.
संख्या=સંખ્યા.
लक्षसंख्यं=લાખની છે સંખ્યા જેની એવા.
अलक्ष=અચિન્ત્ય.
अलक्षसंख्यं=અચિન્ત્ય છે સંખ્યા જેની એવા.
क्षणात्=પળમાં.
अक्षामं (मू० अक्षाम)=(૧) અક્ષીણ; (૨) એકત્રિત થયેલા.
जन ! (मू० जन)=હે લોક !
भासमानं (मू० भासमान)=પ્રકાશમાનને.
भासमान (धा० भास्)=દેદીપ્યમાન, પ્રકાશમાન.
जनभासमानं=મનુષ્યો વડે શોભતા.
हस=હાસ્ય
अहसं=હાસ્ય-રહિતને.
जनभासमानमहसं=લોકને વિષે દેદીપ્યમાન તેજ છે જેનું એવા.
राजीमती=રાજીમતી, ઉગ્રસેનની પુત્રી.
राजीमतीतापदं=રાજીમતીને સંતાપ કરનારા.
नेमिं (मू० नेमि)=નેમિ(નાથ)ને.
नम (धा० नम्)=તું નમસ્કાર કર.
नम्र=નમનશીલ.
नम्रनिर्वृतिकरं=(૧) પ્રણામ કરનારાઓને મુક્તિ આપનારા; (૨) નમન કરેલાને સુખી કરનારા.
चक्रे (धा० कृ)=કરી.
यदूनां (मू० यदु)=યાદવોની.
दक्षां (मू० दक्षा)=ચતુર.
अञ्जन=કાજળ.
अञ्जनभासमानमहसं=કાજળની કાંતિ જેવી પ્રભા છે જેની એવાને.
राजीं (मू० राजी)=શ્રેણિને.
अतीत (धा० इ)=અતિક્રાન્ત થયેલ.
अतीतापदं=અતિક્રાન્ત થઈ છે આપત્તિ જેની એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનેમિનાથને નમસ્કાર—

" જેણે અક્ષીણ [અથવા એકત્રિત થયેલ] પરાક્રમી નૃપતિઓના એક લાખની [અથવા અચિન્ત્ય] સંખ્યા જેટલા સમૂહ (સૈન્ય)ને રણને મોખરે એક ક્ષણમાં ભાંગી નાખ્યું, તેમજ વળી જેણે યાદવોની ચતુર શ્રેણિ (સેના)ને આપત્તિથી સર્વથા મુક્ત કરી, તે, (મનુષ્યો વડે) શોભતા, [1]હાસ્ય-રહિત, રાજીમતીને (તેના સંયોગાદિક મનોરથોનો નાશ કરનારા હોવાથી)

---

૧ હાસ્ય એ અજ્ઞાનસૂચક ચિહ્ન છે અને તેમ હોવાથી સર્વજ્ઞમાં તેનો અભાવ હોય તે ઘટે તેમજ ન્યાય-સંગત છે.

સંતાપ કરનારા, નમન કરનારા જીવોને મુક્તિ [અથવા સુખ] અર્પણ કરનારા તેમજ (શ્યામ હોવાને લીધે) કાજલની કાન્તિસમાન પ્રભાવાળા નેમિ(નાથ)ને હે જન! તું નમસ્કાર કર."—૮૫

સ્પષ્ટીકરણ

નેમિનાથ-ચરિત્ર—

નેમિનાથ એ જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર છે. આ ગૌતમગોત્રીય તીર્થંકરને અરિષ્ટનેમિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. તેઓ શ્રીકૃષ્ણના સમકાલીન હતા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેઓ બન્ને કાકા કાકાના પુત્ર થતા હતા. નેમિનાથનો જન્મ સૌરીપુર નગરમાં થયો હતો. વસુદેવના બંધુ સમુદ્રવિજય રાજા અને શિવા રાણીના તેઓ પુત્ર થતા હતા. તેમનો દેહ શ્યામવર્ણી હતો તેમજ તેઓને શંખનું લાંછન હતું. તેમના શરીરનું માન દશ ધનુષ્ય જેટલું હતું. રાજીમતી જેવી વહુઆ સાથે વિવાહ (સગાઈ) કર્યા પછી પણ તેની સાથે લગ્ન-ગાંઠથી ન બંધાતાં તેમણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું. વિશેષમાં તેમણે રાજીમતીને પોતાની શિષ્યા બનાવી હતી અને અંતમાં તેનો પણ સંસાર-સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો હતો. બધું મળીને એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય અખંડિત બ્રહ્મચર્યપૂર્વક ભોગવ્યા બાદ તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા. ધન્ય છે એવા નેમિનાથને.

અદ્વિતીય રાજીમતી—

રાજીમતી એ ઉગ્રસેન રાજા અને ધારિણી રાણીની પુત્રી થતી હતી. તેના ભાઈનું નામ કંસ હતું અને તેની બેનનું નામ સત્યભામા હતું. શ્રીકૃષ્ણે કંસને મારી નાંખ્યો અને ત્યાર બાદ ઉગ્રસેનને તેના પુત્ર કંસે નાંખેલા બંદીખાનામાંથી મુક્ત કરી તે તેની પુત્રી સત્યભામાને પરણ્યા, તેમજ તેમણે ઉગ્રસેનને મથુરાની રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો.

એક વખત નેમિનાથ પ્રભુ આક્રીડ-ક્રીડા કરતા કરતા કૃષ્ણની આયુધ-શાળામાં જઈ ચડ્યા અને ત્યાં જઈને તેમણે [illegible] તેનો પાંચજન્ય શંખ હાથમાં લઈ લીધો અને અધર ઉપર [illegible] પૂર્યો. આના નાદથી આખું બ્રહ્માંડ [illegible]

જીવોને છોડાવી મૂકાવ્યા અને માતૃકા-ગૃહ તરફ ન જતાં પિતૃ-ગૃહ તરફ પાછા વળ્યા. આ બનાવથી જીત પર આવેલી બાજી હારી જનારને જેવું અસહ્ય દુઃખ થાય તેવું દુઃખ રાજીમતીને થયું અને જેમ વૃક્ષ ખેંચાતાં તેને વળગીને રહેલી વેલ સોંય ઉપર તૂટી પડે તેમ તે મૂર્છા ખાઇને પૃથ્વી ઉપર પડી ગઇ. આથી કંઇ નવાઇ પામવા જેવું નથી, કેમકે ધન અને ધનવતીના ભવથી માંડીને આઠ આઠ ભવ થયા નેમિનાથ અને રાજીમતી વચ્ચે દંપતી-વ્યવહાર ચાલુ હતો. અનેક ઉપચારો કર્યા બાદ રાજીમતીને કંઇક શાંતિ થઇ અને તે શોકગ્રસ્ત જીવન ગુજારવા લાગી. અંતમાં નેમિનાથ પ્રભુ ટુંક સમયમાં દીક્ષા લેનાર છે એમ ખબર મળતાં તેને શાંતિ થઇ અને તેનું મન વિષય-વાસનાથી વિરક્ત થઇ ગયું. નેમિનાથ પ્રભુનુંજ ધ્યાન ધરતી તે કાલક્ષેપ કરવા લાગી. આખરે જ્યારે નેમિનાથ પ્રભુએ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું, ત્યારે લગ્ન સમયે તો ફક્ત હસ્તથી મારા હસ્તને સ્પર્શ કરવો પડે તેમ હતું તે ન કર્યું તો ઠીક, પણ હવે તો મારા મસ્તક ઉપર વાસક્ષેપ કરવા વડે હસ્ત-પ્રક્ષેપ કરાવું[1] તોજ મારું નામ રાજીમતી ખરું એમ પોતાનોજ કક્કો ખરો કરાવતી ન હોય તેમ તેણે પણ ઉત્સાહપૂર્વક પોતાના વચનથી વરાયેલ પતિ પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. આ પ્રમાણે આ [2]મહાસતીએ યૌવન વયમાં પણ કંદર્પ ઉપર જીત મેળવી પોતાનો વિજય-ધ્વજ ફરકાવ્યો એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક વર્ષનું ચારિત્ર પાળી તેણે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. પાંચસો વર્ષ પર્યંત આ અવસ્થામાં રહ્યા બાદ તેનું ૯૦૧ વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ થતાં તે અવ્યાબાધ પદને પામી. આવી મહાસતીઓનાં ચારિત્રથી તો આજકાલ પણ આ આર્ય-દેશ પૂજાય છે. આવી સતીઓને અનેકવાર પ્રણામ હોજો.

નેમિનાથે યુદ્ધમાં લીધેલો ભાગ—

જ્યારે કૃષ્ણે કંસને મારી નાંખ્યો, ત્યારે તેની પત્ની જીવયશા પતિનું વેર લેવાની બુદ્ધિથી પોતાના પિતા જરાસંધ પાસે ગઇ અને તે દ્વારા કૃષ્ણ સાથે યુદ્ધનો આરંભ કરાવ્યો. આ વાસુદેવ (કૃષ્ણ) અને પ્રતિવાસુદેવ (જરાસંધ) વચ્ચેના ઘોર સંગ્રામમાં નેમિનાથે પણ ભાગ લીધો હતો અને તે સમયે શક્રે અનેક અપૂર્વ અસ્ત્ર-શસ્ત્રથી શોભતો પોતાનો રથ માતલિ સારથિ સાથે મોકલાવ્યો હતો. આ રથમાં બેસીને નેમિનાથ રણભૂમિમાં આવી પહોંચ્યા હતા.

ઘોર યુદ્ધ ચાલતાં ચાલતાં એક એવો પ્રસંગ આવ્યો કે જરાસંધે યાદવ-સૈન્યને છિન્ન-ભિન્ન કરી નાખી અને બલરામને પણ એક ગદાનો એવો પ્રહાર કર્યો કે તેને રુધિરનું વમન થયું. આથી જરાસંધે એમ વિચાર્યું કે આ તો આપો આપ મરી જશે, પરંતુ હવે હું કૃષ્ણનેજ મારી નાખું એમ વિચારી તે તેની તરફ દોડ્યો. આ સમયે યાદવ-સૈન્ય ખળભળી ઊઠ્યું અને 'કૃષ્ણ મરાયા, કૃષ્ણ મરાયા' એવો સર્વત્ર ધ્વનિ પ્રસરી રહ્યો. તે સાંભળી

---

૧ સરખાવો શ્રીહીરવિજયકૃત નેમિનાથ-સ્તવનની નીચે મુજબની કડી—

જો વિવાહ અવસરે દીયો રે હાં, હાથ ઉપર નવિ હાથ
દીક્ષા અવસર દીજીએ રે હાં, શિર ઉપર જગનાથ-મેરે વાલમ

૨ રાજીમતી એ મહાસતીઓમાંની એક છે. જુઓ ભરહેસરની સજ્ઝાય.

માતલિ સારથિએ પોતાના કુળનો સંહાર થતી વેળાએ પણ ઉપેક્ષા કરવી તે યુક્ત નથી એમ પ્રભુને કહ્યું. તેથી પ્રભુએ ક્રોધ વિના પૌરંદર નામનો શંખ ફુંક્યો અને તેમ કરીને જરાસંધના સૈનિકોનાં હાંજાં ગગડાવી નાખ્યાં. વિશેષમાં તેમણે માતલિ સારથિને પોતાનો રથ રણભૂમિમાં ભમાડવાનો હુકમ કર્યો અને તે વખતે તેમણે બાણ-વૃષ્ટિ કરીને કોઈકનાં ધનુષ્યો કાપ્યાં તો કોઇકની ધ્વજા છેદી, તો કોઈકના રથ ભાંગ્યા, તો કોઇના મુકુટ તોડ્યા. આ પ્રમાણે પ્રભુએ એકલાએજ એક લાખ મુકુટધારી રાજાઓને ભગ્ન કરી દીધા.[1] પરંતુ પ્રતિવાસુદેવનો વધ તો વાસુદેવને હાથેજ થાય છે એવી મર્યાદા હોવાથી એનો તેમણે વધ કર્યો નહિ. અંતમાં આ કાર્ય [2]કૃષ્ણે કર્યું, એ કહેવાની કંઇ હવે જરૂર રહેતી નથી.

जिनश्रेण्याः स्तुतिः—

प्राव्राजीज्जितराजका रज इव ज्यायोऽपि राज्यं जवाद्
या संसारमहोदधावपि हिता शास्त्री विहायोदितम् ।
यस्याः सर्वत एव सा हरतु नो राजी जिनानां भवा—
यासं सारमहो दधात्र पिहिताशास्त्रीविहायोऽदितम् ॥ ८६ ॥

—शार्दूल०

टीका

प्राव्राजीदिति । 'प्राव्राजीत्' प्रव्रज्यां अग्रहीत् । 'जितराजका' वशीकृतराजसमूहा । 'रज इव' रेणुमिव । 'ज्यायोऽपि' प्रशस्यमपि । 'राज्यं' राजव्यापारम् । 'जवात्' वेगात् । 'या' । 'संसारमहोदधावपि' भवमहार्णवेऽपि । 'हिता' श्रेयस्करी । 'शास्त्री' शिक्षयित्री । 'विहाय' त्यक्त्वा । 'उदितं' प्राप्तोदयम् । 'यस्याः' । सर्वत एव' समन्तादेव । 'सा' । 'हरतु' अपनयतु । 'नः' अस्माकम् । 'राजी' परिपाटिः । 'जिनानां' अर्हताम् । 'भवायासं' संसारखेदम् । 'सारमहः' महार्हत् तेजः । 'दधात्र' वेगात् प्रससार । 'पिहिताशास्त्रीविहायः' पिहिताः-स्थगिताः आशास्त्रियो-दिग्वनिताः विहायो-व्योम च येन तत् । 'अदितं' अखण्डितम् । या राज्यं विहाय प्राव्राजीत् यस्याः सारमहः सर्वत एव दधाव, सा जिनानां राजी भवायासं हरतु नः इत्यन्वयः ॥ ८६ ॥

---

१ આ પ્રમાણે તીર્થંકર પણ યુદ્ધ-સંગ્રામમાં ભાગ લઈ શકે છે, તો પછી તેને પ્રવર્તાવિશે જૈન ધર્મ અને અહિંસાનું દિગ્દર્શન તો જગતને ભગવાન કરાવે છે એમ કહેવું તે ક્યાં સુધી વ્યાજબી ગણાય !

૨ શ્રીકૃષ્ણ હવે પછી આગામી તીર્થંકર થનાર છે, પરંતુ હાલમાં તો તેઓ ત્રીજી પાતાલમાં અને ત્રીજી નરકમાં છે એમ જૈનો માને છે.

अवचूरिः

या उदितम्-उदयं प्राप्तं ज्यायोऽपि-अतिप्रौढमपि राज्यं राज इव विहाय प्राव्राजीत्-[illegible] किंभूता ? । जिनं राजकं-राजसमूहो यया सा । संसारमहोदधौ-[illegible] शास्त्री-शिक्षाविधात्री । यस्माच्च सर्वतः-सर्वासु दिक्षु [illegible] [illegible] । [illegible] पिहिता-आच्छादिता आनाभिस्रियो-[illegible] विहाय-[illegible] । [illegible] सा जिनानां राजी भयायासं-संसारक्लेशं नः-अस्माकं हरतु ॥ ८६ ॥

अन्वयः

या जिन-राजिका संसार-महत्-उदधौ अपि हिता, शास्त्री उदितं [illegible] इव ज्यायः विहाय प्राव्राजीत्, यस्याः (च) विजित-आशा-[illegible] [illegible] एव दधाव, सा जिनानां राजी नः भय-आयासं हरतु ।

शब्दार्थ

प्राव्राजीत् (धा० व्रज्)=प्रव्रज्या ग्रहण करी, दीक्षा लीधी.
जिनराजका=जेणे जिनवरोने [illegible] छे एवी.
ज्यायः (मू० ज्यायस्)=मोटा.
राज्यं (मू० राज्य)=राज्यने.
उदधि=समुद्र.
संसारमहोदधौ=संसाररूपी महासागरमां.
हिता (मू० हित)=हितकारिणी.
शास्त्री=शिक्षा आपनारी, उपदेश देनारी.
विहाय (धा० हा)=मूकीने, त्यजी दईने.
उदितं (मू० उदित)=उदय पामेल.
सर्वतः=सर्वत्र.
हरतु (धा० ह)=[illegible]
नः (मू० [illegible])=[illegible]
भयायास=[illegible]
[illegible]
दधाव (धा० [illegible])=[illegible]
विजित ([illegible]) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

श्लोकार्थ

जिन-श्रेणिनी स्तुति—

" पराजित कर्यो छे पृथ्वी-पतिओने [illegible] [illegible] आवेला (अर्थात् प्राप्त थयेला) महाराज्यने [illegible] दीक्षा-ग्रहण करती हती, वळी जे संसाररूपी [illegible] [illegible] [illegible]

માતલિ સારથિએ પોતાના કુળનો સંહાર થતી વેળાએ પણ ઉપેક્ષા કરવી તે યુક્ત નથી એમ પ્રભુને કહ્યું. તેથી પ્રભુએ ક્રોધ વિના પૌરંદર નામનો શંખ ફુંક્યો અને તેમ કરીને જરાસંધના સૈનિકોનાં હાંજાં ગગડાવી નાખ્યાં. વિશેષમાં તેમણે માતલિ સારથિને પોતાનો રથ રણભૂમિમાં ભમાડવાનો હુકમ કર્યો અને તે વખતે તેમણે બાણ-વૃષ્ટિ કરીને કોઈકનાં ધનુષ્યો કાપ્યાં તો કોઈકની ધ્વજા છેદી, તો કોઈકના રથ ભાંગ્યા, તો કોઈના મુકુટ તોડ્યા. આ પ્રમાણે પ્રભુએ એકલાએજ એક લાખ મુકુટધારી રાજાઓને ભગ્ન કરી દીધા.[1] પરંતુ પ્રતિવાસુદેવનો વધ તો વાસુદેવને હાથેજ થાય છે એવી મર્યાદા હોવાથી એનો તેમણે વધ કર્યો નહિ. અંતમાં આ કાર્ય [2]કૃષ્ણે કર્યું, એ કહેવાની કંઈ હવે જરૂર રહેતી નથી.

जिनश्रेण्याः स्तुतिः —

प्राव्राजीज्जितराजका रज इव ज्यायोऽपि राज्यं जवाद्
या संसारमहोदधावपि हिता शास्त्री विहायोदितम् ।
यस्याः सर्वत एव सा हरतु नो राजी जिनानां भवा-
यासं सारमहो दधाय पिहिताशास्त्रीविहायोऽदितम् ॥ ८६ ॥

—शार्दूल०

टीका

प्राव्राजीदिति । 'प्राव्राजीत्' प्रव्रज्यां अग्रहीत् । 'जितराजका' वशीकृतराजसमूहा । 'रज इव' रेणुमिव । 'ज्यायोऽपि' प्रशस्यमपि । 'राज्यं' राजव्यापारम् । 'जवात्' वेगात् । 'या' । 'संसारमहोदधावपि' भवपारावारेऽपि । 'हिता' श्रेयस्करी । 'शास्त्री' शिक्षयित्री । 'विहाय' त्यक्त्वा । 'उदितं' प्रादुर्भूतम् । 'यस्याः' । 'सर्वत एव' समन्तादेव । 'सा' 'हरतु' अपहरतु । 'नः' अस्माकम् । 'राजी' पङ्क्तिः । 'जिनानां' अर्हताम् । 'भवायासं' संसारखेदम् । 'सारमहः' प्रधानं तेजः । 'दधाय' वेगात् धारयामास । 'पिहिताशास्त्रीविहायः' पिहितः-स्थगितः आशानां-दिशां [illegible] विहायो-व्योम च येन तत् । 'अदितं' अखण्डितम् । [illegible] ॥ ८६ ॥

[1] [illegible]

[2] [illegible]

[illegible]

अवचूरिः

या उद्दितम्-उदयं प्राप्तं [illegible] [illegible]
[illegible]

अन्वयः

या [illegible] [illegible]
[illegible]

शब्दार्थ

प्राप्तामि (धा० प्र) [illegible] लीधी.
[illegible] [illegible].
उपाय: (पु० उपाय) [illegible].
[illegible] (पु० [illegible]) [illegible].
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

मातलि सारथिએ પોતાના કુળનો સંહાર થતી વેળાએ પણ ઉપેક્ષા કરવી તે યુક્ત નથી એમ પ્રભુને કહ્યું. તેથી પ્રભુએ ક્રોધ વિના પૌરંદર નામનો શંખ ફુંક્યો અને તેમ કરીને જરાસંધના સૈનિકોનાં હાંજાં ગગડાવી નાખ્યાં. વિશેષમાં તેમણે માતલિ સારથિને પોતાનો રથ રણભૂમિમાં ભમાડવાનો હુકમ કર્યો અને તે વખતે તેમણે બાણ-વૃષ્ટિ કરીને કોઈકનાં ધનુષ્યો કાપ્યાં તો કોઈકની ધ્વજા છેદી, તો કોઈકના રથ ભાંગ્યા, તો કોઈકના મુકુટ તોડ્યા. આ પ્રમાણે પ્રભુએ એકલાએ જ એક લાખ મુકુટધારી રાજાઓને ભગ્ન કરી દીધા.[१] પરંતુ પ્રતિવાસુદેવનો વધ તો વાસુદેવને હાથે જ થાય છે એવી મર્યાદા હોવાથી એનો તેમણે વધ કર્યો નહિ. અંતમાં આ કાર્ય [२]કૃષ્ણે કર્યું, એ કહેવાની કંઈ હવે જરૂર રહેતી નથી.

जिनश्रेण्याः स्तुतिः—

प्रात्याजीज्जितराजका रज इव ज्यायोऽपि राज्यं जवाद्
या संसारमहोदधावपि हिता शास्त्री विहायोदितम् ।
यस्याः सर्वत एव सा हरतु नो राजी जिनानां भवा-
यासं सारमहो दधाय विहिताशास्त्रीविहायोऽदितम् ॥ ८६ ॥

—शार्दूल०

टीका

प्रात्येति । 'प्रात्याजीत्' प्रकर्षेण अत्याक्षीत् । 'जितराजका' वशीकृतराजसमूहा । 'रज इव' रेणुरिव । 'ज्यायोऽपि' प्रशस्यमपि । 'राज्यं' राजव्यापारम् । 'जवात्' वेगात् । 'या' । 'संसारमहोदधावपि' भवपारावारेऽपि । 'हिता' श्रेयस्करी । 'शास्त्री' शिक्षयित्री । 'विहाय' त्यक्त्वा । 'उदितं' प्रवृद्धम् । 'यस्याः' । 'सर्वत एव' समन्तादेव । 'सा' । 'हरतु' अपनयतु । 'नः' अस्माकम् । 'राजी' पङ्क्तिः । 'जिनानां' अर्हताम् । 'भवायासं' संसारखेदम् । 'सारमहः' प्रधानं तेजः । 'दधाय' धेयात् भगवान् । 'विहिताशास्त्रीविहायः' विहितः—कल्पितः आशासु-दिक्षु [illegible] । 'अदितं' अखण्डितम् । [illegible] ॥ ८६ ॥

१ [illegible]

२ [illegible]

अवचूरिः

या उदितम्-उदयं प्राप्तं ज्यायोऽपि-अतिप्रौढमपि राज्यं रज इव विहाय प्राव्राजीत्-प्रव्रज्यामग्रहीत्। किंभूता ?। जितं राजकं-राजसमूहो यया सा। संसारमहोदधौ-भवमहार्णवेऽपि हिता-सुखकारिणी। शास्त्री-शिक्षयित्री। यस्माच्च सर्वतः-सर्वासु दिक्षु सारमहो-सारतेजो दधाव-प्रससार। किंभूतम् ?। पिहिता-आच्छादिता आशास्त्रियो-दिग्वनिता विहायः-आकाशं च येन तत्। अदितम्-अखण्डितम्। सा जिनानां राजी भवायासं-संसारक्लेशं नः-अस्माकं हरतु ॥ ८६ ॥

अन्वयः

या जित-राजिका संसार-महत्-उदधौ अपि हिता, शास्त्री उदितं ज्यायः अपि राज्यं रजः इव जवात् विहाय प्राव्राजीत्, यस्याः (च) पिहित-आशा-स्त्री-विहायः अदितं सार-महः सर्वतः एव दधाव, सा जिनानां राजी नः भव-आयासं हरतु।

શબ્દાર્થ

प्राव्राजीत् (धा० व्रज)=પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી, દીક્ષા લીધી.
जितराजका=જીત્યા છે મહીપાલોને જેણે એવી.
ज्यायः (मू० ज्यायस्)=મોટા.
राज्यं (मू० राज्य)રાજ્યને.
उदधि=સમુદ્ર.
संसारमहोदधौ=સંસારરૂપી મહાસાગરમાં.
हिता (मू० हित)=હિતકારિણી.
शास्त्री=શિક્ષા આપનારી, ઉપદેશ દેનારી.
विहाय (धा० हा)મૂકીને, ત્યજી દઇને.
उदितं (मू० उदित)=ઉદય પામેલ.
सर्वतः=સર્વત્ર.
हरतु (धा० हृ)=હરો.
नः (मू० अस्मद्)=અમારા.
भवायासं=સંસાર-પ્રયત્નને.
सारमहः=સારભૂત તેજ.
दधाव (धा० धाव्)=પ્રસરી ગયું.
पिहित (धा० धा)=આચ્છાદિત કરેલ, ઢાંકી દીધેલ.
स्त्री=દયિતા, નારી.
विहायस्=આકાશ.
पिहिताशास्त्रीविहायः=આચ્છાદિત કર્યાં છે દિશારૂપી દયિતા તેમજ આકાશ જેણે એવું
अदितं (मू० अदित)=અખણ્ડિત.

શ્લોકાર્થ

જિન-શ્રેણિની સ્તુતિ—

" પરાજિત કર્યા છે પૃથ્વી-પતિઓને જેણે એવી જે (જિનોની પંક્તિ) ઉદયમાં આવેલા (અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયેલા) મહારાજ્યને પણ ધૂળની માફક સત્વર ત્યાગ કરીને દીક્ષા-ગ્રહણ કરતી હવી, વળી જે સંસારરૂપી મહાસાગરમાં પણ હિતકારી થતી હવી, તેમજ જે (અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં ગોથાં ખાતાં મનુષ્યાદિકને દેશના દ્વારા) શિક્ષા આપતી હવી, તથા વળી આચ્છાદન કર્યું છે દિશારૂપી દયિતાઓનું અને આકાશનું જેણે એવું જેનું અખણ્ડિત તેમજ સારભૂત એવું જેનું તેજ સર્વત્ર પ્રસરી ગયું, તે જિનોની શ્રેણિ સંસારને વિષે રખડપટ્ટી કરવા) રૂપી આપણા પ્રયાસને હરો. "—૮૬

માતલિ સારથિએ પોતાના કુળનો સંહાર થતી વેળાએ પણ ઉપેક્ષા કરવી તે યુક્ત નથી એમ પ્રભુને કહ્યું. તેથી પ્રભુએ ક્રોધ વિના પૌરંદર નામનો શંખ ફુંક્યો અને તેમ કરીને જરાસંધના સૈનિકોનાં હાંજાં ગગડાવી નાખ્યાં. વિશેષમાં તેમણે માતલિ સારથિને પોતાનો રથ રણભૂમિમાં ભમાડવાનો હુકમ કર્યો અને તે વખતે તેમણે બાણ-વૃષ્ટિ કરીને કોઇકનાં ધનુષ્યો કાપ્યાં તો કોઇકની ધ્વજા છેદી, તો કોઇકના રથ ભાંગ્યા, તો કોઇના મુકુટ તોડ્યા. આ પ્રમાણે પ્રભુએ એકલાએજ એક લાખ મુકુટધારી રાજાઓને ભગ્ન કરી દીધા.[1] પરંતુ પ્રતિવાસુદેવનો વધ તો વાસુદેવને હાથેજ થાય છે એવી મર્યાદા હોવાથી એનો તેમણે વધ કર્યો નહિ. અંતમાં આ કાર્ય [2]કૃષ્ણે કર્યું, એ કહેવાની કંઇ હવે જરૂર રહેતી નથી.

जिनश्रेण्याः स्तुतिः—

प्राव्राजीज्जितराजका रज इव ज्यायोऽपि राज्यं जवाद्
या संसारमहोदधावपि हिता शास्त्री विहायोदितम् ।
यस्याः सर्वत एव सा हरतु नो राजी जिनानां भवा-
यासं सारमहो दधाव पिहिताशास्त्रीविहायोऽदितम् ॥ ८६ ॥

—शार्दूल०

टीका

प्राव्राजीदिति । 'प्राव्राजीत्' प्रव्रज्यां अग्रहीत् । 'जितराजका' वशीकृतराजसमूहा । 'रज इव' रेणुरिव । 'ज्यायोऽपि' प्रशस्यमपि । 'राज्यं' राजव्यापारम् । 'जवात्' वेगात् । 'या' । 'संसारमहोदधावपि' भवसमुद्रेऽपि । 'हिता' श्रेयस्करी । 'शास्त्री' शिक्षयित्री । 'विहाय' त्यक्त्वा । 'उदितं' राज्योदयम् । 'यस्याः' । 'सर्वत एव' समन्तादेव । 'सा' । 'हरतु' अपहरतु । 'नः' अस्माकम् । 'राजी' परिपाटिः । 'जिनानां' अर्हताम् । 'भवायासं' संसारखेदम् । 'सारमहः' प्रधानं तेजः । 'दधाव' वेगात् प्रससार । 'पिहिताशास्त्रीविहायः' पिहिताः-स्थगिताः आशाभित्तयः-दिग्भित्तयः विहायो-व्योम च येन तत् । 'अदितं' अखण्डितम् । या राज्यं विहाय प्राव्राजीत् यस्याः सारमहः सर्वत एव दधाव, सा जिनानां राजी भवायासं हरतु नः इत्यन्वयः ॥ ८६ ॥

---

१ [illegible]

२ [illegible]

अवचूरिः

या उदितम्-उदयं प्राप्तं ज्यायोऽपि-अतिप्रौढमपि राज्यं रजइव तिरस्कृत्य [illegible] किंभूता ? । जिनं राजकं-राजसमूहो यस्या सा । संसारमहोदधौ-संसारसमुद्रे [illegible] शास्त्री-शिक्षयित्री । यस्याश्च सर्वतः-सर्वासु दिक्षु [illegible] [illegible] [illegible] पिहिता-आच्छादिता आशाश्रियो-दिग्लक्ष्मीः यया [illegible] विशदः-आभा [illegible] [illegible] सा जिनानां राजी भवायामं-संसारदैर्घ्यं नः-अस्माकं हरतु ॥ ८६ ॥

अन्वयः

या जिन-राजिका संसार-महत्-उदधौ अपि हिता, शास्त्री उदितं [illegible] इव ज्यायः विहाय प्राव्राजीत्, यस्याः (च) विदित-आशा-[illegible] [illegible] एव बृधाय, सा जिनानां राजी नः भव-आयामं हरतु ।

शब्दार्थ

प्राव्राजीत् (धा० व्रज्)=प्रव्रज्या ग्रहण करी, दीक्षा लीधी.
जिनराजका=ज्यां के महीपालोने जेणे छोडी.
ज्यायः (मू० ज्यायस्)=मोटा.
राज्यं (मू० राज्य)=राज्यने.
उदधि=समुद्र.
संसारमहोदधौ=संसाररूपी महासागरमां.
हिता (मू० हित)=हितकारिणी.
शास्त्री=शिक्षा आपनारी, उपदेश देनारी.
विहाय (धा० हा)=मूकीने, त्यजी दईने.
उदितं (मू० उदित)=उदय पामेल.
सर्वतः=सर्वत्र.
हरतु (धा० हृ)=[illegible]
नः (मू० अस्मद्)=[illegible]
भवायामं=संसार-[illegible]
[illegible]
बृधाय (धा० [illegible])=[illegible]
विदित (धा० [illegible]) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

श्लोकार्थ

जिन-श्रेणिनी स्तुति—
"जे पराजित कर्यो छे पृथ्वी-पतिओने [illegible] [illegible] [illegible] आवेला (अर्थात् प्राप्त थयेला) मोटा राज्यने [illegible] [illegible] दीक्षा-ग्रहण करी हती, वळी जे संसाररूपी महासागरमां [illegible] [illegible] छे (अज्ञानरूपी अंधकारमां डूबेलां प्राणी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] छे के जिनरूपी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે દરેક તીર્થંકરનો જન્મ રાજ-કુલમાંજ થાય છે અને તેઓ મહાસામ્રાજ્યનો પણ તૃણવત્ ત્યાગ કરી આત્મ-સંયમ તરફ વલણ રાખે છે. વિશેષમાં આ શ્લોકનું પ્રથમ ચરણ વાંચતાં જે જકારો જણાય છે, તે આ શ્લોકની ખૂબીમાં વિશેષતા પ્રદર્શિત કરે છે.

जिनवाणी-गौरवम्—

कुर्वाणाऽणुपदार्थदर्शनवशाद् भास्वत्प्रभायास्त्रपा-
मानत्या जनकृत्तमोहरत ! मे शस्ताऽदरिद्रोहिका ।
अक्षोभ्या तव भारती जिनपते ! प्रोन्मादिनां वादिनां
मानत्याजनकृत् तमोहरतमेश ! स्तादरिद्रोहिका ॥ ८७ ॥

—शार्दूल०

टीका

कुर्वाणेति । ‘कुर्वाणा’ जनयन्ती । ‘अणुपदार्थदर्शनवशात्’ अणवः–सूक्ष्मा ये पदार्थास्तेषां यद् दर्शनं–स्पष्टीकरणं तद्वशात्–तदायत्तभावत्वात् । ‘भास्वत्प्रभायाः’ भानुदीप्तेः । ‘त्रपां’ लज्जाम् । इयमणूनपि पदार्थान् दर्शयति न त्वहं, अतो जितोऽस्मीत्येवंनिमित्तम् । ‘आनत्या’ प्रणामेन हेतुना । ‘जनकृत्तमोहरत !’ जनानां कृत्तः–छिन्नो मोहश्च रतं च येन असौ सम्बोध्यते । ‘मे’ मम । ‘शस्ता’ प्रशस्ता । ‘अदरिद्रोहिका’ न दरिद्राः–तुच्छा ऊहा यस्याः सा । अत्र [illegible] । ‘अक्षोभ्या’ अचालनीया । ‘तव’ भवतः । ‘भारती’ वाक् । ‘जिनपते !’ जिननाथ ! । ‘प्रोन्मादिनां’ प्रकर्षेण उन्मादवताम्, [illegible] । ‘वादिनां’ परवादिनाम् । ‘मानत्याजनकृत्’ मानस्य–अहङ्कारस्य त्याजनं–मोचनं करोति या सा । ‘तमोहरतमा’ अतिशयेन तमोहरा । ‘ईश !’ स्वामिन् ! । ‘स्तात्’ भवतु । ‘अरिद्रोहिका’ अरीणां द्रोहकारिका । हे जिनपते ! तव भारती मे अरिद्रोहिका [illegible] योगः ॥ ८७ ॥

[illegible]

अवचूरिः

हे जिनपते ! तव भारती-वाणी मे-मम अरिद्रोहिका-बाह्याभ्यन्तरशत्रुजयकारिणी स्ताद्-भूयात् । किंविशिष्टा ? । अणवः-सूक्ष्माः पदार्था-जीवाजीवादयस्तेषां दर्शनवशात्-प्रकाशनात् भास्वत्प्रभायाः-सूर्यकान्तेस्त्रपां-लज्जां कुर्वाणा । आनत्या-प्रणामेन हेतुभूतया जनानां कृत्तः-छिन्नो मोहो रतं च येन तस्य संबोधनम् । शस्ता-प्रकृष्टा । अदरिद्रा-आढ्या ऊहाः-तर्का यस्याः सा अदरिद्रोहिका । अक्षोभ्या-अपराभवनीया । प्रोन्मादिनां-दर्पवतां परवादिनां मानस्य-अहंकारस्य त्याजने-मोक्षणे करोतीति । अतिशयेन तमो हरतीति तमोहरतमा । हे ईश !-नेतः ! ॥ ८७ ॥

अन्वयः

आनत्या जन-कृत्त-मोह-रत ! (तमस्-हर-तम !) (आनत्या) ईश ! जिन-पते ! अणु-पदार्थ-दर्शन-वशात् भास्वत्-प्रभायाः त्रपां कुर्वाणा, शस्ता, अ-दरिद्र-ऊहिका (अथवा शस्त-अदरिद्र-ऊहिका), प्रोन्मादिनां वादिनां अ-क्षोभ्या आनत्या मान-त्याजन-कृत् तमस्-हरतमा तव भारती मे अरि-द्रोहिका स्तात् ।

શબ્દાર્થ

कुर्वाणा (मू० कुर्वाण)=કરનારી.
अणु=સૂક્ષ્મ.
पदार्थ=પદાર્થ, તત્ત્વ, દ્રવ્ય.
दर्शन=અવલોકન, જોવું તે.
अणुपदार्थदर्शनवशात्=સૂક્ષ્મ પદાર્થના દર્શન દ્વારા.
भास्वत्प्रभायाः=સૂર્યની પ્રભાના.
त्रपां (मू० त्रपा)=લજ્જાને.
आनत्या (मू० आनति)=પ્રણામ દ્વારા.
कृत्त (धा० कृत्)=કાપી નાંખેલ.
जनकृत्तमोहरत !=નાશ કર્યો છે મનુષ્યના મોહ અને મૈથુનનો અથવા અજ્ઞાનમૂલક સુખનો જેણે એવા ! (સં०)
शस्ता (मू० शस्त)=પ્રશંસનીય.
दरिद्र=મામૂલી, નજીવી.
अदरिद्र=પ્રૌઢ.
ऊहिका=તર્ક.
अदरिद्रोहिका=પ્રૌઢ છે તર્કો જેને વિષે એવી.
अक्षोभ्या (मू० अक्षोभ्य)=ક્ષોભ નહિ પામનારી.
जिनपते !=હે તીર્થંકર.
प्रोन्मादिनां (मू० प्रोन्मादिन्)=અત્યંત ઉન્મત્ત, મહોન્મત્ત.
वादिनां (मू० वादिन्)=વાદીઓના.
त्याजन=ત્યાગ.
कृत्=કરનારી.
मानत्याजनकृत्=માનનો ત્યાગ કરાવનારી.
तमोहरतमा=અજ્ઞાનને સર્વથા દૂર કરનારી.
स्तात् (धा० अस्)=થાઓ.
द्रोहिका=દ્રોહ કરનારી.
अरिद्रोहिका=શત્રુનો દ્રોહ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનું ગૌરવ—

"નમસ્કાર દ્વારા નાશ કર્યો છે મનુષ્યોના મોહ અને મૈથુનનો [અથવા અજ્ઞાનમૂલક સુખનો] જેણે એવા હે (જિનરાજ) ! હે પરમેશ્વર ! હે જિનેશ્વર ! અતિસૂક્ષ્મ પદાર્થોનું દર્શન

કરાવીને સૂર્યના પ્રકાશને ¹તિરસ્કૃત કરનારી, વળી (અવિર
નીય, તેમજ પ્રૌઢ છે તર્કો જેને વિષે એવી [અથવા પ્રશંસા-
જેમાં એવી], વળી મદોન્મત્ત વાદીઓથી (પણ) ક્ષોભ નહિ
કરાવવા વડે (તેમના) માનને મોડનારી, (અજ્ઞાનરૂપી) અંધ-
[અથવા હે અજ્ઞાનરૂપ અંધારાનો તદ્દન નાશ કરનારા (નાથ) !]
મારા (આભ્યન્તર) શત્રુઓનો સંહાર કરનારી થાઓ. "—૮૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદાર્થ-વિચાર—

દરેક દર્શનકારે પદાર્થોની-તત્ત્વોની જૂદી જૂદી સંખ્યા સ્વીકારી છે.
પદાર્થો, તો ³વૈશેષિકે ૭ અને સાંખ્યે ૨૫ પદાર્થો માન્યા છે. એ પ્રમાણે જૈ
અપેક્ષા પ્રમાણે પદાર્થોની સંખ્યા એક, બે, છ, સાત તેમજ નવની માન
"²उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्" અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત હોય
પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરતાં જોઇ શકાય છે કે દરેક પદાર્થનો 'સત્'માં સમાવેશ
એ અપેક્ષાએ પદાર્થની સંખ્યા એકની ઠરે છે. હવે બે જીવ અને અજીવ એમ
એ, તો સમસ્ત પદાર્થો આ બે કોટિમાં અંતર્ભૂત થતા હોવાથી તેની સંખ્યા બે
એ પ્રમાણે જીવ, ⁴ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, પુદ્ગલ અને કાલ એ
થઇ શકે છે. વળી જીવ, અજીવ, ⁵આસ્રવ, ⁶બંધ, ⁷સંવર, ⁸નિર્જરા અને મો
સાત પણ માની શકાય તેમ છે. આમાં પુણ્ય અને પાપ એ બે ઉમેરતાં પદાર્થોની-
તત્ત્વની બને છે. અર્થાત્ જેવી અપેક્ષા, તેવો ઉત્તર. આ પણ સ્યાદ્વાદની બલિહારી

अन्वादेव्याः स्तुतिः—

हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका यस्या जनोऽभ्यागमद्
विश्वासेवितताम्रपादपरतां वाचा रिपुत्रासकृत् ।
सा भूतिं वितनोतु नोऽर्जुनरुचिः सिंहेऽधिरूढोन्नमद्-
विश्वासे विततान्नपादपरताऽम्बा चारिपुत्रासकृत् ॥ ८८ ॥
—શાર્દૂલ૦

---

૧ આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે સૂર્ય તો મોટી મોટી સ્થૂલ વસ્તુ ઉપરજ પ્રકાશ પાડે છે, નહિ કે
વસ્તુઓ ઉપર; અર્થાત્ સૂર્યની સહાયતાથી તો સ્થૂલ વસ્તુનુંજ દર્શન થઇ શકે; જ્યારે વાણી સૂક્ષ્મ
ઉપર પ્રકાશ પાડનારી વાણી સૂર્યથી ચડિયાતી છે, અર્થાત્ તેને તિરસ્કાર કરનારી છે, એમ કહેવું તે યુક્ત છે.

૨ જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ૦ ૫, સૂ૦ ૨૯).

૩ षट्पदार्था इति वैशेषिकादयः, बौद्धास्तु ... पदार्थाः इति

૪ ધર્માસ્તિકાયાદિકના સ્વરૂપ માટે જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ૦ ૨૨૦-૨૨૪)

૫-૮ આસ્રવાદિકનાં લક્ષણો તેમજ તેને લગતી ટુંક હકીકત સારૂ જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ
૧૫૫, દ્વિતીય શ્લોક તેમજ તેનું સ્પષ્ટીકરણ).

કરાવીને સૂર્યના પ્રકાશને [1]લજ્જાસ્પદ કરનારી, વળી (અવિસંવાદી હોવાને લીધે) પ્રશંસનીય, તેમજ પ્રૌઢ છે તર્કો જેને વિષે એવી [અથવા પ્રશંસા-પાત્ર તેમજ પ્રૌઢ છે યુક્તિઓ જેમાં એવી], વળી મદોન્મત્ત વાદીઓથી (પણ) ક્ષોભ નહિ પામનારી તથા પ્રણામ કરાવવા વડે (તેમના) માનને મોડનારી, (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારને સર્વથા હરનારી એવી [અથવા હે અજ્ઞાનરૂપ અંધારાનો તદ્દન નાશ કરનારા (નાથ) !] તારી (દેશનારૂપી) વાણી મારા (અભ્યન્તર) શત્રુઓનો સંહાર કરનારી થાઓ. ''—૮૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદાર્થ-વિચાર—

દરેક દર્શનકારે પદાર્થોની-તત્ત્વોની જૂદી જૂદી સંખ્યા સ્વીકારી છે. જેમકે નૈયાયિકે ૧૬ પદાર્થો, તો વૈશેષિકે ૭ અને સાંખ્યે ૨૫ પદાર્થો માન્યા છે. એ પ્રમાણે જૈન દર્શનમાં વિધ વિધ અપેક્ષા પ્રમાણે પદાર્થોની સંખ્યા એક, બે, છ, સાત તેમજ નવની માનવામાં આવી છે. જેમકે "[2]उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्" અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત હોય તે '[3]પદાર્થ' છે. આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરતાં જોઇ શકાય છે કે દરેક પદાર્થનો 'સત્'માં સમાવેશ થાય છે, એટલે કે એ અપેક્ષાએ પદાર્થની સંખ્યા એકની ઠરે છે. હવે જો જીવ અને અજીવ એમ બે વિભાગો પાડીએ, તો સમસ્ત પદાર્થો આ બે કોટિમાં અંતર્ભૂત થતા હોવાથી તેની સંખ્યા બેની સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે જીવ, [4]ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, પુદ્ગલ અને કાલ એમ છ પદાર્થો પણ ઘટી શકે છે. વળી જીવ, અજીવ, [5]આસ્રવ, [6]બંધ, [7]સંવર, [8]નિર્જરા અને [9]મોક્ષ એમ પદાર્થો સાત પણ માની શકાય તેમ છે. આમાં પુણ્ય અને પાપ એ બે ઉમેરતાં પદાર્થોની-તત્ત્વોની સંખ્યા નવની બને છે. અર્થાત્ જેવી અપેક્ષા, તેવો ઉત્તર. આ પણ સ્યાદ્વાદની બલિહારી છે.

अम्बिकायाः स्तुतिः—

हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका यस्या जनोऽभ्यागमद्

विश्रामं विततानघप्रसादपरतां याचा रिपुग्रामकृत ।

सा मूर्तिं वितनोतु नोऽर्जुनरुचिः सिंहेऽधिरूढोल्लसद्-

विश्रामे विततानघप्रसादपरताऽम्बा चारिपुग्राऽमकृत् ॥ ८८ ॥ २२ ॥

—शार्दूल०

1 [illegible]

2 [illegible]

3 [illegible]

4 [illegible]

5 [illegible]

કરાવીને સૂર્યના પ્રકાશને [1]લજ્જાસ્પદ કરનારી, વળી (અવિસંવાદી હોવાને લીધે) પ્રશંસનીય. તેમજ પ્રૌઢ છે તર્કો જેને વિષે એવી [અથવા પ્રશંસા-પાત્ર તેમજ પ્રૌઢ છે યુક્તિઓ જેમાં એવી], વળી મદોન્મત્ત વાદીઓથી (પણ) ક્ષોભ નહિ પામનારી તથા પ્રણામ કરાવવા વડે (તેમના) માનને મોડનારી, (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારને સર્વથા હરનારી એવી [અથવા હે અજ્ઞાનરૂપ અંધારાનો તદ્દન નાશ કરનારા (નાથ) !] તારી (દેશનારૂપી) વાણી મારા (અભ્યન્તર) શત્રુઓનો સંહાર કરનારી થાઓ. "—૮૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદાર્થ-વિચાર—

દરેક દર્શનકારે પદાર્થોની-તત્ત્વોની જૂદી જૂદી સંખ્યા સ્વીકારી છે. જેમકે નૈયાયિકે ૧૬ પદાર્થો, તો વૈશેષિકે ૭ અને સાંખ્યે ૨૫ પદાર્થો માન્યા છે. એ પ્રમાણે જૈન દર્શનમાં વિધ વિધ અપેક્ષા પ્રમાણે પદાર્થોની સંખ્યા એક, બે, છ, સાત તેમજ નવની માનવામાં આવી છે. જેમકે "[2]उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्" અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત હોય તે '[3]પદાર્થ' છે. આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરતાં જોઇ શકાય છે કે દરેક પદાર્થનો 'સત્'માં સમાવેશ થાય છે, એટલે કે એ અપેક્ષાએ પદાર્થની સંખ્યા એકની ઠરે છે. હવે જો જીવ અને અજીવ એમ બે વિભાગો પાડીએ, તો સમસ્ત પદાર્થો આ બે કોટિમાં અંતર્ભૂત થતા હોવાથી તેની સંખ્યા બેની સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે જીવ, [4]ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, પુદ્ગલ અને કાલ એમ છ પદાર્થો પણ ઘટી શકે છે. વળી જીવ, અજીવ, [5]આસ્રવ, [6]બંધ, [7]સંવર, [8]નિર્જરા અને [9]મોક્ષ એમ પદાર્થો સાત પણ માની શકાય તેમ છે. આમાં પુણ્ય અને પાપ એ બે ઉમેરતાં પદાર્થોની-તત્ત્વોની સંખ્યા નવની બને છે. અર્થાત્ જેવી અપેક્ષા, તેવો ઉત્તર. આ પણ સ્યાદ્વાદની બલિહારી છે.

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका यस्या जनोऽभ्यागमद्
विश्वासेवितताम्रपादपरतां वाचा रिपुत्रासकृत् ।
सा भूतिं वितनोतु नोऽर्जुनरुचिः सिंहेऽधिरूढोल्लसद्-
विश्वासे वितताम्रपादपरताऽम्बा चारिपुत्राऽसकृत् ॥ ८८ ॥ २२ ॥

—शार्दूल०

---

૧ આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે સૂર્ય તો [illegible] સ્થૂલ વસ્તુ ઉપરજ પ્રકાશ પાડે છે, નહિ કે સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ ઉપર, [illegible] છે, અર્થાત્ તેને લજ્જાસ્પદ કરનારી છે, એમ કહેવું તે યુક્ત છે.

૨ જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ૦ ૫, સૂ૦ ૨૯)

૩ [illegible]

૪ ધર્માસ્તિકાય [illegible] જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ૦ ૨૩૦–૨૩૪)

૫–૯ [illegible] જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ ([illegible])

કરાવીને સૂર્યના પ્રકાશને [illegible]) [illegible] નીય. તેમજ [illegible] પ્રૌઢ છે સુકન્યા [illegible] જેમાં એવી [illegible] પામનારી તથા પ્રણામ કરાવવા વડે (તેમના) [illegible] કારને સર્વથા હરનારી એવી [[illegible]] તારી (દેશનારૂપી) વાણી મારા ([illegible]) [illegible]

[illegible]

પદાર્થ-[illegible]

[illegible] નૈયાયિકે ૧૬ [illegible] દશ નમાં વિધ વિધ [illegible] આવી છે. જેમકે “ [illegible] ” અર્થાત્ [illegible] થાય તે ‘ [2]પદાર્થ ’ છે. આ [illegible] સમાવેશ થાય છે, એટલે કે [illegible] એમ બે વિભાગો પાડી [illegible] સંખ્યા બેની સિદ્ધ થાય છે. [illegible] ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, [illegible] અને કાલ એમ છ પદાર્થો પણ [illegible] નિર્જરા અને [3]મોક્ષ એમ પદાર્થો [illegible] માની શકાય તેમ છે. આમાં [illegible] ઉમેરતાં પદાર્થોની—તત્ત્વોની સંખ્યા [illegible] છે, અર્થાત્ જેવી અપેક્ષા [illegible] પણ સ્યાદ્વાદની બલિહારી છે.

अस्याः [illegible] स्तुतिः—

हस्तालम्बित[illegible]लतिका यस्या जनोऽभ्यागमद्
विश्रामे विततात्रपादपरतां [illegible] ।
सा भूतिं वितनोतु नोऽर्जुनरुचिः [illegible]—
विश्रासे विततात्रपादपरताऽम्बा चाग्निपुत्राऽमकृत् ॥ ८८ ॥ २२ ॥

—शार्दूल०

૧ આમ કહેવાનું કારણ [illegible] પ્રમાણ પાડે છે, નહિ [illegible] વસ્તુઓ [illegible] થઈ શકે, આથી કરીને [illegible] સૂક્ષ્મ પદાર્થ [illegible] હરનારી છે, એમ કહેવું તે યુક્ત છે.

૨ જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર ([illegible]

૩ [illegible] पदार्थाः [illegible]

([illegible] ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ૦ ૨૨૦–૨૨૮)

([illegible] ન્યાયકુસુમાંજલિ (પ્રથમ [illegible])

निर्वाणकलिकायाम्—

"तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां कूष्माण्डीं (अम्बिकां) देवीं कनकवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां मातुलिङ्गपाशयुक्तदक्षिणकरां पुत्राङ्कुशान्वितवामकरां चेति।"

नि. मा स.

टीका

हस्तेति । 'हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका' हस्तात् (हस्ते ?) आलम्बिता चूतलुम्बिरेव लतिका यस्याः सा । 'यस्याः' । 'जनः' लोकः । 'अभ्यागमत्' आगतवान् । 'विश्वासेविताताम्रपादपरतां' विश्वेन-जगता आसेवितयोस्ताम्रयोः पादयोः परतां-तदेकशरणताम् । 'वाचा' गिरा । 'रिपुत्रासकृत्' रिपूणां त्रासकारिणी । 'सा' । 'भूतिं' संपत्तिम् । 'वितनोतु' विस्तारयतु । 'नः' अस्माकम् । 'अर्जुनरुचिः' चामीकरच्छविः । 'सिंहे' केसरिणि । 'अधिरूढा' आसीना । 'उल्लसद्विश्वासे' उल्लसद्विश्वासो-विश्रम्भो यस्य तस्मिन् । 'विततान्नपादपरता' विततो-विस्तीर्णो यः आम्रपादपः-चूतवृक्षः तत्र रता-आसक्ता या सा । 'अम्बा' अम्बिकादेवी । 'चारिपुत्रा' चारिणौ-विहरणशीलौ पुत्रौ यस्याः सा । 'असकृत्' अनारतम् । यस्या विश्वासेविताताम्रपादपरतां जनोऽभ्यागमत् सा अम्बा भूतिं वितनोतु इति सम्बन्धः ॥ ८८ ॥

अवचूरिः

यस्या अम्बाया जनो-लोको विश्वेन-जगता सेवितयोस्ताम्रयो-रक्तयोः पादयोः-चरणयोः परतां-तदेकशरणतामभ्यागमत्-जगाम साऽम्बा नः-अस्माकं भूतिं-संपदं वितनोतु । किंभूता ? । हस्ते आलम्बिता चूतलुम्बिरेव लतिका यया सा । वाचा-वाण्या रिपूणां त्रासं करोतीति । अर्जुनं-काञ्चनं तद्वद् रुचि-कान्तिर्यस्याः सा । सिंहे-कण्ठीरवेऽधिरूढा-आसीना । उल्लसन्-प्रसरन् विश्वासो यस्मात् यस्य वा । विततो-विपुलो य आम्रपादपः- चूतवृक्षस्तत्र रता । चारिणौ-विहरणशीलौ पुत्रौ यस्याः सा । असकृद्-निरन्तरम् ॥ ८८ ॥

अन्वयः

यस्याः (अम्बायाः) जनः विश्व-आसेवित-ताम्र-पाद-परतां (अ-सकृत्) अभ्यागमत्, सा हस्त-आलम्बित-चूत-लुम्बि-लतिका, वाचा रिपु-त्रास-कृत्, अर्जुन-रुचिः, उल्लसद्-विश्वासे सिंहे अधिरूढा, वितत-आम्र-पादप-रता, चारि-पुत्रा अम्बा नः भूतिं अ-सकृत् वितनोतु ।

શબ્દાર્થ

हस्त=હાથ.
आलम्बित (धा० लम्ब्)=ધારણ કરેલ, ગ્રહણ કરેલ.
चूत=આમ્ર.
लुम्बि=કેરીનો ઝુમખો.
लतिका=લતા.
हस्तालम्बितचूतलुम्बि[illegible]=હાથમાં ગ્રહણ કરી છે આમ્રની [illegible] ઝુમખાવાળી લતાને જેણે

जनः (मू० जन)=લોક.
अभ्यागमत् (धा० गम्)-[illegible]
आसेवित (धा० [illegible]
ताम्र=રક્ત.
[illegible] અત્યંત
[illegible] શત્રુઓને.

रिपु=શત્રુ.
रिपुत्रासकृत्=દુશ્મનોને ત્રાસ પમાડનારી, શત્રુઓને ઠેકાણે પહોંચાડનારી.
[illegible] ([illegible])=સંપત્તિને.
[illegible] ([illegible])=વિસ્તારો.
[illegible]=મુખચંદ્ર.
[illegible]=મુખચંદ્ર જેવી કાંતિ છે જેની એવી.
[illegible] ([illegible])=સિંહ ઉપર.
[illegible] ([illegible])=આરૂઢ થયેલી બેઠેલી.
[illegible] ([illegible])=પ્રસારને.
छिन्न=કાપેલ, છેદેલ.
उल्लसद्विश्वासे=પ્રસરતો છે વિશ્વાસ જેને વિષે એવા.
आम्र=આંબો.
पादप=વૃક્ષ, ઝાડ.
विततामपादपरता=વિશાળ આંબાના ઝાડને વિષે આસક્ત.
अम्बा=અમ્બા (દેવી).
चारित=વિહારશીલ.
पुत्र=પુત્ર, છોકરો.
चारिपुत्रा=વિહારશીલ છે પુત્રો જેના એવી.
सकृत्=એક વાર.
असकृत्=અનેક વાર, વારંવાર.

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

[illegible] (દેવી)નાં આપોની [illegible] ([illegible]), તે અમ્બા (દેવી) [illegible] કરી છે, તથા જે વાળી [illegible] ([illegible] દુશ્મનોના હાથે ભાગી જાય છે), વળી [illegible] વિશ્રામ–મુખ ([illegible] આ સિંહ [illegible]) એવા સિંહ ઉપર બેઠેલી છે, [illegible] છે, તેમજ જેના પુત્રો સંચાર કરવાના સ્વભાવ [illegible] અમ્બા દેવી, [illegible] વારંવાર વિસ્તાર કરો."—૮૮

[illegible]

[illegible]—

[illegible]

"[illegible]
[illegible]"

આચાર-દિનકરમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છેઃ—

"सिंहारूढा कनकतनुरुग् वेदबाहुश्च वामे
हस्तद्वन्द्वेऽङ्कुशतनुभुवौ बिभ्रती दक्षिणेऽत्र ।
पाशाम्राली सकलजगतां रक्षणैकाग्रचित्ता
देव्यम्बा नः प्रदिशतु समस्तापविध्वंसमाशु ॥"

નિર્વાણ-કલિકામાંથી પણ આ દેવીના સંબંધી માહિતી મળી શકે છે, પરંતુ ત્યાં આ દેવીનું નામ '[1]કૂષ્માણ્ડી' હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યો તે ઉલ્લેખઃ—

"तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां कूष्माण्डीं देवीं कनकवर्णां सिंहवाहनां मातुलिङ्गपाशयुक्तदक्षिणकरां पुत्राङ्कुशान्वितवामकरां चेति."

અર્થાત્ તેજ (બાવીસમા તીર્થંકરના) તીર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી કૂષ્માણ્ડી દેવીનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન છે અને સિંહ એ એનું વાહન છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ બીજોરા અને પાશથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ પુત્રો અને અંકુશ વડે વિભૂષિત છે.

આ દેવીના પૂર્વ ભવની માહિતી અમ્બિકાદેવીકલ્પમાંથી મળી શકે છે. આ કલ્પ તેમજ તેના ભાષાન્તર સારૂ જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૪૫-૧૪૯).

1 આ અમ્બા દેવીનું નામાન્તર છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

આચાર-દિનકરમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

"सिंहारूढा कनकतनुरुग् वेदबाहुश्च वामे
हस्तद्वन्द्वेऽङ्कुशतनुभुवौ बिभ्रती दक्षिणेऽत्र ।
पाशाम्राली सकलजगतां रक्षणैकाग्रचित्ता
देव्यम्बा नः प्रदिशतु समस्तापविध्वंसमाशु ॥"

નિર્વાણ-કલિકામાંથી પણ આ દેવીના સંબંધી માહિતી મળી શકે છે, પરંતુ ત્યાં આ દેવીનું નામ '[1]કૂષ્માણ્ડી' હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યો તે ઉલ્લેખઃ—

"तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां कूष्माण्डीं देवीं कनकवर्णां सिंहवाहनां मातुलिङ्गपाशयुक्तदक्षिणकरां पुत्राङ्कुशान्वितवामकरां चेति."

અર્થાત્ તેજ (બાવીસમા તીર્થંકરના) તીર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી કૂષ્માણ્ડી દેવીનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન છે અને સિંહ એ એનું વાહન છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ બીજોરા અને પાશથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ પુત્રો અને અંકુશ વડે વિભૂષિત છે.

આ દેવીના પૂર્વ ભવની માહિતી અમ્બિકાદેવીકલ્પમાંથી મળી શકે છે. આ કલ્પ તેમજ તેના ભાષાન્તર સારૂ જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૪૫-૧૪૯).

૧ આ અમ્બા દેવીનું નામાન્તર છે.

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रार्थना—

मालानालानबाहुर्दधददधदरं यामुदारा मुदाऽऽराव
लीनाऽलीनामिहाली मधुरमधुरसां सूचितोमाचितो मा ।
पानात् पनात् स पार्श्वः रुचिररुचिरदो देवराजीवराजी-
पत्राऽऽपत्या यदीया तनुरतनुरुगे नन्दको नोदको नो ॥ ८९ ॥

—स्रग्०

टीका

[illegible] । 'दधत्' धारयन् । 'आलानबाहुः' आलानानीव बाहू यस्यासौ । 'दधत्' धारयन् । 'अदरम्' [illegible] । 'अरं' शीघ्रम् । 'याम्' । 'उदारां' मधुराम् । 'मुदा' हर्षेण । 'आराव' [illegible] । 'लीना' स्थिता । 'अलीनां' भृङ्गाणाम् । 'इह' अत्र । 'आली' श्रेणिः । 'मधुरमधुरसां' मधुरो मधुरसो-मकरन्दद्रवो यत्र ताम् । 'सूचितोमाचितः' सूचित-[illegible] तथा चितः-संयुतः । पापाद्वा पापिजनरक्षणं । 'पानात्' [illegible] । 'पनात्' [illegible] । 'स' । 'पार्श्वः' जिनः । 'रुचिररुचिरदः' रुचिरकणाः-[illegible] । 'देवराजीवराजी' तथा देवानां राजश्रेणी या राजीवराजी-[illegible] । 'आपत्या' आपदः रक्षणात् पातनं वा [illegible] । [illegible] । 'तनुः' मूर्तिः । 'अतनुरुक्' अतनुकान्तिः । 'नन्दकः' [illegible] । 'नोदकः' [illegible] न भवति । [illegible] मत्तीनामपि लीना भवतु [illegible] ॥ ८९ ॥

अवचूरिः

[illegible]

अन्वयः

यदीया तनुः देव-राजीव-राजी-यत्रा, आपद्-त्रा, स आलान-बाहुः, यां मधुर-मधु-रसां मालां अलीनां उदारा मुदा आरात् अरं इह लीना आली अस्वदत्, (तां मालां) दधत्, सु-उचित-उमा-[आ] चितः रुचिर-रुचिं-रदः, अ-तनु-रवः, नन्दकः, नो मोदकः पार्श्वः मा पातात् पातात् ।

શબ્દાર્થ

आलानबाहुः=ગજ-સ્તંભ જેવા હસ્ત છે જેના એવા.
दधत् (धा० धा)=ધારણ કરનારા.
अरं=અત્યન્ત.
यां (मू० यद्)=જેને.
उदारा (मू० उदार)=પ્રચુર, મોટી.
मुदा (मू० मुद्)=હર્ષથી.
लीना (मू० लीन)=લીન થયેલી, આસક્ત બનેલી.
अलीनां (मू० अलि)=ભ્રમરોની.
मधुर=સ્વાદિષ્ટ, મધુર.
मधुरस=પુષ્પનો રસ.
मधुरमधुरसां=મધુર મકરન્દનો રસ છે જેમાં એવી.
सूचित=અત્યંત યોગ્ય.
उमा=કીર્તિ.
सूचितोमाचितः=સુયોગ્ય એવી કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત.
मा (मू० अस्मद्)=મને.
पातात् (मू० पात)પતનથી.
पार्श्वः (मू० पार्श्व)=પાર્શ્વ (નાથ), ત્રેવીસમા તીર્થંકર.
रुचिररुचिरदः=મનોહર કાન્તિ છે દાંતની જેની એવા.
यत्र=વાહન.
देवराजीवराजीयत्रा=દેવના સંબંધી કમલોની શ્રેણિ છે વાહન જેનું એવી.
आपत्त्रा=આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરનારી
यदीया (मू० यदीय)=જેની.
तनुः (मू० तनु)=મૂર્તિ.
अतनुरवः =પ્રૌઢ છે ધ્વનિ જેનો એવા.
नन्दकः (मू० नन्दक)=(૧) આનન્દદાયક; (૨) સમૃદ્ધિ-જનક.
मोदकः (मू० मोदक)=પ્રેરક.
नो=નહિ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રાર્થના—

"જેની મૂર્તિ દેવોએ રચેલાં કમલોની શ્રેણિરૂપી વાહનવાળી છે તેમજ વળી જે આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરનારી છે, તે ગજ-સ્તંભના સમાન હસ્તવાળા, વળી મધુર છે મકરન્દનો રસ જેમાં એવી જે (પુષ્પ-)માલાનું, ભ્રમરોની પ્રચુર તેમજ હર્ષપૂર્વક અત્યંત લીન થયેલી એવી શ્રેણિ પાન કરતી હતી, તે માલાને ધારણ કરનારા એવા, તથા વળી અત્યંત યોગ્ય એવી કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત, તેમજ જેના દાંતની કાન્તિ મનોહર છે એવા, [illegible] પર્યંત શ્રવણ-ગોચર તેમજ મેઘના જેવી ગંભીર હોવાને લીધે) પ્રૌઢ [illegible] ધ્વનિ [illegible] આનન્દદાયક [અથવા સમૃદ્ધિ દેનારા] તેમજ વળી અધિ[illegible]ી જે [illegible] (નારકાદિરૂપી અધઃ [illegible]થી બચાવો."

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીપાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર—

આ ત્રેવીસમા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથનો જન્મ વાણારસી નગરીમાં થયો હતો. તેઓ કાશ્યપ-ગોત્રીય હતા. અશ્વસેન રાજા તેમના પિતા અને વામા રાણી તેમના માતા થતાં હતાં. તેમનો નવ હસ્તપ્રમાણ તેમજ નીલવર્ણી દેહ સર્પના લાંછનથી શોભતો હતો. સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યા બાદ તેઓ અક્ષય ગતિને પામ્યા.

પદ્ય-વિચાર—

અત્યાર સુધી જે ચમત્કૃતિ ચતુરોના ચિત્તને ચોરી રહી હતી, તેને પણ પરાસ્ત કરનારી અલૌકિક વિચિત્ર યમકાલંકારથી અલંકૃત ચમત્કૃતિ આ તેમજ ત્યાર પછીનાં સગ્ધરા વૃત્તમાં રચાયેલાં ત્રણે પદ્યોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વિચાર કરતાં સહજ જણાશે કે અમુક અક્ષરો બબ્બે વાર એકજ ચરણમાં વાપરવામાં આવ્યા છે. જેમકે—

माला । माला । न बाहुर् । द्वधद् । द्वधद् । रं या । सुदारा । सुदारा ।

અર્થાત્ આ ચાર ચરણાત્મક પદ્યના એકવીસ અક્ષરોવાળા દરેક ચરણમાંના પ્રથમના બે અક્ષરો લાગલાગટ બેવાર, આઠમા, નવમા અને દશમા એમ ત્રણ અક્ષરો બેવાર અને તેવીજ રીતે સોળમા, સત્તરમા અને અઢારમા એમ ત્રણ અક્ષરો બેવાર વાપરવામાં આવ્યા છે. આ એક પ્રકારનો [1]પદ-યમક છે. વિશેષમાં 'पाताल' શબ્દના બે જૂદા જૂદા અર્થો થાય છે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે. આના આજ યમકથી યુક્ત એવાં બીજાં ત્રણ પદ્યો રચીને કવિરાજે પોતાનો વિજય-વાવટો ફરકાવ્યો છે. ગમે તેમ કહો પણ આ કવીશ્વરની પ્રતિભા કંઈ ઓરજ છે.

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

राजी राजीववक्त्रा तरलतरलसत्केतुरङ्गत्तुरङ्ग—
व्यालव्यालम्बयोधाचितरचितरणे भीतिहृद् याऽतिहृद्या ।
सारा साऽऽराज्जिनानाममलममलमतेर्बोधिका माऽधिकामाद्
अव्यादव्याधिकालाननजननजरात्रासमानाऽसमाना ॥ १०॥

—स्रग्०

टीका

राजीति । 'राजी' पङ्क्तिः । 'राजीववक्त्रा' कमलानना । 'तरलतरलसत्केतुरङ्गत्तुर-ङ्गव्यालव्यालम्बयोधाचितरचितरणे' तरलतरलसत्केतवः-चञ्चलतरविलसच्चिह्नका रङ्गन्तो-चलन्तो

૧ આવા યમકનું દર્શન કરવાની વધારે ઉત્કંઠા થતી હોય, તો વિચારો ચતુર્વિંશતિકાનાં ૪૩-૪૬ પદ્યો.

तुरङ्गाणां व्यालानां च-दुष्टदन्तिनां व्यालमा-भिटिताः कृताधिरोहणा वा ये योधाः-सुभटास्तैराचित-आकीर्णो रचितः-कृतो यो रणः-सङ्ग्रामः तत्र । 'भीतिहृत्' भयहरा । 'या' । 'अतिहृद्या' अतीव हृदयङ्गमा । 'सारा' उत्कृष्टा । 'सा' । 'आरात्' दूरात् अन्तिकाद् वा । 'जिनानां' तीर्थकृताम् । 'अलं' अत्यर्थम् । 'अमलमतेः' निर्मलधियः । 'बोधिका' बोधिजनका । 'मा' शब्दो मामित्यस्यार्थे । 'अधिकामात्' अधिकः-उत्कटो य आमो-रोगस्तस्मात्, अथवा आधिश्च कामश्च आधिकामं तस्मात् । 'अव्यात्' पायात् । 'अव्याधिकालाननजननजराश्वासमाना' कालाननं-यममुखं मरणमित्यर्थः, न विद्यते व्याधिश्च कालाननं च जननं च जरा च श्वासश्च मानश्च यस्याः सा । 'असमाना' असदृशी । या इत्थंभूते रणे भीतिहृत् सा जिनानां राजी मा अधिकामादव्यादित्यन्वयः ॥ ९० ॥

अवचूरिः

राजी-श्रेणी राजीववत्-कमलवद्वक्त्रं यस्याः सा । तथा तरलतरलसत्केतवः-कम्प्रविराजमानध्वजा रहन्तो-चलन्तो तुरङ्गाणां व्यालानां-दुष्टदन्तिनां व्यालमा-अभिघटिताः कृताधिरोहणा वा ये योधाः-सुभटास्तैराचित-आकीर्णो रचितः-कृतश्च यो रणः-सङ्ग्रामस्तत्र या भीतिर्भयं तां हरतीति सा । या अतिहृद्या-अत्यन्तहृदयंगमा । सारा-उत्कृष्टा । सा यच्छब्दनिर्दिष्टा । आराद्-दूरादन्तिकाद् वा । जिनानां-सर्वज्ञानाम् । अलम्-अत्यर्थम् । अमला मतिर्यस्य तस्य । बोधिका-बोधजनका । मा-माम् अधिको यो आमो-रोगस्तस्मात् यद्वा आधिश्च कामश्च तस्मात् । व्याधिश्च कालाननं-यममुखं मरणं च जननं च जरा च श्वासश्च, मानश्च न विद्यन्ते व्याध्यादयो यस्यां सा । असमाना-गुणैरसदृशा या जिनानां राजी रणे भीतिहृत् सा अव्यादिति संबन्धः ॥ ९० ॥

अन्वयः

या जिनानां राजी राजीव-वक्त्रा, तरलतर-लसत्-(अथवा तरल-तरल-सत्) केतु-रहत्-तुरङ्ग-व्याल-व्यालम्र-योध-आचित-रचित-रणे भीति-हृत्, अति-हृद्या, सारा (अस्ति), सा अमल-मतेः अलं बोधिका, अ-व्याधि-काल-आनन-जनन-जरा-श्वास-माना, अ-समाना, अधिक-आमात् [अथवा आधि-कामात्] मा आरात् (अलं) अव्यात् ।

શબ્દાર્થ

वक्त्र=વદન, મુખ.
राजीववक्त्रा=કમલ જેવું વદન છે જેનું એવી.
तरलतर (मू० तरल)=અત્યંત ચંચલ.
लसत् (धा० लस्)=શોભાયમાન.
तरलतरल=ઘણા ચંચલ.
सत्=શ્રેષ્ઠ, પ્રશંસનીય.
केतु=ધ્વજા.
रहत् (धा० रह्)=ચાલતા.
तुरङ्ग=અશ્વ.
व्याल=દુષ્ટ હાથી.
व्यालम्र=(૧) આરૂઢ થયેલા; (૨) હણનારા
योध=યોદ્ધો, લડવૈયો.
आचित (धा० चि)=વ્યાપ્ત.
रचित (धा० रच्)=રચેલ.
तरलतरलसत्केतुरहत्तुरङ्गव्यालव्यालम्रयोधा-चितरचितरणे=અત્યંત ચંચલ તેમજ સુશો-

ભિત અથવા અતિશય ચંચળ તેમજ પ્રશંસનીય એવી ધ્વજાઓ વડે તેમજ ચાલતા અશ્વો અને દુષ્ટ હાથીઓ ઉપર આરૂઢ થયેલા [અથવા તેમને હણનારા એવા] યોદ્ધાઓ વડે વ્યાપ્ત તેમજ તેમના દ્વારા રચાયેલા સંગ્રામમાં.
हृत्=હરનારી.
भीतिहृत्=ભયને હરનારી.
अतिहृद्या=અતિશય મનોહર.
सारा (મૂ० सार)=સારભૂત, ઉત્કૃષ્ટ.
अमलमतेः=નિર્મલ છે બુદ્ધિ જેની એવાની.
बोधिका=બોધ દેનારી.
अधिक=વિશેષ.
अधिकामात्=વિશેષ રોગથી.
आधिकामात्=માનસિક પીડા અને વિષય-વાસનાથી.
अव्यात् (ધા० अव्)=રક્ષણ કરો.
व्याधि=રોગ.
काल=યમરાજ.
आनन=મુખ.
अव्याधिकालाननजननजरात्रासमाना=અવિદ્યમાન છે રોગ, યમરાજનું મુખ (મરણ) જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, ત્રાસ અને અભિમાન જેને વિષે એવી.
असमाना (મૂ० असमान)=નિરૂપમ.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

" જે જિનોની શ્રેણિ કમલના જેવા વદનવાળી છે તેમજ વળી જે અત્યંત ચંચળ તેમજ સુશોભિત એવી [અથવા અતિશય અસ્થિર તેમજ પ્રશંસનીય એવી] ધ્વજાઓ વડે તથા નાચતા કૂદતા ઘોડાઓ અને દુષ્ટ હાથીઓ ઉપર આરૂઢ થયેલા એવા યોદ્ધાઓ વડે વિશેષતઃ વ્યાપ્ત એવા તેમજ તેમના દ્વારા રચાયેલા એવા રણ-સંગ્રામમાંના ભયને હરનારી છે, તથા વળી જે અતિશય મનોહર તેમજ સારભૂત છે, તે, નિર્મલ મતિવાળાને અત્યંત બોધ દેનારી, વળી રોગ, મરણ, જન્મ, જરા, ત્રાસ અને માનથી રહિત એવી તેમજ (ગુણોએ કરીને) નિરૂપમ એવી તે જિન-શ્રેણિ વૃદ્ધિ પામેલા રોગથી [અથવા માનસિક પીડા અને વિષય-વાસનાથી] મને દૂરથી [અથવા પાસે રહીને] બચાવો. "—૯૦

સ્પષ્ટીકરણ

જન્મ-મરણનાં સ્થાનો—

આપણે પૃ૦ ૧૦૫ માં 'જન્મ-મરણની વેદના' સંબંધી વિચાર કરી ગયા છીએ. અત્ર તેનાં સ્થાનો અર્થાત્ કઇ કઇ યોનિઓમાં, કયા કયા કુલમાં જન્મ-મરણ થાય છે તે સંબંધી વિચાર કરવામાં આવે છે. આ હકીકત ઉપર નીચે લખેલી ગાથાઓ દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે, કેમકે તેમાં

કહ્યું છે કે—

"[1]न सा जाई न सा जोणी, न तं ठाणं न तं कुलं ।
न जाया न मुआ जत्थ, सव्वे जीवा अणंतसो ॥ —અનુષ્ટુપ્
तं किंपि नत्थि ठाणं, लोए वालग्गकोडिमित्तंपि ।
जत्थ न जीवा बहुसो, सुहदुक्खपरंपरा पत्ता ॥" —આર્યા

—વૈરાગ્ય-શતક, શ્લો૦ ૨૩-૨૪

અર્થાત્ એવી કોઇ જાતિ નથી કે એવી કોઇ યોનિ નથી કે એવું કોઇ સ્થાન કે કુલ નથી કે જ્યાં સર્વ જીવો અનંત વાર જન્મ્યા કે મર્યા નહિ હોય. લોકમાં વાળની ટોચના ખૂણા જેટલું પણ એવું કોઈ સ્થાન નથી કે જ્યાં જીવોએ બહુ વાર સુખ-દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી નથી.

આ ઉપરથી પણ જન્મ-મરણની ભયંકરતા જોઇ શકાય છે, કેમકે ઉચ્ચ કુળ, જાતિ કે યોનિમાંજ જન્મ-મરણનો સંભવ હોત, તો તો એવા જન્મ-મરણથી બહુ કંટાળો આવત નહિ.

जिन-वाण्या विचारः—

स्योऽसद्योगभिद् वागमलगमलया जैनराजीनराजी-
नूता नूतार्थधात्रीह ततहततमःपातकाऽपातकामा ।
शास्त्री शास्त्री नराणां हृदयहृदयशोरोधिकाऽऽधिका वा-
ऽऽदेया देयान्मुदं ते मनुजमनु जरां त्याजयन्ती जयन्ती ॥ ९१ ॥

—स्रग्०

टीका

सद्य इति । 'सद्यः' तत्क्षणम् । 'असद्योगभित्' असन्तं-अशोभनं योगं-कायादि-व्यापारं, असद्भिर्वा-असाधुभिर्योगं-सम्बन्धं भिनत्ति या सा । 'वाक्' वाणी । 'अमलगम-लया' अमलो गमानां लयः-श्लिष्टता यत्र सा । 'जैनराजी' जिनराजसम्बन्धिनी । 'इन-राजीनूता' इना-ईश्वरा आदित्या वा तेषां राज्या-पङ्क्त्या नूता-स्तुता । 'नूतार्थधात्री'

---

१ संस्कृत छाया—

न सा जातिर्न सा योनिर्न तद् स्थानं न तद् कुलम् ।
न जाता न मृता यत्र सर्वे जीवा अनन्तशः ॥
तद् किमपि नास्ति स्थानं, लोके वालाग्रकोटीमात्रमपि ।
यत्र जीवा न बहुशः सुखदुःखपरम्पराः प्राप्ताः ॥

२ 'शास्त्रीशा स्त्रीनराणां' इत्यपि पाठः ।

नूता–नवा ये अर्थाः तेषां धात्री–धरणशीला । 'इह' अत्र । 'ततहततमःपातकापातकामा' ततः–प्रसृता हताः तमश्च पातकं च अपातः–पतनरहितः कामश्च यया सा । अपातकामेति पृथग् वा विशेषणम् । नास्ति पातश्च कामश्च यस्यामिति । 'शास्त्री' शास्त्रसम्बन्धिनी । 'शास्त्री' शासिका । 'नराणाम्' । अथवा 'शास्त्रीशा' शास्त्रिणां ईशा–स्वामिनी । 'स्त्रीनराणां' च (स्त्रीणां नराणां) 'हृदयहृत्' मनोहारिणी । 'अयशोरोधिका' अयशसां रोधिका–प्रचारविघातकारिका । 'अबाधिका' अबाधाजनिका । 'वा'शब्दश्चार्थे । 'आदेया' ग्राह्या । 'देयात्' वितीर्यात् । 'मुदं' प्रमोदम् । 'ते' तुभ्यम् । 'मनुजमनु जरां' पुमांसं लक्षणीकृत्य जरां–वयोहानिम् । 'त्याजयन्ती' मोचयन्ती । 'जयन्ती' जयमासादयन्ती । या असद्योगभित् सा जैनराजी वाग् मुदं ते देयात् इति सम्बन्धः ॥ ९१ ॥

अवचूरिः

जिनराजस्य संबन्धिनी जैनराजी वाग्–वाणी ते–तुभ्यं मुदं देयात् । किंविशिष्टा ? । सदा–दीर्घं असतां ये योगा–मनोवाक्कायव्यापारास्तान् भिनत्तीति सा । अमलानां गमानां लयो यत्र सा । इना–स्वामिनः सूर्या वा तेषां राज्या नूना–स्तुता । नूतान्–नवीनानर्थान् दधातीति सा । इह–पृथिव्याम् । ततं–विपुलं हतं–नष्टं तमः–अज्ञानं पातकं–पाप्मा । अपातः–पतनरहितः कामश्च यया । यद्वा पृथग् विशेषणम् । न विद्येते पातकामौ यस्याः सा । शास्त्री–शास्त्रसंबन्धिनी । नराणां शास्त्री–शासिका । यद्वा शास्त्रीणामीशा–स्वामिनी । स्त्रियो–नार्यो नरा–मर्त्यास्तेषां हृदयं हरतीति । अयशो रुणद्धीति । न बाधते इत्यबाधिका । वा समुच्चये । आदेया–ग्राह्या । मनुजं–मानवमनु–लक्ष्यीकृत्य जरां–विस्रसां त्याजयन्ती–विनाशयन्ती । जयन्ती कन्दर्पादिभूतत्वात् ॥ ९१ ॥

अन्वयः

सदा अ–सद्–योग–भिद्, अमल–गम–लया, इन–राजी–नूना, नूत–अर्थ–धात्री, इह तत–हत–तमस्–पातका, अ–पात–कामा [अथवा तत–हत–तमस्–पातक–अपात–कामा], नराणां शास्त्री शास्त्री, (नराणां) हृदय–हृत् [अथवा शास्त्रिन्–ईशा, स्त्री–नराणां हृदय–हृत्], अ–यशस्–रोधिका, अ–बाधिका, आदेया, मनुजं अनु जरां त्याजयन्ती जयन्ती वा जैन–राजी वाग् ते मुदं (सदा इह) देयात् ।

शब्दार्थ

सदा=सर्वदा, हंमेशां.	वाग् (मू॰ वाच्)=वाणी.
असद्=अशुभ, मलिन, दुष्ट.	गम=ज्ञान, ध्यान, आलापक.
योग=(१) व्यापार, (२) संबंध.	अमलगमलया=निर्मळ आलापकोनो लय छे जेमां एवी.
भिद्=भेदनारी.	जैनराजी=जिनराजने लगती.
असद्योगभिद्=(१) अशुभ व्यापारोनो नाश करनारी, (२) दुष्ट टोळीना संबंधनो नाश करनारी.	इन=(१) स्वामी, (२) सूर्य.
	राजी=श्रेणि.

इनराजीनुता=(૧) ધનિકોની શ્રેણિ વડે સ્તુતિ કરાયેલી; (૨) સૂર્યોની શ્રેણિ વડે સ્તુતિ કરાયેલી.
नूत=(૧) નવીન, નૂતન; (૨) સ્તુતિ કરાયેલ.
अर्थ=(૧)ભાવ; (૨) પદાર્થ.
धात्री=ધારણ કરનારી.
नूतार्थधात्री=(૧)નૂતન ભાવને ધારણ કરનારી; (૨)સ્તુતિ કરાયેલા પદાર્થોને ધારણ કરનારી.
हत (धा० हन्)=નાશ કરેલ.
पातक=પાપ.
ततहततमःपातका=નષ્ટ કર્યાં છે વિપુલ અજ્ઞાનને તેમજ પાપોને જેણે એવી.
काम=(૧) કામદેવ; (૨) ઇચ્છા.
अपातकामा=(૧) પતન અને કંદર્પથી રહિત; (૨) અવિદ્યમાન છે પતનની ઇચ્છા જેને વિષે એવી.
ततहततमःपातकापातकामा=નાશ કર્યો છે વિશાળ અજ્ઞાન, પાપ અને પતન-રહિત કામનો જેણે એવી.
शास्त्री=શાસ્ત્ર-વિષયક.
शास्त्रिन्=શાસ્ત્રી.
शास्त्रीशा=શાસ્ત્રીઓની સ્વામિની.
स्त्रीनराणां=સ્ત્રી અને પુરુષોનાં.
हृदय=અંતઃકરણ.
हृद्=હરનારી.
हृदयहृद्=હૃદયને હરનારી, ચિત્તને ચોરનારી
रोधिका=રોધ કરનારી.
यशस्=કીર્તિ.
अयशोरोधिका=અપકીર્તિનો રોધ કરનારી.
अबाधिका=(૧) પીડા નહિ કરનારી; (૨) બાધા-રહિત.
आदेया (मू० आदेय)=ગ્રહણ કરવા યોગ્ય.
देयात् (धा० दा)=અર્પો.
मनुजं (मू० मनुज)=મનુષ્યને.
जरां (मू० जरा)=ઘડપણને.
त्याजयन्ती=મુક્ત કરાવનારી, ત્યાગ કરાવનારી.
जयन्ती=જયવંતી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણી પરત્વે વિચાર—

"(માનસિક, વાચિક અને કાયિક) અશુભ વ્યાપારોનો [અથવા દુષ્ટ (જનો) સાથેના સંસર્ગનો] એકદમ નાશ કરનારી, વળી નિર્મળ આલાપકનો લય છે જેમાં એવી, ધનિકોની પંક્તિ વડે સ્તવાયેલી [અથવા સૂર્યોની શ્રેણિ વડે સ્તુતિ કરાયેલી], નૂતન [અથવા સ્તુતિ કરાયેલા] અર્થને ધારણ કરનારી, આ પૃથ્વીને વિષે નષ્ટ કર્યાં છે વિસ્તીર્ણ અજ્ઞાન તેમજ પાપોને જેણે એવી, તથા વળી પતન અને કંદર્પથી રહિત એવી [અથવા અવિદ્યમાન છે અધઃપતનની અભિલાષા જેને વિષે એવી અથવા નષ્ટ કર્યાં છે પ્રસાર પામેલાં અજ્ઞાન, પાપ તથા પતનથી રહિત એવા કામદેવને જેણે એવી], મનુષ્યને [illegible] બોધ આપનારી તેમજ માનવોનાં ચિત્તને ચોરનારી એવી [અથવા [illegible] તેમજ સ્ત્રી અને પુરુષોનાં હૃદયને હરનારી એવી], અપકીર્તિને અ[illegible] નહિ કરનારી [અથવા બાધા-રહિત], (સર્વ જનોને) પરત્વેની ઘડાવસ્થાનો ત્યાગ કરાવનાર [illegible]ર્પો મા•

निर्वाणकलिकायाम्—

"वैरोट्यां श्यामवर्णां अजगरवाहनां चतुर्भुजां खड्गोरगालङ्कृतदक्षिण-करां खेटकाहियुतवामकरां चेति।"

 नि. सा. प्रेस.

તળી (કોઇથી પણ ગાંજી ન જાય તેવી હોવાને લીધે) જયવંતી એવી જિનેશ્વર-સંબંધિની વાણી (હે ભવ્ય-જન !) તને (સત્વર અત્ર) આનંદ અર્પો."—૯૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

જૈન ભારતીના સંબંધમાં વાપરી શકાતાં લગભગ સર્વ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ આ પદ્યમાંના દ્વિતીય ચરણમાં પૂર્વોક્ત પદ-યમકમાં અલ્પાંશે ફેર થયેલો જોવાય છે, કેમકે એ ચરણમાંના સોળમા, સત્તરમા અને અઢારમા અક્ષરોનું પુનરાવર્તન દૃષ્ટિ-ગોચર ન થતાં તેને બદલે પંદરમા, સોળમા અને સત્તરમા અક્ષરોના પુનરાવર્તનનું અવલોકન થાય છે. વિશેષમાં આ પદ્યના ત્રીજા ચરણમાં વકાર અને બકારને એક ગણવા જોઇએ, કેમકે યમક સંબંધે એવો નિયમ છે.

श्रीवैरोट्यायाः स्तुतिः—

याता या तारतेजाः सदसि मसिभृत् कालकान्तालकान्ता-
ऽपारि पारिन्द्रराजं सुरवसुरवधूपूजिताऽरं जितारम् ।
सा धामत् शासनं त्वामविषमविषभृद्भूषणाऽभीषणा भी-
षीनाऽहीनास्थपत्नी कुवलयकलयाश्यामदेहाऽमदेहा ॥ ९२ ॥ २३ ॥

—सग्०

टीका

स्तौमीति । 'याता' गता । 'या' । 'तारते' [illegible] । 'सदसि' समायाम् । 'सदसिभृत्' मसं-शोभनं असिं बिभर्ति या सा । 'कालकान्तालकान्ता' कालाः-कृष्णाः कान्ताश्चिता अलकाः-कुन्तलाः [illegible] सा । '[illegible]' [illegible] । 'पारिन्द्रराजं' अश-न्द्रम् । 'सुरवसुरवधूपूजिता' सुर[illegible]-[illegible] सुरवध्वः-देवाङ्गनाः ताभिः पूजिता । 'अरं' शीघ्रम् । 'जितारं' जितं अरं-अरिसमूहो येन तम् । 'सा' । 'धामतः' [illegible] । 'शासनं' [illegible] । 'त्वां' [illegible] । '[illegible]' अविषमाः-शोभन विग्रहाः-[illegible] भूषणं [illegible] । '[illegible]' [illegible] । 'भीषिता' भयदर्शिता । '[illegible]' [illegible] पार्श्वेन्द्रः [illegible], वैरोट्या देवी [illegible] । '[illegible]' कुवलयानि-नीलोत्पलानि तेषां [illegible] । '[illegible]' [illegible] सा । ता [illegible] ॥ ९२ ॥

निर्वाणकलिकायाम्—

"वैरोट्यां श्यामवर्णां अजगरवाहनां चतुर्भुजां खड्गोरगालङ्कृतदक्षिण-करां खेटकाहियुतवामकरां चेति ।"

 नि. सा. प्रेस.

નાથી (કોઇથી પણ ગાંજી ન જાય તેવી હોવાને લીધે) જયવંતી એવી જિનેશ્વર-સંબંધિની વાણી (હે ભવ્ય-જન !) તને (સત્વર અત્ર) આનંદ અર્પો."—૯૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

જૈન ભારતીના સંબંધમાં વાપરી શકાતાં લગભગ સર્વ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ આ પદ્યમાંના દ્વિતીય ચરણમાં પૂર્વોક્ત પદ-યમકમાં અલ્પાંશે ફેર થયેલો જોવાય છે, કેમકે એ ચરણમાંના સોળમા, સત્તરમા અને અઢારમા અક્ષરોનું પુનરાવર્તન દૃષ્ટિ-ગોચર ન થતાં તેને બદલે પંદરમા, સોળમા અને સત્તરમા અક્ષરોના પુનરાવર્તનનું અવલોકન થાય છે. વિશેષમાં આ પદ્યના ત્રીજા ચરણમાં વકાર અને બકારને એક ગણવા જોઇએ, કેમકે યમક સંબંધે એવો નિયમ છે.

श्रीवैरोट्यायाः स्तुतिः—

याता या तारतेजाः सदसि सदसिभृत् कालकान्तालकान्ता–
ऽपारिं पारिन्द्रराजं सुरवसुरवधूपूजिताऽरं जितारम् ।
सा त्रासात् त्रायतां त्वामविषमविषभृद्भूषणाऽभीषणा भी–
हीनाऽहीनाढ्यपत्नी कुवलयवलयश्यामदेहाऽमदेहा ॥ ९२ ॥ २३ ॥

—स्रग्०

टीका

यातेति । 'याता' गता । 'या' । 'तारतेजाः' उज्ज्वलप्रभा । 'सदसि' सभायाम् । 'सदसिभृत्' सत्-शोभनं असिं बिभर्ति या सा । 'कालकान्तालकान्ता' कालाः-कृष्णाः कान्ताः-रुचिरा अलकान्ताः-कुन्तलाग्राणि यस्याः सा । 'अपारिं' आगतारिम् । 'पारिन्द्रराजं' अजगरेन्द्रम् । 'सुरवसुरवधूपूजिता' सुरवाः-शोभनशब्दा याः सुरवध्वः-देवाङ्गनाः ताभिः पूजिता । 'अरं' शीघ्रम् । 'जितारं' जितं आरं-शत्रुसमूहो येन तम् । 'सा' । 'त्रासात्' भयात् । 'त्रायतां' रक्षतु । 'त्वां' भवन्तम् । 'अविषमविषभृद्भूषणा' अविषमाः-सौम्या विषभृतः-सर्पा भूषणं यस्याः सा । 'अभीषणा' अरौद्रा । 'भीहीना' भयरहिता । 'अहीनाढ्यपत्नी' अहीनां-नागानां इनः-प्रभुः धरणेन्द्रः तस्य आढ्यपत्नी-प्रधानपत्नी, वैरोट्या इत्यर्थः । 'कुवलयवलयश्यामदेहा' कुवलयानि-नीलोत्पलानि तेषां वलयं-समूहः तद्वत् श्यामदेहा । 'अमदेहा' अमदा-मदरहिता ईहा-चेष्टा यस्याः सा । या [illegible] पारिन्द्रराजं याता सा त्वां त्रासात् त्रायताम् इति योगः ॥ ९२ ॥

निर्वाणकलिकायाम —

"वैरोट्यां श्यामवर्णां अजगरवाहनां चतुर्भुजां वरदखड्गयुक्त दक्षिणकरां खेटकाहियुक्तवामकरां चेति।"

अवचूरिः

याता-प्राप्ता देवी । तारम्-उज्ज्वलं तेजो यस्याः सा । सदसि-सभायाम् । सन्तं-शोभनमसिं बिभर्ति या सा । कालाः-कृष्णाः कान्ता-रुचिरा अलकानामन्ताः-प्रान्ता यस्याः सा । अपगता अरयो यस्मात् तमपारिम् । पारीन्द्रराजम्-अजगरेन्द्रम् । सुरवाः-सुशब्दा या सुरवध्वो-देवकान्तास्ताभिः पूजिता । अरं-शीघ्रं जितमारम्-अरिसमूहो येन । सा पञ्चदशादिष्टा त्रासात्-भयात् त्रायतां-रक्षतात् त्वां-भवन्तम् । अविषमाः-सौम्या विषभृतः-सर्पा भूषणं यस्याः सा । तथा अभीषणा-अरौद्राकारा । भिया-भयेन हीना-त्यक्ता । अहीनो-नागपतिस्तस्याद्या-प्रधाना पत्नी अग्रमहिषी । वैरोट्येत्यर्थः । कुवलयानां वलयं-समूहस्तद्वच्छ्यामो देहो यस्याः सा । अमदा-मदरहिता ईहा-चेष्टा यस्याः सा । या सदसि पारीन्द्रराजं (याता-) प्राप्ता सा अहीनाद्यपत्नी त्रासात् त्रायतामिति संबन्धः ॥ ९१ ॥

अन्वयः

या सदसि तार-तेजाः, सत्-असि-भृत्, काल-कान्त-अलक-अन्ता, जित-आरं (अत एव) अप-अरिं पारीन्द्र-राजं याता, (अरं) सु-रव-सुर-वधू-पूजिता, सा अ-विषम-विष-भृत्-भूषणा, अ-भीषणा, भी-हीना, कुवलय-वलय-श्याम-देहा, अ-मद-ईहा, अहि-इन-आद्य-पत्नी त्वां त्रासात् त्रायताम् ।

શબ્દાર્થ

तेजस्=તેજ, પ્રકાશ.

तारतेजाः=ઉજ્જ્વલ છે પ્રકાશ જેનો એવી.

सदसिभृत्=ઉત્તમ ખડ્ગને ધારણ કરનારી.

काल=શ્યામ, કૃષ્ણ.

कालकान्तालकान्ता=શ્યામ તેમજ મનોહર છે કેશના પ્રાન્ત ભાગો જેના એવી.

अपारिं=દૂર કર્યો છે દુશ્મનોનો સમૂહ જેણે એવા.

पारीन्द्र=અજગર.

पारीन्द्रराजं=અજગરરાજને.

पूजिता (मू० पूजित)=પૂજન કરાયેલી.

सुरवसुरवधूपूजिता=સુન્દર સાદવાળી સુરની સ્ત્રીઓ વડે પૂજાયેલી.

जित (धा० जि)=જીતેલ.

आरं (मू० आर)=શત્રુ-સમૂહને.

जितारं (मू० जितार)=જીત્યો છે શત્રુનો સમૂહ જેણે એવા.

त्रासात् (मू० त्रास)=ત્રાસમાંથી, ભયથી.

त्रायतां (धा० त्रै)=બચાવો.

त्वां (मू० युष्मद्)=તને.

विषम=ભયંકર.

विष=ઝેર.

विषभृत्=ઝેરને ધારણ કરનારો, સર્પ.

भूषण=અલંકાર, ઘરેણું.

अविषमविषभृद्भूषणा=સૌમ્ય સર્પ છે અલંકાર જેનું એવી.

अभीषणा=ભયંકરતાથી રહિત.

हीन=રહિત.

भीहीना=નિર્ભય, ભયથી રહિત.

अहि=સાપ.

आद्य=મુખ્ય.

पत्नी=પોતાની સ્ત્રી.

श्याम=કાળા.

अहीनाद्यपत्नी=સર્પરાજની મુખ્ય પત્ની.

कुवलयवलयश्यामदेहा=કમલોના સમૂહના સમાન શ્યામ છે શરીર જેનું એવી.

ईहा=ચેષ્ટા; (૨) ઇચ્છા.

अमदेहा=(૧) અવિદ્યમાન છે અભિમાન ચેષ્ટા જેને વિષે એવી; (૨) અભિલાષાથી રહિત.

શ્લોકાર્થ

વૈરોટ્યા દેવીની સ્તુતિ—

" જે (વૈરોટ્યા દેવી) સભામાં ઉજ્જ્વલ પ્રકાશવાળી છે તેમજ ઉત્તમ ખડ્ગને ધારણ કરનારી છે, તથા વળી જેના કેશના પ્રાન્ત ભાગો શ્યામ તેમજ સુન્દર છે, તથા વળી પરાજિત કર્યો છે શત્રુ–સમૂહને જેણે એવા (અને એથીજ કરીને) વૈરિ–રહિત એવા અજગર–રાજને જે પ્રાપ્ત થયેલી છે (અર્થાત્ જે તેના ઉપર આરૂઢ થયેલી છે), તેમજ વળી જે દિવ્ય ધ્વનિવાળી દિવ્યાંગનાઓ વડે અર્ચન કરાયેલી છે, તે નાગેન્દ્રની મુખ્ય પત્ની (અર્થાત્ ધરણેન્દ્રની પટરાણી) કે જેનું સૌમ્ય સર્પ ભૂષણ છે, વળી જે ભયંકરતાથી રહિત છે (અર્થાત્ જેની આકૃતિ ભયાનક નથી) તેમજ જે નિર્ભય છે, તથા વળી જેનું શરીર કુમુદના સમૂહના સમાન શ્યામ છે, તથા જે ગર્વની ઇચ્છા રાખતી નથી (અથવા જેની ચેષ્ટા અભિમાનથી અંકિત નથી) એવી તે (વૈરોટ્યા નામની દેવી) તને (હે ભવ્ય !) ત્રાસમાંથી સત્વર બચાવો. "—૯૨

સ્પષ્ટીકરણ

ધરણેન્દ્ર-વિચાર—

ભવનપતિના દશ અવાંતર ભેદોમાંના [1]નાગકુમાર દેવોના ધરણ અને ભૂતાનંદ એમ બે સ્વામીઓ છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે નાગકુમાર નિકાયના બે ઇન્દ્રોમાંના એકનું નામ ધરણ છે. અધોલોકમાં આવેલી અને એક લાખ અને એંસી હજાર યોજન જેટલી જાડી એવી રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વીના એક હજાર યોજન ઊંચે અને એક હજાર યોજન નીચે એટલા ભાગને છોડી દેતાં બાકી રહેલા ભાગમાં ભવનપતિઓના દશે પ્રકારના દેવોનાં ભવનો છે. આમાંના દક્ષિણ દિશામાં વસતા નાગકુમારોનો ધરણ સ્વામી છે, જ્યારે ઉત્તર દિશામાં વસતા નાગકુમારોનો ભૂતાનન્દ સ્વામી છે.

છ હજાર સામાનિક દેવતાઓ અને ચોવીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવતાઓથી અલંકૃત ધરણેન્દ્રને છ છ હજાર દેવીઓથી પરિવૃત એવી છ અગ્ર–મહિષીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ) છે. આ વાતની ભગવતી નામનું પાંચમું અંગ (શ૦ ૧૦, ઉ૦ ૫, સૂ૦ ૪૦૬) સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે

---

[1] નાગકુમાર દેવોના સંબંધમાં તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ૦ ૪, સૂ૦ ૧૧)ના ભાષ્યમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે:—

" शिरोमुखेष्वधिकप्रतिरूपाः कृष्णश्यामा मृदुललितगतयः शिरस्सु फणिचिह्ना नागकुमाराः "

અર્થાત્ મસ્તક અને વદનને વિષે અધિક સ્વરૂપી, કૃષ્ણવર્ણા, મૃદુ તેમજ મનોહર ગતિવાળા અને સર્પના ચિહ્નવાળા નાગકુમારો છે.

ત્યાં કહ્યું છે કે—

" [1]धरणस्स णं भंते ! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररण्णो कति अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ ? । अज्जो ! छ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तंजहा—[2]इला सुक्का सदारा सोदामणी इंदा घणविज्जुया, तत्थ णं एगमेगाए देवीए छ छ देवीसहस्सा परिवारो पण्णत्तो. "

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ઇલા, શુક્રા, સદારા, સૌદામિની, ઇન્દ્રા અને ઘનવિદ્યુતા એ ધરણેન્દ્રની છ અગ્ર-મહિષીઓ છે. આમાંથી એક અગ્ર-મહિષીની અત્ર કવિરાજે સ્તુતિ કરી હોવી જોઇએ, પરંતુ ટીકાકાર તો ધરણેન્દ્રની અગ્ર-મહિષીથી વૈરોટ્યા દેવી સમજવાનું સૂચવે છે. તો શું વૈરોટ્યા આ છ અગ્ર-મહિષીઓમાંથી કોઇનું નામાન્તર છે અને તેમ હોય તો તે કોનું એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. સાથે સાથે એ પણ પ્રશ્ન વિચારવાની આવશ્યકતા છે કે કેટલાક સ્તુતિ-સ્તોત્રોમાં અને ખાસ કરીને સેનપ્રશ્ન (ઉ૦ ૨, પ્ર૦ ૧૧૨)માં પદ્માવતીનો ધરણેન્દ્રની મુખ્ય પત્ની તરીકે ઉલ્લેખ છે તેનું કેમ ? શું [3]પદ્માવતી એ પણ કોઇક અગ્ર-મહિષીનું નામાન્તર છે ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર સાધનના અભાવે હું આપી શકતો નથી.

વૈરોટ્યા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ શોભન-સ્તુતિના શ્રીમાન્ ધનપાલ પ્રમુખ વિવિધ ટીકાકારો અત્ર વૈરોટ્યા દેવીની સ્તુતિ કર્યાનું સૂચવે છે, તેથી આ વાત માન્ય કરીને તેમજ પદ્માવતીનું સ્વરૂપ આ પદમા આપેલા વર્ણન સાથે નહિ મળતું આવતું હોવાથી વૈરોટ્યા દેવીનું આચાર-દિનકરના ૧૬૩મા પત્રાંકમાં આપેલું સ્વરૂપ અત્ર વિચારવામાં આવે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

" खड्गस्फुरत्स्फुरितवीर्यवदूर्ध्वहस्ता
　　सद्दन्दशूकवरदापरहस्तयुग्मा ।
सिंहासनाब्जमुकुटस्तबकप्रभोरा
　　वैरोट्ययाऽप्यभिधयाऽस्तु शिवाय देवी ॥ "　—वसन्त०

---

૧ સંસ્કૃત છાયા—धरणस्य भदन्त ! नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य कत्यः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ? । आर्य ! षट् अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—इला शुक्रा सदारा सौदामिनी इन्द्रा घनविद्युता तत्र एकैकस्या देव्याः षट् षट् देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः ।

૨ સ્થાનાંગ-સૂત્રના ૩૬૧મા પત્રાંકમાં આપેલાં નામોમાં ભિન્નતા છે.

૩ પદ્માવતીનું બીજું નામ વૈરોટ્યા હોય એમ કહી શકાય તેમ નથી, કેમકે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે:—

" ॐ श्रीपार्श्वनाथाय विघ्नचिन्तामणीयते ह्रीं धरणेन्द्रवैरोट्यापद्मावतीदेवीयुताय ते ॥"

અર્થાત્ વૈરોટ્યા દેવીને ચાર હાથ છે. તેમાં તે એક હાથમાં ખડ્ગ રાખે છે અને બીજો હાથ ઊંચો રાખે છે, જ્યારે બાકીના બે હાથો સર્પ અને વરદથી વિભૂષિત છે. વળી તેને સિંહનું વાહન છે અને તે ગૌરવર્ણી છે. આ સ્વરૂપ તો આ પદ્યમાં વર્ણવેલા વૈરોટ્યા દેવીના સ્વરૂપથી ભિન્ન છે. ત્યારે શું આ પદ્યમાં આપેલું સ્વરૂપ અસત્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનમાં સમજવું કે આચાર-દિનકરમાં તો દેવ-દેવીઓની સ્તુતિ કરતી વેળાએ એક સ્થલે (પત્રાંક ૧૫૦-૧૫૧) તો શોભન-સ્તુતિના પદ્મા પદ્યનું ટાંચણ કરેલું જોવામાં આવે છે, તો પછી અત્ર ભિન્નતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય તેથી કંઇ અત્ર વર્ણવેલું સ્વરૂપ અસત્ય સિદ્ધ થતું નથી. વિશેષમાં પ્રમાણભૂત ગ્રન્થ તરીકે લેખાતો અને વળી પ્રાચીન એવો નિર્વાણ-કલિકા નામનો ગ્રન્થ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

" तथा वैरोट्यां श्यामवर्णामजगरवाहनां चतुर्भुजां खड्गोरगालङ्कृतदक्षिणकरां खेटकाहियुतवामकरां चेति "

અર્થાત્ (સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક) વૈરોટ્યા દેવીનો શ્યામ વર્ણ છે અને તેને અજગરનું વાહન છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ ખડ્ગ અને સર્પથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો ઢાલ અને સર્પથી વિભૂષિત છે.

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथाय विज्ञप्तिः—

नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरञ्जितांहे ! धरित्रीकृता-
वन ! वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षो भवान् ।
मम वितरतु वीर ! निर्वाणशर्माणि जातावतारो धराधीशसिद्धार्थधाम्नि क्षमालङ्कृता-
वनवरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्याव ! लीलापदे हे क्षितामो हिताक्षोभवान् ९३

—अर्णवदण्डकः

टीका

नमदिति । 'नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरञ्जितांहे !' नमतां अमराणां शिरोरुहेभ्यः-केशेभ्यः स्रस्ताः सामोदा निर्निद्राणां-विकसितानां मन्दाराणां या मालाः-स्रजस्तासां रजसा रञ्जितांहि-पादद्विकचरण ! । 'धरित्रीकृतावन !' धरित्र्याः-भुवः कृतावन-विहितरक्ष ! । 'वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः' वरतमा-प्रधानतमा सङ्गमस्य-सङ्गमकनाम्नो वैमानिकस्य सम्बन्धिनी उदारा च तारा च, अथवा वरतमः सङ्गमः-समागमो यस्याः सा वरतमसङ्गमा उदारतारा-अदीनलोचनकनीनिका उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा या नार्यावली-नारीणां आवली-पङ्क्तिस्तस्या लापेन-जल्पितेन देहेन ईक्षितेन च अमोहितानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि यस्य सः । 'भवान्' त्वम् । 'मम' मे । 'वितरतु' प्रयच्छतु । 'वीर !' हे वीरजिन ! । 'निर्वाणशर्माणि' मोक्षसुखानि । 'जातावतारः' अवतीर्णः, उत्पन्न इत्यर्थः । 'धराधीशसिद्धार्थधाम्नि' धराधीशः-क्षितिपतिः यः सिद्धार्थाभिधानस्तस्य धाम्नि-गृहे । 'क्षमालङ्कृतौ' क्षमायाः-भुवोऽलङ्कारभूते । 'अनवरतं' अजस्रम् । 'असङ्गमोद !' सङ्गमोदाभ्यां रहित ! । यदिवा सङ्गाद् यो मोदः स नास्ति यस्य असौ असङ्गमोदः-स्वतन्त्रसुखस्तस्यामन्त्रणम् । 'अरत !' असक्त ! । 'अरोदित !' रोदितहीन ! । 'अनङ्गन !' अङ्गनावर्जित ! । 'आर्याव !' आर्यानवति यस्तदामन्त्रणम् । 'लीलापदे' विलासानां स्थाने । 'हे' इत्यामन्त्रणं पदम् । 'क्षिताम !' क्षपितरोग ! । 'हित !' हितकारिन् ! । 'अक्षोभवान्' न क्षोभवान्, न भयान्वितः । हे ...! भवान् मम निर्वाणशर्माणि वितरत्विति सम्बन्धः ॥ ९३ ॥

---

१ 'वरतम ! सङ्गमे०' इत्यपि च

अवचूरिः

नमताममराणां शिरोरुहेभ्यः-केशेभ्यः स्रस्ताः सामोदानां निर्निद्राणां-विकसितानां मन्दाराणां या मालास्तासां रजसा-परागेण रञ्जितांह्रे !-पाटलितचरण !। धरित्र्या-भुवः कृतावन !-विहितरक्षण !। वरतम !-प्रधानतम !। संगमनाम्नो देवस्य संबन्धिनी उदारा तारा उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा अथवा वरतमः संगमः-समागमो यस्याः सा वरतमसंगमा उदारतारा-अदीनकनीनिका उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा या नार्यवली-नारीणां पङ्क्तिस्तस्या लापेन-जल्पितेन देहेन ईक्षितेन च न मोहितानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि यस्य स भवान्-त्वं मम वितरतु हे वीरजिन ! निर्वाणशर्माणि-मोक्षसुखानि। जातावतारः-अवतीर्णः, उत्पन्न इत्यर्थः। धराधीशः-क्षितिपतिर्यः सिद्धार्थस्तस्य धाम्नि-गृहे। कथंभूते ? । क्षमालंकृती-भुवोऽलंकारभूते। अनवरतम्-अजस्रम्। हे असङ्गमोद !-सङ्गमोदाभ्यां रहित !। यद्वा सङ्गाद् यो मोदः स नास्ति यस्यासौ असङ्गमोदः। स्वतन्त्रसुख इत्यर्थः। हे अरत !-अनासक्त !। हे अरोदित !-रोदनहीन !। शोकरहितेत्यर्थः। हे अनङ्गन !-अङ्गनारहित !। हे आर्याव ! आर्यानवति यस्तत्रामन्त्रणम्। धाम्नि कथंभूते ?। लीलानां-विलासानां पदे-स्थाने। हे इत्यामन्त्रणे। भवान् कथंभूतः ?। क्षितामः-क्षपितरोगः। हे हित !-हितकारिन् !। पुनः कथंभूतः ?। अक्षोभवान्-न भयान्वितः। हे वीर ! भवान् मम निर्वाणशर्माणि वितरत्विति संबन्धः ॥ ९३ ॥

अन्वयः

हे नमत्-अमर-शिरस्-रुह-स्रस्त-सामोद-निर्निद्र-मन्दार-माला-रजस्-रञ्जित-अंह्रे ! धरित्री-कृत-अवन ! अ-सङ्ग-मोद ! (अथवा अ-सङ्ग ! मद-द !) अ-रत ! अ-रोदित ! (अनवरतं) अन्-अङ्गन ! आर्य-अव ! हित ! (हे) वीर ! वरतम ! सङ्गम-उदार-तार-उदित-अनङ्ग-नारी-आवली-लाप-देह-ईक्षित-अ-मोहित-अक्षः (अथवा वर-तम-सङ्गम ! उदार-तारा-उदित-अनङ्ग-नारी...............अक्षः अथवा वरतम-सङ्गम-उदार-तारा..........अ-मोहित-अक्षः) क्षमा-अलङ्कृतो लीला-पदे धरा-अधीश-सिद्धार्थ-धाम्नि जात-अवतारः, क्षित-आमः, अ-क्षोभ-वान्, भवान् मम निर्वाण-शर्माणि अनवरतं वितरतु ।

શબ્દાર્થ

शिरस्=મસ્તક.
शिरोरुह=કેશ, વાળ.
स्रस्त (धा० स्रंस्)=પડેલ.
आमोद=સુગંધ, સુવાસ.
सामोद=સુગંધી.
निर्निद्र=વિકસિત.
रञ्जित (धा० [illegible]) [illegible] રંગેલ.
अंह्रि=ચરણ.

મન્દારની માળાની પરાગ વડે રંગાયેલા છે ચરણો જેનાં એવા ! (સં૦)
धरित्री=પૃથ્વી.
धरित्रीकृतावन !=પૃથ્વીનું રક્ષણ કર્યું છે જેણે એવા ! (સં૦)
वरतम ! (मू० वरतम)=હે ઉત્તમ !
सङ्गम=(१) સંગમ (નામનો દેવ); (२) સમાગમ.
उदार=ઉદાર.
अनङ्ग=કામદેવ.
नारी=સ્ત્રી.
लाप=[illegible] બોલવું તે.

ईक्षित=અવલોકન, દર્શન.
अमोहित=નહિ મુગ્ધ બનેલ.
अक्ष=(૧) ઇન્દ્રિય; (૨) આત્મા.
सद्गमोदारतारोदितानद्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः=સંગમે (વિકુર્વેલી એવી) ઉદાર, તેજસ્વી તથા કામોદ્દીપક એવી લલનાઓની શ્રેણિના આલાપ તથા શરીરના અવલોકનથી નહિ મુગ્ધ બની છે ઇન્દ્રિયો જેની એવા.
वरतमसद्गम !=ઉત્તમ છે સંગતિ જેની એવા ! (સં૦)
उदार=અદીન, બલવાન્.
तार=કીકી, આંખની પૂતળી.
उदारतारोदितानद्गनार्यावलीलापदेहाक्षतामोहिताक्षः=અદીન છે આંખની કીકી જેની એવી તેમજ ઉદય થયો છે કામદેવનો જેને વિષે એવી નારીઓની પંક્તિના આલાપ, દેહ અને અવલોકન વડે મુગ્ધ નથી બની ઇન્દ્રિયો જેની એવા.
तम=અંધકાર.
वरतम=(૧) શ્રેષ્ઠ; (૨) શ્રેષ્ઠ હોઇ કરીને (પણ) અંધકારરૂપ.
उदित=કથન.
वरतमसद्गमोदारतारोदितानद्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः=(વૈમાનિક દેવ હોવાને લીધે) ઉત્તમ એવા સંગમની અથવા ઉત્તમ (હોવા છતાં પણ વીર પ્રભુને ઉપસર્ગકારી હોવાથી) અંધકારરૂપ એવા સંગમની (અથવા ઉત્તમ છે સંગતિ જેની એવી) ઉદાર તેમજ ઉચ્ચ કથન અને કામદેવવાળી સ્ત્રીઓની શ્રેણિના આલાપ, શરીર અને અવલોકન વડે મોહિત બન્યો નથી આત્મા જેનો એવા.
वितरतु (धा० तृ)=આપો.
मवान् (मू० मवत्)=આપ.
वीर ! (मू० वीर)=હે મહાવીર, ચોવીસમા તીર્થંકર !
निर्वाणशर्माणि=મોક્ષનાં સુખોને.
अवतार=જન્મ, અવતાર.
जातावतार=થયો છે જન્મ જેનો એવા.
धरा=પૃથ્વી.
धराधीश=પૃથ્વીપતિ, નૃપતિ.
सिद्धार्थ=સિદ્ધાર્થ, મહાવીર પ્રભુના પિતા.
धामन्=ગૃહ, મહેલ.
धराधीशसिद्धार्थधाम्नि=પૃથ્વીપતિ સિદ્ધાર્થના મહેલમાં.
अलङ्कृति=અલંકાર, શૃંગાર.
क्षमालङ्कृतौ=પૃથ્વીના શૃંગારને વિષે.
अनवरतं=નિરંતર.
सङ्ग=(સંસાર-) સંગ, સોબત.
असङ्गमोद !=(૧) હે સંસાર-સંગ અને હર્ષથી રહિત; (૨) અવિદ્યમાન છે સંસાર-સંગનો હર્ષ જેને વિષે એવા ! (સં૦)
असङ्ग !=હે સંગરહિત !
मुद्=હર્ષ.
मोद ! (मू० मोद)=હે હર્ષદાયક !
अरत ! (मू० अरत)=હે અનાસક્ત !
रोदित=રુદન, શોક.
अरोदित !=હે રુદન-રહિત !
अङ्गना=લલના, નારી.
अनङ्गन !=અવિદ્યમાન છે લલના જેને એવા ! (સં૦)
आर्य=[2]આર્ય.

---

१ 'मान्तु हर्षेऽपि मोदे' इत्यनेकार्थध्वनिमञ्जर्याम्; मन्त-हर्षे इत्यपि कोशः ।

૨ આર્યના અનેક પ્રકારો છે. આનું સ્થૂલ સ્વરૂપ દ્રવ્ય-લોકપ્રકાશ (સ૦ ૭, શ્લો૦ ૨૫-૩૦)માં આપવામાં આવ્યું છે, જ્યારે એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો પ્રજ્ઞાપના (સૂ૦ ૩૭)માં દર્શાવેલું છે.

अवचूरिः

नमताममराणां शिरोरुहेभ्यः-केशेभ्यः स्रस्ताः सामोदानां निर्निद्राणां-विकसितानां मन्दाराणां या मालास्तासां रजसा-परागेण रञ्जिताङ्घ्रे!-पाटलितचरण!। धरित्र्या-भुवः कृतावन!-विहितरक्षण!। वरतम!-प्रधानतम!। संगमनाम्नो देवस्य संबन्धिनी उदारा तारा उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा अथवा वरतमः संगमः-समागमो यस्याः सा वरतमसंगमा उदारतारा-अदीनकनीनिका उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा या नार्यावली-नारीणां पङ्क्तिस्तस्या लापेन-जल्पितेन देहेन ईक्षितेन च न मोहितानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि यस्य स भवान्-त्वं मम वितरतु हे वीरजिन! निर्वाणशर्माणि-मोक्षसुखानि। जातावतारः-अवतीर्णः, उत्पन्न इत्यर्थः। धराधीशः-क्षितिपतिर्यः सिद्धार्थस्तस्य धाम्नि-गृहे। कथंभूते?। क्षमालंकृतौ-भुवोऽलंकारभूते। अनवरतम्-अजस्रम्। हे असङ्गमोह!-सङ्गमोहाभ्यां रहित!। यद्वा सङ्गात् यो मोहः स नास्ति यस्यासौ असङ्गमोहः। स्वतन्त्रसुख इत्यर्थः। हे अरत!-अनासक्त!। हे अरोदित!-रोदनहीन!। शोकरहित इत्यर्थः। हे अनङ्गन!-अङ्गनारहित!। हे आर्याव! आर्यानवति रक्षतीत्यामन्त्रणम्। धाम्नि कथंभूते?। लीलानां-विलासानां पदे-स्थाने। हे इत्यामन्त्रणे। भवान् कथंभूतः?। शितामः-क्षपितरोगः। हे हित!-हितकारिन्!। पुनः कथंभूतः?। अक्षोभवान्-न भयान्वितः। हे वीर! भवान् मम निर्वाणशर्माणि वितरत्विति संबन्धः ॥ ९३ ॥

अन्वयः

हे नमत्-अमर-शिरस्-रुह-स्रस्त-सामोद-निर्निद्र-मन्दार-माला-रजस्-रञ्जित-अङ्घ्रे! धरित्री-कृत-अवन! अ-सङ्ग-मोह! (अथवा अ-सङ्ग! मद-न!) अ-रत! अ-रोदित! (अनवरतं) अन-अङ्गन! आर्य-अव! हित! (हे) वीर! वरतम! सङ्गम-उदार-तार-उदित-अनङ्ग-नारी-आवली-लाप-देह-ईक्षित-अ-मोहित-अक्षः (अथवा वर-तम-सङ्गम! उदार-तारा-उदित-अनङ्ग-नारी...............अक्षः अथवा वरतम-सङ्गम-उदार-तारा.........अ-मोहित-अक्षः) क्षमा-अलंकृतौ लीला-पदे धरा-अधीश-सिद्धार्थ-धाम्नि जात-अवतारः, शित-आमः, अ-क्षोभ-वान्, भवान् मम निर्वाण-शर्माणि अनवरतं वितरतु।

શબ્દાર્થ

શિરસ્=મસ્તક.
શિરોરુહ=કેશ, વાળ.
સ્રસ્ત (મૂ૦ સ્રંસ્)=ખરેલ.
આમોદ=સુગંધ, સુવાસ.
સામોદ=સુગંધી.
નિર્નિદ્ર=વિકસિત.
મન્દાર (મૂ૦ [illegible])=[illegible].
[illegible]
નમદમરશિરોરુહસ્રસ્તસામોદનિર્નિદ્રમન્દારમાલા-
[illegible] કેશ ઉપરથી ખરેલ
[illegible] વિકસિત
મન્દારની માળાની પરાગ વડે રંગાયેલા
છે ચરણો જેનાં એવા! (સં૦)
ધરિત્રી=પૃથ્વી.
ધરિત્રીકૃતાવન!=પૃથ્વીનું રક્ષણ કર્યું છે જેણે
એવા! (સં૦)
વરતમ! (મૂ૦ વરતમ)=હે ઉત્તમ!
સઙ્ગમ=(૧) સંગમ (નામનો દેવ); (૨) સમાગમ.
ઉદાર=દિવ્ય.
અનઙ્ગ=કામદેવ.
નારી=સ્ત્રી.
[illegible] શ્રેણિ.

ईक्षित=અવલોકન, દર્શન.
अमोहित=નહિ મુગ્ધ બનેલ.
अक्ष=(૧) ઇન્દ્રિય; (૨) આત્મા.
सद्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः=સંગમે (વિકુર્વેલી એવી) ઉદાર, તેજસ્વી તથા કામોદ્દીપક એવી લલનાઓની શ્રેણિના આલાપ તથા શરીરના અવલોકનથી નહિ મુગ્ધ બની છે ઇન્દ્રિયો જેની એવા.
वरतमसङ्गम !=ઉત્તમ છે સંગતિ જેની એવા ! (સં૦)
उदार=અદીન, બલવાન્.
तार=કીકી, આંખની પૂતળી.
उदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहाक्षतामोहिताक्षः=અદીન છે આંખની કીકી જેની એવી તેમજ ઉદય થયો છે કામદેવનો જેને વિષે એવી નારીઓની પંક્તિના આલાપ, દેહ અને અવલોકન વડે મુગ્ધ નથી બની ઇન્દ્રિયો જેની એવા.
तम=અંધકાર.
वरतम=(૧) શ્રેષ્ઠ; (૨) શ્રેષ્ઠ હોઇ કરીને (પણ) અંધકારરૂપ.
उदित=કથન.
वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः=(વૈમાનિક દેવ હોવાને લીધે) ઉત્તમ એવા સંગમની અથવા ઉત્તમ (હોવા છતાં પણ વીર પ્રભુને ઉપસર્ગકારી હોવાથી) અંધકારરૂપ એવા સંગમની (અથવા ઉત્તમ છે સંગતિ જેની એવી) ઉદાર તેમજ ઉચ્ચ કથન અને કામદેવવાળી સ્ત્રીઓની શ્રેણિના આલાપ, શરીર અને અવલોકન વડે મોહિત બન્યો નથી આત્મા જેનો એવા.
वितरतु (धा० तॄ)=આપો.
भवान् (मू० भवत्)=આપ.
वीर ! (मू० वीर)=હે મહાવીર, ચોવીસમા તીર્થંકર !
निर्वाणशर्माणि=મોક્ષનાં સુખોને.
अवतार=જન્મ, અવતાર.
जातावतारः=થયો છે જન્મ જેનો એવા.
धरा=પૃથ્વી.
धराधीश=પૃથ્વીપતિ, નૃપતિ.
सिद्धार्थ=સિદ્ધાર્થ, મહાવીર પ્રભુના પિતા.
धामन्=ગૃહ, મહેલ.
धराधीशसिद्धार्थधाम्नि=પૃથ્વીપતિ સિદ્ધાર્થના મહેલમાં.
अलङ्कृति=અલંકાર, શૃંગાર.
क्ष्मालङ्कृतौ=પૃથ્વીના શૃંગારને વિષે.
अनवरतं=નિરંતર.
सङ्ग=(સંસાર-) સંગ, સોબત.
असङ्गमोद !=(૧) હે સંસાર-સંગ અને હર્ષથી રહિત; (૨) અવિદ્યમાન છે સંસાર-સંગનો હર્ષ જેને વિષે એવા ! (સં૦)
असङ्ग !=હે સંગરહિત !
मोद=હર્ષ.
मोद ! (मू० मोद)=હે હર્ષદાયક !
अरत ! (मू० अरत)=હે અનાસક્ત !
रोदित=રુદન, શોક.
अरोदित !=હે રુદન-રહિત !
अङ्गना=લલના, નારી.
अनङ्गन !=અવિદ્યમાન છે લલના જેને એવા ! (સં૦)
आर्य=[2]આર્ય.

---

૧ 'माद्यु हर्षग्लपनयोः' इत्यनेकार्थस्वनात् माद-हर्षं ददातीति मोदः ।

૨ આર્યના અનેક પ્રકારો છે. આનું સ્થૂલ સ્વરૂપ દ્રવ્ય-લોકપ્રકાશ (સ૦ ૭, શ્લો૦ ૧૫-૩૭)માં આપવામાં આવ્યું છે, જ્યારે એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો પ્રજ્ઞાપના (સ૦ ૩૭)માં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

अवचूरिः

नमताममराणां शिरोरुहेभ्यः-केशेभ्यः स्रस्ताः सामोदानां निर्निद्राणां-विकसितानां मन्दाराणां या मालास्तासां रजसा-परागेण रञ्जितांहे !-पाटलितचरण !। धरित्र्या-भुवः कृतावन !-विहितरक्षण !। वरतम !-प्रधानतम !। संगमनाम्नो देवस्य संबन्धिनी उदारा तारा उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा अथवा वरतमः संगमः-समागमो यस्याः सा वरतमसंगमा उदारतारा-अदीनकनीनिका उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा या नार्यावली-नारीणां पङ्क्तिस्तस्या लापेन-जल्पितेन देहेन ईक्षितेन च न मोहितानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि यस्य स भवान्-त्वं मम वितरतु हे वीरजिन । निर्वाणशर्माणि-मोक्षसुखानि । जातावतारः-अवतीर्णः, उत्पन्न इत्यर्थः । धराधीशः-क्षितिपतिर्यः सिद्धार्थस्तस्य धाम्नि-गृहे । कथंभूते ? । क्षमालंकृतौ-भुवोऽलंकारभूते । अनवरतम्-अजस्रम् । हे असङ्गमोद !-सङ्गमोदाभ्यां रहित !। यद्वा सङ्गाद् यो मोदः स नास्ति यस्यासौ असङ्गमोदः । स्वतन्त्रसुख इत्यर्थः । हे अरत !-अनासक्त !। हे अरोदित !-रोदनहीन ! । शोकरहितेत्यर्थः । हे अनङ्गन !-अङ्गनारहित ! । हे आर्याव ! आर्यानवति यस्तदामन्त्रणम् । धाम्नि कथंभूते ? । लीलानां-विलासानां पदे-स्थाने । हे इत्यामन्त्रणे । भवान् कथंभूतः ? । क्षितामः-क्षपितरोगः । हे हित !-हितकारिन् ! । पुनः कथंभूतः ? । अक्षोभवान्-न भयान्वितः । हे वीर ! भवान् मम निर्वाणशर्माणि वितरत्विति संबन्धः ॥ ९३ ॥

अन्वयः

हे नमत्-अमर-शिरस्-रुह-स्रस्त-सामोद-निर्निद्र-मन्दार-माला-रजस्-रञ्जित-अंहे ! धरित्री-कृत-अवन ! अ-सङ्ग-मोद ! (अथवा अ-सङ्ग ! मद-द !) अ-रत ! अ-रोदित ! (अनवरतं) अन्-अङ्गन ! आर्य-अव ! हित ! (हे) वीर ! वरतम ! सङ्गम-उदार-तार-उदित-अनङ्ग-नारी-आवली-लाप-देह-ईक्षित-अ-मोहित-अक्षः (अथवा वर-तम-सङ्गम ! उदार-तारा-उदित-अनङ्ग-नारी.............अक्षः अथवा वरतम-सङ्गम-उदार-तारा.........अ-मोहित-अक्षः) क्षमा-अलङ्कृतौ लीला-पदे धरा-अधीश-सिद्धार्थ-धाम्नि जात-अवतारः, क्षित-आमः, अ-क्षोभ-वान्, भवान् मम निर्वाण-शर्माणि अनवरतं वितरतु ।

શબ્દાર્થ

शिरस्=મસ્તક.
शिरोरुह=કેશ, વાળ.
स्रस्त (धा० स्रंस्)=પડેલ.
आमोद=સુગંધ, સુવાસ.
सामोद=સુગંધી.
निर्निद्र=વિકસિત.
रञ्जित (धा० रञ्ज्)=રંગાયેલા.
अंहि=ચરણ.
नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमा- ... !=નમન કરનારા સુરોના કેશ ... સુગંધી તેમજ વિકસિત મન્દારની માલાની પરાગ વડે રંગાયેલા છે ચરણો જેનાં એવા ! (સં૦)
धरित्री=પૃથ્વી.
धरित्रीकृतावन !=પૃથ્વીનું રક્ષણ કર્યું છે જેણે એવા ! (સં૦)
वरतम ! (मू० वरतम)=હે ઉત્કૃષ્ટ !
सङ्गम=(૧) સંગમ (નામનો દેવ); (૨) સોબત.
उदार=ઉદાર.
अनङ्ग=કામદેવ.
नारी=સ્ત્રી.
लाप=પરસ્પર પ્રીતિથી બોલવું તે.

ईक्षित=અવલોકન, દર્શન.
अमोहित=નહિ મુગ્ધ બનેલ.
अक्ष=(૧) ઇન્દ્રિય; (૨) આત્મા.
सद्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः=સંગમે (વિકુર્વેલી એવી) ઉદાર, તેજસ્વી તથા કામોદ્દીપક એવી લલનાઓની શ્રેણિના આલાપ તથા શરીરના અવલોકનથી નહિ મુગ્ધ બની છે ઇન્દ્રિયો જેની એવા.
वरतमसङ्गम !=ઉત્તમ છે સંગતિ જેની એવા ! (સં૦)
उदार=અદીન, બલવાન.
तार=કીકી, આંખની પૂતળી.
उदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः=અદીન છે આંખની કીકી જેની એવી તેમજ ઉદય થયો છે કામદેવનો જેને વિષે એવી નારીઓની પંક્તિના આલાપ, દેહ અને અવલોકન વડે મુગ્ધ નથી બની ઇન્દ્રિયો જેની એવા.
तम=અંધકાર.
वरतम=(૧) શ્રેષ્ઠ; (૨) શ્રેષ્ઠ હોઇ કરીને (પણ) અંધકારરૂપ.
उदित=કથન.
वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः=(વૈમાનિક દેવ હોવાને લીધે) ઉત્તમ એવા સંગમની અથવા ઉત્તમ (હોવા છતાં પણ વીર પ્રભુને ઉપસર્ગકારી હોવાથી) અંધકારરૂપ એવા સંગમની (અથવા ઉત્તમ છે સંગતિ જેની એવી) ઉદાર તેમજ ઉચ્ચ કથન અને કામદેવવાળી સ્ત્રીઓની શ્રેણિના આલાપ, શરીર અને અવલોકન વડે મોહિત બન્યો નથી આત્મા જેનો એવા.
वितरतु (धा० तृ)=આપો.
भवान् (मू० भवत्)=આપ.
वीर ! (मू० वीर)=હે મહાવીર, ચોવીસમા તીર્થંકર !
निर्वाणशर्माणि=મોક્ષનાં સુખોને.
अवतार=જન્મ, અવતાર.
जातावतारः=થયો છે જન્મ જેનો એવા.
धरा=પૃથ્વી.
धराधीश=પૃથ્વીપતિ, નૃપતિ.
सिद्धार्थ=સિદ્ધાર્થ, મહાવીર પ્રભુના પિતા.
धामन्=ગૃહ, મહેલ.
धराधीशसिद्धार्थधाम्नि=પૃથ્વીપતિ સિદ્ધાર્થના મહેલમાં.
अलङ्कृति=અલંકાર, શૃંગાર.
क्षमालङ्कृतौ=પૃથ્વીના શૃંગારને વિષે.
अनवरतं=નિરંતર.
सङ्ग=(સંસાર-) સંગ, સોબત.
असङ्गमोद !=(૧) હે સંસાર-સંગ અને હર્ષથી રહિત; (૨) અવિદ્યમાન છે સંસાર-સંગનો હર્ષ જેને વિષે એવા ! (સં૦)
असङ्ग !=હે સંગરહિત !
मुद्=હર્ષ.
मोद ! (मू० मोद)=હે હર્ષદાયક !
अरत ! (मू० अरत)=હે અનાસક્ત !
रोदित=રૂદન, શોક.
अरोदित !=હે રૂદન-રહિત !
अङ्गना=લલના, નારી.
अनङ्गन !=અવિદ્યમાન છે લલના જેને એવા ! (સં૦)
आर्य=[2]આર્ય.

---

૧ 'मासृ हर्षविधौ मासे' इत्यनेकार्थवचनात् मास-हर्षं ददातीति मोदः ।

૨ આર્યના અનેક પ્રકારો છે. આનું સ્થૂલ સ્વરૂપ દ્રવ્ય-લોકપ્રકાશ (સ૦ ૭, શ્લો૦ ૨૫-૩૭)માં આપવામાં આવ્યું છે, જ્યારે એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો પ્રજ્ઞાપના (સૂ૦ ૩૭)માં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

अवचूरिः

नमताममराणां शिरोरुहेभ्यः-केशेभ्यः स्रस्ताः सामोदानां निर्निद्राणां-विकसितानां मन्दाराणां या मालास्तासां रजसा-परागेण रञ्जिताङ्घ्रि !-पाटलितचरण !। धरित्र्या-भुवः कृतावन !-विहितरक्षण !। वरतम !-प्रधानतम !। संगमनाम्नो देवस्य संबन्धिनी उदारा तारा उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा अथवा वरतमः संगमः-समागमो यस्याः सा वरतमसंगमा उदारतारा-अदीनकनीनिका उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा या नार्यावली-नारीणां पङ्क्तिस्तस्या लापेन-जल्पितेन देहेन ईक्षितेन च न मोहितानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि यस्य स भवान्-त्वं मम वितरतु हे वीरजिन ! निर्वाणशर्माणि-मोक्षसुखानि। जातावतारः-अवतीर्णः, उत्पन्न इत्यर्थः। धराधीशः-क्षितिपतिर्यः सिद्धार्थस्तस्य धाम्नि-गृहे। कथंभूते ?। क्षमालंकृतौ-भुवोऽलंकारभूते। अनवरतम्-अजस्रम्। हे असङ्गमोह !-सङ्गमोहाभ्यां रहित !। यद्वा सङ्गाद् यो मोहः स नास्ति यस्यासौ असङ्गमोहः। स्वतन्त्रसुख इत्यर्थः। हे अरत !-अनासक्त !। हे अरोदित !-रोदनहीन !। शोकरहितेत्यर्थः। हे अनङ्गन !-अङ्गनारहित !। हे आर्याव ! आर्यानयति वरतश्चामन्त्रणम्। धाम्नि कथंभूते ?। लीलानां-विलासानां पदे-स्थाने। हे इत्यामन्त्रणे। भवान् कथंभूतः ?। क्षितामः-क्षपितरोगः। हे हित !-हितकारिन् !। पुनः कथंभूतः ?। अक्षोभवान्-न भयान्वितः। हे वीर ! भवान् मम निर्वाणशर्माणि वितरत्विति संबन्धः ॥ ९३ ॥

अन्वयः

हे नमत्-अमर-शिरस्-रुह-स्रस्त-सामोद-निर्निद्र-मन्दार-माला-रजस्-रञ्जित-अङ्घ्रे ! धरित्री-कृत-अवन ! अ-सङ्ग-मोह ! (अथवा अ-सङ्ग ! मम-ह !) अ-रत ! अ-रोदित ! (अनवरतं) अन्-अङ्गन ! आर्य-अव ! हित ! (हे) वीर ! वरतम ! सङ्गम-उदार-तार-उदित-अनङ्ग-नारी-आवली-लाप-देह-ईक्षित-अ-मोहित-अक्षः (अथवा वर-तम-सङ्गम ! उदार-तारा-उदित-अनङ्ग-नारी..................अक्षः अथवा वरतम-सङ्गम-उदार-तारा.........अ-मोहित-अक्षः) क्षमा-अलङ्कृतौ लीला-पदे धरा-अधीश-सिद्धार्थ-धाम्नि जात-अवतारः, क्षित-आमः, अ-क्षोभ-वान्, भवान् मम निर्वाण-शर्माणि अनवरतं वितरतु।

શબ્દાર્થ

शिरस्=મસ્તક.
शिरोरुह=કેશ, વાળ.
स्रस्त (धा० स्रंस्)=ખરેલ.
आमोद=સુગંધ, સુવાસ.
सामोद=સુગંધી.
निर्निद्र=વિકસિત.
रञ्जित (धा० रञ्ज्)=રંગાયેલ.
अंह्रि=ચરણ.
नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमाला-
रजोरञ्जिताङ्घ्रे !=નમન કરનારા દેવોના કેશ
ઉપરથી ખરી પડેલી સુગંધી તેમજ વિકસિત
મન્દારની માલાની પરાગ વડે રંગાયેલાં
છે ચરણો જેનાં એવા ! (સં૦)
धरित्री=પૃથ્વી.
धरित्रीकृतावन !=પૃથ્વીનું રક્ષણ કર્યું છે જેણે
એવા ! (સં૦)
वरतम ! (मू० वरतम)=હે ઉત્તમ !
सङ्गम=(૧) સંગમ (નામનો દેવ); (૨) સમાગમ.
उदार=ઉદાર.
अनङ्ग=કામદેવ.
नारी=સ્ત્રી.
लाप=પરસ્પર પ્રીતિથી બોલવું તે.

સર્વદા વિષયથી અનાસક્ત (નંદિવર્ધનના લઘુ બાંધવ)! હે રૂદનરહિત (દેવાધિદેવ)! હે વનિતાથી વિમુખ (વિશ્વેશ્વર)! હે આર્ય (જનો)ના રક્ષક! હે કલ્યાણકારી (જિનેશ્વર)! હે વીર (પરમાત્મા)! હે ઉત્તમ (અરિહંત)! (વૈમાનિક દેવ હોવાને લીધે) ઉત્તમ એવા [અથવા ઉત્તમ (હોવા છતાં પણ વીર પ્રભુને ઉપસર્ગ કરનારા હોવાથી) અંધકારરૂપ એવા] સંગમની ઉદાર છે નેત્રની કીકીઓ, ધ્વનિ તેમજ કામદેવ જેનાં એવી અબલાની આવલિના આલાપ, અંગ અને (કટાક્ષપૂર્વકનાં) અવલોકન વડે મોહિત બની ગઇ નથી ઇન્દ્રિયો જેની એવા, અને વળી સૃષ્ટિના શૃંગારરૂપ અને વિલાસના વાસરૂપ એવા સિદ્ધાર્થ નૃપતિના મહેલમાં અવતર્યા છે જેઓ એવા તેમજ નાશ કર્યો છે (અન્ય પ્રાણીઓ)ના રોગોને જેમણે એવા તથા વળી દોષથી રહિત એવા આપ મને મોક્ષનાં સુખો અર્પો."—૯૩

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું ચરિત્ર—

આ ચોવીસમા થાને આ અવસર્પિણીમાં થયેલા અન્તિમ તીર્થંકર વીર પ્રભુનો જન્મ સિદ્ધાર્થ નૃપતિના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું અને એમની માતાનું નામ ત્રિશલા હતું. આ અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા મુનિસુવ્રત સ્વામી અને અરિષ્ટનેમિ સિવાયના અન્ય તીર્થંકરોની જેમ તેઓ કાશ્યપ ગોત્રના (જ્ઞાત વંશના) હતા. તેમનો સુવર્ણવર્ણી દેહ સિંહના લાંછનથી વિશેષ શોભતો હતો. એમની ઊંચાઇ સાત હાથ જેટલી હતી. બહોતેર (૭૨) વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ દીવાળીની પાછલી રાત્રિએ પરમ પદને પામ્યા.[1]

હાલમાં આજ જિનેશ્વરનું શાસન પ્રવર્તે છે અને જે જૈન ધર્મ અત્યારે પ્રવર્તે છે, તે તેમનો જ પ્રભાવ છે. વિશેષમાં અત્યારના સમસ્ત સાધુઓ તેમના ગૌતમાદિ અગ્યાર ગણધરોમાંના સુધર્મા સ્વામીની ઓલાદના છે.

વીર શબ્દના સંબંધી વિચાર—

'વીર' શબ્દ માટે નિરૂક્ત કરતાં અનુયોગદ્વાર-વૃત્તિ, યોગશાસ્ત્ર અને ધર્મ-સંગ્રહમાં પણ કહ્યું છે કે—

" विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते ।
तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥"

અર્થાત્ જે કર્મનું વિદારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપ-રૂપી શક્તિથી યુક્ત છે, તે 'વીર' કહેવાય છે.

---

૧ આ વાતને ઉદ્દેશીને શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ ૧૪ શ્લોકપ્રમાણક શ્રીવીર-નિર્વાણ-કલ્યાણક-સ્તવ એ નામનું એક મનોહર કાવ્ય રચ્યું છે.

आर्याव !=હે આર્યોના રક્ષક !
पद=સ્થાન.
लीलापदे=ક્રીડાના સ્થાન (૩૫).
क्षित (धा० क्षि)=નાશ કરેલ.
क्षितामः=ક્ષીણ થયો છે રોગ જેનો એવા.
हित ! (मू० हित)=હે કલ્યાણકારી !
क्षोभ=ઉદ્વેગ.
अक्षोभवान्=ઉદ્વેગરહિત, ભયરહિત.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુને વિનતિ—

"નમન કરનારા અમરોના કેશ ઉપરથી પડેલી એવી સુવાસિત તેમજ વિક એવી મન્દારની (અર્થાત્ કલ્પવૃક્ષનાં કુસુમોની) માલાઓની રજ વડે રંગાયેલાં છે ચ જેનાં એવા હે (નાથ) ! પૃથ્વી(વાસી પ્રાણીઓ)નું રક્ષણ કર્યું છે જેણે એવા હે (પ્રભ (સ્ત્રી-) સંગ અને (ઇષ્ટની પ્રાપ્તિથી થતા) હર્ષથી રહિત [અથવા અવિદ્યમાન છે (સંસા સંગનો હર્ષ જેને વિષે એવા, અથવા સંગતિથી ઉત્પન્ન થતા હર્ષથી રહિત (અ સ્વતંત્ર સુખનો અનુભવ કરનારા) એવા અથવા હે અનિષ્ટ સંગથી રહિત ! હે હર્ષદ (સ્વામિન્)] ! હે (વિષયથી) અનાસક્ત (ભગવન્) ! હે રૂદન (અર્થાત્ શોક-) ર (ઈશ્વર) ! હે વનિતાથી વિમુખ (પરમેશ્વર) ! હે આર્ય (જનો)ના રક્ષક ! હે હિતકારી (હિ હે વીર (જિનેશ્વર) ! હે ઉત્તમ (જગદીશ) ! સંગમ (નામના દેવે અનુકૂલ ઉપ કરવાની ખાતર વિકુર્વેલી એવી) ઉદાર, તેજસ્વી તેમજ કામોદ્દીપક કામિનીઓની શ્રેણિ સંભાષણ તથા દેહના અવલોકનથી અમોહિત છે ઇન્દ્રિયો જેની એવા [અથવા અ અભીષ્ટ છે સંગતિ જેની એવી તથા વિશાળ છે નેત્રની કીકી જેની એવી તેમજ ઉદય થયો મદનનો જેને વિષે એવી મહિલાઓની પંક્તિના આલાપ તથા દેહ તેમજ અવલોકન (અલ્પાંશે પણ) મુગ્ધ નથી બની ગઇ ઇન્દ્રિયો જેની એવા, અથવા અતિ શ્રેષ્ઠ છે સંગ જેની એવા હે (ત્રૈલોક્ય-પતિ) ! અદીન છે નેત્રની કીકીઓ જેની એવી તેમજ કામા તરૂણીઓની પંક્તિના સંલાપ તથા દેહ-દર્શન વડે (પણ) મોહ નથી પામ્યો આત્મા જેનો એવ વળી ભૂમંડલના ભૂષણરૂપ અને ક્રીડાના સ્થાનરૂપ એવા સિદ્ધાર્થ પૃથ્વીપતિના ભવન જન્મ થયો છે જેનો એવા તેમજ નષ્ટ થયો છે રોગ જેનો એવા તથા વળી ક્ષોભ-રહિત એ આપ મને નિરંતર નિર્વાણનાં સુખો સમર્પો."

અથવા

"પ્રણામ કરનારા દેવોના કેશ ઉપરથી પડેલી એવી સુગંધી તેમજ વિકસિત મન્દ (નામના દેવ-વૃક્ષ)ની માલાઓની રજે વડે રંગાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા હે (સિદ્ધાર્થ સુત) ! વિશ્વ(માં વસનારા પ્રાણીઓ)નું રક્ષણ કર્યું છે જેણે એવા હે (ત્રિશલા-નન્દન) હે (અનિષ્ટ) સંગથી રહિત (યશોદા-પતિ) ! હે હર્ષદાયક (પ્રિયદર્શનાના પિતા) !

સર્વદા વિષયથી અનાસક્ત (નંદિવર્ધનના લઘુ બાંધવ)! હે રૂદનરહિત (દેવાધિદેવ)! હે વનિતાથી વિમુખ (વિશ્વેશ્વર)! હે આર્ય (જનો)ના રક્ષક! હે કલ્યાણકારી (જિનેશ્વર)! હે વીર (પરમાત્મા)! હે ઉત્તમ (અરિહંત)! (વૈમાનિક દેવ હોવાને લીધે) ઉત્તમ એવા [અથવા ઉત્તમ (હોવા છતાં પણ વીર પ્રભુને ઉપસર્ગ કરનારા હોવાથી) અંધકારરૂપ એવા] સંગમની ઉદાર છે નેત્રની કીકીઓ, ધ્વનિ તેમજ કામદેવ જેનાં એવી અબલાની આવલિના આલાપ, અંગ અને (કટાક્ષપૂર્વકનાં) અવલોકન વડે મોહિત બની ગઈ નથી ઇન્દ્રિયો જેની એવા, અને વળી સૃષ્ટિના શૃંગારરૂપ અને વિલાસના વસરૂપ એવા સિદ્ધાર્થ નૃપતિના મહેલમાં અવતર્યા છે જેઓ એવા તેમજ નાશ કર્યો છે (અન્ય પ્રાણીઓ)ના રોગોનો જેમણે એવા તથા વળી ક્રોધથી રહિત એવા આપ મને મોક્ષનાં સુખો અર્પો."—૯૩

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું ચરિત્ર—

આ ચોવીસમા યાને આ અવસર્પિણીમાં થયેલા અન્તિમ તીર્થંકર વીર પ્રભુનો જન્મ સિદ્ધાર્થ નૃપતિના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું અને એમની માતાનું નામ ત્રિશલા હતું. આ અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા મુનિસુવ્રત સ્વામી અને અરિષ્ટનેમિ સિવાયના અન્ય તીર્થંકરોની જેમ તેઓ કાશ્યપ ગોત્રના (જ્ઞાત વંશના) હતા. તેમનો સુવર્ણવર્ણી દેહ સિંહના લાંછનથી વિશેષ શોભતો હતો. એમની ઊંચાઇ સાત હાથ જેટલી હતી. બહોંતર (૭૨) વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ દીવાળીની પાછલી રાત્રિએ પરમ પદને પામ્યા.[1]

હાલમાં આજ જિનેશ્વરનું શાસન પ્રવર્તે છે અને જે જૈન ધર્મ અત્યારે પ્રવર્તે છે, તે તેમનોજ પ્રભાવ છે. વિશેષમાં અત્યારના સમસ્ત સાધુઓ તેમના ગૌતમાદિ અગ્યાર ગણધરોમાંના સુધર્મા સ્વામીની ઓલાદના છે.

વીર શબ્દના સંબંધી વિચાર—

'વીર' શબ્દ માટે નિરૂક્ત કરતાં અનુયોગદ્વાર-વૃત્તિ, યોગશાસ્ત્ર અને ધર્મ-સંગ્રહમાં પણ કહ્યું છે કે—

"विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते ।
तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥"

અર્થાત્ જે કર્મનું વિદારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપ-શક્તિથી યુક્ત છે, તે 'વીર' કહેવાય છે.

---

૧ આ વાતને ઉદ્દેશીને શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ ૧૯ શ્લોક-પ્રમાણક શ્રી　　　　સ્તવ એ નામનું એક મનોરંજક કાવ્ય રચ્યું છે

'વીર' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે "विशेषेण ईरयति-प्रेरयति कर्माणि इति वीरः" અર્થાત્ જે વિશેષે કરીને કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગા પાડી તેને દેશવટો દે છે, તે 'વીર' છે. આ 'વીર' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.

વિશેષમાં 'વીર' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અન્ય રીતે પણ વિચારી શકાય તેમ છે. જેમકે "विशिष्टा ई:-लक्ष्मीः तपोरूपा तीर्थकरनामकर्मरूपा वा तया राजते इति वीरः" અર્થાત્ તપશ્ચર્યારૂપ અથવા તીર્થંકર-નામકર્મરૂપ વિશિષ્ટ લક્ષ્મી વડે જે શોભે છે તે 'વીર' છે; અથવા "विशिष्ट ईरो-ज्ञानमस्य स वीरः" અર્થાત્ વિશિષ્ટ છે જ્ઞાન જેનું તે 'વીર' કહેવાય; અથવા "विशिष्टा पञ्चत्रिंशद्वाग्गुणैरेरा-वाणी यस्य इति वीरः" અર્થાત્ પાંત્રીસ વાણીના ગુણે કરીને યુક્ત હોવાને લીધે વિશિષ્ટ વાણી છે જેની તે 'વીર' કહેવાય.

વીર પ્રભુની વીરતા—

વીર પ્રભુની વીરતા તો તેમનો જન્મસિદ્ધ હક હોય એમ લાગે છે. એ સંબંધમાં નિવેદન કરવાનું કે દરેક તીર્થંકરનો જન્મ થતાં તેમનો જલાભિષેક મેરૂ પર્વત ઉપર કરવામાં આવે છે, એ નિયમાનુસાર વીર પ્રભુનો પણ તથાવિધ જલાભિષેક કરતી વેળાએ સૌધર્મેન્દ્રને શંકા થઈ કે આ નાનું બાલક આવો [1]પ્રબલ જલનો પ્રોધ કેમ સહન કરશે ? આથી તે ઇન્દ્ર જલાભિષેક કરતાં અચકાયો. આ વાત અવધિજ્ઞાનથી ત્રિજ્ઞાની પ્રભુએ જાણી અને પોતાના ડાબા પગના અંગુઠાથી મેરૂ પર્વતને ચાંપ્યો એટલે તે તરતજ કમ્પી ઉઠ્યો. આથી આખી આલમમાં ખળભળાટ થઈ રહ્યો. આ પ્રકારનું પ્રભુનું અનુપમ બળ જોઈને ઇન્દ્ર તેનું 'મહાવીર' એવું નામ પાડયું. વિશેષમાં આમલકી ક્રીડા કરતાં પણ તેમણે દેવને હરાવ્યો (આ સંબંધમાં જુઓ વીર-ભક્તામરનું પૃ૦ ૧૦).

આ ઉપરાંત કર્મ-કટક ઉપર વિજય મેળવવાને તો તેમણે અનાર્ય દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમણે [2]ઘોર તપશ્ચર્યા પણ કરી હતી.

આ ઉપરથી વીરમાં વીરતા હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. અરે તેમની અપૂર્વ વીરતા વિચારતાં તેમને 'મહાવીર' કહેવામાં આવે તો તે પણ કંઇ ખોટું નથી. આ વાતની કલ્પસૂત્ર (સૂ૦ ૧૦૮)નો

---

1 આ સંબંધમાં જુઓ વીર-ભક્તામર (પૃ૦ ૧૪).

2 મહાવીર સ્વામીએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી ત્યારથી માંડીને સાડા બાર વર્ષ અને એક પખવાડીયામાં નીચે મુજબની તપશ્ચર્યા કરેલી હોવાથી 'વીર' શબ્દ ન્યાય્ય છે એમ સિદ્ધ થાય છે—

એક છ માસિક, નવ ચતુર્માસિક[illegible], છ દ્વિમાસિક, બાર માસિક, બોંતેર અર્ધમાસિક, બે ત્રિમાસિક, બે દોઢમાસિક, બે અઢીમાસિક, ભદ્ર, મહાભદ્ર અને સર્વતોભદ્ર એ નામની બે, ચાર અને દસ દિવસની પ્રતિમાઓ, [illegible] દિવસ એટલા સુધી અભિગ્રહપૂર્વક ઉપવાસ, [illegible] બાર પ્રતિમાઓ અને [illegible] પારણાં (પારણાં) [illegible] (ઉપવાસ) [illegible] નથી. [illegible]

નિમ્ન-લિખિત પાઠ સાક્ષી પૂરે છેઃ—

"अयले भयभेरवाणं परीसहोवसग्गाणं खन्तिखमे पडिमाणं पालए धीमं अरतिरतिसहे दविए वीरियसंपन्ने देवेहिं से णामं कयं समणे भगवं महावीरे ।"[1]

અર્થાત્ (વીજળી પ્રમુખના અકસ્માત્) ભય અને (સિંહાદિક) ભૈરવને વિષે અચળ, (ક્ષુધાદિક બાવીસ) પરીષહ અને (દિવ્યાદિક સોળ) ઉપસર્ગોને (છતી શક્તિએ) ક્ષમાપૂર્વક સહન કરનારા, (ભદ્રાદિક) પ્રતિમાઓના પાલક, અરતિ અને રતિમાં સમાન, રાગ-દ્વેષથી રહિત તેમજ વીર્ય-યુક્ત પ્રભુ હોવાથી દેવોએ તેમનું 'શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર' એવું નામ પાડ્યું.

વીર પ્રભુનાં અન્ય નામો—

વીર પ્રભુનાં મહાવીર, વર્ધમાન, દેવાર્ય અને જ્ઞાત-નન્દન એ નામાન્તરો છે. વિશેષમાં આ નામો સાર્થક છે. 'મહાવીર' નામની સાર્થકતા તો ઉપર્યુક્ત હકીકત ઉપરથી જોઈ શકાતી હોવાથી બાકીનાં નામોના સંબંધી વિચાર કરવો બાકી રહે છે. જન્મથી માંડીને જ્ઞાનાદિકમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી તે માટે અથવા પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી તેમના પિતાના જ્ઞાત કુલમાં ધન, ધાન્ય પ્રમુખ ઋદ્ધિની વૃદ્ધિ થઈ તેટલા માટે પ્રભુનું વર્ધમાન નામ સાર્થક થાય છે. દેવાર્યના સંબંધમાં (૧) ઇન્દ્રાદિક દેવોના સ્વામી તરીકે, (૨) દેવો વડે પૂજિત કે પ્રાપ્ય તરીકે તેમજ (૩) દિવ્ય આર્ય તરીકે એમ ત્રણ રીતે વિચાર થઈ શકે છે. જ્ઞાત કુલમાં ઉત્પન્ન થવાથી સિદ્ધાર્થને 'જ્ઞાત' કહેવામાં આવે છે, આથી કરીને તેમના પુત્ર મહાવીર પ્રભુને જ્ઞાત-નન્દન કહેવા એ વાસ્તવિક છે.

પદ્ય-વિચાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ કવિવર ભવભૂતિકૃત માલતી-માધવ નામના નાટકના પંચમ અંકમાં રચાયેલા એક સંગ્રામનામક મહાકલ્પોકની જેમ દંડક વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ દંડક નામના સમવૃત્તના અનેક પ્રકારો છે. એ વૃત્તના પ્રત્યેક ચરણમાં ૨૭ અક્ષરો કે તેથી વધારે છેક ૯૯૯ સુધી અક્ષરો હોય છે. પરંતુ આ દરેક પ્રકારના 'દણ્ડક'માં પ્રથમના છ અક્ષરો હ્રસ્વ હોય છે અર્થાત્ બે નગણ હોય છે, જ્યારે બાકીના અક્ષરો રગણ, યગણ કે સગણના હોય છે. અત્ર તો આ ચારે પદ્યો ૩૩ અક્ષરવાળાં ચાર ચરણોથી યુક્ત છે અને તેમાંના પ્રથમના છ અક્ષરો નિયમાનુસાર હ્રસ્વ યાને લઘુ છે, જ્યારે બાકીના ૨૭ અક્ષરો રગણમાં રચેલા છે. આ વાત આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાથી જોઈ શકાય છે. જેમકે—

न म द | म र शि | रो रु ह | स्र स्त सा | मो द नि | र्नि द्र म | न्दा र |
⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ | – ⏑ – |
न न र र र र र

ला र जो । रञ्जि तांह्रि । रे ध रि । त्री कृ ता ।
र र र र

[1] छाया—अचलो भयभैरवयोः परीषहोपसर्गाणां क्षान्तिक्षमः प्रतिमानां पालकः धीमान् अरतिरतिसहो द्रव्यो वीर्यसम्पन्नो देवैस्तस्य नाम कृतं श्रमणो भगवान् महावीरः ।

આ ઉપર્યુક્ત દંડકને 'અર્ણવ-દંડક' એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. આ વાતની વૃત્ત-રત્નાકર સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

> "यदिह नयुगलं ततः सप्तरेफास्तदा चण्डवृष्टिप्रपातो भवेद् दण्डकः ।
> प्रतिचरणविवृद्धरेफाः स्युरर्णार्णवव्यालजीमूतलीलाकरोद्दामशङ्खादयः ॥"

અર્થાત્ જે પાદમાં પ્રથમતઃ બે નગણ હોય અને ત્યાર પછી સાત વખત રગણ હોય, તો તે દંડક 'ચણ્ડવૃષ્ટિ-પ્રપાત'ના નામથી ઓળખાય છે અને એ ૨૭ અક્ષરોનો દંડક છે. હવે જો સાત વખત રગણને બદલે એક વખત વધારે રગણ હોય તો તેને અર્થાત્ ૩૦ અક્ષરોના દંડકને 'અર્ણ' કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે બે નગણ અને ત્યાર બાદ નવ વાર રગણ હોય, તો તે દંડક 'અર્ણવ' કહેવાય છે અને આમાં ૩૩ અક્ષરો છે. એ પ્રમાણે એક એક વધારે રગણવાળા દંડકોને અનુક્રમે 'વ્યાલ', 'જીમૂત', 'લીલાકર', 'ઉદ્દામ', 'શંખ' ઇત્યાદિ નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે.

जिनसमूहस्य स्तुतिः—

[illegible] [illegible] [illegible]कानकानेकपद्मेन्दुकान्तागरोत्सर्पिसालत्रयी-
[illegible] [illegible]यशोमालपत्रप्रभागुं[illegible]राराद् परेताहिताशेषितम् ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भवाम्भोधिसम्भ्रान्तभव्याचलीभेषिता-
[illegible] [illegible]यशोमालपत्रप्रभागुर्राराद् परेताहिताशेषितम् ॥२४॥

—मणी०

टीका

[illegible] । '[illegible]' सुप्तं भीषकृता [illegible] । '[illegible]' [illegible] । '[illegible]' [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'समीहितं' वाञ्छितम्। 'सा'। 'अर्हतां' जिनानाम्। 'संहतिः' सङ्घातः। 'भक्तिभाजां' अनुरागजुषाम्। 'भवाम्भोधिसम्भ्रान्तभव्यावलीसेविता' भवाम्भोधौ सम्भ्रान्ता–आकुलीभूता या भव्यावली तया सेविता। 'असदवनमदशोकपृथ्वी' सदवना च–सोपतापा च मदशोकाभ्यां पृथ्वी च–वितता च या न भवति सा। 'ईक्षणप्रा' ईक्षणानि–चक्षूंषि ज्ञानानि वा प्राति–पूरयति–आप्याययति या सा। 'यशोभातपत्रप्रभागुर्वराराट्परेताहितारोचितं' यशोभातानि–(कीर्त्या) शोभना(भिता)नि पत्राणि–वाहनानि प्रभजन्ते ये उर्वराराजः–पृथ्वीपतयः परेताः–पिशाचाः अहयो–नागाः ताराः–ज्योतिष्काः तेषां उचितं–योग्यम्। यस्याः समवसरणं अत्र अराराट् सा अर्हतां संहतिः समीहितं भक्तिभाजां प्रवितरतु इति सम्बन्धः॥ ९४॥

अवचूरिः

समवसरणं–धर्मदेशनास्थानं यस्याः अत्र–अस्मिन् अराराट्–भृशमराजत सा अर्हतां ततिर्भक्तिभाजां समीहितं वितरतु। समवसरणं कथंभूतम्?। स्फुरत्केतुः–धर्मध्वजश्चक्रं–धर्मचक्रं आनको–देवदुन्दुभिः अनेकपद्मानि–सुरकृतकमलानि इन्दुरुक्चामराणि–चन्द्रावदातप्रकीर्णकानि उत्सर्पिणी सालत्रयी–प्राकारत्रयं प्रधानावनमदशोकद्रुमः पृथिव्युत्सवभूतच्छायातपत्रत्रयं तस्य प्रभा–कान्तिस्तया गुरु–महार्घम्। पुनः किंभूतम्?। परेता–अपगता अहिताः–शत्रवो येषां तैरारोचित–शोभितम्। अथवा परा–प्रधाना इताहिता–गतशत्रुरित्यर्हतां संहतेर्विशेषणे। आरोचितं–शोभितम्। संहतिः कथंभूता?। भवाम्भोधी–संसारसमुद्रे संभ्रान्ता–आकुलीभूता या भव्यावली तया सेविता। पुनः कथंभूता?। सदवना–सोपतापा च मदशोकाभ्यां पृथ्वी–वितता च या न भवति। ईक्षणानि–चक्षूंषि ज्ञानानि वा प्राति–पूरयति सा। यशसा भातानि–शोभितानि पत्राणि–वाहनानि प्रभजन्ते ये उर्वराराजः–पृथ्वीपतयः परेताः–पिशाचा अहयो–नागास्तारा–ज्योतिष्कास्तेषामुचितं–योग्यम्। समवसरणविशेषणमिदम्॥९४॥

अन्वयः

यस्याः स्फुरत्–केतु–चक्र–आनक–अनेक–पद्म–इन्दु–रुच्–चामर–उत्सर्पिन्–साल–त्रयी–सद्–अवनमत्–अशोक–पृथ्वी–क्षण–प्राय–शोभा–आतपत्र–प्रभा–गुरु, परेत–अहित–आ–रोचितं [अथवा आर–उचितं], (अ–स–दवन–मद–शोक–पृथ्वि), यशस्–भात–पत्र–प्रभाज्–उर्वरा–राज्–परेत–अहि–तारा–उचितं (रोचितं) समवसरणं अत्र अराराट्, सा (परा, इत–अहिता) भव–अम्भोधि–संभ्रान्त–भव्य–आवली–सेविता, अ–स–दवन–मद–शोक–पृथ्वी, ईक्षण–प्रा अर्हतां संहतिः भक्तिभाजां समीहितं प्रवितरतु।

शब्दार्थ

समवसरणं (मू० समवसरण)=धर्म-देशनानुं स्थान.

चक्र=(धर्म-) चक्र.

आनक=दुंदुभि.

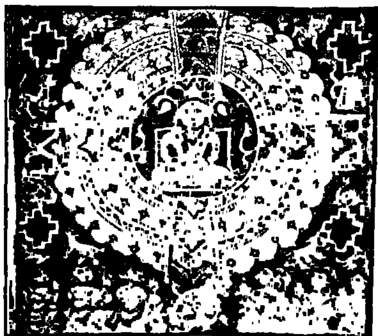
इन्दु=चन्द्र.

चामर=चामर.

उत्सर्पिन्=चढता, प्रसरता, एक एकथी आगळ वधता.

साल=गढ.

अवनमत् (धा० नम्)=नमतुं, नमन करतुं.

समवसरणम्

नि. सा. प्रेस.

શ્લોકાર્થ

[illegible]—

[illegible] ([illegible]) [illegible], ([illegible]) [illegible], (દેવ-) દુન્દુભિ, [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] સાથે, [illegible] [illegible] [illegible] (પુષ્પ, પત્ર, ફળ આદિના [illegible]) [illegible] ([illegible]) અને [illegible] [illegible] [illegible] તથા [illegible] ([illegible]) [illegible] (જળ, સ્થળ પ્રમુખ) [illegible] ([illegible] અને) [illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible] (જિન-[illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] નથી, [illegible] તે તીર્થંકરોના [illegible] ([illegible]) [illegible]—[illegible]

[illegible]

સમવસરણનું સ્વરૂપ—

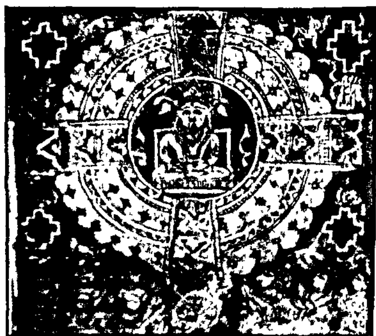
જે સ્થળમાં તીર્થંકરને કેવલ-જ્ઞાન [illegible] છે. તેમાં પ્રથમ તો 'વાયુકુમાર' [illegible] 'મેઘકુમાર' [illegible] [illegible]) [illegible] [illegible]

પુષ્પવૃષ્ટિ—

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

समवसरणम्

શ્લોકાર્થ

[illegible] સ્તુતિ—

"[illegible] (ધર્મ–) ધ્વજ, (ધર્મ–) ચક્ર, (દેવ–) દુન્દુભિ, અનેક ([illegible]) કમલ, ચન્દ્ર જેવી કાન્તિવાળાં ચામર, પ્રસાર પામતા (રત્ન [illegible]) તેમજ ઉત્તમ તથા (પુષ્પ, પત્ર, ફલ આદિના ભારથી) નમેલ [illegible] (વૃક્ષ) અને પૃથ્વીને વિષે ઉત્સવરૂપ છે શોભા જેની એવા (ત્રણ) [illegible] એવું, તથા વળી નષ્ટ થયા છે શત્રુઓ જેના એવા (પ્રાણીઓ) [illegible] એવું, (તેમજ સંતાપ, ગર્વ અને શોકથી રહિત છે વૃત્તિ જેની એવું), [illegible] એવા (ગજ, અશ્વ પ્રમુખ) વાહનોને વાજનારા (અર્થાત્ એવા [illegible]) પૃથ્વીપતિઓને, (ભૂત, પ્રેત અને) પિશાચોને, નાગ (દેવો)ને તેમજ [illegible] (દેવો)ને યોગ્ય એવું જે (જિન–પંક્તિ)નું સમવસરણ અત્ર વારંવાર શોભતું હતું, તે જિનેશ્વરોનો સમુદાય કે જે સંસારરૂપી સાગરમાં સંભ્રાન્ત થયેલા ભવ્ય (જીવો)ની [illegible] વડે અત્યંત [illegible] છે, તથા વળી જે ઉત્કૃષ્ટ છે તેમજ જેના શત્રુઓ નષ્ટ થયેલા છે તથા વળી જે સંતાપ, અભિમાન અને શોકથી લિપ્ત નથી, તેમજ વળી જે જ્ઞાન અને દર્શનને દેનારા છે, તે તીર્થંકરોનો સમુદાય ભવ્ય (જનો)ના મનોરથને પૂર્ણ કરો."—૯૪

સ્પષ્ટીકરણ

સમવસરણનું સ્વરૂપ—

જે સ્થળમાં તીર્થંકરને કેવલ–જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થળમાં દેવતાઓ સમવસરણ રચે છે. તેમાં પ્રથમ તો [1]વાયુકુમાર દેવતાઓ સમવસરણને માટે એક યોજન પર્યંતની પૃથ્વીનું માર્જન કરે છે. ત્યાર પછી [2]મેઘકુમાર દેવતાઓ સુગંધી જલની વૃષ્ટિ કરી તે પૃથ્વીનું સિંચન કરે છે. ત્યાર પછી [illegible]–વ્યંતર દેવો સુવર્ણ, મણિમય (માણિક) અને રત્નો વડે ભૂમિ–તલ (પીઠ–[illegible]) બાંધે છે અને તેના ઉપર વ્યંતર દેવતાઓ અધોમુખ ડીંટવાળાં (સવળાં) પંચરંગી અને [illegible] પુષ્પો વેરે છે અને ચારે દિશામાં રત્ન, સુવર્ણ અને માણિક્યનાં તોરણો બાંધે છે.

પુષ્પ–વૃષ્ટિ—

[illegible] અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે આ સુરોએ કરેલી પુષ્પ–વૃષ્ટિમાંનાં પુષ્પો [illegible] છે. આ સંબંધમાં કેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે જ્યારે વિકસ્વર અને મનોહર એવાં [illegible] વૃષ્ટિ સમવસરણમાં થાય તો પછી જીવ–દયાથી વ્યાપ્ત હૃદયવાળા એવા મુનિવરોનું ત્યાં [illegible] ગમન–આગમન થઈ શકે ? કેમકે તેમ કરવાથી તે પુષ્પોનો વિઘાત નહિ થાય વારુ ? [illegible] કેટલાક એમ નિવેદન કરે છે કે આ પુષ્પો દેવોએ વિકુ-

1–[illegible] (પૃ० [illegible])

2 [illegible] માં આવે છે અને તે વ્યન્તર જાતના દેવોનો [illegible].

समवसरणम

नि० मु० प्रेस

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

"(ધર્મ-) ધ્વજ, (ધર્મ-) ચક્ર, (દેવ-) દુન્દુભિ, અનેક (સુવર્ણ-) કમલ, ચન્દ્ર જેવી કાન્તિવાળાં ચામર, પ્રસાર પામતા (રત્ન સિંહાસન) તેમજ ઉત્તમ તથા (પુષ્પ, પત્ર, ફલ આદિના ભારથી) નમ્ર (અશોક) (વૃક્ષ) અને પૃથ્વીને વિષે ઉત્સવરૂપ છે શોભા જેની એવા (ત્રણ) ... વડે અભૂત એવું, તથા વળી નષ્ટ થયા છે શત્રુઓ જેના એવા (પ્રાણીઓ) વડે ... એવું, (તેમજ સંતાપ, ગર્વ અને શોકથી રહિત છે વૃત્તિ જેની એવું), ... વડે ... એવા (ગજ, અશ્વ પ્રમુખ) વાહનોને વાહનારા (અર્થાત્ એવાં ...) પૃથ્વીપતિઓને, (ભૂત, પ્રેત અને) પિશાચોને, નાગ (દેવો)ને તેમજ ... (દેવો)ને યોગ્ય એવું જે (જિન-પંક્તિ)નું સમવસરણ અત્ર વારંવાર શોભતું હતું, તે જિનેશ્વરોનો સમુદાય કે જે સંસારરૂપી સાગરમાં સંભ્રાન્ત થયેલા ભવ્ય (જીવો)ની શ્રેણિ વડે અત્યંત સેવિત છે, તથા વળી જે ઉત્કૃષ્ટ છે તેમજ જેના શત્રુઓ નષ્ટ થયેલા છે તથા વળી જે સંતાપ, અભિમાન અને શોકથી ઘેરાયો નથી, તેમજ વળી જે જ્ઞાન યાને દર્શનને દેનારો છે, તે તીર્થંકરોનો સમૂહ ભક્ત (જનો)ના મનોરથને પૂર્ણ કરો."—૯૪

સ્પષ્ટીકરણ

સમવસરણનું સ્વરૂપ—

જે સ્થલમાં તીર્થંકરને કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થલમાં દેવતાઓ સમવસરણ રચે છે. તેમાં પ્રથમ તો [1]વાયુકુમાર દેવતાઓ સમવસરણને માટે એક યોજન પર્યંતની પૃથ્વીનું માર્જન કરે છે. ત્યાર પછી [2]મેઘકુમાર દેવતાઓ સુગંધી જલની વૃષ્ટિ કરી તે પૃથ્વીનું સિંચન કરે છે. ત્યારપછી [3]વાનવ્યંતર દેવો સુવર્ણ, માણિક્ય (માણેક) અને રત્નો વડે ભૂમિ-તલ (પીઠ-બંધ) બાંધે છે અને તેની ઉપર વ્યંતર દેવતાઓ અધોમુખ ડીંટવાળાં (સવળાં) પંચરંગી અને સુગંધિત પુષ્પો વેરે છે અને ચારે દિશામાં રત્ન, સુવર્ણ અને માણિક્યનાં તોરણો બાંધે છે.

પુષ્પ-વૃષ્ટિ—

અત્ર કો ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે આ સુરોએ કરેલી પુષ્પ-વૃષ્ટિમાંનાં પુષ્પો અચિત્ત છે. આ સંબંધમાં કેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે જ્યારે વિકસ્વર અને મનોહર એવાં સચિત્ત પુષ્પોની વૃષ્ટિ સમવસરણમાં થાય તો પછી જીવ-દયાથી વ્યાપ્ત હૃદયવાળા એવા મુનિવરોનું ત્યાં કેવી રીતે ગમન-આગમન થઈ શકે? કેમકે શું તેમ કરવાથી તે પુષ્પોનો વિઘાત નહિ થાય વારુ? આના ઉત્તર તરીકે કેટલાક એમ નિવેદન કરે છે કે આ પુષ્પો દેવોએ વિકુ-

1-2 ... ભક્તામરસ્તોત્ર. ૧૯ મો (પૃ. ૨૪૯)
3 ... ... નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે અને તે વ્યન્તર જાતના દેવો ...

समवसरणम्

नि॰ सा॰ प्रेस

શ્લોકાર્થ

[illegible] સ્તુતિ—

" [illegible] (ધર્મ–) ધ્વજ, (ધર્મ–) ચક્ર, (દેવ–) દુન્દુભિ, [illegible] ([illegible]) કમલ, ચન્દ્ર જેવી કાન્તિવાળાં ચામર, પ્રાકાર [illegible] [illegible]) ત્રણ ગઢ તેમજ ઉત્તમ તથા (પુષ્પ, પત્ર, ફલ [illegible]) [illegible] (વૃક્ષ) અને પૃથ્વીને વિષે [illegible] શોભા જેની [illegible] આભૂષણ એવું, તથા વળી નષ્ટ થયા છે શત્રુઓ જેના એવા [illegible] પ્રમાણ એવું, (તેમજ સંતાપ, ગર્વ અને શોકથી રહિત [illegible] કીર્તિ વડે શોભિત એવા (ગજ, અશ્વ પ્રમુખ) વાહનોને [illegible] [illegible] જ્યોતિષ્કોને, (ભૂત, પ્રેત અને) પિશાચોને, [illegible] [illegible] (દેવો)ને યોગ્ય એવું જે (જિન–પંક્તિ)નું સમવસરણ [illegible] તે જિનેશ્વરોનો સમુદાય કે જે સંસારરૂપી સાગરમાં [illegible] વડે અત્યંત [illegible] છે, તથા વળી જે ઉત્કૃષ્ટ છે તેમજ જેના શત્રુ [illegible] જે સંતાપ, અભિમાન અને શોકથી લિપ્ત નથી, તેમજ વળી જે [illegible] તે તીર્થંકરોનો સમૂહ ભક્ત (જનો)ના મનોરથને પૂર્ણ કરો."—[illegible]

સ્પષ્ટીકરણ

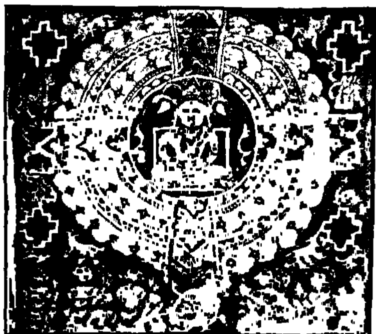
સમવસરણનું સ્વરૂપ—

જે સ્થલમાં તીર્થંકરને કેવલ–જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે [illegible] છે. તેમાં પ્રથમ તો વાયુકુમાર દેવ [illegible] સમવસરણની [illegible] [illegible] કરે છે. ત્યાર પછી મેઘકુમાર દેવતાઓ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]—

[illegible]

[illegible]

समवसरणम्

શ્લોકાર્થ

[illegible] સ્તુતિ—

"[illegible] (ધર્મ-) ધ્વજ, (ધર્મ-) ચક્ર, (દેવ-) દુન્દુભિ, અનેક (સુવર્ણનાં [illegible]) કમલ, ચન્દ્ર જેવી કાન્તિવાળાં ચામર, પ્રચાર પામતા (રત્ન [illegible]) [illegible] ગઢો તેમજ ઉત્તમ તથા (પુષ્પ, પત્ર, ફલ આદિના ભારથી) નમન [illegible] (વૃક્ષ) અને પૃથ્વીને વિષે ઉત્સવરૂપ છે શોભા જેની એવા (ત્રણ) [illegible] આભૂષણ એવું, તથા વળી નષ્ટ થયા છે શત્રુઓ જેના એવા (પ્રાણીઓ) વડે [illegible] એવું, (તેમજ સંતાપ, ગર્વ અને શોકથી રહિત છે ભૂમિ જેની એવું), [illegible] વડે સુંદર [illegible] એવા (ગજ, અશ્વ પ્રમુખ) વાહનોને વાજનારા (અર્થાત્ એવાં [illegible]) પૃથ્વીપતિઓને, (ભૂત, પ્રેત અને) પિશાચોને, નાગ (દેવો)ને તેમજ [illegible] (દેવો)ને યોગ્ય એવું જે (જિન-પંક્તિ)નું સમવસરણ [illegible] શોભતું હતું, તે જિનેશ્વરોનો સમુદાય કે જે સંસારરૂપી સાગરમાં સંભ્રાન્ત થયેલા ભવ્ય (જીવો)ની [illegible] વડે અનંત સેવિત છે, તથા વળી જે ઉત્કૃષ્ટ છે તેમજ જેના શત્રુઓ નષ્ટ થયેલા છે તથા વળી જે સંતાપ, અભિમાન અને શોકથી લિપ્ત નથી, તેમજ વળી જે જ્ઞાન અને દર્શનને દેનારા છે, તે તીર્થંકરોનો સમૂહ ભક્ત (જનો)ના મનોરથને પૂર્ણ કરો."—૯૪

સ્પષ્ટીકરણ

સમવસરણનું સ્વરૂપ—

જે સ્થલમાં તીર્થંકરને કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થલમાં દેવતાઓ સમવસરણ રચે છે. તેમાં પ્રથમ તો [1]વાયુકુમાર દેવતાઓ સમવસરણને માટે એક યોજન પર્યંતની પૃથ્વીનું [illegible] કરે છે. [illegible] પછી મેઘકુમાર દેવતાઓ સુગંધી જલની વૃષ્ટિ કરી તે [illegible] [illegible] કરે છે. [illegible] વ્યંતર દેવો સુવર્ણ, માણિક્ય (માણેક) અને રત્નો વડે ભૂમિ-તલ (પીઠ-[illegible]) [illegible] છે અને તેના ઉપર વ્યંતર દેવતાઓ અધોમુખ ડીંટવાળાં (સજળાં) પંચરંગી અને [illegible] પુષ્પો વેરે છે અને ચારે દિશામાં રત્ન, સુવર્ણ અને માણિક્યનાં તોરણો બાંધે છે.

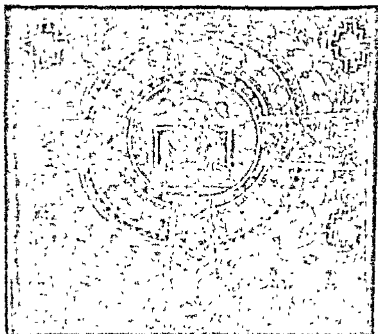
પુષ્પ-વૃષ્ટિ—

[illegible] ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે આ સુરોએ કરેલી પુષ્પ-વૃષ્ટિમાંનાં પુષ્પો [illegible] છે. આ સંબંધમાં કેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે જ્યારે વિકસ્વર અને મનોહર એવાં [illegible] વૃષ્ટિ સમવસરણમાં થાય તો પછી જીવ-દયાથી વ્યાપ્ત હૃદયવાળા એવા મુનિવરોનું [illegible] ગમન-આગમન થઈ શકે? કેમકે શું તેમ કરવાથી તે પુષ્પોનો વિનાશ નહિ [illegible] ઉત્તર તરીકે કેટલાક એમ નિવેદન કરે છે કે આ [illegible] કે

[1] [illegible] પ્રવચનસારોદ્ધાર [illegible] (પૃ૦ ૧૧૫)

[illegible] વાનવ્યન્તર [illegible] પણ એ ગણત્રીમાં આવે છે

[illegible]

सर्वतोभद्रम्

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહની સ્તુતિ—

"સ્ફુરાયમાન (ધર્મ-) ધ્વજ, (ધર્મ-) ચક્ર, (દેવ-) દુન્દુભિ, અનેક (સુર-રચિત સુવર્ણનાં) કમલ, ચન્દ્ર જેવી કાન્તિવાળાં ચામર, પ્રસાર પામતા (રત્ન સુવર્ણ અને રૂપાના) ત્રણ ગઢો તેમજ ઉત્તમ તથા (પુષ્પ, પત્ર, ફલ આદિના ભારથી) નમન કરતા અશોક (વૃક્ષ) અને પૃથ્વીને વિષે ઉત્સવરૂપ છે શોભા જેની એવાં (ત્રણ) છત્રોની કાંતિ વડે અભ્યુદય એવું, તથા વળી નષ્ટ થયા છે શત્રુઓ જેના એવા (પ્રાણીઓ) વડે અત્યંત શોભાયમાન એવું, (તેમજ સંતાપ, ગર્વ અને શોકથી રહિત છે ભૂમિ જેની એવું), તથા કીર્તિ વડે સુશોભિત એવા (ગજ, અશ્વ પ્રમુખ) વાહનોને ભજનારા (અર્થાત્ એવાં વાહનોવાળા) પૃથ્વીપતિઓને, (ભૂત, પ્રેત અને) પિશાચોને, નાગ (દેવો)ને તેમજ જ્યોતિષ્ક (દેવો)ને યોગ્ય એવું જે (જિન-પંક્તિ)નું સમવસરણ અત્ર વારંવાર શોભતું હતું, તે જિનેશ્વરોનો સમુદાય કે જે સંસારરૂપી સાગરમાં સંભ્રાન્ત થયેલા ભવ્ય (જીવો)ની શ્રેણિ વડે અત્યંત સેવિત છે, તથા વળી જે ઉત્કૃષ્ટ છે તેમજ જેના શત્રુઓ નષ્ટ થયેલા છે તથા વળી જે સંતાપ, અભિમાન અને શોકથી લિપ્ત નથી, તેમજ વળી જે જ્ઞાન યાને દર્શનને દેનારા છે, તે તીર્થંકરોનો સમૂહ ભક્ત (જનો)ના મનોરથને પૂર્ણ કરો."—૯૪

સ્પષ્ટીકરણ

સમવસરણનું સ્વરૂપ—

જે સ્થલમાં તીર્થંકરને કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થલમાં દેવતાઓ સમવસરણ રચે છે. તેમાં પ્રથમ તો [1]વાયુકુમાર દેવતાઓ સમવસરણને માટે એક યોજન પર્યંતની પૃથ્વીનું માર્જન કરે છે. ત્યાર પછી [2]મેઘકુમાર દેવતાઓ સુગંધી જલની વૃષ્ટિ કરી તે પૃથ્વીનું સિંચન કરે છે. પછીથી [3]વાણ-વ્યંતર દેવો સુવર્ણ, માણિક્ય (માણેક) અને રત્નો વડે ભૂમિ-તલ (પીઠ-બંધ) બાંધે છે અને તેના ઉપર વ્યંતર દેવતાઓ અધોમુખ ડીંટવાળાં (સવળાં) પંચરંગી અને સુવાસિત પુષ્પો વેરે છે અને ચારે દિશામાં રત્ન, સુવર્ણ અને માણિક્યનાં તોરણો બાંધે છે.

પુષ્પ-વૃષ્ટિ—

અત્ર એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે આ સુરોએ કરેલી પુષ્પ-વૃષ્ટિમાંનાં પુષ્પો સચેતન છે. આ સંબંધમાં કેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે જ્યારે વિકસ્વર અને મનોહર એવાં સચિત્ત કુસુમોની વૃષ્ટિ સમવસરણમાં થાય તો પછી જીવ-દયાથી વ્યાપ્ત હૃદયવાળા એવા મુનિવરોનું ત્યાં કેવી રીતે ગમન-આગમન થઇ શકે ? કેમકે શું તેમ કરવાથી તે પુષ્પોનો વિઘાત નહિ થાય વારુ ? આના ઉત્તર તરીકે કેટલાક એમ નિવેદન કરે છે કે આ પુષ્પો દેવોએ વિકુ-

---

૧-૨ જુઓ ભવનપતિના દશ ભેદો (પૃ૦ ૨૦૯)

૩ આ દેવોને વાનમન્તરના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે અને તે વ્યન્તર જાતના દેવોનો એક વિભાગ છે.

લેલાં હોવાથી સચિત્ત નથી, પરંતુ અચિત્ત છે. કિન્તુ આ વાત યુક્તિ–યુક્ત નથી, કેમકે જલજ અને સ્થલજ એમ બંને પ્રકારનાં પુષ્પોની દેવો સમવસરણમાં સર્વત્ર વૃષ્ટિ કરે છે એવો નીચે મુજબનો પાઠ મળી આવે છે.

> "[1]विंटट्ठाइं सुरभिं, जलथलयं दिव्वकुसुमनीहारिं ।
> पयरिंति समंतेणं, दसद्धवण्णं कुसुमवुट्ठिं ॥"

આવી પરિસ્થિતિમાં કેટલાકો એમ કહે છે કે આ પુષ્પો તો સચિત્ત છે, પરંતુ જ્યાં મુનિવરો અવસ્થિત હોય છે, ત્યાં દેવો પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા નથી. પરંતુ આ ઉત્તર પણ ઠીક નથી, કેમકે શું કાષ્ઠની માફક મુનિઓ એકજ સ્થાનમાં સ્થિર રહે છે અને પ્રયોજન હોય તો પણ શું તેઓ ગમનાગમનાદિક ક્રિયાઓ કરે નહિ ?

આ પ્રશ્નનો વાસ્તવિક ઉત્તર તો એમ લાગે છે કે જેમ એક યોજન પ્રમાણવાળી સમવસરણ–ભૂમિમાં અપરિમિત દેવ, દાનવ અને માનવનો સંમર્દ (ભીડ) થવા છતાં પણ કોઇને કંઇ બાધા થતી નથી, તેમ મકરન્દની સંપત્તિવાળાં મન્દાર, મચકુન્દ, કુન્દ, કુમુદ, કમલ, દલ, મુકુલ, માલતી ઇત્યાદિ વિવિધ જાતનાં તેમજ જાનુ પર્યંત સમૂહવાળાં એવાં પુષ્પો ઉપર મુનિવરો તેમજ અન્ય લોકોનો સંચાર કે સ્થિતિ થતાં તે પુષ્પોને તીર્થંકરના અસાધારણ અતિશયને લઇને જરા પણ કિલામણ (બાધા) થતી નથી, પરંતુ ઉલટું અમૃતની વૃષ્ટિના સિંચનની જેમ તે પુષ્પો વધારે પ્રફુલ્લિત બને છે.

ત્રણ ગઢો—

ઉપર્યુક્ત ભૂમિ–તલ ઉપર ત્રણ વર્તુલાકાર વપ્રો યાને ગઢો બનાવવામાં આવે છે. તેમાં સૌથી બહારનો ગઢ રૂપ્યમય (રૂપાનો) બનાવવામાં આવે છે. વળી તેના ઉપર સુવર્ણના વિશાળ કપિશીર્ષક (કાંગરા) બનાવવામાં આવે છે અને તે દેવતાઓની વાપી (વાવ)માંના જલમાંનાં સુવર્ણનાં કમલોનું સ્નાન કરાવે છે. આ ભવનપતિઓનું કાર્ય છે. સમવસરણમાં આવતા નરેશ્વરોનાં વાહનો આ ગઢમાં રહે છે.

જેમ જમીનથી પીઠ-બંધ (ભૂમિ-તલ) ઉપર આવવાને માટે દશ હજાર (૧૦૦૦૦) [2]પગથિયાં ચઢવાં પડે છે અને ત્યાર બાદ ૫૦ [3]ધનુષ્ય જેટલું સમભૂતલા પૃથ્વી ઉપર ચાલવું પડે છે, તેમ આ ગઢથી આ પછીના ગઢ ઉપર જવાને માટે પણ પાંચ હજાર (૫૦૦૦) પગથિયાં ચઢવાં પડે છે, ટેકજ ૫૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ જેટલું અંતર કાપવું પડે છે.

---

૧ સંસ્કૃત છાયા—

> वृन्तस्थायिनीं सुरभिं, जलस्थलजां दिव्यकुसुमनिर्हारिणीम् ।
> प्रकिरन्ति समन्ततो, दशार्धवर्णां कुसुमवृष्टिम् ॥

૨ કોઇ પગથિયું એક હાથ [illegible]

૩ ૯૬ આંગળનો એક ધનુષ, ૨૦૦૦ ધનુષ્યનો કોશ (ગાઉ); ૪ કોશનો યોજન.

આ બીજા યાને મધ્ય ગઢની રચના જ્યોતિષ્કો કરે છે અને તે સુવર્ણમય હોય છે અને તેના ઉપર રત્નના કાંગરાઓ હોય છે. આ જાણે અસુરોની અબળાઓને પોતાનું મુખ જોવાને માટે રત્નમય આરીસો હોય તેમ શોભે છે. વિશેષમાં આ ગઢના ઈશાન કોણમાં દેવચ્છંદ રચવામાં આવે છે અને તીર્થંકર પ્રથમ દેશના આપ્યા બાદ ત્યાં વિશ્રામ લે છે. વળી તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવેલા તિર્યંચો આ ગઢમાં બેસે છે.

આ ગઢ પછી તદ્દન અંદરનો યાને ત્રીજો રત્નમય ગઢ આવે છે. ત્યાં જવાને સારૂ ૫૦૦૦ પગથિયાં ચઢવાં પડે છે તેમજ ૫૦ ધનુષ્ય જેટલું સમભૂતલા પૃથ્વી ઉપર ચાલવું પડે છે. આ રત્નમય ગઢ વિમાનપતિઓની કૃતિ છે અને તેને વિવિધ જાતનાં મણિઓના કાંગરાઓથી વિભૂષિત કરવામાં આવે છે. આથી કરીને તો ગગન-મંડલ જાણે રંગબેરંગી વસ્ત્રોવાળું હોય તેવો દેખાવ થઇ રહે છે. વિશેષમાં આ ગોળાકાર સમવસરણના અથવા આ અભ્યન્તર ગઢના મધ્ય બિન્દુથી આ ગઢની અંદરની દીવાલનું અંતર ૧૩૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણે દરેક ગઢ એક એકથી ઊંચો છે અને એકંદર રીતે ત્રીજા ગઢની ભૂમિ તો જમીનથી ૧૦૦૦૦+૫૦૦૦+૫૦૦૦=૨૦૦૦૦ હાથ જેટલી એટલે કે [1]અઢી કોશ ઊંચી છે. આ ગઢની કેટલી ઊંચાઇ છે તે મારા જાણવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ બીજા બે ગઢોની જેમ ૫૦૦૦ હાથ જેટલી તો તેની ઊંચાઇ હશે એમ લાગે છે. આ અભ્યન્તર ગઢમાંના મધ્ય ભાગમાં રચેલા સિંહાસન ઉપર બેસીને તીર્થંકર દેશના દે છે અને મનુષ્યો અને દેવો ત્યાં રહીને તેનું શ્રવણ કરે છે.

વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કમ્ભ—

આ વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કમ્ભ એક યોજન છે, કેમકે અભ્યન્તર ગઢની અંદરની દીવાલ સમવસરણના મધ્ય બિન્દુથી ૧૩૦૦ ધનુષ્ય જેટલી દૂર છે. આ દીવાલ ૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ અર્થાત્ ૩૩⅓ ધનુષ્ય જેટલી જાડી છે. આ દીવાલથી બીજા ગઢની અંદરની દીવાલ વચ્ચે ૧૩૦૦ ધનુષ્યોનું અંતર છે.[2] વળી આ ગઢની દીવાલ પણ ૩૩⅓ ધનુષ્ય જેટલી જાડી છે. આ દીવાલને અને સૌથી બહારના ગઢની અંદરની દીવાલ વચ્ચે ૧૩૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે. આ છેવટના ગઢની દીવાલ પણ ૩૩⅓ ધનુષ્ય જાડી છે. એટલે સમવસરણના મધ્યબિન્દુથી સૌથી બહારના ગઢની બહારની દીવાલનું અંતર ૧૩૦૦+૩૩⅓+૧૩૦૦+૩૩⅓+૧૩૦૦+૩૩⅓=૪૦૦૦ ધનુષ્ય જેટલું છે, એટલે કે ગોળ સમવસરણની ત્રિજ્યા અડધા યોજનની છે. એથી કરીને તેનો વિષ્કમ્ભ એક યોજનનો કહેવો વ્યાજબી છે.

---

૧ આ સંબંધમાં મત-ભેદ જોવામાં આવે છે, કેમકે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત લોક-પ્રકાશમાં સવા કોશ હોવાનો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છેઃ—

" रचयन्ति ततः पीठं, व्यन्तरास्तत्र भूतले ।
भूमेः सपादक्रोशोर्ध्वं, स्वर्णरत्नमणीमयम् ॥ "

પરંતુ આથી પીઠ-બંધ અને ઉપરના ગઢનો ભાગ લેવામાં આવ્યો હોય તો વાંધા જેવું નથી.

૨ આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે એક ગઢથી બીજા ગઢ ઉપર એક એક હાથ પહોળાં એવા પાંચ હજાર પગથિયાં ચઢ્યા બાદ ૫૦ ધનુષ્ય ચાલ્યા પછી જવાય છે. વળી પાંચ હજાર પગથિયાંના ૫૦૦૦ હાથ યાને ૧૨૫૦ ધનુષ્ય છે. આથી તેમાં ૫૦ ધનુષ્ય ઉમેરતાં ૧૩૦૦ ધનુષ્ય થાય છે.

[illegible]—

[illegible] ૧૦૦ [illegible]
[illegible] અને [illegible] ૧૦૦૦ [illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible] ૧૧૦૦ [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્રીશાન્તિનાથ-ચરિત્રમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છેઃ—

" द्वारेषु रौप्यवप्रस्य, प्रत्येकं तुम्बरुः स्थितः ।
नृमुण्डमाली खट्वाङ्गी, जटामुकुटमण्डितः ॥ "

શ્રીહૈમવીરચરિત્રમાં નીચે મુજબ નિવેદન કરવામાં આવ્યું છેઃ—

" अन्यवप्रे प्रतिद्वारं, तस्थौ द्वारस्थस्तु तुम्बरुः ।
खट्वाङ्गी नृशिरःस्रग्वी, जटामुकुटमण्डितः ॥ "

અશોક વૃક્ષ—

૨૦૦ ધનુષ્ય જેટલી લંબાઇ તેમજ પહોળાઇવાળાં અને તીર્થંકરના દેહના જેટલી ઊંચાઇ-વાળાં એવાં ત્રણ ત્રણ પગથિયાવાળાં ચાર દ્વારવાળા તેમજ સમવસરણની બરાબર મધ્યમાં વ્યંતરોએ રચેલા મણિ-પીઠના ઉપર અશોક વૃક્ષ રચવામાં આવે છે. આ વૃક્ષની ઊંચાઇ તીર્થંકરના દેહ-માન કરતાં બારગણી હોય છે અને તેનો ઉપરનો ઘેરાવો એક યોજનથી કંઇક અધિક હોય છે. વિશેષમાં આ વૃક્ષ એ આઠ [1]પ્રાતિહાર્ય પૈકી એક છે. કહ્યું પણ છે કે—

" अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टि-र्दिव्यध्वनिश्चामरमासनं च ।
भामण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं, सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ "

અર્થાત્ (૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) દેવકૃત પુષ્પ-વૃષ્ટિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહા-સન, (૬) ભામંડલ, (૭) દુંદુભિ અને (૮) છત્ર એ જિનેશ્વરોનાં [2]વિદ્યમાન પ્રાતિહાર્યો છે.[3]

વળી આ અશોક વૃક્ષના ઉપર [4]ચૈત્ય-વૃક્ષ હોય છે. સમવસરણના પૂર્વ દ્વારથી પ્રવેશ કરી તીર્થંકર આ ચૈત્ય-વૃક્ષની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને તીર્થને નમસ્કાર કરી પૂર્વાભિમુખ સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થાય છે.

સિંહાસન, ચામર, છત્ર ઇત્યાદિ—

આ અશોક વૃક્ષની નીચે છંદકની મધ્યમાં પાદ-પીઠ સહિત અને પૂર્વાભિમુખ એવું [5]રત્નમય

---

૧ પ્રતિહાર (પહેરેગીર)ની માફક જે વસ્તુઓને દેવતાઓ તીર્થંકર પાસે નિયમિત રીતે રજુ કરે તે 'પ્રાતિહાર્ય' કહેવાય છે.

૨ 'વિદ્યમાન' શબ્દથી એમ સમજવું કે કેવલજ્ઞાનધારી તીર્થંકરનું કોઇક સ્થલે સમવસરણ નહિ રચ-વામાં આવે તો તેવે સ્થલે પણ તેઓ દેશના આપે તે સમયે આ આઠ પ્રાતિહાર્યો હોય છેજ, કેમકે દેશનાના સમય સિવાય અન્ય સમયમાં પણ પ્રાતિહાર્યો તો આઠે પહોર હોય છે.

૩ આ આઠ પ્રાતિહાર્યો અને અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાતિશય, પૂજાતિશય અને વચનાતિશય એ ચાર મૂલ અતિશયો મળી તીર્થંકરના બાર ગુણો થાય છે.

૪ જે વૃક્ષ નીચે તીર્થંકરને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તે 'ચૈત્ય-વૃક્ષ' કહેવાય છે.

૫ આવા રત્ન-મય સિંહાસન ઉપર બેસવાથી પ્રભુમાં સરાગપણું સંભવતું નથી, કેમકે સંપૂર્ણ વીતરાગ-પણું તો સર્વજ્ઞતા છે અને તીર્થંકર સર્વજ્ઞ થયા બાદ દેશના આપે છે એ જાણીતી વાત છે. આ થી કરીને આવા સિંહાસન ઉપર બેસવાથી તેમની વીતરાગ-દશા કે ત્યાગ-અવસ્થામાં જરા પણ ન્યૂનતા આવતી નથી; પરંતુ દેવતાઓએ પોતાના સ્વામી પ્રત્યેની ભક્તિને વશ થઇને તેવું કાર્ય કરેલું હોવાથી તીર્થંકર તેનો અનાદર કરતા નથી.

સિંહાસન રચવામાં આવે છે. આ સિંહાસન ઉપર ત્રૈલોક્યનું સ્વામિત્વ જાણે પ્રકટ ન કરતાં હોય તેમ શરદ્ ઋતુના ચન્દ્ર તુલ્ય ઉજ્જવલ અને મૌક્તિકની હારો વડે સુશોભિત એવાં એકના ઉપર એક એમ ત્રણ છત્રો હોય છે. આ સિંહાસનની બન્ને બાજુએ અન્ય કોઇ ન જોઇ શકે તેમ બે યક્ષો રત્ન-જડિત સુવર્ણની દાંડીવાળાં ચામરો લઇને ઊભા રહે છે. આ બધું કાર્ય વ્યન્તરો કરે છે.

વિશેષમાં દેવતાઓએ રચેલાં એવાં સહસ્ર પત્રવાળાં સુવર્ણનાં નવ કમલોમાંનાં બે બે કમલો ઉપર પાદ-ન્યાસ કરતાં થકા જ્યારે તીર્થંકર સમવસરણમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાર બાદ સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થાય છે, ત્યારે વ્યંતરો પૂર્વ સિવાયની બાકીની દિશાઓમાં રત્નનાં ત્રણ સિંહાસનો રચે છે, તેમજ તના ઉપર પ્રભુનાં આબેહુબ ત્રણ પ્રતિબિંબો વિકુર્વે છે. આથી કરીને પ્રભુ ચતુર્મુખ-અરે ચતુર્દેહી હોય એમ લાગે છે. આ દરેક સિંહાસન ચામર, છત્ર તેમજ [1]ધર્મ-ચક્રથી અલંકૃત હોય છે. અર્થાત્ સમવસરણમાં આઠ ચામરો, બાર છત્રો તેમજ ચાર ધર્મ-ચક્રો શોભી રહે છે. વળી પ્રભુના મસ્તકની પાછળ તેમના દેહની કાંતિનું મંડલ જાણે ન હોય તેમ દેવતાઓ ભામંડલ રચે છે. આને લીધે તો પ્રભુના મુખ સામું જોઇ શકાય છે, કેમકે પ્રભુનું સર્વ તેજ તે પોતાના તેજમાં સંહરી લે છે. આ સમયે પ્રતિશબ્દથી ચારે દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતી મેઘના જેવા ગંભીર નાદવાળી દુંદુભિ આકાશમાં વાગી રહે છે અને તીર્થંકરની સમીપ એક રત્નમય ધ્વજ, જાણે પ્રભુ એજ અદ્વિતીય ધર્મ છે એમ કહેવાને હાથ ઊંચો કર્યો હોય તેમ શોભી રહે છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વ દિશામાં રહેલા ધર્મ-ધ્વજ ઉપરાંત દક્ષિણ દિશામાં મીન-ધ્વજ, પશ્ચિમ દિશામાં ગજ-ધ્વજ અને ઉત્તર દિશામાં સિંહ-ધ્વજ હોય છે. આ પ્રત્યેક ધ્વજનો દંડ એક હજાર (!) યોજન ઊંચો હોય છે.

સમવસરણની રચના—

જ્યારે કોઇ પણ તીર્થંકરને કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ત્યાં તો દેવો સમવસરણ રચે છેજ. તેમજ વળી જ્યારે મહર્દ્ધિક દેવ કે ઇન્દ્ર તેને વન્દન કરવા આવે, ત્યારે પણ તેની રચના જરૂર કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત તીર્થંકર વિહાર કરતા કરતા એવા કોઇ સ્થલમાં જઇ પહોંચે કે જ્યાં ભૂતકાલમાં તે પ્રભુ માટે કદી પણ સમવસરણની રચના થઇ ન હોય, તો ત્યાં પણ સમવસરણ રચાય છેજ.

વિશેષમાં જે કોઇ સાધુ આ સમવસરણથી બાર યોજનથી ઓછે અંતરે હોય અને વળી જેણે કદી પણ સમવસરણના દર્શન ન કર્યાં હોય, તેને તો જરૂર આ સમવસરણમાં હાજર થવું પડે છે.

---

૧ આ ધર્મ-ચક્ર સ્ફટિક મણિનું બનાવવામાં આવે છે અને તેને સુવર્ણના કમલમાં સ્થાપન કરવામાં આવે છે.

સમવસરણમાં તીર્થંકરનું સ્વરૂપ—

સમવસરણમાં શું તીર્થંકર ગૃહસ્થ-વેષમાં હોય છે કે સાધુ-વેષમાં હોય છે? જો તેઓ સાધુના વેષમાં હોય છે, તો તે જૈન સાધુના વેષમાં હોય છે કે અન્ય સાધુના વેષમાં હોય છે? આના સંબંધમાં હીર-પ્રશ્નમાં એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે કે તેઓ ગૃહસ્થ-વેષમાં કે સાધુ-વેષમાં, સ્વ-લિંગમાં કે પર-લિંગમાં હોતા નથી, પરંતુ તેઓ લોકોત્તર રૂપે હોય છે.

વિશેષમાં તીર્થંકર દેશના દે છે, ત્યારે કંઇ તેઓ ઊભા થઇને દેશના દેતા નથી; અથવા તો હાલમાં મુનિરાજો પાટ ઉપર અર્ધપદ્માસને [1]બેસીને વ્યાખ્યાન વાંચે છે, તેવી રીતે પણ તેઓ દેશના આપતા નથી. પરંતુ જેમ કેટલીક પાઠશાળાઓમાં કેટલાક અધ્યાપકો ખુરસી ઉપર બેસીને ભાષણ આપે છે, તેવી રીતે તીર્થંકર સિંહાસન ઉપર બેસીને પાદ-પીઠના ઉપર પગ સ્થાપીને દેશના આપે છે. પરંતુ તેઓના હાથ યોગ-મુદ્રાએ હોય છે અને તેજ મુદ્રાપૂર્વક સૂરીશ્વરો દેશના આપે છે એવો ચૈત્યવન્દન-બૃહદ્-ભાષ્યમાં ઉલ્લેખ છે.

તીર્થંકરની દેશના—

જ્યારે તીર્થંકર દેશના આપે છે, ત્યારે તેઓ અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે, પરંતુ એ દેશનામૃતનું પાન કરવાને સમવસરણમાં આવેલા જીવોને એમ લાગે છે કે તેઓ અમારી ભાષામાં બોલે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જેમ જલધર (મેઘ)નું જલ આશ્રય-વિશેષથી વિવિધ રસરૂપે પરિણમે છે, તેમ પ્રભુની વાણી પણ શ્રવણ કરનારની ભાષારૂપે પરિણમે છે.

વિશેષમાં જેટલા સંસ્કૃત વાકયના અર્થો થઇ શકે તેના કરતાં પણ અર્ધમાગધી ભાષામાં બોલાયેલા વાકયના વધારે અર્થો સંભવી શકે છે[2]; કેમકે તેમાં શ, ષ અને સ એ ત્રણ જૂદા જૂદા મુખ્યાક્ષરો ને બદલે ફક્ત એકલો સકારજ છે. આ સંબંધમાં 'સરો નત્થિ'નું ઉદાહરણ વિચારી લેવું. વળી સંયુક્ત વ્યંજનો પણ સસ્થાનીયજ છે અર્થાત્ કંઠ્ય, તાલવ્ય, મૂર્ધન્ય, દન્ત્ય અને ઔષ્ઠ્ય વ્યંજનોમાંથી અરસપરસ સંયુક્તતા સંભવતી નથી. (કર્મ, પુદ્ગલ, એવા શબ્દોને બદલે કમ્મ, પુગ્ગલ એવા શબ્દોજ પ્રાકૃત ભાષામાં છે).

એ તો આપણે જોઈ ગયા તેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ પ્રભુ માલકોશાદિક રાગમાં દેશના આપે છે. દેવતાઓ એના સ્વરની દુંદુભિના નાદ વડે પૂરવણી કરે છે. આ દેશના સમવસરણના પ્રાંત ભાગ-એક યોજન સુધી સંભળાય છે. વળી તેઓ પ્રતિદિન બે વાર દેશના આપે છે. એક તો સૂર્યોદય થતાં એક પૌરૂષી સુધી તેઓ દેશના આપે છે (ત્યારબાદ એક પૌરૂષી પર્યંત ગણધર દેશના આપે છે, ત્રીજી પૌરૂષી આહાર-વિહારને લગતી છે) અને વળી ફરીથી તેજ દિવસે દિવસનો ચોથો ભાગ અવશેષ રહેતાં તેટલા કાલ સુધી અર્થાત્ એક પૌરૂષી પર્યંત તેઓ દેશના આપે છે. આ દેશના દ્વારા તેઓ અનેક જનોના મનોગત સંદેહનું પણ સમકાલે નિવારણ કરે છે.

---

૧ શું ગણધરો કોઇક વાર તીર્થંકરના પાદ-પીઠ ઉપર બેસીને દેશના આપે છે તેનું આ અનુકરણ છે?

૨ આ સંબંધમાં એટલુંજ ઉમેરવું બસ થશે કે 'પરવાયા' એ માગધી પદના ૫૬ અર્થો થાય છે. આ વાતની શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત અર્થદીપિકા (પત્રાંક ૧૨૭-૧૨૪) સાક્ષી પૂરે છે.

વિશેષમાં આ દેશનાનું માહાત્મ્ય કંઇ ઓરજ છે, કેમકે પ્રથમ તો સર્વ સાધારણ અને અદ્વિતીયપણાથી ગ્રાહક-ગિરામાં ઉપયુક્ત શ્રોતાઓ આ દેશનાથી નિર્વેદ પામતા નથી. વળી તેઓને પીડા, વિકથા, મત્સર કે ભય નથી. વિશેષમાં તીર્થંકર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યાં બાદ જે પ્રથમ દેશના આપે, ત્યારે કોઈ નહિ ને કોઈ મનુષ્ય તો અવશ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી દીક્ષા-ગ્રહણ કરે છેજ, અર્થાત્ તેમની દેશનાની સચોટ અસર થયા વિના રહેતીજ નથી (મહાવીરસ્વામીની પ્રથમ દેશના ખાલી ગઇ એ તો આ અવસર્પિણી કાલમાં બનેલા [1]દશ આશ્ચર્યો પૈકી એક હોવાથી તેની અત્ર ગણના કરવી નિરર્થક છે).

તીર્થંકરની પર્ષદા—

સમવસરણમાં જે માનવો અને દેવો તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવે છે તેના બાર વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે.[2] આ પ્રત્યેક વિભાગને 'પર્ષદા' કહેવામાં આવે છે. (૧) ગણધર પ્રમુખ સાધુઓની, (૨) વૈમાનિક દેવીઓની, (૩) સાધ્વીઓની, (૪) જ્યોતિષ્ક દેવીઓની, (૫) વ્યંતર દેવીઓની, (૬) ભુવનપતિ દેવીઓની, (૭) જ્યોતિષ્ક દેવોની, (૮) વ્યંતર દેવોની, (૯) ભુવનપતિ દેવોની, (૧૦) વૈમાનિક દેવોની, (૧૧) મનુષ્યોમાં પુરૂષોની અને (૧૨) મનુષ્ય-સ્ત્રીઓની એમ બાર પર્ષદા હોય છે. આમાંની કઈ પર્ષદા ક્યાં ઊભી રહે છે અથવા બેસે છે તે એઈ લઇએ.

[3]ગણધર પ્રમુખ સાધુઓ, વૈમાનિક દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ ત્રણ પર્ષદાઓ પૂર્વ બાજુથી પ્રવેશ કરી અગ્નિ કોણમાં, ભવનપતિ, વ્યન્તર અને જ્યોતિષ્ક એ ત્રણ નિકાયની દેવીઓ દક્ષિણ બાજુથી દાખલ થઈ નૈઋત્ય કોણમાં, ભવનપતિ, વ્યન્તર અને જ્યોતિષ્ક દેવો પશ્ચિમ

---

૧ દશ આશ્ચર્યોના સંબંધમાં નીચે મુજબનો સ્થાનાંગ (સ્થા૦ ૧૦)માં ઉલ્લેખ છે:—

"उवसग्ग १ गब्भहरणं २ इत्थीतित्थं ३ अभाविया परिसा ४ ।
कण्हस्स अवरकंका ५ उत्तरणं चंदसूराणं ६ ॥ १ ॥
हरिवंसकुलुप्पत्ती ७ चमरुप्पातो ८ य अट्ठसयसिद्धा ९ ।
अस्संजतेसु पूआ १० दसवि अणंतेण कालेण ॥ २ ॥"

૨ દેશના શ્રવણ કરવા તો તિર્યંચો પણ આવે છે, પરંતુ તેઓ બહારના ગઢમાં બેસતા હોવાથી તેમનો અત્ર પર્ષદામાં સમાવેશ નહિ કરેલો હોવાથી અત્ર તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

૩ [illegible]

તરફથી આવી વાયવ્ય કોણમાં અને ઇન્દ્ર પ્રમુખ વૈમાનિક દેવો, નૃપતિ પ્રમુખ મનુષ્યો અને તેમનો સ્ત્રી-વર્ગ ઉત્તર દિશાથી આવીને ઈશાન કોણમાં ઉપસ્થિત થાય છે. એકેકી દિશામાં ત્રણ ત્રણ સંનિવિષ્ટ હોય છે, પ્રથમ અને અંતિમ દિશામાં સ્ત્રી અને પુરૂષો બંને હોય છે, જ્યારે બાકીની બે દિશાઓમાં અનુક્રમે સ્ત્રી-વર્ગ અને પુરુષ-વર્ગ હોય છે.

ઉપર્યુક્ત બાર પર્ષદાઓમાંથી સાધુઓ ઉત્કટિક આસને રહીને તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, જ્યારે સાધ્વીઓ અને વૈમાનિક દેવીઓ [1] ઊભી રહીને અને બાકીની નવ પર્ષદાઓ તો બેઠા બેઠા પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, એમ આવશ્યક-ચૂર્ણિમાં કહેલું છે; જ્યારે સમવસરણ-પ્રકરણ અને આવશ્યક-વૃત્તિમાં તો ચારે નિકાયની દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ પાંચ પર્ષદાઓ ઊભી રહીને પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે અને બાકીની સાત પર્ષદાઓ બેસીને તેનું શ્રવણ કરે છે, એવો ઉલ્લેખ છે.

જૈન દર્શનમાં વિનયનું સ્થાન—

સમવસરણની વ્યવસ્થા તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં એ જોઇ શકાય છે કે જૈન દર્શનમાં વિનયને યથાયોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ખુદ તીર્થંકર પણ વિનય-કર્મની ખાતર તીર્થને પ્રણામ કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

" तप्पुव्विया अरहया पूइयपूया उ विणयकम्मं च ।
कयकिच्चोऽवि जह कहं कहए णमए तहा तित्थं ॥"

—આવશ્યક-નિર્યુક્તિ, શ્લો॰ ૫૬૭

અર્થાત્ તીર્થપૂર્વક તીર્થંકરપણું હોય છે, તેથી કૃતકૃત્ય હોવા છતાં પણ અરિહંતો (તીર્થંકરો) દેશના આપે છે તેમજ તેઓ પૂજિત વડે પૂજા અને વિનય-કર્મ થાય તેટલા માટે તીર્થને પ્રણામ કરે છે.

વિશેષમાં કેવલીઓ તીર્થને પ્રણામ કરે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો તેમનાથી અલ્પાંશે પણ ચડિયાતા નહિ એવા તીર્થંકરને પણ તેઓ પ્રણામ કરે છે. આ ઉપરથી 'विद्या ददाति विनयम्' એ વાક્ય પૂર્ણતઃ ચરિતાર્થ થાય છે એમ જોઇ શકાય છે. વળી તીર્થંકર સમવસરણમાં દેવ-રચિત સિંહાસનરૂપી ઉચ્ચ આસને બેસી દેશના આપે છે, ત્યારે કેવલી તેમનાથી નીચે બેસીને તીર્થ તરફની પોતાની ફરજ બજાવે છે.

આ ઉપરાંત દેવોમાં પણ અલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવો પાછળથી આવતા મહર્દ્ધિક દેવોને વન્દન કરે છે અને વળી પૂર્વે બેઠેલા મહર્દ્ધિક દેવોને પાછળથી આવતા દેવો પ્રણામ કરી આગળ જાય છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે વિનય એ જૈન પ્રાસાદનો મુખ્ય સ્તમ્ભ છે. એને જૈન દર્શનનું મૂળ કહેવામાં આવે તો પણ ખોટું નથી.

---

1 ભવનપતિની દેવીઓની પાછળ જ્યોતિષ્કની દેવીઓ અને તેની પાછળ વ્યન્તરની દેવીઓ ઉભી રહે છે, દેવોના સંબંધમાં આગળ પાછળ કયા નિકાયના દેવો હોય તેનો પણ આ જ નિયમ છે.

2 સંસ્કૃત છાયા—

तत्पूर्विका अर्हत्ता पूजितपूजा च विनयकर्म च ।
कृतकृत्योऽपि यथा कथां कथयति नमति तथा तीर्थम् ॥

આચારાંગની શીલાંકસૂરિકૃત વૃત્તિમાં કહ્યું પણ છે કે—

"[1]विणया णाणं णाणाओ दंसणं दंसणाहिं चरणं च ।
चरणाहिं तो मोक्खो मोक्खे सोक्खं अणाबाहं ॥"

અર્થાત્ વિનયથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી દર્શન, દર્શનથી ચારિત્ર અને ચારિત્રથી મોક્ષ મળે છે અને અંતમાં મોક્ષમાં અવ્યાબાધ સુખ મળે છે.

અંતમાં, સમવસરણના સંબંધમાં જ્યાં જ્યાં ધનુષ્ય, કોશ ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે ત્યાં તેનું માપ વિનયથી વિભૂષિત, સર્વજ્ઞતાથી સુશોભિત અને અતિશયોથી અલંકૃત એવા અરિહંતના [2]આત્માંગુલથી અને અરિહંતના દેહનું માપ [3]ઉત્સેધાંગુલથી જાણવું એટલું નિવેદન કરી આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

---

૧ સંસ્કૃત છાયા—

विनयात् ज्ञानं ज्ञानाद् दर्शनं दर्शनात् (ज्ञानदर्शनाभ्यां) चरणं च ।
चरणात् (ज्ञानदर्शनचारित्रेभ्यः) मोक्षो मोक्षे सौख्यमनाबाधम् ॥

૨ જૈન શાસ્ત્રમાં 'અંગુલ'ના (૧) આત્માંગુલ, (૨) ઉત્સેધાંગુલ અને (૩) પ્રમાણાંગુલ એ ત્રણ પ્રકારો પાડેલા છે (આ પ્રત્યેકના સૂચી-અંગુલ, પ્રતર-અંગુલ અને ઘન-અંગુલ એમ ત્રણ પ્રકારો પાડેલા છે) તેમાં જે કાળે જે મનુષ્યો પોતાના અંગુલથી એકસો આઠ ગણા ઊંચા હોય (એકસો આઠગણું કહેવાનું કારણ એ છે કે મુખ બાર આંગળ જેટલું ઊંચું હોય છે અને મનુષ્ય નવ મુખ જેટલો ઊંચો હોય છે), તેમનું અંગુલ તે 'આત્માંગુલ' કહેવાય. આ ઉપરથી કાલની ભિન્નતા ને લઇને આત્માંગુલની ભિન્નતા સમજી શકાય છે પરંતુ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની વૃત્તિમાં તો જે કાલમાં જે મનુષ્યો હોય તેની ઊંચાઇનો એકસો આઠમો ભાગ તે 'આત્માંગુલ' કહેવાય અને તે અનિયમિત છે એમ જે સૂચવ્યું છે તે ઉપરથી 'આત્માંગુલ'ની વ્યાખ્યાના સંબંધમાં મત-ભેદ હોય એમ લાગે છે. (ભરત ચક્રવર્તીનો આત્માંગુલ તે 'પ્રમાણાંગુલ' કહેવાય. ચારસો ઉત્સેધાંગુલનો એક 'સૂચી-પ્રમાણાંગુલ' થાય.) વાવ, કૂવા, તળાવ, નગર, દુર્ગ, ઘર, વસ્ત્ર, પાત્ર, આભૂષણ, શય્યા, શસ્ત્ર, ઇત્યાદિ કૃત્રિમ પદાર્થો આત્માંગુલ વડે મપાય છે, જ્યારે પર્વત, પૃથ્વી ઇત્યાદિ શાશ્વત પદાર્થો પ્રમાણાંગુલ વડે મપાય છે અને જીવોનાં શરીરો ઉત્સેધાંગુલથી મપાય છે.

૩ ઉત્સેધાંગુલના સંબંધમાં નીચે મુજબનું સ્વરૂપ મળી આવે છે:—

શાસ્ત્રકારે પરમાણુના (૧) સૂક્ષ્મ (નૈશ્ચયિક) અને (૨) વ્યાવહારિક એમ બે પ્રકારો પાડેલા છે. વ્યાવહારિક પરમાણુ નિશ્ચય-નય પ્રમાણે પરમાણુ કહેવાય નહિ, કેમકે તે અનંત નૈશ્ચયિક (સૂક્ષ્મ) પરમાણુ મળવાથી બનેલો છે, એટલે તેને 'સ્કંધ' કહેવો યોગ્ય છે. પરંતુ ગણત્રી કરવામાં આ વ્યાવહારિક પરમાણુ કામ લાગે છે અને વળી આ પરમાણુના પણ શસ્ત્ર વડે બે ભાગ નહિ થઇ શકતા હોવાથી તેમજ તે અગ્નિ વડે બળી શકે તેમ પણ નહિ હોવાથી તેમજ તેમાં છિદ્ર પણ પાડી શકાય તેમ નહિ હોવાથી વ્યવહાર-નય પ્રમાણે તેને 'પરમાણુ' માન્યો છે. આવા અનંત વ્યાવહારિક પરમાણુ ભેગા મળવાથી એક 'ઉત્-શ્લક્ષ્ણ-શ્લક્ષ્ણિકા' થાય. આઠ 'ઉત્-શ્લક્ષ્ણ-શ્લક્ષ્ણિકા' મળીને એક 'શ્લક્ષ્ણ-શ્લક્ષ્ણિકા' થાય. (જીવ-સમાસમાં તો અનંત 'ઉત્-શ્લક્ષ્ણ-શ્લક્ષ્ણિકા' મળીને એક 'શ્લક્ષ્ણ-શ્લક્ષ્ણિકા' થાય એમ કહ્યું છે તે વિચારણીય છે, કેમકે અનુયોગદ્વાર ભગવતી પ્રમુખ આગમોમાં પણ આઠ મળી આવે છે). આઠ 'શ્લક્ષ્ણ-શ્લક્ષ્ણિકા' મળીને એક 'ઊર્ધ્વ-રેણુ', આઠ 'ઊર્ધ્વ-રેણુ'નો એક 'ત્રસ-રેણુ', આઠ 'ત્રસ-રેણુ'નો એક 'રથ-રેણુ', આઠ 'રથ-

भारत्यै प्रार्थना—

परमततिमिरोग्रभानुप्रभा भूरिभङ्गैर्गभीरा भृशं विश्ववर्ये निकाय्ये वितीर्याच्चराम्
अहतिमतिमते हि ते शस्यमानस्य वासं सदाऽतन्वतीतापदानन्दधानस्य साऽमानिनः।
जननमृतितरङ्गनिष्पारसंसारनीराकरान्तर्निमज्जज्जनोत्तारनौर्भारती तीर्थकृत् !
महति मतिमतेहितेशस्य मानस्य वा संसदातन्वती तापदानं दधानस्य सामानि नः॥९५

—अर्णव०

टीका

परमतेति । 'परमततिमिरोग्रभानुप्रभा' परमतान्येव तिमिरं तस्य ध्वंसहेतुत्वात् उग्रभानोः-तिग्मांशोः प्रभा या । 'भूरिभङ्गैर्गभीरा' भूरिभिः-प्रचुरैर्भङ्गैः-अर्थविकल्पैर्गभीरा । 'भृशं' अत्यर्थम् । 'विश्ववर्ये' विश्वस्मिन्-जगति वर्ये-प्रधानं यत् तस्मिन् । 'निकाय्ये' निवासे । मोक्षे इत्यर्थः । 'वितीर्याच्चराम्' अतिशयेन वितरतु । 'अहतिमति' अविद्यमानहनने । 'मते' शासने आधारभूते । यद् वा अहतिं-अविद्यमानविघातम्, एतद् वासस्य विशेषणम् । 'अतिमते' अतिशयेन अभिमेते । 'हि' स्फुटम् । 'ते' तव । 'शस्यमानस्य' स्तूयमानस्य । 'वासं' आश्रयम् । 'सदा' नित्यम् । 'अतन्वतीतापत्' अतन्व्यः अतीता आपदो यस्य तस्यामन्त्रणम् । 'आनन्दधानस्य' प्रमोदस्थानस्य । 'सा' इत्थंभूता । 'अमानिनः' निरहङ्कारस्य, अथवा सामानिनः सहामानिभिः-दर्परहितैर्वर्तते यस्तस्य । 'जननमृतितरङ्गनिष्पारसंसारनीराकरान्तर्निमज्जज्जनोत्तारनौः' जननानि मृतयश्च ता एव तरङ्गा यस्य स जननमृतितरङ्गः स चासौ निष्पारसंसारनीराकरश्च-तीररहितभवार्णवश्च तस्यान्तर्निमज्जतां जनानां उत्तारनौः-द्रोणीभूता । 'भारती' वाक् । 'तीर्थकृत् !' । 'महति' विस्तीर्णे । 'मतिमते' मनी-

રેવુ નો એક દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો 'કેશાગ્ર', આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને હૈમવંત અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, એવા આઠ કેશાગ્રો મળીને ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રોથી એક 'લીખ' (આનો ઉલ્લેખ સંગ્રહણી-બૃહદ્વૃત્તિ અને પ્રવચન-સારોદ્ધાર-વૃત્તિમાં છે, જ્યારે જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ-વૃત્તિમાં તો પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહવાસી મનુષ્યના આઠ કેશાગ્રોથી એક લીખ થાય છે એવો ઉલ્લેખ છે), આઠ 'લીખ' મળીને એક 'યૂકા' (જૂ), આઠ 'યૂકા' મળીને 'યવનો મધ્ય ભાગ' અને આવા આઠ મધ્ય ભાગ મળીને એક 'ઉત્સેધાંગુલ' થાય છે.

१ अहतिमति मते इत्यपि पदच्छेदः । २ 'सामानिनः' इत्यपि संभवति । ३ मज्जिते इति । इति

पिणे । ' हित !' प्रियकारिन् । अथवा मतिमता-प्रज्ञावता ईहिता-समीहिता । 'ईशस्य' स्वामिनः 'मानस्य वा ' पूजाया इव । ' संसत् ' सभा । वाशब्द इवार्थे भिन्नक्रमस्तेन मानस्य संसदिवेति सम्बन्धनीया । ' आतन्वती ' विस्तारयन्ती । ' तापदानं ' सन्तापखण्डनम् । 'दयमानस्य ' पुष्णतः । ' सामानि ' प्रियाणि । ' नः ' अस्मभ्यम् । हे तीर्थकृत् ! ईशस्य ते मते भारती विश्ववर्ये निकाय्ये नो वासं वितीर्याचरामिति योगः ॥ ९५ ॥

अवचूरिः

हे तीर्थकृत् ! ते-तव मते-शासने भारती विश्ववर्ये-निकाय्ये वासमाश्रयं मोक्षमित्यर्थः वितीर्याचरामिति संबन्धः । भारती कर्तृभूता ।। परशासनध्वान्तसूर्यसमा । भूरिभिर्बुधैः-अर्थविकल्पैर्गभीरा निकाय्ये कर्मभूते ।। अहृतिमति-अविद्यमानहनने । मते-शासने आधारभूते । यद्वा अहृति-अविद्यमानत्वम् । पूजार्थं वासस्य विशेषणम् । अतिमते-अतिशयेनाभिमते । हि-स्फुटम् । ते-तव । शस्यमानस्य-स्तूयमानस्य । सदा-नित्यम् । अतनवो-बहुतरा अतीता आपदो यस्य तस्यामन्त्रणे अतन्वतीतापत् ! आमन्त्रणमस्य-प्रमोदस्यागमस्य । सा कर्तृभूता । अमानिनो-निरहंकारस्य । नौः-तरणिः । भवनिर्णये । हे हित !-प्रियकारिन् ।। यद्वा मतिमता-मनीषिणा ईहिता । ईशस्य-स्वामिनः । वा इवार्थे भिन्नक्रमः । मानस्य-पूजायाः संसद् वा-सभेव । तापदानं-संतापखण्डनमातन्वती । सामानि-प्रियाणि [illegible] । नः-अस्माकम् ॥ ९५ ॥

अन्वयः

[illegible]-[illegible]-[illegible]-[illegible] ! (मतिमते हित !) तीर्थ-कृत् ! ते हि शस्यमानस्य आगम-[illegible] [illegible] (अ-अमानिनः) ईशस्य नः सामानि दयमानस्य सा पर-मत-तिमिर-अंशु-[illegible], भूरि-बुधैः [illegible] गभीरा, अमम-मुति-तरङ्ग-निष्पार-संसार-नीर-आकर-[illegible] [illegible]-[illegible]-[illegible] मति-मता ईहिता (ईहित ! वा) मानस्य संसद् वा ताप-दानं आतन्वती ([illegible]) भारती विश्व-वर्ये, अहृति, अति-मते (अहृतिमति) निकाय्ये अहृति वासं [illegible] [illegible] ।

शब्दार्थ

[illegible]

विश्ववर्ये=જગતમાં શ્રેષ્ઠ.
निकाय्ये (मू० निकाय्य)=ગૃહને વિષે.
वितीर्याचराम् (धा० तृ)=અર્પણ કર્યું છે.
अहृतिमति=અવિનાશી.
मते (मू० मत)=શાસ્ત્ર.
अहृति (मू० अहृति)=અવિદ્યમાન છે [illegible] જેમાં એવા.
अतिमते (मू० अतिमत)=અતિશય માનેલ.

[illegible]

[illegible]

हि=નિશ્ચયાર્થક અવ્યય.
शस्यमानस्य (मू० शस्यमान)=પ્રશંસા-પાત્રની.
वासं (मू० वास)=નિવાસને.
अतनूवितापद्=નષ્ટ થઇ છે મોટી મોટી આપદાઓ જેની એવા.
आनन्द=હર્ષ.
धाम=ધામ, સ્થાન.
आनन्दधामस्य=હર્ષના સ્થાનરૂપની.
अमानिनः (मू० अमानिन्)=ગર્વ-રહિત, નિરભિમાની.
सामानिनः=નિરભિમાનીઓથી યુક્ત.
तरङ्ग=કલ્લોલ, મોજું.
निष्पार=અપાર, સીમા-રહિત.
नीर=જલ.
आकर=સમૂહ.
नीराकर=સમુદ્ર.
अन्तर्=મધ્યે.
निमज्जत् (धा० मज्ज्)=ડૂબતા.
उत्तार=તરી જવું તે.

जननमृतितरङ्गनिष्पारसंसारनीराकरान्तर्निमज्जनोत्तारनौः=જન્મ અને મરણરૂપ તરંગો છે જેમાં એવા અપાર સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબતા મનુષ્યોને તારવામાં નૌકાના સમાન.
तीर्थकृत् ! (मू० तीर्थकृत्)=હે તીર્થંકર !
महति (मू० महत्)=વિસ્તારયુક્ત.
मतिमता (मू० मतिमत्)=બુદ્ધિશાળી વડે.
ईहिता (मू० ईहित)=વાંછિત.
मतिमते (मू० मतिमत्)=બુદ્ધિમાનને.
हित ! (मू० हित)=હે કલ્યાણકારી !
ईशस्य (मू० ईश)=સમર્થ.
मानस्य (मू० मान)=ગર્વના.
या=જાણે કે.
आतन्वती (धा० तन्)=વિસ્તાર કરતી.
दाम=વિદારણ, ખંડણ.
तापदानं=સંતાપના વિદારણને.
दधानस्य (मू० दधान)=ધારણ કરનારા.
सामानि (मू० सामन्)=પ્રિય.

શ્લોકાર્થ

ભારતીને પ્રાર્થના—

" નષ્ટ થઇ છે મોટી મોટી વિપત્તિઓ જેની (અથવા જેનાથી) એવા હે (નાથ) ! (હે પણ્ડિતોને હિતકારી) ! હે તીર્થંકર ! (જિન-શાસનરૂપ મતને વિષે) નિશ્ચયે કરીને (માનવ, દાનવ અને દેવ વડે) પ્રશંસા કરાયેલા એવા તથા આનન્દના ધામરૂપ તેમજ નિરભિમાની [અથવા ગર્વ-રહિત (એવા સાધુઓથી) યુક્ત] અને સમર્થ તથા અમારાં મનોવાંછિતોને ધારણ કરનારા એવા તારી અન્ય (જૈનેતર [1] ૩૬૩) મતરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં પ્રખર સૂર્યના સમાન કાંતિ છે જેની એવી, વળી ઘણા અર્થ-વિકલ્પોએ કરીને અત્યંત ગંભીર, તથા વળી જન્મ અને મરણરૂપી તરંગો છે જેમાં એવા અપાર સંસાર-સમુદ્ર મધ્યે ડૂબતા મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરવામાં નૌકાસમાન એવી, તેમજ બુદ્ધિશાળીને અભીષ્ટ એવી [અથવા હે બુદ્ધિમાનને અભિપ્રેત !], અને સંમાનની જાણે સભા ન હોય તેવી તેમજ સંતાપના ઉચ્છેદનો વિસ્તાર કરનારી વાણી વિશ્વમાં સર્વોત્તમ, (પિસ્તાલીસ લાખ યોજન પર્યંત) વિસ્તારવાળા, અતિશય ઇચ્છવા યોગ્ય (અથવા અવિનશ્વર તેમજ દૃષ્ટ) એવા (મોક્ષરૂપ) ગૃહને વિષે નાશ-રહિત એવા નિવાસને અમને સર્વદા અર્પો."—૯૫

1 આ મતો સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સૂત્રકૃતાંગ.

श्रीअम्बिकायाः स्तुतिः—

सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठत्तारहारस्फुरद्रश्मिसारक्रमाम्भोरुहे !
परमवसुतराङ्गजाऽऽरावसन्नाशितारातिभाराऽजिते ! भासिनी हारतारा बलक्षेमदा।
क्षणरुचिरुचिरोरुचञ्चत्सटासङ्कटोत्कृष्टकण्ठोद्भटे संस्थिते ! भव्यलोकं त्वमम्बाऽम्बिके!
परमव सुतरां गजारावसन्ना शितारातिभा राजिते भासिनीहारताराबलक्षेऽमदा॥९६॥

—मर्गेन्द्र०

टीका

सरभसेति । ' सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठत्तारहारस्फुरद्रश्मिसारक्रमाम्भोरुहे ! ' सरभसं नतः–प्रणतो यो नाकनारीजनः तस्योरोजपीठीषु–स्तनपर्यङ्किकासु लुठतां तारहाराणां स्फुरद्भी रश्मिभिः सारे–कर्बुरे क्रमाम्भोरुहे यस्याः सा संबोध्यते । ' परमवसुतराङ्गजा ' अतिशयेन परमवसू–परमतेजसौ अङ्गजौ–पुत्रौ यस्याः सा । ' आरावसन्नाशितारातिभारा ' आरावेण–ध्वनिना सन्नाशितः–सम्यग् अदर्शनं नीतः अरातिभारः–शत्रुसन्दोहो यया सा। ' अजिते ! ' अनभिभूते ! । ' भासिनी ' भासनशीला । ' हारतारा ' मौक्तिकमालोज्ज्वला । ' बलक्षेमदा ' बलं–सामर्थ्यं क्षेमं–कल्याणं ते ददाति या सा । ' क्षणरुचिरुचिरोरुचञ्चत्सटासङ्कटोत्कृष्टकण्ठोद्भटे ' क्षणरुचिरुचिराभिः–विद्युद्दीप्ताभिः उरुभिश्चञ्चन्तीभिः सटाभिः सङ्कट उत्कृष्टो यः कण्ठः तेनोद्भटे–कराले । सिंहस्य विशेषणमेतत् । ' संस्थिते ! ' निषण्णे ! । ' भव्यलोकं ' भव्यजनम् । ' त्वं ' भवन्ती । ' अम्ब ! ' मातर् ! । ' अम्बिके ! ' अम्बादेवि ! । ' परमं ' उत्कृष्टम् । ' अव ' रक्ष । ' सुतरां ' अत्यर्थम् । ' गजारौ ' केसरिणि । ' असन्ना ' अखिन्ना । ' शितारातिभा ' आरशब्देन रीतिकांगारकश्चोच्यते सितस्य–तनूकृतस्यारस्य व[1] अतिशयेन भा–दीप्तिर्यस्याः सा । ' राजिते ' भ्राजिते । ' भासि ' दीप्तिविषये । ' नीहारताराबलक्षे ' नीहारं–हिमं तारा–नक्षत्राणि तद्वद् बलक्षे–धवले । ' अमदा ' मदरहिता । हे अम्बिके ! गजारौ नीहारताराबलक्षे संस्थिते सुतरां त्वं भव्यलोकं अवेति सम्बन्धः ॥ ९६ ॥

इति श्रीमहाकविधनपालेन कृता शोभनचतुर्विंशतिकाया वृत्तिः समाप्ता ।

आसनाम्भोरुहभ्राज–दक्षाक्षिप्ताऽऽशु भासिता ।
शान्तिदेवी मुदे स्ताद् वो, दक्षा क्षिप्ताशुभा सिता ॥ १ ॥

1 ' आ राव ' इत्यपि पाठः ।

अवचूरिः

हे सवेगनतदेववधूजनस्तनपीठीषु लुठतां ताराहाराणां स्फुरद्रश्मिभिः सारे-कर्बुरे क्रमाम्भोरुहे-चरणकमले यस्यास्तस्याः संबोधनम्। 'परमवसुतराङ्गजा' अतिशयेन परमवसू-परमतेजसौ अङ्गजौ-पुत्रौ यस्याः सा। रावेण-ध्वनिना सम्यग् नाशितः-अदर्शनं नीतः अरातिभारः-शत्रुवर्गो यया सा। अजिते! -अपराभूते!। भासिनी-भासनशीला। हारतारा-हारोज्ज्वला। बलं क्षेमं च ददाति या। सिंहे कथंभूते?। क्षणरुचिरुचिराभिः-विद्युद्दीप्तिभिरिव रुचिराभिः उर्वीभिः चलन्तीभिः सटाभिः संकटे उत्कृष्टो यः कण्ठस्तेनोद्भटे। हे अम्ब!-मातः!। हे अम्बिके! देवि!। पर-उत्कृष्टमव-रक्ष। सुतराम् अत्यर्थम्। गजारी-सिंहे असखा-असहाया संस्थिता। शितस्य-तनूकृतस्य आरस्येव-पित्तलस्येव अतिशयेन भा यस्याः सा। राजिते-भ्राजिते। भासमानहिमनक्षत्रधवले। अमदा-मदरहिता। हे अम्बिके! सिंहे संस्थिते! सुतरां त्वं मर्त्यलोकमवेति संबन्धः॥ ९६॥

इति श्रीमहाकविशोभनमुनिप्रणीता सावचूरिश्चतुर्विंशतिजिनस्तुतिः।

अन्वयः

सरभस-नत-नाकिन्-नारी-जन-उरोज-पीठी-लुठत्-तार-हार-स्फुरत्-रश्मि-सार-क्रम-अम्भोरुहे! अजिते! क्षण-रुचि-रुचिर-उरु-चलत्-सटा-संकट-उत्कृष्ट-कण्ठ-उद्भटे, (राजिते) भासि-नीहार-तारा-बलक्षे (अजिते) गज-अरौ संस्थिते! राजित! अम्ब! नीहार-तारा-बलक्षे! अम्बिके! परम-वसु-तर-अङ्गजा, आराव-सन्नाशित-अराति-भारा, भासिनी, हार-तारा, बल-क्षेम-दा, अ-सखा, शित-आर-अति-भा, अ-मदा त्वं परं मर्त्य-लोकं सुतरां अव।

શબ્દાર્થ

रभस=(૧) વેગ; (૨) હર્ષ.

सरभस=(૧) વેગપૂર્વક; (૨) હર્ષપૂર્વક.

उरोज=સ્તન.

पीठी=આસન.

लुठत् (धा० लुठ्)=આળોટતો.

रश्मि=કિરણ.

क्रम=ચરણ.

अम्भोरुह=કમલ.

सरभसनतनाकिनारीजनोरजपीठीलुठत्तारहारस्फुरद्रश्मिसारक्रमाम्भोरुहे!=વેગપૂર્વક અથવા હર્ષપૂર્વક નમેલા દેવોની સ્ત્રી-જનોના સ્તનરૂપી આસન ઉપર આળોટતા એવા મનોહર હારનાં સ્ફુરાયમાન કિરણો વડે કરીને સારભૂત છે ચરણ-કમલો જેનાં એવી! (સં०)

अङ्गज=પુત્ર.

परम=પરમ.

वसुतर=વસુતર.

परमवसुतराङ्गजा=(૧) ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળા છે પુત્રો જેના એવી, (૨) [1]પરમ અને વસુતર છે પુત્રો જેના એવી.

सन्नाशित=રૂડી રીતે નાશ કરેલ.

भार=સમુદાય.

---

૧ આ અર્થ શ્રીસૌભાગ્યસાગરકૃત ટીકાને આધારે આપ્યો છે.

आरावसन्नांशितारातिभारा=नाद वडे रूडी रीते नष्ट कर्यो छे वैरि-वर्गने जेणे एवी.
अजिते ! (मू० अजिता)=हे नहि जीतायेली !
भासिनी (मू० भासिन्)=देदीप्यमान, तेजस्वी.
हारतारा=हारना जेवी उज्ज्वल.
बल=पराक्रम.
क्षेम=सुख, कल्याण.
बलक्षेमदा=पराक्रम तेमज कल्याणने देनारी.
दाम=पग, डग.
[illegible]= सौदामिनी, वीजळी.
चञ्चत् (धा० चञ्च्)=हालता, अस्थिर.
सटा=सिंहनी [illegible].
[illegible]=[illegible], [illegible], पीळोपीळ वर्णवाळ?
[illegible]=[illegible], अनुपम.
[illegible]=[illegible].
[illegible]=[illegible], [illegible].
[illegible]·
[illegible] जेवी प्रकाशमान, [illegible] तेमज [illegible] एवी [illegible] वडे [illegible] एवा [illegible] वडे [illegible].

संस्थिते ! (मू० संस्थिता)=हे बेसनारी !
भव्यलोकं=भव्य-जनोने.
अम्ब ! (मू० अम्बा)=हे माता !
अम्बिके ! (मू० अम्बिका)=हे अम्बिका (देवी)!
परं (मू० पर)=उत्तम.
अव (धा० अव्)=रक्षण कर.
सुतरां=अत्यन्त.
गजारौ (मू० गज+अरि)=सिंह उपर.
असमा (मू० असम)=खेद-रहित.
रीति=पीत्तळ.
आर=पित्तळ.
अति=अतिशय.
रीतारातिभा=तिरस्कार करेला पित्तळना करतां वधारे छे कांति जेनी एवी.
राजिते ! (मू० राजिता)=हे प्रकाशमान !
भासिन्=देदीप्यमान.
नीहार=हिम, करा.
वलक्ष=धवल, श्वेत.
भासिनीहारतारावलक्षा=देदीप्यमान हार अने तारा समान श्वेत.
अमदा=गर्व-रहित.

श्लोकार्थ

अम्बिका देवीनी स्तुति—

"हे [illegible] [[illegible]] नमेला देवोना स्त्री-वर्गना (अर्थात् अप्सराओना) [illegible] [illegible] एवा मनोहर (मौक्तिक) हारनी स्फुरायमान किरणो वडे [illegible] छे [illegible] एनी एवी हे (देवी) ! हे (कोईथी पण) नहि जीताएली ([illegible]) ! हे [illegible] समान प्रकाशमान तथा [illegible] तेमज [illegible] एवी [illegible] वडे [illegible], देदीप्यमान तेमज प्रकाशमान हिम अने [illegible] ! हे ([illegible] करतां अतिशय प्रभावी कांति) [illegible] ! हे [illegible] ! हे अम्बिका ! [illegible] तेजवंत छे [illegible] एवी, वळी [illegible] एवी, तेजस्वी, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], खेद-रहित, तीक्ष्ण करेला [illegible] [illegible] [illegible] एवी तुं ([illegible]) [illegible] [illegible], [illegible] अत्यन्त रक्षण कर."—९६

સ્પષ્ટીકરણ

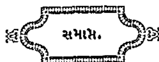
અમ્બિકા દેવીનું સ્વરૂપ—

કવિરાજે અત્ર અમ્બિકા દેવીની બીજી વાર સ્તુતિ કેમ કરી છે એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આના સમાધાનાર્થે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું અમ્બિકા એ સિદ્ધાયિકાનું નામાન્તર નહિ હોય? આના પ્રત્યુત્તર તરીકે નિવેદન કરવાનું કે એ નામાન્તર છે તેમજ એ દેવીના પરમ અને વસુતર નામના બે પુત્રો છે એમ શ્રીસૌભાગ્યસાગરે રચેલી આ કાવ્યની વૃત્તિ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. પરંતુ આના સમર્થનમાં અન્યત્ર ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.[1] વિશેષમાં એમ માની લઈએ કે અમ્બિકાનું બીજું નામ સિદ્ધાયિકા હોય, પરંતુ તેથી કરીને આ દેવી તે ચોવીસમા તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુની શાસનદેવી છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે, જોકે તેનું વાહન તો સિંહ છે. તો આ શાસન દેવીના સંબંધમાં-નિર્વાણ-કલિકામાંથી નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે:—

"तत्तीर्थोत्पन्नां सिद्धायिकां हरितवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां पुस्तकाभययुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गबाणान्वितवामहस्तां चेति"

અર્થાત્ સિદ્ધાયિકા દેવીનો હરિત વર્ણ છે અને તેને સિંહનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ [2]પુસ્તક અને અભયથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો બીજપૂરક (બીજોરા) અને બાણથી વિભૂષિત છે.

અમ્બિકા દેવીના સ્વરૂપ ઉપર આ પદ્ય દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રકાશ નહિ પડતો હોવાથી તેમજ આ ચોવીસમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવી સિદ્ધાયિકા હોવાનો નિર્ણય નહિ થઈ શકતો હોવાથી તેમજ અન્ય ટીકાકારો પુત્રના ઉલ્લેખને લગતી વાત પૂર્વ ભવ આશ્રીને ઘટાવી લેવાનું સૂચવતા હોવાથી આ અમ્બિકા દેવી તે બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમિનાથની શાસન-દેવી હોવી જોઈએ એમ લાગે છે. પરંતુ આ પરિસ્થિતિમાં એ તો સ્વીકારવુંજ પડશે કે કોઈ પણ સ્તુતિ-કદમ્બકમાં ચતુર્થ સ્તુતિ દ્વારા કોઈ પણ જિનેશ્વરની શાસન-દેવીની પણ સ્તુતિ કરી શકાય છે, અર્થાત્ અમુક જિનેશ્વરના સ્તુતિ-કદમ્બકમાં તેજ જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનીજ અને નહિ કે અન્ય જિનેશ્વરની શાસન-દેવીની સ્તુતિ હોવી જોઈએ એવો નિયમ નથી.

1 પ્રવચન-સારોદ્ધારની વૃત્તિમાં દેવીઓનાં નામાન્તરો આપ્યાં છે, પરંતુ ત્યાં પણ આ દેવીના નામાન્તરનું નિવેદન કર્યું નથી.

2 મતાન્તર પ્રમાણે તેના જમણા બે હાથમાં પદ્મ અને પાશ છે.

शब्द-कोशः

अ

अंशु (पुं०)=કિરણ.
अकारण (वि०)=કારણ વિનાનું.
अक्ष (पुं०)=(૧) જપ-માળાનો મણકો; (૨) ઇન્દ્રિય; (૩) આત્મા.
अक्षत (वि०)=નહિ નષ્ટ થયેલું.
अक्षमा (स्त्री०)=ક્ષમાનો અભાવ.
अक्षमाला(स्त्री०)=જપ-માળા.
अक्षाम (वि०)=અક્ષીણ.
अक्षावली (स्त्री०)=જપ-માળા.
अक्षोभ (वि०)=ક્ષોભથી રહિત.
अग (पुं०)=(૧) પર્વત; (૨) વૃક્ષ.
अग्रिम (वि०)=મુખ્ય.
अग्र्य (वि०)=મુખ્ય.
अघ (पुं०)=પાપ.
अघ्राण (वि०)=ઘ્રાણ વિનાનું.
अङ्क (पुं०, न०)=લાંછન.
अङ्कुश (पुं०)=હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડી.
अङ्ग (न०)=જૈન સિદ્ધાન્તનો એક વિભાગ.
अङ्गज (पुं०)=(૧) કામદેવ; (૨) પુત્ર.
अङ्गना (स्त्री०)=સ્ત્રી.
अचल (वि०)=સ્થિર.
अचपल (वि०)=ચપળતા વિનાનું.
अचिर (वि०)=થોડો કાળ રહેનારું.
अचिरद्युति (स्त्री०)=વીજળી.
अचिररोचिस् (स्त्री०)=વીજળી.
अच्युता (स्त्री०)=અચ્યુતા (વિદ્યા-દેવી).
अजर (वि०)=ઘડપણ રહિત.
अजित (पुं०)=અજિતનાથ, જૈનોના દ્વિતીય તીર્થંકર.
अजित (वि०)=નહિ જીતાયેલ.
अजिन (न०)=ચર્મ, ચામડું.
अज्ञता(स्त्री०)=મૂર્ખતા.
अञ्च् (१, प०)=પૂજવું.
अञ्जन (न०)=કાજળ.
अणु (वि०)=સૂક્ષ્મ.
अतनु (वि०)=બહુ.
अतस् (अ)=એથી કરીને.
अति (अ०)=અત્યંતતાવાચક અવ્યય.
अतीत (भू०)=અત્યંત ગયેલ.
अतुल (वि०)=જેની તુલના થઈ ન શકે તેવું અસાધારણ.
अत्र (अ०)=અહિંઆ.
अद् (२, प०)=ખાવું.
अदस् (स०)=એ.
अदय (वि०)=દયાથી રહિત.
अदित (वि०)=અખણ્ડિત.
अद्रि (पुं०)=પર્વત.
अधिक (वि०)=વિશેષ.
अधिप (पुं०)=અધિપતિ, સ્વામી.
अधिष्ठित (भू०)=રહેલ.
अधीर (वि०)=ધીરજ વિનાનું, ચંચળ.
अधीश (पुं०)=નાથ.
अध्वन् (पुं०)=માર્ગ.
अन (पुं०)=પ્રાણ.
अनघ (वि०)=પાપથી રહિત.

अनङ्ग (पुं०)=કામદેવ.
अनन्त (वि०)=અપાર.
अनन्तजित् (पुं०)=અનંતનાથ, જૈનોના ચૌદમા તીર્થંકર.
अनल (पुं०)=અગ્નિ.
अनवम (वि०)=શ્રેષ્ઠ.
अनवरत (वि०)=નિરંતર, કાયમનું.
अनवरतम् (अ०)=નિરંતર, કાયમ.
अनामयिन् (वि०)=તંદુરસ્ત.
अनिल (पुं०)=પવન.
अनिशम् (अ०)=સર્વદા.
अनु (अ०)=અનુગમનવાચક અવ્યય.
अनुगमन (न०)=અનુસરણ.
अनुमान (न०)=અનુમાન.
अनेक (वि०)=એક કરતાં વધારે.
अनेकप (पुं०)=હાથી.
अनेकान्त (पुं०)=સ્યાદ્વાદ.
अन्त (पुं०)=(૧) છેડો, (૨) નાશ.
अन्तर् (अ०)=મધ્યમાં.
अन्तराल (वि०)=વચ્ચેનું, અંદરનું.
अन्तिम (वि०)=છેવટનું.
अन्य (वि०)=બીજું.
अप (अ०)=દૂરવાચક અવ્યય.
अपवर्ग (पुं०)=મોક્ષ.
अपाय (पुं०)=કષ્ટ.
अपार (वि०)=છેડા વિનાનું.
अपि (अ०)=(૧) પણ, (૨) અને
अप्रतिम (वि०)=અસાધારણ.
अबला (स्त्री०)=નારી, સ્ત્રી.
अब्ज (न०)=કમળ.
अब्धि (पुं०)=સમુદ્ર.
अभङ्ग (वि०)=અજેય.
अभिनन्दन (पुं०)=અભિનન્દનનાથ, જૈનોના ચોથા તીર્થંકર.
अभिनन्दन (न०)=આનન્દ પમાડનારું.
अभिवृद्धि (स्त्री०)=સમૃદ્ધિ.
अभिषेक (पुं०)=અભિષેક.
अभीम (वि०)=ભયંકર નહિ એવું.
अमत (वि०)=નહિ માનેલ.
अमर (पुं०)=દેવ.
अमरी (स्त्री०)=દિવ્યાંગના, દેવી.
अमल (वि०)=નિર્મળ, મેલ વિનાનું.
अमित (वि०)=માપ વગરનું.
अमृत (न०)=અમૃત.
अम्बर (न०)=આકાશ, ગગન.
अम्बा (स्त्री०)=(૧) અમ્બા (શાસન-દેવી), (૨) માતા, જનની.
अम्बिका (स्त्री०)=(૧) અમ્બા (શા૦ દેવી).
अम्बु (न०)=જળ.
अम्बुरुह (न०)=કમળ.
अम्भस् (न०)=પાણી.
अम्भोज (पुं०)=કમળ.
अम्भोधि (पुं०)=સમુદ્ર.
अम्भोनिधि (पुं०)=સમુદ્ર.
अम्भोरुह (न०)=કમળ.
अय (पुं०)=સુભાગ્ય.
अयशस् (न०)=અપકીર્તિ.
अयि (अ०)=અરે, અરે.
अर (पुं०)=અરનાથ, જૈનોના અઢારમા તીર્થંકર.
अर (वि०)=(૧) અત્યંત; (૨) ઉતાવળું
अरत (वि०)=અનાસક્ત.
अरम् (अ०)=જલદી; (૨) અત્યંત.
अरविन्द (न०)=કમળ.
अराति (पुं०)=દુશ્મન.
अरि (पुं०)=(૧) દુશ્મન; (૨) પૈડું, ચક્ર.
अरुज (वि०)=નીરોગી, તંદુરસ્ત.
अरुण (वि०)=રાતું.
अर्जुन (पुं०)=સોનું.
अर्ति (स्त्री०)=પીડા.
अर्घ (पुं०)=(૧) [illegible]; (૨) [illegible]

अर्य (पुं०)=સ્વામી.
अर्य (वि०)=શ્રેષ્ઠ.
अर्हंत (पुं०)=(૧) સામાન્ય કેવલી; (૨) તીર્થંકર.
अलक (पुं०)=વાળ.
अलक्ष(वि०)=અચિન્ત્ય.
अलङ्कृत (भू०)=શણગારેલું, વિભૂષિત.
अलङ्कृति(स्त्री०)=અલંકાર, ભૂષણ.
अलम् (अ०)=અત્યન્ત.
अलस (वि०)=આળસુ.
अलि (पुं०)=ભ્રમર, ભમરો.
अलीक(न०)=અસત્ય.
अल्प (वि०)=થોડું.
अव् (१, प०)=રક્ષણ કરવું.
अवतार (पुं०)=જન્મ.
अवन (न०)=રક્ષણ.
अवनत (भू०)=નમેલું, નીચું થયેલું.
अवनि (स्त्री०)=પૃથ્વી.
अवम (न०)=પાપ.
अवश (वि०)=પરતન્ત્ર.
अविकृत (वि०)=વિકાર નહિ પામેલું.
अविचलत्व (न०)=અચળતા.
अशुभ (न०)=પાપ, અમંગલ.
अशोक (पुं०)=આસોપાલવનું ઝાડ.
अष्टापद (न०)=સુવર્ણ, સોનું.
अस् (२, प०)=થવું, હોવું.
,, (४, प०)=ફેંકવું.
असत् (वि०)=અનિષ્ટ, ખરાબ.
असङ्गम (वि०)=સંગતિ વિનાનું.
असम (वि०)=નિરૂપમ, અસાધારણ.
असमद (वि०)=મદથી યુક્ત નહિ એવું, નિરભિમાની.
असमान (वि०)=અસાધારણ.
असार (वि०)=સાર વિનાનું.
असि (पुं०)=તરવાર.
असित (वि०)=કૃષ્ણ, શ્યામ.
असु (पुं०)=પ્રાણ.
असुमत् (पुं०)=પ્રાણી.
असुर (पुं०)=અસુર, દાનવ.
अस्त (पुं०)=અસ્તાચળ.
अस्त (भू०)=ત્યજી દીધેલ.
अस्त्र (न०)=હથિયાર.
अस्मद् (अ०)=પ્રથમપુરૂષવાચક સર્વનામ.
अहन् (न०)=દિવસ.
अहि (पुं०)=સાપ.
अहित (पुं०)=(૧) શત્રુ; (૨) અનર્થ, ઉપદ્રવ.
अहो (अ०)=અહો.

आ

आ (अ०)=મર્યાદાવાચક અવ્યય.
आगम(पुं०)=સિદ્ધાન્ત.
आगार (न०)=ઘર.
आजि (स्त्री०)=યુદ્ધ.
आढ्य (वि०)=પરિપૂર્ણ, ભરપૂર.
आतप (पुं०)=તાપ.
आतपत्र (पुं०)=છત્ર.
आत्त (वि०)=ગ્રહણ કરેલ.
आत्मज (पुं०)=પુત્ર.
आदि (पुं०)=શરૂઆત.
आदित्य (पुं०)=સૂર્ય.
आदिष्ट (भू०)=ઉપદેશ કરેલ.
आदेय (वि०)=ગ્રહણ કરવા લાયક.
आद्य (वि०)=મુખ્ય.
आधि (पुं०)=માનસિક પીડા, મનનું દુઃખ.
आन (पुं०)=પ્રાણ.
आनक (पुं०)=દુંદુભિ, નગારૂં.
आनत (भू०)=નમેલ.
आनति (स्त्री०)=પ્રણામ.
आनन (न०)=મુખ.
आनन्द (पुं०)=હર્ષ.
आनन्दित (भू०)=આનન્દ પામેલ.
आन्तर (वि०)=આન્તરિક.

आप् (५, प०)=મેળવવું.
आपद् (स्त्री०)=આપત્તિ, કષ્ટ.
आपादन (न०)=સંપાદન.
आप्त (त्रि०)=પ્રામાણિક.
आभा (स्त्री०)=કાન્તિ.
आम (पुं०)=રોગ.
आमय (पुं०)=રોગ.
आमयिन् (त्रि०)=રોગી.
आमरी (स्त्री०)=દેવ સંબંધી.
आमोद (पुं०)=સુગંધ.
आम्र (पुं०)=આંબો.
आयत (त्रि०)=મોટું.
आयति (स्त्री०)=ઉત્તર કાળ.
आयाम (पुं०)=લંબાઇ.
आयामिन् (त्रि०)=વિસ્તીર્ણ.
आयास (पुं०)=પ્રયત્ન, મહેનત.
आर (पुं०)=(૧) શત્રુઓનો સમૂહ; (૨) શ્રમણ; (૩) મુનિ; (૪) મુનિઓના સમુદાય.
आर (न०)=પિત્તળ.
आरम्भ (पुं०)=પાપમય આચરણ.
आरव (पुं०)=શબ્દ, અવાજ.
आरात् (अ०)=(૧) પાસેથી; (૨) દૂરથી; (૩) જલદી.
आराम (पुं०)=બાગ, બગીચો.
आराव (पुं०)=ધ્વનિ, અવાજ.
आराविन् (त्रि०)=શબ્દાયમાન.
आर्य (त्रि०)=આર્ય.
आलय (पुं०)=ઘર.
आलान (न०)=હાથીને બાંધવાનો થાંભલો.
आलि (पुं०)=ભમરો.
आली (स्त्री०)=(૧) શ્રેણિ, હાર; (૨) સખી, બેનપણી.
आलीन (भू०)=એકઠું થયેલ.
आवलि (स्त्री०)=શ્રેણિ, હાર.
आवली (स्त्री०)=હાર.
आशा (स्त्री०)=(૧) દિશા; (૨) આશા.
आशु (अ०)=શીઘ્ર, સત્વર.
आश्रय (न०)=આધાર.
आस् (२, आ०)=બેસવું.
आसार (पुं०)=વેગવાળી વૃષ્ટિ.
आसुर (पुं०)=અસુર, દેવ-વિશેષ.
आस्य (न०)=મુખ.
आहत (भू०)=માર ખાધેલ.
आहित (भू०)=સ્થાપેલ.
आह्वय (पुं०)=નામ.

इ

इ (२, प०)=જવું.
इति (अ०)=એમ.
इद्ध (न०)=પ્રકાશ.
इन (पुं०)=(૧) સ્વામી; (૨) ધનિક; (૩) સૂર્ય.
इन्दु (पुं०)=ચન્દ્ર.
इन्द्र (पुं०)=સુર-પતિ.
इन्द्र (त्रि०)=પ્રથમ.
इभ (पुं०)=કુંજર, હાથી.
इरम्मद (पुं०)=સૌદામિની, વિજળી.
इला (स्त्री०)=પૃથ્વી.
इन्ध् (७, आ०)=પ્રકાશવું.
इव (अ०)=જેમ.
इष्ट (भू०)=ઇચ્છેલ, ચાહેલ.
इह (अ०)=અહિંઆ.

ई

ईक्षण (न०)=(૧) લોચન, આંખ; (૨) દર્શન; (૩) જ્ઞાન.
ईक्षित (न०)=દર્શન.
ईति (स्त्री०)=ઉપદ્રવ.
ईर् (१०, प०)=પ્રેરવું.
ईश (पुं०)=સ્વામી.
ईषद् (अ०)=જરા.

ईहा (स्त्री०)=(૧) ચેષ્ટા; (૨) ઇચ્છા.
ईहित (न०)=વાંછિત; (૨) ચેષ્ટિત.

उ

उग्र (त्रि०)=તીવ્ર, પ્રખર.
उचित (त्रि०)=યોગ્ય.
उच्च (त्रि०)=ઊંચું.
उज्ज्वल (त्रि०)=કાન્ત.
उज्जृम्भित (न०)=ચેષ્ટા.
उज्झ् (६, प०)=છોડવું.
उत्कृष्ट (त्रि०)=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
उत्तम (त्रि०)=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
उत्तार (पुं०)=ઉતારવું, તારવું તે.
[illegible] (त्रि०)=[illegible].
[illegible] (पुं०)=[illegible].
[illegible]=[illegible], [illegible], પ્રસન્નતા ઇત્યાદિ સૂચક અવ્યય.
उदधि (पुं०)=સમુદ્ર.
उदय (पुं०)=ઉદય.
[illegible] (न०)=[illegible].
[illegible] (त्रि०)=[illegible].
[illegible] (न०)=(૧) [illegible]; (૨) [illegible].
[illegible] (पुं०)=[illegible].
[illegible] (पुं०)=[illegible].
[illegible] (त्रि०)=[illegible].
[illegible] (स्त्री०)=[illegible].
[illegible] (त्रि०)=(૧) [illegible], (૨) [illegible].
[illegible] (न०)=[illegible].
[illegible] (पुं०)=[illegible].
[illegible] (त्रि०)=[illegible].
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

उपशम (पुं०)=ઇન્દ્રિય ઉપરનો કાબુ, ચેનો નિગ્રહ.
उमा (स्त्री०)=કીર્તિ.
उरु (त्रि०)=વિશાળ.
उरोज (पुं०)=સ્તન.
उर्वरा (स्त्री०)=પૃથ્વી.
उल्लसत् (व०)=ઉલ્લાસ પામતો.

ऊ

ऊन (त्रि०)=ઓછું.
ऊरु (पुं०)=જંઘા, જાંગ.
ऊर्जित (त्रि०)=પરાક્રમી.
ऊह (पुं०)=તર્ક.
ऊहिका (स्त्री०)=તર્ક.

ए

एक (त्रि०)=અદ્વિતીય, અસાધારણ.
एनस् (न०)=પાપ.
एव (अ०)=જ.

ओ

ओघ (पुं०)=સમૂહ.

क

क (न०)=(૧) સુખ; (૨) જળ; (૩) મ[illegible]
कज (न०)=કમળ.
[illegible] (पुं०)=[illegible].
[illegible] (पुं०)=[illegible].
कदम्ब (पुं०)=કદંબનું ઝાડ.
कदम्बक (पुं०)=સમુદાય.
कनक (न०)=સોનું.
[illegible] (त्रि०)=[illegible].
[illegible] (त्रि०)=[illegible].
[illegible] (पुं०)=[illegible].
[illegible] (पुं०, [illegible])=[illegible].
[illegible] (न०)=[illegible].

कर (पुं०)=(१) હાથ; (२) કરનાર.
कराल (वि०)=ઉત્કૃષ્ટ.
करिन् (पुं०)=કુંજર.
करीन्द्र (पुं०)=શ્રેષ્ઠ હાથી, ગજરાજ.
कर्मन् (न०)=કર્મ.
कल् (१०, प०)=ધારણ કરવું.
कल (वि०)=મધુર.
कलकल (पुं०)=કલકલ શબ્દ.
कलधौत (न०)=સુવર્ણ, સોનું.
कला (स्त्री०)=કળા.
कलाप (पुं०)=સમુદાય.
कलि (पुं०)=(१) કલહ, કંકાસ; (२) કલિ (યુગ).
कल्पतरु (पुं०)=કલ્પવૃક્ષ.
कवि (पुं०)=(१) કવિતા રચનાર; (२) શુક્ર (દૈત્ય-ગુરૂ).
काञ्चन (न०)=સુવર્ણ, સોનું.
कान्त (वि०)=મનોહર.
कान्ता (स्त्री०)=પત્ની.
कान्तार (न०)=વન.
कान्ति (स्त्री०)=પ્રભા, તેજ.
काम (पुं०)=(१) કામ-દેવ; (२) ઇચ્છા.
कामम् (अ०)=અત્યંતપણું, સ્વીકાર ઈત્યાદિ સૂચક અવ્યય.
कारण (न०)=કારણ, હેતુ.
काल (पुं०)=યમ.
काल (वि०)=શ્યામ, કાળું.
काली (स्त्री०)=કાલી (વિદ્યા-દેવી).
कीर्ति (स्त्री०)=આબરૂ.
कु (स्त्री०)=પૃથ્વી.
कुण्डिका (स्त्री०)=પાત્ર-વિશેષ.
कुन्द (पुं०, न०)=કુન્દ, મોગરાનું ફુલ.
कुलिश (पुं०, न०)=વજ્ર.
कुवलय (न०)=(१) ભૂમંડળ; (२) કમળ.
कुवादिन् (पुं०)=ખરાબ બોલનાર.
कुसुम (न०)=ફુલ.
कुसुमधनुस् (पुं०)=કામદેવ.
कृ (८, प०)=કરવું.
कृत् (वि०)=કરનાર.
कृत् (६, प०)=કાપવું.
कृत (भू०)=કરેલું.
कृतान्त (पुं०)=(१) સિદ્ધાન્ત; (२) યમ.
कॄ (६, प०)=ફેંકવું. प्रविकॄ=ફેંકવું, વિખેરવું. विकॄ=ફેંકવું.
कॢप् (१, आ०)=રચવું.
केकिन् (पुं०)=મોર.
केतु (पुं०)=વાવટો.
केसर (पुं०)=પદ્મ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થતો કેશના આકાર જેવો તંતુ.
केसरिन् (पुं०)=સિંહ.
कैरव (पुं०, न०)=ચન્દ્ર-વિકાસી કમળ, પોયણું.
कोप (पुं०)=ગુસ્સો.
क्रम (पुं०)=ચરણ, પગ.
क्रिया (स्त्री०)=કાર્ય.
क्षण् (८, उ०)=નાશ કરવો.
क्षण=(१) ઉત્સવ; (२) પળ.
क्षणरुचि (स्त्री०)=વીજળી.
क्षति (स्त्री०)=ક્ષય, નાશ.
क्षपा (स्त्री०)=રાત્રિ.
क्षमा (स्त्री०)=(१) ક્ષમા, માફી; (२) પૃથ્વી.
क्षिण् (८, उ०)=મારી નાખવું.
क्षित (भू०)=ક્ષીણ થયેલ.
क्षिप् (६, उ०)=ફેંકવું. आक्षिप=દૂર ફેંકવું.
क्षुद्र (पुं०)=ક્ષુદ્ર.
क्षेम (न०)=કલ્યાણ.
क्षोभ (पुं०)=ખળભળાટ.

ख

ख्या (२, प०)=કહેવું.

ग

गगन (न०)=આકાશ.
गज (पुं०)=હાથી.
गत (भू०)=ગયેલું.
गदा (स्त्री०)=ગદા, આયુધ-વિશેષ.
गन्ध (पुं०)=વાસ.
गभीर (वि०)=ગહન.
गम् (१, प०)=જવું. अधिगम्=મેળવવું.
गम (पुं०)=સમાન પાઠ.
गमन (न०)=જવું તે.
गरीयस् (वि०)=વધારે મોટું.
गात्र (न०)=દેહ.
गान्धारी (स्त्री०)=ગાન્ધારી (વિદ્યા-દેવી).
गीत (न०)=ગાન.
गुरु (पुं०)=આચાર્ય.
गुरु (वि०)=મોટું.
गै (१, प०)=ગાવું.
गो (पुं०)=સ્વર્ગ.
गो (स्त्री०)=પૃથ્વી.
गोचर (पुं०)=ઇન્દ્રિયના વિષયરૂપ.
गोधिका (स्त्री०)=એક જાતનું પ્રાણી.
गौरी (स्त्री०)=ગૌરી (વિદ્યા-દેવી).
ग्रह (पुं०)=ગ્રહ.

घ

घण्टा (स्त्री०)=ઘણ્ટ.
घन (पुं०)=મેઘ.
घन (वि०)=ગહન.

च

च (अ०)=અને.
चकास् (२, प०)=પ્રકાશવું.
चकित (वि०)=ભય પામેલ.
चक्र (न०)=ચક્ર.
चक्रधरा (स्त्री०)=ચક્રધરા (વિદ્યા-દેવી).
चक्रवर्तिन् (पुं०)=ચક્રવર્તી.
चमर् (प०)=હાલવું.
चतुर (वि०)=હોંશિયાર.
चन्द्रप्रभ (पुं०)=ચન્દ્રપ્રભનાથ, જૈનોના આઠમા તીર્થંકર.
चर् (१, प०)=ચરવું.
चरण (न०)=ચારિત્ર.
चल् (१, प०)=ચાલવું.
चल (वि०)=ચંચળ.
चलन (पुं०)=ચરણ.
चाप (पुं०)=ધનુષ્ય.
चापल (न०)=ચપળતા.
चामर (पुं०, न०)=ચમ્મર.
चारिन् (वि०)=વિહરણશીલ, ફરનારૂં.
चारु (वि०)=મનોહર.
चि (५, प०)=એકઠું કરવું.
चित (भू०)=વ્યાપ્ત.
चित्त (न०)=મન.
चित्तभू (पुं०)=મદન.
चिर (वि०)=લાંબા સમયનું.
चुलुक (पुं०)=ખોબો.
चूत (पुं०)=આંબો.
चूर्ण (न०)=ચૂર્ણ.

छ

छत्र (न०)=છત્ર.
छिद् (७, प०)=કાપવું.
छो (४, प०)=કાપવું.

ज

जगत् (न०)=દુનિયા.
जन् (४, आ०)=ઉત્પન્ન થવું.
जन (पुं०)=લોક, મનુષ્ય.
जनता (स्त्री०)=લોક.
जनन (न०)=જન્મ.
जनीनता (स्त्री०)=માનવ-જાતિનું હિત.
जन्तु (पुं०)=પ્રાણી.
जन्म (न०)=જન્મ, ઉત્પત્તિ.
जन्मन् (न०)=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

जरा (स्त्री०)=ઘડપણ.
जल (न०)=પાણી.
जव (पुं०)=વેગ.
जात (न०)=સમૂહ.
जातरूप (न०)=સુવર્ણ, સોનું.
जाति (स्त्री०)=જન્મ.
जाल (पुं०, न०)=સમૂહ.
जि (१, प०)=જીતવું.
जिन (पुं०)=જીત્યા છે રાગ-દ્વેષ જેણે તે, વીતરાગ.
जिनपति (पुं०)=જિનેશ્વર, તીર્થંકર.
जिनवर (पुं०)=તીર્થંકર.
जिनेन्द्र (पुं०)=તીર્થંકર.
जीव (पुं०)=પ્રાણી.
जुष् (१, आ०)=સેવવું.
ज्यानि (स्त्री०)=ઘડપણ.
ज्यायस् (वि०)=વધારે મોટું.
ज्वलन (पुं०)=અગ્નિ.

त

तडित् (स्त्री०)=વીજળી.
तत्र (अ०)=ત્યાં.
तति (स्त्री०)=શ્રેણિ.
तद् (स०)=તૃતીયપુરૂષવાચક સર્વનામ.
तन् (८, उ०)=ફેલાવ કરવો. वितन्=વિસ્તાર કરવો.
तनया (स्त्री०)=પુત્રી.
तनु (स्त्री०)=દેહ.
तनु (वि०)=અલ્પ.
तनुमत् (वि०)=શરીરધારી.
तप् (१, उ०)=તપવું.
तपस् (न०)=તપ.
तम (न०)=અંધકાર.
तमस् (न०)=(૧) અજ્ઞાન; (૨) અંધકાર.
तरङ्ग (पुं०)=કલ્લોલ, મોજું.
तरणि (पुं०)=સૂર્ય.
तरल (त्रि०)=ચંચળ.
तरवारि (पुं०)=તલવાર.
तरसा (अ०)=એકદમ; (૨) જોરથી.
तरु (पुं०)=વૃક્ષ.
ताडित (भू०)=મારેલું.
तानव (न०)=કૃશતા, પાતળાપણું.
तानव (त्रि०)=શારીરિક, દેહ સંબંધી.
तान्त (भू०)=થાકી ગયેલ.
तान्ति (स्त्री०)=ખેદ.
ताप (पुं०)=સંતાપ.
तापित (भू०)=સંતપ્ત થયેલી.
ताम (पुं०)=સ્નેહ.
तामरस (न०)=કમળ.
तामस (न०)=ગાઢ અંધકાર.
ताम्र (त्रि०)=રાતું.
तार (पुं०, न०)=(૧) આંખની પુતળી; (૨) તારા.
तार (त्रि०)=પ્રકાશિત, ઉજ્જ્વલ.
तारा (स्त्री०)=જ્યોતિષ્ક દેવ.
तारिका (स्त्री०)=તારનારી.
तिमिर (न०)=અંધકાર.
तिलक (पुं०, न०)=ટીલું.
तीर (न०)=તીર, કીનારો.
तीर्थ (पुं०, न०)=(૧) પ્રથમ ગણધર; (૨) ચતુર્વિધ સંઘ; (૩) દ્વાદશાંગી.
तीर्थकृत् (पुं०)=તીર્થંકર.
तुद् (६, उ०)=પીડા કરવી.
तुरङ्ग (पुं०)=ઘોડો.
तुरङ्गम (पुं०)=ઘોડો.
तॄ (१, प०)=તરવું. प्रवितॄ=આપવું.
तेजस् (न०)=તેજ, પ્રકાશ.
तोद (पुं०)=પીડા.
त्यज् (१, प०)=ત્યાગ કરવો. संत्यज्=અત્યંત છોડી દેવું.

त्याग (पुं०)=છોડી દેવું તે.
त्रपा (स्त्री०)=લજ્જા.
त्रय (न०)=ત્રણનો સમૂહ.
त्रयी (स्त्री०)=ત્રણનો સમૂહ.
त्रस (वि०)=જંગમ.
त्रास (पुं०)=ભય.
त्रि (वि०)=ત્રણ.
त्रिलोक (न०)=ત્રણ લોક.
त्रै (१, आ०)=રક્ષણ કરવું.
त्विष् (स्त्री०)=પ્રભા, તેજ.

द

दक्ष (वि०)=ચતુર.
दण्ड (पुं०, न०)=દંડ, લાકડી.
दन्त (पुं०)=દાંત.
दम (पुं०)=સંયમ.
दया (स्त्री०)=[illegible]
दयालु (वि०)=દયાળુ, કૃપાળુ.
दक्षिण (वि०)=[illegible]
दक्षिणा (स्त्री०)=[illegible]
दर (पुं०)=[illegible]
दरिद्र (वि०)=[illegible]
दर्शन (न०)=જોવું તે.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
दा (१, प०)=આપવું.
दा (३, उ०)=આપવું.
दान (न०)=(१) [illegible], (२) [illegible], (३) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

दारुण (वि०)=ભયંકર.
दाव (पुं०)=અગ્નિ.
दिश् (६, उ०)=બતાવવું, દેખાડવું.
दीन (वि०)=ગરીબ.
दीर्ण (भू०)=ચીરેલું.
दून (वि०)=દુઃખી.
दृश् (स्त्री०)=(१) દૃષ્ટિ; (२) આંખ.
दृष्टान्त (पुं०)=દાખલો, ઉદાહરણ.
देव (पुं०)=સુર.
देवी (स्त्री०)=દેવી.
देह (पुं०, न०)=શરીર.
दो (४, प०)=કાપવું.
द्राक् (अ०)=સત્વર, ઝટ.
द्रु (१, प०)=વહેવું.
द्रोहिका (स्त्री०)=દ્રોહ કરનારી.
द्वयी (स्त्री०)=બેનો સમૂહ.
द्विप (पुं०)=હાથી.
द्विरद (पुं०)=હાથી.

ध

धन (न०)=દોલત.
धनुष् (न०)=ધનુષ્ય.
धरा (स्त्री०)=પૃથ્વી.
धरित्री=પૃથ્વી.
धर्म-(पुं०) (१) ધર્મ, (२) ધર્મનાથ, જૈનોના પંદરમા તીર્થંકર.
धा (३, उ०)=ધારણ કરવું. आधा=મૂકવું. निधा=મૂકવું. प्रणिधा=કરવું. विधा=કરવું.
धातृ (पुं०)=ધારણ કરનાર.
धाम (न०)=સ્થાન.
धामन् (न०)=(१) સ્થાન; (२) તેજ; (३) કિરણ, (४) ગૃહ.
धाव (१, उ०)=(१) [illegible]
धिषण (पुं०)=બૃહસ્પતિ, દેવોના ગુરુ.
धिषणा (स्त्री०)=બુદ્ધિ.
धी (स्त्री०)=બુદ્ધિ.

धीर (वि०)=(૧) ધૈર્યવાળા; (૨) બુદ્ધિશાળી.
धु (५, उ०)=હલાવવું.
धू (६, प०; ९, उ०; १०, उ०)=હલાવવું.
धूत (भू०)=હલાવેલું.
धूली (स्त्री०)=રજ.
धृ (१०, उ०)=ધારણ કરવું.
धौत (भू०)=શુદ્ધ કરેલું.
ध्वन् (१, प०)=અવાજ કરવો.
ध्वान्त (न०)=અંધકાર.

न

न (अ०)=નહિ.
नख (पुं०, न०)=નખ.
नग (पुं०)=પર્વત.
नगरी (स्त्री०)=પુરી.
नत (भू०)=નમેલું.
नति (स्त्री०)=પ્રણામ, નમન.
नद (पुं०)=નદી.
नन्द् (१, प०)=ખુશી થવું.
नन्दक (वि०)=(૧) આનન્દદાયક; (૨) સમૃદ્ધિજનક.
नन्दन (पुं०)=પુત્ર.
नन्दन (वि०)=આનન્દદાયક.
नभस् (न०)=આકાશ.
नम् (१, प०)=નમસ્કાર કરવો અવનમ્ નીચું નમવું.
नमस् (अ०)=નમસ્કાર.
नमि (पुं०)=નમિનાથ, જૈનોના એકવીસમા તીર્થંકર.
नमेरु (पुं०)=એક જાતનું ઝાડ.
नम्र (वि०)=નમનશીલ.
नय (पुं०)=(૧) યથાર્થ અભિપ્રાય-વિશેષ; (૨) નીતિ.
नयन (न०)=નેત્ર.
नर (पुं०)=મનુષ્ય.
नवन् (वि०)=નવ.
नव (वि०)=નૂતન.
नश् (४, प०)=નાશ થવો.
नाकिन् (पुं०)=દેવ.
नाग (पुं०)=નાગકુમાર.
नाथ (पुं०)=સ્વામી.
नाना (अ०)=અનેક.
नाभि (पुं०)=નાભિ, ઋષભદેવના પિતા.
नाभी (स्त्री०)=નાભિ, દુંટી.
नायक (वि०)=મુખ્ય.
नारी (स्त्री०)=સ્ત્રી.
नालीक (पुं०)=કમળ.
नालीक (न०)=કમળનો સમૂહ.
नाश (पुं०)=નાશ, અન્ત.
नाशित (भू०)=નાશ કરેલ.
निकाय्य (पुं०)=ગૃહ.
निज (वि०)=પોતાનું.
नित्यम् (अ०)=હમેશાં.
निधि (पुं०)=ભંડાર.
निभ (पुं०, न०)=પ્રભા.
निभ (वि०)=જેવું.
निर् (अ०)=અભાવવાચક અવ્યય.
निरन्तर (वि०)=અંતર રહિત.
निरस्त (भू०)=દૂર કરેલું.
निरुद्ध (भू०)=અટકાવેલું.
निर्नाशन (वि०)=નાશ કરનાર.
निर्निद्र (वि०)=(૧) નિદ્રા વિનાનું. (૨) ખીલેલું.
निर्वाण (न०)=નિર્વાણ, મોક્ષ.
निर्वृति (स्त्री०)=નિર્વાણ.
निवह (पुं०)=સમૂહ, જથ્થો.
निष्पार (वि०)=નિઃસીમ, પાર વિનાનું.
नीर (न०)=જળ.
नीराकर (पुं०)=સમુદ્ર.
नील (वि०)=કાળું.
नीहार (पुं०)=હિમ, ઝાકળ.

नु (२, प०)=સ્તુતિ કરવી.
नुद् (६, प०)=પ્રેરવું.
नुति (स्त्री०)=(૧) સ્તુતિ; (૨) પ્રણામ.
नुन्न (भू०)=પ્રેરિત.
नू (६, प०)=સ્તુતિ કરવી.
नूत (वि०)= નવીન.
नूत (भू०)=સ્તુતિ કરાયેલ.
नूतन (वि०)=નવીન.
नूनम् (अ०)=ખરેખર.
नेमि (पुं०)=નેમિનાથ, જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર.
नैगम (पुं०)=સાત નયોમાંનો એક.
नो (अ०)=નહિ.
नोदक (वि०)=પ્રેરક.
नोदिन् (वि०)=પ્રેરક, નાશ કરનાર.
नौ (स्त्री०)=વહાણ, હોડી.

प

पङ्क (पुं०, न०)=કાદવ.
पङ्क्ति (स्त्री०)=શ્રેણિ, હાર.
पत् (१, प०)=પડવું.
पति (पुं०)=અધિપતિ, સ્વામી.
पत्नी (स्त्री०)=પોતાની સ્ત્રી.
पत्र (न०)=(૧) પાંદડું; (૨) વાહન.
पथिन् (पुं०)=માર્ગ.
पद् (४, आ०; १०, आ०)=જવું.
पद (पुं०, न०)=(૧) સ્થાન; (૨) વાક્યનો એક ભાગ.
पदार्थ (पुं०)=વસ્તુ.
पद्म (न०)=કમળ.
पद्मराग (न०)=લાલ મણિ, માણેક.
पन्नग (पुं०)=સાપ.
पर (पुं०)=શત્રુ.
पर (वि०)=(૧) ઉત્તમ; (૨) અન્ય.
परता (स्त्री०)=તત્પરતા.
परम (पुं०)=પરમ, સિદ્ધાર્થિકાનો પુત્ર.
परम (वि०)=શ્રેષ્ઠ.
पराग (पुं०)=પુષ્પમાંની બારીક રજ.
परि (अ०)=લક્ષણવાચક અવ્યય.
परिकर (पुं०)=સમૂહ.
परिगत (भू०)=(૧) પ્રખ્યાત; (૨) પરિવૃત.
परेत (पुं०)=પિશાચ.
परेत (भू०)=દૂર ગયેલ.
पवि (पुं०)=વજ્ર.
पांशु (पुं०)=રજ, રેણુ.
पा (२, प०)=રક્ષણ કરવું.
पात (पुं०)=ચલન, પતન.
पातक (न०)=પાપ.
पाताल (न०)=પાતાળ, અધોલોક.
पातृ (पुं०)=રક્ષક.
पात्री (स्त्री०)=પાત્ર.
पाद (पुं०)=ચરણ, પગ.
पादप (पुं०)=વૃક્ષ, ઝાડ.
पाद्मप्रभी (वि०)=પદ્મપ્રભ સંબંધી.
पाप (न०)=પાપ.
पारिजात (न०)=પારિજાતક, દિવ્ય વૃક્ષ.
पारीन्द्र (पुं०)=અજગર.
पार्श्व (पुं०)=પાર્શ્વનાથ, જૈનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર.
पार्श्व (पुं०, न०)=બાજુ.
पाल् (१, उ०)=પાળવું.
पावन (वि०)=પવિત્ર.
पाश (पुं०)=દોરડું.
पिङ्गल (वि०)=કાળા અને પીળા વર્ણથી મિશ્રિત.
पिण्ड (पुं०)=સમૂહ.
पिहित (भू०)=ઢાંકી દીધેલ.
पीठी (स्त्री०)=આસન.
पुत्र (पुं०)=પુત્ર, છોકરો.
पुरुषदत्ता (स्त्री०)=પુરુષદત્તા (વિદ્યા-દેવી)
पूज् (१०, उ०)=પૂજવું.

पूज्य (वि०)=પૂજ્ય.
पूत (वि०)=પવિત્ર.
पृथु (वि०)=વિશાળ.
पृथ्वी=(स्त्री०) ભૂમિ.
पृष्ठ (न०)=પીઠ.
पोत (पुं०)=નૌકા.
प्सा (स्त्री०)=જટા.
प्रकटित (वि०)=સ્પષ્ટ થયેલું, ઉઘાડું કરેલું.
प्रजा (स्त्री०)=લોક.
प्रज्ञप्ति (स्त्री०)=પ્રજ્ઞપ્તિ (વિદ્યા-દેવી).
प्रणय (पुं०)=સ્નેહ.
प्रणयिन् (पुं०)=સ્નેહી.
प्रति (अ०)=શત્રુતાવાચક અવ્યય.
प्रतिहति(स्त्री०)=ઉપદ્રવ.
प्रथित (भू०)=પ્રસિદ્ધ થયેલ.
प्रभव (पुं०)=ઉત્પત્તિ.
प्रभा (स्त्री०)=તેજ.
प्रमिति (स्त्री०)=પ્રમાણ.
प्रमोद (पुं०)=હર્ષ.
प्रयत्न (पुं०)=પ્રયાસ, મહેનત.
प्रवचन (न०)=સિદ્ધાન્ત.
प्रवर (वि०)=શ્રેષ્ઠ.
प्रसभम् (अ०)=અત્યંત.
प्रसाद (पुं०)=અનુગ્રહ, કૃપા.
प्रा (२, प०)=ભરવું.
प्राय (वि०)=લગભગ.
प्रिय (वि०)=વલ્લભ, ઇષ્ટ.
प्रियङ्गु (स्त्री०)=એક જાતનું ઝાડ.
प्रोज्झित (भू०)=ત્યાગ કરેલું.
प्लव (पुं०)=પ્રવાહ.

फ

फल (न०)=ફળ.
फलक (न०)=(૧) બાણનો ભાથો; (૨) ઢાલ

ब

बत (अ०)=વિસ્મય, શોક તથા સંતોષ દર્શક અવ્યય.
बन्ध (पुं०)=બંધ, ગાંઠ.
बन्धन (न०)=બંદીખાનું.
बन्धु (पुं०)=મિત્ર.
बल (न०)=સામર્થ્ય, શક્તિ.
बलक्ष (वि०)=ધવલ, સફેદ.
बलात् (अ०)=બળથી, હઠથી.
बलिन् (वि०)=બળવાળું, પરાક્રમી.
बाधन (न०)=પીડા.
बाधा (स्त्री०)=પીડા.
बाहु (पुं०)=હાથ.
बुध् (१, प०)=જાણવું.
बोधि (पुं०)=સમ્યક્ત્વ, યથાર્થ શ્રદ્ધાન.
बोधिका (स्त्री०)=બોધ દેનારી.
ब्रह्मशान्ति (पुं०)=બ્રહ્મશાન્તિ (યક્ષ).

भ

भक्ति (स्त्री०)=ભક્તિ.
भङ्ग (पुं०)=(૧) વિકલ્પ; (૨) રચના.
भज् (१, उ०)=ભજવું.
भञ्जन (न०)=ભંગાણ.
भय (न०)=બીક.
भरत (न०)=ભરત (ક્ષેત્ર).
भर्तृ (पुं०)=સ્વામી.
भव (पुं०)=(૧) ઉત્પત્તિ; (૨) સંસાર; (૩) શિવ.
भवत् (स०)=આપ.
भव्य (वि०)=અધિક, મોક્ષે જનાર.
भा (स्त्री०)=તેજ.
भा (२, प०)=પ્રકાશવું.
भाज् (१०, उ०)=ભાગ કરવો.
भाज् (वि०)=ભોગવનાર.
भानु (पुं०)=સૂર્ય.

भार (पुं०)=(१) भार, બોજો; (२) સમૂહ.
भारती (स्त्री०)=વાણી.
भास् (१, आ०)=પ્રકાશવું.
भास् (स्त्री०)=પ્રકાશ.
भासित (वि०)=તેજસ્વી.
भासुर (वि०)=(१) પ્રકાશિત; (२) ઘોર.
भास्वत् (पुं०)=સૂર્ય.
भास्वत् (वि०)=તેજસ્વી, પ્રકાશિત.
भिद् (७, उ०)=ભેદવું.
भिद् (वि०)=ભેદનાર.
भिन्न (भू०)=ભેદાયેલું.
भी (स्त्री०)=ભય.
भीति (स्त्री०)=ભય.
भीम (वि०)=ભયંકર.
भीषण (वि०)=ભયંકર.
भुज् (७, उ०)=ભોગવવું.
भू (स्त्री०)=પૃથ્વી.
भू (१, प०)=થવું.
भूति (स्त्री०)=[illegible]
भूपति (पुं०)=રાજા.
भूमि (स्त्री०)=પૃથ્વી.
भूरि (वि०)=બહુ.
भूषण (न०)=અલંકાર, ઘરેણું.
भृ (१, उ०)=ધારણ કરવું.
भृत (पुं०)=ધારણ કરેલ.
[illegible] (न०)=[illegible]
[illegible] (वि०)=[illegible]
भ्रम (१, प०, ४, प०)=ભમવું.
भ्रमर (पुं०)=ભમરો.
भ्रामर (वि०)=ભમર સંબંધી.

म

मकरकेतु (पुं०)=[illegible]
मकरन्द (न०)=[illegible]
मख ([illegible])=[illegible]
[illegible]
[illegible]

मतिमत् (वि०)=બુદ્ધિશાળી.
मत्त (वि०)=મદવાળું.
मद (पुं०)=અભિમાન, ગર્વ.
मदन (पुं०)=કામદેવ.
मधुर (वि०)=મીઠા.
मधुरस (पुं०)=પુષ્પનો રસ.
मध्य (वि०)=વચલું.
मनस् (न०)=મન, ચિત્ત.
मनीषिन् (पुं०)=બુદ્ધિશાળી.
मनोभव (पुं०)=કામદેવ.
मन्थ् (१, प०)=મથન કરવું, મથવું.
मन्द (वि०)=મૃદુ, કોમળ.
मन्दार (पुं०)=પારિજાતકનું પુષ્પ.
मर (पुं०)=મૃત્યુ.
मर्त्य (पुं०)=માનવ.
मल (पुं०)=મેલ.
मल्लि (पुं०)=મલ્લિનાથ, જૈનોના ઓગણી-
સમા તીર્થંકર.
मस्ज् (६, प०)=બુડવું. निमस्ज्=બુડવું.
मस्तक (न०)=ટોચ.
मह (पुं०)=(१) ઉત્સવ; (२) સન્માન.
महत् (वि०)=મોટા.
महस् (न०)=તેજ.
महाकाली (स्त्री०)=મહાકાલી (વિદ્યા-દેવી).
महामानसी (स्त्री०)=મહામાનસી (વિદ્યા-
દેવી).
महित (वि०)=સત્કાર પામેલ.
महिमन् (पुं०)=મહિમા.
मान (पुं०)=(१) અભિમાન, (२) ક્રોધ.
मान (न०)=(१) પ્રમાણ, (२) માપવું તે.
मानव (पुं०)=મનુષ્ય.
मानवी (स्त्री०)=માનવી (વિદ્યા-દેવી).
मानस (न०)=મન, ચિત્ત.
मानसी (स्त्री०)=માનસી (વિદ્યા-દેવી).
माला (स्त्री०)=માળા.
मास (पुं०)=(१) [illegible], (२) [illegible]

मार्ग (पुं०)=રસ્તો.
माला (स्त्री०)=માળા, શ્રેણિ.
मालिन् (वि०)=માળાવાળું.
मिथस् (अ०)=અરસપરસ.
मिलन (न०)=સંયોગ.
मुकुट (न०)=મુગટ, તાજ.
मुक्ता (स्त्री०)=મોતી.
मुख (न०)=મોખરો.
मुच् (६, प०)=છોડવું.
मुद् (स्त्री०)=હર્ષ, ખુશી.
मुदित (न०)=હર્ષ.
मुदित (भू०)=હર્ષિત.
मुद्रा (स्त्री०)=મુદ્રા.
मुनिसुव्रत (पुं०)=મુનિસુવ્રત સ્વામી, જૈનોના વીસમા તીર્થંકર.
मुसल (न०)=મુસળું, સાંબેલું.
मुह् (४, प०)=મોહ પામવો.
मूढता (स्त्री०)=મૂઢપણું.
मूर्धन् (पुं०)=મસ્તક.
मृगमद (पुं०)=કસ્તૂરી.
भृति (स्त्री०)=મૃત્યુ.
मृदु (वि०)=કોમળ.
मेघ (पुं०)=વાદળ.
मेचकित (वि०)=કાળું બનાવેલ.
मेदुर (वि०)=અતિશય સ્નિગ્ધ.
मेरु (पुं०)=મેરૂ (પર્વત.).
मोद (पुं०)=હર્ષ.
मोदित (भू०)=હર્ષ પમાડેલું.
मोह (पुं०)=મોહ.
मोहित (भू०)=મોહ પમાડેલું.

य

यक्ष (पुं०)=યક્ષ.
यत् (१, आ०)=પ્રયત્ન કરવો.
यति (पुं०)=મુનિ.
यत्र (अ०)=જ્યાં.

यद् (स०)=જે.
यदीय (वि०)=જેનું.
यदु (पुं०)=યાદવ.
यम् (१, प०)=નિયમમાં રાખવો.
यम (पुं०)=(૧) યમ; (૨) યોગના આઠ અંગો પૈકી એક.
यमित (वि०)=નિયમમાં રાખેલું, વશ કરેલું.
ययु (पुं०)=ઘોડો.
यशस् (न०)=કીર્તિ.
याच्(१, उ०)=માંગવું.
यान (न०)=(૧) ગતિ; (૨) વાહન.
याम (पुं०)=વન.
युग (न०)=યુગલ, જોડું.
युध् (स्त्री०)=લડાઈ.
युष्मद् (स०)=દ્વિતીય પુરૂષવાચક સર્વનામ.
योग (पुं०)=(૧) યોગ; (૨) વ્યાપાર; (૩) સંબંધ.
योगिन् (पुं०)=યોગી, મુનિ.
योध (पुं०)=લડવૈયો.
योषित् (स्त्री०)=સ્ત્રી.

र

रक्ष् (१, प०)=રક્ષણ કરવું.
रक्षस् (न०)=રાક્ષસ.
रट् (१, प०) =ચાલવું.
रच् (१०, प०)=રચવું.
रजस् (न०)=રજ.
रञ्ज् (१, उ०)=(૧) રંગવું. (૨) રાજી કરવું
रण (पुं०, न०)=લડાઈ.
रत (न०)=મૈથુન.
रत (वि०)=આસક્ત.
रति (स्त्री०)=કામદેવની પત્ની, પ્રીતિ.
रतीश (पुं०)=કામદેવ.
रत्न (न०)=રત્ન.
रद् (१, उ०)=ચીરવું.
रद (पुं०)=દાંત.

रभस (पुं०)=(१) વેગ; (२) હર્ષ.
रम् (१, आ०)=રમવું.
रमा (स्त्री०)=લક્ષ્મી (દેવી).
रम्भा (स्त्री०)=કેળ.
रव (पुं०)=અવાજ.
रवि (पुं०)=સૂર્ય.
रश्मि (पुं०)=કિરણ.
रस (पुं०)=રસ.
रसा (स्त्री०)=પૃથ્વી.
रसित (न०)=ધ્વનિ.
रसित (वि०)=શબ્દવાળા.
रहस् (न०)=રહસ્ય, ગુપ્ત તાત્પર્ય.
रहित (वि०)=વિનાનું.
रा (२, प०)=આપવું.
राग (पुं०)=(१) લોભ; (२) રતાશ.
राज् (१, आ०)=પ્રકાશવું. विराज्=પ્રકાશવું.
राजक (न०)=રાજાઓનો સમુદાય.
राजन् (पुं०)=રાજા.
राजि (स्त्री०)=પંક્તિ, હાર.
राजित (भू०)=શોભેલું.
राजिन् (वि०)=સુશોભિત.
राजी (स्त्री०)=શ્રેણિ.
राजीमती (स्त्री०)=રાજીમતી, ઉગ્રસેન
રાજાની પુત્રી.
राजीव (न०)=કમળ.
राज्य (न०)=રાજ્ય.
राम (वि०)=રમણીય, મનોહર.
रिपु (पुं०)=દુશ્મન.
रुक्ष (वि०)=ખરેતું.
रुच् (स्त्री०)=કાંતિ.
रुच् (१, आ०)=(१) પ્રકાશવું; (२) ચાહવું.
रुचि (स्त्री०)=તેજ.
रुचिर (वि०)=મનોહર.
रुज् (स्त्री०)=રોગ.
रुह् (१, प०)=ઉગવું.
रूप (न०)=રૂપ.
रोचिस् (न०)=પ્રકાશ.
रोदित (न०)=રૂદન.
रोधिका (स्त्री०)=રોકનારી.
रोहिणी (स्त्री०)=રોહિણી (વિદ્યા-દેવી).

ल

लक्ष (न०)=લાખ.
लक्ष्मी (स्त्री०)=વૈભવ.
लग् (१, आ०)=લાગવું.
लघुता=લઘુપણું.
लङ्घन (न०)=ઉલ્લંઘન, અટકાયત.
लता (स्त्री०)વેલ.
लतिका (स्त्री०)=ડાળ.
लप् (१, प०)=બોલવું.
लपितृ (पुं०)=બોલનાર.
लभ् (१, आ०)=મેળવવું.
लम्ब् (१, आ०)=લટકવું. आलम्ब्=આશ્રય લેવો.
लय (पुं०)=(१) એકતાન; (२) સ્થાન.
लष् (१, उ०)=ચાહવું. समभिलष्=ચાહવું.
लस् (१, प०)=શોભવું. उल्लस्=શોભવું.
पर्युल्लस्=શોભવું.
ला (२, प०)=ગ્રહણ કરવું.
लाञ्छ् (१, प०)=ચિન્હ કરવું.
लाप (पुं०)=પરસ્પર પ્રીતિથી બોલવું તે.
लाभ (पुं०)=લાભ, ફાયદો.
लालस (वि०)=આતુર.
ली (४, प०)=વળગવું.
लीन (भू०)=આસક્ત.
लीला (स्त्री०)=વિલાસ.
लुब्ध (वि०)=ગુમખાવાળી.
लुट् (६, प०)=આળોટવું.
लोक (पुं०)=વિશ્વનો એક વિભાગ.
लोप (पुं०)=નાશ.

व

वक्त्र (न०)=મુખ.
वचस् (न०)=વચન.
वज्र (पुं०, न०)=વજ્ર.
वज्रशृङ्खला (स्त्री०)=વજ્રશૃંખલા (વિદ્યા-દેવી).
वज्राङ्कुशी (स्त्री०)=વજ્રાંકુશી (વિદ્યા-દેવી).
वट (पुं०)=વડ.
वत्सल (त्रि०)=સ્નેહથી યુક્ત.
वदन (न०)=મુખ.
वध (पुं०)=હત્યા, નાશ.
वधू (स्त्री०)=(૧) સ્ત્રી; (૨) પત્ની.
वन (न०)=(૧) વન; (૨) જલ.
वन्द् (१, आ०)=સ્તુતિ કરવી.
वपुस् (न०)=દેહ.
वर (त्रि०)=શ્રેષ્ઠ.
वरद (त्रि०)=ચાહેલો પદાર્થ આપનાર.
वर्ण (पुं०)=રંગ.
वर्य (वि०)=ઉત્તમ.
वलय (न०)=વર્તુલ.
वश (पुं० न०)=તાબેદારી.
वस् (१, प०)=રહેવું.
वसति (स्त्री०)=નિવાસ.
वसु (न०)=(૧) સુવર્ણ; (૨) ધન.
वसुतर (पुं०)=વસુતર, સિદ્ધાયિકાનો પુત્ર.
वसुधा (स्त्री०)=પૃથ્વી.
वस्तु (न०)=એક જાતનો છંદ.
वह् (१, प०)=વહન કરવું.
वा (अ०)=અને; (૨) જાણે કે.
वाच् (स्त्री०)=વાણી.
वाणी (स्त्री०)=વાણી.
वाद (पुं०)=વચન.
वादिन् (त्रि०)=વાદી.
वार (पुं०)=ઢગલો.
वारण (पुं०)=હાથી.
वारि (न०)=જળ.
वारिज (न०)=કમળ.
वाल (पुं०)=કેશ.
वास (पुं०)=નિવાસ, રહેઠાણ.
वासुपूज्य (पुं०)=વાસુપૂજ્ય (સ્વામી જૈનોના બારમા તીર્થંકર.
वाह (पुं०)=ઘોડો.
वि (अ०)=વિયોગવાચક અવ્યય.
विकट (त्रि०)=વિકટ; (૨) વિસ્તૃત.
विकीर्ण (भू०)=વેરેલું.
विकृत (भू०)=વિકાર પામેલું.
विचित्र (वि०)=વિચિત્ર.
विडम्ब् (१०, उ०)=તિરસ્કાર કરવો.
वितत (भू०)=ફેલાયેલું.
वितीर्ण (भू०)=દાન આપેલું.
विद् (६, प०)=મેળવવું.
विदारण (न०)=ચીરવું તે.
विद्युत् (स्त्री०)=વીજળી.
विद्वस् (पुं०) પંડિત.
विद्विष् (पुं०)=દુશ્મન.
विधु (पुं०)=ચન્દ્ર.
विधुत (भू०)=કંપેલું.
विनता (स्त्री०)=ગરુડની માતા, કાશ્યપ-પત્ની.
विपक्ष (पुं०)=સામો પક્ષ.
विपद् (स्त्री०)=કષ્ટ, આફત.
विबोधन (न०)=વિકાસ.
विभव (पुं०)=સંપત્તિ.
विभा (स्त्री०)=પ્રભા.
विभ्रम (पुं०)=હાવ-ભાવ.
विमल (पुं०)=વિમલનાથ, જૈનોના તેરમા તીર્થંકર.
विमल (त्रि०)=નિર્મલ.
विश् (६, प०)=પ્રવેશ કરવો.

विशद (त्रि०)=(१) સફેદ; (२) નિર્મળ.
विशिख (पुं०)=બાણ.
विश्व (न०)=બ્રહ્માણ્ડ.
विश्वास (पुं०)=ભરોસો.
विष (न०)=ઝેર.
विष्णुर (पुं०)=પાપ.
विषम (त्रि०)=ભયંકર.
विसर (पुं०)=સમૂહ.
विसारिन् (त्रि०)=પ્રસરતું, ફેલાતું.
विस्फारित (त्रि०)=વિશાળ.
विहायस् (न०)=આકાશ.
वीथी (स्त्री०)=માર્ગ.
वीर (पुं०)=વીર પ્રભુ, જૈનોના ચોવીસમા તીર્થંકર.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

श

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

शम् (४, प०)=શાંત થવું.
शम (पुं०)=ઉપશમ.
शमनी (स्त्री०)=શાંત કરનારી.
शमित (त्रि०)=શાંત.
शमिन् (त्रि०)=ઉપશમધારી.
शम्भव (पुं०)=શંભવનાથ, જૈનોના તૃતીય તીર્થંકર.
शर (पुं०)=બાણ.
शर्मन् (न०) સુખ.
शशधर (पुं०)=ચન્દ્ર.
शस्त (भू०)=વખાણેલું.
शस्य (त्रि०)=પ્રશંસા-પાત્ર.
शान्ति (पुं०)=શાન્તિનાથ, જૈનોના સોળમા તીર્થંકર.
शान्ति (स्त्री०)=(१) શાન્તિ; (२) મોક્ષ, (३) શાન્તિ (દેવી).
शास्तृ (पुं०)=શિક્ષા આપનાર.
शास्वामिन् (पुं०)=સ્વામી.
शित (त्रि०)=તીક્ષ્ણ.
शिरस् (न०)=મસ્તક.
शिरोमणि (न०)=[illegible]
शिव (न०)=મોક્ષ.
शीत (त्रि०)=શીતળ.
शीतल (पुं०)=શીતળનાથ, જૈનોના દશમા તીર્થંકર.
शीतांशु (पुं०)=ચન્દ્ર.
शुभ (त्रि०)=શુભ.
शुभ्र (त्रि०)=પ્રકાશિત.
[illegible]
[illegible]
शोभा (स्त्री०)=શોભા, પ્રભા.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

श्री (स्त्री०)=માનાર્થવાચક શબ્દ; (૨) લક્ષ્મી.
श्रीप्रभव (पुं०)=કામદેવ.
श्रुतदेवता (स्त्री०)=વિદ્યાની અધિષ્ઠાયિકા દેવી, સરસ્વતી.
श्रेणी (स्त्री०)=પંક્તિ.
श्रेयांस (पुं०)=શ્રેયાંસનાથ, જૈનોના અગ્યારમા તીર્થંકર.
श्वेत (वि०)=ધોળું.

स

संयत (वि०)=સંયમી, સાધુ.
संसद् (स्त्री०)=સભા.
संसार (पुं०)=સંસાર.
संहति (स्त्री०)=સમૂહ.
सकल (वि०)=(૧) સમસ્ત; (૨) દોષ-યુક્ત.
सकृत् (अ०)=એક વાર.
सङ्घट (वि०)=ચીચ થયેલું.
सङ्ख्या (स्त्री०)=સંખ્યા.
सङ्ग (पुं०)=સોબત.
सङ्गत (वि०)=યુક્તિથી સિદ્ધ, બંધબેસતું.
सङ्गम (पुं०)=(૧) સંગમ નામનો વૈમાનિક દેવ; (૨) સોબત.
सङ्गमन (न०)=સંગતિ.
सज्जन (पुं०)=સાધુ પુરૂષ.
सञ्चार (पुं०)=પ્રવેશ.
सञ्ज् (१, प०)=સંગતિ કરવી.
सटा (स्त्री०)=સિંહની યાળ.
सत् (पुं०)=સજ્જન.
सत् (वि०)=(૧) ભલો; (૨) વિદ્યમાન, હૈયાત.
सततम् (अ०)=હમેશાં.
सत्त्व (न०)=ખરાપણું.
सद् (१, प०)=નાશ થવો.
सदस् (स्त्री०)=સભા.
सद्गुण (पुं०)=સદ્‌ગુણ.
सदा (अ०)=હમેશાં.
सपदि (अ०)=એકદમ.
सन्तमस (न०)=ગાઢ અંધકાર.
सन्तानक(पुं०)=સંતાનક, એક જાતનું કલ્પ-વૃક્ષ.
सन्न (भू०)=ખેદ પામેલ.
सपत्न (पुं०)=દુશ્મન.
सपदि (अ०)=એકદમ.
सभा (स्त्री०)=સભા.
सम (वि०)=સમાન.
समन्ततस् (अ०)=સર્વ દિશામાં.
समर (पुं०)=સંગ્રામ, યુદ્ધ.
समवसरण (न०)=ધર્મ-દેશનાનું સ્થલ.
समान (वि०)=સમાન.
समीर (पुं०)=પવન, વા.
समीहित (व०)=મનોવાંછિત.
समुदित (भू०)=સારી રીતે ઉદય પામેનું.
सम्पद् (स्त्री०)=સંપત્તિ.
सम्यच् (वि०)=યથાર્થ.
सरल (वि०)=સરલ, કુટિલતાથી રહિત.
सरित् (स्त्री०)=નદી.
सहित (वि०)=સાથેનું.
सर्वतस् (अ०)=બધી તરફ.
सह (वि०)=દક્ષ.
सह (अ०)=સહિત.
साक्षात् (अ०)=પ્રત્યક્ષ, રૂબરૂ.
साधक (पुं०)=સાધનાર.
सान्ध्य (वि०)=સંધ્યા સમયનું.
सामन् (न०)=મીઠાં વાક્ય વિગેરેથી સાન્ત્વન કરવું તે.
सामज (पुं०)=કુંજર, હાથી.
सार (पुं०)=બળ.
,, (वि०)=ઉત્તમ.
साल (पुं०)=ગઢ.
सिंह (पुं०)=સિંહ.
सित (वि०)=શ્વેત.
सिद्धान्त (पुं०)=સિદ્ધાન્ત.
सिद्धार्थ (पुं०)=સિદ્ધાર્થ (રાજા), મહાવીર પ્રભુના પિતા.

विशद (वि०)=(૧) સફેદ; (૨) નિર્મળ.
विशिख (पुं०)=બાણ.
विश्व (न०)=બ્રહ્માણ્ડ.
विश्वास (पुं०)=ભરોસો.
विष (न०)=ઝેર.
विषभृत् (पुं०)=સાપ.
विषम (वि०)=ભયંકર.
विसर (पुं०)=સમૂહ.
विसारिन् (वि०)=પ્રસરતું, ફેલાતું.
विस्तारिन् (वि०)=વિશાળ.
विहायस् (न०)=આકાશ.
वीथी (स्त्री०)=માર્ગ.
वीर (पुं०)=વીર પ્રભુ, જૈનોના ચોવીસમા તીર્થંકર.
वृजिन (न०)=પાપ.
वृत्ति (स्त्री०)=વળણ.
वृन्द (न०)=સમૂહ.
वृष (वि०)=ઉત્તમ.
वेणु (पुं०)=વાંસળી.
वैर (न०)=દુશ્મનાવટ.
वैरिन् (पुं०)=દુશ્મન.
व्यथा (स्त्री०)=પીડા.
व्याघ्र (पुं०)=વાઘ.
व्याधि (पुं०)=રોગ.
व्याल (पुं०)=(૧) પાપ; (૨) દુષ્ટ હાથી.
व्यालग्न(भू०)=(૧) આરૂઢ થયેલ; (૨)હણનાર.
व्यूह (पुं०)=સમૂહ.
व्रज् (१, उ०)=જવું. प्रव्रज्=દીક્ષા લેવી.

श

श (न०)=સુખ.
शकुन्ति (पुं०)=પક્ષી.
शक्ति (स्त्री०)=એક જાતનું આયુધ.
शङ्ख (पुं०, न०)=શંખ.
शतपत्र (न०)=સો પાંખડીવાળું કમળ,સેવંતી.
शत्रु (पुं०)=દુશ્મન.
शम् (४, प०)=શાંત થવું.
शम (पुं०)=ઉપશમ.
शमनी (स्त्री०)=શાંત કરનારી.
शमित (वि०)=શાંત.
शमिन् (वि०)=ઉપશમધારી.
शम्भव (पुं०)=શંભવનાથ, જૈનોના તૃતીય તીર્થંકર.
शर (पुं०)=બાણ.
शर्मन् (न०) સુખ.
शशधर (पुं०)=ચન્દ્ર.
शस्त (भू०)=વખાણેલું.
शस्य (वि०)=પ્રશંસા-પાત્ર.
शान्ति (पुं०)=શાન્તિનાથ, જૈનોના સોળમા તીર્થંકર.
शान्ति (स्त्री०)=(૧) શાન્તિ; (૨) મોક્ષ, (૩) શાન્તિ (દેવી).
शास्तृ (पुं०)=શિક્ષા આપનાર.
शास्त्रिन् (पुं०)=શાસ્ત્રી.
शित (वि०)=તીક્ષ્ણ.
शिरस् (न०)=મસ્તક.
शिरोरुह (न०)=વાળ.
शिव (न०)=મોક્ષ.
शीत (वि०)=શીતળ.
शीतल (पुं०)=શીતળનાથ, જૈનોના દશમા તીર્થંકર.
शीतांशु (पुं०)=ચન્દ્ર.
शुभ (वि०)=શુભ.
शुभ्र (वि०)=પ્રકાશિત.
शृङ्खल (पुं०, न०)=સાંકળ.
शोक (पुं०)=દિલગીરી.
शोभा (स्त्री०)=શોભા, પ્રભા.
श्याम (वि०)=કાળા.
श्रवण (न०)=કાન.
श्रान्ति (स्त्री०)=થાક.
श्रि (१, प०)=આશ્રય લેવો. आश्रि=આશ્રય લેવો.

श्री (स्त्री०)=માનાર્થવાચક શબ્દ (૨) લક્ષ્મી.
श्रीमन्मथ (पुं०)=કામદેવ.
श्रुतदेवता (स्त्री०)=વિદ્યાની અધિષ્ઠાયિકા દેવી, સરસ્વતી.
श्रेणी (स्त्री०)=પંક્તિ.
श्रेयांस (पुं०)=શ્રેયાંસનાથ, જૈનોના અગ્યારમા તીર્થંકર.
श्वेत (वि०)=ધોળું.

स

संयत (वि०)=સંયમી, સાધુ.
संसद् (स्त्री०)=સભા.
संसार (पुं०)=સંસાર.
संहति (स्त्री०)=સમૂહ.
सकल (वि०)=(૧) સમસ્ત; (૨) દોષ-યુક્ત.
सकृत् (अ०)=એક વાર.
सङ्घट (वि०)=ધીચ થયેલું.
सङ्ख्या (स्त्री०)=સંખ્યા.
सङ्ग (पुं०)=સોબત.
सङ्गत (वि०)=યુક્તિથી સિદ્ધ, બંધબેસતું.
सङ्गम (पुं०)=(૧) સંગમ નામનો વૈમાનિક દેવ; (૨) સોબત.
सङ्गमन (न०)=સંગતિ.
सज्जन (पुं०)=સાધુ પુરૂષ.
सञ्चार (पुं०)=પ્રવેશ.
सञ्ज् (१, प०)=સંગતિ કરવી.
सटा (स्त्री०)=સિંહની યાળ.
सत् (पुं०)=સજ્જન.
सत् (वि०)=(૧) ભલો,(૨) વિદ્યમાન, હૈયાત.
सततम् (अ०)=હમેશાં.
सत्य (न०)=ખરાપણું.
सद् (१, प०)=નાશ થવો.
सदस् (स्त्री०)=સભા.
सद्गुण (पुं०)=સદ્ગુણ.
सदा (अ०)=હમેશાં.
सद्यस् (अ०)=એકદમ.
सन्तमस (न०)=ગાઢ અંધકાર.
सन्तानक(पुं०)=સંતાનક,એક જાતનું કલ્પ-વૃક્ષ.
सन्न (मु०)=ખેદ પામેલ.
सपत्न (पुं०)=દુશ્મન.
सपदि (अ०)=એકદમ.
सभा (स्त्री०)=સભા.
सम (वि०)=સમાન.
समन्ततस् (अ०)=સર્વ દિશામાં.
समर (पुं०)=સંગ્રામ, યુદ્ધ.
समवसरण (न०)=ધર્મ-દેશનાનું સ્થલ.
समान (वि०)=સમાન.
समीर (पुं०)=પવન, વા.
समीहित (व०)=મનોવાંછિત.
समुदित (मु०)=સારી રીતે ઉદય પામેલું.
सम्पद् (स्त्री०)=સંપત્તિ.
सम्यच् (वि०)=યથાર્થ.
सरल (वि०)=સરલ, કુટિલતાથી રહિત.
सरित् (स्त्री०)=નદી.
सहित (वि०)=સાથેનું.
सर्वतस् (अ०)=બધી તરફ.
सह (वि०)=દૃઢ.
सह (अ०)=સહિત.
साक्षात् (अ०)=પ્રત્યક્ષ, રૂબરૂ.
साधक (पुं०)=સાધનાર.
सान्ध्य (वि०)=સંધ્યા સમયનું.
सामन् (न०)=મીઠાં વાક્ય વિગેરેથી સાન્ત્વન કરવું તે.
सामज (पुं०)=કુંજર, હાથી.
सार (पुं०)=બળ.
„ (वि०)=ઉત્તમ.
साल (पुं०)=ગઢ.
सिंह (पुं०)=સિંહ.
सित (वि०)=શ્વેત.
सिद्धान्त (पुं०)=સિદ્ધાન્ત.
सिद्धार्थ (पुं०)=સિદ્ધાર્થ (રાજા), મહાવીર પ્રભુના પિતા.

विशद (वि०)=(१) સફેદ; (२) નિર્મળ.
विशिख (पुं०)=બાણ.
विश्व (न०)=બ્રહ્માંડ.
विश्राम (पुं०)=[illegible]
विष (न०)=ઝેર.
विषधर (पुं०)=સાપ.
विषम (वि०)=ભયંકર.
[illegible] (पुं०)=સમુદ્ર.
[illegible] (वि०)=પ્રસરેલું, ફેલાતું.
[illegible] (वि०)=[illegible]
[illegible] (न०)=આકાશ.
[illegible]
वीर (पुं०)=વીર પ્રભુ, જૈનોના ચોવીસમા તીર્થંકર.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

श

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

शम् (४, प०)=શાંત થવું.
शम (पुं०)=ઉપશમ.
शमनी (स्त्री०)=શાંત કરનારી.
शमित (वि०)=શાંત.
शमिन् (वि०)=ઉપશમધારી.
शम्भव (पुं०)=શંભવનાથ, જૈનોના તૃતીય તીર્થંકર.
शर (पुं०)=બાણ.
शर्मन् (न०) સુખ.
शशधर (पुं०)=ચન્દ્ર.
[illegible] (पुं०)=[illegible]
शस्य (वि०)=પ્રશંસા-પાત્ર.
शान्ति (पुं०)=શાન્તિનાથ, જૈનોના સોળમા તીર્થંકર.
शान्ति (स्त्री०)=(१) શાન્તિ; (२) મોક્ષ, (३) શાન્તિ (દેવી).
शास्तृ (पुं०)=શિક્ષા આપનાર.
शास्त्रिन् (पुं०)=શાસ્ત્રી.
शित (वि०)=તીક્ષ્ણ.
शिरस् (न०)=મસ્તક.
शिरोरुह (न०)=વાળ.
शिव (न०)=મોક્ષ.
शीत (वि०)=શીતળ.
शीतल (पुं०)=શીતળનાથ, જૈનોના દસમા તીર્થંકર.
शीतांशु (पुं०)=ચન્દ્ર.
शुभ (वि०)=શુભ.
शुभ्र (वि०)=પ્રકાશિત.
शृङ्खल (पुं०, न०)=સાંકળ.
[illegible] (पुं०)=[illegible]
[illegible] (स्त्री०)=[illegible], પ્રભા.
[illegible] (वि०)=[illegible]
[illegible] (न०)=[illegible]
[illegible] (स्त्री०)=[illegible]
[illegible]

श्री (स्त्री०)=માનાર્થવાચક શબ્દ; (૨) લક્ષ્મી.
श्रीप्रभव (पुं०)=કામદેવ.
श्रुतदेवता (स्त्री०)=વિદ્યાની અધિષ્ઠાયિકા દેવી, સરસ્વતી.
श्रेणी (स्त्री०)=પંક્તિ.
श्रेयांस (पुं०)=શ્રેયાંસનાથ, જૈનોના અગ્યારમા તીર્થંકર.
श्वेत (वि०)=ધોળું.

स

संयत (वि०)=સંયમી, સાધુ.
संसद् (स्त्री०)=સભા.
संसार (पुं०)=સંસાર.
संहति (स्त्री०)=સમૂહ.
सकल (वि०)=(૧) સમસ્ત; (૨) કલા-યુક્ત.
सकृत् (अ०)=એક વાર.
सङ्कृष्ट (वि०)=ખીચ થયેલું.
सङ्ख्या (स्त्री०)=સંખ્યા.
सङ्ग (पुं०)=સોબત.
सङ्गत (वि०)=યુક્તિથી સિદ્ધ, બંધબેસતું.
सङ्गम (पुं०)=(૧) સંગમ નામનો વૈમાનિક દેવ; (૨) સોબત.
सङ्गमन (न०)=સંગતિ.
सज्जन (पुं०)=સાધુ પુરૂષ.
सञ्चार (पुं०)=પ્રવેશ.
सञ्ज् (१, प०)=સંગતિ કરવી.
सटा (स्त्री०)=સિંહની યાળ.
सत् (पुं०)=સજ્જન.
सत् (वि०)=(૧) ભલો; (૨) વિદ્યમાન, હૈયાત.
सततम् (अ०)=હમેશાં.
सत्य (न०)=ખરાપણું.
सद् (१, प०)=નાશ થવો.
सदस् (स्त्री०)=સભા.
सद्गुरु (पुं०)=સદ્ગુરુ.
सदा (अ०)=હમેશાં.
सद्यस् (अ०)=એકદમ.
सन्तमस (न०)=ગાઢ અંધકાર.
सन्तानक (पुं०)=સંતાનક, એક જાતનું કલ્પવૃક્ષ.
सन्न (पुं०)=ખેદ પામેલ.
सपत्न (पुं०)=દુશ્મન.
सपदि (अ०)=એકદમ.
सभा (स्त्री०)=સભા.
सम (वि०)=સમાન.
समन्ततस् (अ०)=સર્વ દિશામાં.
समर (पुं०)=સંગ્રામ, યુદ્ધ.
समवसरण (न०)=ધર્મ-દેશનાનું સ્થળ.
समान (वि०)=સમાન.
समीर (पुं०)=પવન, વા.
समीहित (व०)=મનોવાંછિત.
समुदित (पुं०)=સારી રીતે ઉદય પામેલું.
सम्पद् (स्त्री०)=સંપત્તિ.
सम्यक् (वि०)=યથાર્થ.
सरल (वि०)=સરલ, કુટિલતાથી રહિત.
सरित् (स्त्री०)=નદી.
सहित (वि०)=સાથેનું.
सर्वतस् (अ०)=બધી તરફ.
सह (वि०)=[illegible]
सह (अ०)=સહિત.
साक्षात् (अ०)=પ્રત્યક્ષ, રૂબરૂ.
साधक (पुं०)=સાધનાર.
सान्ध्य (वि०)=સંધ્યા સંબંધી.
सामन् (न०)=મીઠાં વાક્ય વિગેરેથી સાન્ત્વન કરવું તે.
सामज (पुं०)=કુંજર, હાથી.
सार (पुं०)=બળ.
,, (वि०)=ઉત્તમ.
साल (पुं०)=વૃક્ષ.
सिंह (पुं०)=સિંહ.
सित (वि०)=સફેદ.
सिद्धान्त (पुं०)=સિદ્ધાન્ત.
सिद्धार्थ (पुं०)=સિદ્ધાર્થ (રાજા), મહાવીરના પિતા.

सु (अ०)=સુન્દરતાવાચક અવ્યય.
सुख (न०)=સુખ.
सुतराम् (अ०)=અલબત.
सुधा (स्त्री०)=(૧) અમૃત, (૨) ચૂનો.
सुपार्श्व (पुं०)=સુપાર્શ્વનાથ, જૈનોના સાતમા તીર્થંકર.
सुमति (पुं०)=સુમતિનાથ, જૈનોના પાંચમા તીર્થંકર.
सुमनस् (पुं०)=(૧) દેવ; (૨) પણ્ડિત.
„ (स्त्री० न०)=પુષ્પ.
„ (वि०)=સારા મનવાળું.
सुर (पुं०)=દેવ.
सुरभि (स्त्री०)=ગાય.
सुरभि (वि०)=સુવાસિત.
सुविधि (पुं०)=સુવિધિનાથ, જૈનોના નવમા તીર્થંકર.
सेतु (पुं०)=પુલ.
सैरभी (स्त्री०)=ભેંસ.
सेव् (१, आ०)=સેવા કરવી. आसेव्=અત્યંત સેવા કરવી.
सौख्य (न०)=સુખ.
स्तु (२, उ०)=સ્તુતિ કરવી.
स्तव (पुं०)=સ્તુતિ.
स्त्री (स्त्री०)=નારી.
स्था (१, प०)=રહેવું. अधिस्था=અધિષ્ઠાન કરવું.
स्ना (२, प०)=સ્નાન કરવું.
स्पष्ट (वि०)=ખુલ્લું.
स्पृश् (६, प०)=અડકવું.
स्फुट (वि०)=સ્પષ્ટ.
स्म (अ०)=ભૂતકાળવાચક અવ્યય.
स्मर (पुं०)=કામદેવ.
स्फुर् (६, प०)=સ્ફુરવું.
स्मृ (१, प०)=યાદ કરવું.
स्रज् (स्त्री०)=માળા.
स्व (वि०)=પોતાનું.

ह

हति (स्त्री०)=નાશ.
हन् (२, प०)=મારી નાખવું. अवहन्=મારી નાખવું.
हर (वि०)=હરનાર.
हरण(न०)=હરવું તે.
हरि (पुं०)=ઇન્દ્ર.
हरित् (स्त्री०)=દિશા.
हस (पुं०)=હાસ્ય.
हस्त (पुं०)=હાથ.
हा (३, प०)=ત્યજવું. विहा=ત્યાગ કરવો.
हान (न०)=ત્યાગ.
हानि (स्त्री०)=નુકસાન.
हार (पुं०)=હાર.
हारिन् (वि०)=(૧) મનોહર; (૨) પકડનાર.
हास (पुं०) વિકાસ; (૨) હાસ્ય.
हि (अ०)=નિશ્ચયાર્થક અવ્યય.
हित (न०)=કલ્યાણ.
हित(वि०)=કલ્યાણકારી.
हिम (वि०)=શીતળ, ટાઢું.
हीन (वि०)=રહિત.
हुत (न०)=અગ્નિદાન
हुताश (पुं०)=અગ્નિ.
हृत् (वि०)=હરનાર.
हृद् (न०)=હૃદય.
हृदय (न०)=અંતઃકરણ.
हृद्य (वि०)=મનોહર.
हे (अ०)=સંબોધનવાચક અવ્યય
हेतु (पुं०)=કારણ.
हेम (न०)=સોનું.
हेमन् (न०)=સુવર્ણ, સોનું.

स्तुतिचतुर्विंशतिकापद्यानां मातृकावर्णक्रमेणानुक्रमणी

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

अ (३)

८० अधिगतगोधिका कनकरुक् तव गौर्युर्चिता
६९ अपापमलं धर्मं शमितमानमामो हितं
१५ असमतां धृतिमात्यहिताय यो

आ (१)

१८ आश्रयतु तव प्रणतं

क (४)

८७ कुर्वाणाऽणुपदार्थदर्शनवशाद् भास्वत्प्रभाया·
९१ कुसुमधनुषा यस्मादन्यं न मोहयता व्यधुः
२५ कृतनति हृतवान् यो जन्तुजातं निरस्त-
६० क्रियास्या यः क्रियाच्छाकि-

ग (१)

६४ गान्धारि! वज्रमुसले जयतः समीर—

घ (१)

४० घनरुचिर्जयताद् भुवि मानवी

च (१)

८५ चिक्षेपोर्जितराजकं रणमुखे यो लक्षसंख्यं

ज (१२)

१९ जयति कल्पितकल्पतरूपमं
३७ जयति शीतलतीर्थकृतः सदा
८३ जलव्यालव्याघ्रज्वलनगजरुग्बन्धनयुधो
७४ जवाद् गतं जगदवतो वपुर्यथा-
१४ जिनवराः! प्रयतध्वमितामया
७३ जिनमुनिसुव्रतः समवताज्जनतावनतः
११ जिनराज्या रचितं स्ताद्
४१ जिनवरततिर्जीयालीनामकारणवत्सला—
३५ जिनेन्द्र! भङ्गैः प्रसभं गभीरा-
५८ जीयाज्जिनौघो ध्वान्तान्तं
१० जीयाद् राजी जनितजननज्यानिहानिर्जिना·
११ जैनेन्द्रं मतमातनोतु सततं सम्यग्दृशां सद्गुणा

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

त (७)

५ तमजितमभिनौमि यो विराजद्-
३३ तवाभिवृद्धिं सुविधिर्विधेयात्
२१ तुभ्यं चन्द्रप्रभ! जिन! नमस्तामसोज्जृम्भित-
६१ ते जीयासुरविद्विषो जिनवृषा मालां दधाना
२ ते वः पान्तु जिनोत्तमाः क्षतरुजो नाचिक्षि-
७९ त्वमवनताञ्जिनोत्तमकृतान्त! भवाद् विदुषो-
१३ त्वमशुभान्यभिनन्दन! नन्दिता-

द (५)

६४ दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स प्रज्ञशान्तिः
२८ दधाति! रविसपत्नं रत्नभाभास्तभास्वत्
३६ दिश्याद् तवाशु ज्वलनायुधाऽरूप-
२७ दिशतुपशमसौख्यं संयतानां सदैवो-
७३ द्विपं गतो हरि रमतो दमश्रिया

ध (१)

४४ धृतपविफलाक्षालीघण्टैः करैः कृतबोधित—

न (७)

८१ नतांशुश्रेणीभिः कपिशितनमन्नाकिमुकुटः
१० नगद्यामानगद्या माम्
५३ नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दार-
५७ नमः श्रीधर्म! निष्कर्मा-
४७ नित्यं हेतूपपत्तिप्रतिहतकुमतप्रोद्धतध्वान्त-
९ निर्भिन्नशत्रुभवभय!
७२ नुदंस्तनुं भवितनु मल्लिनाथ! मे

प (१०)

९५ परमततिमिरोग्रभानुप्रभा भूरिभङ्गैर्गभीरा भृशं
५५ परमतापदमानसजन्मनः
२१ पापद्रुयो दलितपद्मपदः प्रमोदम्
४५ पूज्य! श्रीवासुपूज्यावृजिन! जिनपते! नूतना-
४६ पूतो यत्पादपांशुः शिरसि सुरततेराचरच्चूर्णं-
६८ प्रचलदचिररोचिश्चारुगात्रे! समुद्यत्-
७८ प्रणमत तं जिनव्रजमपारविसारिरजो-

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

५१ प्रमार्जि तनुतामलं परमचापला,रोहिणी
७ प्रवितर वसतिं त्रिलोकबन्धो !
८६ प्राव्राजीज्जितराजका रज इव ज्यायोऽपि

भ (५)

४३ भवजलनिधिभ्राम्यज्जन्तुव्रजायतपोत ! हे
६५ भवतु मम मनः श्रीकुन्थुनाथाय तस्मै
१ भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मा-
५९ भारति ! द्राग् जिनेन्द्राणां
७१ भीममहाभवाब्धिभयभीतिविभेदि परास्त-

म (४)

१९ मतिमति जिनराजि नरा-
१७ मदमदनरहित ! नरहित !
५४ मम रत्नाकरसंचित ! ते क्षण-
८९ मालामालानबाहुर्दधदधरं यामुदारा

य (३)

१४ या जन्तुजाताय हितानि राजी
७१ याऽत्र विविधवर्णविनताम्भ मङ्गलमभिदिशा
९१ याता या सातिशयाः गतानि यद्धिभृत्काल-

र (४)

४८ रसत्सुद्रमहाहिमहाहिता धाहिनम्बेन-
५६ रसितमुरुचतुरं मननाय कं
६१ राजन्त्या नवपद्मराजदचिरैः पादैर्जिनाधीश्वरा-
९० राजी राजीवराजा तरलनालदपङ्कदरु-

व (६)

११ वरुणदुरन्तदुःकृतदाम्पुर ! त्वं विवस्व
६९ वचनमचरवरचिरंवर्णमिह तूर्णमिव यः
२६ व्रजतु जिनततिः सा गोचरं चित्तवृत्तेः
१८ विधुतारा ! विधुताराः !
८४ विपक्षव्यूहं यो दलयतु गदाक्षावलिधरा-
१६ विशिखशङ्खजुषा धनुषाऽस्त सत्-

श (४)

३ शान्तिं वस्तनुतामिमयोऽनुगमनाद् यत्रेणमाये-
४ शीतांशुत्विषि यत्र नित्यमदधद् गन्धाढ्यधूली-
११ शृङ्खलभृत् कनकनिभा
२३ श्रान्तिच्छिदं जिनवरागममाश्रयार्यम्

स (१६)

६६ सकलजिनपतिभ्यः पावनेभ्यो नमः सन्-
५३ सकलधौतसहासनमेरवः
९१ सद्योऽसद्योगभिद्वागमलगमलया जैनराजी-
५० सज्ञानवस्तुराजिता असमरा जिना मीरवाः
५१ सदा यतिगुरोरहो ! नमत मानवैरर्चितं
१४ समवसरणमत्र यस्याः स्फुरत्केतुचक्रानका-
९१ सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठत्तार-
७१ स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः-
९ स्तुत जिननिवहं तमर्तितमा-
७० स्तौति समन्ततः स्म समवसरणभूमौ यं
८१ स्फुरद्विद्युत्कान्ते ! प्रविकिर विमन्वन्ति सततं
३८ स्मर जिनान् परिनुन्नभरा रजो-
६० स्मरत विगतमुद्रं जैनचन्द्रं चकासत्-
११ मा मे मतिं वितनुता जिनपङ्क्तिरस्त-
८ सितदायुगिगताऽनु मानसीद्धा
३१ सिद्धान्तः स्तादहितहतयेऽरय.पयद् यं

ह (१)

८८ हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका यस्या जना

परिशिष्टम्।

काशीजयावासन्यायाचार्यन्यायविशारदपदमहोपाध्याय–

श्रीमद्यशोविजयविहिता

॥ ऐन्द्रस्तुतयः ॥

१ ऋषभजिनस्तुतयः

ऐन्द्रश्रेणिनतो मर्याधिवचनः भव्यैस्तदोषो जगत्
सैंघोगीतिमहोदयः शमस्वतां राज्योधिकाराजिनः।
आद्यस्तीर्थकृतां करोत्विह गुणश्रेणीर्द्धयाभिभूः
सैंघो गीतिमहोदयः शर्मवतां राज्योऽधिकारोराजिनः ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम् (१९, ७)

चन्द्रूतानतिरोधबोधकलितत्रैलोक्यभावप्रजा–
स्तीर्थेशास्तरसां महोदितभयाऽकान्ताः सदोशापदम्।
पुष्णन्तु स्मरनिर्जयप्रकटगरमोदप्रतापप्रथा–
स्तीर्थे शस्तरसा महोदितभयाः कान्ताः सदा शापदम् ॥ २ ॥—शार्दूल॰

जैनेन्द्रं स्मरतोऽतिविस्तरनयं निर्माय मिथ्यादृशां
सङ्गत्यागमभङ्गमानेसहितं हृद्यप्रभावि श्रुतम्।
मिथ्यात्वं हरदूर्जितं शुचिकथं पूर्णं पदानां विधैः
सङ्गत्या गमभङ्गमानसहितं हृद्यप्रभा! विधुनम् ॥ ३ ॥—शार्दूल॰

या जाड्यं हरते स्मृताऽपि भगवत्यम्भोरुहे विस्फुरत्–
सौभाग्या धैयता हितां निदधती पुण्यप्रभाविक्रमा।
वाग्देवी विनोतु वो जिनमतं मोक्षासंपन्नी सदाऽ–
सौ भाग्याऽऽश्रयता हितानि दधती पुण्यप्रभाविक्रमा ॥ ४ ॥—शार्दूल॰

\+ \+ \+ \+ \+

१ ... शार्दूलविक्रीडितं छे. (... हेमचन्द्रसूरिकृत ... छन्दोऽनुशासनं)।

* 'सर्वनिरोध' इति ख-पाठः।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनिततिरपि यं *नं सय(शीर्ण)मोहा
शमजितमारमदं भवेन्दिताऽऽपत् ।
भज तमिह जयन्तमाप्तुमीशं
शमजितमारमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—†पुष्पिताग्रा

हर रुचिर ! ददज्जिनौघ ! तं द्राक्
परमतमोहर ! यं भयानि दानम् ।
‡नियतमुपगता भवे लभन्ते
परमतमोहरयं भया निदानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगहनमतिस्फुटानुयोगं
जिनमतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
जननभयजिहासया निरस्ता-
जि नमत मुद्यतमानसाधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

पविमपि दधतीह मानसीन्द्रै-
महितमदम्भवतां महाधिकारम् ।
दलयतु निर्वहे सुराङ्गनाना-
महितमदं भवतां महाधिकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

\+ \+ \+ \+ \+

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भव ! सुखं देदव त्वं
भाविनि भावारवारवारण ! विभम् ।
वासवसमूहमहिताऽ-
भाविनिभाऽवाऽरवारवाऽरण ! विभम् ॥ १ ॥

—§स्कन्धकम् (आर्यागीतित्यपरनामकम्)

---

* 'निस्तमोहा' इति ख-पाठः। † नसजजा नजभजा अयुग्मकम्, नाम्ना पुष्पिताग्रा। ‡ पूर्वोत्तरार्धयोः पदानि समानि ख-पुस्तकात्। § वेदस्वे स्कन्धकम्।

येद्रमः श्री पवित्रा
   सन्नैनमुदितोदितोऽदितोदारकरः ।
स जयतु सार्वगणः शुचि-
   सन्नैतमुदितोऽदितोदितोऽद्वारकरः ॥ २ ॥—स्कन्धक

मैनी" गीः" सा भवतात्
   नै दंवा शर्मिणामितां मितासरहेच्या ।
किं सन्तः समवसरन्-
   नयता दमिताऽमिताऽमितासरहच्या ॥ ३ ॥—स्कन्धक

दर्शयतु काञ्चनशान्ति-
   जनतामीहिता हितां हितारागमदा ।
ईह घनपूर्णेन्दु दु-
   र्जननामहितोऽहिताऽहिताऽरागमदा ॥ ४ ॥—स्कन्धकम्

\+   +   +   +   +

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

त्वमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-
   कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।
अहतवीर्य ! गुणैर्जय राजितः
   कृतसभाजन ! सार्वसहारिभिः ॥ १ ॥—*द्रुतविलम्बित

भगवतां जननैस्य जयीहिता-
   ऽवतु भवतां तनुतां परमुत्करः ।
त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः
   शुभवतां स्तुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रुत०

त्रिदिवमिच्छति यश्चतुरः स्फुरत्-
   सुरससमूहमयं मतमर्हताम् ।
स्मरतु चारु देवत् पदसुधैः
   सुरससमूहमयं मतमर्हताम् ॥ ३ ॥—द्रुत०

---

* वनमा द्रुतविलम्बितम् ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनिततिरपि यं *न सय(शीर्ण)मोहा
शमजितमारमदं भवान्दिताऽऽपत् ।
भज तमिह जयन्तमाप्तुमीशं
शमजितमारमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—†पुष्पिताग्रा

हर रुचिर ! दद ज्जिनौघ ! तं द्राक्
परमतमोहर ! यं भयानि दानम् ।
‡नियतमुपगता भवे लभन्ते
परमतमोहरयं भया निदानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगहनमतिस्फुटानुयोगं
जिनमतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
जननभयजिहासया निरस्ता-
जि नमत मुद्यतमानसाधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

पविमपि दधती ई मानसीन्द्रि-
महितमदम्भवतां महाधिकारम् ।
दलयतु निवहं सुराङ्गनाना-
महितमदं भवतां महाधिकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

\+ \+ \+ \+ \+

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भव ! सुखं ददत् त्वं
भाविनि भावारवारवारण ! विभम् ।
वासवसमूहमहिताऽ-
भाविनिभाऽऽभाऽरवारवाऽरणे ! विभम् ॥ १ ॥
—§स्कन्धकम् (आर्यागीतिरपरनामकम्)

---

* 'निरस्तमोहा' इति म-पाठः । † लक्षणं [illegible] पुष्पिताग्रा । ‡ [illegible]
[illegible] म-पाठः । § [illegible] स्कन्धकम् ।

यद्धर्मः शं भविनां
  सन्ततमुदितोदितोऽदितोदारकरः ।
स जयतु सार्वगणः शुचि-
  सन्ततमुदितोऽदितोदितोऽस्तारकरः ॥ २ ॥—यमकम्

जैनी गीः सा जयतात्
  न यया शमिताऽमिता मिताक्षररुच्या ।
किं सन्तः समवतरन्-
  नयया शमिताऽमिताऽमिताक्षररुच्या ॥ ३ ॥—यमकम्

दलयतु काञ्चनकान्ति-
  र्जनतामहिता हितां हितारागपदा ।
इह वज्रशृङ्खला दु-
  र्जनतामहितोऽऽहिताऽहिताऽरागपदा ॥ ४ ॥—यमकम्

\+ \+ \+ \+ \+

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

त्वमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-
  कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।
अहतधैर्य ! गुणैर्जय राजितः
  कृतसभाजन ! साध्वसहारिभिः ॥ १ ॥—*द्रुतविलम्बितम्

भगवतां जननस्य जयन्त्विहा-
  ऽऽशु भवतां ततुतां परमुत्करः ।
त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः
  शुभवतां ततुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रु०

त्रिदिवपिच्छिविते यदनुरः स्फुरन्-
  गुरुरससमूहमयं मतमर्हताम् ।
स्मरतु यो हृदयं ददनु दंष्ट्रितः
  गुरुसमूहमयं मतमर्हताम् ॥ ३ ॥—द्रु०

* अथवा द्रुतविलम्बितम् ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनिततिरपि यं *न सय(शीर्ण)मोहा
शमजितमारमदं भवन्दिताऽऽपत् ।
भज तमिह जयन्तमाप्तुमीशं
शमजितमारमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—†पुष्पिताग्रा

हर रुचिर ! ददज्जिनौघ ! तं द्राक्
परमतमोहर ! यं भयानि दानम् ।
‡नियतमुपगता भवे लभन्ते
परमतमोहरयं भया निदानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगदनमतिस्फुटानुयोगं
जिनमतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
जननभयजिहासया निरस्ता-
जि नमत मुद्यतमानसाधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

पविमपि दधतीह मानसीन्द्रे-
महितमदम्भवतां महाधिकारम् ।
दलयतु निवहं सुराङ्गनानां-
महितमदं भवतां महाधिकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

\+ \+ \+ \+ \+

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भव ! सुखं ददत् त्वं
मतिविनि मायासारण ! विभो ।
वासवमनूहसहितः-
मतिविनिमायासारण ! विभो ॥ १ ॥
—[illegible] ([illegible])

* [illegible] † [illegible] ‡ [illegible] § [illegible]

यद्धर्मः श्रीं भविनां
　सन्ततमुदितोदितोऽदितोदारफरः ।
स जयतु सार्वगणः शुचि-
　सन्ततमुदितोऽदितोदितोऽदारकरः ॥ २ ॥—स्रग्धरा

जैनी गीः सा जयतात्
　न यया शमितामिता मिताक्षररुच्या ।
किं सन्तः समवतरन्-
　नयया शमिताऽपिताऽमिताक्षररुच्या ॥ ३ ॥—स्रग्धरा

दलयतु काञ्चनकान्ति-
　र्जनतापहिता हिता हि नारागमदा ।
इह वज्रशृङ्खला दु-
　र्जनतामहितोऽऽहिताऽहिताऽरागमदा ॥ ४ ॥—स्रग्धरा

+　　+　　+　　+　　+

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

त्वमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-
　कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।
अहतधैर्य ! गुणैर्जय शोभितः
　कृतसभाजन ! सार्वसहारिभिः ॥ १ ॥—*द्रुतविलम्बितम्

भगवता जननेऽस्य जयश्रिहा-
　ऽऽशु भवता तनुता परमुत्करः ।
त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः
　शुभवता तनुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रु०

त्रिदिवमिच्छति यश्चतुरः स्फुरद्-
　गुरुरससमूहमयं मतमर्हताम् ।
स्पर्शतु धीर ! दधत् पदमुच्चकैः
　गुरुसमूहमयं मतमर्हताम् ॥ ३ ॥—द्रु०

* अपरमा द्रुतविलम्बितम् ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनिततिरपि यं *नं सय(क्षीर्ण)मोहा
शमजितमारमदं भवन्दिताऽऽपत् ।
भज तमिह जयन्तमाप्तुमीशं
शमजितमारमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—†पुष्पिताग्रा

हर रुचिरं ! ददज्जिनौघ ! तं द्राक्
परमतमोहर ! यं भयानि दानम् ।
‡नियतमुपगता भवे लभन्ते
परमतमोहरयं भया निदानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगहनमतिस्फुटानुयोगं
जिनमतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
जननभयजिहासया निरस्ता-
जि नमत मुद्यतमानसाधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

पविमपि दधतीह मानसीन्द्रै-
र्महितमदम्भवता महाधिकारम् ।
दलयतु निवह सुराङ्गनानो-
महितपदं भवतां महाधिकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

\+ + + + +

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भव ! सुखं देदत् त्वं
मारिनि भावारवारवारण ! विभम् ।
वासवममूदमहिताऽ-
भाविनिभास्त्रौऽरवारवाऽरणे ! विभम् ॥ १ ॥
—§स्कन्धकम् (आर्यागीतिरपरनामकम्)

---

* ' [illegible] ' इति क-पाठः । † [illegible] आरवक्षम्, [illegible] पुष्पिताग्रा । ‡ [illegible]
[illegible] । § [illegible] ।

पद्मः श्रीं भविनो
भर्नगमुदितोदितोऽदितोदारकरः ।
स जयतु मार्दवगुणः शुचि-
रत्नौघमुदितोऽदितोदितोऽदारकरः ॥ २ ॥—स्कन्धकम्

जिनौघाः भवतान्
नै पथा शमितोऽधियो मितासारत्या ।
रिः रैन्नः रिपवनरान्-
नयपा श्रमिताऽमिताऽमितासारत्या ॥ ३ ॥—स्कन्धकम्

दलयतु काञ्चनकान्ति-
र्जनतामहिता हिता हितारागपदा ।
देवी पद्मानृहुला दु-
र्जनतामहिताऽहिताऽहिताऽरागमदा ॥ ४ ॥—स्कन्धकम्

\+ \+ \+ \+ \+

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

त्वमभिनन्दन ! दिव्यगिरा गिरा-
कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।
अहतधैर्य ! गुणैर्जय सोजितः
कृतसभाजन ! सार्धसहारिभिः ॥ १ ॥—*द्रुतविलम्बितम्

भगवतां जननेऽस्य जयप्रिया-
ऽऽञ्शु भवतां तनुतां परमुत्करः ।
त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः
शुभवतां तनुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रुत०

त्रिदिवमिच्छति यस्तुरः स्फुरत्-
सुरससमूहमयं मतमर्हताम् ।
स्मरतु चारु दैवत् पदसुर्यकैः
सुरसमूहमयं मतमर्हताम् ॥ ३ ॥—द्रुत०

* नभभ्रा द्रुतविलम्बितम् ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

क्षुभितैरपि यं न सय(क्षीणं)मोहो
शमजितमारमदं भवेन्दितोऽऽपत् ।
भज तमिहं जयन्तमाप्तुमीश-
शमजितमारमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—पुष्पिताग्रा

हर रुचिर ! ददज्जिनौघ ! तं द्राक्
परमतमोहर ! यं भयानि दानम् ।
नियतमुपगता भवे लभन्ते
परमतमोहरयं भया निदानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगहनमतिस्फुटानुयोगं
जिनमतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
जननभयजिहासया निरस्ता-
जि नमत मुद्यतमानसाधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

पविमपि दधतीह मानसीन्द्रे-
महितमदम्भवतां महाधिकारम् ।
दलयतु निवहं सुराङ्गनाना-
महितमदं भवतां महाधिकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

\+ \+ \+ \+ \+

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भव ! सुखं देव त्वं
भाविनि भावारवारवारण ! विभम् ।
वासवममूहमहितोऽ-
भाविनिभाऽऽवोऽरवारवाऽरणे ! विभम् ॥ १ ॥

—स्कन्धकम् (आर्यागीतीत्यपरनामकम्)

* 'जिनमोहा' इति ख-पाठः । † [illegible] आरवकन्, गान्ते पुष्पिताग्रा । ‡ पूर्वार्धोनत[illegible] [illegible] ख-प्रताम् । § [illegible]

यद्धर्मः शं भविनां
सन्ततमुदितोदितोऽदितोदारकरः ।
स जयतु सार्वगणः शुचि-
सन्ततमुदितोऽदितोदितोऽदारकरः ॥ २ ॥—स्रग्धरा

जैनी गीः सा जयताद्
न यया शमिताऽमिता मिताक्षररुच्या ।
किं सन्तः समवतरन्
नयया शमिताऽमिताऽमिताक्षररुच्या ॥ ३ ॥—स्रग्धरा

दलयतु काञ्चनकान्ति-
र्जनतामहिता हिता हि तारागमदा ।
इह वज्रशृङ्खला दु-
र्जनतामहिताऽऽहिताऽहिताऽरागमदा ॥ ४ ॥—स्रग्धरा

+ + + + +

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

त्वमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-
कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।
अहतधैर्य ! गुणैर्जय शोभितः
कृतसभाजन ! साध्वसहारिभिः ॥ १ ॥—*द्रुतविलम्बि

भगवतां जननस्य जयश्रिया-
ऽऽश्रु भवतां ततुतां परमुत्करः ।
त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः
शुभवतां सनुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रुत०

त्रिदिवमिच्छति यश्चतुरः स्फुरद्-
गुरुरसमृद्धमयं मतमर्हताम् ।
स्मरतु धीर देदत् पदमुत्तमः
गुरसमृद्धमयं मतमर्हताम् ॥ ३ ॥—द्रुत०

* समभा द्रुतविलम्बितम् ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनिततिरपि यं नं सय(शीर्ण)मोहां
   शमजितमारमदं भवान्दिताऽऽपत् ।
भज तमिह जयन्तमार्तुमीशं
   शमजितमारमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—पुष्पिताग्रा

हर रुचिर ! ददज्जिनौघ ! तं द्राक्
   परमतमोहर ! यं भयानि दानम् ।
नियतमुपगता भवे लभन्ते
   परमतमोहरयं भया निदानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगहनमतिस्फुटानुयोगं
   जिनमतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
जननभयजिहासया निरस्ता-
   जि नमत मुद्यतमानसाधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

पविमपि दधतीह मानसीन्द्रे-
   महितमदम्भवतां महाधिकारम् ।
दलयतु निवहं सुराङ्गनाना-
   महितमदं भवतां महाधिकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

\+ \+ \+ \+ \+

३ *श्रीसम्भवजिनस्तुतयः*

सम्भव ! सुगं देव त्वं
   भासिनि भारवारवारण ! विभव ।
भामवमसृमहिना-
   भासिनिभाशीश्वारवारण ! विभव ॥ १ ॥
                                    —[illegible] ([illegible])

[illegible]

दैत्यैः सं भविनो
　सर्वेषान्तुदितोदितोऽदितोदारकरः ।
सं जयतु मार्गेण शुचि-
　सर्वेगतुदितोऽदितोदितोऽन्दारकरः ॥ २ ॥—स्रग्धरा

जैनी "गीः" सा दिनतात्
　मे यथा हितितादितो पिनासरसेच्या ।
त्रि. रैन्नाः रैमवतरन्-
　नयथा धामितोऽमितोऽमितासाररुच्या ॥ ३ ॥—स्रग्धरा

दर्शयतु काञ्चनवेतान्-
　जनयार्थिता दितो हितासार्गमदा ।
रर चक्रमूर्तिला दु-
　र्जनतामरितोऽदितोऽदितोऽरागमदा ॥ ४ ॥—स्रग्धरा

\+　　+　　+　　+　　+

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

त्वमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-
　कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।
अहतधैर्य ! गुणैर्जयैः सेवितः
　कृतसभाजन ! साध्वसहारिभिः ॥ १ ॥—*द्रुतविलम्बितम्

भगवतां जननैस्य जयसिंहा-
　ऽऽस्तु भवतां तनुतां परमुत्करः ।
त्रिजगतांदुरितोपैशमे पटुः
　शुभवतां तनुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रुत०

त्रिदिवमिच्छति येश्वतुरः स्फुरत्-
　सुरसमूहमयं मैवमर्दताम् ।
स्मरतु पार्श्व दैवत् पदसुधैः
　सुरसमूहमयं मैवमर्दताम् ॥ ३ ॥—द्रुत०

* नभभरा द्रुतविलम्बितम् ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनिततिरपि यं नं सय(क्षीणं)मोहां
शमजितमारमदं भवन्दिताऽऽपत् ।
भज तमिह जयन्तमार्तुमीशं
शमजितमारमदम्भवन् । दितापत् ॥ १ ॥—पुष्पिताग्रा

हर रुचिर ! ददज्जिनौघ ! तं द्राह्
परमतमोहर ! यं भयानि दानम् ।
निपतमुपगता भवे लभन्ते
परमतमोहरयं भया निदानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगदनमनिस्फुटानुयोगं
जिनमतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
जननर्भयनिरासया निरस्ता-
नि नमत मुद्यतमानसाधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

दरिमपि दधनीह मानसीन्द्र-
मदिनमदम्भरतां महाविकारम् ।
दधयतु निरीह सुराङ्गनाना-
मदितदं भरतां महाविकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

\+ + + + +

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भव ! सुखं देहि मे
भीतिनि भवाम्भवारणे ! विभो ।
सम्भवमनोपरिनाः-
मन्निमयाग्नी नवानवारणे ! विभो ॥ १ ॥
—[illegible] ([illegible])

[illegible]

गेऽद्भुतः श्रीं मदिनी
   मन्नीवर्ङ्दिनोदिनोऽदिनोदारफिता ।
मो मवर्तुं मानेभिनः शुचि-
   मन्नीमशुदितोऽदिशोदितोऽसारेकरः ॥ २ ॥—स्रग्धरा
जैनी" गीः" सा मेवनात्
   नै येषा समितिअदिता मिनासारेच्छा ।
दिं गन्तः भैयवरत्न्-
   नयया समिकाऽदिताऽमिताऽसारच्छा ॥ ३ ॥—स्रग्धरा
दर्पेद्यु काञ्चनकान्ति-
   र्जनवार्मीदिता दितो हितारागमदा ।
देह यमनूर्धृला दु-
   र्जनेगामदितोऽदितोऽदितोऽरागमदा ॥ ४ ॥—स्रग्धरा

\+ + + + +

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

त्वमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-
   कृतनभानवनसाध्वस ! हारिभिः ।
अहतधैर्य ! गुणैर्जयसीजिनः
   कृतनभोजन ! सार्वसहारिभिः ॥ १ ॥—*द्रुतविलम्बितम्
भगवतां जननैस्म जयभिदा-
   ऽऽवेतु भवतां तनुतां परमुत्करः ।
त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः
   शुभवतां तनुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रुत०
त्रिदिवपिच्छोति येऽधतुरः स्फुरेत्-
   सुरसमूहमयं मतमर्हताम् ।
स्मरतु पाद दैदत् पदमुत्तमः
   सुरसमूहमयं मतमर्हताम् ॥ ३ ॥—द्रुत०

---

* यमकाः द्रुतविलम्बितम् ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनिततिरपि यं *न सय(शीर्ण)मोहा
शमजितमारमदं भवेन्दिताऽऽपत् ।
भज तमिह जयन्तमार्धुमीश
शमजितमारमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—†पुष्पिताग्रा

हर रुचिर ! ददज्जिनौघ ! तं द्राक्
परमतमोहर ! यं भयानि दानम् ।
‡नियतमुपगता भवे लभन्ते
परमलमोहरयं भया निदानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगहनमतिस्फुटानुयोगं
जिनमतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
जननभयजिहासया निरस्ता–
जि नमत मुद्यतमानसाधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

पविमपि दधतीह मानसीन्द्रे–
महितमदम्भयतां महाधिकारम् ।
दलयतु निवहं सुराङ्गनानां–
महितमदं भवतां महाधिकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

\+ + + + +

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भव ! सुखं देव स्वं
भाविनि भावारवारवारण ! विश्वम् ।
वासवसमूहमहिताऽ–
भाविनिभास्त्राऽरवारवाऽरणं ! विश्वम् ॥ १ ॥
—§स्कन्धकम् (आर्यागीतीत्यपरनामकम्)

* 'निरस्तमोहा' इति ख–पाठः। † नरयगा नजजरगा आद्यद्वयम्, गान्तं पुष्पिताग्रा। ‡ पूर्वार्धोत्तरार्धयोः पादयोर्यतिविरहः ख–प्रत्याम्। § वैतालीये स्कन्धकम्।

यद्धर्मः शं भविनां
सन्ततमुदितोदितोऽदितोदारकरः ।
स जयतु सार्वगुणः शुचि-
सन्ततमुदितोऽदितोदितोऽदारकरः ॥ २ ॥—स्कन्धकम्

जैनी गीः सा जयताद्
न यया शमितामिता मिताक्षररुच्या ।
किं सन्तः समवतरन्-
नयया शमिताऽमिताऽमिताक्षररुच्या ॥ ३ ॥—स्कन्धकम्

दलयतु काञ्चनकान्ति-
र्जनतामहिता हिता हितारागमदा ।
इह वज्रशृङ्खला दु-
र्जनतामहिताऽऽहिताऽहिताऽरागमदा ॥ ४ ॥—स्कन्धकम्

\+ \+ \+ \+ \+

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

त्वमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-
कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।
अहतधैर्य ! गुणैर्भुवि रोजितः
कृतसभाजन ! साध्वसहारिभिः ॥ १ ॥—द्रुतविलम्बितम्

भगवतां जननैस्य जयभिदा-
ऽऽश्रु भवतां ततुनां परमुत्करः ।
त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः
शुभवतां तनुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रुत०

त्रिदिवमिच्छति यश्चतुरः स्फुरन्-
मुरससमृद्धमयं मनमर्हताम् ।
स्मरतु धीर ! देवन् परमुदर्हितः
सुरसमृद्धमयं मनमर्हताम् ॥ ३ ॥—द्रुत०

धृतसकाण्डर्यनुर्यतुं तेमसा
न रहितो सदया रुचिराजितौ ।
मदहितानि परैरिह रोहिणी[13]
नरहिता सदया रुचिराऽजिता ॥ ४ ॥—द्रुत०

+ + + + +

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

नम नमदमरसदमरस-
सुमतिं सुमतिं सदसदरमुदारमुदा ।
जनिताऽजनितापदपद-
विभवं विभवं § नरकान्तं नर ! कान्तम् ॥ १ ॥—स्कन्धकम्
भवभवभयदाऽभयदा-
वली वलीयोदयोदयाऽमोयामा ।
दयादयाऽमितोमित —
शमा शमादिष्टदिष्टवीजोऽवीजो ॥ २ ॥—स्कन्धकम्
दमदमसुगमं सुगमं
सदा सदानन्दनं दयाविद्याविद् ! ।
परमंपरमस्मर ! स्मर
महामहा धीरधीर ! समयं समयम् ॥ ३ ॥—स्कन्धकम्
काली कालीरसरस-
भावाभावाय नयनसुखदाऽसुखदा ।
महिमहितनुता तनुता-
दिताऽदिताऽमानमानरुच्या रुच्या ॥ ४ ॥—स्कन्धकम्

+ + + + +

६ श्रीपद्मप्रभस्तुतयः

पद्मप्रभेश ! तव यस्य रुचिर्मिते सद्-
विश्वासमानसदयापर ! भावि तस्य ।
नोचैःपदं किमु पचेलिमपुण्यसम्पद्
विश्वाऽसमान ! सदयाऽपरे ! भाविनस्य ॥ १ ॥—‡वसन्ततिलका

§ 'नरकान्तं कान्तं' इति ख-पाठः । * 'मा' इति ख-पाठः । ‡ तभौ जौ गौ वसन्ततिलका ।

धूर्जिः सदीय द्युसी दिशु यां पद्मनि
इच्छीनि पादेन मतीनु रीज नैव्या ।
शो स्फुरंता भर्तवेना विभेतिः सपंतया
पुण्याऽनिरवाचन ! सभागुररामनव्या ॥ २ ॥—वसन्त०

लिप्तुः पदं परिगतविनेयेन "जैनी
पादंपदैः दिनगपदेतु शोचितार्थाम् ।
देयाद्यसद्मिघुर्नाधनपावनार्त
धीरं धेयैः सतैभर्त पतुरोचितार्थाम् ॥ ३ ॥—वसन्त०

सारीप्यधिन्न पुरुषे शिवगोपने यो-
ऽपीता हिंसा रगमयस्य निरन्तराये ।
गान्धारि ! पद्मयुगले जगती तंगारपैः
धीमासुदारसमयस्य निरन्तराये ॥ ४ ॥—वसन्त०

\+ + + + +

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

यदिहि जिनसुपार्श्व ! त्वं निरस्ताठतस्मा-
येनमद ! गुरैषाऽर्धां हर्षशोभाऽवतारम् ।
तैव उदितमनेत्तं "वसुधर्मायिते नो-
घनमदसुरपापाहृद् येनो भावेतारम् ॥ १ ॥—*मालिनी (८, ७)

जगति शिवसुखं ये" कान्तिभिर्भासयन्तोऽ-
दुरितमदरनापध्यानकान्ताः सदाऽऽर्ताः ।
"जिनवरवृषभास्ते' नाशयन्तु मदीदं
दुरितमदरतापध्यानकान्ताः सदाशाः ॥ २ ॥—मालिनी

मुनिततिरपैदह् 'ये वर्जयन्ती हतोर्धन्-
समसमहितदाद्मासीऽऽधिमानन्दितारम् ।
समयमिह धजाऽऽप्तेनैश्रुतैर्दर्धानं
तमसमं ! हितदात्रा साधिमानं दितारम् ॥ ३ ॥—मालिनी

ौ स्यौ यौ मालिनी ।

अवतु करिणि याता साऽर्हतां प्रौढभक्त्या
मुदितमकलितापा या महामानसी माम् ।
वहति युधि निहत्यानीकचक्रं रिपूणा—
मुदितमकलितापाया महामानसीमाम् ॥ ४ ॥—मालिनी

× × × × ×

श्रीचन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

तुभ्यं चन्द्रप्रभ ! भवभयाद् रक्षते लेखलेखा–
नन्तव्याऽपापमदमहते सन्नमोऽहासमाय ! ।
श्रेयःश्रेणी भृशमसुमतां तन्वते ध्वस्तकामा—
नन्तव्यापाऽपमद ! महते सन्नमोहाऽसमाय ॥१॥*मन्दाक्रान्ता(४,६,७)

श्रेयो दत्ता चरणविलुठन्नम्रभूपालभूयो—
मुक्तामाला समदमहिता बोधिदानामहीनाँ ।
मोहापोहादुदितपरमज्योतिषां कृत्स्नदोषै–
र्मुक्ता मालीऽसमदमहिता बोधिदानाऽमहीना ॥ २ ॥—मन्दा०

रङ्गद्भङ्गः स्फुटनयमयस्तीर्थनाथेन चूला–
मालापीनः शमदमवताऽसङ्गतोपायहृद्यः ।
सिद्धान्तोऽयं भवतु गदितः श्रेयसे भक्तिभाजां–
मालापी नः शमदमवता सङ्गतोऽपायहृद् यः ॥ ३ ॥—मन्दा०

सा त्वं वज्राङ्कुशि ! जय मुनौ भूरिभक्तिः सुसिद्ध–
प्राणायामेऽशुचि मतिमतापाऽऽपदन्ताऽवलानाम् ।
दत्से वज्राङ्कुशभृदनिशं दर्पहन्त्री मदत्त–
प्राणा या मे शुचिमतिमता पापदन्तावलानाम् ॥ ४ ॥—मन्दा०

\+ \+ \+ \+ \+

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

यस्यानतोद् देवततिर्मह सु–
प्रभावन्नारे शुचि मन्दरागे ।
इहास्तु भक्तिः सुविधी दृढा मे
प्रभावतारे शुचिमन्दरागे ॥ १ ॥—+उपजातिः

---

* म्भौ न्तौ तौ गौ मन्दाक्रान्ता यचैः । + तौ जौ गाविन्द्रवज्रा, जतजा गावुपेन्द्रवज्रा, एतयोः पादैः यदि उपजातिश्चतुर्दशधा ।

अभूत् महाष्टोपशमेषु येषु
 न मोहसेना जनिताऽऽपदेभ्यः ।
युष्मभ्यमपाष्टां मथितोदयेभ्यो
 नमो ऽर्हसेना ! जनितापदेभ्यः ॥ २ ॥—उप०

वाणी रहस्यं दधती मदच—
 मदोदयाऽन्नेज्झिरनीति हारि ।
जीयाज्जिनेन्द्रैर्गदिता त्रिलोकी—
 महो दयावज्झिरनीतिहारि ॥ ३ ॥—उप०

जगद्गतिर्विभ्र(द्रु)मकान्तकान्तिः
 करोऽस्तु लाभं शमदम्भवत्याः ।
देदभवानां ज्वलनायुधे ! नः
 करोतु लाभं शमदं भवत्याः ॥ ४ ॥—उपेन्द्रवज्रा

\+ \+ \+ \+

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

जयति शीतलतीर्थपतिर्जने
 यशु मती नरणाय महोदधौ ।
ददति यत्र भवे चरणग्रहे
 धर्मुमतीतरणाय महो दधौ ॥ १ ॥—द्रुतविलम्बितम्

विनेर शासनभक्तिमता जिनो—
 बलि ! तमोहरणे गुरुसम्पदम् ।
अपेरयच्छिवनाम महात्मना
 बलितमोहरणे ! सुरसं पदम् ॥ २ ॥—द्रुत०

भगवतोऽभ्युदितं विनिमाऽगमं
 जन ! यतः परमापदमादराद् ।
इह निहत्य "शिवं जगदुत्तमं

स्तवरवैरिदशैस्तव सन्ततं
  न परमच्छवि ! मानवि ! लासिता ।
न घनशास्त्रकलाऽप्यरिदारिणी
  न परमच्छविमानविलासिता ॥ ४ ॥—द्रुत०

\+ + + + +

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

जिनवर ! भजन् श्रेयांस ! श्रियां ग्रताम्बुहृतोदयद्-
  भवदव ! नतोऽहं तापातङ्कमुक्त ! महागम ! ।
गतभववनभ्रान्तिश्रान्तिः फलैरुरिहोल्लसद्-
  भवदवनतो हन्तापीतं यमुक्तमहागम ! ॥ १ ॥—*हरिणी (६,४,७)
जिनसमुदयं विश्वाधारं हरन्तमिहाङ्गिनां
  भवमदरदं रुच्याऽक्रान्तं महामि तमोहरम् ।
विनयमधिकं कारंकारं कुलादिविशिष्टतो-
  भयमदरदं रुच्या कान्तं महामिनमोहरम् ॥ २ ॥—हरिणी
शुचिगमवरदो भद्रैः पूर्णो हरन् कुमतोपशोऽ-
  नवरतमलोभावस्यापाश्रयन्नयशोऽभिनः ।
जैन ! भव मनो यायाच्छायामगैः समयो मल-
  मवरतमलो भावस्याधायथं नयशोभितः ॥ ३ ॥—हरिणी
मुहुरवरहुता विद्योच्छित्यां भ्रतागिरिनिशमो-
  परिचरकैरा पुन्यागेहा घनोघनराजिता ।
दिशतु महाकीर्ति दम्भाभगर्भितिनिस्फुरन्-
  परिचरकरा पुन्यागेहा घनाघनराजिता ॥ ४ ॥—हरिणी

\+ + + + +

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

[illegible]
  [illegible] ।
[illegible] —
  [illegible] ॥ १ ॥—[illegible] (७,४,७)

[illegible]

लोकानां पूरयन्ती सपदि भगवतां जन्मसंस्रे गोनिधे"
ईधा राजी वनेऽग्रीभवतुदमरसोपानिताऽपातमोहा ।
साक्षात् किं" कल्पवल्लिर्विबुधधरिगता क्षोभमानातिमाया-
इह या राजीवनेत्रा भवतु दमरसाऽऽपानतापा तमोहा ॥ २ ॥—स्रग्०

वस्तुप्रस्त्वैष्यभङ्गैः प्रथयति सुकृतं चारुपीयूषपानाऽऽ-
स्वादे शस्तादरातिक्षतशुचि सदनेकान्त ! सिद्धान्त ! रागः ।
रङ्गन्भङ्गप्रसङ्गोल्लसदसमनये निर्मितानङ्गभङ्ग-
स्वादेशे ! स्वादऽरातिक्षतशुचिसदने कान्ते ! सिद्धान्तरागः ॥ ३ ॥—स्रग्०

वाग्दे ! विभीर्णयन्ती पदं विविधनयोमीतशांस्वार्थनिष्ठा-
शङ्कान्ते देहि" नव्येरितरणकुशले ! सुखं ! वेदे विशिष्टम् ।
श्रद्धाभाजां प्रसादं सुमतिकुमुदिनीचन्द्रकान्ति प्रपूर्णा-
शं कान्ते ! देहि नव्येऽरितरणकुशले सुखेवा देवि" ! शिष्टम् ॥ ४ ॥—स्रग्०

\+ + + + +

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

नमो हतरणायते ! ऽसमदमाय ! पुण्याशया-
समाजित ! विभासुरैर्विमल ! विश्वमारक्षते ।
न मोहतरणाय ते" समदमाय ! पुण्याशया-
ऽसमाजितविभासुरैर्विमलविश्वमारक्षते ! ॥ १ ॥—[5]पृथ्वी (८,१)

महाय तेरसाहिताऽजगति बोधिदानामहो
दया भवतुदा तताऽसंकलहाऽसमानाऽभया ।
महापतेरसा हिता जगति बोधिदाना महो-
दया भवतु दान्तताऽसंकलहाऽसमानाऽऽभया ॥ २ ॥—पृथ्वी

क्रियादरमनन्तरागतवयाचितं वैभवं
मतं समुदितं सदा शमवताऽभवेनोदितम् ।
क्रियादरमनन्तरागतवया चितं" वैभवं
मतं समुदितं सदाशमवता भवे नो" दितम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

[5] जसजस्यलगाः पृथ्वी जै. ।

स्तवरवैस्त्रिदशैस्तव सन्ततं
न परमेच्छवि ! मानवि ! लोसिता ।
न घनशार्ङ्गकलाऽर्यैरिदारिणी
न परमच्छविमानविलासिता ॥ ४ ॥—द्रुत०

\+ \+ \+ \+ \+

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

जिनवर ! भजन् श्रेयांस ! त्वां व्रताम्बुहृतोदयद्-
भवदव ! नतोऽहं तापातङ्कमुक्त ! महागम ! ।
गतभववनभ्रान्तिश्रान्तिः फलैर्गुरुभिर्लसद्-
भवदवनतो हन्तापीतं कमुक्तमहागम ! ॥ १ ॥—*हरिणी (६,४,७)
जिनसमुदयं विश्वाधारं हरन्तमिहाङ्गिनां
भवमदरदं रुच्याऽऽक्रान्तं महामि तमोहरम् ।
विनयमधिकं कारंकारं कुलादिविशिष्टतो-
भवमदरदं रुच्या कान्तं महामितमोहरम् ॥ २ ॥—हरिणी
शुचिगमपदो भङ्गैः पूर्णो हरन् कुमतापहोऽ-
नवरतमलोभावस्थामाश्रयन्नयशोऽभितः ।
जैन ! तव मनो यायाच्छायामयः समयो गल-
न्नवरतमलो भावस्थामाश्रयं नयशोभितः ॥ ३ ॥—हरिणी
सुकृतपटुतां विघ्नोच्छित्त्यां तवाऽरिहतिक्षमोऽ-
पविफलकरा धुत्याऽगेहा घनाघनराजिता ।
वितरतु महाकाली घण्टाक्षसन्ततिविस्फुरत्-
पविफलकरा धुर्यागेहा घनाघनराजिता ॥ ४ ॥—हरिणी

\+ \+ \+ \+ \+

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

पद्मोल्लासे पटुर्त्वं दधदधिकरुचिर्वासुपूज्यार्कतुल्यो
लोकं सद्वीरपानामसरुचिरपवित्रासहारिप्रभाऽव ।
लुम्पन् स्वं गोविलासैर्जगति घनतमो दुर्नयध्वस्ततत्त्वा-
ऽऽलोकं सद्वीरपार्श्वे शर्मरुचिरपवित्रास ! हारिप्रभाव ! ॥१॥—×स्रग्धरा(७,७,७)

---

* न्सौ म्रौ स्लौ गो हरिणी वेदैः । × म्रौ भ्नौ यः स्रग्धरा छेदैः ।

लोकानां पूरयन्ती सपदि भगवतां जन्मसंस्थे गीतिमे
इया रोजी वनेऽसौ भवतु दमरसोपानिताऽपातमोहा ।
सा शीत् किं कल्पवल्लिर्विबुधपरिगता क्रोधमानातिमाया-
हद् या राजीवनेत्रा भवतु दमरसाऽर्पानतीपा तमोहा ॥ २ ॥—स्रग्०

वर्त्तुमस्त्वय्यभद्रः प्रथयति सुकृतं चारुपीयूषपानाऽऽ-
स्वादे शस्तोदराविस्तवशुचि सदनेकान्त ! सिद्धान्त ! रागः ।
रङ्गन्भङ्गमसङ्गोद्धसदसर्भनये निर्मितानङ्गभङ्ग-
स्वादेशे ! स्तादऽराविस्रतशुचिसदने कान्ते ! सिद्धान्तरागः ॥ ३ ॥—स्रग्०

वाग्दे ! विभीर्णयन्ती पटु विविधनयोत्सीतशीतावार्यनिष्ठा-
शङ्कान्ते देहि नव्येरितरणकुशले ! सुखं ! धेदि विशिष्टम् ।
भद्रोमाजां प्रसादं सुमतिकुमुदिनीचन्द्रकान्ति प्रपूर्णा-
शं कान्ते ! देहिनव्येऽरितरणकुशले सुखेवा देवि ! शिष्टम् ॥ ४ ॥—स्रग्०

\+ \+ \+ \+ \+

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

नमो हतरणायते ! ऽसमदमाय ! पुण्याशया-
समाजित ! विभासुरा विमल ! विश्वमारसते ।
न मोहतरणाय ते समदमाय ! पुण्याशया-
ऽसभाजितविभासुरैविमलविश्वपारसते ! ॥ १ ॥—§पृथ्वी (८,९)

महाय तरसा हिताऽजगति बोधिदानामहो
दया भवतुदा तताऽसकलहाऽसमानाऽमया ।
महायतरसा हिता जगति बोधिदाना महो-
दया भवतु दान्तताऽसकलहाऽसमानाऽमयी ॥ २ ॥—पृथ्वी

क्रियादरमनन्तरागततयाचितं वैभवं
मतं समुदितं सदा शमवताऽभवेनोदितम् ।
क्रियादरमनन्तरागततया चितं वैभवं
मतं समुदितं सदाशमवता भवे नो दितम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

§ जसजसयलगाः पृथ्वी ग्रैः ।

सर्वैरवैस्त्रिदशैस्तव सन्ततं
न परमेच्छवि ! मानवि ! लोसिता ।
न घनशार्ङ्गकलाऽप्येरिदारिणी
न परमच्छविमानविलासिता ॥ ४ ॥—द्रुत०

\+ + + + +

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

जिनेवर ! भजेन् श्रेयांस ! स्यां अताम्बुहृतोदयद्–
भवंदव ! नेतोऽहं तापातङ्कमुक्त ! महागम ! ।
गनभववनभ्रान्तिश्रान्तिः फलेर्महिल्लसद्–
भवंदवनतो हन्तापीतं कमुक्तमहागम ! ॥ १ ॥—*हरिणी (१,४,७)
जिनसमुदयं विश्वाधारं हरन्तमिहाङ्गिनां
भरमदरदं रुच्याऽऽक्रान्तं महामि तमोहरम् ।
विनेयमधियां फारकारं कुलादिविशिष्टनी–
भरमदरदं रुच्या कान्तं महामितमोहरम् ॥ २ ॥—हरिणी
शुचिगमवदो भद्रैः पूर्णो हरन् कुमतापहोऽ–
नवरतनमो भावस्यापायपञ्चपयोऽभितः ।
जैन ! नव मनो यायाच्छायापायः सभयो मल–
भरतनमो भावस्यायोश्रयं नयशोभितः ॥ ३ ॥—हरिणी
गुरुहरतुलां [illegible] नवाऽरिहतिक्षमोऽ–
[illegible] गुणाञ्जदो घनोघनगर्जिता ।
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] पुण्याङ्गिदा घनाघनगर्जिता ॥ ४ ॥—हरिणी

\+ + + + +

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]—
[illegible] ॥ १ ॥—[illegible]

[illegible]

कोकानां पूरयन्ती सपदि भगवतां जन्मसंस्नेहगोत्रे
हेया रोजी वैनेऽर्थीभवतुदमरसौयानताऽप्रतिमोहा ।
साक्षात् किं कल्पवंल्लिर्विबुधपरिगता क्रोधमानाविमाया-
हह् पो रोजीवनेत्रा भवतु दमरसाऽर्यानतीपा तमोहा ॥ २ ॥—स्रग्०

वर्तुंप्रस्त्वंप्यभद्रैः मथयति सुकृतं चारुपीयूषपाना-
स्वादे शस्तोदराविस्रवशुचि सदनेकान्त ! सिद्धान्त ! रागः ।
रङ्गन्नङ्गमसङ्गोत्थसदसभनये निर्मितानङ्गभङ्ग-
स्वादेव ! नादऽरातिक्षतशुचिसदने कान्त ! सिद्धान्तरागः ॥ ३ ॥—स्रग्०

वाग्दे ! विमीणयन्ती पदं विविधनयोपनीतदीक्षार्थनिष्ठा-
सङ्क्रान्ते देहि नव्येरितरणकुशले ! शुभं ! मोदे विशिष्टम् ।
यदीभाजां प्रसादं कुमुनिकुमुदिनीचन्द्रकान्ति प्रपूर्णा-
यं कान्ते ! देहिनेव्येऽरितरणकुशले शुभ्रदा देवि ! दिष्टम् ॥ ४ ॥—स्रग्०

\+　　　　+　　　　+　　　　+　　　　+

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

नमो हतरेणायते ! ऽसमदमाय ! पुण्याशया-
समोजित ! विभोगुरोर्विमल ! विश्वमारातिने ।
नं मोहतरणाय ते समदमाय ! पुण्याशया-
ऽसमोजितविभागुरोर्विमलविश्वमारासते ! ॥ १ ॥—पृथ्वी (८,९)

महीय संरसाहिताऽजगति बोधिदानामहो
दैया भवतुदां ततासंकष्टहाऽसमानाऽभया ।
महायवीरसा हिता जगति बोधिदाना दरो-
दया भवतु दान्तताऽसंकष्टहाऽसमानाऽभयदा ॥ २ ॥—पृथ्वी

क्रियादरमनन्तरागततयाचितं वैभवं
मतं सर्महितं सदा समवनाऽपवेनोदितम् ।
क्रियादरमनन्तरागततया चितं वैभवं
मतं सर्महितं सदाजवता भव नो हितदं ॥ ३ ॥—पृथ्वी

---

§ ...पूर्वा ३ ।

गिरा त्रिजगदुद्धारं, भाऽसमाना वितान या ।
श्रियां जीयाज्जिनाली सा, भासमानाऽनेनाऽन्या ॥ २ ॥—अनु०
वचः पापहरं दत्ते–सातं केवलिनोदितम् ।
भेत्रे प्राणाय गहने, सांवद्धेऽवलिनोदितम् ॥ ३ ॥—अनु०
देयुः मसोद्राः मेप्रस्त्याः, शक्तिमत्या मिता दराः ।
तस्यां यया द्विपां सेने, शक्तिमत्यामितादराः ॥ ४ ॥—अनु०

\+ + + + +

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अस्यापूर्व मतधाति नौनिरविरं स्यधेवं मसेवनां–
देसोदं भरतस्य यभवर्मयं सारागिनं तन्वनः ।
लिप्सोः(प्सो !) शान्तिजिनस्य शासनेऽपि मोक्षं जयेद् प्रपं भो—
देसोऽदम्भरतस्य वै भवमयं सारीजिनं मन्वनः ॥ १ ॥—[illegible]
येषां चेतसि निर्मले प्रयवनां मोक्षाध्वनो दीपिका–
मन्नालीभवतां श्रियो सुरचिताऽरं भावनोऽऽभोगनः ।
ते श्रीमज्जिनपुङ्गवा हतभया नित्यं विरक्ताः सुखं
मनोज्ञा भवेना क्रियासुरचितारम्भावना भोगनः ॥ २ ॥—[illegible]
मिथ्योद्दीपतं यतो भुवमभूत् मध्वनदोषात् जिना–
धाऽऽचारोचितमानयाऽरयमदंभोवारितान्यांर ! [illegible] ।
तं सिद्धान्तमभङ्गभङ्गकलितं धदीप चित्ते निभं
मायां रोचितं ! मानमारयमिदं भावारितोऽपरे ॥ ३ ॥—[illegible]
शत्रूणां घनघंयनिर्जितभया देवी शासनेऽरोचिनी
योनादाऽऽनमानया सुरहिता देव्या सुदृशाऽऽजिषु ।
श्रीशान्तिक्रमयुग्मसेवनरता नित्यं हरम्यद्रता–
पानाहीनतया नवाघु रहितो रम्या सुदृशोऽजिषु ॥ ४ ॥—[illegible]

\+ + + + +

१७ श्रीकुन्थुजिनस्तुतयः

[illegible] ने जिनेकुन्थुर्भवेन्मोहितो
[illegible] ने सुरशीर्णा देवे सादिदाने ।
[illegible] जिनो यं दानवं [illegible]
सुरसीना [illegible] सादिदाने ॥ १ ॥—[illegible]

मभां वितरतादरं सुरभियातैतारोहिणी–
हितांऽशुर्गुरु चाऽपराजितकराशमारोपिता ।
मभावितरताऽऽदरं सुरभियाऽतता रोहिणी
हितांऽऽशुं गुरुचापराजितकरा शमारोपितां ॥ ४ ॥—पृथ्वी

\+ \+ \+ \+ \+

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

कलितमोदमनं तरसाऽऽश्रये
शिवपदे स्थितमस्तमवापदम् ।
त्रिदशपूज्यमनन्तजितं जिनं
कलितमोदमनन्तरसाश्रये ॥ १ ॥—द्रुतविलम्बितम्

जिनवरा गततापदरोचिता
मददतां पदवीं मम शाश्वतीम् ।
दुरितहृद्वचना न कदाचना–
जिनवरागततापदरोचिताम् ॥ २ ॥—द्रुत०

सुरसमानसदक्षरहस्य ! ते
मधुरिमागम ! सोऽस्तु शिवाय नः ।
जगति येन सुधाऽपि घनप्रभा–
सुरसमानसदक्षर ! हस्यते ॥ ३ ॥—द्रुत०

मदसिरक्षनिभा सुरवा जिनं
जगदितां फलकेषुधनुर्धरा ।
जयति येषामिह मणताऽच्युतां
मदमिव रसति भामुरवाजिनम् ॥ ४ ॥—द्रुत०

\+ \+ \+ \+ \+

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

धर्मेश ! मतं कर्मद्रु–वारणस्य महीपते ! ।
स्तवं वरं कृतद्वेषि–वारणस्य मतां येन ॥ १ ॥—*अनुष्टुप्

---

* अनुष्टुप् [illegible] ।

गिरा त्रिजगदुद्धारं, भाऽऽसमाना ततान यो ।
धियो जीयाज्जिनाली सा, भासमानाऽर्तताऽनया ॥ २ ॥—अनु०
घनैः पापहरं दत्ते-सातं केवलिनोदितम् ।
भवे प्राणाय गहने, सातङ्केऽवलिनोदितम् ॥ ३ ॥—अनु०
देयुः मसादाः मज्ञप्त्याः, शक्तिमत्या जिता दरोः ।
तस्थौ यया द्विपी सैवं, शक्तिमत्याजिताद्राः ॥ ४ ॥—अनु०

+ + + + +

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अस्याभूद् व्रतपाति नीतिरुचिरं स्यधेवं संसेवनौ-
दंसोदं भरतस्य येभवमयं सारामितं तन्वतः ।
लिप्सोः(प्सो !) शान्तिजिनस्य शासनरुचिं सौख्यं जयेद् ब्रह्म भो—
देसोऽद्भभरतस्य वै भवमयं सारामितं तन्वतः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडितम्
येषां चेतसि निर्मले प्रमवतां मोक्षाध्वनो दीपिका-
मज्ञालीभवतां क्रिया सुरचिताऽरं भावनाऽऽभोगतः ।
ते श्रीमज्जिनपुङ्गवा हतभया नित्यं विरक्ताः सुखं
मज्ञाला भवतां क्रियासुरचितारम्भावना भोगतः ॥ २ ॥—शार्दूल०—
मिथ्यात्वाहिमतं यतो धुतमभून् मध्वस्तदोषात् क्षिता-
वाऽऽचारोचितमानमारयमदंभावारिताऽपापे ! हे !
तं सिद्धान्तमभङ्गभङ्गकलितं श्रद्धाय चित्ते निजे
या या रोचित ! मानमारयमदं भावारितापापहे ॥ ३ ॥—शार्दूल०
चक्रूणां घनधैर्यनिर्जितभया रवौ शासनस्वामिनी
पाताद्वाऽऽननमानवा सुरहिता रम्या सुमुद्राऽऽजिषु ।
श्रीशान्तिक्रमयुग्मसेवनरता नित्यं हतव्यग्रता-
पातादीनतया नरोषु रहिता रुच्या सुमुद्राजिषु ॥ ४ ॥—शार्दूल०

+ + + + +

१७ श्रीकुन्थुजिनस्तुतयः

स जयति जिनकुन्थुर्लोभसंक्षोभहीनो
महति सुरमणीनां वैभवे सन्निधाने ।
इह भवति विनौ यं मानसं हन्त केषां
महति सुरमणीनां वैभवे सन्निधाने ॥ १ ॥—मालिनी

‘ यथेष्टुये देवता ’ इति पाठान्तरम् ।

प्रभो वितरतादरं सुरभियातताऽरोहिणी-
हितोऽशुगुरु चाऽपराजितकराग्रमारोपिता ।
प्रभावितरताऽऽदरं सुरभियाऽऽतता रोहिणी
हिताऽऽशु गुरुचापराजितकरा क्षमारोपिता ॥ ४ ॥—पृथ्वी

\+ \+ \+ \+ \+

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

कलितमोदमनं तरसाऽऽश्रये
शिवपदे स्थितमस्तमवापदम् ।
त्रिदशपूज्यमनन्तजितं जिनं
कलितमोदमनन्तरसाश्रये ॥ १ ॥—द्रुतविलम्बितम्

जिनवरा गततापदरोचिता
मददता पदवीं मम शाश्वतीम् ।
दुरितहृद्रचना न कदाचना-
जिनवरागततापदरोचिताम् ॥ २ ॥—द्रुत०

सुरसमानसदक्षरहस्य ! ते
मधुरिमागम ! सोऽस्तु शिवाय नः ।
जगति येन सुधाऽपि घनप्रभा-
सुरसमानसदक्षर ! हस्यते ॥ ३ ॥—द्रुत०

मदसिरक्षितिमा सुरवा जिनं
जगदितो कल्केषुधनुर्धरा ।
जयति येयमिह प्रणताऽच्युतो
मदमि रक्षति मामुरवाभिनम् ॥ ४ ॥—द्रुत०

\+ \+ \+ \+ \+

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

श्रीधर्म ! नतं धर्मेन्दु-धीरनाथ सदोयते ! ।
धर्मेव वन्दे कृत्स्नेऽपि-धारणाय सदा यते ॥ १ ॥—*अनुष्टुप्

* अनुष्टुप् [illegible]

गिरा त्रिजगदुद्धारं, भाऽसमाना वितान यो ।
धियां जीयाज्जिनोऽली सो, भासमानाऽर्तताऽनया ॥ २ ॥—अनु०
वचः पापहरं दत्ते–सातं केवलिनोदितम् ।
भवे प्राणाय गहने, सातङ्केऽवलिनोदितम् ॥ ३ ॥—अनु०
दद्युः मसोदाः मेऽझल्पाः, शक्तिमत्या मिता दराः ।
तस्यां यथो द्विषां सेवे, शक्तिमत्योमितादराः ॥ ४ ॥—अनु०

\+　　+　　+　　+　　+

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अस्याभूद् भवतीति नीतिरुचिरैऽपथेन संसेवनी–
　दंसोदं भरतस्य वैभवमयं सारागिनं तन्वनैः ।
लिप्सोः(प्सो !) शान्तिजिनस्य शासनदवि सौख्यं अयंद् प्रथं मां—
　देसोऽदम्भैतरथ वं भवभयं सारीजिनं तन्वनः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडित
येषां चेतसि निर्मले शमवतां मोक्षाध्वनो दीपिका–
　मशालीभवता क्रियो गुरुचिताऽरं भावनाऽऽभोगतः ।
ते श्रीमज्जिनपुङ्गवा हतभया नित्यं विरक्ताः सुखं
　मशाला भवतां क्रियागुरुचितारम्भावना भोगतः ॥ २ ॥—शार्दू०—
मिथ्यादृष्टिमतं यतो ध्रुवमभूत् मध्यस्तदोषात् क्षिता–
　वाऽऽर्चारोचितमानयाऽर्थमदं भावारिताऽपाय ! दे ।
तं सिद्धान्तमभङ्गभङ्गकलितं धत्तेपि चित्ते निजे
　वाचा रोचित ! मानमारयमिदं भावारितापापदे ॥ ३ ॥—शार्दू०
वधूनां घनधैर्यनिर्जितभया त्वां शासनस्वामिनी
　पाताद्दाऽऽनतमानवा सुरहिता रुच्या सुमुद्राऽऽजिषु ।
श्रीशान्तिक्रमयुग्मसेवनरता नित्यं हतव्यप्रता–
　पाताद्दीनतमा नयांसु रहितो रुच्यां सुमुद्रांजिषु ॥ ४ ॥—शार्दू०

\+　　+　　+　　+　　+

१७ श्रीकुन्थुजिनस्तुतयः

स जयति जिनकुन्थुर्लोभसंक्षोभहीनो
　महति सुरमणीनां वैभवे सादितेऽने ।
इह भवति विनो यं मानसं ईन्त केषां
　महति सुरमणीनां वैभवे सादिताने ॥ १ ॥—मालिनी

---

१ 'मण्डेरव देवता' इति वचनान्तरम् ।

जयति जिनततिः सा विभ्रमाधातुमीशा-
ऽमदयतिमहितार्ऽरं "किन्नं रीणाऽऽर्ऽमपाशम् ? ।
विलसितमपि यस्या इन्त नैवं स्मै चित्तं
मदयति महि तारं किन्नरीणाममपांशम् ॥ २ ॥—मालिनी

अवतु गदितमाप्तैस्त्वां मतं जन्मसिन्धौ
परमतरणहेतुश्छायया भासमानैः ।
विविधनयसमूहस्थानसंगत्यपास्ता-
परमतरणहेतुश्छायया भाऽसमानैः ॥ ३ ॥—मालिनी

कलितमदनलीलाऽधिष्ठिता चारु कान्ता
सदसि रुचितमाराद् धाम इन्ताऽपकारम् ।
हरतु पुरुपदंचा तन्वती शर्म पुंसां
सदसिरुचितमाराद्धाऽम्बिका तापकारम् ॥ ४ ॥—मालिनी-

\+ \+ \+ \+ \+

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

+हरंनं संम्नेवीमियदं लीमरजिन । सततं मवोद्भवा-
मानमद्मुरमार्यवाचयम । दम्भरताऽऽधिपापदम् ।
विगणितचक्रवर्तिविभवमुदामपरीकमं इता-
मानमदमुरमार्यवाचं यमदं भरताधिपाऽऽपदम् ॥ १ ॥—*द्विपदी

धीनमतं [illegible] मदकोपाटोपमर्दना
स्मरतं [illegible] मुदितासद्मुयमविरतमुत्करम् ।
[illegible]
[illegible] ॥ २ ॥—द्वि

[illegible] रिपुगुप्तमभ्रमा-
[illegible] नयोऽस्ति [illegible] ।
[illegible] भवे ! दर्शनमुदंवेतमा
[illegible] ! [illegible] ! [illegible] ॥३

[illegible]

घनरुचिरा कराब्जपरधौतपद्धिष्ठयमपिहिता प्रभा–
सुरविनता तनुभवपृष्ठमनुदितापदउरंगतारवाक् ।
दलयतु दुरितं जिनवरागमभौक्तिभृतामनोरतं
सुरविनता तनुभवपृष्ठमनु दितापदरंगतारवाक् ॥ ४ ॥—द्विपदी

\+ + + + +

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

मदोदयं मवितनु मल्लिनाथ ! मे"–
ऽघनाघ ! नोदितपरमोहमान ! सः ।
अभूर्महायतघनकाननेषु यो'
घनाघनोऽदितपरमोहमानसः ॥ १ ॥—†रुचिरा
मुनीश्वरैः स्मृत कुरु सौख्यमर्हतां
सदानतामर ! समुदाय ! शोभितः ।
धनैर्गुणै र्जगति विशेषयन् श्रियां
सदानतामरस ! मुदा यशोऽभितः ॥ २ ॥—रुचिरा
जिनैः स्म यं पठितमनेकयोगिभि–
र्मुदा रसं गतिमपरागमाहितम् ।
सदागमं शिवसुखदं स्तुवेतरा–
मुदाररसंगतमपरागमाहतम् ॥ ३ ॥—रुचिरा
तनोतु गीः समयरुचिं सतीमनो–
विला सभा गवि कृतधीरवापदा ।
शुचिद्युतिः पटुरणदच्छकच्छपी
विलासभागविकृतधीरवापदा ॥ ४ ॥—रुचिरा

\+ + + + +

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

तव मुनिसुव्रत ! क्रमयुगं ननु कः प्रतिभा–
घनघन ! "रोहितं नमति मानितमोहरणम् ।
नतसुरमौलिरत्नविभया विनयेन विभा–
घनघ ! नरो "हितं न प्रतिमानितमोहरणम् ॥ १ ॥—*अवितथम्

† अमी स्त्रो मो रुचिरा पे. । * न्जभजजा ल्गावितथम् ।

अवेति जगन्ति यानु मवेवी मयि पारगता-
वछि । वरसेहितानि सुरवारसमाजितया ।
दिशतु गिरा निरस्तमदना रमणीहसिताऽ-
वछितरसे हितानि सुरवा रसभाजि तया ॥ २ ॥—अवि०

यतिभिरधीतमहितमतं नयवर्जहता-
घनगमभङ्गमानमरणैरनुयोगमृतम् ।
अनिहितहेतुतां दधदपास्तमतं रहितं
घनगमभङ्गमानिम रणैरनु योगमृतम् ॥ ३ ॥—अवि०

वितरतु वाञ्छितं कनकरुग् भुवि गौर्यवशा-
हरितनमा महासुमविनोदिविमानवताम् ।
रिपुमदनाशिनी रिपुभिनेन मुदं ददती
हरि तनमामहाऽऽसुमविनो दिवि मानवताम् ॥ ४ ॥—अवि०

\+ \+ \+ \+ \+

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]-
[illegible] ॥ १ ॥—[illegible]

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]-
[illegible] ॥ २ ॥

[illegible]-
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ३ ॥

[illegible]

गजव्यालव्यामानकजलसमिद्बन्धनरुजो-
ऽगदाऽसौऽऽली काली नयमवति विश्वाऽसमहिता ।
जैनैर्विश्वैर्ध्येया विघटयतु देवी करलसद्-
गदासाऽऽलीकाऽलीनयमवति विश्वासमहिता ॥ ४ ॥—शिख०

\+ + + + +

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

त्वं येनाक्षतधीरिमा गुणनिधिः प्रेम्णा वितन्वन् सदा
नेमेऽक्रान्त ! महामनो ! विलसता राजीमतीरागतः ।
कुर्यास्त्वं शिवं शिवाङ्गज ! भवाम्भोधौ न सौभाग्यभाग्
नेमे ! कान्तिमहामनाविल ! सता राजीमतीरागतः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडित

जीयासुर्जिनपुङ्गवा जगति ते राज्यर्धिषु मोल्लसद्-
धामानेकपराजितासु विभयाऽसन्नाभिरामोदिताः ।
योधालीभिरुदित्वरा न गणिता यैः स्फावयैः मस्फुरद्-
धामानेकपराऽजितासु विभया सन्नाभिरामोदिताः ॥ २ ॥—शार्दू०

या गङ्गेव जनस्य पङ्कमखिलं पूता हरत्यञ्जसा
भारत्यागमसङ्गता नयवताऽमायाञ्चिता साधुना ।
अध्येतुं गुरुसंनिधौ मतिर्मता केतु संता जन्मभी-
भारत्यागमसंगता नयततामायाञ्चिता साऽधुना ॥ ३ ॥—शार्दू०

व्योम स्फारविमानतूर्यनिनदैः श्रीनेमिभक्तं जनं
मत्यक्षामरसोल्लपादपरता पावालयन्ती हितम् ।
दर्पाभिर्यमिताऽऽमलुम्बिलतिकाविभ्राजिहस्ताऽवतं
मत्यक्षामरसोल्लपादपरताऽम्बा पालयन्तीहितम् ॥ ४ ॥—शार्दू०

\+ + + + +

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

सौधे सौधे रसे स्वे रुचिरुचिरया हारिलेखाविलेखा
पार्श्वे पार्श्वं निरस्तापघनघनपघो यस्य नापैत्य नौर्व ।
पौर्वं पौर्वं समोद्रौ सभस्तवम ! न साभजाद्यं भयाऽऽद्य
कीर्यं कीर्यं जयन्तं मधुरमधुरमाभाजनत्वं जिन ! त्वम् ॥ १ ॥—स्रग्धरा

अवेति जगन्ति याशु भवती मयि पारगता-
वलि ! तरसे हितानि सुरवारसभाजितया ।
दिशतु गिरा निरस्तमदना रमणीहसिताऽ-
वलितरसे हितानि सुरवा रसभाजि तया ॥ २ ॥—अवि०

यतिभिरधीतमाहितमतं नयवज्रहता-
घनगमभङ्गमानमरणैरनुयोगभृतम् ।
अतिहितहेतुतां दधदपास्तभवं रहितं
घनगमभङ्गमानम रणैरनु योगभृतम् ॥ ३ ॥—अवि०

वितरतु वाञ्छितं कनकरुग् भुवि गौर्ययशो-
हृदितवमा महाशुभविनोदिविमानवताम् ।
रिपुमदनाशिनी विलसितेन मुदं ददती
हरिदितपमहाऽऽशु भविनो दिवि मानवताम् ॥ ४ ॥—अवि०

\+ + + + +

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

येनो यान्ति शिवं नेमिरथेवने नाथं संस्तुते
विमोहयोऽनाशं कंपनलसमानं दिवमदः ।
दधद् मामा येन्द्रं रविकरसमूहादिव महा-
विभावयो नौघं कंपनलसमानेन्दितमदः ॥ १ ॥—शिखरिणी (६,११)

भवाम्भोधिं मिथ्यान् भुवि भवभृतां भव्यमहिता
जिनानामायामं चरणमुदिताऽऽशीः कराचितम् ।
शरण्यानां पुण्यां त्रिभुवनहितानामुपचिता-
जिनानामायामं वरणमुदिताशीःकराचितम् ॥ २ ॥—शिख०

जिनेन्द्रा मिदोन्मिश्रगिरद् दुर्पात् येय यैनो-
ऽर्गामूर्तिस्थोद् श्रमहितपदानामविरतम् ।
[illegible] भवभृता
[illegible]पदानामविरतम् ॥ ३ ॥—शिख०

[illegible]

गजस्पालव्पामानकजक्षसमिद्वन्धनरुजो-
ऽगदाऽशोऽऽली कॉली नेयमवति विभाऽसमहिता ।
जनैर्विश्वप्येया विघटयतु देवी करलसद्-
गदाऽसाऽध्यीकाऽऽलीनपमवति विभासंमहिता ॥ ४ ॥—शिख०

\+ \+ \+ \+ \+

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

त्वं येनोऽसर्वधीरिमा गुणनिधिः प्रेम्णा वितन्वन् सदा
नेमेऽकान्त ! महामनो ! विलसेवा राजीमतीरागतः ।
कुर्यास्त्वरेव शिवं शिवाङ्गज ! भवाम्भोधौ मे सौभाग्यभाग्
नेमे ! कान्तमहामनाविले ! सेवा राजीमतीरागतः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडितम्

जीयासुर्जिनपुङ्गवा भगति ते राज्यर्धिषु मोहसद्-
धामानेकपराजितासु विभयाऽसत्वाभिरामोदिताः ।
योधाढीभिरुदित्वरा न गणिता यैः स्फातयैः प्रस्फुरद्-
धामानेकपराऽजितासु विभया सत्वाभिरामोदिताः ॥ २ ॥—शार्दूल०

या गङ्गेव जनस्य पङ्कमखिलं पूता हरत्यञ्जसा
मारस्यागमसङ्गता नयततोऽपार्यांचिता साधुनां ।
अध्येतुं गुरुसंश्रियो मतिमता कर्तुं सता जन्मभी-
भारत्यागमसंगता मे यततामार्यांचिता साऽधुना ॥ ३ ॥—शार्दूल०

व्योमे स्फारविमानवृन्दनिनदैः श्रीनेमिभक्तं जनं
मत्यक्षामरसाल्पपादपरता वाचालयन्ती हितम् ।
दद्यासिद्धयमितोऽऽम्रलुम्बिकलतिकाविभ्राजिहस्ताऽहि तं
मत्यैक्षामरसाल्पपादपरताऽम्बा पालयन्ती हितम् ॥ ४ ॥—शार्दूल०

\+ \+ \+ \+ \+

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

सौधे सौधे रसे स्वे रुचिरयचिरया हारिलेखारिलेखा
पायं पायं निरस्ताधर्नयघनयशो यस्य नाथस्य नौधे ।
पार्श्वं पार्श्वं तमोद्रौ समहत्वमह ! मे क्षोभजालं भमाऽलं
कामं कामं जयन्तं मधुरमधुरमाभाजनत्वं जिन ! त्वम् ॥ १ ॥—स्रग्धरा

अवति जगन्ति याशु भवती मयि पारगता-
वलि । तरसेहितानि सुरवारसमाजितया ।
दिशतु गिरा निरस्तमदना रमणीहसिताऽ-
वलितरसे हितानि सुरवा रसमाजि तयो ॥ २ ॥—अवि०

यतिभिरधीतमाहितमतं नयवज्रहता-
घनगमभङ्गमानमरणैरनुयोगभृतम् ।
अतिहितहेतुतां दधदपास्तभवं रहितं
घनगमभङ्गमानम रणैरनु योगभृतम् ॥ ३ ॥—अवि०

वितरतु वाञ्छितं कनकरुग् भुवि गोपयशो-
हृदितमा महाशुभविनोदिविमानवताम् ।
रिपुमदनाशिनी विलसितेन मुदं ददती
हृदि ततमोमहाऽऽशु भविनो दिवि मानवताम् ॥ ४ ॥—अवि०

\+ + + + +

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

यतो यान्ति क्षिमं नेमिरथवने नाम्नि ततुते
विभावयोऽनाशंकमनलसमानं दितमदः ।
दधद् भासा चक्रं रविकरसमूहादिव महा-
विभावयो नाथं कमनलसमानन्दितमदः ॥ १ ॥–[1]शिखरिणी (६,११)

भवोद्भूतं भिन्द्यात् भुवि भवभृतां भव्यमहिता
जिनानामायासं चरणमुदिताऽऽली करचितम् ।
शरण्यानां पुण्या त्रिभुवनहितानामुपचिता-
जिनानामायासंचरणमुदिताळीकरचितम् ॥ २ ॥—शिख०

जिनानां सिद्धान्तश्चरणपटु कुर्यान् मम मनो-
ऽपराभूतिर्लोके शमहितपदानामविरतम् ।
यतः पापक्लिष्टाविदयाविद्युनाथा भवभृतां
परां भूमिं लोके शमहितपदानामविरतम् ॥ ३ ॥—शिख०

---

[1] यमनसभलागः शिखरिणी चेः ।

गजव्यालव्याघ्रानलजलसमिद्बन्धनरुजो-
ऽगदाऽसौऽऽली काली नयमवति विश्वाऽसमहिता ।
जनैर्विश्वध्येया विधयतु देवी करलसद्-
गदाखाऽलीकाऽलीनयमवति विश्वासमहिता ॥ ४ ॥—शिख०

+ + + + +

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

त्वं येनोत्सतधीरिमा गुणनिधिः श्रेण्या वितन्वन् सदा
नेमेऽकान्त ! महामनो ! विलसता राजीमतीरागतः ।
कुर्यास्तस्य शिवं शिवाङ्गज ! भवाम्भोधौ न सौभाग्यभाग्
नेमे ! कान्तमहामनाविले ! सता राजीमतीरागतः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडित

जीयासुर्जिनपुङ्गवा जगति ते राज्यर्धिषु मोल्लसद्-
धामानेकपराजिताशु विभयाऽसमाभिरामोदिताः ।
योर्धालीभिरुदित्वरा न गणिता यैः स्फारवैः मस्फुरद्-
धामानेकपराऽजिताशु विभया समाभिरामोदिताः ॥ २ ॥—शार्दू०

यां गङ्गेव जनस्य पङ्कमखिलं पूता हरत्यञ्जसा
भारत्यागमसङ्गता नयततोऽमायोचिता साधुनां ।
श्रेयेतुं गुरुसंनिधौ मतिर्भृता कर्तुं सता जन्मभी-
भारत्यागमसंगता न यततामायोचिता साऽधुना ॥ ३ ॥—शार्दू०

व्योमे स्फारविमानतूर्यनिनदैः श्रीनेमिभक्तं जनं
मत्यासामरसोल्लपादपरतां वाचोलयन्ती हिमम् ।
दद्यान्नित्यमितोऽम्बलुम्बिकलितिकाविभ्राजिरस्ताङ्गरे ते
मत्यासामरसोल्लपादपरताऽम्बा चालयन्तीहिमम् ॥ ४ ॥—शार्दू०

+ + + + +

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

सांधे साधे रसे रवे रुचिरुचिरैया हारिहरिहरिया
पायं पायं निरस्तापनेयपनयको यस्य नायस्य नोर्ध ।
पार्श्वं पार्श्वं तमोद्रो तमस्तमर ! न सोऽर्भशाङ्के भशाङ्के
कामं कामं जयन्तं मधुरमधुरमाभाजनत्वं जिन ! हिंस ॥ १ ॥—स्रग्धरा

अवंति जगन्ति यासु भवंती मंयि पारगंता-
   वलि । वंरसेहितानि सुरवारसमाजितया ।
दिशंतु गिरा निरस्तमंदना रमणीहंसिताऽ-
   वलितरसे हितानि सुरवा रसंभाजि तयो ॥ २ ॥—अति०

यंतिभिरधीतमहितैर्मतं नयवजहता-
   घनगमभङ्गमानमरणैरनुयोगभृतम् ।
अतिहितहेतुतां दधदपास्तंमतं रंहितं
   घनगंमभङ्गमानम रैणैरनु योगभृतम् ॥ ३ ॥—अति०

विनैरतु वाञ्छितं कनकरुग् भुवि गोयंयशो-
   इन्दिनैसमा महानुभविनोदिविमानवताम् ।
रिपुमर्दनाविनी विलासितेन हृदं ददती
   हृदि सनमोमहाऽऽशु भविनो दिवि मानवताम् ॥ ४ ॥—

\+ \+ \+ \+ \+

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

यशो यान्ति शिवं नेमिरवने नाथे संनुते
   रिपौ विपोऽनार्यकेपनकसमानं दितमदः ।
दधद् मोना येऽङ्क रविकरमपूरादिव येश-
   विभावर्यो नीवं [illegible]मनल्पमानेन्दितमदैः ॥ १ ॥—शिखरिणी (६,११)

भवोद्भूतं भिन्द्यात् स्तुति भवेभूता भव्यपोदिता
   जिननाथापायं भारणमूदिताऽऽस्त्री करागितयं ।
हरन्तां पुण्यैः त्रिभुवनहितानामुपगिता-
   हितात्मनायायमनरणमुदितोहीकानितम् ॥ २ ॥—शिख०

त्रिदशाना मिद्दीन्त्यागारद् हृदयं येषं येनो-
   [illegible] ।
[illegible]
   [illegible] ॥ ३ ॥—शिख०

[illegible]

गन्धपालब्धपामानलजलसमिद्बन्धनरजो-
ऽगदाऽक्षोऽऽली कौली नयमवति विश्वाऽसमहिता ।
जैनैर्विश्वैर्ध्येया विघटयतु देवी करलसद्-
गदाऽसाऽऽलीकाऽलीनयमवति विश्वासमहिता ॥ ४ ॥—शिख०

\+ \+ \+ \+ \+

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

त्वं येनासत्तधीरिमा गुणनिधिः मेरुणा वितन्वन् सदा
नेमेऽकान्ते ! महामनो ! विलसता राजीमतीरागतः ।
भूयास्त्वं शिवं शिवाङ्गज ! भवाम्भोधौ न सौभाग्यभाग्
नेमे ! कान्तमहामनाविले ! सता राजीमतीरागतः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडितम्

जीयासुर्जिनपुङ्गवा जगति ये राज्यर्धिषु प्रोल्लसद्-
धामानेकपराजितासु विभयाऽसन्नाभिरामोदिताः ।
योषालीभिरुदित्वरा न गणिता यैः स्फावयैः प्रस्फुरद्-
धामानेकपराऽजितासु विभया सन्नाभिरामोदिताः ॥ २ ॥—शार्दूल०

या गङ्गेव जनस्य पङ्कमखिलं पूता हरत्यञ्जसा
भारत्यागमसङ्गता नयतताऽपायाचिता साधुना ।
अध्येतुं गुरुसंनिधौ मतिमता कर्तुं सतां जन्मभी-
भारत्यागमसंगता न यतताऽमायाचिता साऽधुना ॥ ३ ॥—शार्दूल०

व्योमे स्फारविमानवृन्दनिनदैः श्रीनेमिभक्तं जनं
मत्यक्षामरसाल्पपादपरतां वाचालयन्ती हितम् ।
दद्यान्नित्यमिताऽऽम्रलुम्बिकलिकाविभ्राजिहस्ताऽत्र तं
मर्त्येशामरसाल्पपादपरताऽम्बा चालयन्तीहितम् ॥ ४ ॥—शार्दूल०

\+ \+ \+ \+ \+

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

सौधे सौधे रसे स्वे रुचिररुचिरया हारिलेखारिलेखा
पायं पायं निरस्ताघनयघनयशो यस्य नाथस्य नीर्य ।
पार्श्वं पार्श्वं तपोद्री तमहतमह ! मे क्षोभजालं भजाऽलं
कामं कामं जयन्तं मधुरमधुरमाभाजनत्वं जिन ! त्वम् ॥ १ ॥—स्रग्धरा

[illegible]–
[illegible] ।
[illegible]–
[illegible] ॥ २ ॥—[illegible]

[illegible]–
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ३ ॥—[illegible]

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ४ ॥—[illegible]

* * * * *

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible]–
[illegible] ॥ १ ॥

[illegible]

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

वचनमुचितमर्हतः संश्रय श्रेयसे भो यद् भव्य ! भीमे दधद् घस्ततापं भवाम्भोनिधौ
परमतरणहेतुलाभं गुरावार्यमानन्दिताऽपायशो भावतो भासमानस्य मारोजितम् ।
दलितजगदसद्ग्रहं हेतुदृष्टान्तनिःपिष्टसन्देहसन्दोहमद्रोह ! निर्मोह ! निःशेषितो-
परमतरण ! हेऽस्तुलाभद्गुरौवार्यमानं दितापाय ! शोभावतो भाऽसमानस्य
माराजितम् ॥ ३ ॥—अर्णव०

अहमहमिकया समारान्मुत्कण्ठितापाः क्षणे वाङ्मयस्वामिनी शक्तिमह्यं दधौत्तरा
सकलकलशता रमाराजिता पापहाने कलोमा स्थितोऽसद्विपक्षे मरालेऽवापागमम् ।
दधतामिह सतां दिशन्ती सदेङ्कारविस्फारसारस्वतध्यानदृष्टा स्वयं मङ्गलं तन्वती
सकलकलशताऽरमाऽऽराजितापापहाऽनेकलाभाऽस्थिता सद्विपक्षेऽमरालेरवाप्या-
ऽऽगमम् ॥ ४ ॥—अर्णव०

× × × × ×

अथ प्रशस्तिः—

यस्यासन् गुरवोऽत्र जीतविजयाः प्राज्ञाः प्रकृष्टाशया
भ्राजन्ते सनया नयादिविजयाः प्राज्ञाश्च विद्याप्रदाः ।
प्रेम्णां यस्य च सद्म पद्मविजयो जातः सुधीः सोदरः
सोऽयं न्यायविशारदः स्म तनुते विज्ञः स्तुतीरर्हताम् ॥ १ ॥—शार्दूल०
कृत्वा स्तुतिस्रजमिमां, यदवापि शुभाशयान्मया कुशलम् ।
तेन मम जन्मबीजे, रागद्वेषौ विलीयेताम् ॥ २ ॥—आर्या
सूर्याचन्द्रमसौ याव-दुदयेते नभस्तले ।
तावन्नन्दत्वयं ग्रन्थो, वाच्यमानो विचक्षणैः ॥ ३ ॥—अनु०

॥ इति सान्वयाङ्कं श्रीऐन्द्रस्तुतिसत्रम् ॥

*तीर्थे तीर्थेश्वराजी भवतु भवतुदऽस्तारिभीमारिभीमा–
लीकालीकालकूटाऽकालितकलितयोरसा संमूहे संमूहे ।
या मायामानहर्त्री भवविभवविदां दत्तविश्वासविश्वा–
ऽनाप्तानाप्ताभिशङ्का विमदविमदनत्राऽसमोहाऽसमोहा ॥ २ ॥—स्रग्०

गौरीगौराविकीर्तेः परमपरमतहासविश्वासविश्वा–
देया देयान् मुदं मे जनितजनितनूभावतारावतारा ।
लोकालोकार्थवेत्तुर्नयविनयविधव्यासमानासमाना–
ऽभङ्गाऽभङ्गानुयोगा सुगमसुगमयुक् भाक्तोलङ्कृताऽलम् ॥३॥—स्रग्०

लोके लोकेशनुत्या सुरससुरसभा राजयन्ती जयन्ती
व्यूहं व्यूहं रिपूणां जनभजनभवद्गौरवा मारवामा ।
कान्तां कान्ताहिपस्येरितदुरितदुरन्ताहितानां हितानां
देयादेयालिसुपर्वाञ्चितरुचितमा संस्तवे मे स्तवे मे ॥ ४ ॥—स्रग्०

\+ \+ \+ \+ \+

२४ श्रीमहावीरजिनस्तुतयः

त्वं जिनवर ! तस्य वंदृत्वा रतिं योगमार्गं भजेयं महावीर ! पाथोधिगम्भीर ! धीरानिशं
मुदित ! विभव ! सन्निधानेऽसपोऽस्य सिद्धार्थनामक्ष्माभृत्कुमारापरेऽपरस्य धीचा रतः ।
मुनिजननिकरर्धिचित्रे पवित्रे परिसार्णिकर्मा स्फुरद्ज्ञानभाक् सिद्धिशर्माणि केभेतरा–
मुदितविभवसन्निधानेऽसपोऽस्य सिद्धार्थ ! नाम समाधत् कुमारापरे यस्य धाऽऽचारितः ॥ १ ॥
—*अर्णोदण्डकम्

नयकमलविकासने यो सुरी त्रिसपर्यमिरलेन्द्राऽनीनि मोऽमोभिपकस्य सन्दधान ! हे
नै केन रविमेया मर्यानस्य हृत्यागरीरासिनेऽपारिजातस्य मारनेनमरैखास्यमारोपिते ।
कनकरत्नसन्निभाश्रये देवानां तत्वानां प्रथमगंभीर मर्थिमंधार ! शुभदोरणा–
नदे ! वाँ ! विमर्योऽस्मदानेन्य दध्याद्गिराग हिते पारिजातस्य मानेर !
*मदे आस्यमारोपिते ॥ २ ॥—अर्णो०

• [illegible]

श्रीयशोविजयाविहिताः

सर्चनमर्चितमर्हतः संश्रय श्रेयसे मोर्णपद् भव्य ! भीमे दर्पदे ध्वस्ततापं भवाम्भोनिधौ
परमतरणहेतुलाभं गुरावीर्यमानन्दिताऽपायशो भावतो भासमानस्य माराजितम् ।
दलितजगदसद्ग्रहं हेतुदृष्टान्तनिःपिष्टसन्देहसन्दोहमद्रोह ! निर्मोह ! निःशेषितो–
परमतरण ! 'हेऽस्तुलाभद्गुरावार्यमानं दितापाय ! शोभावतो भाऽसमानस्य
मराजितम् ॥ ३ ॥—अ

अहमहमिकया समाराद्गुरुत्कण्ठितायाः क्षणे वाङ्मयस्वामिनी शक्तिमद्धार्यै दयोत्तरा
सकलकलशता रमार्राजिता पापहाने फलोमा स्थितोऽसाद्विपक्षे मरालि रवापागमम् ।
दर्धतिमिहं सतां दिशन्ती सदैङ्गारविस्फारसारस्वतध्यानदृष्टा स्वयं पङ्कलं तन्वती
सकलकलशताऽरमाऽऽराजितापापहाऽनेकलाभास्थिता सद्विपक्षेऽमरालेरवार्या-
ऽऽगमम् ॥ ४ ॥—अर्णव०

× × × × ×

थ प्रशस्तिः—

यस्यासन् गुरवोऽत्र जीतविजयाः प्राज्ञाः प्रकृष्टाशया
भ्राजन्ते सनया नयाविविजयाः प्राज्ञाश्च विद्याप्रदाः ।
प्रेम्णां यस्य च सद्म पद्मविजयो जातः सुधीः सोदरः
साऽयं न्यायविशारदः स्म तनुते विज्ञः स्तुतीरर्हताम् ॥ १ ॥—शार्दूल०
कृत्वा स्तुतिस्रजमिमां, यदवापि शुभाशयान्मया कुशलम् ।
तेन मम जन्मबीजे, रागद्वेषौ विलीयेताम् ॥ २ ॥—आर्या
सूर्याचन्द्रमसौ याव–दुदयेते नमस्तले ।
तावन्नन्दत्वयं ग्रन्थो, वाच्यमानो विचक्षणैः ॥ ३ ॥—अनु०

॥ इति सान्वयाङ्क श्रीऐन्द्रस्तुतिसूत्रम् ॥

શુદ્ધિ–વૃદ્ધિ–પત્ર.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧૫	મ	મેં
૩	૧૪	છટકે	છૂટકે
૪	૨	સિદ્ધચન્દ્રગણિએ	સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ
૫	૭	શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિપ્રણીત	શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્યરત્ન શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિપ્રણીત
૫	૧૫	શ્લોક કાવ્યાનુશાસનમાં	દ્વિતીય શ્લોક કાવ્યાનુશાસન (પૃ૦ ૨૩૧)માં
૭	૮	ફ્કીએ	ફેંકીએ
૭	૩૩	विद्वत्समप्राप्त०	विद्वत्सत्प्राप्त०
૮	૭	ટકો	ટેકો
૯	૧૪	સ્વર્ગસ્થ આચાર્યશ્રી	સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ આચાર્યશ્રી
૯	૧૮	શંસાબાદ	શમ્સાબાદ
૧૦	૧૨	નામથાજ	નામથીજ
૧૧	૧૫	નહિ તો તું તારે ઘેર જા	૦
૧૨	૯	જન	જૈન
૧૩	૧૧	રૂચ	રૂચિ
૧૩	૩૧	આપી છે.	આપી છે, જ્યારે કથારત્નાકર (ત૦ ૫, ક૦ ૩૮)માં તો વિષમય મોદકની હકીકત નજરે પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ શ્રીશોભન મુનીશ્વરને સૂરિપદ મળ્યું હતું તે વાત પણ ત્યાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ઉપદેશકલ્પવલ્લીમાં તો વિષમય મોદક તેમજ દધિ બંને બીના છે. આના જિજ્ઞાસુને સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા (શ્રીજયવિજય ગણિ પ્રમુખ મુનીશ્વરોની ટીકા સહિત)ની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા જોવા ભલામણ કરૂં છું.
૧૪	૧૫	દહી	દહીં
૧૪	૨૨	હેમચન્દ્રચાર્ય	હેમચન્દ્રાચાર્ય
૧૪	૨૨	તેનીબનાવેલી	તેની બનાવેલી

પૃ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬	૨૯	શ્રીસિદ્ધચન્દ્રકૃત	શ્રીસિદ્ધિચન્દ્રગણિકૃત
૮	૨૭	૨૪ પદ્યોનું	૨૮ પદ્યોનું શ્રીજિનસુન્દરસૂરિકૃત
૫	૧૩	શ્રીઅચ્યુતા	શ્રીઅચ્યુતા
૦	૯	૦	श्रीहरिभद्रसूरिः
૧	૨૬	श्रीशुभविजयः	श्रीशुभविजयः (सङ्ग्रहकर्ता)
૨	૨	શ્રાવક 'ભીમસી માણેક'	શ્રાવક 'ભીમસી માણેક' (પ્રસિદ્ધિકર્તા)
૨	૧૮	वाल्मीकिः	व्यासः
૨	૨૧	काव्यमाला	આ જૈન ગ્રન્થ છે.
૨	૨૪	દ્રૌપદી નાટક મહુમ સાક્ષર ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	સતી દ્રૌપદી
૪	૨૪	'मावतम्'	'मापतम्'
૨	૧૦	श्रीप्रभवभवभयात्	[1]श्रीप्रभवभवभयात्
૨	૨૨	૦	१ 'श्रीप्रमव । भवभयात्' इत्यपि सम्भवति
૩	१३	समस्तजिनेश्वराणा	समस्तजिनेश्वराणां
૨	૫	क्षमाल्लङ्कृता-	क्षमाऽलङ्कृता–
૪	૨૪	'वरतम । तद्गमो०'	'वातम । तद्गमो०'
૬	૧૬	પુદ્ગલાસ્તિકાય	પુદ્ગલાસ્તિકાય
૬	૨૩	સદ્રૂપ	સદ્રૂપ
૯	૨	હતાં. અને બે સંતાન	એમ બે સંતાન હતાં
૧૦	૧	જાતનાં	જાતના
૧૦	૨	તેવાંજ	તેવાજ
૧૪	૨૪	અધિકાર,	અધિકાર
૧૭	૨૧	ઘા૦ ક્ષ	ઘા૦ ક્ર
૧૯	૫	શબ્દાદિ	ઋજુસૂત્રાદિ
૩૧	૨૦	ઉચ્ચું છે, ઈત્યાદિ	જરા ઉચું છે. વિશેષ માહિતી માટે જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ૦ ૪, સૂ૦ ૧૯)-ની શ્રીસિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકા
૩૨	૨૨	છોં.	છે.
૩૨	૩૭	ઠાણામાં	ઠાણામાં તેમજ ભગવતીના ૧૪મા શતકના ૮મા ઉદ્દેશામાં
૩૩	૧૨	અનેક	સર્વ
૩૫	૧૨	०सुरामरैवणवः	०सुरामरैवणवः
૩૭	૨૯	ऽ	ऽ ।

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪૮	૨૪	૦	નષ્ટ થઈ છે અથવા જે દ્વારા એવા !
૪૯	૨૩	[illegible]	હોદ્દર
૫૨	૬	જેવું કંઈ નથી.	જેવું કંઈ નથી. (જોકે મુખ્યતા તો ખરીજ, કેમકે સ્વલિંગ માને જૈન મુનિ-વેશમાં એક સમયે વધારેમાં વધારે ૧૦૮ સિદ્ધિ-પદ પામે, જ્યારે અન્ય લિંગમાં એક સમયે ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦ સિદ્ધિ-પદ પામે. વળી અન્ય લિંગમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા પછી જો તે વ્યક્તિનું આયુષ્ય બાકી હોય તો તેને અવશ્ય જૈન મુનિનો વેશ અંગીકાર કરવો પડે છે)
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	૦
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૨૦	૩૧	सद	सद्
૧૨૪	૨૬	यद	यद्
૧૨૫	૧૬	શ્યામા	[2]શ્યામા
૧૨૫	૩૪	૦	[2]શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રથમ ગ્રન્થાંક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીઆવશ્યકસૂત્રના ૧૬૦ મા પત્રાંકમાં "पुहवी ७ लक्खणा ८ सामा ९ नंदा १० विण्हू ११ जया १२ रामा १३" એવો ઉલ્લેખ છે તે ઉપરથી અત્ર શ્યામા નામ આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ सामा ને સ્થાને रामा અને रामा ને સ્થાને सामा જોઇએ એમ વિચારસાર પ્રકરણના ૪૨ મા પૃષ્ઠમાં આપેલી આજ ગાથા ઉપરથી જોઇ શકાય છે. અર્થાત્ નવમા તીર્થંકરની માતાનું નામ શ્યામા નહિ પણ રામા છે. અભિધાન-ચિન્તામણિના પ્રથમ કાણ્ડનો ૩૯ મા પદ્યનો ઉત્તરાર્ધ પણ આ વાતનું સમર્થન કરે છે. વળી અર્થરત્નાવલી (પૃ૦ ૧૪) પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. (શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મંડળ મ્હેસાણા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ દર્શન-कमणादिमुक्तावली ના ૨૩ મા પૃષ્ઠમાં શ્યામા છપાયેલ છે તેને બદલે રામા જોઇએ.)
૧૨૮	૧૬	गभीरा	गभीरा–
૧૨૯	૧૮	કંદપના	કંદર્પના
૧૨૯	૨૩	અથવ	અથવા
૧૨૯	૨૪	વિકલ્પે	વિકલ્પો
૧૨૯	૨૫	સર્વય	સર્વયા
૧૩૧	૨૨	हासा हयपरसा	हासाहहयहसा
૧૩૩	૨૦	रमणक	रमणज
૧૪૦	૧૬	धामाद्न्यमपि	दसाद्न्यदपि
૧૪૧	૧૨	શ્રેયાંસનાથને	શ્રેયાંસનાથને
૧૪૨	૧૦	કરી	કરી
૧૪૬	૭	સમક	સમ્યક

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૪૭	૫	प्रतिमया	प्रतिमया
૧૫૬	૬	નિરભિમાપણે	નિરભિમાનીપણે
૧૬૬	૪	नामीरदा	नामीरदाः
૧૬૮	૧૯	नाति	नौति
૧૭૧	૯	श्चितं	अश्चितं
૧૮૦	૧૧	रसिते-मुद	रसिते मुद्
૧૮૧	૧૪	कार्मुकस्फरा०	कार्मुकस्फुरा०
૧૮૧	૨૦	ખડગ	ખડ્ગ
૧૮૯	૮	धर्यवान् !	धैर्यवान् !
૧૯૨	૨૯	मिद	मिद्
૧૯૪	૨૦	व्रह्मशान्तिनामा	व्रह्मशान्तिनामा
૧૯૪	૧૯	તી કરોનો	તીર્થંકરોનો
૧૯૫	૨૨	ક્રાધનો	ક્રોધનો
૧૯૬	૨૦	०ध्वंसो	०ध्वंसी
૧૯૮	૨૬	ભવમ	ભવમાં
૧૯૯	૧૨	તી કરોનો	તીર્થંકરોનો
૨૦૦	૧૨	समधिगंतनुतिभ्यो देववृन्दाद् गरीयो-	समधिगंतनतिभ्यो देववृन्दाद् वरीयो-
૨૦૦	૨૭	''गतनतिभ्यो देववृन्दाद् वरीयो-	''गतनुतिभ्यो देववृन्दाद् गरीयो-
૨૦૨	૧૮	स्मरेत्यन्वयः	स्मरतेत्यन्वयः
૨૦૫	૧૦	ફુર્ળીભૂત	ફુણીભૂત
૨૦૯	૯	पाण्डुक०	पाण्डुक०
૨૦૯	૧૯	દશ	બાર
૨૦૯	૩૨	સંખ્યાવાચક	કાલપ્રમાણવાચક
૨૧૧	૧૯	जो	जा
૨૧૨	૩૦	एकेन्द्रिय०	एकेन्द्रिय०
૨૧૫	૯	હિમાલય	હિમવંત
૨૧૫	૧૭	હિમાવંત	હિમવંત
૨૧૭	૨૨	છન્દોનુશાસનમાં	છન્દોડનુશાસન (પત્રાંક ૩૨)માં
૨૧૯	૪	कलाकलिता	कलाकलापकलिता
૨૨૦	૨	उज्झासित०	उज्जासित०
૨૨૬	૩	प्रतिनुं	प्रतिनु
૨૨૬	૧૨	हसद	हसत्
૨૨૯	૧	जिनपतीना	जिनपतींना

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૩૨	૧૧	बात्रा०	यात्रा०
૨૩૩	૨	रमता	रमतां
૨૩૫	૧૫	फ ा नां	फलानां
૨૫૬	૧૫	कृतवान्	कृतवान्
૨૫૯	૪	ધન	ધન-
૨૬૦	૩	હાંલાં ગગડાવી નાખ્યાં	હાંલા ગગડાવી નાખ્યા
૨૬૦	૨૫	તેને	તેણે
૨૬૪	૧૬	અધર્મસ્તિકાય	અધર્માસ્તિકાય
૨૬૯	૨	देव	देव
૨૭૯	૧૦	છેએ	છે એ
૨૯૦	૮	०चामरोत्तादि-	०चामरोत्सर्वि०
૨૯૨	૫	०वर्णं	०वर्ण्णं
૨૯૯	૨૧	પ્રભુપ્ર	પ્રદક્ષિણા
૩૦૦	૩	मोक्तं	मोक्ते
૩૦૪	૧૫	पचन्तीभिः	पचन्तीभिः
૩૦૫	૧૭	मत्य-लोक तरां	मत्य-लोके सुतरां
૩૦૬	૧	आरावसंत्राशिता०	आरावसत्राशिता०
૩૧૭	૩૩	नीराकार	नीराकर
૩૨૩	૧૬	वपुस्	वपुस्
૩૨૭	૧૩	दण्डच्छत्र०	दण्डच्छत्र०
૩૨૮	૨૩	पादेर्जिना०	पादेर्जिता०
૩૩૨	૧	पद्मप्रम	पद्मप्रम
૩૩૩	૧૯	बाधाद्द्रु	बाधाद्द्रु।
૩૩૩	૨૫	मेंज	मंज
૩૩૪	૨૬	प्रमावऽतारे	प्रमाऽवतारे
૩૩૫	૨૦	मक्तिमना	भक्तिमतां
૩૩૫	૨૧	तमोहरणे	तमोहरणे।
૩૩૫	૨૨	महात्मना	महात्मनां
૩૩૫	૨૪	विनेमाऽऽमं	विनेमाऽऽमं
૩૩૬	૧૭	मार्भ्य	मार्भ्य
૩૩૬	૨૮	विलासे	विलासे
૩૩૭	૧૧	चन्द्रकान्ति	चन्द्रकान्ते।
૩૩૭	૧૯	सेरसाहिताऽजगति बोधि	सेरसा हिताऽजगतिबोधि

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૩૩૭	૨૦	ऽर्समाना	र्समाना
૩૩૭	૨૩	दर्मनेन्त	र्दमनन्त
૩૩૭	૨૬	सदाशर्मवता	सद्दाशर्मवता
૩૩૮	૨	मारोपिता	मारोचिता
૩૩૮	૩	सुरभियोऽतैता	सुरभियोऽऽतेता
૩૩૮	૪	मारोपिता	मारोचिता
૩૪૧	૨	रंगतौ	रं गतौ
૩૪૨	૪	हितानि	हितौनि
૩૪૨	૫	महित	माहैत
૩૪૨	૧૭	समूहाद्विंव मैहा-	समूहोंद्विर्वं महो-
૩૪૩	૭	येनौक्षतैधीरिमा	येनौक्षतधीरिमं
૩૪૩	૯	कुंर्या	कुँर्या
૩૪૩	૨૧	हि'तं	हितं"
૩૪૪	૨	तयोरसौ संमुहे	तयोर्हासमुहि
૩૪૪	૨૦	हे"	हि"
૩૪૪	૨૩	मास्वर !	मास्वन् !

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૧	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૪-૦
૨	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૦-૦
૩	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૩ ”	૩-૮-૦
૪	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૪ ”	૧-૦-૦
૫	*આચારાંગ ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીશીલાંકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬	*આચારાંગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૪-૦
૭	*ઔપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સહિત.	૦ ૧૨ ૦
૮-૧૧	*પરમાણુ, નિગોદ, પુદ્ગલ અને બંધ છત્રીસી.	૦-૬-૦
૧૨	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૩-૪-૦
૧૩	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૨-૦
૧૪	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩ ”	૩-૪-૦
૧૫	*સમવાયાંગ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૦-૦
૧૬	*નન્દીસૂત્ર શ્રીદેવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૨-૨-૦
૧૭	*ઓઘનિર્યુક્તિ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીદ્રોણાચાર્યની ટીકા સાથે.	૩-૦-૦
૧૮	*સૂત્રકૃતાંગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીલાંકાચાર્યની ટીકા સાથે.	૨ ૧૨ ૦
૧૯	*પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશ્યામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૩ ૧૪ ૦
૨૦	*પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૧ ૧૨ ૦
૨૧	*સ્થાનાંગસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૨ ૧૨ ૦
૨૨	*સ્થાનાંગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૪-૦-૦
૨૩	*અંતકૃદ્દશાદિ ત્રણ સૂત્રો, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૦-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો શીલકમાં નથી.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૨૪	*સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે.	૩-૮-૦
૨૫	*જ્ઞાતધર્મકથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૬	*પ્રશ્નવ્યાકરણ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨-૦
૨૭	*સાધુસામાચારીપ્રકરણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮	*ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨.	(૨) અષ્ટક પ્રકરણ તથા (૨) ષડ્દર્શનસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને અન્ય મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦
૩૩	નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યકગાથાનો અકારાદિક્રમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયન્ના શ્રીવાનરઋષિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મબિંદુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીજિનભદ્રગણિકૃત, ભાષાન્તરકર્તા મી. ચુનીલાલ હુકમચંદ	૨-૦-૦
૩૯	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) મી. વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ ફિલોસોફી ,, ,,	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ ફિલોસોફી ,, ,,	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર સ્થવિરકૃત.	૨-૮-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (બીજી વાર)	૨-૪-૦
૪૫	શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૧, સટીક ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૩-૦-૦
૪૬	ચતુર્વિંશતિકા શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૧-૦-૦
૪૭	સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીધનપાલ કવીશ્વરકૃત ટીકા તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૧-૦-૦

* [illegible]

છપાય છે.

૧ પંચસંગ્રહ.
૨ વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨.
૩ આચારપ્રદીપ.
૪ શ્રીઆવશ્યક શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.
૫ નન્દીઆદિનો અકારાદિક્રમ.
૬ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેરુવિજયગણિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૭ શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતીભક્તામર સટીક, શ્રીલક્ષ્મીવિમલમુનિરાજકૃત
શાન્તિ-ભક્તામર શ્રીલાભવિનયગણિકૃત પાર્શ્વભક્તામર.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૮ ધનપાલ-પંચાશિકા શ્રીપ્રભાનન્દસૂરિ તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રગણિકૃત ટીકા
તેમજ અવચૂરિઓ સહિત ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૯ ભક્તામર-સ્તોત્ર શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ, ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘ-
વિજય તેમજ શ્રીકનકકુશલગણિકૃત ટીકા સાથે તથા કલ્યાણમન્દિર-
સ્તોત્ર શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરકૃત, શ્રીકનકકુશલગણિ તેમજ શ્રીમાણિક્ય-
ચન્દ્રકૃત ટીકા સાથે (સંશોધક તથા અનુવાદક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
૧૦ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
૧૧ લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
૧૨ લોકપ્રકાશ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત.
૧૩ જીવસમાસ.
૧૪ પ્રવ્રજ્યાદિ કુલકો.
૧૫ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર
મુનીશ્વરોની ટીકા સાથે. (સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
૧૬ ભવભાવના.
૧૭ શ્રીસમયસુન્દરગણિકૃત ઋષભ-ભક્તામર તથા શ્રીરત્નસિંહસૂરિકૃત
નેમિ-ભક્તામર. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—લાયબ્રેરીઅન, શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા, બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા.
સુરત (હિન્દુસ્તાન).

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી

પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૧	*શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૨	*શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૧-૬
૩	*શ્રીસ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦-૧-૦
૪	*શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણા અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૫	*અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૬	*શ્રીષોડશક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૭	*શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮	*વંદારૂવૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦-૮-૦
૯	*દાનકલ્પદ્રુમ (ધન્ના-ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦-૬-૦
૧૦	*યોગ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૧	*જલ્પકલ્પલતા મુનિશ્રીરત્નમંડણકૃત	૦-૩-૦
૧૨	*યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૩-૦
૧૩	*કર્મ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૪	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૧ લું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫	*શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦-૫-૦
૧૬	*શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૨-૦
૧૭	*કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦ ૧૪ ૦
૧૮	*કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦-૮-૦
૧૯	*પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો શીલકમાં નથી.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૨૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૨ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૨૧	*ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૨૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૩ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૩	*ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૨૪	*પદ્મપુરૂષચરિત મુનિશ્રીક્ષેમંકરગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૫	*સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૬	*શ્રીધર્મસંગ્રહ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૦-૦
૨૭	*સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૨૮	*સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશશતક) શ્રીવિબુધવિમલસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૯	*લલિતવિસ્તરા (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૩૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૪ થું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦
૩૧	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૩૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૫ મું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૩૩	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૪-૦
૩૪	*મલયસુંદરીચરિત્ર શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત.	૦-૪-૦
૩૫	*સમ્યક્ત્વસપ્તતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંઘતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૦-૦
૩૬	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૨-૦
૩૭	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૦-૦
૩૮	*ગુણસ્થાનક્રમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૯	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૦	*ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત.	૧-૮-૦
૪૧	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાન્તિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૪-૦
૪૨	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૪-૦
૪૩	*આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૬ ઠું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો શિલકમાં નથી.

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી

પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૧	*શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	૦–૮–૦
૨	*શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦–૧–૬
૩	*શ્રીસ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦–૧–૦
૪	*શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણા અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦–૬–૦
૫	*અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦–૬–૦
૬	*શ્રીષોડશક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે.	૦–૬–૦
૭	*શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮	*વંદારુવૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦–૮–૦
૯	*દાનકલ્પદ્રુમ (ધન્ના–ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦–૬–૦
૧૦	*યોગ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૦–૫–૦
૧૧	*જલ્પકલ્પલતા મુનિશ્રીરત્નમંડણકૃત	૦–૩–૦
૧૨	*યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦–૩–૦
૧૩	*કર્મ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૦–૫–૦
૧૪	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૧ લું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦ ૧૦-૦
૧૫	*શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦–૫–૦
૧૬	*શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦–૨–૦
૧૭	*કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦ ૧૪ ૦
૧૮	*કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦–૮–૦
૧૯	*પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦–૪–૦

* આ નિશાનીવાળા પુસ્તકોની કિંમત નથી.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૨૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૨ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૨૧	*ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૨૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૩ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૩	*ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૨૪	*પદ્મપુરૂપચરિત મુનિશ્રીક્ષેમંકરગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૫	*સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૬	*શ્રીધર્મસંગ્રહ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૦-૦
૨૭	*સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૨૮	*સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશશતક) શ્રીવિબુધવિમલસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૯	*લલિતવિસ્તરા (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૩૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૪ થું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦
૩૧	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૩૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૫ મું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૩૩	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૫-૦
૩૪	*મલયસુંદરીચરિત્ર શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત.	૦-૭-૦
૩૫	*સમ્યક્ત્વસપ્તતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંઘતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૦-૦
૩૬	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૨-૦
૩૭	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૦-૦
૩૮	*ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૩૯	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૦	*ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત.	૧-૦-૦
૪૧	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાન્તિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૪-૦
૪૨	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા [illegible]	[illegible]
૪૩	*આનન્દ કાવ્ય [illegible] મૌક્તિક ૬ ઠું (ગુજરાતી કાવ્યોનો [illegible]	[illegible]-૦

* આ નિશાનીવાળાં [illegible] માં નથી.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૪૪	*પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૫	*ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭	*દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશય્યંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮	*શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦	*જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨	*જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩	આવશ્યકવૃત્તિટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત	૨-૦-૦
૫૫	*દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૩-૦
૫૬	શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭	સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૨-૦-૦
૫૮	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૦-૦
૫૯	તંદુલવૈયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦	વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૬૪	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સટીક.	૪-૦-૦
૬૫	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો, દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨-૦-૦
૬૬	આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ મું.	
૬૭	શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વામિજીકૃત, સિદ્ધસેનગણિજીની ટીકા સહિત.	૬-૮-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો શીલકમાં નથી.

છપાય છે.

૧ પંચવસ્તુક.
૨ ચૌસરણપયન્ના.
૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪ અર્થરત્નાવલી (અષ્ટલક્ષાર્થી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત.
સંશોધક પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.
૫ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્રલોક વગેરે).
૭ નવપદપ્રકરણ.
૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
૯ વિચારરત્નાકર.
૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજો ભાગ) સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૧ આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
૧૩ નવસ્મરણ શ્રીહર્ષકીર્તિસૂરિ અને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ટીકા સહિત.
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીયન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
ઝવેરીવાડ ... સુરત.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૪૪	*પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૫	*ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭	*દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશય્યંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮	*શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦	*જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨	*જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩	આવશ્યકવૃત્તિટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત	૨-૦-૦
૫૫	*દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૩-૦
૫૬	શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭	સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૨-૦-૦
૫૮	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૦-૦
૫૯	તંદુલવેયાલિય (ચઉશરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦	વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૬૪	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સટીક.	૪-૦-૦
૬૫	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો, દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨-૦-૦
૬૬	આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ મું.	
૬૭	શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિકૃત, સિદ્ધસેનગણિની ટીકા સહિત.	[illegible]

* આ નિશાનીવાળા ગ્રન્થો હાલ મળતા નથી.

છપાય છે.

૧ પંચવસ્તુક.
૨ ચૌસરણપયન્ના.
૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪ અર્થરત્નાવલી (અષ્ટલક્ષાર્થી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત.
સંશોધક પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.
૫ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્રલોક વગેરે).
૭ નવપદપ્રકરણ.
૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
૯ વિચારરત્નાકર.
૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજો ભાગ) સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૧ આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
૧૩ નવસ્મરણ શ્રીહર્ષકીર્તિસૂરિ અને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ટીકા સહિત.
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૪૪	*પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૫	*ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭	*દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશય્યંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮	*શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦	*જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨	*જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩	આવશ્યકવૃત્તિટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત	૨-૦-૦
૫૫	*દેવસીરાઈપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૩-૦
૫૬	શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭	સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૨-૦-૦
૫૮	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૦-૦
૫૯	તંદુલવેયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦	વિંશતિસ્થાનકચરિત્ર શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૬૪	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સટીક.	૪-૦-૦
૬૫	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો, દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨-૦-૦
૬૬	આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ મું.	
૬૭	શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજીકૃત, સિદ્ધસેનગણિજીની ટીકા સહિત.	[illegible]

* આ નિશાનીવાળા પુસ્તકો શિલકમાં નથી.

છપાય છે.

૧ પંચવસ્તુક.
૨ ચૌસરણપયન્ના.
૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪ અર્થરત્નાવલી (અષ્ટલક્ષાર્થી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત.
સંશોધક પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.
૫ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્રલોક વગેરે).
૭ નવપદપ્રકરણ.
૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
૯ વિચારરત્નાકર.
૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજો ભાગ) સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૧ આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
૧૩ નવસ્મરણ શ્રીહર્ષકીર્તિસૂરિ અને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ટીકા સહિત.
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૪૪	*પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૫	*ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭	*દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશય્યંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮	*શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦	*જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨	*જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩	આવશ્યકવૃત્તિટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત	૨-૦-૦
૫૫	*દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૩-૦
૫૬	શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭	સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૨-૦-૦
૫૮	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૦-૦
૫૯	તંદુલવૈયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦	વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૬૪	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સટીક.	૪-૦-૦
૬૫	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો, દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨-૦-૦
૬૬	આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ મું.	
૬૭	શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજીકૃત, સિદ્ધસેનગણિજીની ટીકા સહિત.	૬-૮-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો શિલકમાં નથી.

છપાય છે.

૧ પંચવસ્તુક.
૨ ચૌસરણપયન્ના.
૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪ અર્થરત્નાવલી (અષ્ટલક્ષાર્થી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત.
સંશોધક પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.
૫ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્રલોક વગેરે).
૭ નવપદપ્રકરણ.
૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
૯ વિચારરત્નાકર.
૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજો ભાગ) સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૧ આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
૧૩ નવસ્મરણ શ્રીહર્ષકીર્તિસૂરિ અને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ટીકા સહિત.
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૪૪	*પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૫	*ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭	*દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશય્યંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮	*શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦	*જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨	*જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩	આવશ્યકવૃત્તિટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત	૨-૦-૦
૫૫	*દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૩-૦
૫૬	શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭	સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૨-૦-૦
૫૮	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત	૩-૧-૦
૫૯	તંદુલવૈયાલિય (પયન્નો) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦	વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૮-૦
૬૪	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સટીક.	[illegible]
૬૫	હૈમપ્રકાશ ભા. ૧ લો, [illegible] સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	[illegible]
૬૬	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ મું.	
૬૭	[illegible] ([illegible]) [illegible] ટીકા સહિત.	[illegible]

છપાય છે.

૧ પંચવસ્તુક.
૨ ચૌસરણપયન્ના.
૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪ અર્થરત્નાવલી (અષ્ટલક્ષાર્થી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત.
સંશોધક પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.
૫ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્રલોક વગેરે).
૭ નવપદપ્રકરણ.
૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
૯ વિચારરત્નાકર.
૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજો ભાગ) સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૧ આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
૧૩ નવસ્મરણ શ્રીહર્ષકીર્તિસૂરિ અને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ટીકા સહિત.
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.